

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01155

RUMENYE

Shlomo Bickel

*Permanent preservation of this book was made possible
by Dr. Marc Hirsh
in memory of
Albert Hirsh & Sarah Hirsh*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

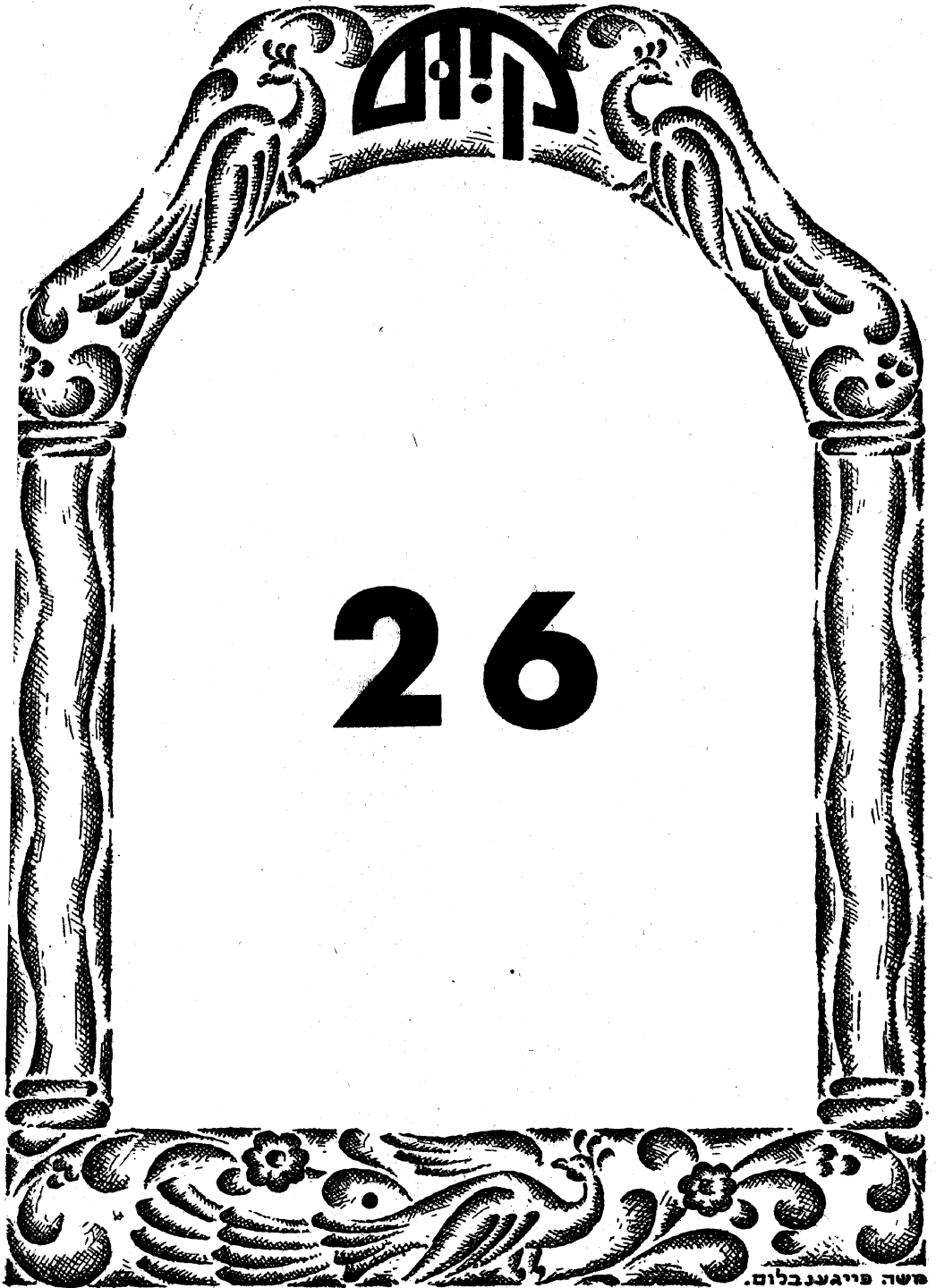
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

שלמה ביקל

רומעניע

שלמה ביקל

דומעניע

געשיכטע, ליטעראטור-קריטיק, זכרונות

יושנא איירטם. התשכ"ב — 1961

דאָס דאָזיקע בוך איז דערשינען
מיט דער הילף פון די פריינט
עדיט און ישראל פאָלאַק
פון טשילע.
דער פאָרלאַג דריקט זיי אויס אַ
האַרציקן יישר כוח.

דעם אָנדענק פֿון אונדזערע מאַמעס, חיינער און יעטאָס —

ביילע ביקל, געשט. כ"ה תשרי, תשי"ח (20סטער אָקטאָבער 1957),
אין עלטער פֿון 82 יאָר אין גבעת שמואל, ישראל.

רויזע שעפּער, געשט. י"ז שבט, תשי"ט (16טער פעברואַר 1949), אין
עלטער פֿון 78 יאָר אין סערעבלעשט, בוקאַוויןע, איצ"ט סאַוועטרוסלאַנד.

דאס איצטיקע בוך איז א פרוווי צו געבן א סך-הכל פון מיינע צוואנציק יאר, וואָס איך האָב צווישן ביידע וועלט-מלחמות פאַרבראַכט אין רומעניע. די שפּעט און די פאַרביקויט פון דעם יידישן לעבן, וואָס איך האָב געזען אויסמיין און זיך געשטאַלטיקן אין די פיר פּאַליר מיט צונויפבאַהעפטע פּראָווינצן, וואָס האָבן צווישן 1919 און 1940 געפּראָגן דעם שטאַלצן נאַמען גרויס-רומעניע, האָט מיך פאַר די צוואַנציג ציך יאָר פון מייך זיין אין אַמעריקע ממש נישט צו רו געלאָזט. איך האָב דאָ אין ניריאָרק אַ סך געשריבן וועגן יידן אין רומעניע, וועגן געשעען נישן אין רומעניע און דערעיקרשט האָב איך געשריבן וועגן דער שטע פּערישער אַמבאָציע אַרויסצופירן דעם מיליאָניקן יידישן ישוב פון פּערישעריע צו אייגענער צענטרישקייט, צו אַן אייגענער יידיש-געזעלשאַפּטלעכער און יידיש-קולטורעלער צורה.

דער באַגער נאָך אַן „אייגענעם באַלעמער אין רומעניע" און דער ווילן צו „צעווייגן אונדזער אייגענעם שיינעם טרויעריקן ניגון", ווי ס'האַט אין זיינס אַ ליד פּאָעטיש פאַרמולירט דער דיכטער יעקב שטערנבערג, איז בלי ספק געווען אַ גראַנדיעזער פאַרבאַפּנדיקער ספּעקטאַקל פון כלל-טוערישער און ליטעראַרישער שעפּערישקייט. די יידישע רומעניע האָט אין דער קורצער צייט צווישן ביידע וועלט-מלחמות אפּשר געמאַכט דעם פּאָמע ערנסטן און אינטענסיווסטן אַנטי-שטרענג פאַר די לעצטע עטלעכע הונדערט יאָר אַראַפּצוגיין פון אויס-לענדיש-אידיאָלאָגיע קעסט און צו פּרוווי אויסשטעלן אַ ישוב מיט אַן אייגן געזעלשאַפּטלעך און שעפּעריש פנים.

איך האָב די דאָזיקע מי צו אייגענער שעפּערישקייט מיטגעלעבט מיט אַלע אירע נצחונות און דורכפאַלן. און ווען איך האָב זיך אין דער צייט פון חורבן אייראָפּע דערזען אַ געראַפּעוועסטן, אַ באַצייטנס געראַפּעוועסטן מיט מיין משפּחה אין דער פּרייער אַמעריקע, אין דער גרעסטער יידישער מעטראָפּאָליע פון גאָר דער וועלט, האָב איך דערפילט די גרויסע גנאָד פון דער השגחה און האָב דערהערט און פאַר-שטאַנען דעם אַנזאָג, אז איך דאַרף דערציילן און דערציילן.

דער איצטיקער באַנד איז אַן אַפּקלייב פון די עסיען און דערמאָד נונגען, וואָס איך האָב אין די צוואַנציק יאָר געשריבן. אַלע אויפפאַר-זאַמלען וואָלט נישט געסטייעט קיין פינף בענדן.

די קריסטריע פונעם אַפּקלייב אין געוועזן:

אין דעם דריטן טייל פונעם בוך — א פארמעסט צו גאַנצקייט, א פארמעסט צו מאכן דעם סך-הכל פון דרייסיק יאָר ייִדיש-ליטעראַרישע שעפּערשיקייט אין רומעניע. דער צוגאַנג פון אַ דעסקריפּטיווער בינד-ליאַגראַפיע פון ביכער, וואָס זיינען דאָרט דערשינען צווישן ביידע וועלט-מלחמות, וויל זיין אַ צושטייער און דער גאַנצקייט פון דעם דריטן אָפּטייל. די ביבליאָגראַפיע איז געמאַכט לויט דער זאַמלונג אין מיין ביבליאָטעק. זי איז, גלויב איך, אַ היפש גאַנצע, אָבער זי קאָן פון דעסט-וועגן נישט זיין קיין הונדערט-פּראָצענטיק אויסשעפּנדיקע.

אין ערשטן טייל פונעם באַנד איז די ראשי-פרקים-קייט אויסן צו סוגעסטירן אידייע און געשטאַלט פון דעם קאמף פאר בירגערלעכער עמאַציפּאציע און פאר נאַציאָנאַלע רעכט. (איך האָב אַרויסגעלאָזט אַזעלכע געשטאַלטן ווי בענאַ שטראַזבערג, מאיר עבנער, הרב צירעל-סאָן, א. א., ווייל וועגן זיי האָב איך באַריכות געשריבן אין פּריווערע ביכער, אין „עסייען פון ייִדישן טרויער“ און צום טייל אונד אין „דריי ברידער ווינען מיר געווען“).

דער צווייטער טייל, דער מיטלסטער, האָט אינווינען אַרויסצוברענגן גען ווידערגלעך דעם ספּעציפּישן ריח און די ספּעציפּישע פאַרב פון דעם ייִדיש-ייִדישן לעבן, דער עיקרשט אין אַלט-רומעניע, כדי דעם ליינער קלאָרער צו מאַכן דעם שפּייגעלישן הינטערגרונט פון דער שעפּערישער געזעלשאַפּטלעכער און ליטעראַרישער מי, וואָס פון זיי איז די רייד אין די אָפּטיילן איינס און דריי.

איך האָב אין די טיילן איינס און צוויי געלייגט דעם טראַם אויף אַלט-רומעניע, ווייל דאָס ייִדישע לעבן אין דער דאָזיקער מדינה איז כמעט דורכויס אומבאַקאַנט אין דער ייִדישער וועלט.

די הויפּט-כוונה פונעם מחבר איז געווען צו שרייבן געשיכטע און ליטעראַטור-געשיכטע. ער האָט צו דער געשיכטע און צו דער ליטעראַטור-קריטיק צוגעשטעלט אויפן שער-בלאַט אויך די באַצייכענונג זכרונות, כדי אונטערצושטרייכן, אַז אַלע מענטשן, וואָס ווערן דער-מאָנט אין דער געשיכטע, האָט דער מחבר פּערזענלעך געקענט און אַז די געשעענישן האָט ער אום סאַמע גרעסטן טייל מיטגעלעכט און איז געווען מיט זיי אינטים פאַרבונדן.

קאמף פאר יידישע דעכט

אײנער פון די סאַמע ערשטע

דער אַרטיקל 7

דער באַרימטער אַרטיקל 44 אין דעם בערלינער שלום־אַפּמאַך פון 1878, וואָס האָט אינזינען געהאַט צו געבן אויטאָמאַטישע בירגער־רעכט פאַר די רומענישע יידן, איז אין רומעניעס קאָנסטיטוציע מגולגל געוואָרן אין דעם פּינלעכן פאַראַגראַף 7, וואָס האָט באַוואַרנט אַז אַ ייד קען ווערן אַ רומעני־שער בירגער בלויז דורך אַ ספּעציעל געזעץ פּונעם פאַרלאַמענט.

איינער פון די ערשטע, וואָס האָט דערלאָנגט אַ פעטיציע וועגן איינ־בירגערונג, איז געווען דער ייד אַדאַלף (אבנר) שטערן פון בוקאַרעסט.

שטערנס בירגערשאַפט־פעטיציע איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף דער טאַג־אַרדענונג פון דער פאַרלאַמענט־זיצונג פון 8טן דעצעמבער 1879. די יורדישע קאָמיסיע האָט צוגעשטעלט אַ באַריכט, וואָס האָט איינשטימיק רעקאָמענדירט אַדאַלף שטערנס איינבירגערונג.

„נעמענדיק אין אַכט — האָט דער באַריכט־אַפּגעבער מאַטיווירט זיין גינציקע רעקאָמענדאַציע אין סקאַרבאָון נוסח פון אַ געריכט־אורטייל — אַז אַדאַלף שטערן איז געבוירן געוואָרן אין בוקאַרעסט; נעמענדיק אין אַכט דעם אַטעסטאַט פּונעם ליצעאום אויפן נאַמען פון מאַטעי באַסאַראַב אין בוקאַ־רעסט, אַז שטערן האָט דאָרט געלערנט און האָט פאַרענדיקט מיט דערפאַלג אַלע קלאַסן; נעמענדיק אין אַכט וואָס אַחוץ דעם וואָס ער פּראַקטיצירט אַדוואָ־קאַטור אויפן סמך פון זיין יוריספרודענץ־דאָקטאָראַט גיט זיך שטערן אויך אַפּ מיט ליטעראַרישער אַרבעט און האָט באַרייכערט אונדזער ליטעראַטור דורך איבערזעצונגען און פּערזון פון עטלעכע שעקספּיר־ווערק; נעמענדיק אין אַכט אַז זיין פּאַטער איז קיינמאַל נישט געשטאַנען אונטער דער פּראַטעקציע פון אַ פרעמדער מלוכה און האָט געצאָלט שטייערן, ווי ס'איז צו זען פון די בייגעלייגטע קוויטאַנציעס.“

דער איינשטימיק־גינציקער באַריכט פון דער קאָמיסיע האָט פּונדעסט־וועגן אַרויסגערופן אַ הייסע דיסקוסיע און ביטערע קעגנערשאַפט און שטערנס איינבירגערונג־פעטיציע וואָלט געווען דורכגעפאַלן ווען דער ענין זאָל נישט געווען אָפּגעלייגט ווערן אויף „צו דערגאַנצן דעם באַריכט פון דער קאָמיסיע“. די פעטיציע איז אויפגענומען געוואָרן פּונדאָסניי אין דער זיצונג פון 19טן

יאנואר 1880 און איז דורכגעגאנגען מיט א מערהייט פון קוים דריי שטימען. די הויפט־טענות, וואס די אַנטי־סעמיטישע שרייערס אין פאַרלאַמענט האָבן אַרויסגעשטעלט קעגן ד״ר שטערנס איינבירגערונג, זענען געווען אַז (א) ער איז אַ מיטגליד פון דער „אַליאַנץ איזראַעליט“; (ב) ער איז בײַז „דאָ גישט לאַנג“ געווען וויצע־קאָנסול און סעקרעטאַר פונעם אַמעריקאַנישן קאַנג־סול פּיישאַפּאַ, וואָס האָט אויסגעטראַכט בילבולים אויף רומעניע און האָט באַליידיקט דאָס לאַנד“; (ג) ער איז רעדאַקטאָר פון דער איזראַעליטישער צײַטונג „די עפּאַכע“, וואָס „הערט גישט אויף פאַר די לעצטע דריי חדשים צו וואַרפן שמוץ אויפן לאַנד“.

אַוודאי זענען די טענות פון די אַנטי־סעמיטישע דעפוטאַטן געווען ליגן. אַדאַלף שטערן איז גישט געווען קײן מיטגליד פון דער „אַליאַנץ“; ער איז גישט געווען קײן וויצע־קאָנסול פון אַמעריקע און ער איז אויך גישט געווען קײן רעדאַקטאָר פון דער „איזראַעליטישער“ צײַטונג „די עפּאַכע“, און פאַר די לעצטע דריי חדשים איז שטערן גאַר געווען אין אויסלאַנד.

אַבער גישט גאַר די טענות פון די קעגנער זענען געווען שקר. עס איז אויך גישט געווען ריכטיק די באַהויפטונג פונעם גינציקן קאָמיסיע־באַריכט אַז שטערן פראַקטיצירט אַדוואַקאַטור. כּדי צו פראַקטיצירן אַדוואַקאַטור אין רומעניע האָט מען געמוזט זײַן אַ בירגער און דאָס איז אויסן געווען ד״ר שטערן מיט זײַן פעטיציע צום פאַרלאַמענט.

ווען איך האָב דאָ ציטירט דעם טעקסט פון דעם קאָמיסיע־באַריכט און די טענות פון די אַנטי־סעמיטישע דעפוטאַטן, ווי זײ זענען פאַרצײכנט אין דעם צווייטן באַנד פון אַדאַלף שטערנס „זכרונות פון אַ רומענישן יײד“ (*), האָב איך דאָס געטון ראשית דערפאַר, ווייל מען באַקומט דאָדורך האַלב־וועגס אַ בילד פון די שוועריקייטן כּמעט גישט גובר צו זײַן, וואָס ס׳האַט געהאַט אַ יײד אין רומעניע, ווען ער האָט געוואָלט דערגרייכן בירגערשאַפט אין די יאָרן צווישן 1878 און 1918, ד״ה אין די יאָרן צווישן בערלינער שלום־אַפּמאַך, וואָס האָט „גאַראַנטירט“ די ייִדישע בירגער־רעכט און דעם סאַך־זשערמענער פּרייַד־דאָקומענט, וואָס האָט די רעכט ענדלעך אויף רומעניע אַרויפגעצווונגען.

און שנית בין איך מיט די ציטאַטן אויסן געווען אונטערצושטרייכן, אַז דער דעמאָלט איינ־און־דרייסיק־יעריקער אַדאַלף שטערן האָט פאַר זיך גע־קענט אַרויסרייסן ביים פאַרלאַמענט די רומענישע בירגערשאַפט בלויו אַ דאַנק זײַן אויסנעמלעכער געזעלשאַפטלעכער פּאַזיציע.

(*) ד״ר אַדאַלף שטערן: „פון לעבן פון אַ רומענישן יײד“, בוקאַרעסט, 1915 און „פאַר צײַכענונגען פון מיין לעבן“, בוקאַרעסט, 1921 (ביידע ביכער רומעניש).

אבנר (אדאלף), וואָס זיין פאָטער, דער בוקאַרעסטער סוחר גדליה שטערן. האָט זיך געטרעגן דייטש, האָט געשפּילט פּיאַנאָ און פּלעגט פּאַרן אויף די ירידים קיין לייפּציק, האָט שוין דעמאָלט, אין 1879, געהאַט הינטער זיך אַ שטיק געזעלשאַפּטלעכע קאַריערע און אַ נאַמען אין דער רומענישער ליטע-ראַטור.

אדאלף שטערן איז טאַקע נישט געווען קיין אַמעריקאַנישער וויצע-קאָנ-סול, ווי עס האָט פּאַרזיכערט דער אַנטיסעמיטישער דעפּוטאַט זיינע קאַלעגן אין פּאַרלאַמענט, אָבער געווען איז ער יאָ אין משך פּון זעקס יאָר צייט דער סעקרעטאַר און די רעכטע האַנט פּון דעם אַמעריקאַנישן גענעראַל-קאָנסול אין בוקאַרעסט, בענדזשאַמין פּרענקלין פּיישאַטאַ.

אַמעריקאַנער קאָנסול פּיישאַטאַ

די ערשטע יאָרן פּון דער האַהענצאַלערן-ממשלה אין רומעניע זענען געווען פּול מיט ווילדע אַנטיסעמיטישע אויסברוכן, וואָס האָבן אַרויסגערוּפּן פּראָטעסטן אין דער גאַרער ציוויליזירטער וועלט. אַ באַזונדער פּריקרען רושם האָט געמאַכט די מעשה, וואָס איז זיך פּאַרלאַפּן זומער 1867 אין דער האַפּן-שטאַט גאַלאַץ. רומענישע זעלנער האָבן אַרויסגעטריבן אַ מנין יידן פּון זייערע הייזער, האָבן זיי צוגעפירט צום דונאַי און באַזעצט אויף אַ פּוסטן, זומפיקן אינדזל אינמיטן שטראָם. טערקישע וואַך-סאַלדאַטן האָבן די אויסגעמאַטערטע און כמעט-פּאַרהוגגערטע יידן צוריק אַריבערגעפירט צום רומענישן ברעג, אָבער די רומענישע „פּאַטערלאַנד-פּאַרטיידיקער“ האָבן די יידן צוריקגע-שטויסן אין וואַסער אַריין און צוויי פּון זיי זענען דערטרונקען געוואָרן.

עס איז געווען פינף און זיבעציק יאָר פאַר מאַיאַנעק און אַזאַ „קליינע“ אכוריות ווי צוויי דערטרונקענע יידן האָט נאָך אויפגערוּדערט און צעטרייסלט מענטשלעכע געמיטער. דער גאַנצער קאָנסולאַר-קאַרפּוס פּון גאַלאַץ האָט דער-לאַנגט אַ בשותפותדיקן פּראָטעסט צום קרייז-האַפּטמאַן, און עס איז נישט גע-ווען קיין לאַנד, וווּ די עפּנטלעכע מיינונג זאַל אין דער פּרעסע און אין פּאַר-זאַמלונגען נישט האָבן רעאַגירט מיט פיין און מיט ביטערניש קעגן דער „געשעעניש פּון גאַלאַץ“.

די טרויעריקע באַרימטקייט פּון דער גאַלאַצער געשעעניש האָט אויך דערגרייכט צו די יידן אין אַמעריקע, און דער יונגער ספרדישער אַדוואַקאַט פּון סאַן-פּראַנציסקאָ, בענדזשאַמין פּרענקלין פּיישאַטאַ, האָט באַשלאָסן זיך אַנצונעמען פאַר זיינע יידישע ברידער אין רומעניע און פאַר זיי צו טאָן עפעס ממשותדיקס.

מיט דער הילף פון דער „בני-ברית“-לאזשע, ווו דער יונגער פיישאַטאַ איז געווען איינער פון די פירער, האָט ער דערגרייכט צום דעמאָלטיקן אַמע-
ריקאַנישן אויסלאַנד-מיניסטער העמילטאָן פיש און אויך צום פרעזידענט יו-
ליסעס גרענט און ביי זיי אויסגעפועלט, אַז ער זאָל געשיקט ווערן ווי אַמע-
ריקעס קאָנסול קיין בוקאַרעסט מיט דער אויסדריקלעכער שליחות צו זיין אַ
מליץ טוב פאַר ייִדן אין רומעניע.

היינט-צוטאָג, אין דער פּאָליטיש-מאַראַלישער לופט פונעם צוואַנציק-
סטן יאָרהונדערט, קומט אַזאַ זאַך אַז שווער צו גלויבן, און ווען מען לייענט
דעם אַריינפיר-בריוו, וואָס דער פרעזידענט פון אַמעריקע האָט געגעבן דעם
קאָנסול פיישאַטאַ צום פרינץ פון רומעניע, ווערט מען אָנגענעם איבעראַשט
וואָס אַזוינס איז נאָך מעגלעך געווען מיט גיינציק יאָר צוריק.

עס שרייבט פרעזידענט גרענט אונטער דער דאַטע פון 8טן דעצעמבער
1870, אַז „דער איבערברענגער פון דעם בריוו, בענדזשאַמין פרענקלין פיי-
שאַטאַ, וואָס האָט אָנגענומען די וויכטיקע, הגם נישט באַצאָלטע, פּאָזיציע
פון אַ קאָנסול פון די פאַראייניקטע שטאַטן אין רומעניע... האָט אויף זיך גע-
נומען די שליחות. לטובת זיין פאַלק און נישט וועגן זיין אייגענעם נוצן. עס
איז אַ שליחות וואָס אַלע בירגער פון אַמעריקע ווונטשן אים די סאַמע גרעסטע
הצלחה צו איר דורכפירונג.“

עס האָט זיך געגרינדעט אין אַמעריקע אַ ספעציעלע חברה אונטערן נאָ-
מען „אַמעריקאַניש-רומענישע געזעלשאַפט“ אונטער דעם פאַרויף פון באַנקיר
יוסף זעליגמאַן, וואָס האָט פינאַנסירט פיישאַטאַס מיסיע קיין בוקאַרעסט.

אויפן וועג קיין בוקאַרעסט האָט זיך פיישאַטאַ אָפגעשטעלט אין ווין,
ווו ס'האָט געוווינט דער אין יענע יאָרן באַרימטער ייִדיש-דייטשער ראַמאַן-
שרייבער בערטאַלד אויערבאַך. דער ייִדיש-דייטשער ראַמאַניסט האָט דעם
ייִדישן קאָנסול פון אַמעריקע מיטגעגעבן אַ רעקאַמענדאַציע-בריוו צו דער
פרינצעסין עליזאַבעט, וואָס האָט געשריבן דייטשע לידער און איז בכּן געווען
זיין, אויערבאַכס, אַ ליטעראַרישע קאַלעגין. אין דעם בריוו האָט דער ייִדיש-
דייטשער שרייבער געזאָגט בלויז אַ ייִן שבח וועגן פיישאַטאַן, אָבער אַ שבח,
וואָס איז געווען דער סאַמע שטאַרקסטער אין זיין רעפערטואַר פון שבתים,
און אַ לויב, וואָס האָט געקענט מאַכן דעם גרעסטן איינדרוק אויף אַ דייטשער
דיכטערין. בערטאַלד אויערבאַך האָט פרעזענטירט פיישאַטאַן פאַר דער פרינ-
צעסין ווי אַ מאַן, וואָס איז „געטערייף“, אַ מאַן, הייסט עס, וואָס קען באַנע-
מען געטעס גייסטיקע האַרמאָניע און אויך שטיין אין איר מחיצה.

און אַט איז בענדזשאַמין פיישאַטאַ אָנגעקומען קיין בוקאַרעסט, האָט
געהאַט אַ פּריוואַט-אוידיענץ ביים פרינץ קאַראַל און איז עטלעכע וואָכן שפּע-

טער אפיציעל אויפגענומען געווארן אין הויף. וועגן פיישאַטאָס אָפיציעלן אויפנעם, וואָס איז פאַרגעקומען אין די טעג פון פסח 1871, דערציילט אַדאַלף שטערן אין מגילה-נוסח פון „ביי די יידן איז געווען אַ ליכטיקייט און אַ שמחה און אַ פרייד און אַ גדולה“.

„צווישן דעם האָטעל אַטעטעלישאַנו, ווהיזן ס'האַט זיך אַריינגעצויגן דער קאַנסולאַט, און דעם קעניגלעכן פּאַלאַץ — שרייבט שטערן אין זיינע זכרונות — זענען די גאַסן געווען געפאַקט מיט מענטשן. אַלע יידן זענען אַרויס זען דעם כבוד וואָס מען טיילט צו זייערס אָן אייגענעם. אין דער ערשטער גאַל-קאַרעטע איז געזעסן פיישאַטאָ; אין דער צווייטער — איך מיט פרינץ קאַראַלס אַדיוטאַנט. די קאַרעטעס האָבן קוים געקענט דורכפאַרן צווישן די געדיכטע רייעס מענטשן, דער איינגעהאַלטענער גערויש פונעם עולם, דאָס ליכט וואָס האָט אַראַפּגעבלענדט פון די העלמען און פון די גע-צייגענע שווערדן און נאָך זיי, דער געהירושע פון די שויםענדיקע פּערד — דאָס אַלץ האָט מיך באַרוישט ביז קאַפּ-שווינדלעניש“.

און דערנאָך קומט דער אויסטויש פון רעדעס צווישן גענעראַלקאַנסול פיישאַטאָ און פרינץ קאַראַל אין בייזויין פון אויסלאַנד-מיניסטער קאַסטאַפּאַרו. אין פיישאַטאָס רעדע ווערט איבערגעחזרט און אונטערגעשטראַכן פרעזידענט גרענסס אַריינפיר-בריוו און אין דעם ענטפער פון פרינץ קאַראַל ווערט צו-געזאַגט, אַז „מיין רעגירונג וועט זיך באַמיען, אַז ווי ווייט דאָס איז אין איר מאַכט זאָל אייער שליחות דורכגעפירט ווערן גרינג און אָנגענעם“.

עס איז געווען צום ערשטן מאָל אין די ניינציק יאָר (1829 — 1918) פון קאַמף קעגן געזעצלעך סאַנקציאָנירטער יידישער רעכטלאָזיקייט אין לאַנד, וואָס די יידן אין רומעניע האָבן דערפילט אַז זייערע ברידער אין אויסלאַנד האָבן צו זיי אויסגעשטרעקט אַ האַנט פון הילף, פון ווערדיקער, ברידערישער הילף. און עס איז געווען צום ערשטן מאָל, ווען אַ גרויסע מלוכה האָט אָן שום דיפּלאַמאַטישע פאַרשטעלענישן געשיקט אירס אָן אָפיציעלן שליח קיין בוקאַרעסט, אַ שליח, אַ ייד, וואָס זאָל אונטער איר שוץ ביישטיין די רומע-נישע יידן אין זייער ווידערשטאַנד קעגן רדיפות און אין זייער קאַמף פאַר בירגער-רעכט. היסטאָריש געזען וועט עס, גלויב איך, זיין קרוב לאמת צו זאָגן, אַז אַמעריקעס דרייטער זשעסט אין 1870, צו באַשטימען אַ ייד פאַר איר דיפּלאַמאַטישן שליח אין רומעניע, האָט, בלי ספק, געהאַט אַ חלק אין דער שטימונג לטובת דער אינטערנאַציאָנאַלער גאַראַנטיע פון יידישע ביר-גער-רעכט, וואָס פון איר איז אַכט יאָר שפּעטער אויפן בערלינער דיפּלאַמאַטן-קאָנגרעס אַרויסגעוואַקסן דער אין גוטע כוונות אָנטפּאַנגענער, אַבער היפש-לויז פאַרמולירטער אַרטיקל 44.

די טעג פון פיישאַטאַס אַנקום און אויפנעם אין בוקאַרעסט זענען נישט בלויז געווען גרויסע און פריידיקע טעג פאַר די רומענישע יידן, נאָר אין אַ געוויסן זין קענען זיי אויך, ווי מיר דאַכט, באַטראַכט ווערן ווי אַ מין נייער ווענד אין זייער קאַמף פאַר עמאַנציפאַציע. דער נייער ווענד איז באַשטאַנען אין דער איבערשטעלונג פון דעם קאַמף פון אינעווייניק צו דרויסן צו. עס איז געווען זיבן יאָר נאָכן טויט פון ד"ר יוליו באַראַש, דעם "רומענישן מענ-דעלזאַן", און זעקס יאָר נאָך דער פאַרטרייבונג פונעם מלבי"ם פון רומעניע. דער קאַמף צווישן השכלה און אַרטאָדאָקסישער יידישקייט אונטער דער פיר-רערשאַפט פונעם גאַליצישן משכיל יהודה באַראַש און זיין לאַנדסמאַן, דעם גאון ר' מאיר לייבוש ב"ר יחיאל מיכל, איז אין תוך געווען אַן "אויסלענ-דישע" מלחמה אויף יידיש-רומענישער ערד. די מלחמה האָט זיך ביסלעכווייז איינגעשטילט. די צייטווייליקע זיגערין איז געווען די השכלה.

מיטן אַנקום פון פיישאַטאַן האָט זיך עפעס געביטן אין דער יידישער גע-זעלשאַפטלעכקייט. ראשית האָבן זיך גענומען אַרויסרוקן נייע פירער פון צווישן די אין לאַנד-געבוירענע יידן, ווי אַדאַלף וויינבערג און די ברידער לעאַפאַלד און אַדאַלף שטערן, און דער אַקצענט פון קאַמף איז געשטעלט גע-וואָרן נישט אויף די רעכט צו רעפּאַרמירטער יידישקייט, נאָר אויף די רעכט פון בירגערשאַפט פאַר יידן.

די זעקס יאָר פון בענדזשאַמין פיישאַטאַס זיין אין רומעניע זענען געווען יאָרן פון נישט איין געוונענער שלאַכט פון אַפּווער קעגן יידישער רעכטלאַ-זיקייט. אָבער מער ווי אַלץ מעגן זיי באַצייכנט ווערן ווי יאָרן פון היסטאָריש-וויכטיקער יידיש-געזעלשאַפטלעכער אַרגאַניזיר-אַרבעט אין לאַנד. לויט פיישאַטאַס אינציאָטיווע און מיט זיין הילף איז געגרינדעט גע-וואָרן די לאַזשע "אינפּראַצירעאַ-ציון" (ציון-ברודערשאַפט) אויפן מוסטער פון די "בני ברית" אין אַמעריקע, וווּ פיישאַטאַ איז, ווי שוין דערמאַנט, גע-ווען איינער פון די פירער.

ד"ר שמעון און די "לאַזשע"

פאַר דער יידישער אינטעליגענץ אין בוקאַרעסט, וואָס איז בעל-כרחא געשטאַנען מחוץ פון די רומעניש-סאָציאַלע עקסקלוזיווקייטן, איז די לאַזשע "אינפּראַצירעאַ ציון" געוואָרן אַ מין אייגענער קלוב פון געזעלשאַפטלעכער חשיבות און פון סאָציאַלער אויסשליסלעכקייט. די "לאַזשע" איז געווען אי אַ קלוב פון חשיבות און אי אין אַ געוויסער מאָס אויך אַ שול אויף אויסצובילדן פירער דורך באַקענען און פאַרבינדן זיי מיט די רעליגיעז-מאַראַלישע פרינ-ציפן פון יידישקייט.

די לאזשע, וואָס געגרינדעט האָט זי פיישאַטאָ אין 1872 און רעאָרגאַניזירט איז זי געוואָרן אַ יאָר שפעטער אונטער זיין דירעקטער פירערשאַפט, איז זיך גיך צעוואַקסן אין אַ נעץ פון לאַזשעס איבער אַלע שטעט פונעם לאַנד. זי איז געוואָרן אין עצם דער ערשטער פאַרבאַנד, אויב נישט פון די רומענישע יידן, איז פון דער סאַציאַלער עליטע פון רומענישן ייִדנטום. און מצליח געווען האָט דער „לאַזשיזם“ אין דער ייִדישער רומעניע מיט זיין — טעאַ-טראַלישקייט. ס'האָט די „לאַזשיסטן“ פאַרכאַפט דער רעליגיעזער ריטואַל פון די זיצונגען און די היסטאָרישע סימבאָליק פון די נעמען. דער פּרעזידענט איז נישט געווען סתם אַ פּרעזידענט, נאָר ער האָט געהייסן „כהן גדול“ און דער צענטראַל-קאָמיטעט האָט זיך גערופן „סנהדרין“ און אויפגענומען האָט מען אַ מיטגליד „אין אַ האַלב-טונקעלן צימער באַלויכטן פון אַ קאַנעץ-לעמפל, וואָס די רייטע ציטערן פון זיין ליכט האָבן זיך געשפּילט אויף די ווענט, באַשריבענע מיט פּאַנטאַסטישע צייכנס און מיט העברעישע פּסוקים. דער „כהן גדול“, אַנגעטאָן אין כּהונה-בגדים האָט געמורמלט אומפאַרשטענדלעכע תּפּיר-לות. אַלץ האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ רעליגיעזער צערעמאָניע מיט קאַבאַליסטישע גרימאַסן. דער „כהן גדול“ מיט די ביבלישע פאַרציונגען אויף זיינע קליידער האָט דערמאַנט אין די פּריימוירער, וואָס זייער לעגענ-דאַרישער אַנהייב ווערט צוגעשריבן צום מייסטער חירם, דער בויער פון שלמה המלכס טעמפל“.

אַזוי איז, לויט אַדאַלף שטערנס פאַרצייכענונגען אין זיינע „זכּרונות פון אַ רומענישן ייד“, אויפגענומען געוואָרן אין דער לאַזשע זיין עלטערער ברודער לעאַפּאָלד, און איך טראַכט, אַז אייגנטלעך האָט אברהם גאַלדפּאָדן, וואָס האָט מיט עטלעכע יאָר שפעטער אין יאַסער זומער-גאַרטן „צום גרינעם בוים“, געגרינדעט דעם ייִדישן טעאַטער, מצליח געווען מיט דער זעלבער מע-טאָדע פון היסטאָרישן ריטואַל און סימבאָליק. פאַרשטייט זיך, אַז גאַלדפּאָדענס טעאַטער-ריטואַל איז געווען אַן אַן ערך שעפּערישער און נישט צו פאַר-גלייכן קינסטלערישער, אָבער אין תּוך האָט גאַלדפּאָדען מיט דער אינסצע-זירונג פון אַ פרשה חומש אין די זומער-גערטנער פון יאַס און בוקאַרעסט אויפגעטאָן אַרגאַניזאַטאָריש און ייִדיש-דערצייעריש אין אַ ברייטן פאַרנעם פאַר „עמד“, וואָס די לאַזשע האָט מיט מער היסטאָריש-דעקאָראַטיווע ווי קינסטלערישע מיטלען געטאָן פאַרן דעמאָלט נאָך דינעם שיכט פון דער ייִדישער אינטעליגענץ אין רומעניע.

דער היסטאָריש-דעקאָראַטיווער ריטואַל אין די לאַזשעס האָט געהאַלפּן ייִדיש באַוווּסטיגן מאַכן די אינטעליגענץ און איז געווען דער אַנהייב פון ייִדיש-געזעלשאַפטלעכער אַרגאַניזירונג; גאַלדפּאָדענס קינסטלעריש-אינסצע-

נירטער חומש האָט געהאַט אַ גרויסן חלק אין דער נאַציאָנאַלער דערציִונג פֿון רומעניש־יִידישן „עמד“.

און אַדאַלף שטערן איז געווען אַ געבוירענער טעאַטראַל, אַ מענטש, אַ פּאַרליבטער אין טעאַטראַלישן וואָרט און זשעסט. אייגנטלעך האָבן ביידע זיך פֿון גדליה שטערן, דער עלטערער לעאַפּאַלד און דער יונגערער אַדאַלף, זיך פֿון ייִנגלווייז געשניטן אויף אַקטיאָרן. ביידע האָבן זיי נאָך אין די גימנאַזיע־יאָרן דערפֿילט אין זיך די „געהיימע שטים“, וואָס האָט גערופן צום טעאַטער. בלויז אויף נישט צו פּאַרשעמען די משפּחה האָבן גדליה שטערנס זיך זיך אָפּגעלאָזט פֿון שוישפֿילעריי און זענען אוועק שטודירן קיין דייטשלאַנד און האָבן אַהיימ־געבראַכט דאָקטער־דיפּלאָמען, דער עלטערער אין פּילאָזאָפֿיע, דער יונגערער אין יוריספּרודענץ.

לעאַפּאַלד איז אָפּילו אין משך פֿון יאָרן געווען אַ פּראַפּעסיאָנעלער שוין־שפּילער, און אָפּגעריסן פֿון טעאַטער האָט אים אַ לאַנגע קראַנקייט און אַ פּרי־צייטיקער טויט. אַדאַלף האָט גובר געווען די „געהיימע שטים“ מיט אַמאַטאָ־רישע פּאַרשטעלונגען אין די גימנאַזיע־יאָרן אין בוקאַרעסט און שפּעטער אין דער סטודענט־צייט אין לייפּציק און אין פּראַנקפורט, און ווי אַ דערוואַקסער־נער האָט ער זיין טעאַטראַלישקייט אויסגעלאָדן אין דער לאַזשע, אין געזעל־שאַפּטלעכע צערעמאָניעס, אין שעקספּיר־איבערזעצונגען, אויף דער רעדנער־טריבונע און אין געריכט־זאַל. איבעראַל, אין אַלע דערמאָנטע ערטער און סיטואַציעס, איז אַדאַלף שטערן געווען אַ דורכזיסיקער דערפּאַל.

דער 23־יעריקער האָט אין 1871 צום ערשטן מאַל גענאַסן פֿון זיין ליבשאַפט צו געזעלשאַפּטלעכער צערעמאָניע, ווען ער איז ווי פּיישאַטאַס סעקרעטאַר מיטגעפּאַרן צו דער פּאַראַדנער אוידיענץ ביים פּרינץ קאַ־ראַל, און דער 32־יעריקער שרייבט פֿול מיט התפּעלות, וויאָזוי די ייִדישע דעלעגאַציע אונטער זיין פּירערשאַפט איז מיט גרויס פּאַמפּע אויפגענומען געוואָרן אין אַ גראַטולאַציע־אוידיענץ ביים קיניג קאַראַל. „עס זענען געווען — פּאַרצייכנט שטערן אין זיינע מעמואַרן — דערהויבענע מאַמענטן, וואָס האָבן איבערגעלאָזט שפּורן אין דער נשמה, הגם די ווערטער, וואָס זע־נען דעמאָלט געזאָגט און די האַפּענונגען, וואָס זענען דעמאָלט וואָך געוואָרן, האָט מען פּאַרגעסן אינאיינעם מיט דעם ענטוויאָזום פֿון יענעם טאַג“.

אין די נאַרוואַס ציטירטע ווערטער ליגט אַ שטיק זעלבסט־כאַראַקטער־ריזירונג פֿון אַדאַלף שטערן, שוין ווי אַ יונגערמאַן אין די צוואַנציקער איז שטערן נאָך פּיישאַטאַס אומקער קיין אַמעריקע געווען די רעפּרעזענטאַטיווע פּיגור פֿון רומענישן ייִדנטום. דער אַכט און דרייסיק־יעריקער איז געוואָרן דער הויפּט פֿונעם „בני־ברית“־סנהדרין אין רומעניע און האָט דעם אַמט

אָנגעהאַלטן ביז צו זיין טויט אין עלטער פון פיר און אַכציק. דער זעכציק-יעריקער איז געווען דער ערשטער פרעזידענט פונעם „פאַרבאַנד פון די רר-מענישע יידן“ און דער פיר און זיבעציק-יעריקער — דער ערשטער יידישער פאַרטערטער אין רומענישן פאַרלאַמענט.

אַבער אויף אַלע די פלעצער און אין משך פון אַלע די יאָרן איז אַדאַלף שטערן געווען און פאַרבליבן מער די חשיבותדיק רעפּרעזענטאַטיווע פיגור זוי דער פּאַליטישער פירער פון רומענישן יידנטום. מען האָט אים נישט אַזוי נאָכגעפּאַלגט ווי באַווונדערט.

מען האָט באַווונדערט דעם רומענישן איבערזעצער פון „האַמלעט“, פון „ראַמעאָ און יוליעטאַ“ און פון אַנדערע שעקספיר-פּיעסן. אַנטיסעמיטישע רעצענזענטן האָבן טאַקע אַראַפּגעריסן שטערנס „האַמלעט“-איבערזעצונג און געפרווט באַוווּיזן, אַז שטערנס „רומעניש איז נישט קיין איבעריק גוטער און אַז ער פאַרשטייט אויך נישט ריכטיק דעם אַריגינאַל“. אַבער ווער האָט זיך אומגעקוקט אויף די דאָזיקע רעצענזענטן, אַז נישט קיין אַנדערער ווי רומעניעס אַנגעזעענער ליטעראַטור-קריטיקער און שפּעטערער פרעמיער, פּראַ-פּעסאַר טיטו מאַיאָרעסקו, איז אַרויסגעקומען אין דער קאָנסערוואַטיווער טאַג-צייטונג „טימפּול“ און האָט דערקלערט, אַז „לאַמיר עס זאָגן אין צוויי ווער-טער: שטערנס איבערזעצונג איז זייער אַ גוטע. אים איז געלונגען צונויפּצור-פאַרן זיין פּולע פאַרשטענדעניש פאַרן ענגלישן טעקסט מיט גרויסער אַרבעט-ענערגיע און מיט פּרעציזקייט פון רומענישן סטיל“?

דאָס איז געווען אין 1877. אין די ווייטערע איבער פּופציק יאָר פון זיין לעבן האָט נאָך אַדאַלף שטערן געהאַט אויסצושטיין אַ היפש ביסל קריטיק זועגן זיינע איבערזעצונגען מצד בייזוויליקע רומענישע שרייבער, אַבער קיין שום בייזוויליקייט איז נישט געווען בכוח צו מינערן שטערנס רעפּוטאַציע זוי אַ ליטעראַרישער איבערזעצער פון דייטש (שילער) און פון איטאַליעניש (קאַרדוטשי) און דערעיקרשט ווי אַ שעקספיר-איבערזעצער.

ווען אַדאַלף שטערן האָט אין 1880 באַקומען די רומענישע בירגער-שאַפט און דערמיט דאָס רעכט צו פּראַקטיצירן אַדוואַקאַטור, האָט נישט גע-נומען לאַנג און ער איז געוואָרן איינער פון די וויכטיקע יוריסטן אין לאַנד. נישט בלויז האָט ער שטאַרק אויסגענומען אין געריכט-זאַל און איז גיך פאַר-רעכנט געווען צווישן די געציילטע אַדוואַקאַטן מיט רעדנערנישן גלאַנץ, וואָס קאַלעגן פון פאך כאַפּן זיך אַריין הערן און הנאה האָבן, נאָר עס האָט נישט געדויערט לאַנג און שטערן איז אויך געוואָרן אַן אַנערקענטער יורידישער מפרש. דער ליטעראַרישער איבערזעצער פון שעקספיר און דער שתדלן פאַר זיין פאַלק האָט אויך געהאַט צייט פאַר יורידיש-טעאָרעטישער אַרבעט. ער

האָט געשריבן אַ פֿירוש צום רומענישן ציווילן געזעצבוך און האָט פֿאַראַגראַף נאָך פֿאַראַגראַף געגעבן די מראה־מקומות פֿון אויטאָריטאַטיווע מיינונגען און פֿון געריכט־אַנטשיידונגען. דער "קאָדול שטערן" (שטערנס געזעצבוך) איז געוואָרן אַ שם דבר. פֿראַקטיצירנדיקע אַדוואַקאַטן האָבן זיך אָן אים נישט גע־קאַנט באַגיין. אַפֿילו אין מיינע אַדוואַקאַטישע צייטן, אין די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן, איז דער "קאָדול שטערן" נאָך נישט אַרויס פֿון געברויך.

השתדלות אין אויסלאַנד

ליטעראַט, יוריסט און — ייִדישער שתדלן. פֿון 1876, ווען גענעראַל־קאָנסול פֿיישאַטאָ האָט זיך אומגעקערט קיין אַמעריקע, איז אַדאַלף שטערן אין משך פֿון איבער אַ דור צייט געווען דער הויפּט־שתדלן פֿאַר ייִדישע רעכט אין רומעניע. ער האָט אין נאָמען פֿון די "בני ברית"־לאַזשעס, וואָס ער איז געווען זייער פֿערמאַנענטער "כהן גדול", געפרוּווט אויספּוועלן געזעצלעכע פֿאַרלייכטערונגען פֿאַרן ייִדישן כלל דורך אוידיענץ ביים קיניג און ביי די מיניסטערן און דורך פעטיציעס צום פֿאַרלאַמענט, און ער האָט אַוועקגעגעבן צייט און אַרבעט, כדי ביי די געריכטן אַרויסצורייסן געזעצלעכע אויסטיי־טשונגען לטובת ייִדישע יחידים.

אין די יאָרן ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די דאָזיקע שתדלנות אַנגעקומען צו איר קריזיס־פּונקט. ס'איז קלאָר געוואָרן, אַז די שתדלנות האָט אין ערגעץ נישט דערפֿירט. פֿאַרקערט, אין די איבער דרייסיק יאָר פֿונעם האַ־הענצאַלערן־רעזשים אין רומעניע איז די ייִדישע רעכטלאַזיקייט באַפעסטיקט געוואָרן דורך אַ קייט פֿון נייע דיסקרימינאַציע־געזעצן און פֿאַראַרדענונגען. די "בני ברית"־אינטעליגענץ האָט דערפֿילט, אַז מען דאַרף אויסברייטערן די קאַמפּאַזע און בייטן די קאַמפּ־מיטלען. אַזוי איז אויפגעקומען די אידייע פֿון אַ ייִדיש־פֿאַליטישער מאַסן־אַרגאַניזאַציע, וואָס זאָל אַרויסגיין אין גאַס און זוכן פֿאַליטישע הילף אין אויסלאַנד.

אין די לעצטע טעג פֿון דעצעמבער 1909 זענען זיך אין בוקאַרעסט צו־נייפגעפֿאַרן ייִדישע פֿאַרטערטער פֿון אַלע שטעט און שטעטלעך איבערן לאַנד און האָבן פֿראַקלאַמירט די גרינדונג פֿון דער "רעפרעזענטאַנץ פֿון היימישע ייִדן", וואָס האָט זיך דערנאָך גערופן "פֿאַרבאַנד פֿון היימישע ייִדן" און האָט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען רומעניע האָט שוין פֿאַרמאַגט אַ חוץ די דריי הונדערט טויזנט ייִדן אויך צוגעקומענע ייִדישע בירגער אין די אַנגע־שלאַסענע פֿראַווינצן, געביטן דעם נאָמען אויף "פֿאַרבאַנד פֿון רומענישע ייִדן". שטערן איז, פֿאַרשטייט זיך, געוואָרן דער פֿרעזידענט פֿונעם "פֿאַרבאַנד".

אבער ער איז, ווי געזאגט, געווען מער שרייבער, מער רעדנער און חשיבות-דיקער רעפרעזענטאנט ווי פאליטיקער און ארגאניזאטאר. „ס'גליק האט מיר צוגעשפילט — פארצייכנט שטערן דעם 7טן יאנואר 1910 אין זיינע זכרונות — וואס איך האב פון לכתחילה געפונען אן ארויסהעלפער אין דער פערואן פון סאניעל לאבין, וואס איז אויפגעוואקסן אין דער שול פונעם סאציאליסטישן טעארעטיקער דאבראדזשאנ-גערעא, איז געווען א טיפער קענער פון סאציאל-לע און עקאנאמישע פראבלעמען און האט פארנומען א וויכטיק פלאץ אין דער רומענישער פרעסע“.

איז טאקע אדאנק סאניעל לאביןס ארגאניזאטארישער ארבעט און אדאנק אדאלף שטערנס רעדגערישן כוח דער „פארבאנד פון די היימישע יידן“ באַלד געוואָרן אַ יִש אין רומעניע. עס זענען אויפגעקומען צווייגן פונעם „פארבאנד“ אין אַלע שטעט און שטעטלעך איבערן לאַנד און עס האָט נישט געדויערט לאַנג און דער „פארבאנד“ האָט געשאַפן אַן אייגענעם פרעסע-אָרגאַן אונטער דער רעדאַקציע פון סאניעל לאבין און קאָנסטאַנטין גראָור.

[אגב, סאניעל לאבין, דער זון פון אַ בוקאַרעסטער קרעמער, און קאָנסטאַנטין גראָור (אברהם בראַוער), דאָס אייניקל פון סאַני שוחט פונעם שטעטל לעספעז, זענען דערנאָך געשטאַנען בראש פון די צוויי גרעסטע דעמאָקראַטישע טאַג-צייטונגען אין בוקאַרעסט: „אָדעווערול“ (דער אמת) און „דימיניאַצאַ“ (פרימאַרגן). זיי זענען ביידע געווען פאַרברענטע אַסימילאַטאָרן און ייִדישער נאַציאָנאַליזם איז פאַר זיי געווען טריפה. זיי זענען אַזוי פאַרבליבן דאָס לעבן-לאַנג; קאָנסטאַנטין גראָור ביז צו זיין פריצייטיקן טויט אין 1940 און סאניעל לאבין ביז צום לעצטן שמועס, וואָס כ'האַב מיט אים געהאַט אין די ווינטער-טעג פון 1952 אין ניו-יאָרק, בלויז מיט חדשים פאַר זיין פּלוצימדיקן טויט אין פאַריז. ביידע האָבן זיי זיך אין בוקאַרעסט דורך זייער נאַענטן פריינט, דעם ייִדיש-רומענישן ליטעראַטור-פאַרשער באַרבו לאַזאַרעאַנו, באַקענט מיט די משלים פון אליעזר שטיינבאַרג און מיט די לידער פון יעקב שטערנבערג און איציק מאַנגער און זיי זענען צו זיי צוגעפאַלן — ווי זאָגט מען דאָס? — ווי דאָרשטיקע אין מדבר צו אַ לעבעדיקן וואָסער-קוואַל. די ייִדישע עכטקייט, צו וועלכער זיי האָבן אין די טיפּענישן פון זייער האַרץ געבענקט, האָט זיי פאַרכאַפט. ביידע, אי גראָור און אי לאבין, זענען זינט דעמאָלט געווען פריינט און שטיצער פון ייִדישע שרייבער אין רומעניע.]

ווען רומעניע האָט אום זומער 1916 דערקלערט מלחמה צו די צענטראַל-מלכות, זענען אַדאלף שטערן, דער פרעזידענט און סאניעל לאבין, דער סעק-רעטאַר פונעם „פארבאנד פון היימישע יידן“, אַוועק קיין אויסלאַנד זיך באַ-

צייטנס משתדל צו זיין ביי די אליאירטע רעגירונגען וועגן דער באווארעניש פון יידישע רעכט נאך דער מלחמה.

דורך לואיזוי לוצאטי, דעם באוויסן יידיש-איטאליענישן מלוכה-מאן, מיט וועמען שטערן איז פון פריערע אויסלענדישע נסיעות געווען באפרייב-דעט, האבן די פארטרעטער פונעם „פארבאנד“ דערגרייכט צום פראנצויזישן פרעמיער קלעמאנסאָ.

עס זענען געווען צוויי שווערע און אינטענסיווע יאָר פון דיפלאמאטי-שער אַרבעט, אָבער די שתדלנים האָבן געהאַט אַ פולן דערפאַלג. אונטערן דרוק פון די זיגערישע אַנטאַנטע-מלוכות איז אין דעצעמבער 1918, ענדלעך, נאָך ניינציק יאָר פון רעכטלאָזיקייט, אַרויסגעגעבן געוואָרן דער ערשטער דע-קרעט פון יידישער עמאַנציפאַציע אין רומעניע.

ווי אינטענסיוו און ווי מסירות-נפשדיק עס איז געווען שטערנס און לאַ-בינס אַרבעט אין אויסלאַנד, קען מען דרינגען פון דער זידל-און מסירה-בראַ-שור, וואָס ס'האַט אין יאָר 1925 אָפגעדרוקט ד"ר שטערנס ברוגעז רומענישע פריינדין, עלענאַ ט. פראַטאַפּאַפּעסקו (*), וואָס האָט מיט אים געוויינט אין דער שווייץ און האָט „אויף נישט צו באַדאַרפן“ געזאַמלט קאַפּיעס פון שטערנס קאַרעספּאָנדענץ מיט מלוכה-לייט אין די אליאירטע לענדער. עלענאַ פראַטאַ-פּאַפּעסקו איז אויסן געווען מיט אירע דאַקומענטן צו „באווייזן“ שטערנס און לאַבינס אומפאַטריאַטיזם צו רומעניע, אָבער באַוויזן האָט זי בלויז זייער גע-טרייע און הצלחהדיקע אַרבעט לטובת די יידישע בירגער-רעכט.

פונדעסטוועגן האָבן עלענאַ ט. פראַטאַפּאַפּעסקו אַרטיקלען, וואָס זי האָט געדרוקט אין דער אַנטיסעמיטישער צייטונג „אוניווערסול“ און זיי דער-נאָך אויפגעזאַמלט אין אַ בראַשור, צום טייל דערגרייכט זייער ציל. זיי האָבן פאַרטריבן לאַבינען פאַר אַ ריי יאָרן פון רומעניע. לאַבין וואָס איז, ווי שוין דערמאַנט, נאָך דער מלחמה געוואָרן דער מיט-אַרויסגעבער פון דעמאָקראַטי-שע צייטונגען, האָט עס געהאַלטן פאַר ריכטיקער אין אינטערעס פון די ציי-טונגען זיך צו באַזעצן אין פראַנקרייך און צו זיין בלויז זייער פאַריזער קאַ-רעספּאָנדענט אונטער אַ פּסעוודאָנים.

אַדאַלף שטערנס רומעניש-פאַטריאַטישן פרעסטיזש האָבן די אַרטיקלען פון זיין ברוגעז פריינדין נישט צופיל געמיגערט אפילו אין די אויגן פון דער רעכטער און אַנטיסעמיטישער פרעסע.

(*) דער מקור און די אַספּעקטן פון דער יידישער פראַבלעם אין רומעניע אין אַנגעזיכט פון רומענישן פאַלק, פון אייראַפע און פון אַמעריקע; די פאַרשוואַרצער פון רומעניע און זייער אַנאַרכישע פראַפּאַגאַנדע אין לאַנד און אין אויסלאַנד: אַדאַלף שטערן, ס. לאַבין, א. שטאַ-דעקער, בראַונשטיין עטצ., פון עלענאַ ט. פראַטאַפּאַפּעסקו, בוקאַרעסט, 1925 (רומעניש).

ער האט אין 1922, אין עלטער פון 74 יאר, אנגעהויבן א ניי קאפיטל פון זיין יידיש-געזעלשאפטלעכער קאריערע אין רומעניע.

מיין באקאנטשאפט מיטן אלטן שטערן

אין יענעם יאר האב איך זיך קנאפ נאך מיין אריבערפארן פון טשערנאָ-וויץ קיין בוקארעסט פערזענלעך באקענט מיטן אלטן אדאלף שטערן. איך האב געהאט רעקאמענדאציעס צו אים אי פון טשערנאָוויץ און אי פון בוקאַרעסט און ער האט מיך פארבעטן צו זיך אהיים, אין זיין הויז אויף סטראדא דזשוסטיציעי 6, וואס איז געשטאנען אויף יענער זייט פונעם טייך דימבאַ-וויצא אין שכנות מיטן יוסטיץ-פאלאץ.

די ווינונג האט אויסגעזען ווי א טעאטער. אונטן א רונדער פאיער, די ווענט באהאנגען מיט בילדער און פאטאגראפיעס, און ארום די ווענט עטלעכע אלטע, שווערע לעדער-פאטעלן. פונעם פאיער האט זיך געעפנט א טיר צום אדוואקאטור-ביורא, וואס ס'האט אנגעפירט שטערנס זון, דער שלאנקער, עלעגאנטער מישו, וואס זיין פריציטיק גרוי-געוואָרענער קאפ האט מוסיף געווען צו דער עלעגאנץ פון זיינע קליידער און צו דער נאטירלעכער חשיבות פון זיין געשטאלט.

צו די צימערן פונעם אלטן שטערן האט געפירט א הילצערנע טרעפ פאזע א וואנט מיט שמאלע, לאנגע בילדער, וואס האבן געגרייכט (האבן זיי טאקע געגרייכט, אדער האט זיך מיר בלויז אויסגעדאכט?) ביז צו די טרעפ. ביי דער לעצטער טרעפ האט אויף מיר געווארט אדאלף שטערן. א מיטלווקסיקער, א דינער. דאס פנים גלאט-ראזירט. בלויז א קליינער בושל ווייסע האָר, ווי א גרויסע פליג, הינטער דער אונטערשטער ליפ. דער ערשטער איינדרוק: ס'איז א שוישפילעריש אפגעהארעוועט פנים און דאס פנים פון א מאַגן-קראַנקן.

ערשט זיצנדיק ביים טיש, ווען איך האב אים געזאגט אז איך האב גע-לייענט מיט הנאה זיין גישט לאנג דערשינענעם צווייטן באַנד זכרונות, האבן די „בויכווייטיקן“ אויפן פנים נאכגעלאזט. מיינע שבחים וועגן זיינע, באמת אויסנעמלעך אינטערעסאנטע און אויסנעמלעך גוט געשריבענע, זכרונות זע-נען, ווייזט אויס, געווען פאר אים עפעס א מין ווונדער-פיל, וואס האט מיט אמאל פארטריבן די צערמינעס פון פנים און עס אויסגעלייטערט.

איך געדענק נישט אז ער זאל האבן אויסגעהערט און גערעדט מער ווי עטלעכע מינוט וועגן וואס איך בין צו אים געקומען. אין דער שעה אדער מער, וואס איך בין ביי אים געזעסן, האט דער אלטער שטערן גערעדט וועגן זיך; וועגן דעם באַנד זכרונות, וואס איך האב געלייענט און וועגן דעם באַנד, וואס

איך האָב נישט געלייענט און ער האָט מיר געראַטן צו ליינען; וועגן זיינע שעקספיר-איבערזעצונגען און די בייזוויליקע רעצענזענטן, וואָס קוקן (לויט שאַפענהאָוערס אַ וואָרט) אַריין אין אַ בוך ווי אַ מאַלפּע און עס קאָן דערפאַר פון דעם בוך נישט אַרויסקוקן קיין אַפּאַסטעל, און צום סוף וועגן זיין קאַנדי-דאַטור צום פאַרלאַמענט אויף דער ליסטע פון דער פּויערן-פאַרטיי.

איך בין דעמאָלט צום ערשטן מאל אין מיינע פינף און צוואַנציק יאָר לעבן געזעסן פנים אל פנים מיט יענער קינסטלערישער עגאַצענטרישקייט, מיט וועלכער איך האָב זיך אין די שפּעטערע יאָרן מיינע אַזוי אַפּט באַגעגנט און פון די באַגעגענישן אַרויסגעטראָגן כמעט אַלעמאַל אַ געמישט געפּיל — אַ געפּיל פון ווידערווילן און אויך פון באַווונדערונג. ס'איז פּריקרע זיך צוצו-הערן צו אַ מענטשן וואָס זיין טעמע איז אויסשליסלעך „איך“, אָבער אויב הינטער דעם „איך און איך“ שטייט טאַקע אַן עכטער קינסטלער, הערט זיך אין דער סאַמע מיט פון זיין גאווהדיקן „אני ואפסי עוד“ אַרויס אויך דער „תולעת אני ורימה“. איך וויל דערמיט זאָגן, אַז די עגאַצענטרישקייט פונעם עכטן קינסטלער טראָגט אין זיך אויך טיפע גייסטיקע הכנעה פאַר דעם, וואָס האָט אַן אויער און אַ געמיט וויליק דאָס אויסצוהערן.

איך בין היינט, נאָך כמעט פערציק יאָר, נישט בכוח צו קאַנטראַלירן צי האָב איך טאַקע דעמאָלט אַרויסגעהערט די גייסטיקע הכנעה פון ד"ר ישטערנס רייז, אָדער איך קאַנסטרור זי איצט, וויל איך ווייס פון אַזויפיל שפּעטער-דיקער דערפאַרונג, אַז זי איז אַ טייל פונעם קינסטלערס עגאַצענטרישקייט. איך געדענק אָבער זייער גוט, אַז איך בין אַרויס פון דעם שמועס מיט דעם אַלטן שטערן מיט אַ געהויבענעם געפּיל פון זיך האָבן באַגעגנט מיט אַ גרויסער ליטעראַרישער געשטאַלט און מיט אַ מענטשן, וואָס האָט געאַטעמט מיט די הומאַניסטישע אידעאַלן פונעם ניינצנטן יאָרהונדערט.

דער ניינצטער יאָרהונדערט איז אויך געקומען צום אויסדרוק אין דעם פאַקט פון שטערנס קאַנדידאַטור אויפן דעמאָקראַטישן אַפּאָזיציע-צעטל. ביי דער מאַכט איז געווען די בראַטיאַנר-פאַרטיי, וואָס איז אונטער קיניג פּערדינאַנד, נאָך מער ווי אונטער זיין פאַרגייער קאַראַל, דעם ערשטן, געווען דער פאַק-נישער בעל-הבית אין לאַנד. קען זיין, אַז פּאָליטיש פּראַקטישער און רעאַ-ליסטישער וואָלט דערפאַר געווען פאַר די יידן, וואָס האָבן צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון רומעניע (כ'מיי), די אייגנטלעכע רומעניע, אַז די אַנ-געשלאַסענע נייע פּראַווינצן) געפרוווט שיקן אַן אייגענעם פּאַרטעטער אין פאַרלאַמענט, צו מאַכן אַ פאַקט מיט דער מעכטיקער רעגירונגס-פאַרטיי און נישט מיט דער אַפּאָזיציע. אי דער מאַנדאַט איז אין אַזאַ פּאַל זיכערער און אי דער פּאָליטישער לויף אַ מער ממשותדיקער.

אזוי האבן טאקע געטראכט א היפש ביסל פירער פונעם „פארבאנד פון די היימישע יידן“ און צווישן זיי דער, וואס איז אינגיכן געווארן ד"ר שטערנס נאכפאלגער אין דער פירערשאפט. ד"ר ווילהעלם פילדערמאן.

פארן אלטן שטערן זענען די בראטיאנוס געווען און געבליבן די גע-שווירענע פיינט פון יידישער עמאנציפאציע, וואס ער האט נאך געדענקט זייערע „מעשים טובים“ פון דער צייט פון זייער פאטער יאן בראטיאנו, דעם עלטערן, און די יידן האט שטערן געזען נישט בלויז אין דער בחינה פון קעמ-פער פאר אייגענע רעכט, נאר אויך פאר דער פרייהייט פון אלע אונטערדריק-טע אין לאנד, בכך אויך פאר די פויערים.

די יונגע פויערים-פארטיי אונטער דער פירערשאפט פון דעם דארפשו-לערער יאן מיהאלאקע מיט איר פראגראם פון דעמאקראטיע און פון בירגער-פרייהייט, האט אפעלירט צום אלטן שטערן, וואס איז על פי זיין געמיט געווען א רעוואלוציאנער פונעם ניינצנטן יארהונדערט, א רעוואלוציאנער פונעם „פעלקער-פריילינג“ פון 1848.

דער פירער פון דער פויערים-פארטיי איז געווען א בריליאנטענער פאלקסרעדנער. זיינע רעדעס האבן פארמאגט צינדנדיקן פאטאס און זענען געווען דורכגעפלאכטן מיט משלים און פאלקס-ווערטלעך, וואס האבן זיך ווי טשוועקעס אריינגעשלאגן אין זכרון פון די צוהערער אויף נישט פארגעסן צו ווערן.

אבער אט שטייט אויף דער טריבונע לעבן דעם יונגן פאלקס-טריבון מיהאלאקע דער אלטער ראפינירטער אינטעלעקטואל און ליטעראט אדאלף שטערן און — זיין רעדע שטייט נישט אפ אין ווירקונג אויף דעם טויזנט-קעפיקן עולם אין גרויסן „טאמיס“-זאל אויף דער סטראדא קאלאראש, ביים אנהייב פון דער געדיכטער יידישער געגנט.

אדאלף שטערן רעדט נישט פאטעטיש און זיין מעלאדישער רומעניש איז שוין גאר נישט קיין פאלקסטימלעכער, אבער זיינע רייד אטעמען מיט דער וואך פון יידישע ליידן, וואס ער האט צוגעזען און געפרוהט זיין זייער היילער אין משך פון א פולן האלבן יארהונדערט. די שטים פונעם זקן שטערן איז נישט שטארק, אבער זי איז ווארעם און צינדט אונטער כמעט נישט וויי-ניקער ווי דער פאטאס פון דעם יונגן לערער פון טאפאלאווען. און די אונטער-געצונדנקייט צעפלאקערט זיך צו א פייער פון ענטוויאזם ווען דער אלטער אויף דער טריבונע איז מסביר די אליאנץ פון די יידן מיט די פויערים און פארענדיקט מיט שעקספיריש-קלינגענדיקע אפאריזמען, א „די יידן און די פויערים זענען די פאדעשווע, וואס אויף איר טרעטן די רעגירער פון רומע-ניע“ און אז „די פויערים און די יידן זענען דאס גרינע, פרישע גראן פונעם

פאטערלאַנד, און די רעגירערס פרעסן און פארצערן די דאזיקע פרישקייט מיט דער ווילדקייט פונעם וואַסער-פערד-מאַנסטער, וואָס ווערט געמאַלן אין דעם ביבלישן בוך „איוב“.

יאָרנלאַנג האָבן זיך די רעדנער פון דער פויערים-פאַרטיי אַרומגעטראָגן מיט די דאָזיקע אַפאַריזמען וועגן דער אַליאַנץ צווישן ייִדן און פויערים. פראַ-פאַגאַנדיסטן בעל-פה און בכתב האָבן אַדאַלף שטערנס אַפאַריזמען גענוצט נאָך אַזוי שפעט ווי אין די ערשטע דרייסיקער יאָרן, די יאָרן פון דער לעצטער בראַטיאַגיסטן-רעגירונג אונטער קאַראַל דעם צווייטן. דערנאָך איז פאַר אַ רומענישער פאַרטיי געוואָרן „אומפאַסיק“ זיך צו יאָגן נאָך ייִדישע שטימען. האָבן די פויערישע רעדנער און שרייבער גענומען פאַרגעסן דעם אַלטן שטערנס אַפאַריסטישע רייד וועגן דער נויטיקער פאַליטישער שותפות צווישן פויערים און ייִדן אין רומעניע. אָבער די פאַרגעסעניש האָט זיכער נישט אַפ-געשוואַכט דעם אמת פון די דאָזיקע רייד.

אויף דער פאַרלאַמענט-טריבונע

נאָך צוויי מאל האָב איך שטערענען געהערט רעדן. איינמאל אין 1924, אין פאַרלאַמענט, און דערנאָך דאָס לעצטע מאל, פיר יאָר שפעטער, ווידער אין בוקאַרעסטער „טאַמיס“־זאַל — ביי אַ פאַרזאַמלונג פון דער ייִדישער נאַציאָנאַל-פאַרטיי.

אין 1924 האָט דער רומענישער בילדונגס-מיניסטער ד"ר אַנגעלעסקו אַריינגעבראַכט אין פאַרלאַמענט אַ פראַיעקט פון אַ געזעץ, וואָס האָט גע-דאַרפט באַוואַרענען די מלוכהשע השגחה איבער פריוואַטע שולן. אין דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט, דערעיקרשט אין די נייע פראַווינצן, איז גע-וואָרן אַ היפשער גערודער. אין דער בוקאַווינע און אין בעסאַראַביע האָבן זיך די פאַרטייען, די ציוניסטן און דער „בונד“ געאייניקט אויף אַ פאַרמולע, וואָס זאָל זיכערן דעם לימוד פון העברעיִש און פון ייִדיש אין די פריוואַט-שולן, לויטן ווילן פון די עלטערן.

אַ דעלעגאַציע פון טשערנאָוויצער עסקנים איז געקומען קיין בוקאַרעסט אויספועלן ביי דער בראַטיאַנר-רעגירונג, אַז זי זאָל אָננעמען די פאַרמולע העברעיִש-ייִדיש. דער איינציקער זיכערער וועג צו דער רעגירונג און צום בילדונגס-מיניסטער אַנגעלעסקו איז געווען דורכן נייעם פרעזידענט פונעם „פאַרבאַנד פון רומענישע ייִדן“, ד"ר פילדערמאַן. שוין פאַר די לעצטע צוויי יאָר איז דער פאַקטישער פירער פונעם „פאַרבאַנד“ געווען דער מיט אַ גאַנצן דור ייִנגערער, אַז אַן ערך מער ענעדגישער און פראַקטישער און דערעיקרשט

פאליטיש אנדערש-אריענטירטער וויצע-פרעזידענט, ד"ר ווילהעלם פילדער-מאן.

וויצע-פרעזידענט פילדערמאן האט זיך אריענטירט אויף דער בראטיאנר רעגירונג און האט אין 1923 ביי דער דעבאטע וועגן דער נייער קאנסטיטוציע באוויזן דורכצוועצן ביי דער רעגירונג געוויסע גאראנטיעס פאר דער זיכער-רונג פון די יידישע בירגער-רעכט אין די נייע פראווינצן. פילדערמאנס פאלי-טישער פרעסטיזש איז דאדורך שטארק געוואקסן און די מערהייט פון דער „פארבאנד“-פירערשאפט האט זיך גרופירט ארום אים. דער אלטער שטערן, דער פרעזידענט, איז געבליבן אינאלירט און האט סוף-כל-סוף, חצי פרייוויליק און חצי געצוונגען, רעזיגנירט פון דער פרעזידענטשאפט. ער איז געבליבן אין פארלאמענט א יידישער דעפוטאט אין דער אפאזיציע, און פאליטישער ארגאניזאציע הינטער זיך.

ביי פילדערמאנען האט די טשערנאוויצער דעלעגאציע גארנישט גע-פועלט. מיר האבן זיך מיט אים (איך בין געווען א מיטגליד אין דער דעלע-גאציע) לאנג מתווכח געווען און אפילו ארומגעקריגט. אבער ער איז בא-שטאנען אויף זיינעם. ער האט שוין מיט דעם בילדונגס-מיניסטער אפגע-מאכט, און ס'זאל צוגעלאזט ווערן בלויז העברעיש ווי א לימוד און ער האלט אז יידיש דארף מען נישט.

דער ווארטזאגער פון דער יידיש-העברעיזש-פארמולע אין פארלאמענט איז געווען דער בונדישער דעפוטאט ד"ר יעקב פיסטינער, און אויך ד"ר אדאלף שטערן האט אנגענומען צו רעדן לטובת אט דער פארמולע פון דער פארלא-מענט-טריבונע.

מיר זענען אים געגאנגען הערן. ביים סאמע אנהייב פון זיין רעדע האבן עטלעכע שטימען פון דער רעגירונגס-פארטיי געפרוהט דערמאנען אים זיינע „חטאים“ אין אויסלאנד, בשעת דער מלחמה. איינער, אדער צוויי האבן א געשרייגעטאן „דאזמאן פראטאפאפעסקו“ און א דריטער איז געגאנגען וויי-טער און האט געפרעגט: „צי האט איר געלייענט, וואס ס'זאגט וועגן אייך דאזמאן פראטאפאפעסקו?“

דער 76-יאריקער יידישער דעפוטאט האט שוין דעמאלט געליטן פון שווער-העריקייט. אבער די אויסגעשרייען האט ער, ווייזט אויס, יא געהערט, אויף זיין איינגעפאלענעם, פארצערטן פנים האט זיך באוויזן אן איראניש שמייכלע. ער האט צוגעלייגט די האנט צום אויער און כלומרשט געוואלט דעהערן וואס מען שרייט. אבער אט דער איראנישער זשעסט האט ווי פאר-שטומט די צווישנרופער. עס איז געווארן שטיל און שטערן האט גענומען רעדן וועגן דער שיינקייט פון דער ביבלישער שפראך, וועגן די אוצרות, וואס

זענען אָנגעזאַמלט אין העברעיש און וועגן דעם נוצן פון דעם לשון פאַר דער דערציִונג פון דער ייִדישער יוגנט. דער אַלטער שטערן איז געווען אין זיין בעסטער רעדנערשער פאַרעם און די דעפוטאַטן האָבן זיך צוגעהערט. אָבער אַז ער איז איבערגעאַנגען צו די רייד לטובת ייִדיש, איז די שטימונג אין זאַל געוואָרן אומרוק און עס האָבן זיך ווידער דעהערט צווישנרופן. און שולדיק איז געווען ער, שטערן, און נישט די בראַטיאַניסטישע דעפוטאַטן. שטערן איז געווען שולדיק, ווייל זיין רעדע לטובת ייִדיש איז געגאַנגען אַן ערך אַזוי: „מען זאָגט מיר, אַז עטלעכע מיליאָנען ייִדן רעדן ייִדיש; מען זאָגט מיר, אַז ייִדיש פאַרמאָגט אַ גרויסע און שיינע ליטעראַטור.“

אָבער איר אַליין — האָט אַ געשריי געטאָן איינער אַ דעפוטאַט — רעדט נישט און לייענט נישט ייִדיש. און אַ צווייטער האָט מוסיף געווען: און אייערע קינדער רעדן אויך נישט און לייענען אויך נישט קיין ייִדיש. שטערן האָט די צווישנרופן דווקא יאָ געוואָלט דעהערן און ער האָט זייער פאַטעטיש, און ווי מיר האָט זיך געדאַכט, מיט אַ סנאָבישער איבער־נעמערישקייט, געענטפערט אַז ער און זיינע קינדער פאַרשטייען טאַקע נישט און רעדן נישט די שפראַך.

דערויף איז געקומען די לאַגישע פראַגע, וואָס האָט אַרויסגערופן געלעכ־טער און האָט אין תוך צונישט־געמאַכט שטערנס ייִדיש־אַפּאָלאָגעיִק.

— און אַז איר אַליין און אייערע קינדער רעדן נישט און לייענען נישט די שפראַך — האָט איינער פון די סאַמע פעדערשטע בענק זיך איינגס אויפ־געהויבן צו פרעגן און הנאה צו האָבן פון זיין פראַגע — פאַרוואָס פאַרלאַנגט איר אַז מען זאַל אין רומענישע שולן לערנען אַט די שפראַך?

שטערן האָט נישט געענטפערט, מן־הסתם, נישט געהאַט וואָס צו ענט־פערן — און אונדז פון דער טשערנאָוויצער דעלעגאַציע, וואָס זענען געזעסן אין דער גאַלעריע און זיך צוגעהערט, האָט דאָס פנים געפלאַמט פון בושה. פאַרוואָס ס'איז נישט איינגעפאַלן די זעלביקע דעפוטאַטן צו פרעגן שטערנען, צי ער און זיינע קינדער לייענען און רעדן העברעיש, ווייס איך נישט. אָבער איך בין מיר משער אַז, ווייל דער דעפוטאַט האָט קיינמאַל נישט געהערט קיין רומענישן ייִד רעדן העברעיש, איז אים קלאָר געווען אַז אַחוץ רבנים זענען, מן הסתם, ייִדישע אינטעלעקטואַלן פון שטערנס ראַנג די איינ־ציקע, וואָס פאַרשטייען דאָס לשון פון דער ביבל. און ווייל ער האָט יאָ גע־הערט אַזויפיל ייִדן פון פאַלק רעדן ייִדיש, איז ער געווען זיכער אַז שטערן, דער איבערזעצער פון שעקספיר אויף רומעניש, פאַרשטייט נישט די שפראַך פון די פאַלטישענער און מאַינעשטער ייִדן.

אַ פאַרדרייטע גויִישע לאַגיק, וואָס טרעפט אַמאָל אין פינטל און אַמאָל

אפילו איבערן פינטל, וואָרום דער אַלטער שטערן איז געווען פונקט אַזוי פריי פון אַ ידיעה אין לשון־קודש, ווי פון קענטעניש אין ייִדיש. ער האָט גע-
שטאַמט פון דעם דור אין די פאַראייניקטע פירשטנטימער, און דערעיקרשט
אין וואַלאַכיע, וואָס האָט אָפגעפרעמדט די זין פון ייִדישקייט לטובת עמאַנ-
ציפאַציע, און די זין האָבן געטאָן דאָסזעלבע מיט זייערע קינדער.

די לעצטע רעדע

די ביטערניש קעגן דעם „פאַרבאַנד פון רומענישע ייִדן“, וואָס האָט זיך
אויסגעקליבן אַן אַנדערן פירער און אַן אַנדערע פּאָליטיק, און אפשר אויך דער
חשוב־הנפש איבער יענער רעדע פאַר העברעיש און ייִדיש, וואָס האָט אַזוי
געליטן פון די לאַגישע צווישנרופן מצד די גויישע דעפוטאַטן, האָט אַדאָלף
שטערנען, ביים סוף פון זיינע זיבעציק דערנענטערט צום ייִדיש־נאַציאָנאַלן
לאַגער, וואָס אין בוקאַרעסט איז ער פּאָליטיש געשטאַנען אונטער דער פּי-
רערשאַפט פון דער גרופע „רענאַשטערעאַ“ (אויפלעב). די גרופע יונגע ראַדי-
קאַלע ציוניסטן (גרינבויםיסטן) אַרום דער וואַכנשריפט „רענאַשטערעאַ“, וואָס
האָבן צום גרויסן טייל גערעדט העברעיש און אויך ייִדיש, זענען געווען דער
אַלט־רומענישער צווייג פון דער „ייִדישער נאַציאָנאַל־פאַרטיי“, וואָס אירע
צענטערן האָבן זיך געפונען אין טשערנאָוויץ, אין קלוזש און אין קעשענעוו.
אין 1928 האָט די „ייִדישע נאַציאָנאַל־פאַרטיי“ צום ערשטן מאל אַרויס-
געשטעלט אַ קאַנדידאַטן־צעטל צום פאַרלאַמענט. אין בוקאַרעסט איז אויף
דער ליסטע געשטאַנען אַדאָלף שטערנס זון מישו און דער אַלטער איז גע-
קומען רעדן צו איינער פון די וואַל־פאַרוואַמלונגען.

איך געדענק גוט זיין דעמאָלטיקן אַרויסטריט. ער האָט גערעדט כמעט
אין דעם זעלבן נוסח ווי מיט זעקס יאָר צוריק, ווען ער אַליין האָט קאַנדי-
דירט אויפן פויעריים־צעטל. צוגעקומען זענען אין זיינע רייד נאָר עטלעכע
פּאָעטישע פאַראַגראַפן וועגן ייִדישן מאַקאַבייִער־שטאַלץ און קאַמפּלימענטן
אויפן אַרעס פון די יונגעלייט, וואָס האָבן זיך פאַרמאַסטן צו פירן אַ זעלב-
שטענדיקע ייִדיש־נאַציאָנאַלע פּאָליטיק אין רומעניע.

דער דראַמאַטישער הויכפונקט פון שטערנס רעדע איז געווען ווען ער
האָט דערקלערט, אַז ער אַליין איז שוין צו אַלט צו קעמפן אויף די נייע
ייִדישע באַריקאַדן. אָבער ער ברענגט דער נייער באַוועגונג אַ מתנה דאָס
טייערסטע, וואָס ער פאַרמאַגט — זיין זון מישו.

קיין גרויסע מתנה איז מישו שטערן נישט געווען. ער איז געווען אַ ליבער
און איידעלער מענטש און אַ פעיקער אַדוואַקאַט, אָבער על פי זיין נאַטור

פרעמד פון קעמפער־ישקייט און פון פאָליטיק און לויט זיין דערציִונג לגמרי
פרעמד פון יִדישקייט.

דאָס אמת גרויסע געשאַנק פאַרן רומענישן יִדנטום איז געווען און גע-
בליבן נישט דער זון, נאָר דער פּאַטער אַדאַלף שטערן — דער בריליאַנטענער
שרייבער און רעדנער און דער ראשון פון קאַמף פאַר יִדישע בירגער־רעכט און
זייער חשיבותדיקער שתדלן און רעפּרעזענטאַנט אין משך פון איבער פּופציק
יאָר.

דער „לוי מאַרשאַל“ פון רומעניע

(א) פּאָליטיקער און אַדוואָקאַט

צווישן ביידע וועלט־מלחמות און בעת דער צווייטער מלחמה אין דער צייט פון אַנטאַנעסקי און דערנאָך אין דעם קורצן ערב פון דעם קאָמוניסטישן רעזשים איז אין גרויס־רומעניע דער ייִדישער פירער מיט דער ה' הידיעה געווען דער בוקאַרעסטער אַדוואָקאַט ד"ר ווילהעלם פילדערמאַן.

איד האָב געזאָגט גרויס־רומעניע און נישט סתם רומעניע, ווייל נאָכן ערשטן וועלט־קריג איז דאָס רומענישע קיניגרייך מיט זיין אַלגעמיינער באַ־פעלקערונג פון זיבן מיליאָן נפשות און מיט זיין ייִדישן ישוב פון דריי מאָל הונדערט טויזנט כמעט פאַרדרייפאַכט געוואָרן. דער „כמעט“ איז חל בלויז אויף דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, וואָרעם די צאָל פון די יידן האָט זיך מער ווי פאַרדרייפאַכט. די געוועזענע אונגאַרישע פראָווינץ טראַנסילוואַניע און די געוועזענע צאַרישע גובערניע בעסאַראַביע האָבן ביידע ביי זייער פאַר־אייניקונג מיט רומעניע אין 1918 פאַרמאָגט אַיעדע איבער אַ פערטל מיליאָן יידן און אין דער קליינער בוקאַווינע, וואָס איז ביז צו דעם זעלביקן יאָר פון פאַראייניקונג (1918) געווען אַ טייל פון עסטרייך, האָט די צאָל יידן באַ־טראַפן אַן ערך הונדערט צוואַנציק טויזנט.

די יידן אין די דריי צוגעקומענע פראָווינצן זענען אינאיינעם געווען ריי־כער אין צאָל ווי די יידן אין אַלט־רומעניע, אַן אַן ערך רייכער אין ייִדישען טראַדיציע און אין ייִדיש־פּאָליטישער דערפאַרונג און אַיעדע פון זיי האָט כמילא געהאַט איר אייגנס וויכטיקע, אין קאַמף אויסגעפרוּוטע, ייִדישע פירער. אין בוקאַווינע האָט נאָך געלעבט דער אַלטער ד"ר בענאָ שטראַוכער, „דער קיניג פון דער טשערנאָוויצער יידן־גאַס“, דער מאָן, וואָס איז זינט 1897 געווען דער ייִדישער פאַרטרעטער אין ווינער פאַרלאַמענט און האָט גע־האַט אַ נאַמען אין גאָר דער ייִדישער וועלט. פון דעם דור נאָך שטראַוכער זע־נען אין דער בוקאַווינע געווען פּאָליטיש אַקטיוו דער שרייבעריש אויסנעמלעך באַגאַבטער ציוניסטישער פירער ד"ר מאיר עבנער און דער פריציטיק פאַר־שניטענער פירער פון „בונד“ און פון דער בוקאַווינער סאַציאַליסטישער באַ־וועגונג בכלל, דער געבילדעטער מאַרקסיסט און קלוגער טאַקטיקער, ד"ר יעקב פיסטינער. ביידע, אי עבנער און אי פיסטינער, זענען אין משך פון יאָרן גע־ווען מיטגלידער פון רומענישן פאַרלאַמענט.

בעסאראביע האָט פאַרמאָגט אַזאַ וויכטיקע פירער־פּערזענלעכקייט ווי דער קעשענעווער רב הכולל ר' יהודה לייב צירעלסאָן, וואָס איז אַחוץ אַ גדול בתורה ווייט באַקאַנט איבער די גרענעצן פון רומעניע אויך געווען אַ זעלטע־נער געזעלשאַפטלעכער אַרגאַניזאַטאָר און אַ מוטיקער פּאָליטישער וואָרט־זאָגער.

און טראַנסילוואַניע אינאיינעם מיט די שטעט און שטעטלעך פונעם מאַרמאַראַש־סיגעטער געביט האָט אין די צוויי פישערס (ד"ר טעאָדאָר פֿישער פון קלוזש און ד"ר יוסף פישער פון סיגעט) געהאַט געניטע פּאָליטי־קערס, וואָס זענען ביידע געווען אי מייסטערס פון פאַרלאַמענטאַרישן קאַמף און צו דער זעלבער צייט געווען בקיא אין די גענג פון שתדלנות ביי דער מאַכט.

פון די אַלע אויסגערעכנטע ייִדישע פירער האָט איעדער לענגער פאַר־טרעטן די ייִדישע באַפעלקערונג אין פאַרלאַמענט ווי ד"ר ווילהעלם פילדער־מאַן, וואָס איז אינגאַנצן א יי ן יאָר לאַנג (1927-1928) געווען דעפּוטאַט, אויסגעקליבן אויפן צעטל פון דער בראַטיאַנאָ־פאַרטיי.

און פון דעסטוועגן האָבן אַלע, פריינט און אויך קעגנער, (די ערשטע בקול רם און די אַנדערע בקול נמוך) אַנערקענט אַז דער ייִדישער פירער, וואָס צו אים הערט זיך צו די רעגירונג און דאָס ייִדישע אויסלאַנד און צום גרויסן טייל אויך דאָס ייִדישע פּאָלק אין רומעניע, איז דער פיל באַשעפטיקטער אַד־וואַקאַט פון דער ״הייליקע אַפּאָסטאָלן־גאַס נומ. 16 אין בוקאַרעסט מיטן נאָמען ווילהעלם פילדערמאַן — דער לוי מאַרשאַל פון רומעניע.

ווי אזוי מען זאָל נישט געווען אַרויסזאָגן דעם צונאָמען ״לוי מאַרשאַל״, צי מיט איבערנעמערישן פּאַטאַס צי מיט ביטולדיקער איראַניע — איז דער אמת געווען אַז דער צונאָמען האָט זיך געפּאַסט פאַר פילדערמאַנען און האָט כאַראַקטעריזירט אי זיין ייִדישן פּאָליטישן איינשטעל און אי צום טייל אויך זיין פּערזענלעכקייט.

איך האָב לוי מאַרשאַלן ביי מיין קומען קיין אַמעריקע נישט מער פאַר־כאַפט, אָבער פון דעם וואָס איך בין דאָ געוואָרן געוואָרן וועגן מאַרשאַלס גע־זעלשאַפטלעכער און אַדוואָקאַטישער אַרבעט און פון וואָס איך האָב אַרויס־געלייענט פון די צוויי בענד פון זיינע אויפגעזאַמלטע רעדעס, בריוו און מע־מאַראַנדומס האָב איך ערשט דערזען ווי ריכטיק און צוגעפּאַסט עס איז גע־ווען זיין נאָמען ווי אַ צונאָמען פאַר פילדערמאַנען.

וואָרעם ווי לוי מאַרשאַל איז אויך ווילהעלם פילדערמאַן נישט געווען קיין ייִדישער פּאָליטיקער, נאָר פאַר אַלעמען אַ ייִדישער אַדוואָקאַט. מאַרשאַלס

קליענט איז געווען דאָס ייִדישע פּאָלק פון יענער זייט ים; פילדערמאַנס
קליענט — זיין אייגן ייִדיש פּאָלק אין רומעניע.

דער פּאָליטיקער איז אַ קעמפּער פּאַר דער רעאַליזירונג פון אידייען און
פּראָגראַמען; דער אַדוואָקאַט — אַן אויפמאַנער פון עוולות אין נאַמען פון זיין
קליענט און אַ פּאַרטיידיקער פון די רעכט, וואָס מען וויל ביי אים צונעמען.
עס קען זיך דאַכטן אַז דער נאַר וואָס דערמאַנטער חילוק איז אַ צו דינער אַז
ער זאָל האָבן אַ ממשות און זיך אַנווען אין דער פּראַקטיק. אין דער אמתן אָבער
איז דער אונטערשייד צווישן דעם לעגאַליסטישן און דעם פּאָליטישן צוגאַנג
צו געזעלשאַפטלעכע פּראָגן אַ זייער אַנווענדדיקער און צומאַל אויך אַן אַנט-
שיידנדיקער.

דער חילוק זעט זיך אפשר ווייניקער אַן אין די מעטאָדן און מער אין די
צילן. די מעטאָדן זענען אין תּוֹך די זעלבע; שתדלנות און פּאָליטיק דערגאַנגן
זיך. אָבער די צילן זענען אַנדערע. פּאַרן אַדוואָקאַט איז יעדע אָפּגעשטעלטע
עוולה און יעדעס צוריקגעשטעלטע רעכט אַ געווינענער פּראַצעס עלעהיי אין
גערײכט־זאָל. דער געווינענער פּראַצעס לעבט ווי אַ נצחון אין אייגענעם זכות.
פּאַרן אַדוואָקאַט איז אין דער פּאָליטיק ווי אין גערײכט־זאָל נישט געמאַלט
קיין פּאַרלירענער פּראַצעס מיט דער טרייסט פון אַ מאַראַלישן זיג.

פּאַרן פּאָליטיקער איז יעדער געווינענער און אויך פּאַרלירענער קאַמף
נישט מער ווי אַ שטאַפל, נישט מער ווי אַ צוגרייטונג צו אַ פּרײַער פּאַרמר-
לירטן פּראָגראַם, אַדער נאָך ווייטער צו אַ געחלומטער געזעלשאַפטלעכער
זויזע.

פּאַר פילדערמאַנען, דעם אַדוואָקאַט, דעם גרויסן אַדוואָקאַט אין גערײכט־
זאָל און דעם נישט ווייניקער גרויסן אַדוואָקאַט אין דער פּאָליטיק, איז דאָס
ייִדישע פּאָלק אין רומעניע נישט געווען קיין כלל מיט נאַציאָנאַלע אַספּיראַ-
ציעס, נאַר אַ קליענט, וואָס מען מוז אין זיין נאַמען אַריינברענגען אַלעמאַל
פּונדאָסניי קלאַגעס וועגן געשמעלערטע בירגער־רעכט.

אין רומעניע, דעם לאַנד פון דער סאַמע פּאַרשפּעטיקסטער ייִדישער
עמאַנציפּאַציע אין אייראָפּע, איז די ייִדישע פּאָליטיק געווען נישט מער ווי
אַ פּאַרצויגענער פּראַצעס פּאַר בירגער־רעכט איבער דער לענג פון הונ-
דערט און פּופּצן יאָר, פון 1829 ביז 1944 און האָט עס אין תּוֹך נישט אויפ־
געהערט צו זיין אויך פון סוף דער צווייטער וועלט־מלחמה ביז אויפן היינ-
טאָג.

(ב) דער קאמף פאר עמאנציפאציע

ניינציק יאר האט געדויערט ביז די רומענישע יידן האבן קודם אונטערן דרוק פון די צענטראל-מלוכות און דערנאך פון די אליירטע אויסגעקעמפט די ערשטע בירגער-רעכט-דעקרעטן פון 27סטן אויגוסט און פון 30סטן דעצעמבער 1918 און פון 28סטן מיי 1919.

און פון דעמאלט האט זיך ערשט אויף רעכט אָנגעהויבן דער פראָצעס צווישן די יידן און דער רומענישער רעגירונג וועגן דעם אויסטייטש פון די דעקרעטן און וועגן דעם אופן פון זייער אָנווענדונג.

די יידן פון די נייע פראַווינצן האָבן אין זייערע פּרזיערע מלוכות, אין עסטרייך, אין אונגאַרן און אפילו אין צאַרישן רוסלאַנד, שוין לאַנג געהאַט הינטער זיך די פראַבלעם פון בירגער-רעכט. אין דער אַטמאָספּער פון „פעל-קער-פּרילינג“, וואָס האָט געווייעט איבער אייראָפּע אין די ערשטע נאַכמלחמה-יאָרן, האָבן זיך די יידן פון בוקאַווינע, בעסאַראַביע און טראַנסילוואַניע ביי זייער אָנקום אין דער נייער מדינה אַ וואַרף-געטאָן מיט אימפעט אין קאַמף פאַר שולן אין דער אייגענער שפּראַך, אין קאַמף פאַר זיכערונג אין באַפעס-טיקונג פון דער קהילה-אויטאָנאָמיע און בכלל אין קאַמף פאַר וואָס מער נאַציאָנאַל-קולטורעלע און נאַציאָנאַל-פּאָליטישע רעכט.

בירגער-רעכט ? וואָס איז דאָ צו דאָגהן וועגן זיי ? זענען זיי דען נישט קלאַר און דייטלעך גאַראַנטירט געוואָרן אין שלום-אַפּמאַך פון סאַך-זשער-מען ? זאָגט דען נישט דער אַרטיקל זיבן פון דעם דאָזיקן אַפּמאַך בפּירוש אַז „רומעניע נעמט זיך אונטער צו אַנערקענען א י פ ס א פ א ק ט א און אַן ש ו ם פ א ר מ א ל י ט ע ט ן די רומענישע בירגער-רעכט פון די יידן וואָס ווױנען אויף רומענישער טעריטאָריע און פאַרמאָגן נישט קיין אַנדערע בירגער-שאַפט“ ?

אַזוי האָט טאַקע געזאָגט בפּירוש דער אַרטיקל זיבן פונעם סאַך-זשער-מען-נער פּרידנס-טראַקטאַט. אָבער האָט דען נישט פונקט אַזוי דייטלעך גערעדט אויך דער אַרטיקל פיר און פערציק פונעם בערלינער שלום-אַפּמאַך פון 1878, און דאָך האָט ער אַנדערש, ממש להיפּוך אַנדערש, אויסגעזען, ווען עס איז פון אים געוואָרן דער אַרטיקל זיבן פון דער רומענישער קאָנסטיטוציע פון 13טן אַקטאָבער 1879 ?

און דאָ שטייט רומעניע אויף דער שוועל פון אַ נייער קאָנסטיטוציע. דער קאָנסטיטוציע-פּראָיעקט פון דער בראַטיאַנר-רעגירונג איז שוין צום גרויסן טייל פאַרהאַנדלט געוואָרן אין פאַרלאַמענט. וואָס וועט אין דער נייער קאָנסטיטוט-ציע ווערן פון די בירגערשאַפט-דעקרעטן פון 1918 און 1919 נוגע די אַלט-

רומענישע יידן און פון פון דעם ארטיקל זיבן פון דעם סאָן-זשערמענער אָפּ-
מאַך אין שייכות מיט די יידן פון די נייע פּראָווינצן ?

דער איינציקער וואָס האָט אין יענע גורל-שווערע טעג פון אָנהייב מערץ
1923 פּאַרשטאַנען סיי די געפּאַר און סיי ווי אזוי מ'דאַרף זיך איר אַנטקעגן
שטעלן איז, ווייזט אויס, געווען דער אַדוואָקאַט פּילדערמאַן, וואָס האָט צו יענער
צייט פּאַרמעל ניט פּאַרנומען קיין אָנפירנדיקע פּאַליטישע פּאַזיציע אין יידיש-
רומענישן לעבן. דער דעמאָלט 41-יעריקער בוקאַרעסטער אַדוואָקאַט פּילדער-
מאַן איז געווען וויצע-פּרעזידענט פונעם „פּאַרבאַנד פון די רומענישע יידן“.
דער פּרעזידענט פונעם „פּאַרבאַנד“, דער אַלטער ד"ר אַדאַלף שטערן, איז גע-
זעסן אין פּאַרלאַמענט אויף די אָפּאַזיציע-בענק. ער איז אויסגעקליבן געוואָרן
אויפן צעטל פון דער פּויערים-פּאַרטיי. ער האָט גערעדט אין נאַמען פון די
יידן און האָט פּאַרלאַנגט אַז די קאָנסטיטוציע זאָל זיכערן זייערע בירגער-
רעכט. אָבער די ציניקער אויף דער מיניסטער-באַנק בראש מיטן אַגריקולטור-
מיניסטער אַלעקו קאָנסטאַנטינעסקו, וואָס אין זיינע הענט איז געלעגן דער
ענין קאָנסטיטוציע און דערעיקרשט דער קאָנסטאַקט מיט די מינאַריטעטן, האָבן
זיך ווייניק וואָס צוגעהערט צו די בריליאַנטענע רעדעס פון דעם אַלטן שטערן.
די יידישע דעפוטאַטן פון די נייע פּראָווינצן, צווישן זיי אויך דער אַלטער
שטראָוכער פון טשערנאָוויץ, זענען נישט געווען פלינק אויפן רומענישן לשון
און זענען בכלל אין די אויגן פון אַ מיניסטער קאָנסטאַנטינעסקו און זיינע
חברים געווען „גרינע“, וואָס פּאַרשטייען נישט קיין „רומענישן עסק“.

ווילהעלם פּילדערמאַן איז טאַקע פּאַרמעל נישט געווען מער ווי וויצע-
פּרעזידענט פונעם „פּאַרבאַנד“, אָבער ער האָט געהאַט גוטע באַציונגען מיט
יידישע פּערזענלעכקייטן אין מערב-איראָפּע און אין אַמעריקע (צווישן זיי
מיט לוי מאַרשאַלן) און באַקאַנטשאַפּט און חברשאַפּט מיט די יידן אין דער
רומענישער פּרעסע, וואָס אויך פאַר זיי, ווי פאַר פּילדערמאַנען, זענען די יידן
אין רומעניע נישט געווען קיין פּאַלק מיט פּאַליטישע פּאַדערונגען, נאָר אַ
קליענט צום פּאַרטיידיקן. מיט דער הילף פון יידישע זשורנאַליסטן האָט פּיל-
דערמאַן געפונען דעם וועג צו די מיניסטאַרן פון דער בראַטיאַנר-רעגירונג און
דער עיקרשט צו דעם קאָנסטיטוציע-קאָמיטעט בראש מיטן מיניסטער קאָנס-
טאַנטינעסקו און האָט מיט זיי בחדרי-חדרים פאַרהאַנדלט וועגן די יידישע
פּאַראַגראַפן אין דער קאָנסטיטוציע.

אים, פּילדערמאַנען, האָבן די רומענישע פּאַליטיקער אי פּאַרשטאַנען
און אי פאַר אים דרך-אָרץ געהאַט. זיי האָבן אים פּאַרשטאַנען, ווייל ער
האַט צו זיי גערעדט נישט מיט פּאַליטישע נאָר מיט אַדוואָקאַטישע טענות.
ער האָט נישט אַרויסגעשטעלט קיין פּאַדערונגען, נאָר ער האָט פּאַרלאַנגט די

פארמולירונג פון א פאראגראף, וואס זאל צום בעסטן זיכערן די רעכט פון זיין קליינענט. און דרך־ארץ האבן זיי געהאט, אחוץ פאר זיינע גרויסע יורידישע פעיקייטן און פאר זיין אדוואקאטישער עקשנות, אויך פאר פילדערמאנס באַ־ציונגען מיט די „ריכטיקע“ יידישע קרייזן אין אויסלאַנד. די „ריכטיקע“ יידישע קרייזן, וואס קענען העלפן און אויך שאַדן טאָן רומעניע, זענען פאַרבראטיאָנס מיניסטערן געווען אזעלכע יידן ווי מאַנטאָגו אין ענגלאַנד, ראַט־שילד אין פאַריז און שיף, וואַרבורג און לוי מאַרשאַל אין אַמעריקע.

מען האָט געדאַרפט זען, פילדערמאַנען, דעם אדוואַקאַט, ביי דער אַרבעט. קיין מער דינאַמישן, מער ענערגישן, מער פלייסיקן און מער איבער אַלע פרטים וואָס אדוואַקאַט ווי ווילהעלם פילדערמאַן איז מיר נישט אויסגעקור מען צו זען. זעקס אַ זיגער אינדערפרי האָט ער, זיצנדיק נאָך אין בעט, שוין דיקטירט איינעם פון די סעקרעטאַרן אַן אַפּעלאַציע־שריפט צום געריכט פאַר זיינעם אַ קליינענט אָדער אַ מעמאָראַנדום צו דער רעגירונג אין יידישע ענינים. אַט איז ער געשטאַנען אין געריכט און האָט געטענהט פאַר אַ מאָנער אין אַ פּראָצעס וועגן מסחר און אַט איז ער געזעסן אין קאַבינעט פון אַ מיניסטער און האָט פאַרהאַנדלט וועגן באַעוולהטע יידישע רעכט.

ער איז נישט געווען בריליאַנט, פילדערמאַן, נישט ווי אַ שרייבער און אויך נישט ווי אַ רעדנער, אָבער געווען איז ער תמיד סאַליד, תמיד עקשנות־דיק איינגעביסן אין יעדן פרט, אַלעמאַל דרייסט און קלאַר און קיינמאַל נישט גרייט צו אַ פּשרה אויב זיין געוויסן איז נישט געווען הונדערט־פּראָצענטיק באַרוינט. און זיין טענה און זיין עקשנות האָבן אָנגעהאַלטן ביז צו דער לעצטער מינוט און האָבן אַרויסגעשלאָגן אַלץ וואָס איז מעגלעך — פּרנער האָט ער נישט אָפּגעלאָזט.

אין די פאַרהאַנדלונגען וועגן די ייִדן־פאַראַגראַפן, וואָס זענען אָנגעגאַנגען גען אין דער לעצטער מינוט אין קאַבינעט פון מיניסטער קאַנסטאַטינעסקו, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די בראַטיאַנ־רעגירונג האָט ברעה געהאַט „אָפּן“ צו לאָזן די גאַנצע יידישע פּראָגע אין דעם קאַנסטיטוציע־דאַקומענט. פיל־דערמאַנען איז געלונגען דורכצוועצן אז אין אַרטיקל 133 פון דער קאַנסטיטוציע זאָלן ראַטיפיצירט ווערן די איינבירגערונגס־דעקרעטן פון די יידן אין אַלט־רומעניע און אַז וואָס שייך די יידן אין די נייע פּראָווינצן זאָל צוגעזאָגט ווערן בירגערשאַפט־געזעצעבונג אין הסכם מיטן סאַנ־זשערמענער שלום־אָפּמאַך.

וועגן דעם אַז פילדערמאַן האָט אין יענע פאַרהאַנדלונגען מיט די בראַטיאַנ־מיניסטערן אַרויסגעשלאָגן אַלץ וואָס איז געווען מעגלעך, און האָט זיך אויסגעדאַכט צו זיין אוממעגלעך, האָבן מיר די עדותשאַפט פון דעם זשור־

נאליסטישן הויפט־קאכלעפל צו יענער צייט אין רומעניע, דעם ייד ד״ר קלע־מענט בלומענפעלד־סקרוטאטאָר, וואָס איז געווען איין קנעפל מיט אַלע רו־מענישע פּאַרטי־פירער און האָט געוואוסט וואָס זיי טראַכטן וועגן אַנדערע און אַמאָל אויך וועגן זיך אַליין.

ד״ר בלומענפעלד דערציילט אין זיין בראַשור „די פעלערן פון דער ייִדי־שער פּאָליטיק“ (בוקאַרעסט, 1929, רומעניש) וווּ ער קריטיקירט די ייִדישע פּאָליטיק אין רומעניע, און צום טייל אויך פילדערמאַנס, ווי צו „נאַציאָנאַ־ליסטיש“, אַז אין יענעם טאַג, ווען דאָס פּאַרלאַמענט האָט געדאַרפט שטימען איבערן אַרטיקל 133 פון דער קאָנסטיטוציע, האָבן די מיניסטאַרן געוואָלט ביי אים עפעס אָפּדינגען. אָבער „פילדערמאַן מיט אַן עקשנות, וואָס האָט דערמאַנט אין דער איינגעשפּאַרטקייט פון ווינטילאַ בראַטיאַנו (דער פינאַנצ־מיניסטער, וואָס זיין איינגעשפּאַרטקייט איז געווען שפּראַך־נמשל אין רומע־ניע — ש. ב.), האָט נישט אָפּגעטרעטן; האָט נישט נאָכגעגעבן. די מיניסטאַרן האָבן אָנגענומען פילדערמאַנס פאַרמולע.“

נאָך דער אָפּשטימונג האָט מיניסטער קאָנסטאַנטינעסקו, וואָס האָט ליב געהאַט צו רעדן אָפּענע דיבורים, געזאָגט צו אַ גרופּע זשורנאַליסטן: „איר מעגט וויסן, יונגעלייט, אַז ווען נישט ד״ר פילדערמאַן וואָלטן מיר אויך דאָס מאָל געווען אויפגעגעסן די זשידאַנעס.“

נו, אינגאַנצן לעבן געבליבן זענען די ייִדישע בירגער־רעכט אויך איצט נישט. דאָס צוגעזאָגטע בירגערשאַפּט־געזעץ פאַר די ייִדן אין די נייע פּראַ־ווינצן, וואָס איז אַרויסגעקומען אַ יאָר שפּעטער אין 1924, איז ווייט נישט געווען אין הסכם מיט דעם סאַן־זשערמענער שלום־אַפּמאַך, און ייִדן פון בר־קאָווינע, בעסאַראַביע און טראַנסילוואַניע האָבן דערפון געהאַט „צו זינגען און צו זאָגן“. אַ סך פון זיי האָבן פאַרלוירן די בירגערשאַפּט און זענען גע־בליבן „שטאַטנלאָז“ מיט אַלע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע אַטריבוטן פון „שטאַטנלאָזיקייט“. דרייצן יאָר שפּעטער האָט די גאַגאַ־רעגירונג אָנגעהויבן דורכצופירן אַ רעוויזיע פון דער ייִדישער בירגערשאַפּט נישט בלויז אין די נייע פּראָווינצן, נאָר אויך אין אַלט־רומעניע.

אָבער דאָס אַלץ מינערט נישט פון פילדערמאַנס געניטן און מוטיקן אַד־וואַקאַטישן אויפטו פון מערץ 1923 לטובת די רומענישע ייִדן.

ג) אַסימילאַציע און דיסימילאַציע

אַרום דער מיט פון די דרייסיקער יאָרן האָבן אָנגעהויבן צו בלאָזן אין רומעניע ראַסיסטישע ווינטן, וואָס האָבן אַהער אַריבערגעווייעט פון היטלערס בערלין. ייִדן האָבן דערפילט די נויטיקייט פון אחדות. די „ייִדישע פּאַרטיי“

פון די נייע פראווינצן (געגרינדעט 4טן מאי 1931, אונטער דער פירערשאפט פון ד"ר טעאדאר פישער) האָט זיך צונויפגערעדט מיטן אַלט־רומענישן „פאַר־באַנד פון רומענישע יידן“ און מען האָט דעם 29סטן יאַנואַר, 1936 געשאַפן אַ „צענטראַל־ראַט פון רומענישע יידן“ אונטער דער פאַרויצערשאַפט פון ד"ר ווילהעלם פילדערמאַן.

זינט חדשים איז אַנגעגאַנגען אַ געיעג אויף יידישע אַדוואַקאַטן אין די אַדוואַקאַטן־קאַמערן, דערעיקרשט אין אַלט־רומעניע. דער נייער פרעזידענט פון דער בוקאַרעסטער אַדוואַקאַטן־קאַמער איסטראַטע מיטשעסקו האָט קאַנדי־דירט און איז אויסגעקליבן געוואָרן אויף אַן אַנטיסעמיטיש פראַגראַם. מען האָט געוואָרפן יידן פון די באַנען, מען האָט אַפגעזאַגט יידן פון רעגירונגס־שטעלעס און מען האָט באַהאַלטן און צומאַל גאַנץ אָפן גערעדט ביי פאַרוואַמ־לונגען און אין דער פרעסע וועגן איינפירן ראַסן־געזעצן, וועגן אַרויסטרייבן די יידן פון לאַנד און וועגן קאַנפּיסקירן יידיש פאַרמעגן. יידן האָבן געפילט בהוש אַז היינט־מאַרגן וועט קיניג קאַראַל באַשטימען פאַר פרעמיער אַדער דעם ווילדן אַנטיסעמיט פּאַעט גאַגאַ, אַדער דעם נאָך ווילדערן יידן־האַסעך פראַפּעסאָר קוואַ. און מען האָט זיך נישט טועה געווען. מיט בלויז קנאַפּע צוויי יאָר שפּעטער אין די סוף טעג פון 1937 האָט אין רומעניע איבערגע־נומען די מאַכט אַ רעגירונג אונטער דער פרעמיערשאַפט פונעם פּאַעט גאַגאַ און אונטער דער אויבער־השגחה פונעם פראַפּעסאָר קוואַ. עס האָט זיך אַנגע־הויבן דער מוראדיקער באַרג־אַראַפּ, וואָס האָט דערפירט צו די פאַגראַמען אין יאָס און אין בוקאַרעסט און צו גירוש טראַנסניסטריע.

ווען גאַגאַ איז געוואָרן פרעמיער איז פילדערמאַן געווען אין אויסלאַנד און פריינד האָבן אים געראַטן זיך נישט אומצוקערן דירעקט צום „לייב אין פּיסק“ אַריין. פילדערמאַן האָט זיך יאָ אומגעקערט און דער ערשטער ברוך־הבא איז געווען אַ פּאַליציי־שער איבערפאַל אויף דעם ביוראָ פונעם „פאַר־באַנד“ און אויף פילדערמאַנס אייגענעם אַדוואַקאַטן־ביוראָ. די פּאַליציי האָט געזוכט באַווייזן פון יידישן פאַראַט פון רומעניעס אינטערעסן אין אויסלאַנד. ווען איך טראַכט היינט אויף דער דיסטאַנץ פון אַ פּערטל יאָרהונדערט פאַרוואָס דער פאַרשטאַרקטער אַנטיסעמיטיזם אין די דרייסיקער יאָרן האָט לפי ערך מער געבושעוועט קעגן די יידישע אַדוואַקאַטן אין אַלט־רומעניע ווי אין די נייע פראַווינצן און די פּאַליציי האָט געמאַכט רעוויזיעס דווקא אין פּיל־דערמאַנס „פאַרבאַנד“, איז מיר קלאַר אַז די ערב אַנטאַנעסקו און בעת אַנטאַ־נעסקו־פּאַליטיק אין רומעניע איז געווען אַן אות באות נאָכמאַכונג פון היט־לערס פּאַליטיק לגבי די דייטשן יידן. אין די צוואַנציקער יאָרן איז דער „פאַרבאַנד“ געווען ביי די רומענישע

דעגירער אַ "מיוחס". עס איז זיי געווען בילכער דער "פארבאנד" מיט זיין קולטור-אסימילאטארישער פאליטיק איידער דער יידישער גאציאנאליזם אין די נייע פראווינצן.

אין די דרייסיקער יארן ווען די אטמאספער אין רומעניע איז געווארן נישט סתם אן אנטיסעמיטישע, נאר אַ ראַסיסטישע, האָט זיך דאָס טעפּל איי-בערגעקערט. די פּאָליטישע ליניע פון די רומענישע מושלים איז איצט געווען נישט אַסימילירן די יידן, נאר זיי צו דיסימילירן. גאַנץ, און פאַר אים שוין טאַ-טאַרעסקו, און נאָך אים אַוודאי און אַוודאי אַנטאַנעסקו האָבן אויף היטלערס שטייגער געוואָלט "באַפּרייען די רומענישע קולטור און דאָס רומענישע פּאָלק פון יידישער השפּעה". דערפאַר איז די אַטאַקע געגאַנגען מער אויף פּילדער-מאַנען ווי אויף מאיר עבנערן און טעאַדאָר פּישערן.

אויך אין דייטשלאַנד האָט זיך היטלערס שונאה געווענדט מער (אויב ס'איז געמאַלט אין דעם פרט אַ מער) קעגן דעם אַסימילאַטאָרישן "צענטראַל פּעריין דער דויטשען יידישן גלאָבענס" איידער קעגן די ציוניסטישע דיסי-מילאַטאָרן.

פּילדערמאַן האָט אין 1935 אין זיין בראַשור "די פּראָבלעם פון גאַציאַ-נאַלער אַרבעט און דער קריזיס אין די אַדוואָקאַטן-פּאַרבאַנדן" געקנעלט מיט דער רומענישער עפנטלעכקייט ווי גוט און ווי נוצלעך עס איז פאַר דער רר-מענישער קולטור אויפצונעמען אין זיך דעם יידישן עלעמענט. ער איז אין 1935 און אויך שפּעטער געווען דער וואַרטזאָגער פון יידישער אַסימילאַציע, אָבער — מיט אַ קיינמאַל נישט געבויגענער פּלייצע, מיט אַן אַלעמאַל מוטיקן וואַרט און מיט אַ שטאַלצער יידישער ווערדע, וואָס האָט אין זיך געהאַט גרויסן גאַציאָנאַלן דערציאָונגס-ווערט פאַר דער יידישער יוגנט.

ד) אונטער אַנטאַנעסקו

יאַ אַנטאַנעסקו און ווילהעלם פּילדערמאַן זענען אָנהייב די ניינציקער יאָרן פון פאַריקן יאַרהונדערט געווען שול-חברים אין איין און דעם זעלבן קלאַס פון דער גימנאַזיע אויפן נאַמען "מאַטעי באסאראב" אין בוקאַרעשט. אַן ערד פּופציק יאָר שפּעטער, דעם 14טן אָקטאָבער 1941 האָט ד"ר וויל-העלם פּילדערמאַן, דער פרעזידענט פונעם פאַרבאַנד פון די יידישע קהילות אין אַלט-רומעניע, זיך געווענדט צו יאַן אַנטאַנעסקו, דעם דיקטאַטאָר פון רומעניע, און ביי אים פאַרלאַנגט אַפּצושטעלן די דעפּאַרטאַציע פון בעסאַראַ-בישע יידן קיין טראַנסניסטריע. די דעפּאַרטאַציע — האָט פּילדערמאַן גע-שריבן צו זיין אַמאָליקן גימנאַזיע-חבר — "מיינט טויט, טויט, טויט און אַ שום שולד, אַחוץ דער איינציקער שולד וואָס זיי זענען יידן".

דער רומענישער מאַרשאַל האָט זיין געוועזענעם ייִדישן גימנאַזיע־חבר געענטפערט מיט אַ בריוו פון 19טן אָקטאָבער — אַ בריוו וואָס האָט זיין פּלאַץ אין דער געשיכטע פון גייסטיקער טעמפּקייט, פון רשעות און פון אַנטי־סעמיטישער משוגעות.

אַנטאַנעסקו ענטפערט פילדערמאַנען אַז הגם ער אַליין האָט אַ האַרץ פול מיט רחמנות, מוז ער אָפּצאָלן די ייִדן דערפאַר וואָס זיי האָבן געטאָן צו די רומענער. „האַט איר אייך געפרעגט — שרייבט אַנטאַנעסקו צו פילדערמאַנען — פאַרוואָס מיר האָבן ביי אונדזער פאַרויסמאַרש קיין בעסאַראַביע געפונען ייִדישע קינדער פון 14-15 יאָר מיט קעשענעס פול מיט האַנט־גראַנאַטן? האָט איר אייך געפרעגט וויפּל פון די אונדזעריקע זענען פון אייערע ייִדן דערהר־געט געוואָרן הינטערוויילעכץ און זענען לעבעדיקערהייט באַגראָבן געוואָרן?“.

און דאָס זענען צוויי פון די סאַמע „מיושבסטע“ פּראָגעס, וואָס אַנטאַ־נעסקו האָט געשטעלט פילדערמאַנען. די אַנדערע זענען נאָך (אויב מעגלעך) ביזווייליקער און וואַנזניקער.

נאָך אַט דעם בריוו פון אַנטאַנעסקון האָט זיך אָנגעהויבן אַ ווילדע העצע קעגן דעם „חוצפהדיקן ייִד“ פילדערמאַן. קריסטלעכע אַדוואָקאַטן האָבן דער־לאַנגט אַ בקשה מען זאָל פילדערמאַנען שטרייכן פון דער אַדוואָקאַטן־קאַמער. די צייטונגען האָבן פאַרלאַנגט אַז מען זאָל אים משפטן און פאַרשיקן קיין טראַנסניסטריע.

פילדערמאַן האָט זיך געמוזט אָפּזאָגן פון דער פרעזידענטשאַפט פונעם „ועד הקהילות“, אָבער פאַרשיקט קיין טראַנסניסטריע האָט מען אים ערשט אין 1943, ווען ער האָט ווי אַ פּריוואַטער בירגער זיך דערוועגט אין אַ בריוו צו זיין געוועזענעם גימנאַזיע־חבר צו פּראָטעסטירן קעגן דער קאַנטריבוציע פון פיר ביליאָן ליי, וואָס אַנטאַנעסקו האָט אַרויפגעלייגט אויף די ייִדן אין רומעניע.

אין טראַנסניסטריע איז פילדערמאַן אָפּגעזעסן צוויי חדשים און איז פון דאָרט באַפרייט געוואָרן אויף דער אינטערווענציע פון קריסטלעכע פריינד אין אויסלאַנד.

פאַר דער דרייטטיקייט און דעם מוט פון דעם אַסימילאַטאָר ד״ר וויל־העלם פילדערמאַן האָבן די רומענישע רעגירערס דרײַ־אַרץ געהאַט, אָבער די ייִדן אַליין האָבן זיך נישט איינמאַל געשראַקן.

עס דערציילט אין דעם פּרט וועגן פילדערמאַנען דער פאַרשטאַרבּענער בוקאַווינער ציוניסטישער פירער מאַנפרעד רייפּער, אין זיין באַריכט פון דער אַנטאַנעסקו־צייט, וואָס ער האָט אַליין דורכגעלעבט („מסע המות“, הוצאת

„עם עובד“, תל-אביב, תש"ו). און וואָס רייפער זאָגט איז אַ שבח צוגעפאַסט אַפצושליסן דערמיט דעם פּאַרטערט פּונעם רומענישן „לוי מאַרשאַל“.

עס שרייבט רייפער אַז נישט ווייניק ייִדן זענען געווען אומצופרידן און האָבן זיך געקלאָגט און האָבן פּילדערמאַנען געמוסרט פאַר זיינע פּראָטעסטן צו אַנטאַנעסקון, וואָס דורך זיי איז אפשר נאָך פאַרערגערט געוואָרן די ייִדי-שע לאַגע, און ער איז מוסיף: „אַבער איינס איז קלאַר. מיט זיין מעמאַראַנדום האָט פּילדערמאַן געראַטעוועט דעם כבוד פּונעם רומענישן ייִדנטום. ווען עס זאָל נישט געווען זיין קיינער וואָס זאָל האָבן דעם מוט צו פּראָטעסטירן קעגן די רדיפות אויף ייִדן און צו פאַרלאַנגען אַ מער ווערדיקע באַציונג צו זיי, וואָלט דאָס געמיינט אַן אייביקע שאַנד פאַרן רומענישן ייִדנטום. די געשיכטע וועט זיכער באַרעכטיקן פּילדערמאַנען, אַבער אויך מיר אַלע, וואָס זענען דאָרט געווען, מוזן עדות זאָגן, אַז ער איז אויך דאָסמאָל געווען אויפן ריכ-טיקן פּלאַץ אין זיין קאַמף פאַר ייִדישע רעכט“.

ווען איך האָב זיך מיט עטלעכע יאָר צוריק געזען מיט ד"ר פּילדערמאַנען אין ניו־יאָרק האָט ער מיר געוויזן זיינע זכרונות גרייט צום דרוק. די זכרונות, וואָס זענען אַ וויכטיקער מקור צו דער נייער ייִדישער געשיכטע אין רומעניע, זענען ביז היינט נישט דערשינען. שרייבנדיק מיין עסיי האָב איך אין זינען געהאַט צו דערמאַנען די ייִדישע עפנטלעכקייט אַז אַזעלכע זכרונות זענען פאַ-ראַן און צו ווינטשן אַ רפואה שלימה, דעם אַלטן און שווער־קראַנקן ייִדישן פּירער, וואָס לעבט היינט אַ צוריקגעצויגענער אין פאַרזי, ביי זיינע קינדער.

אברהם לייב זיסו

פאר די פינף יאר פון חורבן ישראל אין אייראפע איז דער יידישער ישוב אין אלטרומעניע געווען דער איינציקער וואס האט פארמאגט אביסל מזל. ווען מען גיט אַ טראַכט צום פוילישן מאַידאַנעק, צום דייטשן טערעזיענ-שטאַדט, צו די פראַנצויזישע קאָנצענטראַציע-לאַגערן און צום גירוש פון די בוקאַווינער און בעסאַראַבער יידן קיין טראַנסניסטריע — מעג מען אַוודאי בענטשן גומל, וואָס אלטרומעניע איז אַפּגעקומען מיט עטלעכע פּאַגראַמען פון „בלויז“ געציילטע הונדערטער און טויזנטער אין יאַס, אין דאַראַהאַי, אין גאַלאַץ און בוקאַרעשט. און די סכנה פון אַ מאַידאַנעק איז געלעגן אויף דער האַנט. עס האָבן דאָך עפּעס אין משך פון פיר יאַר רעגירט אין רומעניע אַזעלכע סאַדיסטישע רוצחים ווי האַריאַ סימאַ, ווי יאַן אַנטאַנעסקו און ווי היטלערס פּערזענלעכער פאַרטרעטער מאַנפּרעד פּאַן קילינגער.

אַבער נישט נאָר וואָס שייך די אויפהיטונג פון זיין פיזישן באַשטאַנד האָט דער אלטרומענישער ישוב געהאַט מזל. דאָס גליק האָט אים צוגעשפּילט אויך דערמיט, וואָס ער איז אין יענע יאַרן פון העכסטער סכנה געבליבן מיט אַ פּירערשאַפּט — מיט אַ פּירערשאַפּט פון ערשטן ראַנג פאַר ביידע הויפט-פּליגלען פון דער יידישער געזעלשאַפּטלעכקייט. עס האָט נישט פאַרלאָזן דאָס לאַנד ווילהעלם פּילדערמאַן, דער אַנערקענטער און מוטיקער עקספּאַ-נענט פון דער אַציוניסטישער און צום טייל אויך אַנטי-ציוניסטישער עמאַנ-ציפּאַציע-פּאָליטיק, וואָס איר אַרגאַניזאַטאָרישער אינסטרומענט איז געווען דער „פאַרבאַנד פון רומענישע יידן“, און עס האָט זיך אומגעקערט פון בערלין און פון פאַריז, פון ביאַריץ און פון אַלע אַנדערע רייכע אייראָפּעישע קור-ערטער — א. ל. זיסו. און אַ גליק פאַרן ציוניזם און פאַרן יידיש-נאַציאָנאַלן געדאַנק, וואָס איז אין אלטרומעניע נישט תמיד געווען ביים בעסטן געזונט, איז געווען נישט נאָר וואָס עמעצער האָט אין דער ביטער-שווערער צייט פאַר-נומען דאָס ליידיקע פּלאַץ פון ציוניסטישער פּירערשאַפּט, נאָר וואָס דער עמעצער איז דווקא געווען זיסו. וואָרום קיינער פון די ציוניסטישע פּירער וואָס האָבן ערב און אין די ערשטע חדשים פונעם אַנטאַנעסקו-רעזשים עולה געווען קיין ארץ-ישראל (און עס זענען צווישן די עולים בלי ספק געווען פּער-זענלעכקייטן מיט טאַלענט, מיט אַחריות און מיט אידעישער געטריישאַפּט) האָט נישט פאַרמאָגט זיסוס סאַציאַלן און אינטעלעקטועלן פּרעסטיזש און

טאקע צוליב דעם אפשר אויך נישט זיין אינערלעכע דרייסטקייט. כ'וואָלט געזאָגט, זיין צוגעשפיצטע יידיש-מענטשלעכע גאווה — מעלות און מידות וואָס זענען אונטער די רומענישע אומשטענדן געווען ממש עסענציעל פֿאַר יידישער פֿירערשאַפט אין אַזאַ שעת-חירום.

זיסו, אַליין אַ רומענישער שריפטשטעלער און דער פֿריינט און מעצע-נאַט פֿון אַזויפֿיל רומענישע שרייבער, האָט פֿאַרמאָגט די בעסטע באַציונגען צו רומעניעס אינטעלעקטועלער עליטע; זיסו, דער רייכער צוקער-פֿאַבריקאַנט, דער גרינדער און געוועזענער גענעראַל־סעקרעטאַר פֿונעם מעכטיקן צוקער-קאַרטעל, האָט געהאַט די זיכערסטע פֿאַרבינדונגען צו רומעניעס איינפֿלוס-רייכע ווירטשאַפטס־קרײַזן, און וואָס איז נוגע זיין יידישן הינטערגרונט איז א. ל. זיסו אַוודאי געווען אַ זעלטנקייט — פֿאַסיק פֿאַר די אויסנעמעלעכע שווערע צייטן.

אין פרט פֿון „יידישן הינטערגרונט“ איז א. ל. זיסו געווען דער אַרעמער בחור אברהם לייב זיסו פֿונעם שיינעם קאַרפֿאַטישן שטעטל פֿיאַטראַניאַמין, וווּ עס האָט נאָך ביים סוף פֿון פֿאַריקן און ביים אָנהייב פֿון איצטיקן יאָר-הונדערט (זיסוס קינדער־יאָרן) געדיכט געבליט יידישער לעבנסשטייגער מיט תּורה, מיט חסידות, מיט השכלה און מיט חֵבֶת-ציון. אברהם לייב האָט געקנעלט אביי ורבא און האָט שטודירט דעם „מורה נבוכים“, ער האָט גע-שלונגען דעם „אהבת ציון“ און דעם „התועה“ און האָט אַליין גענומען שרייבן אויף דער שפּראַך פֿון די נביאים און זיך אויך פֿאַרמאַסטן אויף העברעיִשער רעדאַקטאָרשאַפט. ער האָט אינאיינעם מיט זיין בן-עיר, דעם אַלטן שריפט-שטעלער מענדל ברוינשטיין־מיבשן אַרויסגעגעבן אַ העברעיִשע צייטשריפט אונטערן יוגנטלעך־דינאַמישן נאָמען „המקיף“.

און אַפֿילו שפּעטער, ווען זיסו איז אויף שטענדיק אַריבער צו רומעניש איז זיין טעמאַטיק פֿאַרבליבן אַ יידישע און נאָך מער — זיין שרייבערישער איינשטעל. עס איז דער פּסיכישער איינשטעל פֿון יידישער ראַמאַנטיק, וואָס ציט זיך איבער זיסוס רומענישע ווערק אָנהייבנדיק פֿון 1912 אין יאַס, ווען ער האָט זיך מיט יונגער התפעלות געחנדלט צום „בלאַעס פּויגל“ — דעם לי-טעראַרישן אָפּגאַט פֿון יענע יאָרן און ביז צו זיין לעצטן בוך „ישראל און דער קריסטלעכער מאַמענט“ וואָס איז אַרויס אין בוקאַרעשט ערב דער איצטיקער וועלט־מלחמה און אין וועלכן זיסו ראַנגלט זיך דיאַלעקטיש-שאַרף און ליידנ-שאַפטלעך מיטן נוצריס אָפּאַסטאַלן און דערעיקרשט מיטן פֿאַטאַלן שלית פֿאַלוס פֿאַר די יסודות פֿונעם יידיש־טעאַלאָגישן און יידיש־עטישן וועלט-בילד.

לאַמיר נאָך צוגעבן אַז זיסו האָט זיך אינמיטן פֿון זיין שפּערישקייט

פון רומענישן וואָרט און אינמיטן פון זיין שעפּערישקייט פון רומענישער אינדוסטריע קיינמאָל נישט אינגאַנצן אָפּגעריסן פון די אַלטע ספרים און האָט כמעט שטענדיק אָנגעהאַלטן מיט זיי זיין זעלישע פאַרבונדנקייט פון אַ קורא ותיק און איך וועל, גלייב איך, האָבן איבערצייגט מיינע לעזער און זיך אַליין, אַז זיסו, אַ יידישער פירער מיט אַזעלכע טיפע וואָרצלען אין טראַדי- ציאָנעלער יידישער גייסטיקייט, ווי ס'טרעפט זעלטן, זייער זעלטן אין אַלט- רומעניע, און מיט געטריישאַפט צו דער דאָזיקער גייסטיקייט, האָט גיכער פון אַנדערע געקענט געפינען דעם וועג צו די אייביקע טרייסט-קוואַלן פון זיין פאָלק אין אַ צייט ווען אויף דעם רומענישן ישוב האָט אַזוי סכנהדיק געלויערט חורבן, טויט און — קידוש השם.

ווען איך האָב זיך אין 1922 באַזעצט אין בוקאַרעשט איז שוין זיסו איב- גאַנצן געשטאַנען אָן אַ זייט פונעם יידיש-געזעלשאַפטלעכן לעבן. דאָס טאַג- בלאַט „מאַנטואירעאַ“ (די גאולה), וואָס זיסו האָט אין 1919 אין די האַנדיק- חדשים פון נאַציאָנאַלן אויפלעב געגרינדעט און אויסגעהאַלטן מיט זיין געלט און מיט זיין עקשנות, האָט נישט מער דערשיינט. שוין די עצם-עקזיסטענץ פון אַן אויסשליסלעך יידישער טאַג-צייטונג האָט דעמאָלט געקאַנט און קען נאָך עדהיום פאַררעכנט ווערן פאַר איינער פון די גרויסע געשעענישן אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט פון אַלט-רומעניע, וואָרום אַזוי ווייט ווי ביז „מאַנטואירעאַ“ און אַזוי נאָענט ווי זינט „מאַנטואירעאַ“ האָבן אַלט- רומענישע יידן נישט פאַרמאַגט קיין אייגענע טעגלעכע טריבונע, אויף רומעניש.

אַבער רעוואָלוציאָנעריש איז געווען נישט בלויז די עקזיסטענץ פון דער „מאַנטואירעאַ“, נאָר קודם-כל איר אינהאַלט, איר שפּראַך, דער נוסח פון איר- רע נאַציאָנאַלע חלומות און פון אירע פאָליטישע פאָדערונגען.

די נייע צייטונג האָט איבערגעשראַקן אַ שפּאַר ביסל גוים און יידן און אפילו ציוניסטן אין לאַנד. דער רומענישער רעגירער וואָס האָט געהאַפּט, ניין, ער איז געווען זיכער, אַז די בוקאַרעשטער יידן וועלן האָבן אַ געזונטע רומע- ניש-אַסימילאַטאָרישע השפּעה אויף די „שאַוויניסטן פון בעסאַראַביע און בר- קאָווינע“, האָט איבערגעלעבט נישט ווייניק פאַרדראָס ווען ער האָט גאָר אין סאַמע מיט פון אַלט-רומעניע דעהערט בעסאַראַביש-בוקאָווינישע טענער אויף אַ גוטן רומעניש. דער אַנטיסעמיטיש אָנגעהויכטער רומענישער אינטעליגענט איז געווען פאַרוונדערט און צערייצט פונעם נעכטיקן פאַריאַס דרייסטע רייד

און דער סאָמאַראַדנער אַנטיסעמיט פון פּראָפּעסאָר קוואַס חדר האָט געשריגן קאַראָל. יידן ווילן אַן אייגענע מלוכה אין רומעניע.

וואָס שייך יידן, האָט דער בוקאַרעשטער עמאַנציפּאַציע-פּאַליטיקער זיבן מאָל פאַר פּחד אויסגעשפיגן און זיך אָפּגעטרייסלט פון אַזעלכע „משוגענע געדאַנקען“ ווי ייִדישע נאַציאָנאַל-פּאַרטיי, אייגענע פּאַליטיק און אייגענע דע-פּוטאַטן; דער קהלער פון דער פּראָווינץ-שטאַט וואָס האָט זיך ענדלעך נאָך ניינציק יאָר קאַמף און שותדלנות געגרייט צו געניסן זיינע גלייכע בירגער רעכט און על-פי מנהג מדינה צו ווערן אַ „מענטש“ ביי דעם אָדער יענעם רח-מענישן פּאַליטיקער, איז געווען דערשראַקן און שטאַרק אין כּעס; די פּירערס ווידער און די עלטערע טוערס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע איז נישט געווען צום האַרצן דער ציוניסטישער עקסטרעמיזם און באַזונדערס האָט זיי געשטערט און אומרויך געמאַכט דער נאַציאָנאַלער און קולטורעלער ראַדיקאַל-ליים פון דער „מאַנטואַירעאַס“ פּאַליטישע פּאָדערונגען פאַר ד אַ אין רח-מעניע.

אַבער ווען אידן בין אַנגעקומען קיין בוקאַרעשט איז, ווי געזאַגט, דער פּובליציסטישער שטורעם-פּויגל שוין געווען טויט. און נישט נאָר פון געזעל-שאַפּטלעכער אַרבעט איז זיסו אין 1922 שוין געווען צוריקגעצויגן, נאָר, דאַכט זיך, אויך צייטווייליק פון שריפטשטעלעריי. ער האָט צו יענער צייט שוין געהאַט היפש הינטער זיך זיין ערשטע פּאַזע פון מאַטעריעלן אויפשטייג — און זיידן-איידעמשאַפט ביים רייכן פאַרבן-פאַבריקאַנט קאַרל צימער — און זיך אויף אייגענער אחריות אַריינגעלאָזט אין גרויסע עסקים פון אינדוסטריע און מסחר. ער איז שוין דעמאַלט געווען דער הויפט-שותף צו דער צוקער-פאַבריק אין ריפּיטשען און ערב דער גרינדונג פונעם צוקער-קאַרטעל, וואָס האָט אים, זיין פּלאַנירער און ערשטן פאַרוואַלטער, אַרויסגערוקט אין סאַמע פאַרנט פון דער רומענישער ווירטשאַפט.

און פאַרוואָס איז זיסו אַנטלאָפּן פון דער ייִדישער עפּנטלעכקייט? ווער ס'האַט געקענט זיסון האָט געוואוסט, אַז אים האָט פאַרטריבן פון דאַרט די שרעקעוודיקייט און די שוונגלאָזיקייט פונעם ייִדיש-פּאַליטישן געדאַנק און פון דער ייִדיש-פּאַליטישער אַרבעט אין לאַנד. זיסון איז על-פי געמיט געווען פרעמד די מחמת מורא פאַר אַנדערע און פאַר זיך אַליין נישט דערטראַכטע אידייע. און ער האָט על-פי טעמפּעראַמענט געהאַסט מענטשן, וואָס זענען קלוג, ווייל זיי מיידן אויס ריזיקע און זענען פּאַטעטיש, ווייל זיי זאָגן אויף אַ הויך קול אומריזיקאַלישע ווערטער.

אַבער אַזוי ווי מיט אַזאַ קלוגשאַפט און מיט אַזאַ פּאַטעטישקייט זינדיקן געוויינלעך אַכט פון צען כלל-טוער און אפילו נישט ווייניקער ווי זיבן פון

צען סתם מענטשן, האָט זיסוס פאַרשליסן הינטער זיך די גוט אויסגעבעטע טיר פון זיין רייכן ביוראָ אין תוך געשמעקט נישט נאָר מיט שנאה צו דער שוונגלאַזיקייט פון דעם אָדער יענעם ייִדישן כלל־טוער, נאָר אויך מיט אַ גוט שטיק פאַראַכטונג טאַקע צום כלל גופא און צו די יחידים וואָס שטעלן אים צונויף.

עס איז דער בייזוויליקייט און דער נישט־פאַרגינערישקייט לייכט אַנגע־קומען צו שטעלן אָט די מיזאַנטראַפיע אויפן חשבון פון זיסוס מאַטעריעלן דערפאַלג און פון זיין, אַזוי צו זאָגן, מיליאָנערישער עקסקלוזיוויקייט. און מען האָט געהאַט סימנים דערפאַר. זיסו דער מעצענאַט, און אַפט אַ מעצענאַט מיט אַ ברייטער האַנט פאַר רומענישע שרייבער, פאַר ייִדישע שרייבער און פאַר ייִדישע אינסטיטוציעס, איז פאַר די קריטיקער זיינע געווען צופיל אַנאָ־נים. אַנאָנים איז אפשר נישט דאָס ריכטיקע וואָרט. וואָרום זיסו איז נישט געווען אַזוי אָן אַ נאָמען ביים געבן ווי נישט דאָזיק דערביי. איך מיינ, דאָס געלט איז אַרויסגעקומען פון הינטער זיין געבעטער טיר און האָט געהאַלפן עפעס אויפטאָן אַבער אים אַליין האָט מען פון דאָרט נישט געקענט אַרויס־קריגן ער זאָל מיט אַלע אינאיינעם הנאה האָבן פון דעם אויפטו.

און די קריטיקער זענען, ווי געזאָגט, נישט געווען אומגערעכט. אָט גע־דענק איך ווי יעקב שטערנבערג האָט אַרום 1924 אָדער 1925 אינסצענירט מיט דער ״ווילנער טרופע״ גאַגאַלס ״חתונה״ אין בוקאַרעשט. פאַר דער אויפ־האַלטונג פונעם טעאַטער־קאַלעקטיוו און פאַר דער צוגרייטונג און דורכפיר־רונג פון דער דאָזיקער באמת אַריגינעלער פאַרשטעלונג האָט זיסו, לויט איך ווייס, זיך געלאָזט קאָסטן נאָענט צו אַ מיליאָן ליי. און דאָס איז דעמאָלט גע־ווען אַ גרויסע סומע, כמעט אַ זייער גרויסע סומע. די פאַרשטעלונג איז ביים עולם דורכגעפאַלן. אַבער אין דער קינסטלערישער וועלט פון בוקאַרעשט — אין דער ייִדישער און אין דער רומענישער — האָט שטערנבערגס אינסצעני־רונג געמאַכט אַ רעש.

דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז, וואָס זיסו דער מעצענאַט, וואָס האָט מעגלעך געמאַכט די דאָזיקע טעאַטראַלישע סענסאַציע, איז צו דער פאַרשטעלונג נישט געקומען. ער האָט מוותר געווען אויף זיין קינסטלערישער הנאה און זיך אָפּנעמען דעם מעצענאַט־כבוד איז ער אַוודאי נישט געגאַנגען. און אין שייכות מיט קונסט קאָן, ווייזט אויס, אַפילו אַזאַ איידעלע מידה ווי מתן בסתר האָבן איר פריקריע־האַרבן טעם. קונסט האָט גרייט אירע אַפלאַ־דיסמענטן נישט נאָר פאַרן קינסטלער, נאָר אויך פאַרן מעצענאַט און זי דער־וואָרט, אַז מען זאָל זיך נאָך די אַפלאַדיסמענטן יאָגן. און דער מעצענאַט איז גאָר געווען ווייט אויסבאהאַלטן און האָט געמיטן אי דעם המון פון אירע

קונסט־געניסער און אי די מסיבות פון אירע שעפערס, לכל הפחות, דא אין דומעניע.

ער, זיסו, האט גאר, ווי געזאגט, א גרויסן טייל פונעם יאר געוווינט אין זיין פאלאץ אין בערלין־גרונעוואלד. און וועגן דעם פאלאץ און וועגן דעם וויפל ער האט געקאסט און ווי רייך אויסגעשטאט ער איז, זענען אין בוקאצ־רעשט ארומגעגאנגען לעגענדעס נישט בלויז צווישן בלאזירטע נגידים, וואס ווערן נישט נתפעל, ווייל זיי „האבן שוין אזויפיל געזען“. אי די ליטעראטן און אי די נגידים האבן פאנטאזירט וועגן זיסוס פאלאץ. דער חילוק איז נאר, וואס ביי די שרייבער איז דער שטענדיקער גאסט אין זיסוס פאלאץ געווען געהארט האפטמאן און ביי די גבירים — דער פרעזידענט פון דער דיי־טשער רייכסבאנק.

קיין ליטערארישן דערפאלג האט זיסו, פארשטייט זיך, נישט געהאט. איך זאג: פארשטייט זיך, ווייל ער האט אים נישט געקאנט האבן מחמת צוויי דרויסנדיקע טעמים. ראשית איז ער געווען א מעצענאט. און א מעצענאט לויבט מען נישט, ווייל ווער גלייבט דען אין די שבחים? שנית, זענען ס'רוב פון זיינע ביכער נישט דערגאנגען צום לייענער. אין דער לעצטער מינוט האט זיך דער פארלעגער צוריקגעהאלטן ארויסצולאזן די ביכער אויפן מארק. וואָר־רום איין קלייניקייט! אין זיין ראַמאָן „מאַרקו סין מאַרקו“ האָט זיסו געשריבן אַ באַשולדיקונגס־אַקט קעגן דער טעמפּקייט און ברוטאַליטעט פון די רומע־נישע קריגס־געריכטן, און האָט „באַליידיקט די רומענישע אַרמיי“ און אין זיין טעאַלאָגישן טראַקטאַט האָט ער אַטאַקירט פּאַולוסן און האָט „געלעסטערט די פּראַוואַסלאָווע קירך“.

ווען די ביכער זאלן געווען דערגיין צו די בוכהאַנדלונגען וואָלטן זיי גע־שאַפן אַן אַנטי־ייִדישע היסטעריע — אַ פּאַגראַם־שטימונג. ווי לאַנג די ביי־כער זענען געווען ביים דרוקער און ביים איינבינדער, האָט זיסו זיך פאַר זיי עקשנותדיק איינגעשטעלט און זיך געאַמפּערט מיט דער „פּחדנות“ פון זיינע פּריינט. אַבער אַז עס האָט שוין געהאַלטן ביי דער בוכהאַנדלונג און ביים רע־צענזענט האָט ער סוף־כל־סוף געמוזט איינזען די סכּנה — און די ביכער זע־נען געבליבן ליגן ערגעץ אויף פּאַליצעס אין אַ טונקלער קאַמער.

דערמיט וויל איך נישט זאָגן אַז ווען עס פאַלן אַוועק די דערמאָנטע גע־זעלשאַפטלעכע טעמים און זיסוס ראַמאַנען דערגייען יאָ צום לייענער וואָלט זיין דערפּאָלג אַלס בעלעטריסט געווען געזיכערט. וואָרום אַט זענען דאָך זיי־נע דערציילונגען „דער ווידוי פון אַ לייכטער“ (1926) און דער „אַפיקורס

פונעם ניאמצער קלויסטער" (1930) יא געווען אויפן מארק פון ליטערארישער קריטיק און מען האט וועגן זיי אין שרייבערישע קרייזן איבערגערעדט. און אויף וויפל איך געדענק איז דער בשותפותער און דאמינאנטער טאן אין דער אפשצונג געווען אז אין זיסוס בעלעטריסטיק איז פאראן ראפינירטער אינ-טעלעקטואליסטישער דיאלאג, אז ס'איז דא אויך פארשפיצטיקייט און צומאל ווארעמקייט פון געפיל אבער אז בדרך כלל פעלט דארט עפעס פונדאמענטאל-לעס: געזונטע חושימדיקע פראזע, כ'מיין, קראפט פון קינסטלערישער גע-שטאלטיקונג.

פון זיסוס פובליציסטיק האט מען אן אן ערד מער געהאלטן. זיין זאמ-לונג ארטיקלען אונטערן נאמען "נוי" (מיר) וואס האט דערשיינט אין 1932, האט פארמאגט אזעלכע מעלות ווי וויסן, ווי יידיש געמיט, געדאנקלעכער קוראזש און עמאציאנעלע שטויסקראפט.

סיי אין זיסוס דערציילונגען און סיי אין זיין פובליציסטיק איז געווען קענטיק דאס ריטשקעלע ראמאנטיק, וואס האט אין זיך געהאט עפעס פון מיכה יוסף בערדיטשעוויסקיס בענקשאפט נאך בריונים, נאך העלדן.

זיסוס בריונישקייט איז באשטאנען נישט אזוי אין דער איבערשאצונג פון קאנסאקרירטע נאציאנאלע ווערטן, ווי אין דעם קוראזש צו פרעזענטירן נאציאנאלע ווערטן און צו פראקלאמירן עקסטרעם-נאציאנאלע פאדערונגען פאר דער אסימילירטער יידישער סביבה אין רומעניע און לעיני דער פיינט-לעכקייט פונעם נישט-יידישן ארום.

אז זיין "נבואה" פון די "מאנטואירעא" צייטן איז פארפלייצט געווארן פון דער "דיפלאמאטיע" פון געזעלשאפטלעך און פאליטיש געניטערע פיר-רערס איז זיסוס אזעלעך אין צוריקגעצויגנקייט נישט ווייל "אכן חציר העם" און אפילו מן-הסתם נישט צוליב פאראכטונג צו די פירערס, נאר ווייל אין אים האט געלעבט א דאן-קיאטישער חלום אז ער וועט איינגעמען די פעס-טונג מיט זיין ליטעראטור, מיט זיין דערטראכטן געדאנק און מיט זיין ריזי-קאלישן ווארט, וואס ער וועט אהין אריינשיסן פון ווייטע און הויכע פאזי-ציעס און וועט זיך אומקערן ווי א זיגער איבערצוגעמען די פירערשאפט פון זיין פאלק וואס אויף דער ליבשאפט צו אים זאגט עדות זיסוס יעדע גע-שריבענע שורה. עפעס האט זיסוס געטראכט וועגן זיך און וועגן זיין ליטערא-טור ווי וועגן א נאציאנאלן לעגיאן וואס דארף פארמירט ווערן אין דער פרעמד און דערנאך פון דארט קומען באפרייען דאס פאלק אינאיינעם מיט זיינע פיר-רערס וואס פארשטייען נישט די גאולה און האבן מורא פאר איר.

זיסוס האט די פעסטונג נישט איינגענומען. די ערשטע ביכער האבן נישט געהאט די נייטיקע און אוודאי נישט די אויסגעחולמטע ווירקונג. און וואס

שייך די שפעטערע איד, ווי געזאגט, די יידישע מערכה אין רומעניע אזוי קאליע געוואָרן, אַז ס'איז געווען אַ סכנה די ביכער אַרויסצולאָזן. אין די שפעטערע דרייסיקער יאָרן האָבן די פּאָליטישע אומשטענדן אין לאַנד גע- צוונגען אַפילו די „אומדריסטע“ יידישע פירער צו ווערן וואָס אַ טאָג אַלץ אומדריסטער און דיפלאַמאַטישער.

אין יענער צייט — עס האָט געמוזט זיין זומער 1938 — האָט מיר מיין פּריינט, אברהם פעלער, דער באַלעבאַס פון דער דרוקעריי „סלאָוואַ“, ווו עס האָט זיך געדרוקט אונדזער ליטעראַרישע צייטשריפט „שויבן“ איבערגעגעבן אַז זיסו איז דאָ הי און ער וואָלט זיך וועלן צונויפקומען מיט יידישע שריי- בער. ווי אַן ענטפער דערזיף האָב איך גענומען שמייכלעך צו פעלערן מיט כמה וכמה איראַנישע פרעגצייכנס און פעלער האָט מיר אַפגעענטפערט, ווי מיר האָט זיך געדאַכט, מיט אַזויפיל און אַזויפיל איראַנישע אויסרוף-צייכנס. דערנאָך ערשט זענען געקומען ווערטער. איך וויליונגעריש: זאָל ער קו- מען אַהער אין דער „קיבעצאַרניע“. פעלער מיט אַ טאָן פון הכנעה; וואָס מיינט איר?! ער וויל טאַקע קומען אַהער וואָס אַפטער.

דעם אַנדערן טאָג פונקט אין דער שעה פון שרייבערישן רעש אין פע- לערס ביוראָ, איז זיסו געזעסן אויף אַ בענקל פון דער אַנדערער זייט שרייב- טיש און האָט געוואָרט — אַז „קהל זאָל אים אַריינגעמען“. איך זע אים פאַר מיינע אויגן: זיין שלאַנקע דינע געשטאַלט איז געווען ווי אַלעמאַל שטייפ- לעך און גאוואהדיק. דאָס פנים זיינס — אַ שפיל פון היפוכדיקע עלעמענטן. די שאַרפע ליניעס אַרום די ליפן דערציילן וועגן פראַקטישע פלענער און וועגן זייער ענערגישער דורכפירונג. אָבער איבער דעם שטערן און דערעיקרשט אי- בער די מיטל-גרויסע אויגן שוועבט חלום און עס פלאַטערט בענקשאַפט. עס זענען געווען אויגן פון אַ דאָן קיכאַט.

די עלטערע צווישן אונדז האָבן געפרוּווט צו פאַרבינדן אַ דיסקוסיע מיט זיסון, אָבער עס איז נישט געגאַנגען. נאָך יעדן שטיקל דיאַלאָג האָבן זיך אַלץ געריסן די פעדעם. די יינגערע — די בעסאַראַבישע דיכטעריאַטן — זענען געווען גרויזאַם. זיי האָבן זיסון נישט אַוועקגעשענקט אַפילו איין רגע פון זייער חברשן שמועס און פון זייער אַפטימיסטישן געלעכטער.

קליינע אינצידענטן אַטעמען צומאַל מיט גרויסע כוונות. און זיסוס פרוּוו זיך אויסצומישן מיט דער שרייבערישער קיבעצאַרניע איז געווען גענוג באַ- דעדעוודיק פאַר מיר און פאַר מיינע חברים. ער האָט דערציילט אַז אין זיסוס געמיט קומט פאַר אַן אַנטשיידנדיקער איבערבאַרד. דער פלאַן צו זיין דער קעמפער און פירשפרעכער פאַר זיין פאַלק פון דרויסן, פון די ליטעראַרישע און סאַציאַלע הויכן וואָס ער האָט פאַר זיך אויפגעשטעלט, האָט געהאַלטן אין

פאלן. די דאן קיכאטישע קאנסטרוקציע פון זעלבסט-בריונישקייט איז זיך פון זיך אליין פאנאנדערגעפאלן אין די פינצטערע צייטן וואָס זענען פון טאָג צו טאָג געוואָרן אַלץ געדיכטער. מיר האָבן געאַנט אַז ער וועט זיך אומקערן. און — ער האָט זיך אומגעקערט אַ באַזיגטער אָבער אַ טראַגיש-גע-שטאַרקטער צו קהל. און ערשט דער דאָזיקער דורכפאַל איז געוואָרן זיסוס גרעסטער נצחון.

זיסו האָט אַדאַנק זיין רייכקייט און אַדאַנק זיינע אינטערנאַציאָנאַלע פאַרבינדונגען געהאַט מער ווי יעדער אַנדערער אַ מעגלעכקייט באַצייטנס צו פאַרלאָזן רומעניע און צו געפינען פאַר זיך און זיין פרוי אַ זיכער פּלאַץ אין אויסלאַנד. אָבער דווקא ער, דער אַריסטאָקראַט, דער אָפּגעשיידטער פון המון, דער וואָס מ'האַט נישט איינמאַל געהאַט תּרעומות צו זיין פאַרשפיצטן איינ-דיווידואַליזם — דווקא ער, זיסו, האָט נישט פאַרלאָזן רומעניע און איז אין די ביטערע יאָרן פון „אייזן-גוואַרדייאישער“ און דערנאָך „פּאַלקס-רעפּובליקאַנער-שער“ צרה געבליבן זיצן בתּוך עמו.

ווי אַמאַל אין דער שווערער צייט נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז איצט זיסו אין די נאָך שווערערע חירום-צייטן פון בעת און נאָכן צווייטן וועלט-קריג געוואָרן דער וואַרטזאָגער פון זיין יידיש פּאַלק.

ער איז אי אונטער דעם היטלער-רעזשים פון מאַרשאַל אַנטאָנעסקו און אי אונטער דעם סטאַלין-רעזשים פון געאַרגיודעזש געוואָרן דער ריטער פון ריזיקאַליש-דרייסטן וואַרט און דער זוכער פון ריזיקאַלישע רעטונגס-מעשים. איבער אַנדערטהאַלב צענדליק גהינומדיקע יאָר איז זיסו דורכגעגאַנגען זינט דעמאַלט. ער האָט פאַרלוירן זיין בן-יחיד, וואָס איז געפאַלן ווי אַן אָפּ-ציר אין דער ענגלישער אַרמיי; ער האָט פאַרלוירן זיין פאַרמעגן און — ער האָט אָפּילו די לעצטע צייט ערב זיין אַרעסט צוגעהונגערט. געבליבן איז אים בלויז זיין אינטעלעקטועלער מוט און זיין מאַראַליש-גלייכע פּלייצע, וואָס האָט זיך נישט געבויגן נישט פאַר מאַרשאַל אַנטאָנעסקו און אויך נישט פאַר געאַרגיודעזש און פאַר בערקו פעלדמאַן.

עס איז געווען סכנת נפשות אַרויסצוקומען מיט אַ דרייסט וואַרט ווען ס'האַט רעגירט דער פּאַשיסט אַנטאָנעסקו. עס איז געוואָרן נאָך סכנהדיקער ווען עס האָבן איבערגענומען די רעגירונג געאַרגיודעזש און אַנאַ פּאַוקער. נייע עולים אין ישראל האָבן מיר דערציילט אַז ווען קאָמוניסטישע שלוו-חים זענען געקומען צו זיסון און האָבן פאַרלאַנגט אַז ער זאָל חתמענען די „באַרימטע“ שטאַקהאַלמער שלום-פעטיציע, האָט זיי זיסו געענטפערט מיט שטאַלץ אַז ער האָט נאָך קיינמאַל נישט אונטערגעשריבן עפעס וואָס ער האָט אַליין נישט אַנגעשריבן.

ס'קאן זיין אז די מעשה איז נישט מער ווי לעגענדע, אבער אויך דאן, און ערשט דאן, דערציילט זי וועגן דעם וואָרן זיסו, וועגן דעם זיסו, ווי דאָס פּאַלק האָט אים געזען. יידן אין רומעניע האָבן זיך אין יענע שווערע צייטן על-פי וואָר און על-פי לעגענדע אָנגעשפּאַרט אויף זיסו, אויף זיין מוטיקן וואָרט און אויף זיין דערהייבנדיקן זשעסט.

דער קאָמוניסטישער רעזשים האָט זיסו דערפאַר געמשפּט און פאַר-משפּט צו אייביקער תּפּיסה. נאָך עטלעכע יאָר אין דער פעסטונג זשילאַוואָ איז געקומען אַן אָמנעסטיע און אברהם לייב זיסו האָט זוכה געווען עולה צו זיין קיין ישראל. טויזנטער זענען אים געקומען מקבל-פנים זיין אויפן פלי-פעלד אין לוד. די פירער פון דער סוכנות און פון דער מדינה האָבן אים אַקעגן געטראָגן ווערטער פון גרויס לויב און פון אָנערקענונג.

אָבער ער, זיסו, איז איצט געווען צווישן יידן אין ייִדישן לאַנד ישראל. ס'איז נישט געווען מער קיין סכנה צו רעדן און ס'איז נישט געווען מער קיין גייטיקייט זיך דרייסט אָנטקעגנצושטעלן.

בלויז געציילטע וואָכן האָט זיסו געהאַט גענאָסן די געפּאַרלאַזיקייט און די רו פון דער ייִדישער מדינה ווען ער איז אין פרייזומער פון 1957 פאַר-שניטן געוואָרן אין עלטער פון זיבעציק יאָר.

די העכסטע מצבה אויפן טשערנאָוויצער בית-עולם

פון בוקאַרעסט קיין טשערנאָוויץ איז אַ מהלך פון צען שעה מיטן עקס-פרעס. צווישן די יאָרן 1932 און 1938 פלעגט מיר אָפט אויסקומען צו מאַכן דעם וועג, און כמעט ביי יעדן באַזוך אין טשערנאָוויץ האָב איך געמוזט זיין אויף ביידע שטאַטישע בית-עלמינס. דעם אַלטן בית החיים, וואָס שפרייט זיך אין אונטערשטן טייל פון דער שטאַט צווישן גאַסן אויפן וועג צום פרום, האָב איך „געמוזט“ באַזוכן, כדי זיך נישט קאַליע צו מאַכן דעם שם פון אַ קונסט-ליבהאַבער. מיין גוטער פריינט ד״ר מאַקס דיאַמאַנט ז״ל, אַן אָנגעזעענער גע-זעלשאַפטלעכער טוער און קונסט-מבין, האָט אין יענע יאָרן געמאַכט אויס-פאַרשונגען אויפן אַלטן טשערנאָוויצער בית-עולם. ער האָט וועגן די מצבות אויף יענעם בית-הקברות געגרייט אַ בוך, ווו ער האָט געפרוווט נאַכווייזן, אַז די טשערנאָוויצער מצבה-שלעגערס פון צוריק מיט צוויי, דריי הונדערט יאָר זענען געווען הונדערט-פּראָצענטיקע קינסטלער, וואָס האָבן פאַרמאַגט אַן איי-גענעם מזרח-ידישן נוסח. נאָך מער — ד״ר דיאַמאַנט האָט זיך אויך גע-פלייסט צו באַווייזן און, לאַמיר זאָגן, אויף דער העלפט כמעט ווי באַווייזן, אַז דער דאָזיקער יידישער מצבה-סטיל קער זיך לגמרי נישט אַן מיטן גייסט פון די מערב-אייראָפּעיִשע יידן, נאָר האָט גאָר זיין שורש אין דער פּאַלקס-קונסט פון די פּאָדער-אַזיאַטישע פעלקער, וואָס יידן האָבן געוואָונט צווישן זיי מקדמוֹ-נים. אויף אַ גאַנג צום אַלטן בית-עולם האָט מען נישט געקאַנט חרטה האָבן. ס'איז געווען אָנגענעם צו מאַכן אַן אויספאַרש-שפּאַציר איבער די גראַז-באַ-וואַקסענע סטעזשקעס און אויסהערן ד״ר דיאַמאַנטס פירושים צום קינסטלע-רישן נוסח פון די איינצלנע מצבות. נאָך אַזאַ שפּאַציר פון עטלעכע שעה איז מען געווען אויסגעמאַטערט ווי נאָך אַ טאַג פאַרבראַכט אין פאַריזער לווער. אַבער אַהיימגיין פון דאָרט דירעקט האָט מען נישט געקאַנט. מ'האַט געפילט, אַז ס'וואַלט געווען אַ חילול, ווען דאָס לעצטע געפיל פון בית-הקברות זאָל בלייבן — קינסטלערישע הנאה. עס האָט געצויגן צום נייעם בית-עולם אין דער רוסישער גאַס, ווו די יידישע ליטעראַטור האָט זינט פּרילינג 1932 גע-האַט איר גרויסן משכון: דעם פאַבל-דיכטער אליעזר שטיינבאַרג.

קינער האָט נישט פאַרפעלט זיך אַפצושטעלן און זיך איינצוקוקן אין דער מיסטישער גראַניט-וואַנט מיט דער אויפשריפט „טרויעריק, ברודער, אויף

דער וועלט, דער ברייטער, גערעמער, וואס שטייט צוקאפנס דעם קבר פון נעם פאבל־דיכטער ביים עק פון די קברים אין דער קינדער־אלייע.

אבער וויבאלד דער פארבייגייער האט א ווענד געטאן זיין אויג אויף רעכטס פון שטיינבארגס קבר, איז זיין בליק געפאלן אויף א מצבה פון גרויען זאמדשטיין, וואס האט באהערשט מיט איר הויך דעם גאנצן בית־עולם. אונטער דעם שטיין רוט דער קדוש פון דער קהילה, אברהם דוד ב"ר מרדכי הכהן פאליק, פארשניטן אין צארטן עלטער פון אכצן יאר.

צוויי שכנותדיקע קברים. ביידע אינאיינעם סימבאליזירן זיי צוויי צענדליק יאר יידיש־רומענישע געשיכטע. דער מייסטער פון יידישן ווארט, אליעזר שטיינבארג — זיין וועג איז געווען דער שעפערישער בארג־ארון פון דער נאך־מלחמהדיקער יידיש־רומעניע. דער צארטער יינגל אברהם דוד פאליק — זיין טויט באצייכנט דעם בארג־ארפ אינעם גערענגל פון א מיליאניקן ישוב פאר זיינע פאליטישע רעכט.

אין די ערשטע חדשים פונעם יאר 1926 האט דער צארטער פאעט און ברוטאלער אַנטיסעמיט אַקטאָוויאַן גאַגאַ נאָך אַ היפש שטיקל צייט זיך וויי־דער דערשלאָגן צו אַ פּאָליטישער פּאָזיציע. ער איז געוואָרן אינערך־מיניסטער אין דער ניי־באַשטימטער רעגירונג פון גענעראַל אַווערעסקו. דער ערשטער אויפטו פונעם פּאָעטישן מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים איז געווען דורכצופירן וואָלן און זיך צו זיכערן אַן אייגענעם פאַרלאַמענט. די וואָלן אין רומעניע זענען אַלעמאַל געווען באַלקאַניש אַדער נאָך ערגער. אַבער דעם דיכטער גאַגאַס וואָלן זענען פונדעסטוועגן געווען אַ שם־דבר אַפילו אין רומעניע. קאַנדידאַטן האָבן זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן אין די קעלערן, כדי נישט אַרעסטירט צו ווערן, און וויילערס האָבן געמוזט בלייבן אין דער היים, כדי נישט צו שטאַרבן פאַר דער צייט. די אַלגעמיינע וואָלן זענען געווען זייער געמיינ און אַזוי געהיים, אַז קיינער האָט נישט געוואוסט און נישט פאַרשטאַנען ווי אַזוי די אורנעס האָבן זיך אַנגעפילט מיט הונדערטער טויזנטער צעטלעך, הגם נאָר געציילטע טויזנטער איז געלונגען אַפּצוגעבן זייערע שטימען. און אַז גאַגאַ האָט שוין געהאַט זיין פאַרלאַמענט און די פּאָליציי האָט שוין נישט מורא געהאַט פאַר וויילערס, האָט זי נאָכגעלאָזט די לייצעס פון „אַרדענונג און דיסציפּלין“ און די אַנטיסעמיטישע, כוליאַגאַנישע סטודענטן האָבן גענומען בושעווען איבער די גאַסן. אין אַלט־רומעניע איז מען נאָך פון פאַר דער מלחמה געוואָינט געווען צו אַזעלכע פון צייט צו צייט אַנטיסעמיטישע אַרעסטירונגן. מ'האַט געבויגן דעם קאַפּ און איבערגעוואָרט דעם שטורעם. טשערנאָוויץ אַבער מיט איר שטאַלצער, יידישער באַפעלקערונג, איז נאָך דעמאָלט געווען צו יונג רומעניש, אַז זי זאל קענען אַראַפּשלינגען אַלע

כוליגאנישקייטן. טשערנאָוויץ האָט געהאַט אַ טראַדיציע נישט נאָר פון נישט וולדן אייגענע אַנטיסעמיטן, נאָר אַפילו זיך אַננעמען פאַר אַנדערע שטעט אין עסטרייך. האָט זיך אַמאָל די דייטשע סטודענטן אין ווין פאַרגלוסט אַ הוליע צו טאָן אויפן אוניווערסיטעט און צו שלאָגן זייערע יידישע חברים, זע-נען די יידישע סטודענטן אויף דער טשערנאָוויצער „אַלמאַ מאַטער“ נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט און האָבן נישט גערוט ביז זיי האָבן נישט באַצאָלט כּפּל כּפּלים.

אין די ערשטע יאָרן אונטער רומענישער הערשאַפט האָט די טראַדיציע נאָך נישט באַוווּזן קאַליע צו ווערן. איד געדענק אַ פּאַל, וואָס איז זייער כּאָ-ראַקטעריסטיש פאַר די טשערנאָוויצער יידן. איינעם אַ סטודענטישן פירער טאַדאַסיע פּאַפּעסקו איז ווילגעפּעלן געוואָרן צו אַרגאַניזירן שטודירנדיקע ווייסע-חברהניקעס און צו דערקוטשן יידישע באַנק-זיצערס אין שטאַטישן פּאַלקס-גאַרטן. לאַנג האָט ער פון זיין אַרבעט נישט געקאַנט הנאה האָבן. אין אַ שטילן זומערדיקן פאַרבאַכט האָט אים די פּאַליציי געבראַכט אַ צעממיתטן אין האַלב-טויטן אין שפיטאַל אַריין. דער „העלדישער“ סטודענט איז פון די יידישע קלעפּ אַפּגעלעגן חדשים לאַנג אין שפיטאַל און איז דערנאָך דעפיני-טיוו פאַרשוונדן פון דער כּוליאַגאַנישער פּאַליטיק.

איצט אָבער האַלטן מיר שוין ביי האַרבסט 1926 און דער אינערן-מי-ניסטער איז אַזאַ ביטערער שונא ווי גאַגאַ. עס הייבן זיך אָן שאַרפע אַנטיסע-מיטישע רדיפות קעגן יידישע שילער, בפרט אין די נייע פּראַווינצן. פון שנאה פאַרסטמעט לערערס לאָזן נישט דורך יידישע שילער ביי די שלוס-עקזאַמענס פון גימנאַזיע. עס ליידן דערפון דערעיקרשט אַרעמע יידישע תלמידים, ווייל די רייכערע גיבן זיך אָן עצה מיט געלט, וואָס ניכטערט אויס אַפילו דעם ווילדסטן אַנטיסעמיטישן שיכור. די דורכגעפּאַלענע תלמידים שטעלן זיך נאָך זעקס חדשים אויפּסניי צום עקזאַמען און — פּאַלן נאַכאַמאָל דורך. יידישע קינדער פאַרלירן צייט, געדולד און נערוון. דערויף קוקן אַרויס אַנטיסעמי-טישע פעדאַגאָגן און פּאַליטיקערס. מ'וואָרט יידישע יינגלעך זאָלן פאַרלירן דאָס געדולד און זיך פרווון אַנטקעגן שטעלן. מ'אַרעסטירט יידישע שילער, ווייל... זיי האָבן באַליידיקט די רומענישע נאַציע, מ'שליסט אויס פון די שולן, ווייל... מ'האַט געהערט זינגען סאַציאַליסטישע לידער. מ'האַלט אָן אַ שאַרפע פּראַוואַקאַציע ביז ענדלעך פּלאַצט דאָס געדולד. אַ יידישער בחור אין טשערנאָוויץ פּאַטשט אָן איינעם פון די לערערס און די אַנטיסעמיטן האָבן סוף-כּל-סוף זייער נאַציאַנאַלע אַפּערע: „רומענישע לערערס זענען נישט זיכער מיטן לעבן, יידן האָבן אַנגעהויבן אָן אויסראַטונגס-אַפּענסיווע קעגן דער רו-מענישער נאַציע, אַאז״וו.“

ווי נאָריש די „אָפּערע“ זאָל נישט געווען זיין, האָט זי געהאַט אין זיך גענוג רשעות און כוח צו פאַנגען די הערצער פון דעגענערירטע סטודענטן און פאַרדאַרבענע נישט־דערוואַקסנקייטן. אויפגעהעצטע רומענישע תלמידים האָבן זיך געשטעלט אויף דער זייט פון זייערע „מיטן לעבן נישט זיכערע לערערס“ און האָבן גענומען פירן אַ מלחמת־מצווה קעגן זייערע ייִדישע חברים. דעם „הייליקן כעס“ פון די רומענישע סטודענטן האָט אונטערגעהאַלטן דער פּאָע־טישער מיניסטער מיט הער־רעדעס און מיט געהיימע צירקולאַרן, און די אַנ־טיסעמיטישע פרעסע מיט ווילד־אויסגעטראַכטע ידיעות.

דער אַכצן־יאָריקער אברהם דוד פאַליק איז געווען איינער פון אַן אַרע־מער אלמנהס געראַטענע קינדער. אַן עלטערער ברודער האָט צוגעהאַלפן דער מאַמען אין דער פרנסה. דער ייִנגערער אברהם דוד איז פאַרטיק געוואָרן מיט דער מיטלשול און האָט זיך געגרייט צום אוניווערסיטעט. ביי דעם שלוס־עק־זאַמען מיט עטלעכע חדשים צוריק האָט אים אַן אַנטיסעמיטישער לערער אונ־טערגעשטעלט אַ פיסל מיט עפעס אַ נישט־געשטויגענער פּראָגע פון רומעני־שער געשיכטע. איצט דאַרף ער זיך צום צווייטן מאָל שטעלן. די לופט איז אַזוי פאַרסמט, אַז ער האָט שוין כמעט פאַרלוירן די האַפּענונג, אָבער פונ־דעסטוועגן גייט ער אַריבער אין שול געוואַזן ווערן ווען ס'וועט זיין דער עק־זאַמען און ווען ס'קומט זיין ריי. אויפן וועג צוריק לויפט ער אַראָפּ פאַר אַ זויילע אין אַן עפנטלעכן וואַש־צימער. ער קומט פון דאָרט אַרויס און איילט זיך אַהיים. דער עקזאַמען הייבט זיך אַן אין עטלעכע טעג אַרום און די האַפּע־נונג צעשפילט זיך מיט אירע זיבן חנען אויפן פּריש־געזונטן פנים פונעם יונגן אברהם דוד. פלוצים שטעלט אים אַפּ אַ רומענישער סטודענט נישט עלטער פאַר אים. דאָס פנים איז אים קענטלעך, הגם ער געדענקט נישט זיין נאַמען.

— וואָס האַסטו געטאַן, פאַרשווער ייִד, דאָ אונטן אין וואַש־צימער?
די פּראָגע איז אַזוי אומאַנשטענדיק און קלינגט אַזוי אומערנסט, אַז אברהם דוד האָט אויף איר נישט ווילנדיק געענטפערט מיט אַ פאַרשעמטן שמייכל.

צי ס'איז נאָך נאָכדעם געווען אַן איבעררייד צווישן מערדער און זיין קרבן, ווייסט מען נישט. אברהם דוד פאַליק האָט די עטלעכע טעג, וואָס ער האָט נאָך געלעבט, נאָכדעם ווי דאָקטורים האָבן אים אַרויסגעשניטן דאָס מערדערישע בליי פון בויך, נישט געקאַנט רעדן. און וואָס דער רוצח האָט געהאַט צו דערציילן דעם אויספאַרש־ריכטער, האָט די צענזור פאַרבאַטן צו דרוקן.

ווער איז געווען דער מערדער? ער האָט געהייסן נ י ק א ל א י ט אַ ט ו, איז געווען אַכצן יאָר אַלט און דער זון פון אַ דרום־בוקאַווינער פויער.

פארוואס ער האט געמארדעט? ער איז געווען אין וואש-צימער און גע-
זען אויף די ווענט אָנגעשריבן מיאוסע ווערטער קעגן די רומענער. ער האט
געוויסט, אז אזעלכע ווערטער קענען שרייבן נאָר יידן. וואָרים יידן דערהרגע-
גען רומענישע לערערס און יידן ווילן פאַרניכטן די רומענישע נאַציע. ער האט
באַשלאָסן, אז ער מוז זיך נוקם זיין אין יידן. דער יונגער פּאַליק איז אַרויס-
געקומען פון וואש-צימער — האט ער אים דערשאָסן.

די עטלעכע טעג, וואָס פּאַליק האט זיך געראַנגלט מיטן טויט אויף אַ
בעטל אין יידישן שפיטאַל, איז די גאַנצע שטאַט געווען אויף די פיס. טויזנ-
טער יידן זענען טאָג און נאַכט געשטאַנען אַרום דעם שפיטאַל און האָבן גע-
וואָרט אויף ידיעות וועגן חולהס צושטאַנד. די פּאַליציי איז געווען מאַכטלאָז
אַקעגן דעם טויזנט-קעפיקן המון פון מאַנסבילן, ווייבער און קינדער, וואָס
זענען געווען גרייט צו גיין אויף מסירות-נפש, אַבי צו בלייבן נאָענט לעבן
שפיטאַל, נאָענט לעבן דעם אַכצן-יאַריקן אברהם דוד פּאַליק, וואָס איז דער-
שאָסן געוואָרן צוליב זיי.

פרייטיק נאָכמיטאָג האט אַ שפיטאַל-באַדינער מיט אַ שטומער האַנט-
באַוועגונג מודיע געווען די טויזנטער וואַרטערס, אז ס'איז שוין נאָך אַלע-
מען. דער פאַרצווייפלטער מאַך מיט דער האַנט האט זיך בליץ-שנעל פאַר-
שפּרייט פון דער ערשטער שורה צו דער צענטער און פון דער צענטער צו דער
הונדערטסטער און עס איז אויסגעבראַכן אַ געוויין און אַ יללה, נישט צום
איינשטילן. קען זיין, אז אין פאַרשטויבטע קהילה-כראַניקעס וואַלט מען גע-
קאַנט געפינען אַן אַנדייט אויף נאָך אַזא שוואַרצן טאָג פאַר טשערנאַוויצער
יידן, ווי ס'איז דאָס געווען דער דאָזיקער פאַררעגנטער און קאַלטער פרייטיק
פון סוף אַקטאָבער 1926.

אַבער ווי ווייט אַלטע מענטשן האָבן געדענקט, איז דאָס ביז טראַנס-
ניסטריע געווען דער שוואַרצסטער, דער סאַמע שוואַרצסטער, טאָג פאַר דער
טשערנאַוויצער קהילה אין די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר.

מוצאי-שבת האט דער קהילה-ראַט אָפּגעהאַלטן אַ פייערלעכע טרויער-
זיצונג און באַשלאָסן צו פּראַקלאַמירן דעם אַכצן-יאַריקן הרוג פאַר אַ קדוש
און צו באַשטימען אַ חודשלעכע פענסיע פון דער קהילה פאַר זיין אַזוי שווער
געטראַפּענער מוטער. די לויה זונטיק אינדערפרי איז פאַרוואַנדלט געוואָרן
אין אַ גוואַלדיקער פּראַטעסט-מאַניפעסטאַציע. יידישע פירערס האָבן גערעדט
אַפּענע, מוטיקע רייד ביים קבר. אויך אַ רומענער, אַ סאַמאַראַדנער רומענער,
האט זיך געוואַגט צו באַטייליקן אין דער יידישער מאַניפעסטאַציע. דאָס איז
געווען דער דעקאַן פונעם טשערנאַוויצער יורידישן פּאַקולטעט, פּראַפּעסאָר

ראדולעסקו. דער דאזיקער קוראזש האט אים געקאסט זיין פאליטישע קאר-
 ריערע. גליטשענדיק זיך בארג-אראפ צו פאליטישער קנעכטשאפט און צו מא-
 ראלישער שפלות, האט די רומענישע געזעלשאפטלעכקייט נישט געקאנט
 האבן קיין שום פארשטענדעניש פאר דעם איידעלן הומאניטארן זשעסט פון
 פראפעסאר ראדולעסקו. ס'איז קיינעם פון די רומענישע אינטעלעקטואלן נישט
 איינגעפאלן צו טראכטן, אז נאר די מענטשלעכקייט פון א ראדולעסקו איז
 בכוח צו פארווישן די חיהשקייט פון א טאטו. דעם מוטיקן פראפעסאר האט
 מען געשטעמפלט פאר א יידן-קנעכט און ער איז געשטארבן א פארשטויסענער.
 דער מערדער טאטו איז געשטעלט געווארן פאר געשווירענע ריכטער
 אין שטעטל קימפאלונג. צוועלף רומענישע פויערים האט מען אוועקגעזעצט
 משפטן נישט א מערדער, נאר דאס גאנצע יידישע פאלק, וואס וויל נישט א-
 דערש — אזוי האט מען איינגערעדט די ארימע אנאלפאבעטן — ווי פאר-
 ניכטן די רומענישע מלוכה, די געשווירענע האבן דעם מערדער באפרייט. כו-
 ליגאנעס האבן אים געפירט אין טרוימף קיין בוקארעסט און אים לכבוד אויפן
 וועג געשלאגן און געווארפן יידן פון די באנען. אין בוקארעסט איז טאטו גע-
 ווארן א פירער ביי דער „אייזערנער גווארדיע“. ער האט זיך דאס ערלעך
 פארדינט. ער איז דאך שוין צו אכצן יאר געווען א הורג נפש.

אין פארלאמענט האט דער צורר גאגא אויף אן אנפראגע פונעם דעפ-
 טאט מאיר עבנער געענטפערט, ווי זיין שטייגער איז געווען, מיט גרויסמוי-
 לישער פאטעטיק און מיט גוזמאדיקע נאציאנאלע פראזעס. דער זין פון זיין
 לאנגער און אוממענטשלעך חוצפהדיקער דרשה איז געווען, אז הגם ער סא-
 לידאריזירט זיך נישט מיט דעם מערדער, קאן ער אבער פארשטיין דעם אויפ-
 ברויז פון א יונגן רומענישן פאטריאט, וואס וויל אפּוואַשן מיט בלוט די בא-
 ליידיקונגען קעגן זיין פאלק.

אן אומשולדיק יונג יידיש לעבן איז פארשניטן געווארן.
 דער ווייטיק פון א יידישער מאמע האט געפלאקערט פריש און שארף.
 דער כבוד פון א פאלק האט געבלוטיקט אין צער.
 דער מערדער האט געשטשירעט די ציין מיט צופרידענער זיכערקייט.

די טשערנאוויצער קהילה האט לדורות געוואלט באצייכענען דעם קבר
 פון אברהם דוד פאליק, ווי דעם טייערסטן און ליבסטן פאר די טשערנאווי-
 צער יידן. דער סקולפטאר בערנארד רעדער האט דעם דאזיקן ווילן פון דער
 טשערנאוויצער קהילה קינסטלעריש רעאליזירט אין דער הייך פון דער מצבה.

די העכסטע מצבה אויפן בית-עולם וויל זאגן, אז דער קרבן פון לעבן האָט
דעם יונג-פאַרשניטענעם אברהם דוד בר' מרדכי הכהן אַוועקגעשטעלט הע-
כער מיט אַ גאַנץ לעבן פון אַלע טשערנאַוויצער יידן. און נאָך וויל די מצבה
דערציילן. זי וויל דערציילן יעדן תם און יעדן רשע, אַז ווי אין אַלע דורות
איז אויך אין דוד פון אברהם דוד פאַליק יידישער קיום געהייליקט געוואָרן
דורך אומשולדיק פאַרגאַסן בלוט.

באגעגענישן מיט ד"ר פיסטינער

א.

א מיטלווקסיקער, מיט א ביסל א געבויענער פלייצע און מיט בריילן אויף דער נאָז האָט דער פירער פון בוקאווינער „בונד“, יעקב פיסטינער, אויסגעזען ווי עפעס אַ געוועזענער ישיבה-בחור וואָס איז געוואָרן אַן עקס-טערן. אינדערמאָתן איז פיסטינער, דער זון פון אַ דרום-בוקאווינער ישובניק, קיינמאָל קיין ישיבה-בחור און קיין עקסטערן נישט געווען. ער איז געווען אַ מענטש דערעיקרשט מיט סיסטעמאַטישער אַלגעמיינער בילדונג, אָבער געהאַט האָט ער די גוואַלדאָוונע התמדה פון אַן עוסק בתורה און די טיפע מאַראַלישע עקשנות פון אַן עקסטערן גובר צו זיין דאָס אומרעכט און די מכשולים אויפן וועג.

געשטאַמט האָט פיסטינער גייסטיק פון וויקטאָר אַלערס ווינער שול פון עסטרייכישן סאַציאַליזם, און ער איז על-פי געמיט, על-פי זעלישן איינ-שטעל אין תוך געבליבן דער אַדלערישער סאַציאַליסט און קיינמאָל קיין בונד-דיסט נישט געוואָרן.

בונדיום איז פאַר פיסטינערן געווען פראַגראַם, וואָס ער האָט עס אַנגע-נומען און אים געטריי געדינט אָבער קיין תורת הלב ווי פאַר די אמתע בונד-דיסטן, די כתבנס, די קיסמאַנס און די גילישענסקיס איז דער בונדיום פאַר פיסטינערן קיינמאָל נישט געוואָרן.

די בוקאווינער סאַציאַל-דעמאָקראַטישע פאַרטיי איז געווען געבויט לויטן מוסטער פון דער ווינער סאַציאַליסטישער אַרגאַניזאַציע, ד"ה זי איז נישט געווען בלויז אַ פאַליטישער אינסטרומענט, נאָר אויך אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט באַזאָרגט דעם מיטגליד מיט אַ גרויס שטיק פון זיינע לעבנס-באַדער-פענישן. פון געווערקשאַפטן איבער קאַנסום-קאָאָפּעראַטיוון און קולטור-און ספּאָרט-פאַראַיינען און צום טייל קראַנקן-פאַרזיכערונג איז אַלץ געשטאַנען אונטער דער השגחה פון דער פאַרטיי. און די פאַרטיי איז נישט געווען קיין סעקטאַנטישע. זי האָט קולטיווירט די פּעריפּעריע מיט דער זאָרג פאַר די טויזנטער און אָבערטויזנטער יחידים אויף דער פּעריפּעריע, וואָס זייער אַרעמ-קייט, אַדער רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע דיסקרימינאַציע האָט זיי געמאַכט פאַר נאַטירלעכע שותפים מיט דער סאַציאַל-דעמאָקראַטישער פאַרטיי. צו זיין דער פירער און וואַרטזאָגער פון אַזאַ פאַרטיי האָט מען געדאַרפט

האָבן אין זיך אַ שטיק פון יענעם סווערענעם ישוב־הדעת און אַ שטיק פון יענער טאַקטישער קלוגשאַפֿט, וואָס איז געווען דאָס אייגנס פון דעם ״קלוגסטן ייד אין עסטרייך״, פון וויקטאָר אַדלער.

און יעקב פיסטינער האָט טאַקע נישט פאַרמאַגט נישט בכתב און נישט בעל־פה די אינטעלעקטועלע ברייליאַנטישקייט פון זיין רבין וויקטאָר אַדלער, אָבער טאַקטישע קלוגשאַפֿט, פאַרלאַמענטאַרישע געניטקייט און ישוב־הדעת־דיקע נוח לבריותדיקייט, האָט ער געטראָגן אין זיך און האָט אויך אַ סך אין דעם פרט געלערנט ביי דעם ״קלוגסטן ייד״.

ב.

ס'ערשטע מאָל האָב איך אים געזען אין זיין פולער פאַרלאַמענטאַרישער מייסטערשאַפֿט ערגעץ אין זומער, 1919, ווען ער איז געווען דער פאַרזיצער ביי דער זיצונג פונעם ייִדישן בוקאווינער נאַציאָנאַל־ראַט, וואָס האָט געהאַט צו אַנטשיידן וועגן ייִדיש אַדער העברעיִש, אַדער ייִדיש־און העברעיִש אין די מלוכה־שולן.

ער איז געווען דער אומפאַרטייִשסטער פאַרזיצער, וואָס קען נאָר גע־מאַלט זיין, און אַלע האָבן דאָס אָנערקענט, אָבער ווער עס האָט געהאַט אַן אויג צו זען, האָט דערזען זיין סובטילע מאַנעוורירונג לטובת דעם ייִדיש־צד. און די מאַנעוורירונג איז געקומען צום אויסדרוק אין שייכות מיט צוויי מענטשן. מען האָט, ראשית, געמוזט אויף אַן איידעלן און דינעם אופן איינ־שטילן דעם אייגענעם סאַציאַליסטישן חבר, ד״ר מאַריץ אָבערלענדער, וואָס האָט זיך געריסן צוריידין פאַר העברעיִש און קעגן ייִדיש. ד״ר אָבערלענדער איז געווען אַן אַלטער עסטרייכישער סאַציאַליסט און אַן איינגעקשנטער אַסימילאַ־טאָר, וואָס האָט, מן הסתם, צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן געהערט פון אַזאַ פראַבלעם, ווי ייִדיש אַדער העברעיִש. פאַר אים, דעם דייטשן סאַציאַליסט, איז געווען קלאַר, אַז איצט דאַרף די שפראַך פון לימודים זיין רומעניש. ער האָט נאָר פאַרשטאַנען, אַז יידן ווילן, אַז זייערע קינדער זאָלן לערנען אין שול העברעיִש עלעהיי לאַטייניש. אָבער ווער דאַרף דאָס ייִדיש? ד״ר אָבער־לענדער איז בטבע נישט געווען קיין קאַנפאַרמיסט. ער האָט געהאַלטן, אַז זיינע חברים זענען מיט זייער ייִדיש־פּאָדערונג נישט גערעכט און ער האָט זיך געריסן דאָס צו זאָגן עפנטלעך צום שאַדן פון זיין אייגענער פראַקציע. מען האָט געדאַרפט זען און באַוונדערן מיט וואָס פאַראַ ווירטואַזיטעט דער פאַרזיצער פיסטינער האָט דאָס איינגעשטילט דעם אַלטן ד״ר אָבער־לענדער און אים אַרויפגעפירט אויפן וועג פון פראַקציע־דיסציפלין.

אבער נישט ווייניקער פארזיצער-ווירטואזיטעט האט פיסטינער באוויזן. זוען ער האט פונקט אזוי דין און כלאחר יד סטימולירט דעם בכבודיקן פרע-זידענט פון די בוקאווינער אדוואקאטן, ד"ר מאַקס פאָקשאַנער זיך יאָ אַרויס-צוואַגן און וואָס בפירושער פאַר ייִדיש. ד"ר מאַקס פאָקשאַנער איז, ווי דאָס רוב ייִדישע אינטעליגענץ פון זיין דור, פאָליטיש געווען, קודם אַ מיטגלייַער מיט דער ייִדישער נאַציאָנאַל-פאַרטיי פון ד"ר שטראַוכער און דערנאָך אַפילו אַ פירער פון פראָפ' לעאַן קעלנערס פאָלקס-ראַט-באוועגונג, אָבער קולטורעל אַ דורכויס אַסימילירטער ייִד, וואָס האָט נישט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין צו וואָס מען דאַרף ייִדישע קינדער לערנען ייִדיש און העברעיִש.

פאָקשאַנער האָט אין נאַציאָנאַל-ראַט געהערט צו דער ייִדיש-נאַציאָנאַל-לער פראַקציע אונטער דער פירערשאַפט פון ד"ר מאיר עבנער, אָבער אַז ס'איז געקומען צום ענין העברעיִש אָדער ייִדיש, האָט ער, דער אַלטער חרי-פּוּתדיקער אַדוואַקאַט, וואָס האָט ליב געהאַט פאַקטן און בלוין פאַקטן און זיי געהאַלטן פאַר דעם וויכטיקסטן יסוד פון אַ סאָלידער טענה ביי געריכט, געקענט גיכער פאַרשטיין די פאַדערונג פון ייִדיש איידער פון העברעיִש. ייִדיש האָט פאַקשאַנער געהערט רעדן די ייִדן אין דער שפּרינגברונען-גאַס און אויך אין דער פאַסט-גאַס, אָבער ווער רעדט העברעיִש ?

און אויך פאָקשאַנער, פונקט ווי זיין חבר אדוואַקאַט אָבערלענדער, איז בטבע נישט געווען קיין קאַנפאַרמיסט און האָט ליב געהאַט צו זאָגן בלוין, וואָס ער טראַכט. אזוי האָט זיך ביי יענער זיצונג פונעם בוקאווינער נאַציאָנאַל-ראַט דער בונדיסט אָבערלענדער געריסן צו טענהן לטובת העברעיִש און דער ציוניסט פאָקשאַנער לטובת ייִדיש.

אויף דער פארזיצער-טריבונע איז געזעסן דער דעמאָלט 38-יאָריקער ד"ר יעקב פיסטינער און האָט מייסטעריש דיריגירט די קאַפּעליע פון די צוויי זקנים אָבערלענדער און פאָקשאַנער, איינעם איינגעשטילט און דעם צווייטן סטימולירט צו רעדן.

אויף וויפל איך דערמאָן זיך, האָט ביי יענער זיצונג מנצח געווען העברעיִש און פאַר ייִדיש און פאַר ייִדיש איז באַוויליקט געוואָרן דער סטאַטוס פון אַ נישט-אַבליגאַטאַרישן לימוד, ד"ה, אויב די עלטערן פונעם תלמיד וועלן דאָס אויס-דריקלעך פאַרלאַנגען.

יענע זיצונג האָט זיך אונדו אַלעמען, אי דעם העברעיִש-צד און אי דעם ייִדיש-צד, אויסגעוויזן צו זיין אַ היסטאָרישע, אָבער די היסטאָרישקייט האָט זיך גיך אויסגעוועפט, וואַרים מיר דאַכט, אַז עס האָט גענומען נישט מער ווי אַ יאָר אַנדערהאַלבן, און אפשר נאָך ווייניקער, און די נייע רומענישע מוש-אִים האָבן פאַרטריבן פון די מלוכה-שולן אי העברעיִש און אי ייִדיש. און וויפל

האָט עס דאָן גענומען ביז מען האָט אָנגעהויבן טרייבן די ייִדישע קינדער אַליין פון די מלוכה־שולן?

ג.

די צווייטע באַגעגעניש מיינע מיט ד"ר פיסטינערן איז שוין געווען אַ פּערזענלעך נאַענטערע, אַן אינטימערע. ביי דער נאַציאָנאַל־ראַט־זיצונג אין זומער, 1919, בין איך אַ יונג בחורל, אין די אָנהייב צוואַנציק געזעסן ביים פּרעסע־טיש ווי אַ רעפּאָרטער פון דער פּועלי־ציוניסטישער "פּרייהייט" און האָב באַווונדערט ד"ר פיסטינערן, דעם פּאַרלאַמענטאַרישן ווירטואַז אויף דער פּאַרזיצער־טריבונע.

אַבער אין ווינטער 1922, האָבן איך שוין געוווינט אין בוקאַרעסט און פיסטינער איז געווען אַ מיטגליד פון דעם רומענישן פּאַרלאַמענט און מיר האָבן זיך ביידע געטראָפּן אויף דער באַן קיין טשערנאָוויץ.

די צווייטע קלאַס איז געווען איבערגעפּולט, האָבן איך "איינגעבעטן" דעם קאַנדוקטאָר, ער זאָל מיך אַריבערפירן אין אַ קופּע פון דער ערשטער קלאַס, און דאָרט אין קופּע איז דער איינציקער פּאַסאַזשיר געווען ד"ר פיס־טינער. מיר זענען געשלאָפּן איינס קעגן ס'אַנדערע אויף די צוויי געבעטע בענק, ביז אַרום ערב פּאַרטאַג, ווען דער קופּע מיט די בענק האָט אַ ציטער געטאָן און ד"ר פיסטינער איז אַראַפּגעפּאַלן פון זיין געלעגער און אויף מיר איז אַראַפּגעפּאַלן אַ רענצל פון דער געפּעק־פּאַליצע.

אַרויסגעשטעלט האָט זיך, אַז אַ פּראַכט־צוג איז אַריינגעפּאַרן אין אונ־זוער פּאַסאַזשיר־באַן. דעם הויפּט־שאַדן האָבן געליטן די פּראַכט־וואַגאַנען. פון די פּאַסאַזשירן זענען בלויז עטלעכע פּאַרווונדעט געוואָרן און מיר, די איבעריקע, זענען אָפּגעקומען מיט שרעק.

דער צונויפּשטויס איז געשען אין שכנות מיט דער מאַלדאָווישער באַן־סטאַנציע אדזשוד מער ווי איבער האַלב־וועגס קיין טשערנאָוויץ. מיר האָבן מיט לאַמטערנעס זיגעשפּאַנט מיט אונדזערע רענצלעך צו דער סטאַנציע און דאָרט האָבן מיר אָנגעהויבן צו זוכן אַ מעגלעכקייט צו וויסן צו טאָן קיין טשערנאָוויץ, אַז מיר זענען דאָ. דער טעלעגראַפֿן־אַמט האָט נישט געאַרבעט און טעלעפּאָנישע פּאַרבינדונג איז נישט געווען מעגלעך. האָבן מיר ביידע זיך סוף־כל־סוף אונטערגעגעבן און זענען געבליבן זיצן אויף דער סטאַנציע שמועסן און וואַרטן ביז מען וועט אַפּרייניקן די רעלסן און עס וועט אָפּגיין אַ באַן.

מיר האָבן היפשע עטלעכע שעה געוואַרט און געשמועסט. און שמועסן־

דיק בין איך געוויר געוואָרן, אַז דער דאָזיקער, ווי מיר האָט זיך געדאַכט, תקיפותדיקער סאַציאַליסטישער פירער שטראַמט איבער מיט צערטלעכקייט צו זיין אייגענער משפּחה און האָט אַ היפש ביסל גוטע ווערטער צו זאָגן וועגן זיינע אידיישע קעגנער.

איך בין דעמאָלט געווען אין דער מיט פון מיינע צוואַנציק און פּיסטינער אין די ערשטע פּערציק און איך געדענק ווי ליב און ווי וואַרעם עס איז מיר געוואָרן, ווען איך האָב זיך פון פּיסטינערן דערוואַסט, אַז זיין שטעלונג צו ארץ־ישׂראל איז נישט לאַרד־וואַקאָ אַ בונדיש־קעגנער־ישע. פאַרקערט, ער איז שטאַרק פאַראַינטערעסירט אין די קבוצות און וויבאַלד דאַרט איז פאַראַן אַ פּראַלעטאַריאַט — פאַרוואַס זאָל אים דער דאָזיקער העברעיִשער אַרבעטער זיין ווייניקער נאַענט ווי יעדער אַנדערער מחוץ פון רומעניע? און עס איז מיר געווען זייער נחא צו הערן, אַז ער, פּיסטינער, וואָס איז אין אַלעמענס אויגן געווען נישט בלויז טאַקטיש, נאָר אויך טעאָרעטיש, אַ תּלמיד פון וויקי־טאָר אַדלער און אַ חבר פון אַטאַ באַוער, איז גאָר נישט אַזוי גלייכגילטיק צו ייִדיש, ווי מען האָט אים חושד געווען.

ייִדיש, — האָט מיט מיר פּיסטינער איינגעטענהט, — איז נישט בלויז אַ ייִדיש לשון, נאָר אויך אַ ייִדיש רעכט. וועגן לשון קאַנען מיר יידן זיך קריגן, אָבער כלפי חוץ איז ייִדיש אונדזער אַלעמענס רעכט, און מיר, יידן, טאָרן נישט מוותר זיין אויף דאָס מינדסטע רעכט אונדזערס און בפרט אויף אַזאַ וויכטיק רעכט ווי ייִדיש.

און נאָך היימישער און נאָך נענטער איז מיר פּיסטינער אין יענעם מאָָ מענט געוואָרן און — אַן אימה איז מיך באַפּאַלן, ווען ער האָט מיר דערציילט, זוי פאַרנומען ער איז. פּיסטינערס טאַג איז געווען איינגעטיילט ממש אין פּערטלי־שעהן, ווען ער איז געווען אין טשערנאָוויץ: די רעדאַקציע פון דער פאַרטייט דייטשן טאַגבלאַט „פאַרווערטס“, זיצונגען, פאַרזאַמלונגען און אַן אַ שיעור צייט אויסצוהערן די אַלע צענדליקער יידן און נישט־ייִדן, וואָס יענען געקומען בעטן אַ טובה, אַ השתדלות ביי דער מאַכט און סתם זיך אַראַפּ־רעדן פון האַרץ. און פּיסטינער האָט פאַר אַלץ און פאַר אַלעמען צייט געהאַט און איז דערביי געווען איינער פון די פּינקטלעכסטע פאַרלאַמענט־מיטגליי־דער, וואָס האָט זעלטן דורכגעלאָזט אַ וויכטיקע זיצונג. דערויף האָט אין אַן עפנטלעכער פאַרלאַמענט־זיצונג עדות געזאָגט ער אַליין — דער נאַציאָנאַ־ליסטישער פּראַפּעסאָר יאַרגאָ, וואָס צום ווייניקסטן סימפּאַטיע האָט ער גע־האַט פאַר סאַציאַליסטן און, פאַרשטייט זיך, פאַר יידן.

דאָס איינציקע ביסל פּרייע צייט — האָט פּיסטינער צו מיר גערעדט דעמאָלט אין די פאַרטאַג־שעהן אין וואַרט־זאַל פון דער סטאַנציע אַדזשוד —

וואָס ער פאַרגינט זיך איז זיך אַנצוטאָן ספּאַרטיש און אַרויסשפּאַנען זונטיק אינדערפרי אויפן טשערנאָוויצער צעצינאַ-באַרג. ווען איך זאָל האָבן צייט — האָט פּיסטינער געשמייכלט — וואָלט איך געוואָרן אַ באַרג-קלעטערער. דאָס איז מיין איינציקע ליידנשאַפט אַחוץ פּאַליטיק.

פּיסטינערס פאַרנומענקייט האָט אויף מיר, האָב איך געזאָגט, אַנגע-וואָרפן אַן אימה. אָט די אימה האָט מיך פאַרהיט פון צו לאָזן זיך אַריינציען צופיל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן און האָט מיך געטריבן צוריק צום שרייב-טיש. איך בין מודה, אַז איך פיל אַ דאַנקבאַרקייט צו יענער שרעק, וואָס איז מיר נאַכגעגאַנגען אַלע יאָרן זינט דער אַדזשודער באַן-סטאַנציע און — איך בין פון איר אויך היינט נישט פריי.

ד.

פון דעם צווייטן ביז צום דריטן שמועס מיט דעם בוקאָווינער סאַציאַ-ליסטישן פירער זענען פאַרביי היפשע עטלעכע יאָר. איך האָב געווינט אין בוקאַרעסט און פּיסטינער פלעג בלויז צו די פאַרלאַמענט-סעסיעס קומען צו-פאַרן אַהין פון טשערנאָוויץ אויף עטלעכע געציילטע וואָכן.

מיין דירה איז טאַקע פאַר אַלע יאָרן פון מיין בוקאַרעסטער ווינישאַפט (מיטן אויסנאַם פון די לעצטע פינף יאָר) געווען בשכנות מיטן „מעטראַפּאָליע-בערגל“, וווּ ס'האַט זיך געפונען די פאַרלאַמענט-געביידע, און איך פלעג צומאַל זען פּיסטינערן קומען און גיין צו די זיצונגען. אַחוץ דעם פלעג איך פון צייט צו צייט אין אַ פרייען נאַכמיטאַג זיצן אין דער פאַרלאַמענט-גאַלעריע און זיך צוהערן צו די רעדעס ביז — ס'איז מיר נודע געוואָרן. האָב איך פּיסטינערן פאַר דער צייט געהערט צוויי-דריי מאַל פון דער פאַרלאַמענט-טריבונע, אָבער זיך דורכשמועסן מיט אים האָב איך קיין געלעגנהייט נישט געהאַט, און, מן-הסתם, אויך נישט געזוכט.

ביז איינמאַל — אויב מיין זכרון פאַרפירט מיך נישט, האָט עס געמוזט זיין אין 1927, אַ יאָר דריי פאַר פּיסטינערס פּריצייטיקן טויט — האָב איך די געלעגנהייט געזוכט. איך האָב פּיסטינערן אין איינעם אַ שפעטן נאַכ-מיטאַג געטראָפן אַרויסקומען פון פאַרלאַמענט און גיין, ווי זיין שטייגער איז געווען, צופוס צום האַטעל. איך בין געגאַנגען דעמזעלבן וועג, האָב איך אים באַגלייט איבער דער דימבאַוויצע אַריבער ביז צו דער פּאַסט-געביידע און האָב מיט אים פאַרבונדן אַ שמועס.

איך האָב זיך באַקלאַגט פאַר פּיסטינערן אויף אַ בריוו פון אַ לייענער, וואָס איז נישט לאַנג צוריק געווען געדרוקט אין „פּאַרווערטס“, דעם דייטשן טאַגבלאַט פון די בוקאָווינער סאַציאַליסטן.

דער לייענער מיטן נאָמען שטיינבאָרג האָט אין זיין בריוו מכריז ומודיע געווען, אַז הגם ער טראָגט צום באַדויערן דעמזעלבן נאָמען ווי דער פּאַבל-דיכטער אליעזר שטיינבאָרג, קער ער זיך פונדעסטוועגן נישט אָן מיט אים קיין שום משפּחה-קרובהשאַפט, און דער לייענער שטיינבאָרג בעט דערפאַר, אַז מען זאָל אים, למען-השם, נישט פאַרבייטן מיט דעם דיכטער שטיינבאָרג. דאָס איז געווען אַ פּראָווינציעל-טשערנאָוויצער, און אפשר גאַר אַ פּראָווינציעל-קיריהשער, כ'מיין עסטרייכישער, נוסח פאַר האַנאָראַווע לייט זיך אַפּצוגרענעצן אין דער עפנטלעכקייט פון עפעס אַ צעקריגטן מיטן געזעץ, וואָס האָט צופעליק דעם זעלבן פאַמיליע-נאָמען ווי דער און יענער אַנגעזעע-נער סוחר, אַדוואָקאַט, דאָקטער אַדער שניידער-מיסטער.

איך ווייס נישט אַקוראַט מיט וואָס דער דיכטער אליעזר שטיינבאָרג האָט זיך דעמאָלט פאַרזינדיקט קעגן „געזעץ“. אויף וויפל איך געדענק, זאָל ער האָבן ביי זיינער אַ לעקציע גענוצט נישט-פּאַסיקע ווערטער פון קריטיק קעגן דעם קילטור-פּראָגראַם פונעם „בונד“. עס קאָן זייער גוט מעגלעך זיין, אַז די ווער-טער, וואָס שטיינבאָרג זאָל האָבן גענוצט, זענען געווען די אויסטראַכטעניש פון עפעס אַ מענטשן, וואָס האָט ליב צוצוטראָגן, מגזם צו זיין און אַנצורייצן. ווי אַזוי ס'זאָל נישט געווען זיין, אין טשערנאָוויצער „פאַרווערטס“ איז דערשינען אַ שאַרפע אַטאַקע, אַ היפש פּערזענלעכע אַטאַקע, אויף שטיינבאָרג מיט עטלעכע פאַרשפּיצטע ביטול-ווערטער קעגן זיינע פּאַבלען.

האָט דער לייענער-פּאַטריאָט פון „פאַרווערטס“ דאָס איבערגעלייענט און האָט דערזען פאַר זיך די געלעגנהייט צו וויסן צו טאָן דער וועלט, אַז אַחוץ דעם דיכטער שטיינבאָרג, וואָס טויג נישט, אַ סימן דער „פאַרווערטס“ האָלט פון אים נישט, איז נאָך פאַראַן אַן אַנשטענדיקער לייענער פונעם „פאַר-ווערטס“ מיט דעמזעלבן נאָמען און — ער גרענעצט זיך אָפּ פון דעם אַטאַ-קירטן דיכטער און בעט, מען זאָל, למען-השם, געדענקען, אַז ער קער זיך מיט יענעם נישט אָן און האָט מיט אים אויך נישט קיין שום אַנדערע נישט-קרובישע שייכות.

אַז מ'וויל איו, פאַרשטייט זיך, אַזאַ בריוו נישט מער ווי אַ ווילדער הוריאָז פון קולטורלאַזיקייט מצד איינעם אַ „קרענק“, ווי מען זאָגט אויף אַמעריקאַניש-דיש, וואָס האָט אַ ליידנשאַפט צו שרייבן בריוו אין רעדאַק-ציע.

אַבער מיר, די פריינט פון אליעזר שטיינבאָרג, האָבן דאָס אויפגענומען אַ סך שווערער. ווי אַזוי האָט דער „פאַרווערטס“ געקאַנט דרוקן אַזאַ בריוו, ווי ברזגו ער זאָל נישט געווען זיין אויף שטיינבאָרג? און ווי אַזוי האָט דאָס פּיסטינער, דער פאַקטישער הויפּט-רעדאַקטאָר, דערלאָזט ?

האָב איך אין בוקאַרעסט געוואָלט הערן פון פיסטינערן אַליין וואָס ער טראַכט וועגן דעם. פיסטינער האָט תיכף צוגעגעבן, אַז אַזאָ בריוו האָט מען נישט געטראָרט דרוקן און האָט מהסיף געווען, אַז ער איז נישט געווען אין שטאָט דעמאָלט און אַז ער איז געווייר געוואָרן פונעם בריוו ערשט מיט עט-לעכע טעג שפעטער, ווען ער האָט זיך אומגעקערט קיין טשערנאָוויץ.

אַבער די דאָזיקע פּריוואַטע אָפּגרענעצונג פון דעם ליינענער-בריוו איז געווען די איינציקע סאַטיספאַקציע, וואָס פיסטינער איז גרייט געווען צו געבן. עפנטלעך עפעס אין דעם פרט צו שרייבן האָט ער זיך אָפּגעזאָגט. פאַרקערט. ער האָט גענומען מיט היפש אויפּרעגונג איבערהוזן די ביטול-ווערטער סיי קעגן שטיינבאַרגן און סיי קעגן זיינע פּאַבלען.

מיר האָבן זיך וועגן שטיינבאַרגן זייער געאַמפּערט. מיך האָט געצויגן צו זאָגן פיסטינערן, אַז ער אונטערשאַצט שטיינבאַרגן, ווייל ער קען נישט זיינע משלים און אויך נישט אים פּערזענלעך. איך האָב עס נישט געזאָגט, ווייל דער שמועס צווישן אונדז, ווי ווידעראַנאַנדיק ער זאָל נישט געווען זיין, איז ער אָנגעגאַנגען אין אַ העפלעכער פאַרם און איך בין נאָך געווען איז דער מאַראַליש שווערער פּאַזיציע, וואָס איך האָב אָנגעהויבן דעם שמועס און איך בין געווען מיט אַזוי פיל ייִנגער. דאָס האָט מיך מחייב געווען צו נאָך מער דיר-אַרץ. אַוועקגעגאַנגען בין איך פון דעם איבערשמועס מיט פיסטינער און אויפּגעברויזטער, אַ צעווייטיקטער.

איך האָב פיסטינערן מער קיינמאָל נישט געזען.

ה.

מיט אַן ערך זעקס יאָר שפעטער בין איך מיט אַ גרופּע פּריינט געשטאַ-נען ביי פיסטינערס קבר און איך האָב געפילט, מיר אַלע האָבן געפילט, אַז ס'גייט אויף פאַר אונדז אַ פיסטינער-געשטאַלט, וואָס מיר האָבן זי ביים לעבן נישט געקענט, אַדער כמעט נישט געקענט, און מיר האָבן פון איר דערפאַר געמינערט, ווי ער, פיסטינער, האָט מחמת אומקענטעניש געמינערט פון שטיינבאַרגן, דעם מענטשן און דעם דיכטער.

געקומען זענען מיר אויפן בית-עלמין צו אליעזר שטיינבאַרגס קבר. בלויז מיט קנאַפע צוויי יאָר האָט דער גרויסער פּאַבל-דיכטער איבערגעלעבט זיין „בר-פּלוגתא“ פיסטינער. אין אַ שפעטן פּרילינג-טאָג פון 1932 האָבן מיר אליעזר שטיינבאַרגן געטראָגן צו קבורה.

איצט, אום זומער 1933, האָט מען אויפּגעדעקט שטיינבאַרגס מצבה און מיר, אַ געזעמל פּריינט פון טשערנאָוויץ און פון בוקאַרעסט, האָבן זיך מתיחד געווען, אַ יעדער ביי זיך אין האַרצן, מיט דעם אַנדענק פונעם דיכ-

טער, וואָס איז שוין ביים לעבן געוואָרן אַ שטיק לעגענדע אין די שטעט און אַטעטלעך פון בעסאַראַביע און בוקאַװינע און די לעגענדע האָט זינט זיין פּטירה געהאַלטן אין איין וואַקסן.

צוריקגייענדיק פון שטיינבאַרגס קבר האָבן מיר געוואַנדערט (דער טאַג איז געווען אַ זוניקער, אַ בלאַער און נישט קיין צו הייסער) איבערן בית־עלמין, האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביי קברים און געלייענט מצבות. דער פּרום־ידישער נוסח פון ״פֿ״נ איש תּם וישר״ האָט צוגעצויגן מיט דער סוגעסטרונג פון אמת. די דייטשע טיטולן פון דעם נפטר און די לויב־געזאַנגען וועגן זיין סוּח־רישער און באַנקירישער ערלעכקייט, וואָס האָבן זיך אָפּט פאַרענדיקט מיט אַזאַ ראיה ווי די פּאַקסימילירטע אונטערשריפט פון דעם פאַרשטאַרבענעם — האָבן אָפּגעשטויסן מיט דער לעבנסוויקלעכקייט, וואָס איז דאָ אויף דער מצבה געוואָרן שקר.

נישט ווייט פונעם אַריינגאַנג האָבן מיר דערזען אַן עלטערע יידענע אין אַ טיכל, וואָס האָט אָנגעצונדן אַ ליכטל און זיך באַמיט עס צו פאַרפעסטיקן אויף דער צעמענט־פּלאַטע פון אַ קבר. אַ פרומע יידענע אין אַ טיכל שטעלט צוועק אַ ליכטל אויף איינעם פון די ״מאָדערנע״, מיט צעמענט באַלייגטע קברים — דער ספעקטאַקל איז געווען אַן אומגעוויינלעכער. מיר האָבן זיך דערנענטערט און דערזען, אַז ס׳איז דער קבר פונעם סאַציאַליסטישן פירער יעקב פיסטינער. מיר האָבן פאַרפירט אַ שמועס מיט דער אַלטער פרומע יידע־נע, וואָס האָט געצונדן ליכט אויפן קבר פון אַ נישט־גלייביקן, און אירע אויגן האָבן דערביי געציטערט מיט טרערן פון ליבשאַפט.

די פרוי איז נישט געווען, נישט די מאַמע, נישט די מומע און בכלל נישט קיין קרובה פונעם נפטר. זי איז געווען איינע פון די פילע, וואָס פיס־טינער האָט זיי אַרויסגעהאַלפן אין שווערע מאַמענטן פון זייער לעבן און זיי האָבן איצט געצונדן אַ ליכטל פאַר זיין נשמה און דערביי געבעטן ער זאָל זיך פאַר זיי מײַען און אַ זכות דערלאַנגען.

איך רעד אין מערצאַל, ווייל די אַלטע פרוי איז נישט געווען די איינ־ציקע ליכט־צינדערין. אויף דער צעמענט־פּלאַטע איז געווען אַ הויפּן אָנגע־טריפטער און האַרט־געוואַרענער חלב, וואָס האָט דערציילט נישט וועגן איין ליכטל, נאָר וועגן אַ סך ליכט, וואָס פשוטע יידישע ווייבער האָבן דאָ אַוועקגע־שטעלט מיט דער תפילה פאַר עליית נשמה און מיט דער בקשה, אַז דער נפטר זאָל אַ זכות דערלאַנגען.

? ? — האָבן מיר ביי דער פרוי אין טיכל און מיט אַ שוואַרצן פאַרטעך (אַ סימן פון אבלות) געפרעגט. — איז דען ד״ר פיסטינער געווען אַ ״גוטער ייד״, אַ רבי, וואָס זאָל קענען זכותים דערלאַנגען ?

מיט אן ערנסט, וואס האט ממש אויפגעטרייסלט, האט די אלטע פרוי פארזיכערט, אז ד"ר פיסטינער איז געווען א צדיק, אז ער האט געהאלפן ארע-
מע מענטשן נישט ווייניקער, ווי א "גוטער ייד". און זי האט גענומען אויס-
רעכענען א לאנגן צעטל פון טובות, וואס ער האט געטאן צו איר און צו אַנ-
דערע שכנים אירע, ווי אזוי ער האט געראטעוועט איר פרנסה, ווען דער מאַ-
גיסטראַט האט געוואלט פארמאכן איר געוועלב, ווי אזוי ער האט ארויס-
געריסן אירס א זון פון די הענט פון דער "סיגוראנצע". דער "סיגוראנצע"
איז פלוצים איינגעפאלן, אז איר שטילער זון, וואס רירט נישט אן קיין פליג
אויף דער וואנט, איז גאָר א באַלשעוויק.

און די יעדענע האט דערציילט און דערציילט וועגן די טובות פאר אירע
קרובים און פאר אירע שכנים און דערביי נישט אויפגעהערט איבערצוחזרן;
ער איז דאך געווען א טייערע יידישע נשמה, אז מען איז צו אים אריינגעק-
מען אין זיין צימער אין אַלטן "ארבעטער-הויז" און ער האט אויסגעהערט
אייערע צרות איז דאך פון דעם אליין שוין לייכטער געוואָרן אויפן האַרץ.

אזוי האט די אַרעמע יידישע פרוי פאר אונדז מספיד געווען פיסטינערן,
און פון דעם הספד איז אויסגעוואקסן פאר אונדז א געשטאלט פון א יידישן
מענטש, וואס האט מיט זיין לעבן אליין געשריבן די לעגענדע פון זיין נאָמען
אין געמיט פון טויזנטער פון זיינע מיטצייטלער פון זיין פּאָלק.

וואס באַדייטן שוין אַקעגן אַט דער לעגענדאַריש אויסגעוואקסענער גע-
שטאַלט פון א צדיק די אלע פאַראיבלען און רוגזסה, וואס זענען אַנגעגאַנגען
צווישן אים און אַנדערע ביים לעבן. די מחלוקתן זענען טאַקע געווען לשם
שמים, אָבער אַפילו די לשם שמים מחלוקתן האָבן, ווייזט אויס, נישט קיין
האַפט. זיי וועפן זיך אויס, און פאַרבלייבן פאַרבלייבט די מענטשלעכע גע-
שטאַלט אין אַרעאַל פון לעגענדע.

וואָס־זשע טויגן זיי און צו וואָס פירן זיי די אלע פרווון פון קעגנזיי-
טיקער מינערונג ביים לעבן? גיי פרעג קשיות אויף בן־אדמען און אויף זיין
יאָגן זיך נאָך נישטיקייטן, וואָס ער האט וועגן זיי די אילוזיע פון נצחונות!
און גיי פרעג קשיות אויף בן־אדמען נאָך דערצו דעמאָלט, ווען ער איז יונג
אין רייט אויפן פעגאַז פון נצחונות ווי א קינד אויף אַ שטעקן, וואָס איז אין
זיין דמיון אַ פּערד אין גאַלאַפּ.

דער בוקארעסטער רב הכולל

מיט אַ פּערטל יאַרהונדערט צוריק, אין אַ ווינטערדיקן שבת-צורנאַכטס פון יאָר 1934, האָב איך זיך אין בוקאַרעסט באַטייליקט אין אַ ליטעראַריש-געזעלשאַפּטלעכן משפט וועגן מלבי"ם.

עס זענען אין יענעם ווינטער פאַרפולט געוואָרן זיבעציק יאָר זינט די רומענישע רעגירונג האָט, איבער אַ מסירה פון די משכילים, אַרויסגעטריבן פון לאַנד דעם גרויסן בוקאַרעסטער רב, ר' מאיר לייבוש בן יחיאל מיכל, וואָס איז באַקאַנט אין דער ייִדישער וועלט ווי דער מלבי"ם. האָט אַ געזעלשאַפּט-לעכער קאָמיטעט, בראש מיטן ייִדיש-רומענישן היסטאָריקער ד"ר מאיר הלוי, באַשלאָסן — אדרבא, לאַמיר זען וואָס עס טראַכט וועגן דעם גירוש מלבי"ם די ייִדישע אינטעליגענץ היינט נאָך זיבעציק יאָר.

דער פאַרזיצער פונעם „געריכט“ איז געווען דער בוקאַרעסטער רב הכולל ד"ר יעקב יצחק נעמיראווער ז"ל, און די עקספּאָזע פון די היסטאָרישע פּאַקטן האָט געמאַכט ד"ר מאיר הלוי.

אַנגעקלאַגט די אַרויסטרייבער פונעם מלבי"ם און זייערע ייִדישע אונטערזאָגער האָט דער שרייבער פון די שורות. פאַרטייליקט די משכילים האָט דער דעמאָלטיקער סעקרעטאַר פונעם געזעלשאַפּטלעך-קאַנסערוואַטיוון „פאַר-באַנד פון רומענישע יידן“, מ. סעלצער-סאַראַציאַנו, וואָס איז, ווי מאַדנע דאָס זאָל נישט זיין, פאַרבליבן אין רומעניע אין הייסער חברשאַפּט מיטן „נייעם רעזשים“.

וואָס איך געדענק פון יענעם אַוונט? על־פי געשריבענע פאַרזייכענונג-גען, וואָס זענען פאַרבליבן אין מיין אַרכיוו. קען איך רעקאַנסטרוירן אַ טייל פון מיין אייגענער רעדע, אין וועלכער איך האָב געפרווט מסביר זיין און צו באַרעכטיקן די שטאַלענע קנאות פונעם מלבי"ם אין קאַמף מיט די בוקאַרעס-טער „בערלינטשיקעס“. די מענדעלסאָניאַנער פון יענער צייט — האָב איך געטענהט — האָבן טאַקע קיין גרויסע השגות נישט געהאַט. זייער פאַרלאַנג איז געווען נישט מער ווי די הסכמה פון זייער רב אויף אַ טעמפל מיט אַן אַרגל און מיט אַ חזן, וואָס זאָל דאווענען לויטן דייטשן נוסח מיט דער טעמפלישער הברה. אָבער דער מלבי"ם האָט אין דער פאַדערונג געזען: אומאַרדענונג, קעגן נערשאַפּט צו טראַדיציע און מאַנגל פון דיסציפלין, וואָרום ער האָט געהאַט די פיינפולע זענונג אַז די קלענסטע שפּאַרונע, וואָס וועט דורכגעהאַקט ווערן אין דער מאַסיווקייט פונעם ייִדישן לעבנסשטייגער, וועט שטעלן אין סכנה די

גאנצע קולטור פאָרם. דער מלבי"ם האָט געזען, ממש נביאיש פאַראויסגעזען, אַז אונטער די ציגל פונעם "קאַראַל-טעמפל", וואָס מען גרייט זיך אויפצו- שטעלן אויף דער גאַס פונעם "הייליקן פרייטיק", וועט חרוב ווערן דער יידי- שער שטייגער לעבן אין רומעניע. די רייכע בוקאַרעסטער יידן האָבן נישט פאַרשטאַנען מה כל רעש. זיי האָבן דעם מלבי"ם אומפּשרהדיקע שטעלונג אויסגעטייטשט ווי תקיפותדיקע בייזוויליקייט און פאַנאַטישע עקשנות. און דערפאַר האָט דער קאַמף אַרום דעם בוקאַרעסטער טעמפל געמוזט אָננעמען אַזעלכע פאַרמען פון טיפער ליידנשאַפט און פון גאַליקער ביטערקייט.

דער מלבי"ם האָט צורקלאָר געזען די סכנה, אַז ער זאל געווען קענען זיך אונטערגעבן און איינגיין אויף פשרות, וואָס זענען נישט בכוח אַפצווענדן די געפאַר.

וויאָזוי דאָס געריכט האָט געפסקנט און צי ס'האָט זיך בכלל געשפילט אין פסקענען, דערמאַן איך זיך נישט, אָבער געבליבן איז מיר אין זכרון די געשטאַלט פונעם פאַרזיצער ד"ר נעמיראַווער, און אויך די רייד, וואָס ער האָט צו מיר גערעדט נאָכן פאַרענדיקטן משפט. אויב איך געדענק נישט אַקור- ראַט די ווערטער, איז מיר אָבער קלאָר אין געדעכעניש דער זין פון זיינע רייד.

דער רב הכולל האָט זיך צוגעוואַקלט צו מיר (שוין אין זיין גאַנג איז געלעגן צווייפּל, דער חצי יאָ און חצי ניין פון זשעסט און געדאַנק), האָט מיך גענומען אונטערן אַרעם און צו מיר גערעדט אויף דייטש און ווי זיין שטייגער מיט אַ מילדן שמייכל פון קלוגער איראַניע און דזשענטלמענישער העפלעכקייט.

— איר ווייסט הער דאָקטער — האָט ד"ר נעמיראַווער אָנגעהויבן זיין טענה צו מיר אין אַ שפּאַסיקן טאָן — דער מלבי"ם ז"ל איז דאָך געווען מיינס אַ קאַלעגע, פון דעם זעלבן רבנישן פּאָך. איך זאָג פון דעם זעלבן פּאָך, וואָ- רום איך אליין בין אַ מוסמך פון הילדעסהיימערס סעמינאַר און האָב קיינ- מאַל נישט נוטה געווען צו רעפּאָרם. איך קען אויף מיר זאָגן, אַז איך בין אַן אַרטאָדאָקסישער ייד, אַן אַרטאָדאָקסישער רב, אָבער פרומקייט און קנאות זענען נישט קיין פּאָר. פאַרקערט, קנאות איז אַ פּלעק אויף דער פרומקייט. פאַנאַטיזם איז אַ זינד, אַ מאַראַלישע און אינטעלעקטועלע זינד. אַ זינד, וואָ- רום ווי נעמט זיך דאָס אַ מענטש אַרויס צו זיין אַלע הונדערט פּראָצענט זיכער ביי זיך? דער "כחצות הלילה" איז געטלעכע געוויסהייט. דער "כחצות הלילה" — מענטשלעכע אומזיכערקייט און עניוות. משה רבינו האָט גערעדט און געטראַכט אין דער קאַטעגאָריע פון "כחצות הלילה" און — דערפון די גרויסע מידה פון עניוות פון דעם איש האַלקים.

דער מלבי"ם איז געווען אַ גראַוסער (ד"ר נעמיראַווער פּלעגט אַפט

ארויסרעדן די דייטשע ווערטער עלעהיי לשון־קודשדיקע מיט דער טעמפל־
אויסשפראך) מאן, א ריז פון תורה, אבער זיין פעלער איז געווען אַט די קנאות,
וואָס איר, הער דאָקטער — האָט הרב נעמיראָווער כּמותרעומותדיק אונ־
טערגעשטראַכן זיינע רייד — האָט היינט געלויבט און אַרויסגעהויבן.

ד"ר נעמיראָווער האָט מיך נישט איבערצייגט און איך האָב מיט אים
טאַקע אין יענעם אויפדערנאַכט נאָך היפש לאַנג דיסקוטירט. און קיין גרע־
סערער תּענוג ווי אַ וויכוח מיט ד"ר נעמיראָווער איז גאַר נישט געמאַלט גע־
ווען, וואָרום דער בוקאַרעסטער רב הכולל איז געווען דער אמתער שיינגייסט,
אַ מאַן פון געדאַנקען־בליצקייט, פון געדאַטענע פאַרמולירונגען און אַ שפע־
דיקער קינסטלער פון וואַרט־שפּיל. ס'איז געווען אַ נחת זיך צוצוהערן.

איבערצייגט האָט מיך ד"ר נעמיראָווער נישט, אָבער ביי יענעם וויכוח
האָט זיך פאַר מיר אַנטפלעקט מער ווי תּמיד די געשטאַלט נעמיראָווער. איך
האָב דערוען דעם מאַראַלישן און אינטעלעקטועלן שיעור קומה פון דער גרעס־
טער רבנישער פיגור אין בוקאַרעסט זינט דעם מלבי"ם.

אין דער מלבי"ם־שול איז אויף דער "שטאַט" לעבן ארום־קודש שוין זי־
בעציק יאָר קיין רב נישט געזעסן. ס'האָט קיינער נישט געקענט פאַרנעמען
דאָס פּלאַץ, נישט פון דעם גאונישן תּורה־מפרש און נישט פון דעם קנאות־
דיקן מאמין און תּורה־קעמפּער.

אָבער אין רייך־אויסגעשטאַטעטן קאַראַל־טעמפל איז צום גליק פונעם
בוקאַרעסטער און פונעם אַלט־רומענישן ייִדנטום זינט 1924 געזעסן אַ מאַן
פון וועלטלעכן וויסן, אָבער אויך אַ מאַן פון גרויס לומדות אין גפ"ת און אַ
מאַן, וואָס האָט מיט אַ היפּוכדיקן געמיט, ווי זיין גרויסער פאַרגייער, דער
מלבי"ם, געזוכט דאָס זעלבע צו דערגרייכן: אַנצוהאַלטן די אייגענע ייִדישע
קולטור־פאַרב ביי די דריי הונדערט טויזנט ייִדן פון אַלט־רומעניע.

צוויי קיילעכדיקע דאַטעס: פינף און צוואַנציק יאָר זינט יענעם מלבי"ם־
משפט אין ווינטער 1934 און צוואַנציק יאָר זינט ד"ר נעמיראָווערס פּטירה
האַבן אויפגעוועקט אין מיין געמיט די שיינע געשטאַלט פון ד"ר יעקב יצחק
נעמיראָווער וואָס איז געווען רב הכולל פון אַלט־רומעניע אין משך פון פּופּצן
יאָר ביז צו זיין טויט, קנאַפּ ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין עלטער
פון 68.

דאָס איינפאַכסטע און דערביי טרעפלעכסטע וואַרט וועגן דעם בוקאַ־
רעסטער רב הכולל האָט אין 1931 געזאָגט דער דעמאָלטיקער דעמאָקראַטי־
שער בירגערמייסטער פון דער רומענישער הויפטשטאַט, דעם, דאַברעסקו,

ווען ער האָט ביי אַ באַנקעט צו ד״ר נעמיראַווערס זעכציקסטן געבוירנטאָג באַצייכנט דעם בעל־היובל ווי דעם קלוגסטן בירגער פון בוקאַרעסט. דאָס וואָרט האָט געהאַט גרויס דערפאַלג. אַנטיסעמיטן האָבן בייזוויליק געשמייכלט. זיי זענען געווען זיכער, אַז דער דעמאָקראַטישער בירגערמייסטרער האָט געפונען אַ שדישע פאַרמולע מרמז צו זיין וויאַזוי ייִדן קליגן איבער די נאַװע רומענישע באַפעלקערונג. ייִדן ווידער האָבן הנאה געהאַט פון דאָר רעסקוס קאַמפּלימענט. ראשית האָט דער רב געקערט מן־הסתם אַפּטאָן דעם בירגערמייסטער נישט קיין שפּעטנע שכלדיק שפיצל, אויב ער מוז מודה זיין אַז יענער איז קליגער און שנית האָבן ייִדן זינט זיי געדענקען זיך ליב אַ רב — אַ חכם.

געגרייזט האָבן פאַרשטייט זיך ביידע. קודם כל די אַנטיסעמיטן און צום טייל אויך די ייִדן. וואָרום פון ייִדישער היפּערקלוגשאַפט איז נעמיראַווער געווען ווייט, און שפּעטנע אָדער נישט־שפּעטנע דיפּלאַמאַטישע שפיצלעך זענען אים לגמרי פרעמד געווען.

נעמיראַווער איז געווען אַ רב — אַ חכם, אָבער נישט אין זינען פון שאַרפּזיניקע המצאות ביי אַ דין תורה אָדער פאַרשפיצטע ענטפּערס צו די אומגלייביקע, נאָר בלויז דערפאַר, ווייל ער האָט פאַרמאָגט יענעם זעלישן תלמיד־חכם־שמייכל, וואָס דערהייבט אַ מענטשן איבער דער פּלאַטשיקייט פון געזעלשאַפּטלעכע מלחמות און אידיישע מחלוקתן.

ער האָט פאַרמאָגט יענע גייסטיקע בייגעוודיקייט, וואָס איז אַ רעזולטאַט פון צווייפּל. נעמיראַווערן האָט געפּעלט די פיר און צוואַנציק שעה אין מעת־לעת אמונה אין זיך און אין זיינע איבערצייגונגען. ער האָט, לויט היינעס אַ וואָרט זיך געמוזט איין שעה אין טאָג אויסצווייפלען, כדי די איבעריקע שעהן צו קענען אויפּסניי גלייבן. דערפאַר האָט ער געהאַט אַזויפּיל פאַרשטענדעניש פאַרן קעגנערס איבערצייגונגען און דערפאַר האָט ער געקענט ווערן אַ פּשרה־מאַכער. אַ פּשרה־מאַכער, ווייל ער האָט געוויסט, אַז דער אמת ליגט נישט קיין געקראַכמאַלעטער און אויסגעפרעסטער אין קעסטל, נאָר ער מוז שטענדיק צונויפּגעלאַטעט ווערן פון שטיקלעך און ברעקלעך, וואָס געהערן כלומרשט נישט צוואַנאָנד. ער האָט זיך דערפאַר נישט געלאָזט טעראַריזירן פון קיין שום אידיי און פון קיין שום אידעאַל, הגם ער איז זיין לעבן לאַנג געווען געטריי צום ציוניזם און צו דעם אידעאַל פון אויפּלעב פון דער העברעיִשער שפּראַך און קולטור.

אין ציוניזם האָט ער נישט געהערט צו קיין שום פאַרטיי, אַפילו נישט צו יענער גרופּע, צו וועלכער ער האָט, דאַכט זיך, געדאַרפּט געהערט על פי פּראַפּעסיע, איך מיינ, צום „מזרחי“. ער איז פאַר זיך אַליין געווען אַ פאַרטיי.

די פארטיי, אזוי צו זאגן, פון פארטיילאזיקייט, וואָס איר פראַגראַם איז: אליין טראַכטן און נאָכגיין דעם אייגענעם שכל. אין צייטן, ווען די פארטיי-מלחמות זענען געוואָרן שווער און צוגעשפיצט און ס'האָט זיך די קעמפּערישע צדדים פאַרבענקט נאָך אַביסל מנוחה, נאָך מענטשלעכן קאָנטאַקט, דעמאָלט איז אַלע מאל אַרויסגעשווומען די פּערווענלעכקייט פון ד"ר נעמיראַווער, וואָס אַלע האָבן אָנערקענט, צו וועלכער אַלע האָבן געהאַט צוטרוי, און אונטער וועמעס ברייטן זעלישן שמייכל פון הבל הבלים, אַלע האָבן זיך געקענט אויסרוען פון אידעאָלאָגישן פּאַנאַטיזם און קורצאַטעמדיקייט.

אין פּרט פון נוח-לבריותדיקייט האָט נעמיראַווער געקענט קאָנקורירן מיט דעם יונג-פאַרשטאַרבענעם ווינער רבי-הכולל צבי-הירש חיות. ער האָט אָבער נישט פאַרמאָגט חיותעס כוח צו בייגן ערדישע תקיפים מיט זיין גייס-טיקן וואָרט. חיותעס באַלעמער-וואָרט האָט אין זיך געהאַט אַ חוץ גייסטיקע ציל-זיכערקייט, אויך פּראָפּאַגאַנדיסטישע שטויסקראַפט. חיותעס וואָרט האָט אָנגעיאָגט אָפּשיי און האָט צערודערט. ס'איז געבליבן אין זכרון און האָט פאַרלאַנגט געלערנט צו ווערן אויף אויסנווייניק. נעמיראַווער איז פונעם באַ-לעמער געווען מער שטועסער, מער, דאָס וואָס די פּראָנצויזן רופן, קאָזער, איידער רעדנער. נעמיראַווערס וואָרט האָט באַרויקט און געגעבן צו פאַר-שטיין. ס'איז געווען אָנגענעם צו הערן, אָבער לייכט צו פאַרגעסן.

פאַר נעמיראַווערן איז נישט געשטאַנען אזוי שאַרף די פּראָגע פון קאַמף קעגן אַסימילאַציע ווי פאַר חיותן. אין אַלט-רומעניע האָט נישט עקזיסטירט אַזאַ מין אין זיך אידעאָליסטיש פאַרגלייבטע און תקיפדיקע אַסימילאַציע ווי אין אַלט עסטרייך.

וויאָזוי זאָל מען ווערן אויס ייד אַז מען האָט נישט קיין בירגעררעכט באַגלייך מיט דעם אַרעמסטן בעל-מלאכה פון דער „רויטער בריק“ (רויטע בריק) האָט געהייסן דער סאַמאַראַדנער יידישער קוואַרטאַל אין דער מאַלדאַ-ווישער קרוינשטאָט יאַס)? און וויאָזוי זאָל מען זיך וואַרפן אויף דער קליי-נער רומענישער קולטור, וואָס פאַרשפאַרט כמעט פונקט ווי יידישקייט דעם וועג צו אייראָפּע?

אין יאַס, אין נעמיראַווערס היימשטאָט (נעמיראַווער איז געבוירן גע-וואָרן אין לעמבערג, אָבער זיין פאָטער און זיין פאָטערס משפּחה האָבן גע-וווינט אין יאַס) האָט זיך די געזעלשאַפּטלעכקייט געטיילט לויט אַנדערע סימנים ווי אַסימילאַציע און נאַציאָנאַליזם. די גרופּעס האָבן געהייסן תורה און עס-הארצות. תורה און יידישקייט און גוטע מענטשלעכע מידות האָט פאַרטראָטן דער אַלטער ד"ר קאַרפעל ליפע, דער פאַפּולערער דאָקטער פון דער יאַסער אַרעמשטאָט, וואָס איז אויך געווען אַ טיפּער תלמודיסט, אַ באַ-

גייסטערטער משכיל און אַ הייסער חובב-ציון. ד"ר נעמיראווער, וואָס איז אין יאָר 1897 געוואָרן דער מאָדערנער רב אין יאָס, האָט אינאיינעם מיט זיין פריינט און פראַטעקטאָר ליפּע געפירט דעם קאַמף קעגן עס-הארצות אין זיין היימשטאָט און אין גאַנץ מאָלאָווע. זיין מילד, אַקאַדעמיש וואָרט, וואָס איז דערצו געווען יונג, פריש און באַווירקט פון די נייעסטע גייסטיקע שטרעך-מונגען אין אייראָפּע, האָט צוגעצויגן צו זיך די יוגנט און געשאַפן די אָנהייבן פון אַ נאַציאָנאַלער יוגנט-באַוועגונג אין רומעניע.

אויך שפּעטער, ווען נעמיראווער איז אין 1921 געוואָרן דער רב פון דער בוקאַרעסטער ספרדישער קהילה און דערנאָך ווען דער טויט פונעם בוקאַרעסטער רב הכולל, ד"ר מאיר בעק, אין 1924, האָט נעמיראווערן אַוועקגע-זעצט אויפן כסא הרבנות, וואָס ס'האָט מיט זעכציק יאָר פאַר אים פאַרנומען אַזאָ גדול ווי דער מלבי"ם, האָט נעמיראווער אָפּגעהיט זיין קולטוריסטישע ליניע.

דעם מלבי"ם מסרבנות איז פאַרלאָפן אומגליקלעך מחמת זיין אומפשרה-דיקן קאַמף קעגן רעפּאָרם. ד"ר מאיר בעקס רבנות איז אָפּגעלאָפן מיט אַ שטילקייט, וואָס האָט אַ נטיה צו פאַרגעסנקייט.

נעמיראווער איז געווען דער ערשטער מאָדערנער רב הכולל, וואָס האָט אויסגעמיטן קאַמף מיט דער אַרטאָדאָקסיע און האָט באַוווּזן צו ווערן דער פירער פון די "מאָדערנע". די פרומע האָט ער באַווירקט מיט זיין ברייטן תלמודישן וויסן און מיט זיין צוגעבונדנקייט צו דער יידישער טראַדיציע. די "מאָדערנע" האָט ער געווינען מיט זיינע היסטאָרישע אַרבעטן און פילאָסאָ-פישע עסייען. די "נאַציאָנאַלע" ווידער האָבן זיך מיט באַגייסטערונג צוגע-הערט צו נעמיראווערן, דעם ציוניסטישן פירער, וואָס האָט געפרוּווט אַריבער פלאַנצן דעם אחד-העמישן קולטוריום קיין רומעניע.

נעמיראווערס פרוּווּן אויפצושטעלן אין רומעניע אַ קולטור-אַקאַדעמיע "יבנה"; די געזעלשאַפט פון יודאָיסטישע וויסנשאַפטן, וואָס ער האָט גע-גרינדעט אינאיינעם מיט זיין תלמיד ד"ר מאיר הלוי; די צייטשריפט "סיני" און נעמיראווערס אייגענע אַרבעטן אויפן געביט פון יידישער וויסנשאַפט און דער עיקרשט זיין בוך "דער חסידיוּם און דער צדיקיוּם" (בוקאַרעסט, 1913, זייטש), וואָס ווערט מיט לויב דערמאָנט פון דובנאָוו, פאַרבלייבן אין דער געשיכטע פון רומענישן ייִדנטום ווי אַ מאָנונג, אַז דער כסא הרבנות פון אַזאָ גרויסער קהילה ווי בוקאַרעסט טאָר נישט, כל-זמן זי עקזיסטירט, אַרויסגיין פון דער ספּער פון וויסנשאַפטלעכער אַרבעט און דאַרף פאַרנומען ווערן פון אַ מענטשן, וואָס זאָל פאַרמאָגן נעמיראווערס גייסטיקע פעיקייטן און מענטש-לעכע מידות.

די פאליטישע סיטואציע האט גורם געווען, אז נעמיראווער זאל, ווי דער רב הכולל פונעם קהילות־פארבאנד אין אלט־רומעניע, די לעצטע יארן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה זיין דער איינציקער יידישער פארטרעטער אין רומענישן פארלאמענט. די דאזיקע פארלאמענטארישע פארטרעטערשאפט איז געווען להיפוך צו נעמיראווערס טעמפעראמענט און איבער זיינע פיזישע כוחות. נעמיראווער האט נישט ליב געהאט די פאליטיק און עס זענען אים געווען נישט צום הארצן קעמפער־יש־פאטעטישע דעקלאראציעס. ער האט זיך געפילט גוט ביים שרייב־טיש און אין דער מסיבה פון פריינט, ווו זיין שיחת חולין האט געבליצט מיט גייסטרייכקייט און האט געשמעקט ווי דער אראָ־מאט פון אַ גוטן ציגארעט, וואָס האלט וואָך די פּאַנטאַזיע און רעגט אָן דעם פּאַרשטאַנד.

די שווערבערדיקע און שווערהאַריקע פּראַוואַסלאַוונע עפּיסקאָפּן, נעמיר־ראַווערס קאַלעגן אויף די רעליגיעזע בענק אין סענאַט, האָבן ליב געהאַט צו כאַפּן אַ שמועס מיט דעם רב, דעם פיקה, וואָס האָט זיך מיט אַ קלוגן אַנעקדאָט געקאָנט גוט פאַרטיידיקן און אין דער זעלבער צייט מילד אָנגרייפּן. די רומענישע פּאָליטיקער האָבן זיך צו אים צוגעהערט מיט גרויס אַכטונג, האָבן אָפּט געפּאַטשט בראַוואַ צו זיינע מילדע, קלוגע רייד. זיי האָבן אַבער אין אים נישט געפּילט, נישט געקענט דערפּילן די אַרטע וואָנט פון פּאָליטישן ווידערשטאַנד.

ביי אַנדערע וואַלט דאָס אפּשר געווען טראַגיש. ביי נעמיראווערן האָט זיך בלויז זיין קלוגער, סקעפּטישער שמייכל פאַרצויגן מיט טרויער.

(1959)

דער בוקארעסטער ראש-הקהל

דאָ אַנומלט איז אין פאָרזי געשטאַרבן אַ ייד מיטן נאָמען יוסף בער-קאַוויץ. פונעם געקראָלאָג, וואָס ס'איז געווען געדרוקט אין דער גייריאַרקער רומעניש-עמיגראַנטישער צייטשריפט „ראַמאַניאַ“, ווערט מען געוויר אז דער פאָרשטאַרבענער איז אַלט געוואָרן דריי און זעכציק יאָר; אז ער איז געווען אַ דאַקטער פון יוריספרודענץ און אַן אַנגעזעענער עקאָנאָמיסט; אז ער האָט זיך באַטייליקט אין דע-גאַלס ווידערשטאַנד-באַוועגונג און האָט נאָך דער מלחמה זיך באַזעצט אין פראַנקרײך און איז דאָרט געווען שרייבעריש און געזעל-שאַפטלעך אַקטיוו. דער עיקרשט אין רומעניש-עמיגראַנטישע קרייזן און אין דער פראַנצויזיש-ישראלדיקער האַנדלס-קאַמער.

איך האָב אַריינגעקוקט אין „ווער איז ווער אין וועלט-ייִדנטום“ און האָב זיך פון דאָרט דערוויסט פּרטים, וואָס האָבן מיר די געשטאַלט פון דעם נפטר אַלץ גענטער געבראַכט. דער פאָרשטאַרבענער ד"ר בערקאַוויץ איז צווישן ביידע וועלט-מלחמות געווען אַן אַדוואָקאַט אין בוקאַרעסט, אַ שטיק צייט דער קאַמערציעלער באַראַטער פון די רומענישע אַמבאַסאַדעס אין מיטעלן מזרח און דער באַזיצער פון כמה וכמה מלוכה-אַרדערס; געווען פּרעזידענט פון דער לאַזשע „בני ברית“, אַ מיטגליד פון בוקאַרעסטער קהילה-ראַט און — עלי בערקאַוויצעס זון.

דער לעצטער טיטל איז דער סאַמע וויכטיקסטער. וואָרים אַ זון פון עלי בערקאַוויץ — דאָס מיינט „אבות“. דעם בן-יחידס דערגרייכונגען זענען נישט מער ווי „תולדות“.

און עלי בערקאַוויץ, וואָס פון אים שטאַמען דעם זונס דערגרייכונגען, איז געווען דער שטאַט-גביר פון בוקאַרעסט, איר לאַנגיעריקער ראש-הקהל און אַ מקורב צו מלכות, צו דער אמתער, געדויערדיקער, צו דער בראַטיע-ניסטישער מלכות. די בראַטיאַנוס זענען געווען די אמתע מלכות, ווייל אפילו אין משך פון די קורצע שטיקער צייט וואָס זיי זענען געווען אין דער אַפאָ-זיציע האָבן זיי עקאָנאָמיש באַהערשט דאָס לאַנד. פּאָליטיש ווידער — פּאָליטיש טיש האָבן די בראַטיאַנוס פאָר דער ערשטער וועלט-מלחמה און אין די צוואַנ-ציקער יאָרן נאָך דער מלחמה, און אין אַ געוויסער מאָס אויך שפּעטער אין די דרייסיקער יאָרן, געהאַט אַלעמאַל די מעגלעכקייט זיך אומצוקערן צו דער מאַכט, וויבאַלד ס'איז זיי נמאס געוואָרן צו זיין אין דער אַפּאָזיציע, דער

קיניג — האָט מען געזאָגט אין לאַנד (און דער זאָג האָט זיכער נישט צופיל מגזם געווען) — איז אַ מיטגליד אין דער בראַטיאַנאָ-פּאַרטיי.
 די בראַטיאַנאָס — אין דער מלוכה-פּאָליטיק און אין דער מלוכה-הויז-רע-שאַפּט; אין ייִדישן לעבן אין אַלט־רומעניע — די משפּחה בערקאָוויץ.
 דריי ייִדישע בענק האָבן געשטאַמט אין אַלט־רומעניע: מאַרמאַראַש-בלאַנק, מאַריס וואַכטעל און די ברידער בערקאָוויץ.

די מאַרמאַראַש-בלאַנק, וואָס אין איר שפיץ זענען געשטאַנען דער אַל-טער מאַריטישוי בלאַנק און זיין זון אַריסטידע, האָט אַריבערגעשפּאַנט די גרענעצן פון אַלט־רומעניע און פון רומעניע בכלל. די מאַרמאַראַש-בלאַנק איז געווען איינע פון רומעניעס גרעסטע פינאַנץ-אינסטיטוציעס, און סיי דער טאַטע, מאַריטישוי, און סיי דער זון, אַריסטידע, זענען געווען אינגאַנצן דער-ווייטערט פון ייִדישן לעבן. דעם זון, אַריסטידע, האָט דווקא געצויגן צו מעצע-נאַטנטום (ער איז געווען אַ נישט־דערגאַנגענער פּיעסן־שרייבער אונטער כל-ערליי פּסעוודאָנימען), אָבער מיט זיין צרקה האָט ער פּראַטעזשירט רומענישע שרייבער און אין אַ היפשער מאָס די רומעניש־דעמאָקראַטישע פּרעסע. (אין דער „געוויסער פּרעסע“, ווי די אַנטיסעמיטן פלעגן רופן מיט כּעס די גרויסע בוקאַרעסטער טאַג־צייטונגען „אַדעווערול“ (דער אמת) און „דימינאַצאַ“ (דער מאַרגן), זענען אויבנאָן געזעסן ייִדישע זשורנאַליסטן, וואָס האָבן אַזוי אַרום אויך נהנה געווען פון אַריסטידע בלאַנקס מאַטעריעלער פּריינטשאַפּט).
 מאַריס וואַכטעל, דער גרינדער פון דער „באַנקאַ מאַלדאָוועי“, האָט געווינט אין יאָס און זיין באַנק איז אַפילו דעמאָלט, ווען וואַכטעלס איידעם, דינערמאַן, האָט זי אַריבערגעפירט קיין בוקאַרעסט און האָט זי באַזעצט אין אַ הויפט־שטאַטישן פּאַלאַץ, געבליבן אַ פּראַוויניץ־באַנק אָן נענטערע קאַנטאַקטן מיט דער מלוכה־פּאָליטיק.

אויף דער ייִדישער גאַס האָבן גערודעוועט די ברידער עלי און אַדאַלף בערקאָוויץ. זייער באַנק איז דרויסנדיק געווען די סאַמע באַשיידנסטע ייִדי-שע פינאַנץ-אינסטיטוציע. אויף דער לייפציקער גאַס (סטראַדאַ ליפּסקאַני), אין איינעם אַ הויז צווישן די ייִדישע לאַחדים־קלייטן, האָט די בערקאָוויץ־באַנק געהאַט איר סאַליע מיט די פענצטערלעך, וווּ די ייִדישע סוחרים און קליינע פּאַבריקאַנטן האָבן געמאַכט דעפּאָזיטן און סקאַנטירט וועקסלען, און די סאַליע האָט אויסגעזען ווייניקער ווי אַ באַנק און מער ווי אַ לאַנגער קאַרי-דאַר, אַ פּרוּדור, איבער וועלכן עס הויערט די שרעקעוודיקע דערוואַרטונג אַריינצוקומען אין טרקלין, אין די צימערן, וווּ עס זיצן די מעכטיקע און משפּטן לויט זייער ווילן און ווילגעפּעלן.
 די צימערן זענען געווען אויפן שטאַק אין דער הויך. דאַרט זענען געזעסן

די ברידער מיט זייערע סעקרעטארן. דאָרט האָט מען געפסקנט די האַרבע פראַגעס פון ווירטשאַפּטלעכן „מי יחיה ומי ימות“ פאַר דעם און יענעם ייִדישן סוחר און אינדוסטריאַליסט, און אַהין צו די צוויי ברידער, דער עיקרשט צום עלטערן ברודער עלי, וואָס איז געווען דער אָפיציעלער ראַש־הקהל פון בוקאַ-רעסט, איז מען געקומען מיט כלערליי שאלות פון אַלע קהילה־דעפּאַרטאַמענטן און עלי בערקאָוויץ האָט ווי אַ פּוסק אחרון אַרויסגעגעבן זיינע אַנטשיידונג-גען גיך, שאַרף און אָן שום עמאַציע, אפילו דעמאָלט ווען דער ענין האָט זיך ממש געווייקט אין טרערן.

אזוי האָבן בוקאַרעסטער יידן זיך דערציילט וועגן דעם וואָס ס'גייט אָן ביי עלי בערקאָוויץ אין צימער איבער דעם באַנק־קאַרידאָר מיט ייִדן־סוחרים. ביי די פענצטערלעך.

די באַשיידענע בערקאָוויץ־באַנק אויף דער לייפציקער גאַס האָבן בוקאַ-רעסטער יידן איינגעהילט אין עפעס אַ פאַרהוילענער לעגענדע. מאַרמאַראַש-בלאַנק איז טאַקע אַ פּאַלאַץ און אירע פינאַנץ־טראַנסאַקציעס שפּרייטן זיך איבער דער גאַרער וועלט. מאַריס וואַכטעלס באַנק האַלט אין אירע הענט די ייִדישע ערד־באַזיצער און צוקער־פּלאַנטאַטאָרן פון דער בוקאַווינע און פון דער מאַלדעווע, אָבער — דאָס געלט שטייט איין ביי די ברידער בערקאָוויץ. ס'איז שווער געווען צו איבערצייגן אַ בוקאַרעסטער ייד, אַז די באַנק פון די ברידער בערקאָוויץ איז נישט די רייכסטע אין לאַנד.

די בעלי־בתים פון דער בערקאָוויץ־באַנק האָט דער ייד פון בוקאַרעסט מן־הסתם נאָך ווייניקער ליב געהאַט ווי די אדונים פון דער „באַנקאַ מאַל-דאָוועי“ און פון „מאַרמאַראַש־בלאַנק“, אָבער מער צוטרוי ווי צו אַלע ייִדישע בענק האָט ער געהאַט צו די ברידער בערקאָוויץ.

מאַריס וואַכטעל פון יאַס איז געווען פון יענע בכבודיקע גבירים, וואָס זיי וווינען טאַקע אין פּאַלאַצן, אָבער שבת אין מזרח־וואַנט אין דער גרויסער שול ווערט ער נענטער און ענטפערט אויפן „גוט שבת“ ווי זיינסגלייכן. די בלאַנקס, דער טאַטע מיטן זון, זענען, ווי געזאָגט, געווען פּריצים, יידן אָפּגעפרעמדטע, וואָס מען האָט זיי, דאַכט זיך, אפילו יום־כיפור נישט געזען צווישן יידן. זיי זענען געווען ווייט, און צו ווייטע איז די באַציונג: גלייכגילטיקייט, אָבער נישט שנאה.

די ברידער בערקאָוויץ האָט מען פיינט געהאַט. זיי האָט מען געזען ביי זייערע שטענדערס לעבן ארון־קודש אין „קאַראַל־טעמפל“ (פון ימים־נוראים איז אָפּגערעדט) אין די טעג פון יום־טוב און אפילו אין אַ שבת דפּגרא. אָבער די צוויי ברידער ביי דער מזרח־וואַנט פונעם „קאַראַל־טעמפל“ זענען געווען די זעלבע צוויי תקיפים מיט האַרטע פּנימער ווי אינדער־וואַכן. עס

האָט זיי קיינער קיין „גוט יום־טוב“ נישט אונטערגעטראָגן, און אויב יאָ, איז דער ענטפער געווען העכסטנס אַ שאַקל מיטן קאַפּ. דאָס האַרטע פּנים האָט זיך דערביי נישט אַ ריר געטאַן. דער חילוק צווישן אינדערוואַכן און יום־טוב איז בלויז געווען דער צילינדער אויפן קאַפּ. און דער צילינדער ביי די ברידער בערקאָוויץ איז געווען אַ שטומער, ער האָט קיין יום־טובדיקן אַטעם נישט געהאַט.

מען האָט די ברידער בערקאָוויץ נישט ליב געהאַט, אָבער מען האָט זיך אין האַרצן ערגעצווו אויף זיי סומך געווען. מען איז געווען פאַרגלייבט אין זייער רייכקייט, אין זייער „רייכער פון אַלעמען“. און דאָס איז נאָך נישט אַלץ. מען איז געווען איבערצייגט, אַז זייער דרויסנדיק־באַשיידענע און לכאורה קליינע באַנק איז מער דבר של קיימא פון אַלע גרויסע ייִדישע בענק אין פּאָלאַצן.

די ראייה איז פאַר יעדן געווען אַ פשוטע. עלי בערקאָוויץ האָט זיך ייִנגל־ווייז געשפּילט מיט די דריי בראַטיאַנר־ברידער, וואָס רעגירן איצט ס'לאַנד, מיט יאַנעל, דעם פרעמיער, מיט ווינטילען, דעם מעכטיקן און אייביקן פּיר נאַנץ־מיניסטער, און מיט דינן, וואָס איז געווען דער פאַרוואַלטער פונעם בראַטיאַנאָשן משפּחה־פאַרמעגן און דער מיטלזייל פון דער „באַנקאַ ראַמאַ־ניאַסקאַ“. און די „באַנקאַ ראַמאַניאַסקאַ“ איז נישט בלויז דער פינאַנציעלער אינסטרומענט פון דער בראַטיאַנר־פאַרטיי, נאָר זי האָט אויך דורך אירע מענטשן די הויפט־דעה אין דער „נאַציאָנאַל־באַנק“, און איז בכּן דער „דן יחידי“ איבער די קרעדיטן אין לאַנד און ממילא איבער דעם גורל פון אַלע בענק.

און אויב אַזוי: ווער איז די שטאַרקסטע און זיכערסטע ייִדישע באַנק? אַן ספּק — די באַנק פון עלי בערקאָוויץ, וואָס האָט — אַזוי איז געגאַנגען די לעגענדע — אַ דירעקטן טעלעפּאָן צו איינעם פון די מעכטיקע בראַטיאַנר־ברידער, און וואָס ער אַליין, עלי בערקאָוויץ, איז אַ גרויסער אַקציאָנער און פון די יושבים ראשונה אין דער בראַטיאַניסטישער „באַנקאַ ראַמאַניאַסקאַ“. די ייִדישע פּאָליטיק אין לאַנד, כ'מיין די פּאָליטיק פון פּאַרטיידקן די אַזוי־פאַרשפּעטיקטע, און אפשר דערפאַר אַזוי־ציטערדיקע, ייִדישע עמאַנצי־פּאַציע, האָט געפירט ד'ר פּילדערמאַן, בראש פונעם „פאַרבאַנד פון די רור־מענישע יידן“ — אַמאָל מיט גוטן דורך אַ וואַל־אַפּמאַך מיט די בראַטיעניסטן און אַמאָל מיט שלעכטן, אין אַפּאָזיציע קעגן זיי. אָבער דער בוקאַרעסטער ראש הקהל, עלי בערקאָוויץ, איז אַלעמאָל געווען מיט די בראַטיאַנאָס. ער איז געווען אַן אַפיציעלער מיטגליד אין זייער פּאַרטיי, און אַפּילו אַ שטיקל צייט זייערס אַ סענאַטאָר, אויסגעקליבן מיט בראַטיאַנאָס חסד ערגעץ אין אַ דיסטריקט

פון רומענישע פויערים, וואָס האָבן קיינמאל דעם נאָמען בערקאָוויץ נישט געהערט און דעם קאָנדידאָטס פנים אויך בעת דער וואַל-קאָמפּאָניע נישט געזען.

עס איז דערפאַר נישט קיין חידוש וואָס ווען עלי בערקאָוויצס זון יוסף האָט זיך אין אָנהייב צוואַנציקער אומגעקערט קיין בוקאַרעסט פון פאַרני, אַ געקרוינטער פון דער סאַרבאַן מיטן דאָקטער-טיטל און מיט אַ פּראַנציוזיש-געשריבענער בראַשור וועגן „די יידן-פּראַגע אין רומעניע“, האָט די בראַטיאַ-נרעגירונג באַהאַנגען דעם יונגן דאָקטער מיט מעדאַלן און אים אָנפאַרטויט קלענערע און גרעסערע ווירטשאַפּט-שליחותן אין אויסלאַנד.

דער יונגער דאָקטער האָט זיך מן-הסתם געגרייט צו אַ פאַרלאַמענטאַר-שער קאַריערע אין דער בראַטיאַנאָ-פאַרטיי, אָבער דערווייל איז זיין בענקל געווען פאַרנומען פונעם פּאַטער אַליין, דעם סענאַטאָר פון ערגעץ אַ פויערים-דיסטריקט אין דער וואַלאַכיי. האָט דער זון לעת-עתה אינזינען געהאַט די באַנק און אירע נאַפּט- און פאַרזיכערונגס-עסקים און געזעלשאַפּטלעך — די יידישע קהילה, ווהיין דער טאַטע האָט אים אַריינגעקליבן אין 1925, ווי אַ מתנה צו זיינע דרייסיק יאָר.

איך זאָג אַז דער פּאַטער האָט דעם זון אַריינגעוויילט אין דער קהילה, וואָרום אין די צוואַנציקער יאָרן געדענק איך נישט דאָס מינדסטע ביסל רעש אַרום קהילה-וואַלן אין בוקאַרעסט. מיט וואַלן צו דער קהילה האָט זיך גענומען טומלען ערשט אין די דרייסיקער יאָרן, נאָכן קראַך פון דער בער-קאָוויץ-באַנק, און אויף אַן אמת אין יאָר 1933, נאָך עלי בערקאָוויצעס טויט. דאָס סאַמע אומדערוואַרטסטע איז געשען. ווען די בהלה פונעם „שוואַרצן דאַנערשטיק“ פון דער ניו-יאָרקער וואַל-סטריט האָט דערגרייכט קיין בוקאַ-רעסט און עס האָבן זיך תיכף נאָך די יידישע סוחרים און פאַבריקאַנטן גע-נומען וואַקלען די יידישע בענק, איז די ערשטע אומצופאַלן געווען די באַנק פון די ברידער בערקאָוויץ.

איך געדענק ווי היינט יענע טעג, ווען מען האָט אָנגעהויבן „רעדן“ וועגן דער בערקאָוויץ-באַנק, און די שוואַרצסטע פעסימיסטן, וואָס האָבן געגלייבט אַז מצד די בראַטיאַנאָס לגבי יידן קאָן מען זיך אַלץ ריכטן, אַפילו דאָס סאַמע אומגלייבלעכסטע, האָבן ביי זיך נישט געקענט פּוועלן צו גלייבן אַז די „באַנקאַ דאַמאַניאַסקאַ“ און די „נאַציאָנאַל-באַנק“ וועלן לאָזן פאַלן דעם יוגנט-חבר פון די בראַטיאַנאָס, דעם סענאַטאָר און געטרייען דינער פון זייער פאַרטיי. און אַז ס'איז געשען, און עס האָט זיך אַוועקגעשטעלט אַ לאַנגע ריי יידן אויף דער לייפציקער גאַס, וואָס האָבן געוואַרט פון אינדערפרי ביז אין שפעטן נאַכמיטאָג זיך צוצושלאַגן צו איינעם פון די פענצטערלעך אַרויסצו-

בעמען דאָס ביסל אָנגעזאַמלטע מזומן זייערס, און נאָך דריי טעג האָבן זיך די טירן פון דער באַנק פאַרמאַכט און די פּאַליציי האָט אויף איר ברוטאַלן אופן געטריבן די פאַרצווייפלטע פונעם טראַטואַר — האָט מען נישט פאַר-שטאַנען און מען האָט געזוכט פירושים למאי בראַטיאַנו זאָל אַזוינס אָפּטאָן זיין פריינט און זיין ייד עלי בערקאָוויץ.

צום ריכטיקסטן האָט דאָס אומגלייבלעכע פאַרטייטשט מיינער אַ פריינט, וואָס מיר אַלע האָבן אים געהאַלטן פאַר אַ „קרומען קאַפּ“, אָבער זיין טייטש האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין דער גלייכסטער, אַזוי גלייך און איינפאַך, אַז די געשעענישן האָבן דעם פירוש נישט מער ווי מיט וואָכן שפּעטער באַשטע-טיקט.

ס'איז אַן איבערגעקערטער קל וחומר, האָט מיין פריינט, דער „קרומער קאַפּ“, געטענהט. ווינטילע בראַטיאַנו האָט געוואָלט לאָזן וויסן אַז מאי דאָך זוען ס'האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַזאַ שווערן ענין ווי זיינס אַן אייגענער פריינט און זיינס אַן אייגענער ייד, איז ער נישט אָפּגעאַנגען פון דער פאַ-ליטיק צו פאַרניכטן יידישע־קאָנאַמישע פּאַזיציעס, וועט פאַר אים אַוודאי לייכט זיין אומצוברענגען די אַנדערע יידישע בענק, וואָס זייערע בעלי־בתים האָבן זיך מיט אים אָנגעקערט ווייניקער קרובהשאַפט ווי עלי בערקאָוויץ, זיין יוגנט־חבר און דער זון פון לייבל בערקאָוויץ, וואָס איז געווען אַן אייגענער ייד, אַ באַנקיר ביי זיין טאַטן, דעם אַלטן יאָן בראַטיאַנו, דעם גרינדער און ערשטן פרעמיער פון דער בראַטיאַנ־פאַרטיי.

און כִּך־הוה. מיט וואָכן שפּעטער האָבן זיך די טראַטואַר־סצענעס פון מענטשן, וואָס רייסן זיך צו די פענצטערלעך אָפּצונעמען זייערע דעפּאָזיטן, איבערגעחזרט ביים אַריינגאַנג צו מאַריס וואַכטעלס „באַנקאַ מאַלדאָוועי“ און צום פּאַלאַץ פון אַריסטידע בלאַנקס אינטערנאַציאָנאַלער „מאַרמאַראַש-בלאַנק־באַנק“.

אַלע יידישע בענק האָט בראַטיאַנו אין יענע קריזיס־יאָרן אָפּגעווישט. פון די וויכטיקע גויישע בענק איז קיין איינע נישט געפּאַלן. די פאַרמאַכטע טירן פון דער בערקאָוויץ־באַנק האָבן אויך אָפּגעשלאָסן עלי בערקאָוויצעס השפּעה און תקיפות אין דער בוקאַרעסטער קהילה. ער איז פאַרמעל נאָך געבליבן ראַש־הקהל ביז צום טויט, אין 1933, ערב זיינע זיבעציק.

די יידישע דעמאָקראַטיע האָט זיך גענומען טומלען. אָבער ס'איז שוין געווען צרשפּעט. היטלער האָט שוין רעגירט אין דייטשלאַנד און דאָס האָט זיך אַלץ מער און מער געלאָזט פילן אין רומעניע.

(1958)

דאָס שיינדל פון ציוניזם

א.

דער דור פון חיבת ציון אין רומעניע איז צום גרויסן טייל נישט געווען קיין היימיש-געבוירענער. די פירער פון דעם דור זענען כמעט דורכויס געווען צוגעוואנדערטע יידישע אינטעליגענטן פון יענער זייט מלוכה-גרענעץ. ווי דער „רומענישער קאָוטסקי“, דאָבראָדזשאַנו-גערעא, און ווי דער פאָטער פונעם יידישן טעאָטער, אברהם גאַלדפאָדען, און דער ראשון פון יידישן ליד, וועלוול זבא-ראזשער-ערענקראַנץ זענען אויך די פירער פון חיבת-ציון אין רומעניע געווען אַריבערגעקומענע פון אויסלאַנד. די צוויי וויכטיקסטע פון דעם חיבת-ציון-דור, ד"ר קארפּעל ליפּע און שמואל פינעלעס האָבן ביידע געשטאַמט פון מזרח-גאַליציע, פון די שטעט סטאַניסלאָוו און טיסמעניץ.

און אַז עס האָבן זיך גענומען יאָווען די ערשטע היימיש-אידיישע שוואַלבן פון צווישן די איינגעבוירענע רומענישע יידן, זענען דאָס צום גרעסטן טייל געווען שוואַלבן פון סאַציאַליזם. ליטמאַן געלערטער, לעאַז געלער, מאַקס וועקסלער, ב. בראַנישטעאַנו, קאַנסטאַנטין גראָור, סאַניעל לאַבין, א. טאַמאַ, באַרבו לאַזאַרעאַנו און אַ שפּאַר ביסל אַנדערע, וואָס זייער געבוירן-דאַטע ליגט אין די סוף-זיבעציקער און אין די אָנהייב אַכציקער יאָרן פונעם פאַריקן יאָרהונדערט, האָבן זיך געשאַרט אַרום דעם „רומענישן קאָוטסקי“, האָבן גע-לערנט זיין תורה און זיין תורה פאַרשפּרייט צווישן יידן.

אַלע די נאָרוואָס אַנגערופענע פון דעם „רומענישן קאָוטסקי“, זענען געווען ווער מער און ווער ווייניקער (די מייסטע פון זיי — מער) פרעמד און פיינטלעך צו יידישער פאַלקישקייט און דער עיקר צו ציוניזם.

וואָס שייך חיבת-ציון און פאַליטישן ציוניזם האָבן זיך אין דער קאָטאַ-וויצער „חובבי-ציון“ קאָנפערענץ פון 1884 באַטייליקט פון רומעניע די גאַ-ליציאַנער קאַרפּעל ליפּע און שמואל פינעלעס, און די זעלביקע צוויי זענען געווען די הויפּט-דעלעגאַטן אויך צום ערשטן ציוניסטן-קאָנגרעס אין באַזעל אין 1897. איך זאָג די הויפּט-דעלעגאַטן און נישט די איינציקע דעלעגאַטן, ווייל אַחוץ ליפּע און פינעלעס זענען פון רומעניע געקומען צום ערשטן ציר-ניסטן-קאָנגרעס אַ פאַרפאַלק הירשענזאָן פון יאַס און איינער ב. מאַרגוליס פון בוקאַרעשט. אַבער זייער באַטייליקונג איז, ווייזט אויס, געווען אַ ריין

צום יובל פונעם באזעלער קאנגרעס, האָט נישט געקאָנט אויספאַרשן זייער ביאָגראַפֿיע און דערגיין ווער זיי זענען געווען.

ערשט מיט אַ צענדליק און מיט אַנדערטהאַלבן צענדליק יאָר נאָך דער גענעראַציע פון ייִדן־סאַציאַליסטן, איז אויפגעקומען דער ערשטער ציוניסטי־שער דור פון צווישן די איינגעבוירענע ייִדן אין אַלט־רומעניע. די פירערשאַפט פון אַט־דער נייער ציוניסטישער גענעראַציע איז געקומען נישט פון סטאַניס־לאָוו, נישט פון בראַד און נישט פון טיסמעניץ, נאָר פון די היימיש־רומענישע קהילות באַטשאַן און גאַלאַץ, פּאַקשאַן און פּיאַטראַניאַמץ.

אין אַט דעם ערשטן ציוניסטישן דור, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון דעם סאַמאַראַדנעם ייִדישן לעבן אין רומעניע גופא, האָט אַ סאַמע אויבנאָ פאַר־נומען דער פאַרשטאַרבענער אַמבאַסאַדאָר פון ישראל אין האַלאַנד — מיכאַל עמיר.

פאַר די רומענישע ייִדן אין די תּפוצות און אויך פאַר אַ גרויסן טייל פון די עולי־רומעניע אין ישראל קלינגט דער נאָמען מיכאַל עמיר (אַמיר) היפש פּרעמד, וואָרים זיי האָבן מיכאַל עמירן געקענט אונטערן נאָמען מישו ווייסמאַן. מיכאַל עמיר איז מישו ווייסמאַן געווען ערשט זינט זומער 1948, ווען ער איז געוואָרן אַ ישראל־דיפּלאָמאַט, און מיטן כּוח פון זיין באַגאַבונג, פון זיין געטריישאַפט און נישט צולעצט מיטן כּוח פון זיין פיינעם מענטשלעכן געמיט, איינער פון די סאַמע בריליאַנטסטע דיפּלאָמאַטן פון דער ייִדישער מדינה.

אַ חריפותדיקער יוריסט, אַן אַדוואַקאַט מיט פאַרצווייגטע עקאָנאָמישע פאַרבינדונגען אין מערב־אייראָפּע, אַ רעדנער פון גאָטס גנאָד און דערצו אַ שפּראַכן־קענער, וואָס האָט גערעדט מיט דער זעלביקער לייכטקייט און מיט דעם זעלביקן כּישוף רומעניש, פּראַנציוזיש און העברעיִש און מיט עפּעס ווייִ־ניקער גרינגקייט אויך דייטש און ייִדיש, און צו דעם אַלעמען אַ מענטש מיט אַזאַ פּערזענלעכן חן, אַז ער האָט, אַפילו נישט ווילנדיק, ביי אַלעמען אויס־גענומען — אַזאַ איינער ווי מיכאַל עמיר איז געווען אַ געבוירענער דיפּלאָמאַט און דער אויסלאַנד־מיניסטעריום פון דער ייִדישער מדינה האָט אויף אים נישט געקאָנט מוותר זיין. מדינת ישראל האָט מיכאַל עמירן געהאַלטן אין דיפּלאַ־מאַטישן דינסט ממש פון די סאַמע ערשטע טעג פון איר קיום און ביז צו זיין פּלוצימדיקן טויט, דעם 16טן יולי 1954, אין עלטער פון 61 יאָר.

ב.

וויפל פאַרדינסטן מיכאַל עמיר (אַמיר) זאָל זיך נישט געווען האָבן דער זואַרבן ווי דער דיפּלאָמאַטישער פאַרטרעטער פון מדינת־ישראל אין בריסל און אין האַג, וועט זיין נאָמען פאַרבלייבן אין ייִדיש־היסטאָרישן זכרון ווי

מישו ווייסמאן — דאָס שיינדל און דער פירער צווישן די פירער פון דעם עושטן יידיש־ציוניסטישן דור אין רומעניע.

דער דאָזיקער ערשטער, פון יידיש־רומעניע גופא אַרויסגעוואַקסענער, ציוניסטישער דור, וואָס די עלטסטע פון אים דערנענטערן זיך איצט צו די אַכציק און די יינגסטע זענען שוין אַריבער די זעכציק, האָט אַרויסגעגעבן אַ גאַנצע ריי וויכטיקע פּערזענלעכקייטן אויפן געביט פון געזעלשאַפטלעכער אַר־בעט און אויך אויפן געביט פון קונסט און וויסנשאַפט. אָבער די צוויי שיינדל־לעך פון דעם דור, כ'מיין די נעמען וואָס קומען צוערשט אויף דער צונג, ווען מען דערמאָנט די בעסטע צווישן זיי, זענען אברהם לייב זיסו און מישו ווייס־מאָן.

אברהם לייב זיסו און מישו ווייסמאָן — ביידע האָבן זיי געשטאַמט פון דעם זעלבן קאַרפּאַטן־שטעטל פּיאַטראַניאַמץ. ביידע זענען זיי געווען קינד־דער פון דער אַרעמשאַפט (מישע ווייסמאָן נאָך דערצו פרי פאַריתומט פון זיין פּאַטער) און ביידע זענען זיי געוואָרן דערפאַלג־געשיכטן פון „בני־עניים“, וואָס זענען אַוועק פונעם שטעטל אין דער הויפטשטאָט און האָבן דאָרט מצליח געווען.

ביידע פּיאַטראַניאַמצער יונגעלייט, אברהם לייב זיסו און דער מיט־זעקס יאָר יינגערער מישו ווייסמאָן, זענען אידעאָלאָגיש אַ שטיק צייט געגאַנגען דעמזעלבן וועג (ביידע זענען זיי געווען נאָענט צו זשאַבאַטינסקיס ציוניס־טישן רעוויזיאָניזם), אָבער על פי געמיט און על פי טעמפּעראַמענט זענען זיי געווען תמיד און אַלעמאָל דער היפּוך איינס פון ס'אַנדערע.

און סוף־כל־סוף איז אַפילו אין דער אידעאָלאָגיש אַנטשיידנדיק נישט די אַזוי גערופענע „איבערצייגונג“, נאָר דעם מענטשנס געמיט און זיין טעמ־פּעראַמענט.

אברהם לייב זיסו — די פאַרקערפּערטע רעבעלישקייט. עס האָט אין אים געווינט אַן אַרגאַנישע שנאה צו דער פּשרהדיקייט פון אידייע און צו דער אומדרייסטקייט פון וואָרט.

מישו ווייסמאָן — די פאַרקערפּערטע פּשרהדיקייט. עס האָט אין אים געלעבט דער פאַרלאַנג צו זוכן און אַרויסצוברענגען די פאַר אַלעמען בשות־פותדיקייט פון אַ בשותפותן אידעאָל.

א. ל. זיסוס האַרטלעכע שטים האָט פאַרמאַגט אין זיך זיכערקייט, אָבער זי איז אַלעמאָל געווען קריטיש. זיסוס שטים (און זיין „שטים“ איז דער עיקר געווען אַ שטים בכתב) האָט אַריינגעבראַכט אידיישן אומרו און האָט צערר־דערט.

מישו ווייסמאָנס שטים (ווייסמאָנס כלי־זיין איז געווען בלויז די קונסט

פון רעדן) האָט אין זיך געהאַט מילדע סקעפטישקייט און זיסע מעלאָדישקייט און זי האָט באַגייטקט און געבראַכט רו און זיכערקייט.

איך האָב געזאָגט, אַז ביידע זענען אידעאָלאָגיש געשטאַנען נאַענט צו זשאַבאַטינסקין. אָבער זיי זענען ביידע, אי זיסו און אי ווייסמאַן, געווען צו אינדיווידואַליסטיש, צו ווייניק סאָלאַטיש געשטימט, אַז זיי זאָלן קענען אויף אַן אמת מיטגיין מיט אַזאַ פירער־פּערזענלעכקייט ווי זשאַבאַטינסקי, וואָס האָט געפאָדערט דיסציפּלין און געהאַרכיקייט.

זיסו איז פאַקטיש קיינמאַל נישט געווען אינעווייניק אין דער זשאַבאַ־טינסקי־גרופּע. ער איז אָפּגעקומען בלויז מיט סימפּאַטיע פון דרויסן. און ווייסמאַן — ער איז יאָ אַרגאַניזאַטאָריש צוגעשטאַנען צו דער גרופּע און גע־ווען אַפילו אַ שטיקל צייט איר פאַרזיצער.

אָבער אַז די זשאַבאַטינסקי־גרופּע האָט זיך געשפּאַלטן, איז ווייסמאַן געבליבן אין דרויסן פון ביידע טיילן. ער איז צוריק געוואָרן דאָס, וואָס ער איז על פי זיין געמיט תמיד געווען, אַ צווישן־פאַרטיישער פירער, אַ פּער־זענלעכקייט, וואָס אומאַפּהענגיק פון זיין אידעאָלאָגיע, האָבן צו אים אַלע צוטרוי און באַטראַכטן אים פאַר אַביעקטיוו, יושרדיק און איבער־פאַרטייש. אי זיסו און אי ווייסמאַן האָבן געדינט דעם ייִדיש־רומענישן ישוב־ער־געצוווּ בלויז אין אַ שעת־החירום. זיסו איז געוואָרן אַ פירער, ווען עס האָט געלויפּערט אַ באַזונדערע סכּנה פון דרויסן. אויף ווייסמאַנען האָט מען אַרױפ־געצווונגען פירערשאַפּט, ווען עס איז געווען גרויס די געפאַר פון אַ ריס און זון אומאחדות כלפי פנים.

ג.

ווען דער יונגער אַדוואַקאַט מישו ווייסמאַן, דער איידעם פונעם פיאַטראַ־ניאַמצער ראַש־הקהל שלמה דרימער, איז ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אַראָפּגעקומען קיין בוקאַרעסט און האָט גענומען אַ וואָרט ביי אַ ציר־ניסטישער פאַרזאַמלונג, ביי וועלכער עס זענען בייגעווען די דעמאָלטיקע פּני פון רומענישן ציוניזם בראַש מיט אַדאָלף בערנאַרד, איז ער תיכף געווען אין דער בחינה פון „געקומען, געזען, געזיגט“.

דער יונגער רעדנער (ער איז פון אַט דעם ערשטן מאָמענט אַן געוואָרן דער רעדנער מיט דער האַ הידיעה פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין רו־מעניע) מיט זיין אַביסל וויבלעך־ווייכן אָבער פייך־געשניצטן פנים און מיט זיין שטים, וואָס האָט פאַרמאַגט די מילדע וואַרעמקייט פון אַן אייביקן פּרי־זומער, האָט אַלעמען פאַרכאַפּט — פאַרכאַפּט און באַזיגט אויך יענע וואָס האָבן נישט גערן אַנערקענט און זיך געוואָלט אַנטקעגן שטעלן.

אין תוך איז מישו ווייסמאן געווען אַ קאַבינעט־מענטש. אפשר האָט ער געהאַט געזעלשאַפטלעכע אַמביציעס, אַמביציעס פון פירערשאַפט, אָבער זיי האָבן זיך נישט געלאָזט מערקן און האָבן זיך נישט געלאָזט דערקענען צו קיינעם, נישט אין אַ פּריוואַטן שמועס און נישט פון דער טריבונע. פאַרקערט, ער, דער מאַן מיטן אויסנעמלעכן חז און מיט דער זיסטער רעדנער־שטימ, וואָס מיר איז ווען־עס־איז אויסגעקומען צו הערן, האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ נחבא אל הכלים, וואָס קהל האָט זיך אויף אים אָנגעזעצט און ציט אים מיט געוואַלד אַרויס אין דער עפנטלעכקייט.

און ערגעצווו איז עס טאַקע געווען אַזוי און נישט אַנדערש. בלויז צוויי מאָל האָט מישו ווייסמאן זיך געלאָזט אַנטון די טאַגע פון פאַרמעלער געזעל־שאַפטלעכער פירערשאַפט. עס זענען דאָס געווען די יאָרן צווישן 1931 און 1933. אין יענע יאָרן האָט מישו ווייסמאן איבערגענומען די פרעזידענטשאַפט פון דער ציוניסטישער פּעדעראַציע און אין יענע יאָרן איז דער יונגער 39־יער־ריקער אַדוואַקאַט אויסגעקליבן געוואָרן פאַר דעפוטאַט אויפן צעטל פון דער „ידישער פאַרטיי“.

די „ידישע פאַרטיי“, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דעם 4טן מאַי 1931, איז אין עצם געווען די פאַרטיי פון די יידן אין די אָנגעשלאַסענע פּראָווינצן. די דריי הונדערט טויזנט יידן אין אַלט־רומעניע אויף אַן אַלגעמיינער באַפעל־קערונג פון זיבן מיליאָן זענען קיין וואַל־כוח נישט געווען, און אויף וויפל זיי זענען געווען פּאָליטיש אַקטיוו האָבן זיי זיך צום גרעסטן טייל אַריענטירט אויף דעם „פאַרבאַנד פון רומענישע יידן“ אונטער דער פרעזידענטשאַפט פון ד״ר ווילהעלם פילדערמאַן.

בראש פון דער „ידישער פאַרטיי“ זענען געשטאַנען די ציוניסטישע פירער פון בוקאַווינע (ד״ר מאיר עבנער) און פון טראַנסילוואַניע (ד״ר טעאַ־דאָר פישער און ד״ר יוסף פישער). די זיכערסטע ייִדישע וואַל־קרייזן זענען געווען טשערנאָוויץ, די קרייזן כאַטין און קעשענעוו אין בעסאַראַביע און דער סיגעטער קרייז אין טראַנסילוואַניע.

אָבער אַלט־רומעניע האָט פאַרמאַגט אַן ערשטן דור פון יונגע ציוניסטן, וואָס האָט טאַקע געהאַט ווייניקער וויילער ווי מאיר עבנער אין טשערנאָוויץ און ווי יוסף פישער אין סיגעט, אָבער דערפאַר זענען זיי געווען על־פי זייער קענטעניש פון רומענישער שפּראַך און פון רומעניש־פּאָליטישער אַטמאָספּער בעסער צוגעגרייט צום פאַרלאַמענטאַרישן קאַמף.

פון דעם דאָזיקן דור זענען די אַקטיווסטע אין דער „ידישער פאַרטיי“ געווען די יונגעלייט (אַדוואַקאַטן, זשורנאַליסטן און דאָקטוירים), וואָס האָבן זיך גרופירט אַרום דעם ראַדיקאַל־ציוניסטישן וואַכנבלאַט „רענאַשטערעאַ“

נוידעראויפלעב). פון דער דאזיקער גרופע האָט זיך אַדוואָקאַט מיכאל לאַנדוי באַזעצט אין קעשענעוו, איז דאָרט געוואָרן דער גרינדער און דער דירעקטאָר פֿון דער איינציקער ייִדישער טאָג־צייטונג אין רומעניע „אונדזער צייט“ און ווי לאַנג די „ייִדישע פּאַרטיי“ איז געווען פּאַרטראָטן אין פּאַרלאַמענט. איז מיכאל לאַנדוי געווען צווישן אירע דעפּוטאַטן.

אַן אַנדערער פֿון דער גרופע איז געווען דער בוקאַרעסטער אַדוואָקאַט שמואל זינגער, וואָס מאיר עבנער האָט אים, אין 1931, אָפּגעטראָטן זיין טשערנאָוויצער מאַנדאַט כדי אויך אַלט־רומעניע זאָל זיין רעפּרעזענטירט אין פּאַרלאַמענט. דער פּאַרלאַמענט פֿון 1931 האָט געדויערט בלויז איין יאָר און ביי די וואַלן אין 1932 האָט די „ייִדישע פּאַרטיי“ אַרויסגעשטעלט מישו ווייס־מאַנען פֿון אַלט־רומעניע פּאַר אַ קאַנדידאַט אין צפֿון־בעסאַראַבישן קרייז כּאָ־טין, און ער איז אויסגעקליבן געוואָרן.

מישו ווייסמאַן איז צו יענער צייט, ווי געזאַגט, געווען פּרעזידענט פֿון דער ציוניסטישער פּעדעראַציע און אַרויפגעצווונגען האָט מען אויף אים די דאָזיקע פּרעזידענטשאַפּט ווייל עס זענען געווען די קרייז־יאָרן אין ציוניזם נאָך חיים ווייצמאַנס רעזיגנאַציע ביים קאָנגרעס אין 1931 און דער אידעישער דיס האָט זיך אויך שטאַרק געפּילט אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין אַלט־רומעניע. און ווייסמאַנען איז טאַקע מיטן כּוח פֿון זיין טעמפּעראַמענט און פֿון זיין ברייט־האַרזאָנטיקן וואָרט היפּשלעך געלונגען איינצושטילן די אידעישע אומאַחדות און צערייצטקייט.

די פּירערשאַפּט פֿון דער „ייִדישער פּאַרטיי“ האָט דערפּאַר צוגעצויגן מי־שו ווייסמאַנען צום וואַלקאַמף. זי איז געווען פּאַראינטערעסירט צו האָבן דאָס שיינדל פּונעם אַלט־רומענישן ציוניזם אויפן קאַנדידאַטן־צעטל און דעם כּישופּדיקן רעדנער אויף דער טריבונע פּונעם פּאַרלאַמענט.

און ביי דער ערשטער גרויסער דעבאַטע, ביי דער דעבאַטע וועגן קיניג־לעכן מעסאַזש, וואָס איז אויפן שטייגער פֿון אַזעלכע דעבאַטעס אין ענגלישן פּאַרלאַמענט און ביי ציוניסטישע קאָנגרעסן געווען אַן אַלגעמיינ פּאָליטישע דיסקוסיע, וווּ די פּאַרטייען לייגן אויס זייערע אידעישע „אַני מאַמינס“, איז מישו ווייסמאַן געשטאַנען אויף דער טריבונע און האָט קלאָר געמאַכט פּאַר דער קאַמער דאָס פּראָגראַם פֿון דער „ייִדישער פּאַרטיי“ און אירע פּאַדערונג־לען צו דער רעגירונג.

אינאיינעם מיט אַ גרופע אַנדערע פּריינט בין איך געוועסן אויף דער גאַל־לעריע און זיך צוגעהערט צו ווייסמאַנס רעדע. ער איז געווען שיין ווי אַלע־מאַל, זיין שטים וואַרעם און ווייך ווי אַלעמאַל, אָבער דאָס בלייכע פנים האָט אין זיך געהאַט — אַזוי האָט זיך מיר געדאַכט — צום ערשטן מאַל מענער־

שע הארטקייט, און די הענט, די געפיעשטשטעטע הענט פון א לערנער, האָט ער אַט נערוועזן צונויפגעפלאַכטן און אַט שטרענג און אַפילו כעסדיק פאַנאַג-דערגענומען.

די אַנטיסעמיטישע דעפוטאַטן (גרופעס פון פראַפ' קוזאַ, פון אַקטאָוויאַן גאַגאַ און פון קאַדדעאַנוס „אייזערנער גוואַרדיע“) האָבן פאַרנומען אַן ערך צוואַנציק פּלעצער אויף דער רעכטער זייט פונעם זיצונגס-זאַל. פון יענע בענק זענען געפּליגן צווישן-רופן צו דער טריבונע און וויסמאַן האָט אויף אַ טייל פון זיי רעאַגירט היפש דרייסט און שפיציק. די מערסטע צווישנרופן האָט גע-מאַכט דער וועטעראַן פון רומענישן אַנטיסעמיטיום קוזאַ, און אים, זיין געווע-זענעם פראַפעסאָר פון יאַסער אוניווערזיטעט, האָט וויסמאַן געענטפערט זייער העפלעך און מיט הומאַר. דער אַלטער אַנטיסעמיט, וואָס האָט צו להכעיס זיינע אייגענע ראַסן-טעאָריעס, אויסגעזען ווי אַ קליינשטעטלדיקער יידישער משכיל און נישט ווי אַן אייניקל פון די דאַקאָדאַמאַנען, איז בטבע געווען שאַרף און וויציק און ס'איז געווען אַ ריזיקע זיך אַריינצולאַזן מיט אים אין אַ דועל פון פאַרמולעס און ווערטער. די ריזיקע איז נאָך געווען גרעסער ווייל דער אַלטער פראַפעסאָר מיטן ווייסן משכילישן שפיצבערדל און מיט די אינטעליגענטישע פענסנע אויף דער דינער אומרוקער נאָז האָט אַ חוץ דער רעפּוטאַציע פון אַ גוטן וויצן-זאַגער געהאַט אויך הינטער זיך עטלעכע צענד-ליק דעפוטאַטן גרייטע צו לאַכן אַפילו פון דעם פראַפעסאָרס שלעכטע וויצן און צו פאַרהילכן פון לכתחילה יעדן ענטפער.

מישו וויסמאַן איז אַדורך בשלום די צווישנרופן פונעם אַנטיסעמיטישן וועטעראַן. ער האָט צום גרויסן טייל נישט אַפגעשוויגן אָבער דערעיקרשט האָט ער אינזינען געהאַט נישט צו געבן דעם אַלטן פראַפעסאָר קיין באַזונ-דערע געלעגנהייט זיך צו באַווייזן מיט זיין בייסיקער צונג און מיט פון פאַר-אויס געזיכערטע געלעכטערס אויף אונטערצוהאַלטן זיינע גיפטיקע רייד.

ווען וויסמאַן איז אַראָפּ פון דער טריבונע האָבן נישט בלויז אַפלאַדירט זיינע פיר חברים פון דער יידישער פראַקציע, נאָר אויך עטלעכע צענדליק דע-פוטאַטן אויף די בענק פון דער נאַציאָנאַלער פּויערים-פאַרטיי און אַפילו עט-לעכע בראַטיעניסטן. די אַפלאַדיסמענטן זענען קודם-כל געווען דער אויסדרוק פון ספּאַנטאַנער באַווונדערונג פאַר וויסמאַנען, דעם רעדנער, אָבער מען מעג זיך משער זיין, אַז ס'איז אין די אַפלאַדיסמענטן אויך געלעגן אַ היפש-ביסל דרך-אַרץ פאַר דעם אופן ווי אַזוי דער יידישער דעפוטאַט האָט זיך עלע-גאַנט און חשיבותדיק ספּראַוועט מיט דעם אַלטן אַנטיסעמיט און סכנהדיקן פאַלעמיקער, קוזאַ.

אַז די השערה איז אַ באַרעכטיקטע האָט באלד באַשטעטיקט ער אַליין.

פראפ' קוזא. ער איז טאקע געווען, דער אלטער, עטלעכע און אכציק־יעריקער קוזא, א פענאמען פון לעבעדיקייט און פון אינטעלעקטועלער אַגרעסיווקייט ביי זיינע יארן, אבער ערגעצווו איז ער דאך נישט געווען פריי פון סענילי־טעט, כ'מיי פון קינדיש געוואָרענעם שכל.

קוזא האָט נישט געקאָנט אַריבערטראָגן די אַפלאַדיסמענטן פאַרן ייִדישן דעפּוטאַט און — האָט באַלד צוגעטראַכט אַ „נקמה“. ווען ווייסמאַן איז אויפן וועג צוריק צו זיין פלאַץ אין די הינטערשטע רייען פאַרבייגעגאַנגען לעבן קוזאַס זיך אויף די פעדערשטע בענק, האָט דער זקן אַרויסגעשטעלט אַ פּוס פון דער באַנק און האָט ווייסמאַנען פאַרשפּאַרט דעם וועג. אַפּשטופּן קוזאַס פּוס האָט געמיינט געבן אַ מעגלעכקייט די אַנטיסעמיטישע דעפּוטאַטן אויפֿ־צוהייבן אַ געשריי אַז — מען האָט פּוגע־בכבוד געווען דעם „גרויסן לערער פּונעם רומענישן פּאַלק“.

ווייסמאַן האָט זיך גיך אַריענטירט. ער האָט זיך געווענדט צום פאַרזי־צער און אים געבעטן צו עצהן פּראָפּ' קוזאַן צו פּאַלעמיזירן מיט דער צונג און נישט מיטן פּוס, וואָרום זיין פּוס פאַרמאַגט אַפּילו נישט קיין ברעקל פון דער שאַרפּזיניקייט און פון דעם סאַטירישן כּוח וואָס איז די גלאַריע פּונעם פּראָפּעסאָרס צונג.

דער אַנטיסעמיטישער וועטעראַן איז אפּשר צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן שולדיק געבליבן אַן ענטפּער. זיינע אַנטיסעמיטישע חברים האָבן זויער געשוויגן, אַבער אַ גרויסער טייל פון די אַנדערע אינאיינעם מיטן פאַרזיצער האָבן מיט אַ פּול מויל געלאַכט און אַפּילו צום טייל אַפּלאַדירט. און האָבן דערמיט אונטערגעשטראַכן דעם נצחון פּונעם ייִדישן דעפּוטאַט.

דער וועטערען פון יידיש

א.

אויב עמיצער האָט אין דער יידיש־רומעניע פון מיין דור פאַרדינט דעם נאָמען: דער וועטערען פון פּוּעלי־ציוניזם און פון יידישער קולטור־אַרבעט, איז דער עמיצער בלי ספק חיים קראַפט, וואָס איז זינט עטלעכע יאָר אַ סגיי־נהור און אַ תּוּשב אין מלכ־אינסטיטוט, אין נתניה.

וועטערען איז משמע אַנגעזאַמלטע דערפאַרונג און איבערלעבעניש פון קאַמף, און עס איז נישט געווען קיינער אין דער יידישער רומעניע, וואָס זאָל איבער דעם צייט־שטח פון דריי רעזשימען געווען אַזוי אינטענסיוּ־פּערזענלעך און אַזוי אויסגעהאַלטן מוטיק איבערלעבן דעם קאַמף פאַר פּוּעלי־ציוניזם און יידיש ווי ער, חיים קראַפט.

אַנגעהויבן האָט חיים קראַפט זיין קאַמף־קאַריערע בימי פּראַנץ־יאָזעף ווי אַ זעכצן־יעריקער גימנאַזיסט און מיטגליד פון דער „פּרחה־ציון־אַרגאַניזאַציע אין זיין בוקאַווינער הימשטאַט סערעט. פון דאַרט האָט קראַפט זיין וועג געפירט איבער דעם תּפּעלות־דיקער קעמפּערישקייט פאַר דער טשערנאָוויצער ספּראַך־קאַנפּערענץ און איר גרויסן צונויפּרופּער ד״ר נתן בירנבוים און איבער נאַענטער אידעישער חברותא און תּלמידשאַפט פון בער באַראַכאָוו אין ווין צוריק קיין טשערנאָוויץ, וווּ ער איז אין די צוואַנציקער יאָרן געשטאַנען אין סאַמע פּראַנט פון קאַמף (כלפי חוץ און היפש אויך כלפי פנים) אין דער פּוּעלי־ציון־פּאַרטיי און אין דער אינטער־פּאַרטיי־שער יידישער קולטור־פּע־דעראַציע.

אינאיינעם מיט לייב שטיינמעץ, מיט בערל לאַקער, מיט שואל סאַקאַל, מיט לעאַ שעפּלער און מיט דעם פּרי־פּאַרשטאַרבענעם איידעלן מאיר ראָזנער געהערט חיים קראַפט צום פּיאָנער־דור פון פּוּעלי־ציוניזם אין דער בוקאַווינע. אין דער דאָזיקער באַגייסטערטער יוגנטלעכער גוואַרדיע איז שטיינמעץ, דער עלטעסטער געווען דאָס פרומע האַרץ, בערל לאַקער — דאָס לעבעדיקע יידישע געמיט, סאַקאַל — דער שטורמישער געדאַנק, ראָזנער — דאָס וואַכע געוויסן, שעפּלער — דאָס בנעזימות־דיק־באַטראַכטע וואַרט און חיים קראַפט — די באַהאַרצטע געטריישאַפט.

אַט די גייסטיקע מעלות און זעלישע מידות פון יונגע, דעמאָלט נאָך גאָר יונגע, מענטשן האָבן אויפגעבויט אין דער בוקאַווינע די פּוּעלי־ציון־פּאַרטיי.

א פארטיי, א קליינע לויט דער צאל פון אירע אנהענגער, אבער אן אנזעעוור-דיקע לויט דעם שוונג פון איר גלויבן און א מאַראַליש-באַוויקנדיקע דורך דער אַנטי־קאָרעריסטישער אָפּגעהיטקייט פון איר עליטע אין אַ לאַנד פון פּאַנאָדער־געפּלאַקערטן געיעג נאָך פּאַליטישן עולם־הוה. און ווייל די בוקאָווינער פּועלי־ציון זענען געווען מער אידעישע משפּחה ווי פּאַרטיי האָט זיך צו זיי נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געקענט טוליען יענע ווונדערלעכע פּלעיַאָדע פון שרייבער און קינסטלער מיט אליעזר שטיינ־באַרג בראש.

ב.

נאָך דער שפּאַלטונג פון דער פּועלי־ציון־פּאַרטיי אין 1921 האָט חיים קראָפּט איבערגענומען די פירונג פון דער לינקער גרופּע און איז אויך אַ שטיק צייט ביז צו זיין אַריבערפּאַר אויף שטענדיק קיין בוקאַרעסט געווען דער סעקרעטאַר פון דער „ידישער קולטור־פּעדעראַציע“ און רעדאַקטאָר פונעם פּאַרטיי־אַרגאַן „די פּרייהייט“. און עס איז געווען אַ שווערע צייט, אפשר די שווערסטע, סיי פאַר דער „קולטור־פּעדעראַציע“ און סיי פאַר דער פּועלי־ציר־ניסטישער „פּרייהייט“.

אויב די „קולטור־פּעדעראַציע“ האָט נאָכן אַוועקגיין פון אַנאָ וויכטיקן שותף ווי דער בוקאָווינער „בונד“ נאָך געקענט אָפּהאַלטן אַ דריטע און אַ פּערטע קולטור־קאַנפּערענץ, איז דאָס מעגלעך געווען זיכער אַדאַנק דעם צווייטער פון אליעזר שטיינבאַרגס פּערזענלעכקייט און צום טייל פון יעקב שטערנ־בערגס אידעישער השפּעה אויף די בעסאַראַבער ייִדיש־קרייזן, אַבער פאַר אַלע־מען אַדאַנק חיים קראָפּטס טיפּער געזעלשאַפּטלעכער אַחריות און אַדאַנק זיין פּערזענלעכער קרבנות־גרייטקייט. היינט, ווען מיר האָבן ב״ה אַ ייִדישע מדינה און מאַטעריעל אַזוי גוט אַוועקגעשטעלטע געזעלשאַפּטלעכע אַפּאַראַטן אין דער ייִדישער אַמעריקע, קלינגט עס היפּש פּאַרצייטיש, אַז אַ יוד, אַ בעל־משפּחה, אַ טאַטע פון קליינע קינדער האָט געפירט אַ ייִדישע קולטור־אינס־טיטוציע בלויז מיט אַנאָ בודזשעט ווי אייגענער אידעאָליום און מיטן כוח פון דער קאַלעקטיווער התלהבות, וואָס די קרבנות־גרייטקייט פונעם אַנפירער האָט אַרויסגערופּן.

איך זע שטיין קראָפּטן אויף דער טריבונע פון דער דריטער קולטור־קאַנפּערענץ אין טשערנאָוויץ און אָפּגעבן זיין באַריכט וועגן דער אַרבעט פון פּאַר־גאַנגענעם יאָר. ער האָט דעם באַריכט, וואָס האָט געדויערט פיר שעה אויפן זייגער, נישט געהאַלטן נאָר אַרויסגעשליידערט פון זיך. די רעדע איז געווען אַ ווונדערלעכער דאַקומענט פון רעטאָריק, וואָס איז לגמרי פּריי פון דרויסנ־

דיקן פארפויך, ווייל זי ווערט געטריבן בלויז פון דעם צעשויערטן פלאם פון זעלישער עכטקייט און פון ברענענדיקן געוויסן. יענע רעדע איז געווען נישט נאָר אַ מאַראַלישער נצחון, נאָר אויך אַן אַרגאַניזאַטאָרישער אויפטו. די רעדע האָט מעגלעך געמאַכט דעם צונויפקום פון אַ פּערטער קאָנפּערענץ און דעם אויפהאַלט פון דער קולטור-פּעדעראַציע פאַר ווייטערע צוויי יאָר.

ג.

און וואָס שייך די רעדאַקטאָרשאַפט פון דער פאַרטיי־צייטונג „די פּריי־הייט“ זענען יענע יאָרן אַרום דער מיט פון די צוואַנציקער געווען אַ צייט פון פאַרשאַרפטער מלוכה־צענוור און פון פאַרשטאַרקטע רדיפות אויף אַלץ, וואָס האָט געשמעקט מיט לינקס, אַפילו ווען דאָס איז געווען בלויז לינקער פּועלי־ציוניזם.

האַט טאַקע די טשערנאַוויצער „סיגוראַנצע“ דעמאָלט אַרעסטירט קראַפּטן אונטערן חשד פון לינקע פאַרבינדונגען און דער אויספאַרש־ריכטער האָט אים געהאַלטן איבער דריי חדשים אין תּפּיסה און... געפאַרשט ביז ער האָט גאָר־נישט געקענט דערפאַרשן.

אין בוקאַרעסט, ווי אין גאַנץ אַלטרומעניע, האָבן קיין אַרגאַניזירטע ליני־קע פּועלי־ציוניסטישע גרופּעס נישט עקזיסטירט און חיים קראַפּט מיט די גע־ציילטע אידעישע חברים זיינע האָבן זיך געשטעלט צו דער אַרבעט ביי דער „ידישער קולטור־ליגע“.

והקאַמוניסטן אַז באַרץ, כ'מיין די השּפּעה פון דער בעסאַראַבער יוגנט, וואָס איז געווען כּמעט דורכאויס קאַמוניסטיש געשטימט, איז געווען שטאַרק אין דער „ליגע“. דערעיקרשט האָט געוויגן די צאָל פון די בעסאַראַבער בחר־רים און מיידלעך און דאָס הויכע קול פון די פאַרטיי־לאַזונגען, וואָס זיי האָבן מיט דאָגמאַטישער עקשנות געפרוווט דורכפירן ביי די פאַרזאַמלונגען פון דער „ליגע“.

פון די אַמאָליקע טשערנאַוויצער לינקע פּועלי־ציון איז חיים קראַפּט מן־הסתּם אידעיש געשטאַנען צום נאָענטסטן צו דער דאָזיקער יוגנט, וואָרים קראַפּט איז טאַקע קיינמאַל קיין קאַמוניסט נישט געווען, אָבער אַלע יאָרן וואָס איך האָב אים געקענט — אַן אויסגעהאַלטענער רעוואָלוציאָנערער סאַציאַ־ליסט. פון דעסטוועגן ווי נאָענט ס'זאָל קראַפּטן נישט געווען זיין „לינקס“, איז פאַר אים דער ציוניזם געווען און געבליבן די סאַמע העכסטע אידעישע און עמאַציאָנעלע לאַיאַליטעט.

פאַר מיר איז די דאָזיקע באַהעפּטונג פון לינק מיט ציוניזם פון טאָג צו

טאָג געוואָרן אַלץ שווערער צו פאַרשטיין. ס'איז מיר געווען שווער און היינט צוטאָג אוממעגלעך משיג צו זיין ווי אַזוי מען קען זיין אַ ציוניסט מיט פּראַסאָוועטישע סימפּאַטיעס. און פונקט ווי מיר דער פּראַסאָוועטיזם פון אַ צירניסט, איז פאַר אַ טייל פון די „ליגע“ מיטגלידער נישט געווען גרינג תּופּס צו זיין ווי אַזוי אַ לינקער סאַציאַליסט, אַ פּראַסאָוועטיסט, טראַגט זיך אַרום מיט ציוניסטישע אידיען און חלומות.

אַבער צי מען האָט יאָ אַדער נישט פאַרשטאַנען — אַלע האָבן פאַר זיך געזען אויף דער וואַר די געשטאַלט פון חיים קראַפט, וואָס האָט אין זיך ריין און אַנפניהדיק פאַרקערפערט די אידיעשע באַהעפטונג פון לינק אין ציוניזם. פאַר די אנשי „השומר הצעיר“ און „אחדות-עבודה“ איז די דאָזיקע אידיען פאַרבינדונג גרינגער געווען צו באַזיין. זייערע עדות זענען געווען זייערע קאַנקרעטע אויפטוען פון אויפבויע אַרבעט אין ארץ-ישראל. קראַפטס איינצי-קער עדות איז געווען זיין וואַרט, וואָס האָט געלויכטן מיט עקשנותדיקן גלויבן און מיט ריינער אידעאָלאָגישער כּוונה און האָט געצווונגען צו זאָגן יאָ — ס'איז מעגלעך אַ יידיש געמיט וווּ ציוניזם און לינקס זענען נישט קיין סתירה. אומקאָמפּראַמיסלעך אין זיינע פּאָליטישע איבערצייגונגען און פריי פון יענע וואַרט פּלינקייט, וואָס אונטער זיי לאָזן זיך איינבייגן די צו שאַרפע אידעאָלאָגישע שפיצן, איז חיים קראַפט פון דעסטוועגן אַדאַנק דער זאַכלעכ-קייט פון זיין אַרגומענטאַציע און אַדאַנק דער אידיעשער זויבערקייט פון זיין פּאָלעמיק אַפט געוואָרן די פּערזאָן, וואָס זיין אַנפירונג האָבן אַקצעפּטירט אַזעלכע אים אין יידישן זינען און אין תּוך פרעמדלעכע אַרגאַניזאַציעס ווי די „קולטור-ליגע“ ביים סוף פון די צוואַנציקער, און דער פּאַלקס-פּראַנטישער „אָפּווער“ אין די בלייאָרן פונעם פּאַלקס-פּראַנט ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה.

ד.

ווי אַ סך, ווי זייער אַ סך פון דער יידיש-רומענישער אינטעליגענץ, האָט זיך קראַפט זומער 1940 ווען טשערנאָוויץ איז אויפן סמך פון סטאַלינס אול-טימאַטום צו דער בוקאַרעסטער רעגירונג געוואָרן סאָוועטיש, „אומגעקערט אהיים“. פון דאָרט האָט ער זיך ביים אויסבראַך פון דער דייטש-סאָוועטישער מלחמה עוואַקוירט קיין רוסלאַנד און האָט דורכגעמאַכט אַלע שבעה-מדורי גיהנום פון היימלאָזיקייט און הונגער אין די צענטראַל-אַזיאַטישע פּראָווינצן פונעם ראַטנפאַרבאַנד.

ווען קראַפט האָט זיך נאָך דער באַפרייונג פון בוקאַרעסט אין אויגוסט 1944 רעפּאַטריירט קיין רומעניע, האָט ער נאָך אַ הפסקה פון מער ווי אַ

יאָרצענדלינג געהאַט ווידער אַ מעגלעכקייט זיך אומצוקערן צו פּועליציר-
ניסטישער פּאַרטייאָרבעט.

עס האָבן אָנגעהויבן צוריקקומען יידן פון טראַנסניסטריע און פון דער
סאָוועטישער עוואַקואַציע און עס האָבן גענומען שטראַמען קיין בוקאַרעסט
יידן פון בוקאַווינע און בעסאַראַביע, וואָס האָבן אָפּטירט פאַר רומענישער
בירגערשאַפט.

די דערפאַרונגען פונעם חורבן און די מורא פאַר אַ סאָוועטישן מאַרגן
האָבן פאַרשטאַרקט און פאַרטיפּט די ציוניסטישע סענטימענטן צווישן רומע-
נישע יידן. עס איז געוואָקסן די מיטגלידערשאַפט פון די עקזיסטירנדיקע ציר-
ניסטישע פאַרטייען און עס זענען אויפגעקומען נייע, וואָס האָבן פריער גע-
האַט בלויז יחידים אָנהענגער, אָבער נישט קיין אַרגאַניזאַציע. צווישן די נייע
איז די שטאַרקסטע געווען רי "לאַחדות העבודה", וואָס חיים קראַפט איז גע-
ווען איר אידעאָלאָג און איז געוואָרן איר הויפּט אַרגאַניזירער און פּאָליטי-
שער אָנפירער.

עס זענען דאָן געווען עטלעכע שטורמישע און אינטענסיווע יאָרן פון
ציוניסטישער אַרבעט אין רומעניע. די אינטענסיווקייט איז חל אויף דער
גרויסער עליה איבער קפּריסין, וואָס די ציוניסטישע פאַרטייען, באַזונדער און
אין אינאיינעם, האָבן דעמאָלט אַרגאַניזירט. און שטורמיש זענען יענע יאָרן
געווען, ווייל עס איז שוין אין תּוך אָנגעגאַנגען, אמת נישט מיט דער פולער
אָפּנקייט, דער קאַמף פאַר דער לעגאַלער עקזיסטענץ פון ציוניזם און קעגן דעם
טעראָר פון דער יעווסעקציע און פון איר "דעמאָקראַטישן קאַמיטעט". די ציר-
ניסטישע פעדעראַציע האָט זיך געפרוּווט צופאַסן צו די נייע באַדינגונגען אין
דער מלוכה. די פירערשאַפט פון דער פעדעראַציע האָט איבערגענומען דער
ליגאַסאַציאָנאַליסטישער ציוניזם. דער לעצטער פרעזידיום פון דער ציוניסטישער
פעדעראַציע איז באַשטאַנען פון פאַרטרעטער פון "לאַחדות העבודה" און
"השומר הצעיר". אין דעם פרעזידיום איז אויך געזעסן חיים קראַפט.

די קאַמף און צופאַסונג באַמיונגען האָבן נישט געהאַלפּן. אין 1948 האָט
זיך דער "גייער רעזשים" באַפעסטיקט מיטן כּוח פון דער סאָוועטישער אַקו-
פּאַציע אַרמיי.

עס הייבט זיך אָן דאָס קאַפיטל, דאָס פיינפולע און העראַזשע קאַפיטל
פון די "אסירי ציון" אין לאַנד. ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן בשעתו אין
ישראל, האָט חיים קראַפט אויסגעמיטן די פייז פון תּפיסה און פּראַצעס, ווייל
ער האָט געהאַט דאָס טרויעריקע "גליק" צו ווערן שווער קראַנק אויף די
אויגן און צו פאַרבלייבן די עטלעכע יאָר דערנאָך ביז צו זיין עליה — אַן
אינוואַליד.

ה.

די באהארצטע געטריישאפט צו אידייע און צו פריינט האט קראפטן פון איין זייט נישט געלאזט אפטרעטן אויף א האר פון זיינע איבערצייגונגען, און פון דער אנדערער זייט אים נישט געלאזט בטל מאכן פריינטשאפט צו ליב אידעישער קעגנערשאפט.

און לעגטיים אפגעשטאמט פון אט דער באהארצטער געטריישאפט האט אויך קראפטס מוטיקייט אין וויכוחים מיט קעגנער און מיט פריינט. כ'מיין, אז קראפט האט נישט געקאנט אנדערש ווי זאגן אויפריכטיק וואס ער טראכט. זיין ארגאנישע געטריישאפט וואלט זיך דערפילט פאררעטעריש, ווען זי זאל געווען פארהוילן א ווארט, א געדאנק, אן עמאציאנעלן אויפברויז צוליב עפעס א צוגעטראכטער פניה פון געזעלשאפטלעכער מורא אדער חניפה.

האט טאקע קראפט אלע יארן, וואס איך האב אים געקענט, נישט געוויסט פון געזעלשאפטלעכער מורא און איז געווען פון די געציילטע, וואס זענען אונטערן סאָוועטישן רעזשים געווען פריי פון געזעלשאפטלעכער חניפה.

ווי אַ ביישפיל פון קראפטס אומדערשראקנקייט, וואס איז אידענטיש מיט חניפהלאַזיקייט, וואלט איך אליין געקאנט דערציילן וועגן יענער סצענע אין פראקוראָרס צימער אין טשערנאָוויץ, ווען קראפט, דער אריינגעבראכטער פון תפיסה האט זיך צעשריגן אויף זיינע חברים באַזוכער, למאז זיי רעדן צו אים דייטש און נישט יידיש.

און ווי אזוי קראפט האט ביי אַ פארזאמלונג פון שרייבער, קולטור־טוער און לערער אין האַרבסט 1940 אין טשערנאָוויץ, ווען אלע וואָרט־נעמער זענען געווען פול מיט חניפה צו די באַפרייער, געוואָגט צו קריטיקירן די יעור־סעקישע טשינאָוויקעס פון קיעוו און צו פאָדערן ביי זיי אַ יידישע צייטונג אין טשערנאָוויץ — וועגן דעם האט מיר דאָ אין ניו־יאָרק מיט התלהבות דער־ציילט דער יידיש־פילאָלאָג חיים גינינגער, וואס איז ביי יענער פארזאמלונג בייגעווען.

איך האב — האט מיר חיים גינינגער געזאָגט — ערשט דעמאָלט דער־קענט קראפטן און אים ליב באַקומען.

אויף דער יידישער גאס

וועלוול זבאראזשער און זיינע פלימעניקעס

א

ווען וועלוול, דער זון פון דעם זבאראזשער שוחט משה ערענקראַנץ, האָט פאַרלאָזט זיין גאַליצישע היימשטאָט און האָט אָנגעהויבן זיין לאַנגן וואַג-דערוועג ווי אַ דיכטער און לידער-זינגער איבער די קהילות פון רומעניע און דרום-רוסלאַנד, איז זיין ערשטע סטאַנציע געווען טשערנאָוויץ.

די דאָטעס פון וועלוול זבאראָזשערס ביאָגראַפיע זענען בדרך-כלל אַזוי סתירהדיק און אומזיכער אַז מען וואָלט אפשר געמעגט זיין געוואָרנט אויך נוגע דער ערשטער סטאַנציע זיינער אויפן וועג קיין רומעניע. אמת, ישעיה-דוד זילבערבוש דערציילט אונדז בפירוש אין זיינע זכרונות, אַז נאָכדעם ווי זואַלף ערענקראַנץ האָט פאַרלאָזט זבאראָזש, פאַרט ער „קיין טשערנאָוויץ, לאָזט זיך ביים רופא קורצער מאַכן די פאות, באַשטעלט זיך ביים שניידער אַ קורצן איבערציער במקום קאַפּטן — געפּוצטע שטיוול טראָגט ער שוין פון תמיד אַז — און קומט אַלס חצי משכיל קיין רומעניע“. אָבער אַט דערציילט דאָך דער זעלבער זילבערבוש, אַז וועלוול זבאראָזשער איז געבוירן געוואָרן אין 1819 און די דאָזיקע דאָטע איז נישט אין הסכּם, נישט מיט דער אינ-פאַרמאַציע פּונעם זבאראָזשער מעטריקן-פירער און נישט מיט דער אויפ-שריפט אויף וועלוולס מצבה. (דער זבאראָזשער מעטריקן-פירער גיט אַן, אַז זואַלף ערענקראַנץ איז געבוירן אין 1823, און „מלכהלע די שיינע“ האָט אויף דער מצבה פון איר געליבטן וועלוול אויפן קאַנסטאַנטינאָפּאָלער בית-עלמין געלאָזט אויסקריצן: געבוירן 1826).

פון דעסטוועגן מעגן מיר וואָס שייך דער אינפאַרמאַציע, אַז וועלוול איז געפאַרן איבער טשערנאָוויץ און האָט זיך דאָרט לענגער אָפּגעשטעלט, זיין זיכער אַז זי איז ריכטיק, וואָרעם דאָס איז געאַגראַפיש געווען דער פשוט-סטער און נאָענטסטער וועג קיין רומעניע.

איבער טשערנאָוויץ איז אין משך פון גאַנצן ניינצנטן יאָרהונדערט גע-אָנגען די איינוואַנדערונג קיין רומעניע פון אַלע גאַליצישע משכילים, לע-רעס, דאָקטוירים און סתם יידן ברויט-זוכער פון בראַד, פון טיסמעניץ, פון אַזיעראַן, פון קאַלאַמיי און אויך פון זבאראָזש. פון טשערנאָוויץ איז געאַנגען דער שלאַך איבער דער אַלטער בוקאווינער שטאָט סערעט צום גרענעץ-

שטעטל מיהאלען און פון דארט צו דער ערשטער עיר ואם אויף מאַלדאָווי-
שער טעריטאָריע — באַטאַשאַן.

טשערנאָוויץ איז אַרום דער מיט פונעם פּאַריקן יאַרהונדערט שוין געווען
אין אַ געוויסער מאָס אַ צענטער פון השכלה. צום קרייז פון די טשערנאָוויצער
משכילים האָט געהערט דער אַדוואָקאַט ד"ר לעאַ רייטמאַן, וואָס האָט מכניס-
אורח געווען דעם ליאַווער רבי ר' בער, ווען ער איז אַנטלאָפן פון זיין ברר-
דערס הויז-אַרעסט אין סאַדאַגערע און האָט אָפגעדרוקט אין „המגיד“ דעם
באַוויסטן „אַפענעם בריוו“ קעגן חסידות, און די הויפטזיילן פון דער טשער-
נאָוויצער השכלה זענען פאַר אַלעמען געווען אַזעלכע מאַדערנע לערער ווי
מתתיהו שמחה ראבענער, ישראל הלוי טעלער און משה אַרענשטיין, דער זון
פונעם רוזשינער רבינס תקיפותדיקן גבאי ר' יואל, און — אפשר דערפאַר
דער ראַדיקאַלסטער פון אַלע משכילים, ממש „אַ חלב-פרעסער“. אַלע דריי
האַבן שפעטער אויסגעוואַנדערט קיין רומעניע און האָבן דאַרט געשמט ווי די
דערצייער פון דורות ייִדישע יוגנט.

פון וועלכער גאַליצישער שטאַט עס זאָלן נישט געווען שטאַמען די אי-
מיגראַנטן, האָבן די מאַלדאָווישע יידן אין זיי געזען „ווענעטיקס“ פון טשער-
נאָוויץ. און מיט קיין גוטע אויגן האָבן די רומענישע יידן נישט געקוקט אויף
די דאָזיקע קבצנישע גאַליציש-טשערנאָוויצער ברויטזוכער, און מיט נאָך וויי-
ניקער גוטע — אויף די לערערס, די שפּרייטערס פון השכלה צווישן זייערע
קינדער.

מיר האָבן דערויף די עדותשאַפט פון וועלוול זבאַראַזשער אַליין אין זיין
ליד „די מאַלדאָווישע איבער די פּוילישע“ (מקל נומער 14, 1). דער דיכטער
גיט איבער אין זיין ליד די טראַכטענישן פון די מאַלדאָווישע יידן לאמור, אַזוי
צו זאָגן —

„עס איז פאַר אונדז קיין גוטער סימן
עס איז פאַר אונדז נישט גלייך
זינט די פּוילישע זענען אַראַפגעקומען
איז די מדינה נישט מער רייך.
זיי לויפן זיך אָן פון דער גאַנצער וועלט
אויסצונאַרן ביי אונדז דאָס געלט.
דייטשן, פּראַנצויזן, אַלע אינאַיינעם
און אַ פאַרע (אַ גראַשן) איז נישטאַ ביי קיינעם.“

אַבער פון די סתם-יידן, וואָס קומען פון דאַרט און זוכן דאָ אַ לייכט

רענדל צו פארדינען וואלט מען נאך געקענט אויסהאלטן ווען נישט, וואס
עס —

„קומען שלעק פון פוילן אראפ
דראבעס גאר אן א צאל
און פירן פון דעם גומן וועג אראפ
דאס הייליקע פאלק ישראל.
עס מעג אויף זיי קומען א גרויסע צרה
זיי פארבייגן די הייליקע גמרא
תנ"ך צו לערנען איז שוין בעסער
און מיט דעם פירוש פון משה פרעסער*“

און איינער פון די „דראבעס גאר אן א צאל“ איז אויך געווען וועלוול
זבאראזשער, וואס האט אין משך פון די עטלעכע יאר זיינע אין דער מאל-
דעווע געקנעלט מיט די קינדער פון די יידישע ישובניקעס און זיי געהאלפן
„אראפפירן פון גומן וועג“ מיט דער הילף פון „משה פרעסערס“ פירוש צו
תנ"ך.

אויס איינער פון די „דראבעס“ איז וועלוול געווארן, ווען די גלאריע פון
זיין ליד-אימפראוויזאציע און ליד-געזאנג האט זיך צעטראגן איבער די „טשא-
נאריעס“ (טיי-הייזער) פון די רומענישע שטעט. ווען וועלוול זבאראזשער
האט א פראנטיש-אויסגעפוצטער און א סך מאל א בגילופינדיקער געזאגט
און געזונגען זיינע לידער אין די טיי-הייזער און אין רייכע פרוואט-שטובן,
איז ער געווען אן אייגענער, א פון דור-דורותדיקער רומענישער ייד. די בא-
גייסטערונג פאר וועלוולס ליד האט אריבערגעדויערט מער ווי צוויי דורות און
זי איז נאך געווען וואך און היפש טומלדיק אין די יארן צווישן ביידע וועלט-
מלחמות, ווען איך האב געווינט אין בוקארעסט. מען האט דעמאלט נאך צו-
מאל באגעגנט אן אלטן „פאטריאט“, וואס האט כמו עיניו געזען וועלוולען
און מיט זיינע אייגענע אויערן אים געהערט זינגען און איז נישט מיד גע-
ווארן א פארכלינעטער צו דערציילן וועגן דער גרויסער און שטארקער אי-
בערלעבעניש ביי די זבאראזשער-אוונטן. און עפעס פון דער נאך נישט אויס-
געוועפטער התלהבות האט זיך אויך געפילט ביי די געסט אין שטארפערס
קרעטשמע אויף וואקארעשט, וואס האבן שוין אליין וועלוולען נישט געדענקט,
אבער האבן זיך ממש מיט לייב און לעבן צוגעהערט צום ליד פון דער גע-

* פרעסער, זאגט וועלוול זבאראזשער אין אן הערה צום דערמאנטן ליד, איז א צונאך
מען, וואס פרומע רומענישע יידן האבן געגעבן משה דעסער, ד"ה משה מענדעלסאנען מדעסוי.

פאנגענער „נאכטיגאל“, און פארהארעוועטע און מידע פון א טאג אַרבעט מיטגעקרעכט איר בענקשאַפט —

„איך זע דאָרט פייגל פליען,
איך קוק צו מיט די אויגן
איך וואָלט גערן נאָכגעטון
ווי זי הויך געפלוויגן.
איך וואָלט גערן אויך גענאָסן
די פרישע לופט ווי זיי
איך בין דאָך אַכער פעסט פאַרשלאָסן
ווינד איז מיר און וויי.“

אָדער האָבן אינאיינעם מיט דער פרימאָדאָנאַ (א פאַרמאָטערטע פון אַ טאָג וועש וואָשן) געפרעגט ביי דער „גאַלדענע אוהר“, וואָס איז לכל-הפחות טע-מאַטיש אַ מין פאַרגייער פון אברהם רייזענס „מאי קא משמע לך?“ —

„קלער מיר נאָר אויף דו, גאַלדענע אוהר,
איך קען עס נישט פאַרשטיין און ווייס עס נישט נאָר,
דו ביסט איינגעפאַסט אין גאַלד, אין דיאַמאַנטן
דו ביסט אויסגעצירט מיט די שענסטע בריליאַנטן.
עס איז נאָר קיין שפאַס, עס איז נאָר קיין שערץ
וואָס איז דיר, וואָס פעלט דיר, וואָס קלאַפט דיין הערץ?

און די גאַלדענע אוהר ענטפערט מיט די לעצטע שטימ-כוחות פון דער פרי-מאָדאָנאַ, דער טרויעריקער עגונה, אַז

„איך וויין אַיעדן, איך צייג מיט דעם פינגער
זיי ווערן דאָך עלטער, זיי ווערן נישט יינגער
דער מענטש לעבט נאָר נישט, דאָס לעבן איז קערץ.
דאָס איז דאָס וואָס פעלט מיר, דאָס קלאַפט מיר מיין הערץ.“

אַבער נישט נאָר אין בוקאַרעסט און אין יאַס האָט צווישן ביידע וועלט-מלחמות נאָך געקלונגען דער עכאַ פון וועלוול זבאַראַזשערס לידער, נאָר אויך אין דער בוקאווינער רעזידענץ-שטאַט טשערנאָוויץ, וואָס האָט זיך געגוידערט מיט דעם צונאַמען „קליין ווין“.

אין „קליין ווין“ איז דער סטרי פון לעבן אַפילו אין די צוואנציק רומע-נישע יאָרן נאָך אַלץ געווען אַן עסטרייכיש-קירהשער, און עס איז נישט גע-מאַלט געווען אַזאָ זומער-נאכט-בילד ווי אין שטאַרפערס בוקאַרעסטער קרע-

טשמע, כ'מיינ דאָס בילד מיט אַ האַלב־בלינדן צימבאַליסט און מיט אַ באַ־לייבטער „פּרימאָדאַנאַ“, וואָס זינגען זבאַראַזשערס לידער פאַר צוויי, דריי צענדליק „פּראַזשאַלאַ“־עסערס און וויי־טרינקערס און רופן אַרויס אַ באַ־גייסטערונג, וואָס איז אַזוי פּריש און ניי ווי זי האָט געמוזט זיין ביי די צו־הערער פונעם לעבעדיקן וועלוול און ביי די טעאַטער־גייערס אין די פּרילינג־טעג פון אברהם גאַלדפּאָדענס ספּעקטאַקלען אין די יאָסער און בוקאַרעסטער זומער־גערטנער „צום גרינעם בוים“ און „זשיגניצע“.

אין די טשערנאָוויצער ייִדישע גאַסן באַרג־אַראַפּ די „הויפּט־שטראַסע“ אַרום דעם „האַם“ האָט צווישן ביידע וועלט־מלחמות געקייניגט „דער מלך פון דער ייִדן־גאַס“, דער געוועזענער און אַלעמאַל פּונדאַסנייער ראש־הקהל און געוועזענער און אַלעמאַל פּונדאַסנייער דעפּוטאַט ד"ר בענאַ שטראַזכער. און אין די וויינישענקען דאָרט אין דער שפיץ מיט יהושע ראָזענבלאַטס רעס־טאָראַן „צום מינאַריטעטן־שוין“ האָט געטומלט די פּאָליטיק און — קיינער האָט דאָרט נישט געפרעגט נאָך קיין ייִדיש ליד.

קונים, וואָס זאָלן אַ פּרעג טון נאָך אַ ייִדיש ליד און זאָלן וועלן הערן דווקא וועלוול זבאַראַזשערס אַ ליד — אַזעלכע געסט האָט מען געקענט גע־פּינען אין דער קעלער־טרינקשטוב, וואָס אויף דער רעכטער זייט פון דער, לפי דעתך, סאַמע ייִדישטער גאַס אין טשערנאָוויץ — דער פּאַסטגאַס. אויב ס'איז געווען אַ גאַס, וווּ דער ריטם פון ייִדישן לעבן, די תּנועות און העויות פון ייִדישע מענטשן און די אַטמאָספּער פון ייִדישן שטייגער זענען געקומען בולט צום אויסדרוק, איז דאָס געווען די קורצע גאַס, וואָס האָט פאַרבונדן דעם רינג־פּלאַץ מיטן מעל־פּלאַץ.

אין דער שפּרינגברונען־גאַס און אין די אַנדערע גאַסן אַרום דעם „האַם“ איז די ייִדישקייט געווען ביי זיך אין דער היים, אין שטוב, אין געוועלבל, אין די קאָרידאָרן, און זי האָט אַראַפּגעקוקט אויף דער גאַס פונעם גאַניק. איז דער פּאַסט־גאַס איז די ייִדישקייט געווען אין צענטער פון שטאַט, זי איז געווען און י ף דער גאַס. די פּאַסט־גאַס איז געווען די גאַס פון ייִדישער האַוועניש אין אַ פּרעמדן אַרום און דערפאַר האָט זיך דאָ די ייִדישקייט מער אָנגעזען און האָט זיך געלאָזט הערן מיט איר באַזונדערן קלאַנג.

דאָ אין ווייניקעלער אויף דער פּאַסט־גאַס האָט וועלוול זבאַראַזשער אַלע־מאַל, ווען ער איז געקומען קיין טשערנאָוויץ אויסגעזונגען זיינע „מקל נועם“־לידער און אויסדעקלאַמירט זיינע סאַטירעס: „דעם רבינס שגעון“ און „די קינות פון די סאַדעגערער חסידים“, וואָס זענען אַריין אין דער זאַמלונג „מקל־חובלים“ (פּשעמישל, 1869), און דאָ האָט ער זיך געטראָפּן מיט די טשער־

נאָויצער היימישע משכילים און מיט פריינט, וואָס זענען אייגנס צוגעפאָרן
קיין טשערנאָוויץ זיך מיט אים זען.

ב

מיין חבר שמשון שעכטער, וואָס איז געווען וועלוול זבאָראָזשערס אַ
פלימעניק, איז געווען זיכער אַז דער פעטער איז צווישן זיין ערשטן אַרויס-
פאָר קיין רומעניע און דער לעצטער נסיעה קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל צו „מלכה-
לע, די שיינע“ אַ סך מאָל געווען אין טשערנאָוויץ. עס האָט דעם פעטער גע-
צויגן קיין טשערנאָוויץ. ער האָט זי באַטראַכט פאָר זיין היים. טשערנאָוויץ
איז פאָר אים געווען אַ שטאָט פון השכלה אין קירחט מלכות חסד. יאָס און
בוקאַרעסט, וווּ ער האָט געהאַט דעם געטרייסטן עולם צוהערער און נאַכזיג-
גער פון זיינע לידער, זענען דאָך געווען נישט מער ווי שטעט אין לאַנד פון
די „עמלקים“, אין דעם מלכות רשעות פון די בראַטיאַנוס, מיט וועלכע וועלוול
האָט זיך פּאָעטיש־שאַרף אָפּגערעכנט אין זיין באַרימט געוואָרענער פּאָעמע
„רומעניע“.

דאָקומענטאַריש לאָזט זיך בלויו באַווייזן, אַז וועלוול זבאָראָזשער האָט
פאָר זיין לעצטער נסיעה קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל צוויי מאָל פּאַרבאָכט אין
טשערנאָוויץ: אין יאָר 1869 און דערנאָך זיבן יאָר שפעטער אין 1876.

וועגן 1876 האָבן מיר די עדותשאַפט פון דוד ישעיה זילבערבוש אין זיין
זכרונות־בוך „מענטשן און געשעענישן“. זילבערבוש איז דעמאָלט געווען אַ
שרייבער־אַנפאַנגער אין עלטער פון צוואַנציק און איז פון זיין היימשטאָט
זאָלישטיק געקומען קיין טשערנאָוויץ זיך טרעפן מיט די ליטעראַרישע מאַ-
טאָדאַרן: מיט דעם דעמאָלט שוין באַוויסטן אברהם גאַלדפּאָדען און מיט דעם
באַרימטן וועלוול זבאָראָזשער. זיי האָבן זיך אַלע באַגעגנט קודם אין האָטעל,
„צום שוואַרצן אַדלער“ און דערנאָך אין ווינקעלער אין דער פּאַסט־גאַס. מיר
האָבן פון זילבערבושן אַפילו אַ באַשרייבונג ווי אַזוי וועלוול האָט אויסגעזען:
„אַ נישט גרויס געוואַקסענער פּאַרשוין מיט אַ קיילעכדיקן גלאַט־גענאָלטן
פנים, מיט קליינע אַרומשווימענדיקע אויגן און מיט אַ כסדרדיקן שמיכל אַרום
די ליפן.“ אָבער אַזוי שמיכלענדיק איז פון דעסטוועגן דאָס וואָרט, וואָס איז
צומייסט אַרויס פון וועלוולס מויל, געווען סאַטיריש און ביטער אַריינזאָ-
געריש.

טאַקע דעמאָלט ביי יענער טיי־מסיבה אַרום דעם סאַמאָואַר — דער־
ציילט אונדז זילבערבוש — זענען ער און די אַנדערע מסובים (צווישן זיי
דער השכלה־שרייבער משה אַרענשטיין) געבליבן זיצן דערשראַקענע ווען

וועלוול האָט פּלוצים גענומען זאָגן פּערזן, וואָס האָבן געמוזט פּוגע בכבוד זיין גאַלדפּאָדענען, דעם כיבוד־שטעלער. וועלוול פּרעגט דעם סאַמאָואַר —

„פאַרוואָס זידסטו דו און קאַכסט יעדע מינוט?
זאָג מיר, כ'בעט דיר, איך פאַרשטיי דאָס נישט.“

און ער ענטפּערט אין נאָמען פון סאַמאָואַר —

„איר זאָלט זען אַמאָל אזוי ווי איך זע,
ווי שיינ דעם גאַסט נעמט אויף דער באַלעכאַס.
איך ווייס, ער פאַרגינט אים נישט דאָס גלעזל טיי.
ער וואָלט געוואָלט ער זאָל זיך דערוואַרנן מיטן גלאַז.
דערפאַר זיד איך און קאָך איך יעדע מינוט,
צו זען אז פאַלשקייט קען איך נישט.“

אַבער גאַלדפּאָדען האָט זיך נישט באַליידיקט און זיך נישט גענומען צום האַרץ. ער האָט געלאַכט אויף אַ קול. ער איז נישט ברוגז געוואָרן, ווייל ער האָט געוואוסט, אז וועלוול „האָט איבערגעכאַפט די מאַס“.

אויף דער נאַכט איז מען זיך צונויפגעקומען אין אַ וויינישענק, אין עק־הויז פון דער פּאַסט־גאַס, אינאיינעם מיט די „פּני“ פון די טשערנאַוויצער משכילים. ווער ס'איז נאָר געווען אַביסל משכיליש אַנגעשמעקט האָט יענעם אויף דער נאַכט נישט געפּעלט אין קעלער פון דער פּאַסט־גאַס. וועלוול איז דעם אַוונט געווען אויסגעמלעך. ער האָט נישט געטרונקען נישט קיין וויין און נישט קיין בראַנפן. ער האָט בלויז, באַגלייך מיט גאַלדפּאָדענען, געזופּט שוואַרצע קאַווע. און „נאָך קיינמאָל זינט זיינע חסידים געדענקען, האָבן פון אים נישט געשפּריצט אַזעלכע גייסטיקע פּונקען“.

און מער פון אַלע — איז מוסיף זילבערבוש — איז אַריינגעפאַלן אין התפּעלות גאַלדפּאָדן, וואָס האָט, צוהערנדיק זיך צו וועלוולען, אַריינגעשריבן אין זיין נאָטיץ־בוך עטלעכע געגראַמטע שורות פון באַגייסטערונג פאַרן דיכטער —

„זיסע האַפּענונג און נחמה,
סאַטירע און פּריילעכע מאַראַל.
ער איז דעם פּאַלקס נשמה,
ער איז זיין אידעאַל.“

און פּופציק יאָר שפּעטער ביים סוף פון די צוואַנציקער פון אונדזער יאָרהונדערט האָט מען גאַלדפּאָדענס פיר שורות וועגן וועלוול זבאַראַזשער גע־קענט איבערהוזן און נישט באַגיין די זינד פון גוזמא — אַבער נישט אין

טשערנאָוויץ, נאָר אין בוקאַרעסט. אין דער רומענישער הויפטשטאָט האָב איך באַגעגנט אַלטע ייִדן, וואָס האָבן שוין לאַנג אָדער בכלל קיינמאָל קיין ייִדיש נישט געלייענט און האָבן געדענקט וועלוול זבאַראַזשערס לידער אויף אויסנ- ווייניק און די לידער זענען געווען פאַר זיי „נשמה און אידעאַל“. פון די אויף אַ גאַנצן דור און מער פאַרזעסענע „פאַטריאַטן“ אין שטאַרפערס קרעטשמע, וואָס האָבן מיט אַזאַ פאַרליבטקייט אויפגענומען נאַכט ביי נאַכט וועלוולס לי- דער — פון זיי איז אָפּגערעדט.

עס איז דערפאַר נישט קיין חידוש, וואָס דער פּאָעט איציק מאַנגער האָט אין די סאַמע ערשטע לידער זיינע, וואָס ער האָט אויסגעשטערנט איבער די דעכער פון דער ייִדישער רומעניע, געהאַט די וויזיע פון וועלוול, דעם טרו- באַדור, ווי ער קערט זיך אום מיט זעכציק און מיט זיבעציק יאָר צוריק שפעט ביינאַכט אַהיים פון זיינס אַן אַוונט אין אַ וואַקאַרעשטער קרעטשמע —

„אויף אַ פעסל רייטנדיק,
פאַרט אַהיים אַ לידל-זינגער.
זיבעציק — אַ האָר נישט ייִנגער.

און ער מאַכט אַ רעוועראַנס:
וועלוול זבאַראַזשער ערענקראַנץ.“

וועלוול זבאַראַזשערס ליד איז ביי די סוף צוואַנציקער פון אונדזער יאָר- הונדערט נאָך געווען וואָך אויף די בוקאַרעסטער ייִדישע גאַסן און זיין שאַטן האָט געפראַוועט באַהעמיענישע שטיק נישט בלויז אונטערן ליבעפולן בליק פונעם יונגן דיכטער, וואָס האָט געזונגען אַן אָדע צו זיין אַלטן פאַרגאַנגע- נעם חבר, נאָר אויך אין דעם פאַרליבטן זכרון פון זיינע אַלטע פאַטריאַטן.

(אגב, וואָס שייך וועלוולס עלטער האָט איציק מאַנגער מיט זיין „זיבע- ציק — אַ האָר נישט ייִנגער“ אים בפירוש צוגעלייגט עטלעכע אומזיסטיקע, נישט געלעבטע יאָר. (איי, וואָלט וועלוול געצאָרנט דערפאַר!) וואָרעם ווען מען זאָל אַפילו אָנגעמען אַז וועלוול איז געבוירן אין 1819, וואָס איז די פריעסטע און צום ווייניקסטן באַגרינדעטע געבורט-דאַטע, איז ער אויך ביי זיין טויט נישט עלטער געווען מער ווי פיר און זעכציק יאָר, און אין יענע ביי- נאַכטן פון מאַנגערס זבאַראַזשער-וויזיע אויף די בוקאַרעסטער גאַסן, איז וועלוול בכן געווען נאָך ייִנגער, פאַר קיין פאַל נישט מער ווי ערב זיינע זעכציק).

אין בוקארעסט איז געווען וואָך די זענען פונעם טרובאַדור וועלוול זבאַ-
ראַזשער אין זכרון פון די פאַרערער און געניסער פון זיין ליד; אין טשערנאַ-
וויץ האָט געלעבט די דערמאָנונג פונעם פעטער וועלוול אין די הערצער פון
זיין משפּחה, אין די הערצער פון זיינע פּלימעניקעס.

אין טשערנאָוויץ האָט וועלוול זבאַראַזשער געהאַט זיין אייגנס אַ ברוד-
דער מאיר, וואָס איז דאָרט אַן ערך זעכצן יאָר, פון אַרום 1879 ביז צו זיין
טויט אום ווינטער 1895, געווען אַ העברעיִשער לערער און האָט געהערט צום
קרייז פון די טשערנאָוויצער משכילים, וואָס האָבן אין וועלוולען געזען זייערס
אַ גייסטיקן פירער.

אַז 1879 איז די אַן ערך ריכטיקע דאָטע פון מאיר ערענקראַנצס באַזעצן
זיך אין טשערנאָוויץ, קען מען זען פון דעם בינטל בריוו פון וועלוולען צו זיין
ברודער מאיר, וואָס דער געלערנטער ביבליאָטעקאַר און ביבליאָגראַף, ד"ר
בערנאַרד וואַכשטיין, האָט אינאיינעם מיט אַ באַלויכטנדיקן אַריינפיר אָפּגע-
דרוקט אין צווייטן באַנד „פּילאָלאָגישע שריפטן“ פון ייוואָ (ווילנע, 1928).
וואָרום דער בריוו פון לעמבערג, דעם 28סטן אָקטאָבער 1878, וואָס האָט די
שפעטסטע דאָטע פון אַלע אָפּגעדרוקטע בריוו, איז נאָך אַדרעסירט צו מאיר
ערענקראַנץ קיין זבאַראַזש לעבן טאַרנאָפּאַל*.

פון די בריוו, וואָס ד"ר וואַכשטיין האָט אָפּגעדרוקט, ווייסן מיר אויך
אויף זיכער וועגן וועלוולס באַזוך אין טשערנאָוויץ אין 1869, ווייל די בריוו
פון 9טן, 18טן און 31סטן אויגוסט 1869 צו מאיר ערענקראַנץ זענען דאָטירט
פון טשערנאָוויץ.

פון דעם בינטל בריוו, וואָס ד"ר וואַכשטיין גיט איבער, באַקומט
מען נישט נאָר אַ בילד פון דעם בריוו־שרייבער וועלוול, נאָר אויך פון דעם
אַדרעסאַט מאיר ערענקראַנץ. וועלוול דערשיינט אין די בריוו ווי אַ סענטי-
מענטאַלער משפּחה־מענטש, וואָס איז פול מיט זאָרג פאַר זיינע ברידער און
שוועסטער און איז גרייט זיי אַרויסצוהעלפן מיט געלט און מיט עצות. מאיר
ערענקראַנץ קומט אַרויס פון די בריוו אַ לאַ יוצלחדיקער מלמד אין זבאַראַזש,
וואָס איז מער ווי אין פּרנסה (כ'מיינ, אין דאָגות־פּרנסה) אַריינגעטאַן אין

* אַז מאיר ערענקראַנץ זאל זיך האָבן באַזעצט אין טשערנאָוויץ נאָך אין 1875, ווי עס
מיינט דער היסטאָריקער ד"ר נ. מ. געלבער, קען בכן פאַר קיין פאַל נישט ריכטיק זיין. עס
איז אַ דאָטע אָן שום יסוד. (זע: ד"ר געלבערס אַרבעט וועגן דער געשיכטע פון די בוקאַ-
ווינער יידן אין דעם זאַמלוערק „די געשיכטע דער יודען אין דער בוקאַווינאַ“, תל־אביב,
1958, דייטש).

צוויי ליבשאפטן, אין דער ליבע צו העברעישער מליצה און אין ליבע און פארערונג צו זיין עלטערן ברודער, דעם פאָעט וועלוול.

וועלוול איז מיט ביידע זאָכן, אי מיט מאירס גוזמאדיקער מליצה און אי מיט זיין איבערגעטריבענער פארערונג צו אים, צו וועלוולען, נישט געווען צו-פרידן, זייער נישט צופרידן. בערנארד וואַכשטיין פאַרמולירט וועלוולס פאַר-דראָס אויף מאירן וועגן זיין מליצה אַזוי — „ער (וועלוול) וויל וויסן וואָס דער ברודער טוט, וואָס זיין געליבטע שוועגערין רחלע מאַכט, וואָס ס'הערט זיך גייעס ביי די גוטע ברידער, לויטער משכילים פון דער חברה, און דער ברודער טראַקטירט אים מיט העברעישע מליצות.“

און וואָס שייך די איבערגעטריבענע פאַרערונג, בעט זיך וועלוול ביי זיין ברודער מאיר אין אַ בריוו פון לעמבערג, דאָטירט 15טן פעברואַר 1869, אַז „אמר עליך אגזורה לבל תכתרני עוד בתהלות נלאתי כלכל“, ד"ה אַ זאַלסט מיך אויפהערן באַקרוינען מיט שבחים, וואָס איך קען זיי נישט איבערטראַגן, און ער איז מוסיף אויף מאַמעלשון, אַז „זאָ איין טיטעל שרייבט איין קליינ-שטעטעלדיקער רב צום באַדער מגיד, זאָ רופט מען אויס אַ מחותן טאַנצען, זאָ שרייבט מען אַ נוסח אויף אַן אַלטן סופרס מצבה. מיין טיטעל איז אחי בנימין וואָלף ערענקראַנץ בן הרבני המנוח ר' משה ז"ל.“

צען יאָר שפעטער, ווי געזאָגט, אַרום 1879, האָט זיך אַט דער פאַרליב-טער ברודער מאיר באַזעצט אין טשערנאָוויץ, און איז געוואָרן אַ מיטגליד אין שטאַטישן „קלוב“ פון די משכילים. די פאַרערונג צו וועלוולען האָט זיך פון זיין ברודער אַריבערגעטראַגן אויף מאירס זון שלמה, וואָס איז געווען רעלי-גיעלערער אין דער טראַנסילוואַנישער שטאַט בראַשאָוו (קראַנשטאַט). ווען שלמה ערענקראַנץ האָט אַרויסגעגעבן זיין אייגנס אַ בענדל לידער „צרוּר פרחים“, האָט ער עס געהייליקט דעם אַנדענק פון זיין פעטער וועלוול. וויפל פאַרערונג מאירס צווייטער זון, חיים, האָט געהאַט צו זיין פעטער איז נישט באַוויסט. אָבער סייזוי, אויב זי איז פאַראַן געווען, האָט זי אויך נישט געהאַט צו טון מיט טשערנאָוויץ, וואַרום חיים האָט געווינט, העט ווייט, אין דער מיטל-גאַליצישער שטאַט דראַהאַביטש.

אין טשערנאָוויץ גופא האָבן זיך ערשט אַן ערך אַנדערהאַלבן יאַרצענדליק נאָך מאירס טויט ווידער באַזעצט מיטגלידער פון דער משפּחה ערענקראַנץ און האָבן אויפגעלעבט אין שטאַט די קרובהשע ליבע און פאַרערונג צום פעטער וועלוול.

דער נייער ערענקראַנץ אין טשערנאָוויץ אין געווען יוכבד, וועלוולס אַ געשוועסטערקינד, די טאַכטער פון זיין פעטער ר' יאַסעלע, וואָס אין געווען אַ שאַרפער הוסיאַטינער חסיד און אַ גמראַ-מלמד אין דעם קליינעם מזרח-גאַלי- צישן שטעטל וואַסילקאָוויץ.

פון דאָרט אין דאָס יוכבד אַריבערגעקומען קיין טשערנאָוויץ אַרום 1908 אינאיינעם מיט אַכט זין אין עלטער פון זעכצן ביז צוויי. אין טשערנאָוויץ אין געבוירן געוואָרן דער ניינטער זון, דער מעזינעק.

די נויט האָט דעם העברעיִש לערער שלום שעכטער פאַרטריבן פון וואַ- סילקאָוויץ — און אין מיט אים מיטגעגאַנגען קיין טשערנאָוויץ. אָבער נישט בלויז די אַרעמקייט האָבן ר' יאַסעלע וואַסילקאָוויצערס טאַכטער און איידעם און זיינע אַכט אייניקלעך מיטגעפירט מיט זיך קיין „קליין ווין“, אין דער „הויפטשטאָט פון השכלה“, נאָר אויך דעם קינסטלערישן און אידעיִשן אומרו פון זייער פעטער וועלוול זבאַראַזשער, דעם פאַעט און באַהעמיען. לכל הפחות די פיר פון די ניין פלימעניקעס, וואָס איך האָב געקענט, האָבן געטראָגן אין זיך די בענקשאַפט און דעם גלוסט „נאָר צו פליען, אין דער הייך צו שוועבן“, וואָס דער פעטער וועלוול האָט באַזונגען אין זיין ליד „די נאַכטיגאַל“ און וואָס איז אויך אין לעבן געווען די ביטערניש און די פרייד פון וועלוולס יאָרן פון זבאַראַזש איבער טשערנאָוויץ, יאָס און בוקאַרעסט ביז קאַנסטאַנטיןאַפּל.

שטרענג גענעאַלאָגיש זענען די פלימעניקעס געווען בלויז קינדער פון וועלוולס געשוועסטערקינד און פון איר מאַן שלום שעכטער. זיי זענען בכּן נישט געווען נישט קיין פלימעניקעס און נישט קיין ערענקראַנצעס. אָבער גע- רעדט האָבן זיי אַלע וועגן פעטער וועלוול, און אַכט פון די ניין זענען אין די מעטריקעס געווען פאַרשריבן אויף דער מאַמעס נאָמען און האָבן זיך גערופן ערענקראַנץ. גענומען האָט זיך עס, מן-הסתם, דערפון וואָס שלום שעכטער און זיין פרוי יוכבד האָבן, ווי טויזנטער און אַבערטויזנטער ייִדישע פאַרפעל- קער אין גאַליציע, געשטעלט בלויז אַ חופה כדת משה וישראל און האָבן זייער חתונה מלוכה'ש נישט לעגאַליזירט.

אָבער די פלימעניקעס זענען געבליבן ביים נאָמען ערענקראַנץ אויך אין דער בוקאָווינע, וווּ די אַריבערגעקומענע פון גאַליציע האָבן געוויינטלעך ריכ- טיק געשטעלט זייערע משפּחה-נעמען. וואָס פאַראַ זינען קען עס האָבן — פלעג מיר זאָגן מיין חבר שמשון שעכטער ז"ל, דער צווייט-עלטסטער פון די פלימעניקעס — וואָס פאַראַ זינען האָט עס צו בייטן דעם פעטער וועלוולס באַרימטן נאָמען אויף שעכטער, וואָס קייסער יאַזעפּס טשינאָוויניקעס האָבן צוגעקלעפט יעדן שוחט, וואָס האָט נישט געהאַט צו באַצאָלן פאַר אַ בעסערן?

און ווי אלעמאל האט אויך דאסמאל דער גורל זיך איראניש געחנדלט. מיין חבר שמשון איז געווען דער איינציגער פון די ברידער, וואס האט על פי טעות פונעם וואסילקאוויצער יידישן מעטריקליפירער געטראגן דעם ריכטיקן נאמען שעכטער און נישט ערענקראנץ. און דער איינציקער שעכטער צווישן די ברידער ערענקראנץ האט מער ווי אלע אנדערע געוויסט פון דעם פעטער, מער ווי די אנדערע געקענט זיינע לידער און כמעט מער ווי אלע זיך קרובהש איבערגענומען מיט דעם יידיש-העברעיִשן זינגער פון „מקל נועם“ און „מקל חובלים“.

איך האב זיך באוואַרנט מיט „כמעט“, ווייל שמשון האט אין יאָסעלען זײַל, דעם זיבעטן פון זיינע ברידער, געהאט אין דעם פרט אַ בפירוש קאַנ-קורענט.

גלייך איך זע זיי ביידע לעבעדיקע פאַר מיר, שמשונען און יאָסעלען. שמשון אַ מיטלווקסיקער, אַ דינער, מיט אַ צעשוֹבערטער טונקל־זיידענער טשוֹפרינע אויפן קאַפּ, מיט אַ פאַרוואַרגט פנים און מיט אַ שטענדיק ערנסט אַריינטענהדיקן וואַרט. יאָסעלע, אַ דריבנענקער, אַ רעשיקער, מיט אַ פריי־לעך פנים, וואָס האָט הינטער דער פריילעכקייט און הינטער דער אלעמאל גרייטקייט צו אַ שפּאַסיק וואַרט באַהאַלטן אַ ביטערע אידעיִשע דערפאַרונג און אַנטוישונג.

זיי זענען געווען ביידע גרונטפאַרשידן אי אויפן אויסזען און אי לויט זייערע אידעאלן, אָבער ווען זיי האָבן גערעדט צו אייך, אייך מסביר געווען אַ געדאַנק, אָדער גאַר איבערדערציילט אַ מעשה, וואָס די משפּחה דערציילט וועגן פעטער וועלוול, זענען די ברידער מחמת איין און דער זעלביקער באַווע-גונג מיטן קאַפּ געוואָרן ענלעך איינס צו ס'אַנדערע. די גיכע האַנט־באַוועגונג גען האָבן דערמאַנט אין דער פליגל־פּאַטשעריי פון אַ פויגל, וואָס רייסט זיך פון דער שטייג און פאַרמעסט זיך צו פליען, און האָבן אַרויפגעבראַכט די אַסאַציאַציע צו דעם ליד וועגן דער געפאַנגענער נאַכטיגאַל אין „מקל חוב-לים“, וואָס דעם דיכטערס ביידע פלימעניקעס האָבן געקענט אַ גרויסן טייל דערפון אויף אויסנווייניק און האָבן ליב געהאַט עס צו דעקלאַמירן.

ביידע ברידער זענען געווען בריליאַנטע סטודענטן. שמשון האָט שטר-דירט געשיכטע אין טשערנאָוויצער אוניווערסיטעט און איז געווען אַ פירער צווישן די ציוניסטישע סטודענטן. (ער האָט געהערט צום סטודענטן־פאַראיין „צפירה“, וואָס האָט געלייגט דעם טראַפּ אויף דער פאַרטיפונג פונעם ציו-ניסטישן רעיון, אויף לערנען העברעיִש און זיך אויסלעבן אין יידיש, און האָט כלל גישט געהאַלטן פון דעלן מיט גויִשע סטודענטן אויף צו באַשיצן דעם יידישן כבוד). אָבער אין גיכן האָט שמשון איבערגעלאָזט אי דעם אוניווער-

סיטעט און אי דעם סטודענטן-פאראיין און האָט זיך איבערגעגעבן אין גאַנצן צו דער „החלוץ“-אַרבעט אין רומעניע. ער איז געשטאַנען בראש פון דער „החלוץ“-צענטראַלע, איז געווען דער אָרגאַניזאַטאָר פון די חלוצישע הכשרה-פונקטן און אויך זייער שווער פאַרהאַרעוועטער און פאַרהאַוועטער געלט-קאַמפּיינער.

מיטן חלוצישן געלט-פאַרזאָרגער שמשון שעכטער פלעג איך זיך אין די סוף-צוואַנציקער באַגעגענען אין בוקאַרעסט און איך געדענק, אַז ביי אַ מסיבה פון עטלעכע געוועזענע טשערנאָוויצער סטודענטן ערגעץ אין אַ „טשאַינאַריע“ (טיי-שטוב) אויף וואַקאַרעשט האָט אים איינער פון אונדז אַ פרעג געטון: שמשון — זיך נישט גענומען די צייט צו פאַרענדיקן דעם אוניווערסיטעט און צו קענען פאַרן קיין ארץ-ישראל מיט אַ דיפּלאָם אין האַנט? פאַרוואָס? די אידעישע אַרבעט וואַלט געווען צוגעוואַרט אויף דיר. אויף אַזעלכע ווי דו — האָט דער פרעגער נישט געקענט צוריקהאַלטן זיין באַווונדערונג פאַר שמשון נען — וואַרט יעדע אידעיִע!

שמשון האָט זיך אַביסל פאַררויטלט פון דעם קאַמפּלימענט, אָבער באַלד האָבן די בלייכע, היפש איינגעפאַלענע באַקן פון דעם עטלעכע און דרייסיק-יאָריקן צוריקבאַקומען זייער געוויינטלעכע בלייכקייט און די לאַנגע נערוועזע הענט האָבן מיט זשעסטן גענומען אַקאַמפּאַנירן די רייד פון זייער באַלעבאַס.

— מיר, די ערענקראַנצעס, זענען בטבע געאיילציקע, מיר זענען נישט קיין וואַרטער, נישט קיין תכלית-מענטשן, מיר האָבן דאָס בירושה פון אונז-דזער פעטער וועלוול זבאַראַזשער, וואָס האָט אין דער טיי-שטוב, וווּ מיר זיצן, אָדער אין איינער פון די אַנדערע אויף דער גאַס, געזונגען לידער פאַר די בר-קאַרעסטער יידן און האָט מיט זיי געקנעלט תכלית-לאַזיקייט. ווען איינער זאָל געווען אַ פרעג טון (און ווער ווייס, אפשר האָט טאַקע עמעצער געפרעגט) וועלוול זבאַראַזשערן פאַרוואָס ער, וואָס האָט מיט זיין בקיאות און חריפות אין ש"ס געקענט ווערן אַ בכבודער מורה הוראה בישראל, האָט אויסגעקליבן צו זיין אַ זינגער אין די וואַקאַרעשטער טיי-שטיבער, וואַלט ער זיכער גע-ענטפערט מיט די לעצטע שורות פון זיין ליד „דער פאַלקסדיכטער“ (און אפשר איז דאָס טאַקע געווען זיין ענטפער אויף פראַגעס) אַז ער האָט דאָס געטון, ווייל דעם דיכטער —

„...גייט גוט אויף יענער וועלט
 ער ווייסט נישט פון קיין לייד
 דאַרמן דאַרף ער נישט קיין געלט
 ער מעג זינגען צעזעצטערהייט.“

און אין מיר — האָט שמשון פאַרענדיקט מיט אַ חצי פאַרשעמטן און חצי פאַרשייטן שמייכל — איז אויך דאָ אַ שטיק פונעם פּאָלקס־דיכטער, און מיין יענע וועלט, וווּ איך ווייס נישט פון קיין לייד און דאַרף נישט קיין געלט און „זינג צעזעצטערהייט“ איז די חלוצישע ארץ־ישׂראל.

איך דערמאָן זיך נישט, אָז איך זאָל שמשונען נאָך יענער מסיבה האָבן נאָכאַמאָל געזען אין בוקאַרעסט אָדער טשערנאָוויץ. ס'איז גריילעך געמאָלט אָז יענער חברישער צונויפקום איז געווען אַ מין אָפּשייד־קערמעשל פאַר שמשון־נען, וואָרעם אין 1930 האָט ער מיט זיין משפּחה עולה געווען קיין ארץ־ישׂראל. איך דערמאָן זיך יאָ, אַז דריי יאָר שפּעטער, פּסח 1933, בין איך געווען צום ערשטן מאַל אין ארץ־ישׂראל און האָב אינזינען געהאַט זיך צו טרעפן מיט שמשונען. דעם סדר האָב איך, באַגלייך מיט אַלע טוריסטן, געפּראָוועט אין ירושלים. דעם ערשטן טאָג חול־המועד האָב איך זיך געקליבן קיין תל־אביב — און אין יענעם טאָג אינדערפרי איז דאָרט פאַרגעקומען שמשונס לוויה. ער איז אַלט געוואָרן נישט מער ווי פּערציק יאָר. אַזויפיל האָט זיין „געזאַנג צעזעצטערהייט“ אויסגעהאַלטן.

ה

דער געאייילציקסטער פון די „פלימעניקעס“ איז געווען יאָסעלע. ער האָט אָפּילו נישט געקענט וואָרטן ביז ער וועט האָבן פאַרענדיקט די גימנאַז־זיע. שוין אין דער שריפטלעכער גראַדווירונגס־אַרבעט האָט ער געמוזט אַנט־פּלעקן זיינע קאָמוניסטישע איבערצייגונגען פאַר די רומענישע לערער אין טשערנאָוויץ — און איז דערפאַר, הגם ער איז געווען דער בעסטער תלמיד אין קלאַס, נישט צוגעלאָזט געוואָרן צום מינדלעכן גראַדוויר־עקזאַמען.

ערשט צוויי יאָר שפּעטער האָט ער נאָך לאַנגע השתדלותן אַרויסבאַקומען זיין דיפּלאָם און געקענט שטודירן און פאַרענדיקן מעדיצין אין בוקאַרעסט. און דערנאָך — דערנאָך איז דער יונגער דאָקטער געפאַרן זען דאָס לאַנד פון זיינע חלומות: ראַטן־רוסלאַנד און איז צוריקגעקומען פון דאָרט אַ ביטער אַנטווישטער. די דאָזיקע אַנטווישונג האָט ערגעצוווּ צעבראַכן יאָסעלעס שריי־בערישע אַמביציעס, און פון אים געמאַכט אַ געזעלשאַפּטלעך־אַפּאַטישן קינ־דער־דאָקטער, וואָס אויב די טאַטע־מאַמע פונעם קראַנקן קינד זענען געווען ייִדיש־לייענער, האָט יאָסעלע זיי און זיך געפרוּווט פריילעך מאַכן מיט אַ מעשה פון שלום־עליכמען, מיט אַ ליד פון זיין באַליבטן דיכטער איציק מאַנ־גער און דערעיקרשט מיט מאַנגערס ליד וועגן וועלוול זבאַראַזשער־ערענקראַנג, וואָס „ווערט פאַררעכנט פאַר דעם פּאָטער פון דער ייִדיש־ליטעראַטור אין

דומעניע", און וואָס ער, יאָסעלע, האָט אַזוי געחלומט און געגאַרט צו ווערן זיינס אַ ליטעראַרישער יורש.

פאַרוואָס יאָסעלע איז פאַרבליבן אין לאַנד פון זיין סאָוועטישער אַנטווי-
שונג, ווייס איך נישט. די השערה איז אַז ס'האָט אים פאַרפעלט געזונט. מיט
אַ צוויי, דריי יאָר צוריק איז דורכגעלאָפֿן אַ מעלדונג אין די ייִדישע צייטונג-
געזע, אַז אין בוקאַרעסט איז נאָך אַ לאַנגער, פאַרצויגענער קראַנקהייט גע-
שטאַרבן דער ייִדישער שרייבער ד"ר יוסף ערענקראַנץ אין עלטער פון 53 יאָר.
דער צווייטער פון די ברידער שמשון — אַ חלוץ; דער זיבעטער יאָסעלע
— אַ קאָמוניסט און אַ ייִדיש־שרייבער; דער דריטער, עוואַלד, און דער אַכ-
טער, יהודה, האָבן געפרוווט ווערן דייטשע שרייבער.

עוואַלד (זיין כשרער ייִדישער נאָמען איז מיר נישט באַווסט) האָט זיך
באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה באַהעפט צו די טשערנאָוויצער סאַ-
ציאַל־דעמאָקראַטן און צו דער יונגער דייטש־ליטעראַרישער חברה, וואָס האָט
זיך גרופירט אַרום דער דייטשער צייטשריפט „דער נערוו". די יונגעלייט
אַרום „דער נערוו", וואָס בראַש פון זיי איז געשטאַנען דער רייכער בן־יחיד
אַרטור קראַפט, זענען געווען דורכאויס ייִדן, און גייסטיק נערוועזע ייִדן. זיי
זענען געווען פאַציפיסטן, אַקטיוויסטן, ליטעראַרישע מאַדערניסטן און אַחוץ
נאָך זאַכן, וואָס ענדיקן זיך אויף „איסטן", אויך ייִדישיסטן. דער פירער זייע-
רער אַרטור קראַפט האָט באַלאַנגט צום סטודענטן־פאַראיין „ייִדישע קולטור"
און איז בכן געווען, אַזוי צו זאָגן, אַ ייִדישיסטישער אַקטיוויסט. וואָס שייך
עוואַלדן — ער איז געווען אַ ייִדישיסט מיט יחוס. ער האָט געהייסן ערענ-
קראַנץ און איז געווען אַ פלימעניק פון דעם ייִדיש־דיכטער וועלוול זבאַראַזשער.
אַז דער אַכטער פון די ברידער, יהודה, האָט אויך אַנגעהויבן ווי אַ דיי-
טשער ליטעראַט און האָט אַפילו אַנגעשריבן אַ בוך, אַן אינטערעסאַנט בוך
וועגן דער פילאָזאָפיע פון ווערטער, בין איך ערשט מיט צען יאָר צוריק גע-
וויר געוואָרן אין תל־אביב. יהודה ערענקראַנץ, וואָס איז היינט אַ באַקאַנטער
העברעיִשער רעציטאַטאָר און הייסט שוין נישט ערענקראַנץ, נאָר ארן (ערען),
האָט מיר געגעבן זיין בוך אַ מתנה.

אויפן שער־בלאַט פון זיין בוך: „פערטיידיגונג דער אַלטעגליכען וואָר-
טע" (סאַטורן־פערלאַג, ווין, 1937) האָט יהודה ערענקראַנץ אַוועקגעשטעלט
אוי אַ מאַטאָ פיר שורות פון קאַרל קראַוז, וואָס וואָרענען, אַז —

Am Scheidewege der Worte muss man schwanken,
ob dies da besser sei oder jenes dort.
Denn der Gedanke haelt nicht immer Wort,
jedoch das Wort haelt mancherlei Gedanken.

אויף מאַמע־לשון אין פּראָזע מיינט דאָס, אַז דער געדאַנק האַלט נישט תמיד וואָרט און בלייבט שולדיק דעם פּאַסיקן אויסדרוק, אָבער יעדעס וואָרט האַלט אין זיך אַ געדאַנק. מען דאַרף אים נאָר זוכן און אויסגעפינען.

און עס גייט אַוועק אין יהודה ערענקראַנצעס בוך אַ שפּיל אין ערנסט און אין שפּאַס פון זוכן דעם געדאַנק און אים געפינען אין די אַלטעגלעכע „גאַרנישט זאָגנדיקע“ ווערטער. געשריבן איז דאָס בוך אין דער פּאַרם פון מאַנאַלאָג, דיאַלאָג און בריוו. עס איז אַ בוך נישט נאָר צום ליינען, נאָר אויך צום פּאַרליינען. ווער עס ווייסט נישט, אַז יהודה ערענקראַנץ־ארן איז געווען אַ ייִדישער שווישפּילער (ביי דער ווילנער טרופּע אין בוקאַרעסט) און איז אַ באַקאַנטער העברעיִשער רעציטאַטאָר אין ישראל, קען זיך דאָס משער זיין אויפן סמך פון זיין בוך.

די פיר פלימעניקעס האָבן אַזוי אַרום מיט זייער לעבן געפרוּווט רעאַלי־זירן און צום טייל אויך רעאַליזירט די הויפט־מאָטיוו פון וועלוול זבאַראַ־זשערס פּאַעזיע: דעם נאַציאָנאַל־ראַמאַנטישן, דעם קינסטלעריש־באַהעמיע־נישן, דעם סאַציאַלן מאָטיוו און דעם מאָטיוו פון ליבשאַפט צו העברעיִש און ייִדיש און האָבן אויך נישט אויסגעלאָזט דעם עלעמענט פון רעספעקט צו השכלה און — צו דייטשער קולטור. און זיי האָבן מיט זייער אומרו און באַ־גאַבונג געהאַלפן אָנהאַלטן (אין מאַנגערס לשון) דעם רעוועראַנס פאַר דעם משפּחהדיקן יחוס־נאַמען: זבאַראַזשער־ערענקראַנץ.

וואַקאַרעשט

איינער פון די „אסירי ציון“ וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פון רומעניע און עולה געווען קיין ישראל דערמאָנט מיר אין אַ בריוו אונדזערע באַגעגע- נישן און לאַנגע שפּאַצירן איבער די בוקאַרעסטער ייִדישע גאַסן און דער עיקרשט איבער וואַקאַרעשט, און „זאַלסט וויסן אַז וואַקאַרעשט איז מער ניטאַ, ד“ה די גאַס איז פאַראַן און זי איז אַזוי לאַנג ווי זי איז געווען, און יידן וויל- נען דאָרט, אָבער די אַטמאָספּער פון וואַקאַרעשט איז מער נישט פאַראַן. און עס פעלן דאָרט די ייִדישע געשטאַלטן, וואָס האָבן באַהערשט די גאַס און איר צוגעגעבן איר באַזונדערן חן פון מסתּר-פאַרהאַוועטקייט און באַהעמיענישער ליידיק-גייעריי אין איין און דער זעלבער צייט. וואַקאַרעשט, הגם לכּאורה דרויסנדיק די זעלבע, איז נישט מער צו דערקענען. דער גוף איז דאָ, אָבער די וואַקאַרעשטער נשמה איז אַוועקגעפּלויגן און די ייִדישע הויפּט-גאַס זעט דערפאַר אויך דרויסנדיק אַנדערש אויס“.

בין איך געזעסן און האָב געלייענט דעם לאַנגן בריוו פון מיין פּריינט דעם „אסיר ציון“, און נישט ווילנדיק האָב איך אין זכּרן געשפּרייזט איבער וואַקאַרעשט און איבער אירע אַרומיקע גאַסן, און עס זענען פאַרבייגעגאַנגען מיין דערמאָנונג געשטאַלטן איבער געשטאַלטן און איך בין געבליבן שטיין און זיך דערעיקרשט נישט געקענט אָפּרייסן פון עטלעכע פון צווישן זיי. „די עטלעכע“ האָבן דווקא צו טון מיט דער גראַטעסקער זייט פון דער וואַקאַרעש- טער אַטמאָספּערע, אָבער עס האָט אַט די געשטאַלטן אויך נישט געמאַנגלט פּאַלקישער פּאַטאַס.

די בוקאַרעסטער ייִדן-גאַס וואַקאַרעשט איז נישט געווען אַזאַ שם-דבר ווי די וואַרשעווער נאַלעווקיס. אָבער איך, וואָס מיינע פּיס האָבן געטראָטן אויף ביידע גאַסן, קען עדות זאָגן, אַז וואַקאַרעשט איז נישט געווען ווייניקער דינאַמיש, נישט ווייניקער פאַרביק און איינגאַרטיק ווי די נאַלעווקיס.

די נאַלעווקיס זענען אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה גע- זאָרן אַ שטיק הייליקע ייִדישע געשיכטע, אָבער אויך וואַקאַרעשט האָט איינ- געזאַפט אין זיך אַ היפש ביסל אומשולדיק פאַרגאַסן ייִדיש בלוט אין די טעג פון די אייזן-גוואַרדייאישע יאַנאַר-פאַגראַמען און האָט איבערגעלעבט די אַנגסטן פון דעפּאַרטאַציע, ווען היטלערס שותף מאַרשאַל אַנטאַנעסקו האָט הונדערטער טויזנטער רומענישע יידן פאַרשיקט אין די צעשאַסענע און חרובע פּאַדאַלישע שמעטלעך אויף יענער זייט דניעסטער.

פאר מיינע אויגן אבער שטייט נישט די איבערגעשראקענע און פון היינט אויף מארגן אויף אלדאס ביז זיך ריכטנדיקע וואקארעשט, נאך יענע יידישע גאס ווי איך האב זי געקענט אין די יארן צווישן ביידע וועלט-מלחמות — די רעשידיקע, פריילעכע, פראטעסטירנדיקע און אין וואל-צייטן היפש „אוכאזשעוועטע“ וואקארעשט.

אן ערך הונדערט טויזנט יידן לעבן אין דער רומענישער הויפטשטאט. זיי וווינען אויף אלע שיינע און פריזישע גאסן, אבער די געגנט, ווו עס הערשט מער יידישע אטמאספער ווי ערגעץ אנדערש אין שטאט, איז וואקארעשט, די גאס, וואס הייבט זיך אן נאך די געוועלבן פון דער באראציעי-גאס און נאכן טעמפל אויף דער גאס פון „הייליקן פרייטיק“ און ציט זיך קילאמעטער-ווייט ביז צו דער שטאטישער צענטראל-תפיסה.

ווען איך רעד פון יידישער אטמאספער אויף וואקארעשט, מיין איך די אטמאספער פון אשכנזישע יידן, אדער, ווי מען פלעגט זיי אמאל רופן, און די ספרדים רופן זיי נאך עדה-היום, די לעכישע יידן. (אויפן נאמען פון פוילנעס לעגענדארישן מלך לעך).

די ספרדים, אדער ווי זיי האבן געהייסן ביי די אשכנזישע יידן, די פרענ-קעס, האבן צווישן ביידע וועלט-מלחמות געהאט זייער אייגענע קהילה. און זייער „וואקארעשט“, זענען געווען די „וואדעס“, ד"ה די גאסן און געסלעך אויף יענער זייט פון דעם טייך דימבאוויצע, וואס הייבן זיך אן ביים „גרויסן מארק“ און ענדיקן זיך ערגעץ ביי די קריסטלעכע צווינטערס און ביים שפא-ניאלישן בית-עלמין.

אויף די גאסן ארום דער לעכישער, ד"ה ארום דער אמתער וואקארעשט, זענען געשטאנען די טעמפלען, סינאגאגעס און בתי-מדרשים און דארט זענען אויך געווען די איזראעליטיש-רומענישע פאלקס-שולן און די גימנאזיע „קול-טורא“. האט מען טאקע אויף וואקארעשט געזען מער ווי ערגעץ אנדערש אין שטאט יידן גיין דאווענען און יידישע קינדער לויפן אין די פרימארגנס לער-נען די איזראעליטיש-רומענישע תורה. אבער נישט דערפון איז ארויסגעקו-מען דער יידישקייט-קאלאריט פון וואקארעשט.

בוקארעסט איז אין תוך געווען א שטאט אן דער פרומער יידישקייט אויפן מזרח-איראפעישן שטייגער. מען האט אין בוקארעסט זעלטן געזען א יידן אין פרום-יידישער טראכט, און שבת איז אויף וואקארעשט געווען וויי-ניקער שבת ווי אויף איסט בראדוועי און אויף דילענסי סטריט. און קייז ווי-ליאמסבורג איז וואקארעשט אודאי נישט געווען.

די פרומע יידישקייט פון די דאווענערס אין די שולן האט מען אויף וואקארעשט געפילט נאך אין די פארכטיקע טעג פון ראש השנה און יום-

כיפור. דעמאלט באַרויקט זיך וואַקאַרעשט און עס שפּרייט זיך איבער איר צניעותדיקע שטילקייט. אַבער אַחוץ די דריי טעג, איינגעשלאָסן שבתים און יום־טובים, האָוועט וואַקאַרעשט וואַכעדיק און פאַרגינט זיך נישט אַ מינוט פון רעליגיעזער, פון יידישער פאַרטראַכטיקייט.

וואָס זשע איז יידיש, אין דער אמתן יידיש, אויף וואַקאַרעשט? די יידיש־קייט פון וואַקאַרעשט זענען אירע יידישע קרעטשמעס, אירע „טשאַינאַריעס“ (טיי־הייזער), אירע זומער־גערטנער און אירע געשטעלן מיט יידישע מאכלים. אין די זומער־גערטנער: געהאַקטע לעבער מיט ציבעלע, גראַשיצע, פראַזשאַ־לאַ (אויף קוילן געבראַטן פלייש) סערווירט אויף ברעטלעך, האַלעשקעס און — געפילטע פיש. אויף די געשטעלן: געפראַזשעטע ניסלעך, קנישעקלעך און עפעס כלה־מינים פורים־גרייט אין אַלע טעג פונעם יאָר. ערב שבת פאַר־שמעקט עס אויף די געשטעלן פון אינדערפרי אָן מיט פרישער חלה מיט זאַפ־וַען און מאָן.

יידישע אַטמאָספּער האָט זיך געטראָגן איבער וואַקאַרעשט פון די „טשאַי־נאַריעס“. דאָרט, אין די טיי־הייזער און קרעטשמעס פון וואַקאַרעשט, זענען צוריק מיט צענדליקער יאָרן געזעסן און חשיבותדיק געפראַוועט וועלטלעכע „גוט־יידישקייט“ רומעניעס אויסטערלישע קולטור־געסט: וועלוול זבאַראַ־זשער, אברהם גאַלדפאַדען, ראובן־אשר ברוידעס און ד״ר אליעזר רוקח. פון די זומער־גערטנער האָט דורך יאָרן נאַכט־אייך, נאַכט־אויס אַרויסגעהילכט אויף וואַקאַרעשט דאָס וואָרט פון יידישן שושפילער און אין הויז אויפן נאָ־מען פונעם „רומענישן מענדעלסאָן“, ד״ר יוליו באַראַש איז פאַרגעקומען נישט אייך היסטאָרישע פאַרזאַמלונג פונעם רומענישן יי־דנטום.

די טיי־הייזער און די קרעטשמעס און דאָס געזאַנג פון יידישע טעאַטער ניגונים און דערעיקרשט פון וועלוול זבאַראַזשערס לידער, וואָס מען האָט דאָרט אַ האַלב יאָרהונדערט נאָך וועלוולס באַזוך אין רומעניע נאָך אַלץ גע־זונגען ביי צימבל־באַגלייטונג — דאָס האָט געגעבן יידישע פאַרב און גע־שאַפן יידישע אַטמאָספּער אויף וואַקאַרעשט.

און יידישע געשטאַלטן האָבן איך דאָרט באַגעגנט, וואָס איך קען זיי ממש נישט פאַרגעסן. יעדער פון זיי — ווי אַרויסגעשפרונגען פון אַ ראַמאַן וועגן „וואַקאַרעשט“. וואַקאַרעשט קען זיך נישט באַקלאַנגן, אַז מען זאָל זי נישט האָבן באַזונגען און באַשריבן אויף יידיש און אויף רומעניש.

אַט זענען וואַקאַרעשטער פאַרשויןען, וואָס זענען היינט נאָכן בריוו פון מיין פריינט, דעם „אסיר ציון“, מער ווי תמיד צוגעשטאַנען צו מיר: דערצייל וועגן אונדז.

און זיי זענען גערעכט, וואָרום וועגן די לייט, וואָס טראָגן אַ צילנדער

(פשוטו כמשמעו און סימבאליש) ווען זיי שטייען ביים שפינראד פון אונ-
דזער פאלקסגעשיכטע שרייבט מען געוויינטלעך, און געוויינטלעך א סך,
און אמאל מער ווי מען דארף, אבער וואס איז מיט אזא וואקארעשטער יידישן
קהל'מענטש ווי אזיאס מעליק? איז ער נישט ראוי דערמאנט צו ווערן?

ער איז געווען, אזוי צו זאגן, איינער פון די וואקארעשטער געזעלשאפט-
לעכע פעלדשערס. ווערט א ייד אן עקאנאמישער חולה, פאליציי טשעפעט זיך
צו זיין געוועלב און דער שטייער-מאנער שטייט-צו — צו וועמען זאל ער
לויפן? צו א דאקטאר, כ'מייך, צו א פאליטיקער אין צילינדער, צו א דעפּו-
טאט, צו א מיניסטער? דער ייד גלייבט נישט אין דאקטוירים. ער גייט צו
מעליקן, צום פעלדשער. און צום פעלדשער דארף ער גארנישט גיין. מעליק
קומט צום ייד אין געוועלב אריין אויסהערן זיינע צרות. ווען איך זע אין מיין
דמיון וואקארעשט, זע איך דעם קרומען אזיאס מעליק, וואס טראגט ארום זיין
שווערן גוף אויף קראטשעס איבער די וואקארעשטער טראטוארן שטענדיק
מיט קהלשע זארגן אויפן קאפ. אט שפרינגט ער אויף די הילצערנע קוליעס
זיך משתדל צו זיין אריינצונעמען א קראנקן אין קהילה-שפיטאל און אט צו
דער פאליציי בעטן זי זאל האבן איינזעעניש מיט א יידישן געוועלבער, און
אט יאגט ער זיך דינגען א זאל פאר א פראטעסט-פארזאמלונג. ער האט אלע-
מאל עפעס וועגן וואס ס'איז ווערט צו פראטעסטירן.

איון, איז מעליק א מענטש ביי מאניוס דעמאקראטישער פויערים פאר-
טיי. ער איז א בן-בית ביי א דעפוטאט, וואס שמט אזוי ווייט מיט זיין
„חכמה“, אז פריינט און קעגנער רופן אים אַנשטאַט ד. ר. יאָאַניצעסקו —
דוראק יאָאַניצעסקו. און צו דעם דוראק לויפט מעליק אויף זיינע קראטשעס,
און דער דוראק נעמט א בירושע און פארט צום מיניסטעריום און פועלט
אויס א טובה. און אז ער איז אין דער אפאזיציע, קומט דוראק אפילו צו מע-
ליקס פראטעסט-פארזאמלונגען. אבער דערפאר טראגט מעליק די זארג, אז
ביי דוראקס וואל-פארזאמלונגען אויף וואקארעשט זאל זיין עולם, וואס מער
עולם. און דער עולם קומט טאקע. און מעליק זיצט אויבנאן צווישן די פני
פון דער פארטיי. עס רעדט עפעס א פארטיי-גדול און דוראק שטייט הינטער
דעם רעדנער און גיט צייכנס דעם עולם ווען און ווי שטארק מען זאל אפלא-
דירן. ממש ווי א קאפלאמיסטער. אמאל איז דער עולם וויליק צו טאן ווי דר-
ראק בעט זיך מיט זיינע הענט, און אמאל נישט.

אבער איינער אויף דער גאלעריע איז פאראן, וואס וויל, אז מען זאל
וואס מער אפלאדירן און וואס מער פאטאקעווען. אים דאכט זיך, אז וואס
מער פליעסקעריי און וואס מער מען וועט שרייען: „אזוי איז עס“, „לעבן

זאל די דעמאָקראַטיע, אַלץ מער וועט מען דערנאָך קאַנען אויספועלן טובות ביי דוראַקן און ביי די פּאַרטיי־גדולים.

דער מאַן אויף דער גאַלעריע כאַפט איבער די מאַס. דער רעדנער האָט שוין אַנגעהויבן פון דאָסניי צו רעדן, אָבער דער מאַן אויף דער גאַלעריע אַפּלאַדירט נאָך אַלץ און האַלט אין איין שרייען: „אַזוי איז עס“. זעט דוראַק, אַז דער צופיל קען אויך קאַליע מאַכן זיין רעזשי און ער גיט אַ געשריי צו דעם מאַן אויף דער גאַלעריע: „דו, משה, שווייג! (טו, מאַישע, ס'טאַטש). שטילט זיך איין דער מאַן, וואָס אַלע ווייסן איצט, אַז ער הייסט משה און איז דוראַקס אַ מקורב, וואָרים אַ סימן ער רופט אים ביים נאָמען.

דער וואַל־שמש משה אויף דער גאַלעריע איז נישט בלויז אַ גראַטעסקע פיגור, נאָר ער איז אויך אַ טרויעריקער געזעלשאַפטלעכער סימבאָל פון ייִדישן בטחון אין פּריץ. און עס איז קיין חילוק נישט צי דער פּריץ איז אַ דעמאָקראַטישער, אָדער אַ קאָמוניסטישער דוראַק. דער „דו, משה“ שטייט אַלץ אויף דער גאַלעריע און פּליעסקעט און וויל אייננעמען דאָס האַרץ פונעם פּריץ. און אַ דריטער פּאַרשויף אַ וואַקאַרעשטער פּאַרשויף, שווימט אַרויף אין מיין זכרון. איך גיי פּאַרביי די „סאַקראַ“ אויף איינער פון די נאָענטע זייטן־גאַסן. „סאַקראַ“ האָט אויף רומעניש געהייסן די חברה קדישא, וואָס האָט באַזאָרגט ייִדיש־בוקאַרעסט מיט קברים און איז געווען די „רייכע מומע“ פון אַלע קהלשע אינסטיטוציעס. אויפן הויף פון דער „סאַקראַ“ איז אַלעמאַל געווען אַ געזעמל מיט אַרעמע לייט, וואָס האָט זיך נאָכגעפרעגט אויף אַ לוויה. שטייט דאָרט מישו בראַון, אַ שלאַנקער יונגע־מאַן אין די סוף דרייסי־קער, און טענהט איין מיט אַ הייפל וואַרטערס. ער שמועסט סתם לשם שמועס. ער האָט ליב צו דערציילן, מישו בראַון. ער רעדט חצי ייִדיש און חצי רומעניש. אָבער דער חצי ייִדיש זיינער איז אַלעמאַל אַזאַ פּאַרביקער, אַזוי פול שפּאַנונג, אַז מיר דאַכט — אַ גרויסער בעלעטריסט, וואָס לייענט פאַר קאָפּיטלען פון זיין נייעסטן בוך.

און וואָס איז ער שוין נישט איבערגעוועזן אין זיין לעבן מישו בראַון. ס'האָט אים אַפט געפּעלט פּרנסה און ער איז, ווי ער פּלעגט זאָגן, אַרומגעלאָפּן מיט אַ „באַרוועסן מאַגן“ און ער האָט זיך גענומען צו אַלערליי עבודות. איינמאַל איז ער געווען, מישו בראַון, אַ שומר אויפן בוקאַרעסטער בית־עלמין. געדענק איך ווי ער האָט איבערגעגעבן וועגן זיינס אַ נאַכטיקן שפּאַציר צווישן די קברים, ווען עס האָבן פּלוצים אַנגעהויבן הינטער אים די גראַזן צו רעדן. און בראַון נעמט מאַלן דעם פּחד, וואָס וואַקסט אין אים, ביז דער שרעק וואַרפט אים אום אַ פּאַרחלשטן. אַז מען האָט געהערט בראַונען דערציילן, האָט מען געמוזט הנאה האָבן

פון זיינע ווונדערלעך־קינסטלערישע בילדער און גלייבן, אָן דער שעפּערישער שפינדאָד אין וואַקאַרעשט שטייט נישט ליידיק. מישו בראָון איז פאַרן צו־הערער געוואָרן דער סימבאָל פון פּאָלקס־שעפּערישקייט אין וואַקאַרעשט. זענען נאָך היינט אין דער סאַוועטיזירטער וואַקאַרעשט געמאַלט געזעל־שאַפּטלעכע פעלדשערס ווי אַזיאַס מעליק און סתם דערציילערס מיט געמיט ווי מישו בראָון? ווייזט אויס, אָן נישט. אין ייִדיש־שטייגערנישן זינען איז דאָס, ווי עס שרייבט מיין חבר, דער „אסיר ציון“, אי אַנדערש און אי דלות־דיקער.

אַבער דער סאַמע פּראַמינענטסטער וואַקאַרעשטער איז איסאַק פעלץ. דער באַשרייבער פון וואַקאַרעשט, דער ראַמאַניסט פון וואַקאַרעשט. איסאַק פעלץ איז בלי ספק איינער פון די סאַמע באַגאַבטסטע שרייבער אויף רומע־ניש. פעלץ איז איצטער — שרייבט מיין חבר, דער „אסיר ציון“ — אויף דער פּריי אַבער ער האָט הינטער זיך שיינע עטלעכע יאָר תּפּיסה. איך זע אים פאַר מיר. אַ מיטלווקסיקער מיט גיכע און וויליונגערישע זשעסטן איז איסאַק פעלץ געווען אַ „גוטער ברודער“ מיט אַלע רומענישע און ייִדישע פּאַרטייען און אויף „דו“ מיט יעדן און שוין ביי דער ערשטער באַגע־געניש.

פעלץ איז געווען אַ שרייבער מיט און אָן אַ נאַמען. אונטער זיין אייגע־נעם נאַמען אָדער אונטער אַ פּסעוודאָנים האָט ער געשריבן אין אַן אַ שיעור רומענישע און ייִדיש־רומענישע צייטונגען און זשורנאַלן. אָן אַ נאַמען האָט ער געשריבן די רעדעס און די פּראַפּאָגאַנדע־שריפטן פון כלערליי רומענישע פּאָליטיקער פון צווייטן און פון דריטן ראַנג. מיט אַנדערע ווערטער, ער איז אַ חוץ שרייבער נאָך געווען אַ „געשפּענסט־שרייבער און אַ „פּובליסיטי־שרייבער.

געשריבן מיט און אָן אַ נאַמען — אַבער קיין פּרנסה בהרחבה האָט ער, ווייזט אויס, דערפון נישט אַרויסגעשלאָגן. וואַרים פעלץ איז אַלעמאַל געווען אויפן געיעג נאָך אַ גמילת־חסד.

באַרימט געוואָרן איז פעלץ מיט זיינע ראַמאַנען וועגן דער סאַמע גע־דיכטסטער ייִדישער אַרעמשאַפט אין בוקאַרעסט. אַליין אַ געבוירענער אין בוקאַרעסט און אַ קינד פון אירע ייִדישע גאַסן, האָט פעלץ גוט, אפשר צו גוט, צו פיינלעך קלאַר געקענט די „קאלעא וואַקאַרעשט“. אויך די ייִדיש־רומענישע ליטעראַטור אויף ייִדיש איז נישט פאַרבייגע־גאַנגען „קאלעא וואַקאַרעשט“. איציק מאַנגער און יעקב שטיינבאַרג האָבן וועגן איר געזונגען.

ביי איציק מאנגערן איז „קאלעא וואקארעשט“ געווען פארבונדן מיט דער זעונג פון דער „זבארזשעריאדע“. מאנגערס פאָעטישע וויזיע פון „וואַ-קארעשט“ איז געווען זיין באַגעגעניש מיט דער שאַטן-געשטאַלט פון דעם ייִדיש-העברעיִשן טרובאַדור וועלוול זבאַראַזשער-ערענקראַנץ.

דער דיכטער יעקב שטערנבערג ווידער האָט געהאַט די זעונג פון גראַ-טעסקער ייִדישער לעבנס-שקיעה און פון שטאַרבנדיקע ייִדישע קולטור-פּייערן אויף „קאלעא וואַקארעשט“:

און די קרעטשמע-גערטנער זידן...
ס'זיצט אַ קצב, צייגט עשירות.
די לבנה פאַר דעם יידן
זינגט, ווי פעפי ליטמאַן, זמירות.

ביידע ייִדיש-פּאָעטן, אי דער טשערנאָוויצער איציק מאַנגער און אי דער ליפּקאַנער יעקב שטערנבערג האָבן, אַזוי צו זאַגן, אַ קולטור-היסטאָרישע באַ-ציונג צו „קאלעא וואַקארעשט“. יעקב שטערנבערג האָט זיין קולטור-קריטישע שטעלונג צו „וואַקארעשט“ ברייטער אַרויסגעבראַכט אין זיין לענגערער פּאָעמע „מיין לוויה“.

פאַר דעם וואַקארעשטער געבוירענעם שרייבער איסאַק פעלץ איז זיין גאַס נישט געווען קיין ראַמאַנטישע זעונג ווי פאַר איציק מאַנגער און אויך נישט קולטור-קריטישער גראַטעסק ווי פאַר יעקב שטערנבערג — פאַר אים, פאַר פעלצן איז „קאלעא וואַקארעשט“ ביטערע איבערלעבעניש פון מאַטער-יעלער און גייסטיקער נויט.

איסאַק פעלץ האָט אין זיין ראַמאַן „קאלעא וואַקארעשט“ נישט געשאַ-געוועט זיין גאַס. מיט נאַטוראַליסטישער אַכזריות פירט ער אַרויס געשטאַלטן צעבראַכענע און מאַראַליש פאַרקריפּלטע אין זייער גאַנצער נאַקעטקייט. פעלץ האָט אָפּט די שאַרפע אַנאַליטישע פען פון דעם זיידן מענדעלע און אויך זיין פאַרכטלאַזיקייט צו זען און אַלץ צו זאַגן, אָבער איב פעלט מענדעלעס לירי-שער אינטערמעצאַ, וואָס פאַרגייט זיך מיט דעם קול פון אַ סאַלאַוויי.

פעלצס „קאלעא וואַקארעשט“ (1934) און שפּעטער אַ יאָר זיין ראַמאַן „פּאַק אין האַנול קו טעי“ (פּייער אין הויף מיט די לינדען-ביימער) זענען נישט געשריבן מיט אויסדריקלעכער סאַציאַלער טענדענץ, אָבער סיי-ווי זע-נען אַט די ביידע ראַמאַנען אַ שטאַרקער געזעלשאַפּטלעכער אַנקלאַג אין נאַ-מען פון דער ייִדישער אַרעמשאַפּט און פון איר צעטראַטענעם לעבן. פון סאַציאַלן שטאַנדפּונקט האָבן פעלצס ראַמאַנען בכו נישט גע-קענט זיין נישט-כשר פאַרן „נייעם רעזשים“. און זיין לעצטער ראַמאַן

„ישראל, דער פאַרבלוטטיקטער“, וואָס דערציילט וועגן די ייִדישע איבערלע-
 נענישן אין דער צייט פון היטלער און אַנטאַנעסקו, האָט פאַרן רעזשים פון
 גיאָרגיוֹדעזש, על פי שכל, אויך נישט געקאָנט זיין טריפה. עס איז נישט
 פאַראַן, גלייב איך, אַ ייד, וואָס ווי „פּאַליטיש אויסגעהאַלטן“ און אידעאָלאָ-
 גיש פאַרהאַרטעוועט ער זאָל נישט זיין, זאָל קענען בלייבן מיט טרוקענע אויגן
 ביים לייענען דאָס קאַפיטל פון אמתן לעבן אין פעלצס ראָמאַן, וואָס דער-
 ציילט וועגן דעם בוקאַרעסטער רב מיט זיינע צוויי זין גדליה און שמחה. אַלע
 דריי האָט מען זיי געפירט שיסן אין די בוקאַרעסטער פּאַגראַם-טעג, אַבער
 בלויז די זין האָט מען דערהרגעט. צום פּאַטער האָט זיך קיין קויל נישט גע-
 נומען. אַ גאַנצע נאַכט איז ער געבליבן ליגן לעבן זיינע טויטע זין, און דער-
 נאָך זיך געמוזט אומקערן אַ לעבעדיקער אין שטאַט אַריין.

פאַרוואָס־זשע האָט מען איסאַק פעלצן אַרעסטירט און געהאַלט אין
 תּפּיסה? זאָל ער, פעלץ וואָס איז גרייט געווען צו דינען אַלע ייִדישע און אויך
 אַלע רומענישע פּאַרטייען (אַ חוץ די מערדער) זיך האָבן ז'בונטעוועט דווקא
 קעגן „נייעם רעזשים“ און קעגן די יעווסעקעס? עס גלייבט זיך נישט. פאַר-
 קערט. אפשר האָט ער יאָ געדינט די יעווסעקעס און — טאַקע דערפאַר האָט
 מען אים סוף־כל־סוף „גערייניקט“ און אַריינגעוואָרפן אין תּפּיסה? דאָס לייגט
 זיך גיכער אויפן שכל.

די דרוקעריי „סלאווא“

די דרוקעריי „סלאווא“ איז צווישן ביידע וועלט־מלחמות געווען דער איינציקער יידיש־ליטערארישער ווינקל אין בוקארעסט. זי איז געשטאנען, די דרוקעריי, אין הויף פון אַ גרויסן הויז אין צענטער פון שטאָט, אַנטקעגן דער מאָנומענטאַלער געביידע פון באַנק מאַרמאַראַש־בלאַנק, און איר בעל־הבית איז געווען דער אַנגעזעענער ציוניסטישער טוער און זשורנאַליסט אברהם פעלער. על פי זיינע ציוניסטיש־פּאָליטישע איבערצייגונגען האָט אברהם פֿעלער געהערט צו דער רעוויזיאָניסטישער גרופע און איז נאָך דער שפּאַלטונג פון דער דאָזיקער גרופע געוואָרן איינער פון די פירער פון מאיר גראַסמאַנס „ייִדן־שטאַט־פּאַרטיי“.

אַבער אַחוץ דעם איז אברהם פעלער נאָך געווען אַ חובב ייִדיש, אַ קענער פון דער ייִדיש־ליטעראַטור און אַ פריינט כמעט מיט אַלע וויכטיקע ייִדיש־שרייבער אין לאַנד.

צו דער דרוקעריי איז פעלער געקומען פון זשורנאַליזם און נישט, ווי ס'טרעפט זיך אָפט, פאַרקערט. ווען אברהם לייב זיסו ז"ל האָט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געגרינדעט און אַרויסגעגעבן די רומעניש־ציוניסטישע טאַג־צייטונג „מאַנטואירעאַ“ (די גאולה), איז אברהם פעלער געווען איינער פון אירע אינעווייניקסטע הויפּט־מיטאַרבעטער. אַז די צייטונג האָט זיך פאַר־מאַכט, האָט אברהם פעלער אָפּגעקויפט די מאַשינען און איז געוואָרן דער בעל־הבית פון אַ דרוקעריי, וואָס ער האָט איר געגעבן דעם אַרנאַיִש־רומענישן נאָמען „סלאווא“ (דאָס אות).

אין דער רעכטער זייט פון דער דרוקעריי איז צווישן קאַסטנס אויך גע־שטאַנען אַ קאַסטן מיט ייִדישער שריפט און משה כאַימסקי פון קעשענעוו האָט פון דאָרט מיט בליציקער שנעלקייט געקליבן ייִדישע אותיות און גע־זעצט אונדזערע צייטשריפטן („די וואָך“ און „שויבן“) און דורכויס דאָס גאַנצע ביסל ייִדיש־ביכער, וואָס איז אין די לעצטע צען יאָר פאַר דער צוויי־טער וועלט־מלחמה דערשינען אין בוקארעסט.

איך האָב מיר אַזוי אַ זאָג־געטאָן, אַז דער זעצער איז געווען משה כאַימ־סקי, גלייך איך זאָל דערמיט האָבן אַלץ אויסגעשעפט. דער אמת איז, אַז כאַימסקי האָט טאַקע באַהערשט די זעצער־ישע מלאכה על צד היותר טוב, אַבער געווען איז ער אַ שרייבער. פון זעצעריי האָט ער בלוז געצויגן זיין חיונה און מפרנס געווען בצמצום ווייב און קינדער. אַ גאַנצן טאַג איז כאַימסקי

געשטאנען א געבויגענער איבערן זעץ־קאסטן און האָט געסדרט אותיות אָבער יעדע פרייע שעה און די פרייע טעג פון סוף וואָך האָט ער אָפגעגעבן צו שרייבעריי.

ער האָט געשריבן לידער און דערציילונגען. וועגן די לידער ווייסן מיר פון דער זאַמלונג סאַטירע און פאַראַדיע אונטערן נאָמען „אַ קניפּ אין באַק“. און וועגן די דערציילונגען — פון אַן אַנמעלדונג אין דעם לידער־בוך, אָז ער גרייט צום דרוק אַזאַ באַנד און אַז דאָס בוך וועט הייסן „פינצטערע ווינקלען“. איך האָב דורכגעבלעטערט די 54 זייטן פון כאַימסקיס סאַטירע און פאַ־ראַדיע און האָב נישט געפילט, אָז זיי זאָלן זיין ביכולת עמעצן אַ קניפּ צו טאָן — זיי זענען צו גוטמוטיק און פאַרמאָגן נישט קיין שאַרפקייט, אָבער ווען איך לייען אין איינעם פון זיינע לידער, אָז —

„מיין געדאַנק וויל ניט וויסן פון גרענעצן מענטשלעכע
לאַגישע
„מיין האַרץ איז אַ הויפּן פון קוילן ברענענדיק־
מאַגישע...“

איז גלייך איך זע פאַר מיר דעם מאַן פון איבער פערציק מיט אַ צעבראַכע־נעם גוף און מיט איינגעפאַלענע באַקן פון אַ זקן, און מיר דאַכט, אָז דאָס איינציק יונגע אין כאַימסקין איז, ווייזט אויס, דאָס האַרץ, וואָס גליט אַרויס מיט דעם „הויפּן קוילן“ דורך דעם בליק פון זיינע אויגן — אויגן פון אַ רעליגיעזן פאַנאַטיקער. כאַימסקיס רעליגיע איז געווען דער גלויבן אין דער „שיינער גליקלעכער וועלט“ פון סאַוועט־רוסלאַנד.

דאָ אין בוקאַרעסט האָט ער געגרייט דערציילונגען וועגן „פינצטערע ווינקלען“. און אויף וויפל איך ווייס, איז אין זיינע ווינקלען באמת קיין ליכ־טיקייט נישט געווען. עס האָבן אין זיינע ווינקלען געבושעוועט אַרעמקייט און שלאַפקייטן. און כאַימסקי האָט אויך באַטראַכט פאַר אַ שטיק „פינצטער־קייט“ וואָס זיינס אַ בחורל האָט אַנשטאַט אין רוסלאַנד גאָר געגלויבט אין אַרץ־ישׂראל.

דער זעצער — אַ ליטעראַט. דער בעל־הבית פון דער דרוקעריי — אַ רעדאַקטאָר פון אַ ציוניסטישער צוויי־וואַכן שריפט „דרומור נוי“ (נייע וועגן) און, ווי געזאַגט, אַ געניטער זשורנאַליסט און אַ ייד מיט אַ סך שכל הישר און מיט אַ פיינעם ייִדישן געמיט. די סביבה איז בכּן געווען אַ ליטעראַרישע, נאָך איידער די ייִדישע און רומעניש־ייִדישע ליטעראַטן האָבן איר צוגעגעבן שרייבערישע אַטמאָספּער און פּיקאַנטקייט פון שמועס. צווישן צוועלף און איינס בייטאַג, אָנהייבנדיק פון זונטיק ביז פרייטיק,

ווערט דאָס צימער פונעם דרוקעריי בעל-הבית אברהם פעלער פאָרוואַנדלט אין אַ ליטעראַרישן יאָרִיד. פעלערס צימער איז אָבער בלויז, אַזוי צו זאָגן, דאָס בעסטע שטיקל פּלאַץ אויפן יאָרִיד, וווּ די פּני האָבן אויפגעשטעלט זייערע געצעלטן. דאָס ליטעראַרישע יונגוואַרג, די שרייבער אונטער 40, וואָס די עלטערע האָבן זיי מיט ליבעפולער איראַניע גערופן „דער נאַכווקס“, האָט זיך אויסגעשפּרייט אין הויף און האָט זיך אָדער צוגעהערט דורכן פענצטער צו די רייד פון די עלטערע, אָדער אָנגעשפּאַרט ערגעץ אין אַ ווינקל ביי אַ וואַנט, געכאַפט צווישן זיך אַליין אַ שמועס. מען האָט ראַזקלאַדעוועט ליטע-ראַרישע פּלענער, מען האָט קריטיקירט שאַרף און אָן רחמנות נאָר-וואָס דער שינענע ביכער, מען האָט אויפגעבויט אין איינע עטלעכע מינוט די רעפּוטאַ-ציע פון אַן אומבאַקאַנטן שרייבער און מען האָט אין דיזעלבע עטלעכע מינוט צו נישט געמאַכט דעם אייזערנעם נאַמען פון אַ באַרימטקייט.

מיט איין וואָרט: ס'איז געווען פּריילעך. אין דרויסן ווילדעוועט ייִדן-האַס, ס'בושעוועט די צענוור און די מורא צו זאָגן וואָס מען טראַכט און עס לייערט מיט טרויעריקער עקשנות די זיכערקייט, אַז מאַרגן וועט נאָך זיין ערגער, די פּאָליטישע לופט וועט נאָך דושנער ווערן און ס'וועט נאָך געפּער-לעכער זיין אַרויסצורעדן אַ וואָרט.

אָבער היינט דאָ, אין דער דרוקעריי „סלאָוואַ“, ביי אברהם פעלערן אין ביוראָ, איז פּריי וואָס פּרייער קאָן נישט זיין. מען זאָגט אַלץ, מען רעדט זיך אַראָפּ פון האַרץ און מען זאָגט זיך אַריין אין דער זיבעטער ריפּ און דער עיקף --- מען לאַכט.

דעם געלעכטער באַזאָרגן מייסטנס די „נאַכווקס“-לייט פון הויף. דאָ אין צימער פירט ס'וואָרט עלעגאַנט, און אַ סך מאָל מיט עלעגאַנטן כּעס דער דיכ-טער יעקב שטערנבערג (איז מעגלעך אַזאַ צונויפּפאַר ווי עלעגאַנטער כּעס? זוּיזט אויס, אַז יאָ, אַ סימן: שטערנבערג).

דער ראַמאַניסט משה אַלטמאַן שטעלט אָן אַ באַלעבאַטישע מינע אויף זיין פנים און רעדט שטיל, פּאָלקסטימלעך, ראַפּינירט און אַלעמאַל אַריינזאָ-געריש, מיט אָפענע און פאַרבאָרגענע שטעכלינקעס אין די רייד.

דער דיכטער יעקב גראַפּער האָט אַ מילד, גרויס, קיילעכדיק פנים. ער שפּאַקלט זיך מער ווי ער רעדט. און אַז ער רעדט, רעדט ער מיזש און מיט גרויס באַהאַוונטקייט אין ענינים פון גייסט, אָבער זיין ישוב־הדעת האָט עפּעס אַ קורצן אַטעם. גראַפּערס ישוב־הדעת רויכערט יעדע פינף מינוט אַ מין ציגאַרעט, וואָס הייסט רוגזה. אָפּגערויכערט, ווערט גראַפּער ווידער ישוב־הדעתדיק, ביז צום צווייטן רוגזה פאַפּיראַס. גראַפּערן גייט אין לעבן אַריין צו באַווייזן, אַז ס'וואַלט אין אַלטרומעניע געווען אַ ייִדיש-ליטעראַטור,

אפילו אן בעסאראביע און אן בוקאווינע, וואס זענען נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה געווארן רומענישע פראווינצן. באווייזן באווייזט ער עס טאקע נישט, אבער רוגוז, רוגוז ער זיך וועגן דעם.

דער איינציקער וואס איז א מין תנא דמסיע, כ'מיין, ער שטיצט גראַ-פערס היסטאריאָזאָפּישע טעזע, איז דער יידיש-רומענישער ראַמאַניסט אורי בענאדאַר. ער האָט אַמאָל געהייסן שמחה שמידט און האָט זיך אויסגעקליבן אַ העברעיִשן פּסעוודאָנים, וואָס זאָל קלינגען רומעניש.

ער און י. לודאָ זענען פון צווישן די יידיש-רומענישע שרייבער די איינ-ציקע, וואָס זענען, אזוי צו זאָגן, רעגולערע מיטגלידער אין דער יידיש-ליטע-ראַרישער קיבעצאַרניע. זיי קומען אַריין כמעט יעדן טאָג מיטאַגרייט צו פּע-לערן אין דער דרוקעריי און „נעמען אַ וואָרט“, געוויינטלעך אויף יידיש, אבער אַז די טעמפּעראַמענטן צעשפּילן זיך — גייען זיי איבער אויף רומעניש.

בענאדאַר איז אַ קליינער, אַ קיילעכדיקער און — אַ טומלער, די ווער-טער האָבן ביי אים פּאַלעס. זיי אַליין, די ווערטער, רעדן סטאַטעטשנע און אַלט, אבער אונטער די פּאַלעס טומלען זיך, ווייזט אויס, יינגערע ווערטער, ווי קינדער, און שרייען אַריבער מיט זייער טומל בענאדאַרס סטאַטעטשנע ווערטער. ער פּאַלט גיך אַריין אין התפעלות, בענאדאַר, און זיינע פּלענער דאַכטן זיך אים אויס פאַרווירקלעכט, נאָך איידער ער האָט זיי אויסגעלייגט. דער היינט 66-יעריקער אורי בענאדאַר שטאַמט פון דער בוקאווינע, פון אַ דאָרף אין ראַדעוויצער קרייז. געקומען קיין רומעניע איז ער קינדווייז מיט זיין טאַטן, אַ שניידער, וואָס האָט ווי אַ שפּאַר ביסל אַנדערע בעל-מלאכהס פון יענער זייט קירשהער גרענעץ, געזוכט אַרבעט און פרנסה אין רומעניע, האָט געוויינט אַ שטיק צייט אין דער גרענעץ-שטאָט דאַראַהאַי און האָט דערנאָך זיך באַזעצט אויף שטענדיק, אין בראַילאָ, דער באַוויסטער האַפּן-שטאָט, ביים דונאַי.

אין יענער שטאַט פון רייכע דייטשע תבואה-סוחרים, פון רומענישע האַפּן-אַרבעטער, פון גריכישע זויערמילך-הענדלערס און פון אַרעמע יידישע בעל-מלאכהס, אין בראַילאָ, דער שטאַט, וואָס דער שרייבער פּאַנאַטי איס-טראַטי האָט זי אַריינגעפירט אין דער וועלט-ליטעראַטור, איז געוואָקסן און האָט זיך אויפגעצויגן שמחה שמידט. דאָרט האָט ער ביז אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן געהאַט אַ פּאַפּיר-קלייט און דאָרט האָט ער אָנגעהויבן זיין שרייבערישע קאַריערע.

אָנגעהויבן האָט ער זי אויף יידיש. אין 1916 האָט ער אין בראַילאָ אַרויסגעגעבן אינאיינעם מיט יעקב באַטאַשאַנסקין אַ יידישע צוויי וואָכן שריפט אונטערן נאָמען „דער האַמער“. און דאָרט האָט ער אויך געשריבן

טעאטער-רעצענזיעס אין די בראַילער רומענישע לאַקאַל-בלעטער און דאָרט האָט ער אויך אָנגעשריבן פינף איינאַקטערס, וואָס דריי פון זיי האָבן באַקו- מען דעם פרייז פון דעם „פאַרבאַנד פון טעאטער-קריטיקער“.

אַריין אין דער שרייבער-וועלט, אין דער יידישער און אין דער רומע- נישער, איז בענאָדאָר ערשט מיט פופצן יאָר שפּעטער, ווען ער איז אָנגעקו- מען קיין בוקאַרעסט און האָט זיך דאָ איינגעאַרדנט, ווי אַן אָגענט פון אַ גרויסער דייטשער פּאַפּיר-פּאַבריק.

דאָ אין בוקאַרעסט איז ער, ממש איבער נאַכט, געוואָרן אַ פּאַפּולערע פיגור צווישן שרייבער. ער איז געווען באַליבט און האָט געהאַט אַ סך פריינט, הגם אַ היפש ביסל פון זיינע פריינט און איך בתוכם, האָבן נישט געקענט גורס זיין די צו פיל „ליטעראַטור“ אין זיינע רייד און אין זיינע זשעסטן. איך האָב תמיד געהאַט דעם איינדרוק, אַז בענאָדאָר שטייט מאַדעל פאַר אַ ראַמאַן-געשטאַלט פאַר זיך אַליין, אַדער פאַר אַ פריינט, וועלכן ער איז חושד, אַז, ווער ווייס צי ער שרייבט נישט קיין ראַמאַן.

און אַז בענאָדאָרס ערשטער ראַמאַן „געטאָ פון צוואַנציקסטן יאָרהונ- דערט“ איז אַרויס אין 1934 איז ער טאַקע אַרויס מיט עכט בענאָדאָרישן טימל, אָבער ער האָט געמאַכט אַ היפשן רושם. דער רושם איז געווען שטאַר- קער ביי די גוים און שוואַכער ביי די יידן, כ'מיי, ביי די יידישע יידן. די מיינסטע רומענישע קריטיקער זענען געווען באַגייסטערט; זיי האָבן אין ברוך לאַנדאָן, דעם העלד פון בענאָדאָרס ראַמאַן צום ערשטן מאַל דערזען די גע- שטאַלט פון אַ יידן, וואָס ראַנגלט זיך מיט דער פּראַבלעם פון זיין אין דער זעלבער צייט אַ רומענער און אַ ייד. די רומענישע קריטיקער זענען פאַר- כאַפט געוואָרן פון דער פיטאַרעסקער זייט סיי פונעם יידישן לעבנס-שטיי- גער און סיי פון יידישע איבערלעבענישן, וואָס בענאָדאָר האָט אַרזיסגע- בראַכט אין זיין ראַמאַן מיט אַ סך פּאַטאַס און היפש רעטאַרישער איבערגע- לאַדנקייט אין זיין רומענישער שפּראַך.

פאַר אונדז, יידישע יידן, צוגעוואַנדערטע קיין בוקאַרעסט פון בעסאַ- ראַביע, פון בוקאַווינע און פון מאַרמאַראַש סיגעט, איז געווען שווער צו אַק- צעפּטירן דעם העלד ברוך לאַנדאָן פון בענאָדאָרס ראַמאַן, פאַר דער רעפּרע- זענטאַטיווער ליטעראַרישער געשטאַלט פון דער יידישער רומעניע.

לויט מיין געשמאַק און לויט דעם געשמאַק פון מיינסגלייכן יידישע שרייבערס איז בענאָדאָרס העלד ברוך לאַנדאָן (צום גרויסן טייל אַן אַלטער עגאָ פונעם מחבר גופא) געווען צופיל רעזאָנעריש, צו פיל אַ בינטל קרענק- לעכע ליטעראַרישע אַמביציעס און האָט אין זיך צו ווייניק אָפּגעשפיגלט דעם מערקווירדיקן יידישן לעבנס-שטייגער פון אַלט-רומעניע — אַ לעבנס-שטיי-

גער, וואָס זיינע קאַמפּאַנענטן זענען אַרענדאַרישע פּראָסטקייט, האַלב־אַסימילירטע קולטורלאַזיקייט, אַבער אויך אַ זעלישע פּרישקייט און אַ באַזונדערער לעבנס־דורשט, וואָס זיינען אין אַזאַ מאָס נישט געווען בנמצא אין אַנדערע ייִדישע ישובים.

אַבער פונדעסטוועגן האָבן מיר אַלע מסכים געווען, אַז אורי בענאַדאַרס רומעניש געשריבענער ראָמאַן איז דער ערשטער פּרוּוו אַוועקצושטעלן פאַרן רומענישן לייזנער אינטימע פּאָלקס־פּראַבלעמען, די פּראַבלעמען פון ייִדישן שטייגער און פון ייִדישן קיום אין רומעניע.

אויף אַן אמת אַריין אין דער רומענישער ליטעראַטור, און געכאַפט אַפילו „אַ קניף אין בעקל“ פונעם פירנדיקן רומענישן קריטיקער עוודזשען לאַווי־נעסקו, איז בענאַדאַר ערשט מיט זיין ראָמאַן „באַנאַלער סוביעקט“, אין וועלכן עס ווערט געמאַלן די פּאַטאַלאָגישע אייפּערזוכט פון אַ מאַן מיטן נאַמען לעאַ־פּאַלד האַלדענגרעבער, וואָס וויל נישט וויסן צי זיין פּרוי האָט אים ליב, אָדער צי זי האָט ליב אַן אַנדערן. אים גייט בלויז אין לעבן אַריין צו וויסן, צי זי נאַרט אים אָפּ און ער שאַפט זיך אַ „באַוויז“: ער שטויסט זיין פּרוי פּסיכאָלאָגיש אַריין אין די אַרעמס פון אַ געליבטן.

איך האָב זיך אָפּגעשטעלט אויף בענאַדאַרס צוויי הויפט־ראָמאַנען, כדי צו ווייזן ווי ווייניק בענאַדאַר האָט זיך אין זיינע ווערק אַנגעקערט מיט די פּראַבלעמען, וואָס אינטערעסירן די בוקאַרעסטער יעווסעקציע.

דאָס דריטע בוך זיינס, אַ פּאַטעטיש־פרומע מעשה וועגן דער באַגעגעניש פון אַ חסידישן רבין מיט בעטהאַווענען גייט אַוודאי נישט אַריין אין גדר פון די „ייִדיש־פּראַעטאַרישע“ ליטעראַטור־אינטערעסן.

און פון דעסטוועגן איז בענאַדאַר געוואָרן קודם אַ מיטאַרבעטער פון דער יעווסעקישער „אונירעאַ“ (אייניקייט) און דערנאָך אַ שרייבערישער כל וּלך אין דער „וויאַצאַ נאָואַ“ (דאָס נייע לעבן).

אין דער „וויאַצאַ נאָואַ“ האָט בענאַדאַר געשריבן מאַמרים וועגן אַזעלכע זאַכן, וואָס קיינעם פון אונדז האָט נישט געקענט איינפאַלן, אַז ער איז אין די דאָזיקע ענינים אַ „בקי“. ער האָט געשריבן וועגן דעם ווי בן־גוריון רודפט דאָס די אַרבעטער און פּאַרקויפט מדינת־ישׂראל קעגן דעם ווילן פונעם „פּאָלק“ צום „אַמעריקאַנישן אימפּעריאַליזם“, וכדומה אַזעלכע זאַכן פון גרויס „ליטעראַרישער באַגאַבונג“ און פון גרויס „ייִדישער ערלעכקייט“.

ווען איך טראַכט וועגן דעם, וואָס ס'האָט פּאַסירט מיט בענאַדאַרן פּאַלט מיר נישט איין, אַז איך פון דאַנען אין דער פּריי פון אַמעריקע זאָל זיך זעצן משפטן אים אין דער אומפּרייהייט פון רומעניע, איך וויל בלויז פּרוּוו פּסיכאָלאָגיש משיג זיין, וואָס ס'האָט געקענט צווינגען בענאַדאַרן, אַז ער זאָל

מיט זיין הכנעה צו דער יעווסעקציע גיין אזוי ווייט און דערגיין ביז צו אזעל-
כע מאמרים קעגן מדינת-ישראל, קעגן יידישן אמת און קעגן אמת בכלל.
און דער איינציקער פסיכאלאגישער פירוש קען בלויז זיין בענאדארס
טראגישע אפהענגיקייט פון רומעניש, ווי דער שפראך פון זיין שעפעריש-
קייט.

בענאדאר האט טאקע אנגעהויבן יידיש און אין 1947 האט ער אין די
„בוקארעסטער זאמליכער“ געפרוויט פון דאס ניי צו שרייבן יידיש. אבער
ס'האט זיך נישט איינגעגעבן. בענאדארס איינציק שעפערישער געצייג איז
געבליבן די רומענישע שפראך און זי האט אים געצווינגען צו בלייבן אין דר-
מעניע און האט אים דערפירט צו זיינע אַנטי-ישראל מאמרים, כדי צו קענען
בלייבן אויך אונטער דעם „נייעם רעזשים“ אַ רומענישער שרייבער.

דאס איז די קללה פון אַסימילאציע. אַט די קללה האט אַ שרייבער, ווי
אַרנאָלד צווייגן, אַרויסגעיאַגט פון זיין יידישער היים אויפן הר הכרמל און
אים אומגעקערט קיין דייטשלאַנד.

און אַט די נאַר-וואָס דערמאָנטע קללה פון קולטור-אַסימילאציע, די
קללה פון אַ פרעמדער שפראַך איז חל נישט בלויז אויף בענאדארן, נאָר אויך
אויף איסאַק יאַזלאָוויץ, וואָס איז מער ווי אַ דור באַקאַנט אין רומעניע ווי
אַ געניטער צייטונגס-מאַן, ווי אַ שאַרפער פּאַלעמיקער, הומאַריסטישער
שרייבער און איבערזעצער, אונטערן נאָמען י. לודא.

לודא איז כמעט אין איין עלטער מיט בענאדארן און אויך אַ שטיק טומ-
לער ווי ער, אַבער אין תוך פונקט דער היפוך פון אים. לודא איז אַ קליין דאַר
מענטשל און טומלען, טומלט ער מיט אַ דריבנעם, שטעכיקן געלעכטערל,
וואָס דער געשטאַכענער האָט נישט קיין ברירה ווי מיטצולאַכן, אויב ער וויל
נישט אויסזען ווי אַ נאַר, אַבער ער פילט זיך פונדעסטוועגן שטאַרק געטראַפן
דערפון.

לודא האָט געשטאַמט פון יאַס און ער איז פאַר אַלע יאָרן וואָס איך האָב
אים געקענט געווען נישט קיין רומענישער שרייבער, נאָר אַ יידישער שריי-
בער אויף רומעניש. און לודא — אַ יידישער שרייבער, דאָס איז באמת גע-
ווען אַ מאַדנע דערשיינונג, וואָרעם ער האָט נישט בלויז פאַרמאַגט ווייניקען
ווי אַ מינימום יידיש וויסן, נאָר ער איז אין תוך געווען ווייט פון יידישער
פּראַבלעמאַטיק על פי געזעלשאַפטלעכער דערפאַרונג.

אַבער פונדעסטוועגן איז לודא געווען אַ געניטער, אפשר דער געניט-
טער בעל-מלאכה אין דער יידיש-רומענישער זשורנאַליסטיק. תיכף נאָך דער

ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען דער רעדאקציע־סעקרעטאר פון דער איינציקער יידישער טאָג־צייטונג אויף רומעניש וואָס ס'האָט אַרויסגעגעבן א. ל. זיסו.

ווען די „מאנטואירעא“ האָט אויפגעהערט צו דערשיינען, האָט לודאָ מיט דער מאַטעריעלער הילף פון א. ל. זיסון אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ חודש־שריפט „אדאם“, אַרום וועלכער עס האָבן זיך גרופירט אַ היפשער טייל פון די מער יידיש־געשטימטע יידיש־רומענישע שרייבער.

און אין פאַרלאַג „אדאם“ האָט לודאָ אַרויסגעבראַכט אַ גאַנצע סעריע ביכער, הומאַריסטישע דערציילונגען (חיים דיושאַ), רייזע־באַשרייבונגען פון אַ באַזוך אין ארץ־ישׂראל (משיח מעג וואַרטן) און אויך ביכער פון געזעל־שאַפטלעך־ליטעראַרישער פּאָלעמיק קעגן די אַנטיסעמיטישע וואַרטזאָגער, דעם אַלטן א. טשע קוזאַ און דעם יונגן טעאַרעטיקער פון דער „אייזערנער גוואַרדיע“, פּראָפּעסאָר נאיע יאַנעסקו.

אין זיינע הומאַריסטישע דערציילונגען האָט זיך לודאָ גערעכנט פאַר אַן אייניקל פון שלום־עליכם (ער האָט איבערזעצט אַ סך פון שלום־עליכמען, צווישן אַנדערע זאַכן אויך די בריוו צווישן מנחם מענדלען און שיינע שיינ־דלען). איך זאָג, אַז ער האָט זיך גערעכנט פאַר אַן אייניקל פון שלום־עליכמען, ווייל אין תוך איז ער עס נישט געווען. ס'האָט אים געפּעלט דערצו שלום־עליכמס טרער. און אַז דער דאָזיקער טרער גייט הומאַר לייכט איבער אין סאַטירע. און לודאָ איז טאַקע געווען מער סאַטיריקער ווי הומאַריסט און די סאַטירע איז געווען דער הויפּט־כוח פון זיין פּאָלעמיק (פון לודאָס איבער־זעצונגען דאַרפן אויך דערמאַנט ווערן אַפּאַטאַשוס „אין פּוילישע וועלדער“, אַנסקיס „דיבוק“ און זאַנגוויילס „דער מלך פון די שנאַרערס“).

גוטמוטיקן, ליבעפולן הומאַר האָט לודאָ, ווי ווייט איך געדענק, בלויז איינמאַל געבראַכט ריכטיק צום אויסדרוק אין דער דערמאַנטער רייזע־באַ־שרייבונג פון ארץ־ישׂראל, וווּ ער גייט נאָך דעם טוריסט סאַמי פון גאיעשט אויף זיין שפּאַציר איבערן לאַנד.

דער יסוד פון לודאָס ליטעראַרישן שם זענען געווען זיינע פּאָלעמישע אַרבעטן ווי, למשל: „היינריך היינע און א. טשע. קוזאַ“ און „הער נאיע יאָ־נעסקו פאַרטיידיקט די העברעער קעגן די יידן“.

לודאָס פּאָלעמיק איז אַלעמאַל געווען אַן אימפּעטפולע פּראָנט־אַטאַקע מיט אַ זעלטענער שאַרפּקייט פון לאַגיק און איראַניע. עפּעס האָט זיך אויס־געדאַכט, אַז דער דרייבניקער, מאַגערער לודאָ האָט זיך אַ וואַרף־געטאַן אויף זיין קרבן און אים, דעם גלית, אַזוי פאַרפלאַנטערט אין אַ נעץ פון לאַגישע

זוידערשפרוכן און לעכערלעכקייטן, און דער ריו קוזא און דער ריו נאיע יא-
געסקו האבן באַלד געמוזט קאפיטולירן.

האַבן מיר פון יענער פּאַלעמיק קעגן די אַנטיסעמיטן הנאה געהאַט און
מען האָט געקענט אַפילו הנאה האָבן פון דער פּאַלעמישער שריפט קעגן ענג-
לאַנד און קעגן איר אויסלאַנד־מיניסטער בעווין, וואָס לודאָ האָט אָפגעדרוקט
אין יאָר 1946. מען האָט געקענט, זאָג איך, הנאה־האַבן אויך פון דער שריפט
„הונדערט טויזנט“, אין וועלכער לודאָ ספראַוועט זיך שאַרף מיט בעווינס
אַנטיסעמיטיזם און מיט דעם מאַריסאָן־פלאַן, הגם לודאָ איז דאָרט אַ פּאַלנער
חסיד פונעם „אירגון“ און מען קען זיך נישט באַפרייען פונעם איינדרוק, אַז
ער איז דערפאַר אַ חסיד פון „אירגון“, ווייל דאָס איז אין יענעם מאַמענט
געווען די יעווסעקישע ליניע, לויט אַ באַפעל פון אויבן.

פונקט ווי דער יעווסעקציע איז לודאָן אין 1946 נישט געווען גענוג נאָך
הונדערט טויזנט יידן אין ארץ־ישׂראל. ער האָט, ווי בייגין, פאַרלאַנגט אַ
מדינה פון ביידע זייטן ירדן.

דער איינדרוק, אַז לודאָ שרייבט לויט אַ באַפעל, האָט זיך, צום באַדויערן,
באַשטעטיקט, וואָרעם ווען די משגיחים האָבן סוף 1948 געביטן די יעווסע-
קישע ליניע און האָבן גענומען שטורעמען קעגן מדינת־ישׂראל און קעגן בן-
גוריון, האָט לודאָ אַ קערעווע־געטאָן זיין פען מיט דער זעלבער בעל־מלאכה-
שער שאַרפקייט קעגן ישׂראל ווי אַמאָל קעגן אַנטיסעמיטיזם.

איך האָב געשטוינט, איך האָב באַדויערט, וואָס קען מען מער ווי באַ-
דויערן ווען מען זעט ווהיין לודאָ איז דערגאַנגען און האָט מן־הסתם „גע-
מוזט“ דערגיין מיט זיין בעל־מלאכהשער פּאַלעמיק ?

ג א ל א ג א ל א ק ט י א ן

דער דאָזיקער ביזאַנטיניש-גריכישער נאָמען איז נישט קיין רעאַלער, נאָר אַ פּסעוודאָנים. אַ רומעניש-פּראָוואַסלאָווער גלח האָט זיך צוגעטראַכט דעם פּסעוודאָנים און האָט אונטער אים געשריבן ראַמאַנען און דערציילונגען אַ לעבן לאַנג, ביז אין דער טיפּער עלטער פון איבער אַכציק.

געהייסן האָט דער גלח גריגאָרע פּישקולעסקו און געשטאַמט האָט ער ערגעץ פון אַ דאָרף אין די דרומדיקע וואַלאַכישע פּליינען, ביי די ברעגעס פון דעם דונאַי. איך דערמאָן גאַלאַ גאַלאַקטיאַנס געאַגראַפּישן אַפּשטאַם, ווייל איך וויל דערמיט אונטערשטרייכן, אַז דער שפּעטערדיקער שרייבער האָט אין זיין יוגנט בכלל זיך נישט געטראָפּן מיט קיין יידן, אַדער, אויב יא, גאָר זעלטן.

דער רוב פון רומענישע יידן האָט אַלעמאַל געלעבט אין דער פּראָווינק מאַלאַדאָווע, און אויף וויפּיל עס האָבן געווינט יידן אויך אין דער וואַלאַכיי, האָבן זיי זיך צומייסט קאַנצענטרירט אין די שטעט און שטעטלעך צו מזרח און צו צפון פון בוקאַרעסט און נישט ערגעץ דאָרט אין דרום, אין דעם קרייז טעלעאַרמאַן מיט דער הויפּטשטאָט (ווי אַ גענעץ די גרויס), טורנו מאַגורעלע. און דווקא פון יענע דערפער אין דעם קרייז טעלעאַרמאַן, וווּ מען טרעפט נישט אַפּט קיין יידן, איז דאָס געקומען קיין בוקאַרעסט דער „זעלטענער פּויגל“ פון אַ רומענישן אינטעלעקטואַל און שרייבער, וואָס האָט געהאַט אַ רעכט באַצייכנט צו ווערן ווי אַן אוהב ישראל, אַ פּריינט פון יידן.

איך פאַרלויף דעם וועג יענעם לייענער, וואָס וועט מיר אפּשר מיט אַ ציינישן שמייכל אַריינפאַלן אין די רייד און צו מיר טענהן: „דו חידושט דיך, וואָס דווקא פון דערפער אַן יידן איז אַרויסגעוואַקסן אַ יידן-פּריינט? דו נעמסט זיך, ווייזט אויס, נישקשהדיק איבער מיט דיין פאַלק און ביסט פאַרגלייבט, אַז ווען מען וווינט מיט יידן בשכנות ווערט מען בהכרח אַ פּילאַסעמיט. און איך זאָג דיר פּונקט קאָפּויר: אויב עס טרעפט זיך אַמאַל אַ גוי, וואָס איז נישט קיין שונאַ-ישראל, איז דאָס נאָר דערפאַר, וואָס ער האָט נישט געהאַט קיין געלעגנהייט מקנא צו זיין יידן, איך מיין, צו פּילן זייער אַנדערשקייט און זייער העכערקייט.“

פאַרלויף איך, ווי שוין געזאָגט, יענעם בעל-טענה דעם וועג און לאָז אים

— איסן, אַז —

ר א ש י ת, איז א סביבה אן יידן נישט קיין סגולה צו יידן-פריינט-
לעכקייט ביי גוים און אפילו נישט קיין באווארעניש קעגן דער מחלה פון
אנטיסעמיטיזם.

איך אליין האב זיך אין א דארף, ארום דער שטאט אינסברוק, דער
הויפטשטאט פון דעם „הייליקן לאַנד“ טיראל, ווו מען קען שוין זינט דורות
„אויף א רפואה“ קיין ייד נישט געפינען, אַנגעשטויסן ביי די פויערים אויף
אַן אַ שיעור שנאה צו יידן, הגם, זיי האבן קיין יידן אין זייער לעבן נישט
געזען.

והשנית, וואס שייך דעם שרייבער גאלא גאלאקטיאן איז זיין יידן-
פריינטלעכקייט ארויסגעוואקסן לכתחילה פון זיין קריסטלעך-רעליגיעזער ליב-
שאפט צום יידישן לאַנד, צום לאַנד, וואס איז דאָס געבורטלאַנד פון דעם
נוצרי און די וויג פון דער קריסטלעכער אמונה, און פון זיין ליטעראַרישער
פאַרליבטקייט אין דער ביבל.

אין די ערשטע עטלעכע יאָר פון מיין דירעקטער באַקאַנטשאַפט מיט
גאלא גאלאקטיאָנען געדענק איך נישט, אַז ער זאל האָבן גערעדט וועגן עפעס
אַנדערש ווי וועגן „ערעץ איזראַעל“, וואָס איז נישט סתם אַ לאַנד, נאָר אַ
לאַנד, איינגעהילט אין געטלעכע מיסטעריעס.

ערגעץ ארום דער מיט פון די צוואַנציקער יאָרן האָט גאלא גאלאקטיאָן
געמאַכט אַ נסיעה קיין ארץ-ישראל און איז צוריקגעקומען פון דאָרט פול מיט
באַגייסטערונג פאַר די אַלטע הייליקע פלעצער פון יידישער און קריסטלעכער
רעליגיע און אויך מיט נישט ווייניקער ענטוויאַזם פאַר די נייע הייליקע פלע-
צער פון יידישן אויפבויע אין לאַנד.

אין איינעם אַ זומערדיקן זונטיק האָבן מיר (דער פאַרשטאַרבענער יידיש-
רומענישער שרייבער באַרבו לאַזאַרעאַנו מיט זיין פרוי, דער דיכטער יעקב
שטערנבערג און איך מיט מיין פרוי), געוואַנדערט איבער אַ וואַלדיקן באַרג
אַרום דעם דאַטשע-שטעטל סינאַיאַ און האָבן זיך דאָרט צונויפגעטראָפן מיט
אַנדערע צוויי וואַנדערער אין יענעם וואַלד; מיט דעם ציוניסטישן מנהיג און
שריפטשטעלער אברהם לייב זיסו און זיין פריינט — גאלא גאלאקטיאָן.

ווי זיי שטייען מיר ביידע פאַר די אויגן, ביידע, שלאַנקע און הויכגע-
וואַקסענע, שאַפאַנען זיי, די פריינט, פאַרטוענע אין אַ טיפן שמועס. זיסוס
גאַנג איז אַ יוגנטלעכער, אַ ספאַרטיש-לייכטער און טענצלידיקער, אָבער זיין
לענגלעך פנים איז פול מיט אַנגעשטרענגטקייט, פול מיט גייסטיקער שאַפ-
נונג. גאלא גאלאקטיאָנס טראַט איז אַ שווערער, אַ פויערישער און ווערט
היפּשלעך געשטערט דורך דער לאַנגער גלחישער טענדעווערענדע, וואָס ער

האַלט זי אונטער מיט דער האַנט און ציט זי אַרויף, אָבער די טענדעווערענדע גליטשט זיך אַלעמאַל אַרויס און פּלאַנטערט זיך אַריין צווישן די שיד. פון דעם הויכן גלחישן גוף ווייעט מיט הכנעה, מיט גאַטספּאַרכטיקייט. יעדע עטלעכע שפּאַן בייגט גאַלאַקטיאַן איין דעם קאַפּ און די פּלייצע, גלייך ער זאָל זיך גרייטן דורכצוגיין די נידעריקע טיר פון אַ דאַרף־קלויסטער. אַט דער זשעסט באַגלייט פון מילדע אויגן און פון אַ ברייטער פרומער, פּריי־צייטיק גראַגעוואָרענער באַרד, פאַרשטאַרקט דעם איינדרוק, אַז דאָ גייט אַ מאַן מיט הכנעה צו גאַט און מיט לייטזעליקייט צו מענטשן. גאַלאַקטיאַן האָט זיך, ווי זיין שטייגער איז געווען, אַרומגעכאַפט מיט לאַ־זאַרעאַנון און מיט שטערנבערגן, זיך מיט זיי צעקושט און באַלד אויך גע־נומען רעדן צו מיר, ווי צו איינעם, מיט וועמען ער איז אַ פּריינט שוין מקד־מונים.

גערעדט האָט מייסטנס גאַלאַקטיאַן, ער איז געווען אַ ווונדערלעכער ריידער מיט אַ מעלאַדישן היתוך הדיבור און זיינע רייד זענען געווען אַ גע־מיש פון פּריינטלעכן „כדבר איש אל רעהו“, מיט געזאַלבער קלויסטער־דרשה. ס'איז געווען אַנגענעם אים צו הערן און נאָך מער דערפאַר, ווייל עס האָט צו אונדז גערעדט אַ פּראָוואַסלאָוונער גלח אין טאַן פון אַלטע משולחים, וואָס פּלעגן אַראַפּקומען אין די ייִדישע שטעט און שטעטלעך פון אַמאַל און אַנציינדן מיט זייערע מעשיות וועגן דער שיינקייט, וועגן דער ניסימדיקייט פון ארץ־ישׂראל די געמיטער פון אַלט און יונג.

עטלעכע יאָר שפּעטער איז מיר אויסגעקומען אַרויסצוטרעטן אינאיינעם מיט דעם גלח גאַלאַקטיאַן ביי אַ קבלת־פנים פאַרן שרייבער יעקב באַטאַשאַנ־סקי, וואָס איז געקומען צוגאַסט פון אַרגענטינע קיין בוקאַרעסט. גאַלאַקטיאַן האָט גערעדט מיט גרויס וואַרעמקייט וועגן באַטאַשאַנסקי, אָבער דערעיקרשט וועגן ארץ־ישׂראל, מיט דער התלהבות פון אַקאַרשט איבערגעלעבטע איינ־דרוקן, גלייך ער זאָל געווען ערשט נעכטן זיך האָבן אומגעקערט פון דאַרט. איך האָב פּריער אונטערגעשטראַכן, אַז מיין ערשטע דירעקטע באַקאַנטשאַפט מיט גאַלאַ גאַלאַקטיאַנען איז פאַרגעקומען ביי יענער באַגע־געניש מיט אים און מיט זיסון ביי אַ זומערדיקן שפּאַציר איבער די בערג פון סינאַיאַ. וואָרום דערציילט האָט מען מיר שוין וועגן דעם מאַדנעם גלח היפש פּריער. איך האָב נישט אויפּגעהערט צו שטוינען איבער דער מעשה ווי אַזוי אליעזר שטיינבאַרג, יעקב שטערנבערג, יעקב באַטאַשאַנסקי און — דער גלח גאַלאַ גאַלאַקטיאַן האָבן זיך זאַלבעפּערט אַוועקגעלאָזט אויף אַ טור פון ליטע־ראַרישע אַוונטן איבער די שטעט און שטעטלעך פון אַלט־רומעניע. די צוויי ייִדיש־דיכטער האָבן געלייענט פון זייערע ווערק און יעקב באַטאַשאַנסקי.

אינאיינעם מיט גאלא גאלאקטיאָנען האָבן געהאלטן לעקציעס וועגן דער יידיש-ליטעראַטור און וועגן די פאַרגעלייענטע ווערק. די לעקציע האָט, פאַרשטייט זיך, געהאלטן יעקב באַטאַשאַנסקי, און גאלא גאלאקטיאָן האָט גערעדט וועגן ליטעראַטור סתם, וועגן רומענישער ליטעראַטור, וועגן זיינע פריינט, די יידיש-שע שרייבער און דערעיקרשט וועגן דער גרויסקייט און שיינקייט פון דער ביכל און וועגן ארץ-ישראל, וואָס ער האָט נאָך דעמאָלט נישט געהאַט געזען. אַ פּאָעט איז ער געווען, שיינ האָט ער גערעדט און זיינע רייד האָבן גע-גליט מיט ליבשאַפט צו די פריינט אויף דער טריבונע און צו דעם עולם אין זאל — איז קלאַר, אַז ער האָט געהאַט דערפּאָלג ביי די צוהערער, און זיי האָבן אים צוריקגעצאָלט מיט רושיקע אַוואַציעס, וואָס זענען אינדעראַמתן געווען בלויז אַ מינימאַלער אויסדרוק פון דער ליבע, וואָס זיי האָבן צו אים געפילט.

קיינ קעמפער איז גאלא גאלאקטיאָן נישט געווען. איך געדענק נישט, אַז ער זאל האָבן אַרויסגעטראָטן מיט אַן „איך קען נישט שווייגן“ קעגן דער אַנטי-יידישער און אַנטיסעמיטישער פּאָליטיק אין לאַנד. אָבער ער האָט אויף זיין אופן אַרויסגעוויזן קעמפער'ישן מוט. ער, דער אַנגעזעענער רומענישער שרייבער, וואָס איז געווען אַנגענומען אין די רעכטע צייטונגען און צייט-שריפטן, האָט אין די שווערסטע צייטן נישט אויפגעהערט זיך צו חברן מיט ייִדן, אַרויסצוטרעטן ביי יידישע אַוונטן און צו שרייבן וועגן זיינע יידישע פריינט. דערצו האָט געהערט קוראַזש. ס'איז געווען דער קוראַזש נישט פון אַ מאַן מיט געזעלשאַפטלעכע איבערצייגונגען, נאָר פון אַ ליטעראַט מיט ליבשאַפט צום שעפער'ישן וואָרט און צו קינסטלער. און עס איז געווען דער מוט פון אַ גלח, וואָס האָט גענומען ערנסט זיין קריסטנטום.

הגם גאלאקטיאָן איז פּאָליטיש קיינמאַל נישט געווען אַקטיוו, האָט ער פּונדעסטוועגן, מהמת זיין צופיל חברשאַפט מיט ייִדן, ביי דער רעגירונג נישט נושא חן געווען. גאלאקטיאָנס אַמביציע איז געווען אַ קאַטעדרע אויפן טעאַ-לאַגישן פּאָקולטעט אין בוקאַרעסט. ער האָט דאָס קיינמאַל נישט דערגרייכט. ערשט ווען ס'איז געגרינדעט געוואָרן אַ טעאַלאַגישער אינסטיטוט אין קע-שענעוו האָט מען דעם באַרימטן שריפטשטעלער סוף-כל-סוף געגעבן אַ פּראַ-פעסור אינאיינעם מיט פעטרע קאַנסטאַנטינעסקוויאַש, וואָס אויך איבער זיין טעאַלאַגישער געלערנטקייט האָט מען שוין נישט געקאַנט אַריבערגיין. הגם ער איז געווען פון די סאַמע גלאַווע קאַמוניסטישע מיטלויפער אין לאַנד. אין דער ליטעראַטור האָט גאלא גאלאקטיאָן פאַרנומען אַן אַנגעזען פּלאַץ

אין דער בעלעטריסטיק. א טייל פון דער קריטיק, מיטן בארימטן ע. לאווי-נעסקו בראש, האָבן גאלאקטיאָנען צוגערעכנט צו דער גרופע „פּאַלקיסטן“, ד"ה צו דער גרופע דערציילער, וואָס האָבן אידעאָליזירט דעם רומענישן פּויער און געזען רק ליכטיקס אין דאָרפישן לעבן. אַנדערע האָבן (מיט ווייניקער רעכט) געהאַלטן אַז ער איז דווקא אַן „אַביעקטיווער“ רעאַליסט. אָבער אַלע האָבן מודה געווען אַז ער איז אַ גוטער שרייבער פון קורצע דערציילונגען, (ביים ראַמאַן האָט גאלאקטיאָנען אָפט געפּעלט די לאַנגאַטעמדיקייט פון קאָנסטרוקציע) און אַז וואָס שייך קלאַרקייט און סאַלידקייט און דערביי פּאַעטישע וויבראַציע פון סטיל, איז נישטאָ קיין גלייכן צום דערציילער גאַלאַ גאלאקטיאָן.

און די דאָזיקע איינשטימיקייט אין פרט פון גאלאקטיאָנס שפּראַך-מייס-טערשאַפט האָט סטימולירט די רעגירונג און די פּראַוואַסלאָוונע קירך צו מאַכן גאלאקטיאָנען פּאַרן נייעס איבערזעצער פון דער ביבל אויף רומעניש. און דער הסכם כולם פון די קריטיקער האָט אויך דערמונטערט גאלאקטיאָנען אַליין ער זאָל אויף זיך נעמען אַט דעם שווערן איבערזעצערישן און שפּראַך-שעפּערישן עול.

און גאלאקטיאָן האָט מיט זיין רומענישן תּרגום פון דער ביבל מצליח געווען. ער האָט אין זיין איבערזעצונג אַנגעהאַלטן אַלע אַראַמאַטן פון אַר-כאַישן לשון און האָט זי באַנייט מיט אַלע מעלאָדישע פּרישקייטן, וואָס די מאַדערנע רומענישע פּאַעזיע און פּראָזע האָט אין זיך אויפגענומען זינט דעם אויפקום פון איר גרויסן פּאַעט מיהאַיל עמינעסקו און פון איר גרויסן פּראָזע-ראשון יאַן קרעאַנגאַ.

ווי אַזוי גאלאקטיאָן האָט זיך געהאַלטן אין דער צייט פונעם „נייעם רעזשים“ האָב איך נישט אַקוראַט געוויסט. לויט דעם אַלטן כלל: „נישטאָ קיין נייעס איז משמע גוטע נייעס“, איז מיר קלאַר געווען אַז קיין קעמפּער איז גאלאקטיאָן אויך איצטער, אונטער דעם „נייעם רעזשים“ נישט געוואָרן, ווי ער איז עס אונטערן אַלטן רעזשים נישט געווען. אָבער קלאַר איז אויך געווען, אַז גאלאקטיאָן האָט זיך פון לכתחילה נישט אונטערגעגעבן די איצ-טיקע מושלים, ווי רומענישע גרעסטער דערציילער מיהאַיל סאַדאַוועאַנו, און זיך מיט זיי נישט „איבערגעבעטן“ ווי רומענישע היינטצוטאָג גרעסטער דיכ-טער טודאַר אַרגעזי. גאלאקטיאָנס נאַמען איז נישט געווען בנמצא פאַר די לעצטע יאָר אין די רומענישע ליטעראַרישע צייטשריפטן.

פונדעסטוועגן איז דאָס אַלץ פון מיין זייט נישט מער ווי אַן השערה. מיין השערה איז פול און גאַנץ באַשטעטיקט געוואָרן דורך נייע עולים פון רומעניע, וואָס האָבן מיר ביי מיין באַזוך אין ישראל דערציילט אַז גאלאק-

טיאן האט זיך אונטער דעם נייעם רעזשים געפירט נישט אנדערש ווי אונ-
 טערן אלטן. ער איז געבליבן אפן און מוטיק א פריינט פון יידן און א בא-
 גייסטערטער חסיד פונעם יידישן אויפבויווערק אין לאַנד פון די אבות און
 אין לאַנד פון דעם נוצרי. און אלע פרווון פון די יעווסעקעס צו פועלן ביי
 גאלאקטיאָנען א פאַר ווערטער קעגן דעם אמעריקאַניש־ענגלישן „אימפעריאַ-
 ליזם“ און קעגן בן־גוריונס „פאַשיזם“ האָבן זיך געענדיקט מיט אַ פּיאַסקאַ.
 גאלאקטיאָן האָט זיין ריין געוויסן און ריין מויל נישט מטמא געווען.

דער זינגער יאָזעף שמידט

א קינד פון דער ביטערסטער יידישער אַרעמשאַפט אין טשערנאָוויץ, אַ יתום, קליין פון געשטאַלט, כמעט אַ קאַרליק, איז יוסף שמידט אין עלטער פון פיר און צוואַנציק געוואָרן אויב נישט דער סאַמע באַרימטסטער ראַדיאָ־זינגער אין דער וויימאַרער רעפּובליק.

אַבער דאָס שלים־שלימזל, וואָס מען ווערט מיט אים געבוירן, לאָזט זיך, ווייזט אויס, נישט אַזוי לייכט פאַרטרייבן. דאָס שליםזל לויפט נאָך דעם באַעוולהטן און דערגרייכט אים אָפט אין סאַמע ברען פון זיינע שווער־פאַר־האַרעוועטע און פּלוצלינג אויפגעאַנגענע דערפאַלן; עס יאָגט נאָך דעם באַ־עוולהטן און דעריאָגט אים אין די מאַמענטן פון דער העכסטער שפּאַנונג אין דעם סיפּור־המעשה פון זיין באַרימט־געוואָרנקייט.

ווען איך האָב יוסף שמידטן געקענט אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט ער אינאיינעם מיט זיין געשוועסטערקינד שמריה באַ־לאַנגט צו דער פּועלי־ציוניסטישער יוגנט אין טשערנאָוויץ.

שמריה, מיט עטלעכע יאָר עלטער פון יוסף, האָט געצויגן תּיונה פון בוכהאַלטעריי און האָט זיך געשניטן אויף אַ זשורנאַליסט, אַ יידישן און אַ דייטשן. אויף דייטש האָט שמריה פון צייט צו צייט געדרוקט אַרטיקלען אין דער טשערנאָוויצער טאַג־צייטונג „דאָס מאַרגענבלאַט“ און אויף יידיש איז ער געווען אַ היפש אָפטער מיטאַרבעטער אין פּועלי־ציוניסטישן פאַרטיי־אַרגאַן „די פּרייהייט“.

יוסף, וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען אַן ערד אַ יאָר אַכצן, האָט געזונג גען אין כאָר פון טשערנאָוויצער טעמפל און האָט געחלומט וועגן אָפּערע, וועגן דער „שטאַטס־אַפּער“ אין ווין, וועגן דער „סקאַלאַ“ אין מילאַן און וועגן דער „מעטראָפּאָליטען־אַפּעראַ“ אין ניר־אַרק.

און געחלומט האָט ער בפרהסיה, אַלעמען אין די אויגן, מיט אַ טרוימ־שאַפט, וואָס איז געווען זיכער ביי זיך און אפּשר דערפאַר אויך אַביסל צו־דרינגלעך צו אַנדערע. און ווי אַלע יוספּס, וואָס טרוימען, אַזוי צו זאָגן, די ברידער אין פנים אַרײַן, האָט אויך יוסף שמידט זיך היפּט אַנגעליטן, אי אויף אַן אמת און אי על פי אײנרעדעניש פון נישט־אַנערקענונג און פון ביטול מצד זיינע ברידער.

דערווייל האָט ער געגאַרט נאָך אַנערקענונג, נאָך פּולער אַנערקענונג ווי

א שוישפילער און זינגער אין שטיינבארגס קינדער־טעאטער. אליעזר שטיינבארגס קינדער־טעאטער, ווו מען האָט געשפילט אויסשליסלעך זיינע אייגענע פיעסן, איז אין יענע ערשטע יאָרן נאָך דער וועלט־מלחמה געוואָרן אַ שטיק וויכטיקע ייִדישע קולטור־אינסטיטוציע אין שטאָט. יוסף שמידט איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ הויפט־ראַליסט, אָבער נישט תמיד האָט ער געהאַט די ערשטע ראַל, און אַז יאָ די ערשטע — נישט תמיד דעם גרעסטן דערפאַלג. און אַז דער בעכער פון לויב אין די צוויי ייִדישע וואַכנבלעטער און אין די צוויי לאַקאַלע דייטשע טאַג־צייטונגען איז נישט געווען פול צום איבערשטראַמען, האָט יוסף דער בעל־חלומות געהאַט צער דערפון און נאָך מער פאַרדראָס אויף די קריטיקער, וואָס שרייבן אַזוי, ווייל זיי פאַרגינען אים נישט.

פון די עטלעכע יאָרגענג „די פרייהייט“, ווו איך בין געווען אַ שטענדי־קער מיטאַרבעטער און איבער אַ יאָר דער רעדאַקטאָר, האָט זיך ביי מיר אויפגעהיט בלויז איין און איינציקער נומער פונעם 13טן אַפּריל 1922. און אין אַט דעם נומער איז פאַראַן מיינס אַ רעצענזיע וועגן אליעזר שטיינבאָרגס קינדער־פיעסע „מכירת יוסף“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן שבת, דעם 8טן אַפּריל 1922, אין טשערנאָווצער נאַציאָנאַל־טעאטער.

יוסף שמידט האָט אין דער פיעסע געשפילט גאַנצע צוויי ראַלן, די ראַל פון דעם ברודער לוי און פון פרעה מלך מצרים, אָבער נישט די הויפט־ראַל פון יוסף דעם בעל־חלומות. איז דאָך דאָס אַליין שוין געווען גענוג צער פאַר שמידטן, דעם שפירעוודיקן, אין זיך פאַרגלויבטן יונגן קינסטלער. האָבן אָבער נאָך דערצו די קריטיקער אין דער ייִדיש און דייטש־געשריבענער פרעסע נישט אויפגענומען מיט אַלע הונדערט פראַצענט לויב שמידטס שפיל און געזאַנג.

את חטאי אני מזכיר, איך אַליין האָב מיך־הסתם שמידטן פאַרשאַפט נישט ווייניק עגמת־נפש, ווען איך האָב אין דער שוין דערמאָנטער רעצענזיע אין „די פרייהייט“ געשריבן, אַז „יוסף שמידט, וואָס מיר קענען אים פאַר אַן אויסגעצייכנטן און אינטעליגענטן דילעטאַנט, האָט אַלס לוי געמעגט אַזוי זינגען דאָס „נאַכטליד“ אַז מיר זאָלן הנאה האָבן פון די ווערטער. ס'איז אָבער אַביסל שווערלעך (הנאה צו האָבן) דעמאָלט, ווען דער שוישפילער קאָן דאָס ליד נישט אויסנווייניק און טראַכט דערפאַר בכיוון צו פאַרשלינגען די ווערטער. דערפאַר אָבער איז זיין פרעה געווען אויסגעצייכנט סיי אין דער קאַנ־צעפציע, סיי אין דער אויספירונג“. און די אַנדערע האָבן מער אַדער ווייניקער אויך אַזוי געשריבן.

אודאי בעט איך מחילה ביים אַנדענק פון יוסף שמידטן פאַר האָבן פאַר־שאַפט אים צער מיט מיין קריטיק, אָבער ווי האַרב די קריטיק זאָל נישט גע־

ווען זיין, איז עס אבער דאך געווען דער פאלגער אמת, אז שמידטן, דעם טרוי-
 מער פון א גרויסער קינסטלערישער קאריערע, איז דער קאפ נישט געווען ביי
 די לידער אין א יידישער קינדער-פיעסע. ער האט קיין געדולד נישט געהאט
 צו לערנען די לידער אויף אויסנווייניק. שמידטס זכרון איז געווען פארנומען
 מיט אריעס פון איטאליענישע אפערעס און מיטן טעקסט פון בארימטע דיי-
 טשע ליברעטאס, וואס מיט זייער כוח האט ער געחלומט אז זיין ליד זאל
 גיין איבער דער וועלט און זאל זיך נוקם זיין אין אלע, וואס זענען בלויז זיין
 קליין-געשטאלטיקייט און פארקוקן די גרויסקייט פון זיין געזאנג.

בלויז צוויי האבן יוסף שמידטן פול און גאנץ אנערקענט: דער בייד-
 לעכער מוסר-זאגער, אבער אין תוך גוטמוטיקער און געטרייער דירגענט
 פונעם „טעמפל-כאר“, טאפשטיין און דעם זינגערס אייגענע מאמע, די שטילע,
 פארהארעוועטע אלמנה פון דער פרוט-גאס.

ווען יוסף שמידטס ליד האט מיט עטלעכע געציילטע יאר שפעטער אן-
 געהויבן צו גיין איבער דייטשלאנד און איבער דער וועלט, האט דער בארימט-
 געווארענער קינסטלער אפגעצאלט קודם זיין דאנק דער מאמען און דערנאך,
 ווען ס'האט זיך אראפגעלאזט די היטלער-נאכט איבער אייראפע, האט ער
 אין א דראמאטישער ראדיא-אוידיציע גערופן די מאמע אין טשערנאוויץ, ווי
 א קינד, וואס בעט הילף און שוץ ביי זיין געבוירערין.

עס איז שוין געווען אין סאמע ברען פון נאציסן מארש איבער האלאנד,
 בעלגיע און פראנקרייך און שמידט האט אין איילעניש געמוזט אנטלויפן
 פון בריסעל און זיך אויסבאהאלטן אין דער נישט-אקופירטער דרום-פראנק-
 רייך. און איידער ער האט זיך געפרוהט ראטעווען אין דער נייטראלער, פאר
 אים און פאר טויזנטער אנדערע יידן אזוי נישט-גאסטפריינטלעכער שווייץ,
 האט שמידט אין איינעם אן אונט געגעבן א קאנצערט איבער דער ראדיא
 מאנטעקארלא און האט אנגעהויבן דעם קאנצערט מיט די ווערטער: „איך
 זינג היינט פאר מיין מוטער — און טו תפילה, אז זי זאל מיך דעהערן“.
 צי די מוטער אין דער דעמאלט נאך נייטראלער רומעניע האט געהערט דעם
 רוף און די תפילה פון איר זון, איז נישט באוואוסט, אבער אז מיליאנען צו-
 הערער אין די נאך פרייע און אויך אין די שוין אקופירטע לענדער פון מערב-
 און צענטראל-אייראפע האבן געהערט און זענען אויפגעטרייסלט געווארן פון
 דעם יידישן זינגערס הילף-רוף צו זיין מאמען — וועגן דעם האבן געוואוסט צו
 דערציילן צייטונגען אין דער שווייץ, אין איטאליע און אפילו אין ווישי-
 פראנקרייך.

און וואס שייך דעם דאנק פאר דער מאמען — וואס האט געקענט זיין
 א גרעסערער דאנק פאר איר ווי יענער קאנצערט, וואס דער בארימטער בער-

לינער ראדיא־זינגער און דער העלד פון דעם פילם „איין ליד גייט אום די וועלט“ האָט געגעבן אין זיין היימשטאָט טשערנאָוויץ? דער גרויסער שטאָט־טישער „מוזיק־פאַראיינס־זאַל“ — איבערגעפאַקט. די בילעטן — אויספאַר־קויפט צו הויכע פרייזן. אין די לאַזשעס רעכטס און לינקס — דאָס זעמל־מעל פון דער טשערנאָוויצער אינטעליגענץ און גבירשאַפט, און אין דער צענ־טער־לאַזשע, סאַמע פונקט אַקעגן דער בינע — דעם זינגערס מאַמע פון דער פּרוט־גאַס, מיט אויגן פייכטע פון שטאַלץ און פון נחת.

און די סצענע פון דעם אומבאַקאַנטן משוררל פונעם „טעמפל־כאַר“, וואָס קערט זיך אום צוריק ווי אַ העלד, אַ זיגער און טיילט צו אַ ברעקל פון זיין באַרימטקייט אויך צו די טשערנאָוויצער גבירים און „הער דאַקטערס“, וואָס האָבן פריער נישט געוואָסט וועגן זייער אייגענעם קינסטלער און זיך נישט גענומען די מי צו וויסן — אָט די סצענע איז נאָך נישט דער קלימאַקס פון דער טאַפלטער דראַמע פון דאַנק און נקמה, פון דאַנק צו דער מאַמע און פון נקמה אין אַלע נישט־ווייסקערס פון דער היים. דער קלימאַקס איז געווען די עפנטלעכע מעלדונג פון דער בינע, אַז די הכנסה, די גאַנצע הכנסה פונעם אַוונט, האָט דער קינסטלער באַשטימט צו צעטיילן פאַר צדקה אין שטאַט. וואָס האָט געקאַנט זיין מער דערהויבונג פאַר דער מאַמע פון דער פּרוט־גאַס און מער אַ „פאַטש אין פנים“ פאַר די דאַקטוירים און גבירים פון דער „הערען־גאַסע“ ווי אָט דער ברייטהאַרציקער זשעסט פונעם קינסטלער, וואָס האָט מהנה געווען די רייכע פון טשערנאָוויץ מיט דעם כישוף פון זיין קול און זיי געלאָזט דערפאַר באַצאָלן נישט אים, דעם קינסטלער, נאָר זיינע אַמאַ־ליקע שכנים פון דער פּרוט־גאַס?

די געשיכטע פון יוסף שמידטס אויפשטייג פון אומבאַקאַנטקייט צו דערפאַלג, צו גרויס דערפאַלג און באַרימטקייט, איז אין תוך די געוויינט־לעכע געשיכטע פון „איבערנאַכט באַגליקט“. דער קאַמער־זינגער קאַרנעליוס בראַנסגעסט, וואָס איז געווען דער אַנפירער פון דער אַפערע־אָפטיילונג ביי דער בערלינער ראדיא־סטאַנציע, האָט דעם אַקאַרשט־אַנגעקומענעם און דורך עפעס אַ פראַטעקציע רעקאַמענדירטן ייִדישן בחורל פון טשערנאָוויץ, געהייסן זינגען אַן אַריע פון ווערדיס אַן אַפערע און — איז פאַרכישופט געוואָרן. זינט דעם 18טן אַפּריל 1928, ווען הונדערטער טויזנטער דייטשן האָבן צום ערשטן מאל דערהערט שמידטס קול איבער דער בערלינער ראדיאָ, איז ער געוואָרן זייער ליבלינג.

ווי האָט געשטעקט דער צויבער פון שמידטס שטים, וואָס האָט פאַר

אים איינגענומען אזויפיל הערצער און זיי איינגענומען אזוי גיך, אן איבע-
 ריקע שוועריקייטן? אויף ווי ווייט איך דערמאן זיך אין יוסף שמידטס קול
 פון יענע יארן פון שטיינבארגס קינדער-טעאטער און שפעטער פון זיין פילם
 „אייך ליד גייט אום די וועלט“, וואס איך האב געזען אין בוקארעסט, זענען,
 דאכט מיר, יענע מוזיק-קריטיקער גערעכט, וואס האלטן אז דאס הארץ, דער
 לב טוב, איז געווען די הויפט-מעלה, וואס האט אריבערגעווייגן אלע אנדערע
 גוטע זאכן פון שמידטס שטים. שמידטס אביסל הייזעריקלעכע שטים איז זי-
 כער נישט געווען פון ריינסטן מעטאל, און וואס שייך ווייט און הויך האבן
 מן הסתם אנדערע זינגער געקענט גרייכן ווייטער און דערקלעטערן העכער
 מיט זייער קול. אבער איך גלויב, אז וועגן קיינעם האט מען נישט געקענט
 מיט מער רעכט זאגן וואס ס'איז געזאגט געווארן וועגן שמידטן, אז „פון אים
 קאן מען לערנען, אויב מען קען דאס בכלל לערנען, ווי אזוי מען כאפט א
 מענטשן אן ביים הארץ מיט מוזיק“.

שמידטס שטים איז נישט געווען קיין דראמאטישע, נאר אין בעסטן זיך
 פון ווארט א מעלאדראמאטישע, א רחמידיקע. שמידטס געזאנג האט נישט
 דערהויבן און נישט צערודערט, נאר עס האט מיט עפעס אן אומגעוויינטלע-
 כער דערבארעמדיקייט אויסגעוויינט דעם צער פונעם צוהערער און אים איינ-
 געשטילט. ערגעצווו איז די שטים פון דעם קליינגעוויקסיקן טשערנאוויצער
 בחור געווען ווי אַנגעמאַסטן פאַרן דייטשן געמיט, ווייל זי האט געהאט אין
 זיך דאס, וואס ס'רעדט אזוי צום הארץ פון מיליאנען דייטשן, כ'מיין, זעלבסט-
 באדויער, רחמנות, אויף זיך אליין.

קאן זיין, אז דערפאר איז זיין דערפאלג ביי די דייטשן געווען אזא גיכער
 און אזא גרויסער און דערפאר האבן זיי זיך אויך היינט דערמאנט אין דעם
 זינגער פון דער בערלינער ראדיא און פון דעם פילם „אייך ליד גייט אום די
 וועלט“ פון ערב די היטלער-יארן. די שמידט-דערמאנונג איז ביים דייטשן
 פובליקום, ווייזט אויס, אזא אינטענסיווע, אז א פילם-געזעלשאפט אין דייטש-
 לאנד האט צוליב גוטע געשעפט-כוונות, געלאזט דרייען א פילם פון יוסף
 שמידטס לעבן.

די לעבעדיקע גלאַריע פון דעם טשערנאוויצער זינגער אין דייטשלאנד
 האט נישט געדויערט מער ווי פינף יאר. כמעט צום טאג פון די פארפולטע
 פינף יאר האבן די נאציס, נאכן אַנטי־ייִדישן באַיקאַט פון 1טן אפריל 1933,
 גענומען אַרויסטרייבן אויף גיך יידן פון די אַוניווערזיטעטן, פון די טעאטערס
 און פון דער ראדיא. יוסף שמידט האט פארלאזן, האט אַגעמוזט פארלאזן, זיין
 „צווייט פאטערלאנד“, און אַנגעהויבן אַרומצוואַנדערן מיט קאַנצערטן אַי-
 כער דער פרייער אייראפע און אויך איבער אַמעריקע.

וועגן יוסף שמידטס קאנצערטן אין ניו-יאָרק האָט מיט מיר אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט-מלחמה אַ סך גערעדט מיין און שמידטס בשות-פותער טשערנאָוויצער פריינט ישראל גרודער ז"ל. גרודער האָט זיך מיט שמידטן באַגעגנט אין די מיט-דרייסיקער יאָרן אין ניו-יאָרק, האָט מיט אים געהאַט לאַנגע שמועסן און — האָט מיר נישט אויפגעהערט צו דערציילן ווי טרויעריק, ווי טיף טרויעריק שמידט איז געווען.

ער איז געווען טרויעריק, שמידט, ווייל צום בעסטן האָט ער זיך גע-פילט אין דייטשלאַנד און — דאָס איז גרודערן, דעם איידלסטן פון אַלע איידעלע חברים, אַנגעקומען שווער איבער די ליפן צו ברענגען — ווייל שמידט האָט דאָ, אין ניו-יאָרק, נישט געהאַט קיין באַזונדערן דערפאַלג. דאָ איז ניו-יאָרק האָט שמידט נישט געזונגען אויף דער ראַדיאָ, נאָר ביי קאָנ-צערטן אין די גרעסטע זאַלן, און דאָ איז, ווייזט אויס, זיין קליינגעוויקסי-קייט געווען אַ שטער צום דערפאַלג. על כל פנים האָבן די ניו-יאָרקער מוזיק-קריטיקער נישט געשריבן וועגן אים אין אַזעלכע מאַדזשאַרע טענער ווי די דייטשע, און — האָט מיין חבר גרודער אומעטיק-איראַניש געשמייכלט — איך האָב געפילט ווי שמידטס קליינער קערפער ווערט דערפון נאָך קלענער, נאָך איינגעשרומפּענער.

שמידט איז צוריקגעפאַרן קיין אייראָפּע און האָט באַלד געדאַרפט זוכן דאָרט אַן אָרט וווּ זיך אויסצובאַהאַלטן פאַר היטלערן. דער מקום-מקלט זיינער איז געוואָרן די שווייץ. אָבער איבער דער גרענעץ קיין שווייץ האָט זיך אינ-איינעם מיט דעם קינסטלער פון דער טשערנאָוויצער פרוט-גאַס, ווייזט אויס, אַריבערגעכאַפּט דאָס אַלטע שלימזל (אויף יידיש איז עס פון נייטראָלן מין, אָבער היינע האָט דאָס שלימזל ערגעצוווּ אין אַ ליד צוגעטשעפעט צום ווייב-לעכן געשלעכט און עס פּרעזענטירט פאַר אונדז ווי די „פּראָ אונגליק“, וואָס האָט צייט און קאָן וואַרטן און זעצט זיך אַוועק ביים בעל-דברס בעט און שטריקט) און האָט שמידטן פאַרביטערט די לעצע צוויי יאָר לעבן מיט מער ביטערקייט ווי אין די אַלע יאָרן פון ערב זיין דערגרייך און באַרימטקייט.

כדי צו באַנייען דעם קינסטלערס טשערנאָוויצער אַרעמקייט אויף דער סאַמע הויך פון זיין באַרימטקייט, האָט „פּראָ אונגליק“ פאַרפלאַנטערט אַ סיפור-המעשה, וואָס קיין מער שונדישער וואָס שייך אומקינסטלערישע צו-געטראַכטקייט איז גאַרנישט געמאַלט, אָבער מער טראַגישע רעזולטאַטן פאַרן העלד פון דער מעשה זענען, דאַכט זיך, אויך נישט געמאַלט.

שמידט איז אַנגעקומען אין דער שווייץ אַן אַ גראַשן געלט און די שוויי-צער פּאָליציי האָט אים אינאיינעם מיט אַנדערע אַרעמע פּליטים, וואָס קאַנען זיך אַליין נישט אויסהאַלטן, אינטערנירט אין דעם לאַגער גירענבאָד.

ווי זענען אהינגעקומען די גרויסע און שווערע סומעס געלט, וואָס שמידט האָט פאַרדינט ביי זיינע קאָנצערטן? שמידט האָט אין אַן אַמעריקאַנישער באַנק געהאַט אַ שפּאַרקאָנטע פון הונדערט טויזנט דאָלאַר, אָבער — נישט אונטער זיין אייגענעם נאָמען און איבערהויפט נישט אונטער אַ נאָמען, נאָר אונטער עפעס אַ ציפער, וואָס איז געווען באַוווּסט צו איין מענטש, צו שמידטס אַ נאָענטן פריינט. און דער פריינט איז פלוצים שווער קראַנק געוואָרן (ווי שונדיש עס קאָן זיין דער אמת און ווי ווירקלעך עס קאָן זיין דער שונד) און האָט געמוזט פאַרבלייבן אין דער אַקופירטער בעלגיע.

און שמידט אַליין איז אויך געווען שווער קראַנק, האָט געליטן פון כלערליי מיחושן און דאָס עסן אין לאַגער איז געווען קנאַפּ, קיים דאָס לעבן צו דער האַלטן. דערציילט שמידטס אַ פריינט פון יענע אינטערנירונגס־טעג, אַז אין איינעם אַ טאָג האָט זיך דער קראַנקער קינסטלער אַרויסגעכאַפט מיט נאָך אַ חבר פונעם לאַגער און איז געגאַנגען טרינקען אַ קאַווע אין אַ נאָענטער דאָרף־אַכסניה. שמידט האָט מיט דעם איינעם צוגעטיילטן שטיקל צוקער נישט גע־קאַנט דערטרינקען די קאַווע און געבעטן אַ צווייט שטיקל. האָט די קעלנערין באַוויליקט עס צו געבן, אָבער מיטן תנאי, אַז דער קינסטלער, וואָס זי האָט זיין צורה געקענט פון דער פילם־לייוונט, זאָל פאַר איר זינגען אַ ליד.

דאָס שטיקל צוקער אין דעם דאַרפישן איינקער־הויז, אין שכנות מיטן אינטערנירונגס־לאַגער, איז געווען שמידטס לעצטער האַנאַראַר פאַר זיין גע־זאַנג. מיט וואָכן שפעטער, דעם 16טן נאָוועמבער 1942, איז דער אַרעמער ייִדישער זינגער פון טשערנאַוויץ אויסגעגאַנגען פון אַ האַרצפעלער אין לאַגער גירענבאַד.

ער איז אַלט געוואָרן נישט מער ווי 38 יאָר. מען האָט אים מקבר געווען אויפן ציריכער ייִדישן בית־עולם. אויף זיין מצבה האָבן שמידטס פריינט און פאַרערער געלאָזט אויסקריצן די היפש מעלאַדראַמאַטישע ווערטער „אַ שטערן איז געפאַלן“.

איך שטעל מיר פאַר, אַז „פראַו אונגליק“, וואָס איז די לעצטע יאָרן גע־זעסן אַזוי געדולדיק ביי שמידטס קראַנקן און טויטן־בעט און האָט געשטריקט, האָט זיך אין איינעם אַ טאָג אָפּגעריסן פון איר שטריק־אַרבעט ביי אַן אַנדער שליםזלדיק בעט, איז געקומען אויפן ציריכער בית־עלמין, האָט אַ קוק געטאַן אויף שמידטס מצבה און האָט מיט איר אַלט־ווייבערישן מויל שפּאַטיש כּי־כּיִקעט: מיט וואָס מענטשן קאַנען זיך טרייסטן?!

דער מיטגליד פון רומענישער אַקאַדעמיע

באַרבו לאַזאַרעאַנו

באַרבו לאַזאַרעאַנו, וואָס איז דעם 17טן יאַנואַר 1957 געשטאַרבן אין בוקאַרעסט אין עלטער פון פינף און זיבעציק יאָר, איז געווען דער לעצטער פון צוויי דורות גרויסע ייִדיש־רומענישע קולטור־שעפּער, וואָס האָבן זיך מיט זייערע אויפטוען קונה־שם געווען אין רומעניע און צום טייל אויך איבער רומעניעס גרענעצן אַריבער אין דער ברייטער וועלט.

צו די עלטערע פון די דערמאָנטע צוויי דורות געהערן אַזעלכע ווי ד״ר אַדאַלף שטערן, איינער פון די ערשטע ייִדישע אַדוואָקאַטן אין רומעניע, דיכ־טער, שעקספּיר־איבערזעצער און קעמפּער פאַר ייִדישער עמאַנציפּאַציע; הייִמאַן טיקטין, רומענישער שפּראַך־פּאַרשער, מחבר פונעם יסודות־דיקן רומעניש־דייטשן ווערטער־בוך; ד״ר משה גאסטער, אַ וועגווייזער אין דער רומענישער פּאַלקלאַר־וויסנשאַפּט; לאַזאַר שיינאַנו, באַרימטער רומעניש־פּראַנצויזישער פּילאָלאָג, און משה שוואַרצפּעלד, דער ראשון פון דער ייִדיש־רומענישער היסטאָריאָגראַפיע און פון דער ייִדיש־רומענישער פרעסע.

און אויך וואָלט צו דעם צעטל פון די עלטערע אויך צוגעשטעלט דעם ירוסישן ייִד נתן קאַץ, וואָס איז אונטערן נאָמען קאַנסטאַנטין דאַבראַדזשאַנו־גערעאַ געוואָרן אי דער רומענישער קאָוטסקי און אי דער רומענישער ביעליני־סקי. דאַבראַדזשאַנו וואָס האָט זיך גישט באַטראַכט פאַר קיין ייִד און האָט האַלב אין שפּאַס און האַלב אין ערנסט געלייקנט זיין ייִדישן אָפּשטאַם, האָט אַ רעכט צוגעשריבן צו ווערן צום ייִדישן צעטל גישט ווייניקער ווי דער משומד לאַזאַר שיינאַנו (אליעזר שיינ).

שיינאַנו — ווייל ער האָט געליטן פאַר ייִדישקייט און די ייִדישע ליידן האָבן אים געטריבן צו שמד. און דאַבראַדזשאַנו, ווייל אויף זיינע סאַציאַליסטישע און ליטעראַטור־קריטישע קני האָבן זיך דערצויגן כמעט דורכויס אַלע ייִנגערע און ייִנגסטע פון די דערמאָנטע צוויי דורות ייִדיש־רומענישע שרייִבער. צווישן די ייִנגערע הייבן זיך דערעיקרשט אַרויס היינריך שטרייטמאַן (דער רומענישער בערנע), היינריך סאַניעלעוויטש, קולטור־פּאַרשער און ליטעראַטור־קריטיקער און דער פּריציפּיטיק טראַגיש־אומגעקומענער דיכטער א. שטויערמאַן־ראַדיאַן.

דער דיכטער שטויערמאַן האָט, דאַכט מיר, דער ערשטער אַוועקגעשטעלט די פּראַבלעם פון דעם רומעניש־ייִדישן שרייבער פאַר זיין אייגענער צייט און

נאך מער פאר די אלע באגאבטע יידישע דיכטער און דערציילער, וואס האבן זיך צווישן ביידע וועלט-מלחמות אַ לאַזגעטאָן מיט אַזאַ טראַגישן ברען צו פאַרכאַפּן פּלעצער אין דער אויסגעוואקסענער און היפש רייך-געוואָרענער וזמענישער ליטעראַטור.

די פיין פון זייער אייגן פאָלק האָבן די מייסטע שרייבער-מיטציילער פונעם דיכטער שטויערמאַן און דער דיכטער גופא געהאַפט צו היילן מיט עמאַנציפאַציע און מיטן אידעאַל פון סאַציאַליזם.

אויך די סאַמע יינגסטע פון די דערמאָנטע צוויי דורות, דער פּראָמי-נענטער פּובליציסט קאַנסטאַנטין גראָור (1880-1940) און דער ליטעראַטור-פאַרשער און פּאָלקלאָריסט באַרבו לאַזאַרעאַנו זענען געווען אַריינגעטאָן מיט זייער גאַנצן ברען פון אמונה אין דעם כוח פון עמאַנציפאַציע און פון סאַ-ציאַליזם.

איך דערמאָן זיי ביידע אינאיינעם, אי ווייל זיי זענען געווען יוגנט-פריינט פון זייער בשותפותער היימשטאָט באַטשאַפּן, און אי ווייל זיי זענען אפשר געווען די איינציקע דערגרייכערס אין דער „עמאַנציפאַציע“. קאַנס-טאַנטין גראָור, וואָס זיין פּרעדיקער יידישער נאָמען איז געווען אברהםל בראַוער האָט אין דער בירגערלעכער „עמאַנציפאַציע“ צווישן ביידע וועלט-מלחמות אַרויפגעקלעטערט צו דער געזעלשאַפטלעכער מאַכט-פּאָזיציע פון אַרויסגעבער און הויפט-רעדאַקטאָר פון די צוויי גרעסטע דעמאָקראַטישע צייטונגען אין לאַנד. אַן ערך אַנדערהאַלבן צענדליק יאָר איז קאַנסטאַנטין גראָור געווען דער השפּעהדיקסטע שמידער פון דער דעמאָקראַטיש-געשטימ-טער עפנטלעכער מיינונג אין רומעניע ביז — דער אַלץ מער און מער אַנטי-כעמיטיש און היטלעריסטיש געוואָרענער רעגירונגס-אַפּאַראַט האָט צעבראַכן די דעמאָקראַטישע צייטונגען אינאיינעם מיט זייער יידישן אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר.

באַרבו לאַזאַרעאַנו, וואָס זיין פּרעדיקער באַטשאַפּנער נאָמען איז גע-ווען אברהםל (בובי) לאַזאַראַוויטש, האָט אין דער פּראַלעטאַרישער „עמאַנ-ציפּאַציע“ דערגרייכט צו אַלע הויכע קולטור-שטעלעס, וואָס ער האָט זיי על-פי זיין באַגאַבונג און געלערנטקייט כשר פאַרדינט. לאַזאַרעאַנו האָט אין דער וזמענישער „פּאָלקס-רעפּובליק“ פאַרנומען דעם הויכן אַמט פון גענעראַל-די-רעקטאָר פון דער נאַציאָנאַל-ביבליאָטעק. אחוץ דעם האָט אים די רומענישע אַקאַדעמיע אויסגעקליבן פאַר אירס אַ מיטגליד, און אַפילו פאַר אַ מיטגליד פון איר פּרעזידיום, און באַרבו לאַזאַרעאַנו איז אַזוי אַרום געוואָרן איינער פון רומעניעס „אומשטערבלעכע“.

און דווקא אַט די צוויי דערגרייכערס — קאַנסטאַנטין גראָור און באַרבו

לאַזאַרעאַנו, און דערעיקרשט לאַזאַרעאַנו, זענען געווען קלאַסישע מוסטערן פון ייִדן־שרייבערס אין אַ פּרעמדער שפּראַך, וואָס זייער געמיט איז געבליבן ייִדיש און איז אויסגעגאַנגען פון בענקשאַפט נאָך דער פּאַרלירענער ייִדיש־קייט.

לאַזאַרעאַנו איז בלי ספּק געווען דאַנקבאַר דעם נייעם רומענישן רע־זשים, וואָס האָט מעגלעך געמאַכט זיין אַרויפקלעטערן צו אַזאַ הויכן שטאַפּל פון דער קולטור־היעראַרכיע אין לאַנד. אָבער אויף וויפל איך מעג מיר דער־לויבן צו משפּטן אויפן סמך פון מיין כמעט צוואַנציק־יעריקער נאַענטער פּריינטשאַפּט מיט לאַזאַרעאַנו, קען איך מיט אַ געוויסער זיכערקייט זאָגן, אַז די פּאַרזיצערשאַפט פון „ייִדיש־דעמאָקראַטישן קאַמיטעט“, וואָס מלכות האָט אים צוגעטיילט אין 1949, האָט פאַר אים געמוזט זיין אַ שווערע און פּריקערע לאַסט צו טראָגן. וואָרים לאַזאַרעאַנו איז על־פי זיין געמיט נישט געווען קיין קעמפּער און אַוודאי נישט קיין קעמפּער קעגן ייִדן. עס איז נישט געלעגן אין זיין נאַטור איבערצוקוקן צי עמעצענס ציצית זענען כשר פון דעם אַדער פון יענעם שטאַנדפונקט און אויך נישט פון פּראַלעטאַרישן שטאַנד־פונקט.

לאַזאַרעאַנו איז געווען כולו פּאַעט און געלערנטער. זיין ליידנשאַפט איז געווען ליטעראַטור.

ער האָט אָנגעהויבן ווי אַ פּאַעט און האָט זיך דערנאָך זיין לעבן לאַנג פּאַרנומען מיט ליטעראַטור־פאַרשונג און מיט רומענישער שפּראַך און פּאַל־קלאַר־וויסנשאַפט. ער האָט געגאַלטן ווי איינער פון די גרעסטע קענער פון רומעניש און עס איז ממש נישט געווען אַ ווינקלעלע אין דער רומענישער לי־טעראַטור, דערעיקרשט דער עלטערער, וווּ ער זאָל נישט געווען זיין אין דער היים.

געזעלשאַפטלעכקייט האָט אים אויף אַזויפיל אינטערעסירט, אויף וויפל ער האָט דערמיט געקענט באַפּרידיקן זיין ליבשאַפט צו מענטשן, זיין הייסע ליבשאַפט צו דערנידעריקטע און גערודפּטע מענטשן. און איך שטעל מיר פאַר ווי נישט צום האַרצן עס האָט לאַזאַרעאַנו געמוזט זיין די פּרעזידענטשאַפט פון אַ קאַמיטעט, וואָס זיין עובדה איז גע־ווען צו רודפן און צו דערנידעריקן ייִדן, וואָס זענען נישט כשר לויט עפעס אַ שולחן־ערוך פון פּאַרטיי און רעגירונג.

און מיר דאַכט, אַז די פּאַקטישע פירער פונעם קאַמיטעט האָבן קיין סך נחת פון לאַזאַרעאַנון נישט געהאַט, לאַזאַרעאַנוס ערשטע פּאַרזיצער־רעדע, וואָס איז געווען געדרוקט אין דער צייטונג פונעם קאַמיטעט, האָט נישט דער־מאַנט נישט מאַרקסן, נישט סטאַלינען און אַפילו נישט געאַרגירדעשן. זי

האָט בלויז דערמאָנט די ייִדישע נביאים און אין זייער נאָמען געמאָנט רעכט פאַרן אונטערדריקטן און גערודפטן. ווייזט אויס, אַז די דאָזיקע רעדע איז די פּאָקטישע פירער פונעם „דעמאָקראַטישן קאָמיטעט“ נישט איבעריק געפעלן. וואָרים דערנאָך האָט מען פון לאַזאַרעאַנוס פּאַרזיצערשאַפט איבערהויפּט מער נישט געהערט. די „דעמאָקראַטיע“ פונעם קאָמיטעט איז געבליבן אויס-שליסלעך אויף די הענט פון די פּאַרטיי-פּראָפּעסיאָנאַלן.

דער אויפשטייג פונעם ייִדישן בחורל בובי לאַזאַראַוויטש פון דעם מאַל-דאָווישן שטעטל באַטאַשאַן צו שרייבערישער באַרימטקייט אין בוקאַרעסט, אונטערן נאָמען באַרבו לאַזאַרעאַנו, איז אין אָנהייב געווען ענלעך צום וועג פון אַזויפיל אַנדערע חברים זיינע, עס איז געווען אַ וועג, וואָס האָט אַוועקגעפירט פון דעם ייִדישן געסל אין באַטאַשאַן און געדאַרפט דערפירן איבער גרינט-לעכער אַסימילאַציע מיטן פּאַלקישן אַרום און איבער דער באַהעפטונג מיט די סאַציאַלע אויסלייז-אידעאַלן פון דער וועלט צו אַן אַריינטריט-בילעט אין דער אייראָפּעיִשער קולטור.

אַבער ווען לאַזאַרעאַנו האָט מיט עטלעכע און פּופּציק יאָר צוריק אַפּ-געדרוקט זיינע ערשטע רומענישע לידער און זיי האָבן געפונען חן אין די אויגן פון די קריטיקער און דערעיקרשט ביי „אים אַליין“, ביים דעמאָלט נאָך יונגען, אַבער פּירנדיקן היסטאָריקער און קריטיקער ניקאָלאַי יאַרגאָ, האָט ער אין דעם לויב דערשפּירט דעם ערשטן שטאַך פון ייִדישקייט.

פּראָפּ. יאַרגאָ האָט לאַזאַרעאַנון אַרויסגעהויבן פון צווישן דער שפּע קריטיקירטע יונגע דיכטערס, וואָס זענען „אַדער ייִדן, אַדער פּאַריִדישט, אַדער זיי קענען נישט קיין רומעניש“. ווי אַזוי האָט זיך יאַרגאָ געקענט ריכטן, אַז אַ דיכטער מיט אַזאַ עכטן רומענישן נאָמען און מיט אַזעלכע גוטע לידער זאָל גאָר זיין עפּעס אַ בחורל בובי לאַזאַראַוויטש פון די באַטאַשאַנער ייִדישע גאַסן ?

אַבער לאַזאַרעאַנון האָט יאַרגאָס לויב, ווי געזאָגט, אַזאַ שטאַך געטאָך אין דעם פינטעלע ייִדישע ווערדע, אַז אויף צומאַרגנס נאָך יאַרגאָס גוטער קריטיק, האָט ער אין אַ בריוו צו דער צייטונג זיך עפּנטלעך אָפּגעטרייסלט אַי פון יאַרגאָס שבחים און אַי פון רומענישקייט.

דער קינסטלער אין לאַזאַרעאַנון האָט שוין דעמאָלט דערפילט די פּרעמד-קייט און דערעיקרשט די אומעכטקייט אין דער קולטור-דערגרייכונג פון זיין דור. לאַזאַרעאַנוס פּאַעטישער לוייזחאָק-געמיט ווידער האָט זיך דעמאָלט, און נאָך מער שפּעטער, פאַרבענקט נאָך דער קאַנקרעטקייט פון געפלאַגטע מענטשן אונטער דער קופּאַלע פון אַ „ליידנדיקער מענטשהייט“ און פון אירע אַבס-טראַקטע אויסלייז-אידעאַלן. אַט דער געמיט האָט אים צוריקגעבראַכט די

ווייזע פון אייגענע נאָענטע געשטאַלטן אין ייִדיש־באַטאַשאַן און אין אַרעם־באַטאַשאַן.

לאַזאַרעאַנו האָט די געשטאַלט געזוכט און געפונען ביי הייסע דיס־קוסיעס אין די עמיגראַנטן־קרייזלעך פון פאַריו, ביי ייִדישע קולטור־אָונטן אין דער פראַנצויזישער און אין דער רומענישער הויפטשטאָט, אין ייִדישן טעאַטער, אין ערגעץ אַ צייטווייליק אַרױפגעשווומענער ייִדישער צייטונג אין רומעניע, אין די היסטאָריש־ייִדישע מאַטעריאַלן פון דער בוקאַרעסטער נאַציאָנאַל־ביבליאָטעק און — אין זיין צופעליקער באַקאַנטשאַפט און „ליבע אויפן ערשטן בליק“ מיט דער ייִדיש־ליטעראַטור און מיט די פון בעסאַראַביע און בוקאַױנע צוגעװאַנדערטע ייִדיש־שרייבער.

דעם אויספיר פון זיין זעלישן אומקער אַהיים האָט לאַזאַרעאַנו נישט געמאַכט. ער האָט נישט איבערגעשמידט די פאַרעם פון זיין שעפּערישקייט און איז נישט געװאָרן קיין ייִדישער שרייבער. לאַזאַרעאַנו איז קינמאַל נישט געװען קיין העלד פון מעשים; ער איז געװען צו פּקחותדיק, צו ליריש און צו סקעפּטיש, אַז ער זאַל געװען װאַגן אַזאַ שריט פון אומקער און נישט האַבן דערנען דערביי אַנדערע און דערעיקרשט זיך אַליין שמיכלען.

ער איז געבליבן אַריינגעטאַן אין דער רומענישער ליטעראַטור, אין דער רומענישער שפראַך און אין איר פאַלקלאַר. אָבער — זיין סאַמע אינטימסטע פריינטשאַפט, זיין איידעלן כוח פון טרייסט און פון דערמוטיקונג האָט ער אַװעקגעשענקט דעם ייִדיש־שעפּערישן מענטש, דעם ייִדישן שרייבער, דעם ייִדישן װיסנשאַפּטלער, דעם ייִדישן שױשפּילער און יעדן ייִד, װאַס האָט געטראַגן אין זיין האַרץ אַ פונק פון ייִדישער עכטקייט.

װאַס באַרבו לאַזאַרעאַנו האָט באַדייט פאַרן ייִדישן שרייבער און בכלל פאַרן ייִדישן קולטור־מענטשן אין רומעניע צװישן ביידע װעלט־מלחמות — דאַס האָט צום בעסטן אויסגעדריקט אליעזר שטיינבאַרג, װאַס האָט צו אים פון טשערנאָװיץ אויפן שער־בלאַט פון אַ באַנד משלים געשריבן אַזױ —

באַרבע

אין שעהן בימערע, האַרבע

װי גאַל און װי כריין,

זיין איך און שרייב און לייען

דיין נאַמען.

און עפעס װי פון זיך

און עפעס אַזױ

הייבט זיך אַן גלייבן אין גאַט פון אכרהם

ברוך הוּאָ וברוך שמו — אַמן.

קיינ געזעלשאפטלעכער קעמפער איז לאַזאַרעאַנו, ווי געזאַגט, קיינמאַל נישט געווען. עס איז נישט געווען אין זיין טבע. אָבער אַנגעקערט זיך נאַענט מיט דעם דאָזיקן קאַמף און געליטן פאַר אים — האָט ער יאָ. פאַר זיין נאַענט־קייט צו דער סאַציאַליסטישער באַוועגונג און צום ייִדישן עמאַנציפּאַציע־קאַמף האָט אים די בראַטיאַנר־רעגירונג אין די יאָרן ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה אַרויסגעטריבן ווי אַז „אומגעוונטשענעס פּרעמדן“ פון זיין געבוירן־לאַנד רומעניע.

אָודאי האָבן די עטלעכע יאָר וואָס לאַזאַרעאַנו האָט פאַרבראַכט אין פאַריז, אין די רוסיש־ייִדישע עמיגראַציע־קרייזן, געהאַט אַ חלק אין זיין אומ־קער צו ייִדישקייט. אָבער אין תּוך האָט זיך לאַזאַרעאַנו נישט געדאַרפּט „אומ־קערן“, ווייל ער איז זעליש דאָך אַלעמאַל געווען מיט אַלע גערודפּטע, מיט אַלע געקרוידעטע, מיט אַלע, וואָס האָבן צעבראַכענע הערצער — און במילא אױך מיט זיין אייגענעם רעכטלאָזן ייִדישן פּאָלק.

דאָס וואָס לאַזאַרעאַנוס אַקטיווע סימפּאַטיע האָט זיך אין די שווערע יאָרן פון דער קאָמוניסטישער אומלעגאַלקייט אין רומעניע אַריבערגעבוירן פון סאַציאַליזם צו קאָמוניזם, איז — אַזוי האָב איך געפילט — אױך געווען דערפאַר, ווייל ער האָט אַלעמאַל געהאַט מער סימפּאַטיע און מער נאַענט־שאַפּט צו די, וואָס ווערן אין דעם מאַמענט מער גערודפּט און מער געיאָגט. לאַזאַרעאַנוס „שוואַכקייט“ צו די מער אונטערדריקטע איז אױך צום טייל געווען די סיבה, וואָס ער האָט אין זיין ליטעראַטור־פאַרשונג געהאַט אַ באַזונדער פלעצל אין האַרץ פאַר פאַרגעסענע, פאַר היסטאָריש באַעוולטהע שרייבער און קולטור־שאַפּערס און — במילא אױך פאַרן גרויסן קולטור־אוצר, וואָס רומענישע ייִדן (היימישע און צוגעפאַרענע) האָבן אַנגעפרעטעט אין משך פון דורות און קיינ פאַרשער האָט זיך צו דעם כמעט ווי נישט צו־געריירט.

באַרבו לאַזאַרעאַנו האָט, לויט איך ווייס, געהאַט אויפגעזאַמלט אַ גרויסן טייל פון אַט דעם אוצר און ער, און מיר אַלע זיינע פריינט מיט אים, האָבן געחלומט, אַז די ייִדישע קולטור־געשיכטע אין רומעניע וועט ווערן זיין „אַפּוס מאַגנום“, זיין לעבנס־ווערק.

דער גורל האָט אַנדערש געוואָלט. דער גורל האָט לאַזאַרעאַנון אויף דער עלטער צוגעטיילט די גרעסטע רומענישע קולטור־כיבודים און האָט אים אוועקגעפירט פון דעם גרעסטן קולטור־כבוד פאַר זיך און פאַר זיין ייִדיש פּאָלק אין רומעניע. לאַזאַרעאַנו האָט די ייִדישע קולטור־געשיכטע פון רומעניע נישט אַגעשריבן.

צווי גרויסע יידישע אדוואקאטן

I

סאלאמאן ראזענטאל

א.

עטלעכע פריזישע זינדלעך, וואס האבן שטודירט אין פראנקרייך און האבן דאָרט זיך באַרוישט מיט די אידייען פון דער גרויסער רעוואָלוציע, האָבן מיט 112 יאָר צוריק געפרווט מאַכן אַ רעוואָלוציע אין בוקאַרעסט. די איבער-קערעניש איז פון שטאַנדפונקט פון תּיכּפּדיקן דערפּאָלג געווען אַ נישט־גע־לינגענע און אַ קורצלעביקע, אָבער איר געשיכטלעכע ווירקונג האָט געגרייכט ווייט און טיף. אַ דאַנק די אַזוי־גערופענע „אַכט־און־פּערציקער“ (עס האַנדלט זיך וועגן דער רעוואָלוציע פון 1948) איז עלף יאָר שפּעטער מעגלעך געווען די פּאַראייניקונג פון די רומענישע פירשטענטימער וואַלאַכיע און מאַלדאַווע, און עס איז צוגעגרייט געוואָרן דער אויפקום פונעם מאַדערנעם רומענישן שטאַט מיט זיין (אויף באַלקאַנישן שטייגער, נאָר פּאַפּירענער) בירגערלעכער דעמאָקראַטיע. צו דער דאָזיקער רעוואָלוציאָנערער, אין דער פּאָליטישער גע־שיכטע פון רומעניע עפּאַכע־מאַכנדיקער, גרופּע פון די „אַכט־און־פּערציקער“, האָבן באַלאַנגט צוויי ייִדן: באַרבו איסקאַוועסקו און דאניעל ראָזענטאַל. דער מאַלער דניאל ראָזענטאַל איז נישט נאָר געווען איינער פון די סאַמע וויכ־טיקסטע רעוואָלוציאָנערע טוער, נאָר אויך דער איינציקער מאַרטירער פון דער רעוואָלוציע. דער פּריזישער זון יאָן בראַטיאַנו איז שפּעטער געוואָרן זיך לאַנגיאַריקער רומענישער פרעמיער. אַ צווייטער פּריזישער זון קאַסטאַקע ראָסעטי איז געוואָרן פּאַרלאַמענט־פרעזידענט. אַנדערע רעוואָלוציאָנערן האָבן פּאַרנומען אַנדערע וויכטיקע שטעלעס אין דער מלוכה. דעם ייִד דניאל ראָזענטאַל האָבן זיינע חברים אַוועקגעשיקט אין אַ געפּערלעכער פּאָליטישער שליחות קיין בודאַפּעסט. די אונגאַרן האָבן אים אַרעסטירט און אין תּפיסה פּאַרמאַטערט צום טויט.

אַן אייניקל פון דעם דאָזיקן ייִדישן מאַלער און רעוואָלוציאָנער, סאַלאַ־מאַן ראָזענטאַל, איז אין די ערשטע פּערציק יאָר פון אונדזער יאַרהונדערט ביז צום אויפקום פון די „נייע רעזשימען“ געווען פּאַרעכנט פּאַרן גרעסטן

אדוואקאט אין רומעניע. ער האט פון זיין זיידן געירשנט אן אויסנעמלעך-
שארפזיניקן שכל און א פלאמענדיקן רומענישן פאטריאטיזם. אין דעם זיידנס
ירישה גייען אויך אריין א חוץ די נאָר וואָס דערמאָנטע מעלות פון אינטע-
לעקט און געמיט, די רומענישע בירגערשאַפט און גוטע געזעלשאַפטלעכע
פאַרבינדונגען מיט די העכסטע רומענישע קרייזן און דער עיקר מיט די בראַ-
טיאַנס, די זין און די אייניקלעך פונעם אַמאָליקן „אַכט־און־פּערציקער“ יאָן
בראַטיאַנו.

אזוי אַרום האָט דאָס יורידישע ווונדערקינד, וואָס האָט געטראָגן אַזאַ סאָ-
מאַראַדנעם ייִדישן נאָמען, ווי סאַלאַמאָן ראָזענטאַל, געהאַט די אַביעקטיווע
מעגלעכקייט צו ווערן אויך אַ גרויסער רומענישער אַדוואַקאַט. און געוואָרן
איז ער נישט נאָר אַ גרויסער, נאָר דער סאַמע גרעסטער אַדוואַקאַט אין רו-
מעניע. די „סאַמע גרעסטקייט“ איז, אזוי צו זאָגן, געשטאַנען שוין ביי זיין
אדוואַקאַטישן וויגל. אַן אַלטער רומענישער אַדוואַקאַט האָט מיר דערציילט,
אַז ער געדענקט יענעם טאַג, ערגעץ ביים סוף פון פאַריקן יאַרהונדערט, ווען
דער יונגער 21־יאָריקער ראָזענטאַל האָט זיך פאַרשריבן אין בוקאַרעשטער
אַדוואַקאַטן־פאַרבאַנד. ער געדענקט יענעם טאַג דערפאַר אזוי גענוי, ווייל עס
שטייט אים פאַר די אויגן די הויכע געשטאַלט פונעם אַלטן מייסטער מיכאַיל
קאַרנעא, ווי ער קומט אַריין צווישן איין פּראָצעס און אַנדערן אין רויכער-
סאַלאַן פון די אַדוואַקאַטן און רופט זיך אָפּ מיט זיין טיפּער, כּשופּדיקער שטים
ווי אַ גלאַק:

— „קאַלעגן, זייט וויסן, אַז ס'האַט זיך היינט פאַרשריבן אין פאַרבאַנד
דער גרעסטער רומענישער אַדוואַקאַט!“.

— „דער גרעסטער? — האָבן מיר אַלע פּראָטעסטירט — ווי אזוי קאָן
זיין עמעצער דער גרעסטער ווי לאַנג עס לעבט דער מייסטער קאַרנעא?“

מיין דערציילער האָט גערעדט וועגן דעם פאַרשטאַרבנעם מייסטער
קאַרנעא מיט אַזאַ טיפּן רעספּעקט און מיט אַזאַ עכטער התלהבות, אַז זיין
געוויינלעך־הויכע און שווערע שטים, וואָס האָט זיך געדראַפּעט אויף בערג,
איז מיטאַמאַל אַראַפּגעפאַלן און גענומען פּויזען אין אַ שטילן פּליסטער.

„איר האָט דאָך געהערט רעדן טאַקע יאַנעסקו, מאַטעי קאַנטאַקווינאַ?
אַ יאָ, גרויסע מייסטערס געווען? און איד, איד האָב געהערט דעם אומפאַר-
גלייכלעכן ראָבער אין פאַריז, און איד מוז אייך זאָגן, אַז זיי אַלע האָבן נישט
דערגרייכט צו קאַרנעאָן. ביי קאַרנעאָן האָבן דאָך די ריכטער נישט געקאַנט
האַלטן זייער אומפאַרטייִשקייט און האָבן אים נישט איינמאַל גראַטולירט
אין אַפּענער זיצונג. און פּלוצים גיט זיך אַט דער קאַרנעא אַ זאָג, אַז נישט

ע ר , נאָר עפעס אַן 21־יאָריקער סאַלאַמאַן ראָזענטאַל איז דער גרעסטער רומענישער אַדוואַקאַט.

מיין דערציילער, אַ ריינער אַרישער רומענער, האָט אַרויסגערעדט דעם ייִדישן נאָמען מיט עפעס אַ באַזונדערער העפלעכקייט, וואָס איז אויסן געווען אי אונטערזושטרייכן די ייִדישקייט פון דעם נאָמען און אי צו בעטן אַנט־שולדיקונג דערפאַר. און אַז איך האָב מיך נישט וויסנדיק געמאַכט, האָט ער פאַרביגן זיין העפלעכקייט און מיר געזאָגט:

— „איר פאַרשטייט, דעמאָלט האָבן דאָך נאָך די איזראַעליטן נישט גע־ האָט קיין בירגער־רעכט און עס זענען געווען געציילטע דריי איזראַעליטישע אַדוואַקאַטן און איינער פון זיי זאָל זיין דער גרעסטער צווישן לאַטיינער, וואָס זייערע זיידעס זענען געווען מאַדעסטוס און ציצעראָ?.

אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז קאַרנעא איז געווען גערעכט, הגם אין פרט פון רעדנעריי האָט זיך ראָזענטאַל נישט געקאַנט פאַרגלייכן מיט קיינעם פון די פּרײַער־אויסגערעכנטע רומענישע אַדוואַקאַטן און מיט דעם גרויסן רוימישן אַראַטאַר ציצעראָ אַוודאי און אַוודאי נישט. ראָזענטאַל האָט אָבער געשאַפן אַ נייעם רומענישן אַדוואַקאַט, אַן אַדוואַקאַט, וואָס רעדט נישט צום פּובליקום, נאָר שמועסט זיך דורך מיטן ריכטער. ער פּלאַנטערט אויף די פאַרוויקלטסטע ענינים און מאַכט פון זיי אַן איינפאַכן: נתתי, קבלתי, וואָס איז אַזוי קלאַר, אַז די צדדים הייבן זיך אָן צו חידושן, למאי זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען, אַז ס'איז גאָר געווען איבעריק ס'גאַנצע געריכט, וואָרום די זאך איז דאָך אַזוי פשוט, אַז מען דאַרף צו איר נישט קיין אַדוואַקאַטן און אַוודאי נישט קיין ריכטער.

פון די אַ סך מאַל, וואָס איך האָב געהערט ראָזענטאַלן רעדן צו די ריכ־טער, האָבן זיך מיר באַזונדערס איינגעקריצט אין זכרון אַן אַרויסטריט זיינער ביים העכסטן געריכט אין בוקאַרעסט אין אַן ענין פון אַ מאַלדאָווישן ייד, וואָס האָט געפירט אַ יאָרן־לאַנגן פּראָצעס קעגן אַ רומענישן פּריץ ביי די גע־ריכטן פון דאַראַהאַי און טשערנאָוויץ. דער ייד האָט פאַרלאַנגט מען זאָל אַנולירן דעם פאַרקויף פון זיין הויז צום פּריץ, ווייל ער, דער פאַרקויפער, האָט געחתמעט דעם אָפּמאַך אונטערן מאַראַלישן, און מער ווי בלויז מאַ־ראַלישן, דרוק פונעם קויפער.

דער יורידישער עיקר פונעם פּראָצעס האָט זיך געדרייט אַרום דעם, צי קאָן מען אין דעם פאַל אַנווענדן דעם פּרינציפּ פון אַלטן רוימישן רעכט, וואָס האַלט אַז „טאַקע געצווונגען, אָבער פאַרט געוואַלט“ (קאַזקטוס טאַמען וואַ־לויט).

עס האָבן זיך ביי דעם פּראָצעס באַגעגנט אין אַדוואַקאַטישער קעגנער־

שאפט צוויי פון די גרעסטע אין רומעניע: איסטראטע מיטשעסקו און סאלא-מאן ראזענטאל.

צוויי מער היפוכדיקע געשטאלטן זענען גאר נישט געמאלט געווען. איס-טראטע מיטשעסקו — א הויכער, א דינער, מיט א שארף פנים, וואס האט זיך פארענדיקט מיט א בייזאיראנישן מעפיסטאפעל-בערדל. סאלאמאן ראזענ-טאל — א קליינגעוויקסיקער, כמעט א דריבניקער, מיט א קיילעכדיק פנים, וואס וואלט געקאנט זיין דאס פנים פון א בוכהאלטער, ווען נישט די ווייסע קורצגעשוירענע האר אויפן קאפ און דאס שמאלע ווייסע וואנצעלע, וואס האבן געהאט זייער אייגנס א מאדנעם גלאנץ און האבן באשיינט ראזענטאלס פנים און זיין געשטאלט מיט עפעס אן אומהיימלעכער שארפקייט.

איסטראטע מיטשעסקו איז א רעדנער פון פראנצויזיש-אדוואקאטישן שניט. ער איז קלאר, ער איז לאגיש און ער איז זייער באהאוונט אין אלע מפרשים. און דערצו — דערצו איז ער א פאלעמיקער, וואס נוצט מיט דער-זעלבער געניטיקייט דאס פאטעטיש ברוגזע און פאטעטיש צעווייטיקטע ווארט און אויך דאס סאטירישע ווארט, וואס שניידט ביון ביין אריין און מאכט א תל פונעם קעגנער און ווישט-אפ זיין טענה. מיטשעסקו האט ליב צו ברענגען לאנגע ציטאטן אין אריינגאל פון לאטיינישע יוריסטן און ער באאיינדרוקט דערמיט דעם עולם אין זאל און א סך מאל אויך די ריכטער. און איסטראטע מיטשעסקו האט אין יענע טעג פון ארום דער מיט דרייסיקער יארן טראץ זיינע גרויסע פארלאמענטארישע דערפאלגן שוין געהאט אנגעוויזן יעדע הא-פענונג אויף א מיניסטער-קאריערע אין דער בראטיאנר-פארטיי און ער האט זיך געהאלטן ביים אריינקייקלען אין דער חברותא פון די אנטיסעמיטן בראש מיטן פאעט אקטאוויאן גאגא און פראפעסאר אלעקסאנדער קוזא (צוויי יאר שפעטער איז ער געווארן דער אויסלאנד-מיניסטער אין זייער קורצלעביקער פיר און פערציק טאגיקער רעגירונג). זיין סאטיריש ווארט האט אלץ מער און מער זיך געשפיצט אנטיסעמיטיש מיט אנוויקענישן און אמאל אויך אפן.

להיפוך צו מיטשעסקו איז ראזענטאל בכלל נישט קיין רעדנער. ער איז בלויז מסביר. זיין ווארט איז לגמרי פריי פון פאטאס און אויך פון סאטירע. דא און דארט פארגינט זיך ראזענטאל א לייכט איראנישן ביס. ער ציטירט נישט די רוימישע חכמים און ווייניק וואס אויך די נייציטיקע מפרשים. ער אפערירט דורכויס בלויז מיטן שכל-הישר. ראזענטאלס עקספאזע פאלעמי-זירט כמעט נישט מיטן קעגנערס טענות. ער איז קאנצענטרירט אויף וואס קלארער צו מאכן זיין אייגענעם ארגומענט.

דער שכל הישר איז מחיב, אז אויב מען צווינגט איינעם איז ער נישט פריי — לערנט ראזענטאל פשוט מיט די ריכטער. וויאזוי מען מאכט דאס,

אָ אַ געצווונגענער זאָל דאָך וועלן — גיט ראָזענטאַל אַ דריבנעם איראַנישן שמייכל — ווייס איין גאַט און אפשר ווייסן עס אויך די, וואָס זענען באַ- האַוונט אין דער אויסטערלישער מעכאַניק צו באַשאַפן אַ ווילן פאַר אַ ווי- דערשפעניקן מענטש. אָבער איינס קאַנען די אַלע מעכאַניקער נישט באַוויזן. זיי קאַנען פון דעם געמאַכטן ווילן נישט מאַכן קיין פרייען ווילן. איסטראַטע מיטשעסקו האָט געוואָרפן אַ בליק אויף זיין קעגנער און נישט דרייסט אַ מורמל-געטאַן; פילפּויליסטיק.

גלייך עמעץ זאָל געווען אונטערצינדן ראָזענטאַלן, האָט ער אויסגע- דרייט זיין פנים צו מיטשעסקון און אין אים אַריינגעשטאַכן ווערטער ווי מיט אַ שפיז —

— „פילפּויליסטיק? ניין! עס איז דער שכל-הישר פון פרייהייט, וואָס דורות פון מאַכטיגער און פון אומטאַלעראַניג האָבן אים געפרוּווט פאַרקרומען. מיטשעסקו האָט אָפּגעשוויגן. אַלע האָבן פאַרשטאַנען, וואָס ראָזענטאַל האָט געמיינט און ווהיזן ער האָט געצילט און — מען האָט זיך געוונדערט, וואָרום סאָלאַמאַן ראָזענטאַל האָט קיינמאַל נישט אויפּגעהויבן זיין שטים לטובת זיין פיל-גערוּדפּטן פאַלק אין רומעניע.

ב.

דער איזראַעליט ראָזענטאַל איז גיך געוואָרן נישט נאָר דער אַדוואָ- קאַט פון די רייכסטע פּריוואַט-קליענטן, נאָר אויך פון דער מלוכה. עס זענען פאַראַן מאַמענטן, ווען די רעגירונג דאַרף צו אירע לעגאַלע ענינים נישט קיין רעדנערישע פייערווערק פון רומענישע אַדוואַקאַטן און זי איז בלויז פאַראַני- טערעסירט אין דער זיכערער בריק פון קלאַרקייט. אין אַזעלכע פאַלן ווענדט מען זיך צו סאָלאַמאַן ראָזענטאַל.

ראָזענטאַל איז אַ הונדערט פּראָצענטיקער רומענער און ער קומט זיך כמעט נישט צונויף מיט ייִדן, אָבער — ער ענדערט זיך נישט דעם נאַמען. פון קלענערע ראָזענטאַלס איז שוין לאַנג געוואָרן אַדער ראָזעאַנו אַדער וואָ- לעאַנו. דניאל ראָזענטאַלס אייניקל האָט חתונה מיט אַ פּראַנצויזישער גרעפּין, באַלאַנגט נישט צו דער ייִדישער קהילה, האָט מיט ייִדן און מיט ייִדישקייט ווייניקער צו טון ווי אַלע ראָזעאַנוס און וואַלעאַנוס, אָבער ער בלייבט סאָלאַ- מאַן ראָזענטאַל. זיין ייִדישער נאַמען איז פאַר אים עפעס אַ שטאַלצער קאַפּריז און ער וויל, אַז די רומענער זאָלן אים אַקצעפּטירן.

ער איז אַלע יאָרן אַ פּאָליטישער אָנהענגער פון די בראַטיאַנוס על-פי טראַדיציע פון זיין זיידן, וואָס איז געווען אַ חבר מיטן אַלטן בראַטיאַנו. דער

אפענער און פארשטעלטער אַנטיסעמיטיזם פון די בראַטיאַנוס אַרט אים נישט, אָבער עפעס אַ קליינער פּערזענלעכער צוזאַמענשטויס, און עס צינדט זיך אָן די גאווה.

ער שרייבט אין אַן אָפענעם בריוו צו יאַנעל בראַטיאַנו, — ער איז נישט נאָר דער אַיינציקער ייד, נאָר אויך דער אַיינציקער רומענער פון אַלט־רומע־ניע, וואָס האָט געוואָגט אַזוי צו שרייבן צום מעכטיקסטן מענטש אין רומע־ניע בימי קעניג פּערדינאַנד — אַז ער, ראָזענטאַל, האָט פון זיין טאַטן גע־ירשנט בלויז שכל און האַרץ און נישט קיין פאַרמעגן און אַ פּאַליטישע פּאַ־זיציע.

די צוויי יורשים פון די „אַכט־און־פּערציקער“, יאַנעל בראַטיאַנו און סאַלאַמאַן ראָזענטאַל, זענען נאָך דעם אָפענעם בריוו היפשע עטלעכע יאָר פון זערווייטנס, אָבער דערנאָך קומט די ווערסאַלער שלום־קאָנפּערענץ און רומע־ניע נייטיקט זיך ווידער אין אַ גרויסן אַדוואָקאַט, נישט אין קיין רעדנער מיט עפעקטן ביי דער ראַמפּע, נאָר אין אַ קלאַרן אונטערזאָגער הינטער די קוליסן. דער מעכטיקער פרעמיער, אין דער פולער גלאַריע פון אַ פּאַליטיקער, וואָס האָט געווינען אַ מלחמה פאַר זיין לאַנד, בעט זיך איבער מיט דעם איינזאַמען איזראַעליטישן בעל־גאווה, און ראָזענטאַל נעמט איבער אַנצופירן די יוריד־שע לאַבאַראַטאָריע פון דער רומענישער פּרידנס־דעלעגאַציע אין פּאַריז. די פאַראַגראַפּן סיי אין טריאַנאָנער און סיי אין סאַנזשערמענער פּרידנס־אַפּמאַך, וואָס זענען נוגע דער ליקוידירונג פון די פינאַנציעלע חשבונות צווישן אונ־גאַרן און רומעניע און צווישן עסטרייך און רומעניע, זענען צום גרויסן טייל רעדאַקטירט געוואָרן פון בראַטיאַנוס יורידישן רעזשיסאַר סאַלאַמאַן ראָזענטאַל. אַ באַזונדערער חסיד פון ראָזענטאַלן, דעם יוריסט איז געווען דער באַ־רימטער רומענישער אויסלאַנד־מיניסטער טיטולעסקו. טיטולעסקו האָט ראַ־זענטאַלן באַשטימט פאַרן שטענדיקן יורידישן בעל־יועץ פון זיין מיניסטעריום. ראָזענטאַל האָט ביים אינטערנאַציאָנאַלן געריכט אין האַאַג פאַרטיידיקט די רומענישע מלוכה קעגן די אונגאַרישע גראַפּן, וואָס האָבן געפּאָדערט באַ־צאַלטס פאַר די גיטער, וואָס די רומענישע רעגירונג האָט ביי זיי צוגענומען און צעטיילט צווישן די פּויערים. עס איז אין דעם פּראָצעס געגאַנגען וועגן דער היפשער סומע פון דריי ביליאָן לעי. ראָזענטאַל האָט דעם פּראָצעס גע־ווינען און... האָט זיך אָפּגעזאָגט פון אַדוואָקאַטן־האַנאַראַר, הגם די צוגריי־טונג האָט אים גענומען אַ לאַנגע צייט פון חדשים.

דער קיניג קאַראַל איז דעמאַלט נישט געווען אין לאַנד. ער האָט דע־מאַלט געהייסן קאַראַל קאַראַלימאַן און האָט געלעבט אין ווילטאַג אין גלות־פּאַריז.

ער האָט דערפאַר נישט געקענט וויסן, אַז דער ייד ראָזענטאַל האָט זיך אָפּגעזאָגט פֿון באַצאָלטס פֿאַר זייער שווערער אַרבעט לטובת דעם שטאַט. בעת ער אליין האָט געצויגן אַ שווערע פענסיע פֿאַר ליידיקייטעריי, און אַז ער איז געווייר געוואָרן, האָט ער נישט געגלייבט, ווייל ער איז באַגלייך מיט זיין על-טער-פעטער קאַראָל, דעם ערשטן, געווען איבערצייגט, אַז יידן זענען אַ פֿאַלק פֿון אינטערעס. יידן טוען גאַרנישט אומזיסט.

ג.

עס איז דעם קיניג קאַראָל געווען אומפאַרשטענדלעך, נאָך מער אומ-פאַרשטענדלעך, וואָס דער יידישער אַדוואָקאַט ראָזענטאַל האָט זיך דערוועגט איבערצונעמען דעם גט-פֿראַצעס קעגן אים און צו פירן דעם משפט אָן אַ גראַשן האָנאַראַר מצד דער מלוכה און מצד דער פֿרינצעסין. ער האָט עס נישט פֿאַר-שטאַנען און ער האָט דעם יידישן אַדוואָקאַט דערפֿאַר נאָך מער חושד געווען און נאָך מער פֿיינט געהאַט און אינאיינעם מיט אים שוין אויך אַלע יידן אין רומעניע.

די גט-בֿקשה, וואָס די פֿרינצעסין העלענאַ האָט אין יאָר 1928 דערלאָנגט קעגן איר מאָן קאַראָל קאַראַימאַן אין פֿאַרזי, איז געווען דער אויסדרוק פֿון טיפֿן אומצוטרוי קעגן געוועזענעם קרוינפֿרינץ. אין זיין רעזיגנאַציע-דאַקור-מענט פֿון יאָר 1926 האָט קאַראָל פֿייערלעך צוגעזאָגט זיך קיינמאַל נישט אומצוקערן קיין רומעניע און גענומען אויף זיך די התחייבות איבערצוגעבן אַ געוויסן טייל פֿון זיין פֿאַרמעגן און פֿון זיינע הכנסות צו דער פֿרינצעסין העלענאַ, וואָס איז אינאיינעם מיט איר זון, דעם מינדעריאַריקן קיניג מיהאַי, פֿאַרבליבן אין לאַנד.

און וואָס וועט זיין, אַז קאַראָל וועט נישט האַלטן, וואָס ער האָט צוגע-זאָגט? אַן עפנטלעכן דאַקומענט קען דער פֿאַרלאַמענט בטל מאַכן. דער רע-זיגנירטער פֿרינץ קען זיך אומקערן קיין רומעניע און פֿאַרנעמען דעם טראָן פֿון זיין פֿאַטער, אויב דער פֿאַרלאַמענט וועט מסכים זיין. אַזוי איז טאַקע געשען. קאַראָל האָט דעם 7טן יוני 1930 פֿלוצים געלאַנדעט אויפֿן בוקאַרעש-טער פֿלי-פעלד און צומאַרגנס איז ער געווען דער קיניג פֿון רומעניע לויט אַ כּמעט איינשטימיקן באַשלוס פֿון פֿאַרלאַמענט.

דעם טראָן האָט קאַראָל צוריק געוונען, אָבער די מאַטעריעלע התחייבותן כּלפי דער פֿרינצעסין העלענאַ האָט ער געמוזט איינהאַלטן, ווייל ער איז גע-ווען געבונדן דערצו דורך דעם אורטייל פֿון בוקאַרעשטער אַפעלאַציע-געריכט פֿון יוני 1928.

די בראטיאנוררעגירונג און די פרינצעסין האָבן אין פּרילינג 1928 פאַר-
פירט אַ גט־פּראָצעס קעגן דעם פּרינץ אין גלות און דער רעזולטאַט איז געווען
אַ געריכט־אַנטשיידונג, וואָס איז געווען כמעט אַ קאַפּיע פון דער גט־קלאַגע,
וואָס ס'האַט אין נאָמען פון דער פּרינצעסין דערלאַנגט דער ייִדישער אַדוואָ-
קאַט סאַלאַמאָן ראָזענטאַל.

די אַנטשיידונג פונעם בוקאַרעסטער אַפּעלאַציע־געריכט, וואָס איז צו-
געשטעלט געוואָרן צו קאַראַלן אויף זיין פאַריזער אַדרעס, איז געווען אַ דער-
קלערונג פון אומצוטרוי צו קאַראַלן, דעם פּרינץ און דעם דזשענטלמען. עס איז
געווען דער אומצוטרוי פון אַ פאַראומערטער פּרינצעסין, פאַרמולירט פון אַ
חריפותדיקן ייִדישן קאַפּ. ס'איז געווען אַ דאַקומענט פון שאַרפּזיניקער באַ-
וואַרעניש, וואָס נעמט אַרום אַלע מעגלעכע סיטואַציעס, אַזעלכע וואָס דער
שכל איז מחייב און אויך אַזעלכע, וואָס מען קען זיך צו זיי קוים דערטראַכטן.
די קלאַגע פון דעם בוקאַרעסטער ייִדישן אַדוואָקאַט, און אויף איר סמך די
אַנטשיידונג פונעם אַפּעלאַציע־געריכט, איז געווען אַזוי בריליאַנט רעדאַק-
טירט און האָט אַזוי גוט איבערגעדרייט די שליסלען צו אַלע יורדישע טיר-
לעך און הינטערטירלעך אַרום דער פּרינצעסינס געלט־פּרעטענזיעס, אַז יעדער
אַנדערער אויף קאַראַלס אַרט, וואָס האָט נישט ליב געהאַט צו צאָלן חובות
ווי ער, וואָלט פיינט באַקומען דעם רעדאַקטאָר פון אַזאַ דאַקומענט. סאַלאַמאָן
ראָזענטאַל האָט אין זיין שריפטלעכן מייסטער־ווערק צום בוקאַרעסטער אַפּע-
לאַציע־געריכט אַזוי פּעדאַנט פאַרקלעפט אַלע פּראָצעדור־שפּאַרונגעס פאַר אַ
שפּעטערער מעגלעכקייט צו אַנולירן דעם גט, אַז ביי אַזאַ איינעם ווי קאַראַל
מיט זיין היסטערישן טעמפּעראַמענט פון אַ דיקטאַטאָר האָט זיך די אַנמעכ-
טיקע שנאה צום אַדוואָקאַט ראָזענטאַל לייכט געקענט פּונאַנדערוואַקסן אין
אַ פיינטשאַפט צו אַלע פון ראָזענטאַלס אַפּשטאַם.

אין משך פון די צען יאָר פון קאַראַלס רעגירונג (1930 — 1940) האָט
סאַלאַמאָן ראָזענטאַל באַלאַנגט צו די מענטשן, וואָס מען באַגעגנט זיך מיט
זיי נישט גערן אויב — מען האָט ליב, אַדער מען האָט מורא נישט ליב צו
האַבן, דעם קיניג.

II

פיליפ קעפנער

א.

אין מיינע צייטן, ד"ה ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה, מיט צוואנציג און מער יאָר צוריק, האָט די רומענישע הויפטשטאָט בוקאַרעשט, פאַרמאָגט איר אייגנס אַן ערך צוויי טויזנט אַדוואַקאַטן, און דערפון זענען פולע דריי הונדערט געווען יידן.

צווישן די דריי הונדערט האָבן דעם סאַמע אויבנאָן, — סיי מיט דעם פאַרנעם פון זייער פראַקטיק און סיי מיט זייער אַדוואַקאַטישער יכולת, — פאַרנומען: סאַלאַמאַן ראָזענטאַל, ווילהעלם פילדערמאַן, און דער אין תל-אביב, אין עלטער פון 71 יאָר, פאַרשטאַרבענער — פיליפ קעפנער.

פון די דריי, איז דער עלטסטער, סאַלאַמאַן ראָזענטאַל, געווען דער גרוי-סער יורדישער חריף; דער צווייטער, ווילהעלם פילדערמאַן — דער אַגרעסי-ווער דיאַלעקטיקער און טענהער פאַר זיין קליענט; און דער יינגסטער צווישן זיי, פיליפ קעפנער — אַ קינסטלערישער אויפבויער פון די פאַקטן און פון זייער יורדישער לאַגיק.

דער גרויסער יוריסט און דער גרויסער רומענישער מיוחס סאַלאַמאַן ראָ-זענטאַל האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ פאַלנעם רומענער, און זיין פאַלנע רומע-נישקייט האָבן, ווייזט אויס, אַנערקענט אַפילו די גויישרומענישע מיוחסים. ווילהעלם פילדערמאַן האָט געשטאַמט פון אַן אַסימילירטער בוקאַרעש-טער משפּחה, אָבער ער איז צווישן ביידע וועלט-מלחמות געווען דער פירער מיט דער האַ הידיעה פונעם אַלט-רומענישן יידנטום. ער האָט זיין פאַליטיש-קעמפּערישן טעמפּעראַמענט אַריבערגעטראָגן אין געריכט-זאַל און זיין יורי-דישע דיאַלעקטיק האָט געלייגט דעם חותם אויף פילדערמאַנען, דעם פאַלי-טיקער, מחמת זיין פאַליטישער פּאַזיציע איז פילדערמאַן, דער קולטורעל-אַסימילירטער ייד, אין די אויגן פון די רומענישע רעגירערס און פון אַ גרויסן טייל פון רומענישן פּאַלק אין אַלט-רומעניע, געווען דער סימבאָל פון יידיש-קייט.

פיליפ קעפנער, דער יינגסטער פון די „גרויסע דריי“ יידישע אַדוואַ-קאַטן, איז געווען דער איינציקער צווישן זיי, וואָס האָט געשטאַמט פון דער סאַמע געדיכטעניש פון יידישן פּאַלק אין אַלט-רומעניע. ער איז געבוירן גע-וואָרן אין מאַלאַדאווישן שטעטל בוטשעטשעאַ און האָט זיינע גימנאַזיע-יאָרן פאַרבראַכט אין דער עיר ואם באַטאַשאַן.

פיליפ קעפנער איז בכן על־פי זיין געמיט, על־פי דער אַטמאָספּער פון זיין דערצױנג, געווען דער צום ווייניקסטן אַסימילירטער ייד פון די דריי. אויך זיין יוריספרודענץ האָט געהאַט אַ מער היימישן ייִדישן אָפּשטאַם, ווי ביי די אַנדערע צוויי. פיליפ קעפנער האָט זיין רומענישן „אביי ורבא“ גע־האַט בירושה פון זיין ווידן מרדכי, וואָס גאַנץ בוטשעטשעאַ האָט אים גערופן „מרדכי פּראָצעדורע“, און האָט אין זיינע יורידישע עצות געגלייבט מער, ווי אין אַלע גויִשע אַדוואָקאַטן.

קיין ייִדישע אַדוואָקאַטן זענען דעמאָלט אין רומעניע כמעט ווי נישט געווען, וואָרים צו זיין אַדוואָקאַט האָט מען געמוזט האָבן רומענישע ביר־גערשאַפט.

מרדכי פּראָצעדורעס אייניקל, פיליפ קעפנער, איז דווקא געוואָרן נאָך קינדווייז אַ רומענישער בירגער, אָבער נישט מיטן כוח פון אַ ספּעציעלן גע־זעץ, נאָר אין זכות פון זיין טאַטן, דעם וועטעראַן פון רומעניעס אומאַפהענג־גיכייטס־מלחמה אין 1878. יידן וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין רומענישע מלחמות, האָבן באַקומען די פּריווילעגיע פון בירגערשאַפט פאַר זיך און זייע־רע קינדער.

און אַט דער פּאַטריאָטישער יחוס, אינאיינעם מיט אַ געוויסער קינסט־לערישקייט פון געמיט, האָבן דאָס גובר געווען קעפנערס ירושהדיק ייִדישע אַטמאָספּער און אים אַוועקגעפירט אויף לעבנס־וועגן, וואָס זענען אים נישט געווען אייגן. ווען דער גרויסער אַדוואָקאַט האָט זיך געכאַפט, אַז זיין לעבנס־גאַנג איז, אין ייִדישן זינען, געווען אַ טעותדיקער, האָט ער קודם די טעותים נישט געוואָלט אַנערקענען. דערנאָך, אַז די פּאַקטן האָבן זיך אַרויפגעצווונגען, האָט ער זיי אויפגענומען נישט בלויז מיט הכנעה, נאָר מיט פּריידיקער און פּרום־ייִדישער הכנעה. אָבער, צום באַדויערן, איז עס שוין געווען צו שפּעט איינצואַרדענען פונדאָסניי דאָס לעבן אין הסכם מיט די נייע פּאַקטן.

דער גרויסער רומענישער אַדוואָקאַט האָט, אויף דער עלטער, זיך אויס־געלערנט עברית, האָט געמאַכט דעם ישראלידיקן אַדוואָקאַטן־עקזאַמען און איז געוואָרן אַן עורד־דיין מיט אַ ביראָ אויף דער ראַטשילד־אַליע אין תל־אביב. אָבער נאָך די אַלע שווערע יאָרן פון אייזן־גוואַרדיישן און קאָמוניסטישן רע־זשים, און נאָך די אַלע שווערע איבערלעבענישן פון עליה, איז קעפנער געווען פיזיש געבראַכן, און אַ נייער אָנהייב אויף דער עלטער, וויפל פרייד ער זאָל אין זיך נישט האָבן, איז ער פון דעסטוועגן ערגעצוווּ אידענטיש אויך מיט גייסטיקער געבראַכנקייט.

ב.

עס איז כדאי אפצופרישן מאמענטן פון פיליפ קעפנערס דערפאלגן און בלאַנדזשענישן, ווייל ער האָט בלי ספק סימבאָליזירט מיט זיינע לעבנס־טעותן אַ דור יידן, וואָס האָט התלהבותדיק געקעמפט פאַר עמאַנציפּאַציע און האָט געגלייבט, אַז מיט אַלע קריזיסן, וואָס די עמאַנציפּאַציע מאַכט דורך, איז זי פאַרט דער משיח.

ווי דער קעפנערישער דור האָט זיך דאָס צוגעפאַסט צו דער רומענישער קולטור, ווי ער האָט איר געדינט מיטן גאַנצן האַרץ און מיטן גאַנצן באַגער, און ווי ער האָט דאָס געזוכט דורכצוברעכן די סאָציאַלע מחיצות צווישן זיך און דער רומענישער אינטעליגענץ.

איך האָב אַלעמאָל געשטוינט און נישט געקענט אויפהערן צו שטוינען איבער דער מאַדנער דערשיינונג פון דעם מין ראַפּינירטער אינטעליגענץ, וואָס איר סימבאָל איז פאַר מיר געווען מיין פּריינט און מיין יורידישער לערער פיליפ קעפנער.

איך האָב מיין ערשטע אַדוואָקאַטישע פּראַקטיק דורכגעמאַכט אין קעפּ־נערס ביוראָ, און איך געדענק ווי איך פלעג באַוונדערן זיינע שמועסן מיט קליענטן. ער זיצט ביים שרייבטיש און לאָזט זיך פון דעם גרויסן סוחר ראובן, אַדער רייכן אינדוסטריאַליסט שמעון, דערציילן די פּאַקטן, וואָס האָבן געפירט צום פּראַצעס. ער הערט זיך איין, קעפנער, און פּלוצים שפּרינגט ער אויף און נעמט שפּאַצירן איבערן גרויסן צימער און שטעלט־אָפּ דעם קליענטס סיפור־מעשה.

— איך וועל דיר דערציילן די ווייטערע פּאַקטן, — זאָגט ער צום קליענט, און עס וואַקסט אויס אַ כראַניק פון געשעענישן, וואָס איז אין הסכם מיט דער ווירקלעכקייט און פאַרמאָגט, דאָ און דאָרט, אַ צוגאַב פון קינסטלערישע קנייטשן. די צוגאַבן פעלשן מיט גאַרנישט דעם אמת, אָבער גיבן אים צו עפעס אַן אינעווייניקסטע לאַגיק פון אַ טענה, וואָס וועט פאַרן צד שכנגד שווער זיין אפּצופּרעגן. מען האָט ממש געזען, ווי עס הייבט זיך אַ קינסטלערישער בע־טאָן־בנין פון פּאַקטן און ווי עס ווערט געבוירן דער נצחון אין געריכט־זאַל.

און דער זעלבער מענטש, וואָס איך האָב אַזוי באַוונדערט זיין שאַרפּן בליק אויף געשעענישן און זיין אויסנעמלעכע באַגאַבונג אויסצוגעפינען דאָס נאַקעטע און וואַרע פון די פּאַקטן — דער זעלביקער איז אין געזעלשאַפּטלעכן לעבן, אין דער פּאָליטיק, געווען נישט מער ווי נאַזו און גלייביק, ביי זיך אין אַדוואָקאַטן־ביוראָ — אַ לייב; אין געזעלשאַפּטלעכן לעבן — אַן אַלבאַטראַס אויף דער יבשה.

אין 1935 האָט זיך אַ ריר־געטאָן די אַנטיסעמיטישע חיה אויך צווישן אַדוואָקאַטן. ביי די וואָלן צו דער פאַרוואַלטונג פון דער אַדוואָקאַטן־קאַמער האָט אין יענעם יאָר זיך צום ערשטן מאל באַוווּזן אַן אַנטיסעמיטישער קאַנדידאַטן־צעטל, בראש מיט דעם אויסנעמלעך־פּעיקן און טרויעריק־באַרימטן איסטראַטע מיטשעסקו. ייִדישע אַדוואָקאַטן האָט מען צו יענע וואָלן געפרוווט נישט צולאָזן. מיר האָבן זיך אַרגאַניזירט און זענען געגאַנגען צום שטימ־קאַסטן אין גרופּעס. געווען גרופּעס, וואָס זענען אַדורך בשלום, און אַנדערע. ווידער, וואָס האָבן געשטימט מיטן פּרייז פון היפשע קלעפּ.

צי סאָלאַמאָן ראָזענטאַל איז געגאַנגען שטימען — ווייס איך נישט. פּילדערמאַן, דער ייִדישער פּירער, איז הינטער די קוליסן געווען פאַרנומען מיט דער אַרגאַניזירונג פון די ייִדישע וויילער־גרופּעס. קעפּנער, דער דריטער כּוון די „גרויסע דריי“, איז צוגעפאַרן מיט זיין אויטאָמאָביל צו דער געריכט־געביידע און איז אַריינגעגאַנגען אָפּגעבן זיין שטים, האָפּערדיק און מיט חשי־בות, ווייל ס'איז ביי אים נישט געווען קיין ספק, אַז אַלע ווייסן, אַז ער, קעפּנער, איז אַ גרויסער אַדוואָקאַט און אַ שטאַלצער רומענישער בירגער, מיט פאַטריאַטישן יחוס. אַרויסגעקומען איז ער פון דאָרט מיט אַ היפשער פאַרציע קלעפּ און מיט אַ צעבראַכענער האַנט.

אַבער דעם אַנדערן טאָג האָט די האַנט אויפּגעהערט ווייִצ־טאָן, נישט ווייל דער פיזישער ווייטיק זאָל זיך האָבן אָפּגעשטעלט, נאָר דערפאַר, ווייל אין פאַרלאַמענט האָט אַ פּראָגרעסיווער אַדוואָקאַט אינטערפּעלירט די רעגירונג, הלמאַי מען האָט געקענט שלאָגן אַזאַ גוטן רומענער, ווי פּיליפּ קעפּנער. דער לויב פון דער פאַרלאַמענט־טריבונע האָט געהאַט דעם כּוח איינצו־שטילן די נשמה־פּיין פון אַזאַ קלוגן און קלאַר־זעענדיקן ייד, ווי קעפּנער, און צו שטאַרקן פּונדאָסניי זיין גלויבן אין דעם משיח: עמאַנציפּאַציע.

ווען איך האָב, בעת די 44 טעג פון דער גאַנצ־קוואַר־רעגירונג, זיך גענוג מען באַמיען וועגן אַ וויזע קיין אַמעריקע, האָב איך מיין פּריינט, קעפּנערן, געעצהט, ער זאָל זיינע ביידע זין פאַרשרייבן אויף דער אַמעריקאַנישער קוואַ־טע, ווייל די צייט איז אַ שווערע און זי האַלט ביים ווערן נאָך שווערער.

ער האָט אויף מיר אָנגעשפּיצט דעם סאַמע תּרעמומדיקן בליק פון זיינע אויגן און מיר געזאָגט, מיט פאַרדראָס: „איך טו נישט אַזעלכע זאַכן; איך בין אַ רומענישער פאַטריאַט“.

דער רומענישער פאַטריאַט קעפּנער האָט דעמאָלט נישט געוואוסט, אַז דער עלטערער פון זיינע געראַטענע זין, וואָס האָבן ביידע געטראָגן נעמען

נאך בכבודע וואלעכישע וואַיעוואַדן, איז שוין געווען ביי מיר אַן עצה האַלטן, זוי אַזוי צו ווערן אַ ציוניסט, און דווקא אַ רעוויזיאַניסט, ווייל ער וויל — האָט מיהאַי געטענהט, מיט נאַזוקייט, — צוריקשלאַגן די אַנטיסעמיטישע סטודענטן, וואָס האָבן אים דאָ נישט לאַנג דערלאַנגט קלעפּ אין אוניווערזי-טעט.

ד.

די געשעענישן האָבן גענומען יאָגן מיט אַן אומהיימלעכן אימפעט. איך בין שוין אין אַמעריקע, און ערגעץ אינדערמיט פון 1940 באַקום איך אַ פאַר-צווייפלטע טעלעגראַמע פון בוקאַרעסט פון מיין פריינט קעפּנער: „ביידע זין זענען אומלעגאַל אויף דער שיף „דאַרען“ (אַ שוועסטער-שיף פון דער טרויע-ריק באַרימט-געוואַרענער „סטרומאַ“), אַוועק קיין ארץ-ישראל און עס איז נישט טאָ קיין ידיעה פון זיי“. איך האָב טעלעגראַפיש אויסגעפונען, אַז ביידע זין זע-נען, בשלום, אַנגעקומען קיין ארץ-ישראל און זיצן אין אַ קאַנצענטראַציע-לאַגער פון אומלעגאַלע עולים.

פון די אומלעגאַלע זענען געוואָרן לעגאַלע עולים, און ווען איך בין, אין 1950, געווען אין ישראל, האָבן די צוויי קעפּנער-זין זיך שוין געהאַט איינגע-גלידערט אין לאַנד, האָבן הינטער זיך געהאַט די באַפרייונגס-מלחמה, אין וועלכער זיי האָבן זיך באַטייליקט, און קיין מער פאַרליבטע אין דער ישראל-ערד און אין ישראל-הימל, ווי די חיפהער תושבים מיהאַי און טודאָר קעפּנער זענען, דאָכט זיך, נישט בנמצא.

— איך בין אין רומעניע אין אַלע מינע צוואנציק יאָר לעבן, — האָט צו מיר גערעדט מיהאַי קעפּנער, מיט התלהבות און אויף עברית, — קיין איין מינוט נישט געווען ביי זיך אינדערהיים. ערשט דאָ, אין ישראל, פיל איך היים, און נאַכאַמאָל היים, און עס איז מיר גוט און וואַרעם.

אַ סך איינגעהאַלטענער, אַבער מיט נישט ווייניקער אינעווייניקסטער באַגייסטערונג האָט צו מיר, אין חיפה, גערעדט ער אליין, פיליפ קעפּנער, וואָס איז נאָכן אויפקום פון דער מדינה געקומען אין לאַנד אַריין צו זיינע קינדער. קעפּנערס רייד צו מיר וועגן יידן אין דער וועלט און יידן אין ישראל, וועגן דעם טרוים פון עמאַנציפאַציע און וועגן דעם ווערט פון אַן אייגן לאַנד, האָבן צום ערשטן מאַל געהאַט דעם קלאַנג פון יענע חריפותדיקע, אמת-זוכנ-דיקע און אמת-געפינענדיקע רייד, וואָס איך פלעג פון אים הערן און אַזוי באַ-ווונדערן אין יענע טעג, ווען מען האָט אינאיינעם אויסגעפרעגט קליענטן, אינאיינעם שטודירט און צוגעגרייט פאַר פראַצעסן די פאַקטן און די לאַגיק פון פאַקטן.

ש ל מ ה ב י ק ל

מרדכי פראצעדורעס אייניקל פון בוטשעטשעא האט זיך אין חיפה און אין תל-אביב אומגעקערט צום אייגענעם נאציאנאלן איד; האט זיך אומגעקערט, מיט חריפות און קלארזעעוודיקייט, צו יענעם גלויבן אין קיום פון יידישן פאלק און אין חלום פון יידישן לאַנד, וואָס האָט געהאַלטן וואָך און גייסטיק שטאַרק פיליפּ קעפּנערס זיידעס — פון מרדכי פראצעדורע, ביז אַרויף, אַן ערך צוויי טויזנט יאָר.

ווער האָט דערמאָרדעט ד"ר קאַרניאַל?

.א.

אַ רומענישער לאַנדסמאַן פון ישראל, וואָס איז געקומען אויף אַ וויזיט קיין נירי־אַרק, איז געזעסן ביי מיר אין שטוב און מיר האָבן אינאיינעם גע־ווינטעוועט זכרונות וועגן בשותפותע פריינט און באַקאַנטע אין בוקאַרעסט. דער זכרון פון דעם לאַנדסמאַן איז פול מיט בוקאַרעסטער געשטאַלטן פון די צוואַנציקער יאָרן. ביי יעדער פון זיי שטעלט זיך אָפּ זיין דערמאָנונג, אָבער לאַנג פאַרוויילן ביי איינער קאָן ער נישט. דער אַוונט איז קורץ, די שעהן לויפן און מיין לאַנדסמאַן האָט זיך, ווייזט אויס, פירגענומען נישט אויסצולאָזן קיינעם פון די, וואָס מיר האָבן געקענט, און נישט מבייש צו זיין קיינעם פון זיי מיט פאַרגעסעניש.

עס יאָגן פאַרביי די געשטאַלטן פון פריינט, פון חברים, פון באַקאַנטע. זיי יאָגן אַזוי גיך קוים וואָס מען קאָן זיי מיט אַ וואָרט ביי דער פאַלע דער כאַפּן.

ביז — ביז די יאָגעניש פונעם זכרון פאַרהאַקט זיך און שטעלט זיך אָפּ נאַכקלערעריש און מיט אַ באַזונדערן פינטעלע צער:

— ד"ר קאַרניאַלן האָט איר נאָך פאַרכאַפט ?

— ד"ר קאַרניאַלן? איר מיינט — פּרעג איך איבער — דעם מעדיקער

קאַרניאַל פון דער מיסטעריעזער מאָרד־געשיכטע ?

— יא, — ענטפערט מיין לאַנדסמאַן, — איך מיין דעם יונגן ייִדישן

אַסיסטענט פון דעם באַרימטן בוקאַרעסטער האַרץ־ספּעציאַליסט פּראָפּ' דאָ־ניעלאַפּאַל, וואָס מען האָט אים אין איינער אַ נאַכט געפונען אַ געהרגעטן אין

זיין צימער און מען ווייסט עד־היום נישט ווער ס'האָט אים דערמאָרדעט.

איך מוז מודה זיין, אַז פון די אַן אַ שיעור טראַגישע טויטן פון חברים

און פריינט, וואָס איך און מיין לאַנדסמאַן האָבן אין יענעם אַוונט פון זכור־

נות דערמאָנט, האָט קיין איינער מיך נישט אַזוי טיף אויפגערודערט און גע־

דויערדיק אַזוי צערודערט ווי אַט דער מיסטעריעזער ייִדישער אומקום אין

דער מיט פון די סאַמע פרידלעכסטע טעג אין בוקאַרעסט.

עס זענען שוין פאַרביי כמעט פערציק יאָר זינט יענעם פּרעזען פּרילינג־

מאַרגן ווען איך בין אָנגעקומען מיט דער באַן פון טשערנאָוויץ קיין בוקאַ־

רעסט און האָב דערהערט די צייטונגס־ינגלעך אויסשרייען זייער „עקסטראַ!“

ווער האָט דערמאָרדעט ד"ר קאַרניאַל? אַבער ווען מײן לאַנדסמאַן האָט דער-
מאַנט דעם נאַמען קאַרניאַל האָב איך מיטאַמאַל ווידער דערהערט דעם גע-
שריי און דערפילט ווי ער לעכערט מיר ממש די אויערן.

ווער האָט געהרגעט דעם דאָזיקן צאַרטן, שטילן ייִדישן יונגמאַן מיט
די קוטשעראַווע שוואַרצע האָר און מיט די מילדע, אַביסל איראַנישע אויגן,
וואָס האָבן זיך דורכגעשמיכלט דורך דיקע ברילן און האָבן צוגעצויגן יעדן
מיט זייער ליבלעכקייט ?

דער מאָרד פון ד"ר קאַרניאַל איז געווען די דעטעקטיוו־געשיכטע, וואָס
וועגן איר האָט מען נישט בלויז אין בוקאַרעסט, נאָר אין גאַנץ רומעניע, ניט
אויפגעהערט צו רעדן פאַר חדשים און יאָרן. איך שטרייך אונטער צו רעדן,
וואָרים צו שרייבן האָבן די צייטונגען דווקא גיך אויפגעהערט. די דאָזיקע
שווייגעוודיקייט פון דער פרעסע האָט אי פאַרגרעסערט די רעטעניש און אי
נאָך זיכערער געמאַכט די געוויסהייט פון איר פאַרענטפערונג.

האָט שוין ווען די בוקאַרעסטער פרעסע געשוויגן ווען ס'האָט זיך איר
געבאַטן אזא סענסאַציאָנעל שטיקל גייעס? פאַרוואָס־זשע שווייגן איצט די
צייטונגען און דער עיקרשט דער געלער „אוניווערסול“, וואָס צעלייגט אַ ליאָדע
מאָרד־געשיכטעלע אויף טעלערלעך און מאַכט פון איר מטעמים פאַר אַ גרויסן
טייל פון זיינע לייענער ?

אויב די צייטונגען שווייגן — האָט מען זיי געהייסן. עס איז טאַקע גע-
ווען באַשיינפערלעך, אַז סיי די פּאָליציי און סיי דער פּראָקוראָר ווילן נישט
וויסן ווער ס'איז דער מערדער און וואָלטן גערן געווען, אַז דער עולם זאָל
וואָס גיכער אין דער מעשה פאַרגעסן.

אַז פּאָליציי איז אומוויליק אויפצודעקן אַ מערדער און צו באַווייזן זיך
מיט אַ דערפאַלג פאַרן עולם, דאַן מוז עמעצער אין די הויכע פענצטער האָבן
אַן אינטערעס נישט אויפצודעקן דעם מערדער, און דער מערדער מוז זיין
עמעצער, וואָס זיינע זכותים ביי מלכות זענען „וויכטיקער“ ווי דאָס לעבן
פון אַ ייִדישן דאָקטער און ווי דער דערפאַלג פון דער פּאָליציי.

דער נאַמען פון דער מערדערין איז געווען אויף אַלעמענס ליפן, אַבער
קיינער האָט וועגן דעם עפנטלעך נישט גערעדט און אַ פשיטא שוין געשריבן.

ב.

איינמאַל האָט עס שוין געהאַלטן דערביי, אַז דער נאַמען פון דער, וואָס
וועגן איר האָבן אַלע גערעדט, זאָל אַרויסגעשריבן ווערן שוואַרץ אויף ווייס
אין אַ צייטונג.

איינער אַ זשורנאַליסט האָט געסטראַשעט אין זיין צייטונג, אַז טאַמער

וועט די פאליציי זיך נאך היינט נישט א נעם־טאָן צו דער אויספאָרש־אַרבעט און וועט נישט אַרויסברענגען דעם נאָמען, וואָס איז אַלעמען באַוווּסט, וועט ער איז קומענדיקן נומער פון זיין וואַכנבלאַט אַנרופן דעם נאָמען.

דער זשורנאַליסט איז געווען דער אין לאַנד זייער פּאָפּולער נ. ד. קאָ־טשעאַ, וואָס האָט דעמאָלט אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט אַ וואַכנבלאַט מיטן נאָמען „פּאָקלאַ“ (די פּאָקל). קאָטשעאַ איז געווען אַן אויסנעמלעך טאַלאַנטיר־טער שרייבער, אָבער אים האָט געפעלט די מינדסטע מאַראַלישע באַגאַבונג. אין זיין „פּאָקלאַ“ האָט ער פייערדיק און מיט קוראַזש געקעמפט קעגן דער רעגירונג בראַטיאַנו און קעגן איר רעאַקציאָנערער אַנטיסעמיטישער פּאָליטיק, אָבער — אין דעמאָקראַטישע קרייזן האָט מען צו קאָטשעאַ קיין צופיל צו־טרוי נישט געהאַט. מ'האַט געוווּסט, אַז די רעגירונג האָט „מיטלען“, וואָס קאָנען קאָטשעאַ „איבערצינגן“ און אים איינשטילן.

און אַזוי איז עס אויך געשען נאָך יענער „פּאָקלאַ“, וואָס אין איר האָט קאָטשעאַ געסטראַשעט די פּאָליציי, אַז אין קומענדיקן נומער וועט ער אַרויס מיט לשון. דעם נומער „פּאָקלאַ“ מיטן סטראַשונאַק האָט מען ממש צעכאַפט. אין איין שעה צייט איז די גאַנצע אויפלאַגע געווען אויספאַרקויפט. דער עולם האָט געשלונגען די קלאַרע אַנדייטונגען וואָס קאָטשעאַ האָט געגעבן אז — האָט געוואַרט אויפן קומענדיקן נומער. אָבער אַז דער נייער נומער איז אַרויס, האָט מען אין אים מיט אַ שפּאַקטיוו נישט געקענט געפינען קיין איין שורה וועגן דעם ענין קאַרניאַל.

„עמעצער“ (די פּאָליציי אָדער די רעגירונג, אָדער בלויז נאָענטע משפּחה פון דער פּאַרדעכטיקטער) האָט קאָטשעאַ „באַרויקט“ און „איינגעשטילט“.

אין די זעכצן יאָר וואָס איך האָב נאָך פאַרבראַכט אין בוקאַרעסט נאָך יענער מערץ־נאַכט, ווען מען האָט ד"ר קאַרניאַלן געפונען אין זיין צימער מיט אַ קויל אין לייב, האָב איך דעם ענין קיינמאַל נישט געהערט דערמאָנען עפנטלעך. אפשר, טראַכט איך, האָט מען איצט אונטער דעם „נייעם רעזשים“ געעפנט די אַרכיוון פון דער פּאָליציי און מען האָט געהאַלטן פאַר ניטיק צו דערציילן דעם עולם וועגן דער מעשה קאַרניאַל, וואָס אַלע האָבן געגלייבט, אַז קיין אַנדערער ווי פּרעמיער בראַטיאַנו אַליין איז געווען בלוטיק פאַראַינ־טערעסירט זי איינצושטילן און אַפּצוווישן. עס לייגט זיך אויפן שכל, אַז דער „נייער רעזשים“ וואָלט געדאַרפט האָבן אַן אינטערעס אויסצוגראַבן דעם ענין קאַרניאַל און צו דערציילן דעם אמת וועגן דעם מאַרד און וועגן דעם מערדער פון דעם יונגן ייִדישן דאַקטער.

אָבער אַפילו „נייע רעזשים“, אָדער, ריכטיקער, ערשט „נייע רעזשי־

מען", האבן, ווי עס ווייזט אויס, א סך מאל נישט קיין אינטערעס צו טאן וואס ס'לייגט זיך אויפן שכל.

איך האב ד"ר אהרן קארניאל זייער גוט געקענט. ער איז אין 1922, ווען איך האב זיך באזעצט אין בוקארעסט, שוין געווען א באקאנטער נאמען אין דער מעדיצין. און א ייד זאל ווערן אן אסיסטענט פון פראפ' דאניעלאפאל איז נישט געווען פון די געוויינלעכע זאכן.. יידן האט מען בכלל נישט צוגע-לאזט צו אוניווערסיטעט-פראפעסור און זעלטן ווען אפילו צו דער אסיסטענט ביי אוניווערסיטעט-פראפעסארן. עס זענען געווען עטלעכע יידן פראפעסארן אויפן בוקארעסטער אוניווערסיטעט, אבער כמעט אלע משומדים. אין דעם פאל פון פראפ' דאניעלאפאל איז דער צוטריט פון א ייד נאך געווען שווערער, ווארעם דאניעלאפאל איז נישט בלויז געווען דער בארימטער הארץ-ספעציאל-ליסט אין רומעניע, נאר אויך דער שוואגער פונעם פרעמיער יאנעל בראטיאנו.

באקענט האב איך זיך מיט ד"ר קארניאל, וואס האט געשטאמט פון א באלעבאטיש-ידישער שטוב אין דער שטאט באקעו, דורך מיין חבר, דעם דיכטער יעקב שטערנבערג, וואס איז מיט קארניאלן געווען באפריינדעט נאך פון זיינע סטודענטן-יאָרן. און ער, יעקב שטערנבערג האט מיך אין איינעם א טאג, ווען איך בין געווען פארקילט, געשיקט צו דעם יונגן, אבער, ווי גע-זאגט, שוין דעמאלט באוויסטן ד"ר קארניאל. דער פאציענט און דער דאקטער זענען געווארן פריינט, אבער, צום באדויערן, האט אונדזער פריינטשאפט אנגעהאלטן בלויז איין לאנגן ווינטער, ווארעם ווען איך בין פריילינג-צייט, 1923, צוריקגעקומען קיין בוקארעסט פון א חודשיקן וויזיט אין טשערנאָ-וויץ, איז מיר, ווי שוין דערציילט, ביים וואקזאל אנטקעגן געשפרונגען די נייעס וועגן קארניאלס דערמארדונג.

אין די בלויז עטלעכע חדשים פון אונדזער פריינטשאפט איז מיר ד"ר קארניאל זייער ליב און נאענט געווארן, ליב, ווייל ער איז געווען א זעלטע-נער בעלמידות און נאענט — דורך זיין ליבע צו ליטעראטור, דערעיקרשט צו פאעזיע, צו רומענישער און מער נאך צו יידישער.

ג.

וואס האבן די מארגן-צייטונגען דערציילט וועגן די פאסירונגען פון יענער מערין-נאכט אין ד"ר קארניאלס צימער ?

ד"ר קארניאל האט געוויינט אין א צימער אליין. ער האט מיט עטלעכע טעג צוריק געהאט חתונה געהאט און האט שוין געהאט געדונגען און אויס-מעבלירט אן עטלעכע צימער-וווינונג. אבער די רעליגיעזע חתונה האט גע-

דארפט פארקומען ערשט אין אַ וואַך צוויי אַרום אין זיין היימשטאָט באַקען. די בעל־הביתטע האָט אין מיטן נאַכט דערהערט ד"ר קאַרניאַלן קרעכצן. אַזוי איז אַריין צו אים אין צימער האָט ער איר געזאָגט, אַז עמעצער האָט זיך אַריינגעריסן צו אים און אים געשאָסן.

— ווער איז געווען דער עמעצער? — האָט געפרעגט די בעל־הביתטע און עס האָט דערנאָך געפרעגט די פּאָליציי און נאָך דערנאָך אַ חבֿר, אַ דאָקטער, איידער קאַרניאַל איז אויסגעגאַנגען אויפן אַפּעראַציע־טיש מיט עטלעכע שעה שפּעטער.

ד"ר קאַרניאַל האָט אַלעמאָל געגעבן דעם זעלבן ענטפּער: אַ מנוול, אַ נאַר.

דער מנוול און דער נאַר, וואָס קאַרניאַל, דער דזשענטלמאַן, האָט נישט געוואָלט אַנרופן זיין נאָמען, איז געווען נישט פון מין זכר, נאַר פון מין נקבה. ווי אַזוי האָט דער "מנוול און דער נאַר" געעפנט דעם טויער אוגטן און דער נאָך די טיר אויבן אויפן שטאָק צו קאַרניאַלס צימער?

די בעל־הביתטע האָט יאָ און נישט געהערט דעם קלונג. אָבער קאַרניאַל האָט אים, ווייזט אויס, געהערט און ער האָט געעפנט.

אַלע האָבן, ווי געזאָגט, געוואָסט און זיך דערציילט, אַז דער "מנוול און דער נאַר" איז געווען די פרוי פון פּראָפּעסאָר דאַניעלאַפּאַל, די שוועסטער פונעם פּרעמיער יאַנעל בראַטיאַנו.

דער ייִדישער אַסיסטענט, ד"ר קאַרניאַל, איז אָפט אַריינגעקומען צו דעם פּראָפּעסאָר אין הויז. און דעם פּראָפּעסאָר פרוי, וואָס האָט לויט אירע יאָרן געקענט זיין דעם יונגן דאָקטערס מאַמע, האָט געפאַנגען פייער און האָט געוואָלט פירן מיט אים אַ ליבע.

און אַז דער יונגער ייִדישער דאָקטער האָט זיך אָפּגעזאָגט און האָט זיך דערוועגט אַפילו חתונה צו האָבן, האָט די עלטערע פרוי באַשלאָסן זיך נוקם צו זיין. זי האָט אין איינער אַ נאַכט געקלונגען ביי זיין טויער, ער האָט גע־עפנט, זי איז אַריינגעקומען און, מן הסתם אָן איבעריקע הויכע רייד (אַז נישט וואָלט די בעל־הביתטע געווען דערהערט) אים אַריינגעשאָסן אַ קויל אין האַרץ.

נאָך דעם זעלבן טאָג, האָט מען דערציילט, איז דעם פּרעמיערס שוועסטער אָפּגעפאַרן קיין פאַריז און איז דאָרט פאַרבליבן וווינען. פון פאַריז אויס זאָל זי זיך האָבן געגט מיט איר מאַן, פּראָפּ' דאַניעלאַפּאַל.

צי דאָס וואָס מען האָט דערציילט איז פינקטלעך טאַקע אַזוי געווען, קאָן מען, פאַרשטייט זיך, נישט וויסן. אָבער ווען ס'זאָל זיך נישט געווען האַנדלען וועגן אַזא "הויך־שטייענדיקן" מערדער, וואָלט די פּאָליציי געפאַרשט, די

פרעסע וואָלט געשריבן און ס'וואָלט נישט געווען פאַרוואָס „איינצושטילן“
נ. ד. קאָטשעאַן, דעם אַרויסגעבער פון דער „פּאַקלאַ“.

דער ייִדישער מאַמענט האָט אויף אַזוי פיל געשפּילט אַ ראַלע, וואָס די
פּני פון דער ייִדישער פּאָליטיק זענען געווען צופּרידן, וואָס מען האָט דעם
ענין אָפּגעווישט. זיי האָבן נישט געוואָלט האָבן קיין סיכסוכים מיט דעם
פרעמיער און עס זענען געווען צינישע מיילער, וואָס האָבן דערציילט, אַז די
„מיטלען“ אויף איינצושטילן דעם שרייער און סטראַשען קאָטשעאַן און זיין
„פּאַקלאַ“ האָבן צוגעשטעלט יידן מיט מורא און נישט דער דערשראָקענער
פרעמיער און זיין פּאָליציי.

ד.

איך און מיין לאַנדסמאַן האָבן יענעם אָונט ביי מיר אין שטוב נאָך
לאַנג גערעדט וועגן אַט דער דעמקטיוו־געשיכטע וואָס האָט געהאַט אויפּגע-
טרייסלט רומעניע און די רומענישע יידן. מיר האָבן זיך געדרייט אַרום דער
פּראַגע: ווער האָט געהרגעט ד"ר קאַרניאַלן? און אַט איז אונדז געווען קלאַר,
אַז די מערדערין איז געווען „פּוטיפרס ווייב“ און אַט האָבן מיר גענומען ספּקן
צי איז קאַרניאַל טאַקע געווען פּריי פון זינד לגבי דער פּרוי, וואָס האָט זיך
אין אים נוקם געווען.

אַבער פאַר אונדז ביידע, אי פאַר מיר און אי פאַרן לאַנדסמאַן, איז
געשטאַנען די געשטאַלט פון ד"ר קאַרניאַל, דעם שטילן, דעם קלוגן און גע-
לערנטן, און ביידע זענען מיר געווען זיכער, אַז וואָס ס'זאַל נישט געווען זיין
צווישן „פּוטיפרס ווייב“ און אונדזער פּריינט — ער איז געווען אַ געשטאַלט
פון יוסף הצדיק און אַ דזשענטעלמאַן ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן.

יידיש שעפערישקייט

א.

די פיר פראָווינצן

די לענדער, וואָס האָבן זיך על־פי די נאָכמלחמהדיקע שלום־טראַקטאַטן פאַראייניקט מיט רומעניע און געשאַפן די נייע מדינה: גרויס־רומעניע, האָבן נאָך דעמאָלט, ערב 1914, געהערט צו דריי פאַרשיידענע מלוכות.

די יידן פון דער קירזשער בוקאָווינע, פון דער צאַרישער בעסאַראַביע, פון דער אונגאַרישער פראָווינץ טראַנסילוואַניע און פון דעם קליינעם קיניג־דייך רומעניע, זענען געווען פאַנאַנדערגעשיידט נישט בלויז דורך מלוכהשע גרענעצן, נאָר אויך דורך אַ גרונטאָוונער, יאַרהונדערטער אַלטער אַנדערשקייט פון פּאָליטישע באַדינגונגען, פון געזעלשאַפטלעכער אַטמאָספּער און פון קול־טור־השפּעות.

כדי בולט צו מאַכן דעם חילוק פון פּאָליטישער טראַדיציע פון די פיר פראָווינצן וועט גענוג זיין אַנצוווייזן, אַז אין די זעלביקע יאָרן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אין בעסאַראַביע האָט געהערשט קרושעוואַנס „שוואַרצע מאה“ זענען די הונדערט טויזנט יידן אין דער בוקאָווינע געווען אַ פּאָליטישע מאַכט אין לאַנד, מיט אייגענע דעפּוטאַטן אין טשערנאָוויצער דעגיאַנאַל־פאַרלאַמענט און אין ווינער „רייכסראַט“, און בעת די יידן אין רו־מעניע, וואָס האָבן דאָרט געוויינט זינט דורות, זענען געווען פאַררעכנט פאַר „פרעמדע“ און האָבן געפירט אַ קאַמף פאַר בירגער־רעכט, אַ קאַמף פאַר אַ בעל־מלאכה־פאַטענט און פאַר אַן אַדוואַקאַטן־ליצענץ, האָבן די יידן אין טראַנס־סילוואַניע שוין פאַרנומען הויכע און אפילו די סאַמע העכסטע פלעצער אין דער אונגאַרישער מלוכה־פאַרוואַלטונג.

אין דעם זעלבן יאַרצענדליק פון ערב דער ערשטער מלחמה איז די בע־סאַראַבישע קעשענעוו — די טרויעריקע „עיר ההריגה“, און די בוקאָווינער טשערנאָוויץ — די האַפּערדיקע מכניס־אורחטע פון אַ ייִדישן וועלט־צוזאַ־מענפאַר; די רומענישע בוקאַרעסט איז די הויפּטשטאָט פון ייִדישער רעכט־לאָזיקייט און די שטעט פון טראַנסילוואַניע — פעסטונגען פון ייִדיש־אינגאַ־רישער קולטור־אַסימילאַציע און פון ייִדיש־קאַריעריסטישע דערגרייכונגען אין אונגאַרנס געזעלשאַפטלעכן און מלוכהשן לעבן.

אָבער א י י ן בשותפותדיקן היסטאָריש-גורלדיקן שטריך האָבן די פיר לענדער יאָ פאַרמאָגט. זיי זענען אין משך פון יאָרהונדערטער געווען פעריי-פעריע-פראָווינצן. דריי פון זיי זענען דאָס געווען אויך געאָגראַפיש און אַלע פיר אין פּרט פון קולטור און דערעיקרשט אין יידיש-גייסטיקן זינען.

בעסאַראַביע איז נישט בלויז געאָגראַפיש, נאָר אויך קולטורעל געלעגן ביים סאַמע ראַנד פונעם גרויסן יידישן ישוב. די פראָווינץ צווישן פרוט אין דניעסטער האָט פאַרמאָגט אַ פאַרפונדעוועטן און פאַרביקן יידישן פאַלקס-שטייגער, אָבער תורה און חסידות האָט מען אימפּאַרטירט פון ליטע און פון יענער זייט קיראָשער גרענעץ, און וואָס שייך יידיש-העברעיִשע ליטעראַטור און נאַציאָנאַלע אידייִשקייט זענען די נאַענטסטע צענטערן געווען אָדעס און וואַרשע.

בעסאַראַביע האָט דווקא צו יענער צייט שוין פאַרמאָגט אייגענע יידישע און העברעיִשע שעפער פון צוזאַג און אויך פון באַדייטונג, אָבער זייערע ווערק האָבן זיך געדרוקט אין אָדעסער, אין וואַרשעווער און — אין ניו־יאָרקער צייטשריפטן. אין יאָר 1911 האָט דער דעמאָלט יונגער אליעזר שטיינבאַרג ז"ל, אינאיינעם מיט זיינע נאָך יונגערע חברים־שרייבער: מרדכי מאיר בלאַנק (געשטאַרבן 1939, אין אָדעס), מיכאל קויפּמאַן (געשטאַרבן 1944, אין נור־אַרק), יעקב שטערנבערג און משה אַלטמאַן, געהאַלטן ביים אַרויסגעבן אַ מאָדערנעם יידיש־ליטעראַרישן זשורנאַל אין בעסאַראַביע, אָבער עס איז פון דעם פּלאַן און פון די צוגרייטונגען גאַרנישט געוואָרן.

וואָס שייך די אונגאַריש־רומענישע און אונגאַריש־עסטרייכישע גרענעץ-פראָווינץ טראַנסילוואַניע קומט, אין זינען פון יידיש-קולטור, אין באַטראַכט בלויז איר צפונדיקער טייל, כ'מיין יענע אַרעמע, באַרגיקע געגנט ביי די ברע-געס פון דער טייס, וואָס איר שם־הכולל איז: מאַרמאַראַש און איר הויפט-שטאָט — סיגעט.

אין די שטעט פון טראַנסילוואַניע האָט געוועלטיקט דער נעאַלאָגיסם, די רעליגיעזע רעפּאַרם. אין ערגעץ האָט די דאָזיקע רעפּאַרם, וואָס איר ער-שטער אידעאָלאָג (נאָך פאַרן ברעסלאָוער געהילף־ראַבינער אברהם גייגער) איז געווען אהרן כאַרין, דער רב פון דער טראַנסילוואַנישער ק"ק אַראַד, נישט דערגרייכט אַזאַ ראַדיקאַליזם און אין ערגעץ האָט זי נישט דערפירט צו אַזאַ גרינטלעכער קולטור־אַסימילאַציע מיטן גווישן אַרום ווי אין טראַנסילוואַניע. בלויז אין די "ערים נדחות" פון מאַרמאַראַש איז געבליבן הויערן יידישע פרומקייט און יידישער לעבנסשטייגער.

"די אַסימילאַציע, וואָס האָט געקיניגט אין אַ סך מקומות אין אונגאַרן — דערציילט דער סיגעטער לאַנדסמאַן, דער היסטאָריקער יקותיאל יהודה

גרינוואלד, אין זיין בוך „טויזנט יאָר יידיש לעבן אין אונגאַרן“ — האָט דאָרט נישט דערגרייכט. די רעפּאָרם, וואָס האָט אַריינגעדורנגען אין אַ סך שטעט, איז צו זיי (די ייִדן פון מאַרמאַראַש, ש. ב.) נישט צוגעקומען. אַפילו די השכלה, וואָס האָט זיך טיילווייז אַריינגעבראַכן אין עטלעכע שטעט, האָט אין די דערפער און אויף די בערג, וווּ ס'וויינען אַכציק פּראָצענט פון די ייִדן, נישט געהאַט קיין פּלאַץ, און אַפילו אין די שטעט האָט זי נישט געהאַט קיין גרויסן דערפאַלג. די דאָרטיקע ייִדן זענען געבליבן פּרום און פרימיטיוו, זיי זענען כמעט אַלע יגיע כּפּים-ייִדן, האָרעווען שווער און מאַכן אַ געמוטשעט לעבן“.

איך האָב פּריער פּאַרצייכנט די שטעט פון מאַרמאַראַש ווי „ערים נדחות“ — דאָס וואָרט איז זיכער נישט קיין גוזמא און אַוודאי נישט קיין מליצה — עס איז דאָס בעסטע און פּאַסיקסטע וואָרט אויף איבערצוגעבן די פּסיכישע אַטמאָספּער, וואָס האָט געהערשט אין אונגאַרן אַרום דער פּראָווינץ מאַרמאַראַש.

אין די אויגן פון די אונגאַרישע מלוכה-פּאַרוואַלטער און פון אַ גרויסן טייל פון דער אונגאַרישער געזעלשאַפטלעכקייט האָט מאַרמאַראַש מיט אירע פּרום-ייִדישע שטעט און הוצוליש-אוקראַינישע דערפער נישט געהערט צו אונגאַרן און צו איר קולטור. מאַרמאַראַש איז פאַר זיי געווען אַ שטיק „גאַ-ליצישע ווילדערניש“, וואָס שטייט אונטער דער ציוויליזאַטאָרישער השפּעה פון דער בודאַפּעסטער רעגירונג.

די אַסימילירטע אונגאַרישע ייִדן ווידער, די ייִדן פון די נעאַלאַגישע טעמפלען אין בודאַפּעסט און אין דעברעצין, אין אַראַד און אין טעמעסוואַר, האָבן זיך צו די „קאַפּאַטעס און פּיאַות“ פון סיגעט און פון סאַטמאַר באַצויגן ווי צו „אַסט-יוִדן“, וואָס מען שעמט זיך מיט זיי און מען האָט זיי פיינט, ווייל זיי דערמאָנען אין דעם היימיש-ייִדישן נעכטן פון דער אַסימילאַציע און מאַכן קאַליע איר סאַציאַלע מערכה און איר פּרעסטיזש ביי די גוים.

אויב אין זינען פון מלוכהש אונגאַרישער ציוויליזאַציע איז מאַרמאַראַש געווען אַן אורח ביי דער שוועל, איז זי אין פּרט פון ייִדישער גייסטיקייט, פּרומער און וועלטלעכער, געזעסן אויף קעסט ביי דער שכנישער גאַליציע.

חסידות האָבן די ייִדן פון מאַרמאַראַש (אַ מתנגד איז געווען אַ זעלטנ-קייט אין דער מדינה) געפּראָוועט ביי דער „קאַסאָווער גזע“ קודם אין גאַלי-צישן שטעטל קאַסעוו און דערנאַך אין דער ק"ק וויזשניץ, אויף דעם אַנטקעגנ-איבערדיקן, בוקאַווינער ברעג פונעם טייך טשערעמאַש.

ווען ס'איז געקומען אַ יום-טוב צי גאָר ראש-השנה האָט זיך בוכשטעב-

לער גאנץ מאַרמאַראַש אַוועקגעלאָזט קיין וויזשניץ אויף זיך אַנצוזעטיקן און אַ היים צו ברענגען התלהבות און תורה.
נאָך חסידות איז מען פון מאַרמאַראַש געפאַרן קיין וויזשניץ; השכלה, ציוניזם און די אידיי פון יידיש האָט מען קיין סיגעט געבראַכט פון גאַליציע, פון דער נאָענטסטער גאַליצישער שטאָט קאַלאָמיי.

קאַלאָמיי איז נישט נאָר געווען די עיר־מקלט, וווּהיז דער באַוווּסטער סיגעטער בדהן, פאַלקס־דיכטער און השכלה־קעמפּער, הערש־לייב גאַטליב (1929-1930) איז אַנטלאָפּן פאַרן צאַרן פון זיינע היימישע פאַרפאַלגער, און וווּ „די משכילים ווי אויך די לומדים האָבן מיר עמפּאַנגען בכבוד גדול און מיך אונטערשטיצט, אַז איך זאַל דעם „השמש“ ווייטער אַרויסגעבן“ (זע: אויטאָביאָגראַפֿישער אַרײַנפיר צו ה. ל. גאַטליבס „לידער פון מיין לעבן“). נאָר פון קאַלאָמיי און פון די איבעריקע נאָענטע גאַליצישע שטעט איז אויך געקומען יענע גייסטיק־פּאַליטישע השפּעה, וואָס האָט אַ היפּשן טײל ציוניסטן און סאַציאַליסטן אין מאַרמאַראַש, און דערעיקרשט אין דער שכנות־דיקער בו־קאָווינע געשטיסן אויפן וועג פון יידיש־פּאַלקסטימלעכקייט און פון קאַמף פאַר יידיש — אויפן וועג צו יידיש־שעפּערישקייט.

ירושלים ביים פּרוט

די ערשטע יידישע שפּראַך־קאַנפּערענץ (30סטן אויגוסט ביזן 3טן סעפּטעמבער 1908) איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין דער בוקאַווינער הויפטשטאָט טשערנאָוויץ, מן־הסתם דערפאַר, ווייל איר הויפט־איניציאַטאָר און אָרגאַניזירער, ד״ר נתן בירנבוים, האָט דעמאָלט דאָרט געווינט.

אַבער טשערנאָוויץ האָט אַחוץ דעם נאָך געהאַט אַנדערע זכותים פון אַ מער געזעלשאַפּטלעך־פּסיכאָלאָגישן כאַראַקטער אויף צו ווערן די שטאָט פון דער יידישער שפּראַך־קאַנפּערענץ.

אין דער בוקאַווינע זענען די יידן געווען אַ פּאָליטיש־געזעלשאַפּטלעכע מאַכט־פּאַזיציע ווי אינערגעץ נישט אין קיין שום לאַנד אויף דער וועלט. דער יידישער ישוב דאָרט האָט ווי אַן אָרגאַניזירטער קאַלעקטיוו אינאיינעם מיט די רומענער, מיט די אוקראַינער און מיט די דייטשן פּאַקטיש מיטרעגירט די מדינה.

יענע „לאַקאַל־פּאַטריאַטן“, וואָס האָבן די בוקאַווינער הויפטשטאָט, וווּ ס׳האָט געווינט אַ העלפט פון דער גאַנצער יידישער באַפּעלקערונג אין לאַנד, גערופן „ירושלים ביים פּרוט“, האָבן נישט מגזם געווען.
טשערנאָוויץ איז, בלי ספק, געווען אַ שטיק ירושלים ביי די ברעגעס

פונעם פרוט. וואָס אמת, בלויז אַ ירושלים של מטה, וואָרום אין זינען פון שפראַך, פון דערצינונג און פון געזעלשאַפטלעכער ציוויליזאַציע איז די בוקאַ-זוינער יידישע אינטעליגענץ און מיט איר אַ היפשער טייל פון דער יידישער זווילשטאַנדשאַפט געזעסן אויף קעסט ביי די דייטשן, ביי זייערע שולן און ביי זייערע קולטור-אינסטיטוציעס אין לאַנד. אָבער אין פּרט פון יידישן אָנזען אין פון יידישער אָנזעוודיקייט אין שטאַט, אין פּרט פון יידישער דעה, פון יידיש-געזעלשאַפטלעכער תקיפות און פון ביי-זיך-אין-דער-היימקייט, האָט טשערנאַוויץ מער ווי יעדע אַנדערע עיר ואם אין די תּפוצות ישראל פאַרדינט דעם נאָמען ירושלים.

און די ירושלים-דמטה פון יידיש-געזעלשאַפטלעכער מאַכט איז אַ חוץ דעם נאָך אין דער סאַמע מיט פון יידישן תּחום המושב געווען אַ שטאַט מיט אַן אויסגעשפּראַכענעם מערבדיק-דייטשן קולטור-אַספּעקט און מיט אַ יידיש-רעדנדיקער באַפעלקערונג.

דער אַספּעקט פון איר דייטשקייט האָט דער שטאַט טשערנאַוויץ געגעבן דעם פּרעסטיזש פון אַן אינטערנאַציאָנאַלער קאַנפּערענץ-שטאַט ביי ייִדן, און איר יידיש-רעדנדיקע באַפעלקערונג איז געווען די פּאַסיקע געזעלשאַפטלעכע לאַנדשאַפט, וואָס האָט אונטערגעשטראַכן די גרונט-אידיי פון דעם טשערנאַ-וויצער צוזאַמענפאַר, די אידיי פון לעבעדיקן פּאַלקס-שטייגער און פון גע-רעדטער פּאַלקס-שפּראַך ווי דער יסוד פון נאַציאָנאַלן קיום.

איך ווייס נישט אויף וויפל ד"ר נתן בירנבוים און דער אַרגאַניזיר-קאַ-מיטעט פון דעם צוזאַמענפאַר האָבן טאַקע אינזינען געהאַט די דערמאָנטע גע-זעלשאַפטלעך-פּסיכאָלאָגישע זכותים ביים באַשטימען טשערנאַוויץ פאַר דער שטאַט פון דער יידישער שפּראַך-קאַנפּערענץ. אין די „באַריכטן, דאַקומענטן און אָפּקלאַנגען פון דער טשערנאַוויצער קאַנפּערענץ“, וואָס די פּילאָלאָגישע סעקציע פונעם יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט האָט צונויפגעזאַמלט און אַרויסגעגעבן (ווילנע, 1931), האָבן איך קיין שום קלאָרע אַנדייטונג דערויף נישט געפונען.

אָבער, אַז די שפּראַך-קאַנפּערענץ פון 1908 האָט אַנטפלעקט און בולט געמאַכט די ערשטע צייכנס פון דעם „עפּעס נייעס“, וואָס האָט געהאַלטן אין אויפקומען ביי די הונדערט און צוואַנציק טויזנט ייִדן אין דער בוקאַווינע, אונטער דער השפּעה פונעם רוסישן 1905 און פונעם גאַליצישן 1907 (ערשטע דעמאָקראַטישע פאַרלאַמענט-וואָלן אין עסטרייך), וועגן דעם האָב איך זיך אָנגעהערט אַן אַ שיעור בעל-פה-זכּרונות און אַפּשאַצונגען פון מענטשן, וואָס זענען דעמאָלט „דערביי געווען“, און וועגן דעם קאַן מען אויך היפש אַרויס-לייענען פון דער דערמאָנטער ווילנער דאַקומענטן-זאַמלונג פון 1931.

אָט זענען למשל צוויי, דאָכט זיך, מינדערוויכטיקע פּאַקטן, וואָס ווערן פּאַרצייכנט אין דער דאָקומענטן־זאַמלונג און — וויפיל האָבן זיי צו דער־צײלן וועגן דעם פּאַטאָס און וועגן דעם גראַטעסק פון דער נײער צײט אין דער ײִדישער בוקאָװינע פון ערב 1914!

פּ א ק ט נ ו מ ע ר א י י נ ס : די קאָנפּערענץ האָט געזאָלט פּאַרקור־מען אין ײִדישן נאַציאָנאַל־הויז, וואָס האָט זיך דעמאָלט געבױט און האָט געדאַרפט פּאַרטיק ווערן זומער 1908. אָבער אין דער לעצטער מינוט האָט דער קהילה־פּרעזידענט ד״ר שטראַזוכער צוריקגעצויגן זײן באַװיליקונג און די קאָנפּערענץ האָט זיך געעפּנט אין זאָל פּונעם ״מוזיק־פּאַראַיין״.

שטראַזוכער ״דער קיניג פון דער ײִדן־גאַס״ אין דער בוקאָװינע האָט זיך לכתחילה נישט געכאַפט וואָס דער צוזאַמענפּאַר מײנט. וואָס נעענטער ס׳איז אָבער געקומען די דערעפּענונג פון דער קאָנפּערענץ, אַלץ מער און זיכערער האָט די אָפּיציעלע בוקאָװינער ײִדישע פּאַליטיק געװוסט און געאַנט, אַז די שפּראַך־קאָנפּערענץ איז נישט קײן אויסלענדישער ענין, וואָס מען קאָן אָפּ־קומען מיט העפּלעכקײטן, נאָר דער אַנזאַג פון אַ ײִדישן אָפּאָזיציע־שטורעם אין לאַנד גופּא.

די סטודענטן, וואָס האָבן גענומען רעדן דעמאָנסטראַטיוו ײִדיש און האָבן זיך גערעשט אַרום דער אַרגאַניזירונג פון דער שפּראַך־קאָנפּערענץ, האָבן אָנגעזאַגט נישט בלױז דעם אויפקום פון נײע נאַציאָנאַלע טענדענצן בײ די ײִדיש־סאַציאַליסטישע גרופּעס אין לאַנד, נאָר אויך, און דער עיקר, אַ נײעם ווענד צו נאַציאָנאַלער תּױכיקײט בײ דער ציוניסטישער אינטעליגענץ און בײ אַ גרויסן טײל פון די פּאַלקס־שיכטן, אויף וועלכע ס׳האָט זיך אָנגעשפּאַרט די מאַכט פון שטראַזוכערס ײִדישער פּאַליטיק אין לאַנד.

אין 1908 האָט דער ״גײסט פון גאַליציע״ זיך געלאָזט פּילן בײ די געזעלשאַפּטלעכע פּעריפּעריע־גרופּעס פון די ״פּױעלי־ציון״, פון די ״ײִדישע סאַציאַליסטן״ און פון ײִדיש־טישע סטודענטן, אָבער צוויי יאָר שפּעטער האָט דער קאַמף פאַר אָנערקענונג פון ײִדיש אַרום דער פּאַלקס־צײלונג פון 1910 אָנגענומען אַ בפּירושן מאַסן־כאַראַקטער און שטראַזוכערס ״ײִדיש־נאַציאָנאַלע פּאַרטיי״ איז פּאַרװיקלט געװאָרן אין אַ קאַמף אויף לעבן און טױט מיט אַ מעכטיקער פּאַליטישער אָפּאָזיציע אונטער דער פּירערשאַפּט פון פּראָפּ׳ לעאַן קעלנער (געב׳ טאַרנאַװ 1859; געש׳ט׳ װײן 1928).

קעלנערס ״פּאַלקס־ראַט״, וואָס האָט װי קײן שום אַנדערע באַװעגונג אין דער געשיכטע פּונעם לאַנד געזעלשאַפּטלעך אויפגעטרייסלט דאָס בוקאָװינער ײִדנטום און מיטגערײסן מיט זיך די יוגנט, איז נישט בלױז געװען דער אויפ־שטאַנד פון דער יונגער דעמאָקראַטיע קעגן שטראַזוכערס אויטאָקראַטישע מע־

טאָדן אין דער פּאַרטיי, אין דער קהילה און אין דער שטאַט-פאַרוואַלטונג, נאָר עפעס אַ סך מער און אַ סך טיפּערס. דורך דער קעלנער-באַוועגונג האָט דער באַגער צו נאַציאָנאַלער קולטור-תּוכיקייט רעוואַלטירט קעגן דער מאַכט אין קעגן דער אַסימילאַטאָרישער זעלבסט-צופרידנקייט פון דעם נאַציאָנאַל-פּאָליטישן פּאַרמאַליזם.

די רעוואַלוציע פון קעלנערס „פּאַלקסראַט“ איז ווי דער בונט פון די קלענערע געזעלשאַפטלעכע גרופּעס: „פּועלי-ציון“, „ייִדישע סאַציאַל-דעמאָ-קראַטן“ און ייִדישיסטישע סטודענטן געווען געווענדט, אַזוי צו זאָגן, נישט בלויז קעגן דער פּאָליטישער מאַכט פון שטראַזבורג „ייִדישע נאַציאָנאַל-פּאַרטיי“, נאָר אויך קעגן איר „קולטורעלער מאַכטלאַזיקייט“, קעגן איר „קעסט-קינדישקייט“ ביי דער קולטור פונעם „דייטשן פּאַרפּאַסן“ אין לאַנד.

אויב די שאַרפע אַטאַקע קעגן דער פּאָליטישער מאַכט פון שטראַזבורג „נאַציאָנאַל-פּאַרטיי“ האָט נישט געהאַט דעם דערפּאָלג, וואָס מען האָט זיך געקאַנט ריכטן, איז אין דעם, פאַרשטייט זיך, ראשית שולדיק געווען דער קורצער געדויער פון דעם קאַמף. בלויז געציילטע פיר יאָר — און עס איז אויסגעבראַכן דער וועלט-קריג, וואָס האָט דעם בוקאווינער קאַמף-פּלאַץ פון פּאַרטייען און אידעאָלאָגיעס פאַרוואַנדלט אין אַ שלאַכטפּעלד פון אַרמייען און מלוכות.

אַבער עס איז אויך געווען אַ שנית, וואָס האָט פאַרשווערט דעם קאַמף און דערעיקרשט דעם קאַמף אַקעגן דער „קולטורעלער מאַכטלאַזיקייט“ פון שטראַזבורג „ייִדיש-נאַציאָנאַלער פּאָליטיק“.

דער שנית האָט געהאַט צו טאָן מיט דעם פּאַקט נומער צוויי, וואָס ווערט פאַרצייכנט אין דער ווילנער דאָקומענטן-זאַמלונג וועגן דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאָנפּערענץ.

דער פּאַקט נומער צוויי איז, לכּאִורה, נאָך אומוויכטיקער ווי דער ערשטער, וואָרום וואָס קאָן זיין אַ מער אומוויכטיקער אינצידענט ווי דאָס, אַז די סטודענטישע אַראַנזשירערס האָבן נישט צוגעלאָזט די פּאַרטע-טער פון די אַרבעטער-גרופּעס צום באַנקעט, ווייל זיי זענען נישט געווען אַנ-געטאָן אין „שוואַרצע פרעק“?

די דאָזיקע „שוואַרצע פרעק“ זענען אַבער געווען סימבאָליש פאַר דער מענטשאַלטיעט פון אַ גרויסן טייל פון דער בוקאווינער ייִדישער אינטעליגענץ, וואָס האָט געפירט אַ קאַמף קעגן דעם נאַציאָנאַלן פּאַרמאַליזם פון דער אַפּי-ציעלער ייִדיש-פּאָליטישער פירערשאַפט און אַליין האָט זי אין אַט-דעם פאַר-מאַליום געשטעקט איבער די אויערן. נישט בלויז האָט די ציוניסטישע סטור-דענטשאַפט פון קעלנערס „פּאַלקסראַט“-באַוועגונג נישט אויפּגעהערט צו

פֿאַרן איר באַגער צו ייִדישן אינהאַלט, צו ייִדישער פֿאַלקסטימלעכקייט מיט דער באַנקעט־עטיקעטע לויטן נוסח היידעלבערג, נאָר אויך די ניי־אויפגעקור־מענע ייִדישיסטישע אינטעליגענץ האָט געפרווט פֿאַרבינדן אַזאַ היימיש־ווייכן ענין ווי ייִדישע פֿאַלקס־שפּראַך מיט די קולטור־פֿאַרמעס פונעם „דייטשן פֿאַרפֿאַסטנטום“ אין מורח.

די ייִדישיסטישע אינטעליגענץ און מיט איר די גאַנצע ייִדיש־באַוועגונג אין לאַנד איז אין די יאָרן פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה נישט ווייט אַוועק אופן וועג צו ייִדישער קולטור־תּוּכיקייט. די מיסיע פון אַ דייטשקייט־אַוואַנ־גאַרד אין מורח, וואָס ווין האָט דעקערטירט פֿאַר די פיר פעלקער פון דער ניי־צוגעקומענער עסטרייכישער פּראָווינץ בוקאַווינע, האָט קיינער נישט אין משך פון אַ קנאַפן יאָרהונדערט אַזוי ערנסט גענומען און אַזוי לאַיאַל גע־פרווט דורכפירן ווי דער ייִדישער אינטעליגענט.

די דאָזיקע דייטשישע קולטור־געטריישאַפּט האָט דערנאָך זיך נוקם גע־ווען אין די ייִדיש־נאַציאָנאַלע אידעאַלן פון דער דאָזיקער אינטעליגענץ. די דייטשישע קולטור־פֿאַרם איז געוואָרן דער הויקער, וואָס האָט די ייִדישע אידעאַלן און גייסטיקע ראַנגלענישן פון דער בוקאַווינער אינטעליגענץ היפש־לעך גראַטעסק פֿאַרקרימט און דערעיקרשט אָפּגעהאַלטן פון שעפּערישקייט. „טשערנאַוויץ“ אין טשערנאַוויץ האָט דער ייִדישער אינטעליגענץ אין דער בוקאַווינע בולט צום באַוויסטזיין געבראַכט דאָס דאָזיקע אויבנאויפיקע, גראַטעסקע און פֿאַרקרומטע, און קיין בעסערער עדות פֿאַר דער אויפגעגאַנ־גענען באַוויסטזיניקייט ווי דאָס בריִענדיקע וואָרט פון זעלבסט־חזוק און פון זעלבסט־קריטיק, וואָס האָט זיך דעמאָלט צעבליט ביי די טשערנאַוויצער אַרום. „טשערנאַוויץ“ און האָט אַריינגעבליט אויך אין דער בוקאַווינעס רומענישע יאָרן, איז דאַכט זיך נישט געמאַלט.

סימנים פון דעם דאָזיקן זעלבסט־חזוק אויפן חשבון פון דער פֿאַרדייטש־קייט זענען צו געפינען אין אַ שפּאַר ביסל לידער פון דעם ייִדיש־דיכטער איציק מאַנגער, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין טשערנאַוויץ און האָט דאָרט פֿאַרבראַכט אַ טייל פון זיינע פּריִע קינדער־יאָרן.

טשערנאַוויץ איז דורך „טשערנאַוויץ“ קיין שעפּערישער ייִדיש־צענטער נישט געוואָרן. אָבער די אַרגאַניזיר־שליחות אַרום ייִדיש, וואָס זי האָט אויף זיך גענומען אין 1908 האָט זי געטריי אָנגעהאַלטן אויך ווייטער. טשערנאַוויץ איז געבליבן דער אַרגאַניזאַטאָרישער צענטער פון דער ייִדיש־באַוועגונג און פון דער ייִדיש־ליטעראַטור אויך צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

ד' "ע פאך ע - ל י כ ט"

די צוגעקומענע, די "ווענעטיקס", ווי מען האָט זיי גערופן אויף רומעניש-ניש-יידיש, האָבן געטענהט אַז ווילטאָג און תורה זענען, ווייזט אויס, מן השמים נישט קיין פאַר. זיי מיידן זיך אויס. באַזעצט זיך דער ווילטאָג אין דרום, הייבט זיך אויף די תורה און וואַנדערט אַוועק קיין צפון. מען דאַרף בלויז אַ קוק טאָן אויף דער מאַפּע פון יידישע ישובים אין אייראָפּע און עס וואַרפט זיך אין די אויגן אַז וואָס מער אַרויף צו צפון, איבער גאַליציע און פּוילן קיין ליטע, אַלץ שטאַרקער אין כמות און אין איכות ווערט די תורה, און וואָס מער אַראָפּ צו דרום, ווערט זי אַלץ שוואַכער און מאַגערער, ביז זי רינט אויס אין גאַנצן ערגעץ וווּ ביי די ברעגן פונעם שוואַרצן ים. און פונקט אַ פאַר-קערטן וועג נעמט דער ווילטאָג. ער גייט אַרויס אַ באַקליידטער און אַ זאַ-טער פון די מאַלדעווישע און וואַלעכישע שטעט און דערגרייט אַ פּאַלנער אַרע-מאַן צו זיינס גלייכן אַרעמעלייט אין ווילנער שולהויף.

די "פאַמענטענער" ד"ה די היימישע, די געבוירענע אין אַלט-רומעניע, האָבן נישט געלייקנט, אַז די תורה איז אין צפון, און אין דרום — בלויז די מזונות. אָבער זיי האָבן אַרויסגעשטעלט אַ היסטאָרישע טענה צו די בני-תורה פון רוסלאַנד, פון פּוילן און פון גאַליציע. די טענה איז געווען, אַז די פּליטים פון רוסלאַנד און פּוילן און די ברויטזוכערס פון גאַליציע, וואָס זענען געקומען קיין רומעניע אין משך פון די לעצטע צוויי הונדערט און פופציק יאָר, זינט די גזירות ת"ח ות"ט אין אוקראַינע, האָבן טאַקע, וואָס אַן אמת, געקנעלט תורה מיט יונג און אַלט אין די שטעט פון מאַלדעווע און וואַלעכיי, אָבער מיט דער אַריבערגעבראַכטער תורה האָבן זיי פאַרשטעלט די היימישע אייגענע שפּראַצונגען פון יידישער לערנונג און יידישער שעפּערישקייט.

דער הויפּט-וואַרטזאָגער פונעם פאַמענטענטישן צד, דעד יידיש-דיכטער יעקב גראַפּער, וואָס האָט אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה גע-פירט וועגן דעם אינטערעסאַנטע וויכוחים מיט אונדז, די צוגעקומענע יידיש-שרייבערס פון בעסעראַביע און בוקאַװינע, האָט זיין טעזע פאַרמולירט אַן ערך אַזוי: וויפל מאַל עס האָט זיך אַטאַט גענומען אויסשיילן אַן אייגענע קולטור-תורה ביי די מאַלדעווישע און וואַלעכישע ייִדן, איז געקומען אַ ייִדי-שע אינוואַזיע פון איבער דער גרענעץ, האָט אַפּגעווישט דאָס היימישע פנים אין זיך גענומען מאַלן אַ נייע צורה לויטן לעבנס-שטייגער פון די "אינוואַ-"

דירערס". אזוי אין 17טן יארהונדערט, ווען די „אינוואזיע" האָבן געמאַכט די אַנטרונענע פון כמעלניצקיס שחיטות; אזוי אַן ערך הונדערט יאָר שפּע-טער, ווען יידן האָבן זיך געראַטעוועט קיין מאַלדעווע פון מאַזעפּאַס פּאַגראַד-מען, און אזוי אין משך פון גאַנצן 19טן יארהונדערט, ווען יידישע יונגע-לייט פון גאַליציע זענען אַריבערגעקומען אין די שטעט און שטעטלעך פון רומעניע און האָבן דאָרט ממש פאַרפלייצט דעם שטאַנד פון יידישע דאַק-טורים און יידישע לערערס.

און איצט — איז געווען דער סוף פּסוק פונעם פּאַמענטענער וואָרט-זאַגער, יעקב גראַפער — זענט איר געקומען, איר יידיש-שרייבערס פון בע-סאַראַביע, פון בוקאַװינע און פון טראַנסילוואַניע, און די יידישע ליטעראַטור, וואָס מיר האָבן דאָ אויף רומענישער ערד אַנגעהויבן און איר געפרוווט געבן אַן אייגן רומעניש פנים אין דער צייטשריפט „ליכט" אין 1915, האָט מיט אייער אַנקום משנה צורה געווען. זי איז אַוועק אויף אַנדערע וועגן.

וויפל היסטאָרישער אמת עס איז פאַראַן אין די פּאַלעמישע רייד פון ביידע צדדים איז נישט שווער אויסצופאַרשן. מיר האָבן פאַר זיך די היינט יקרהמציאותדיקע פיר העפטן פון דער צייטשריפט ל י כ ט, וואָס זענען אַרויס פון דעצעמבער 1914 ביז סעפטעמבער 1915 אין דער מאַלדעווישער הויפטשטאָט יאַס; מיר האָבן דאָס ביסל ליטעראַטור אויף רומעניש און אויף יידיש וואָס איז געשריבן געוואָרן וועגן דער עפּאַכע „ליכט" און מיר האָבן דערצו נאָך איצט אַ דיסטאַנץ פון פולע דרייסיק יאָר, אזוי אַז מען קאַן סיי אַן איבעריקע שוועריקייטן אַרויסשילן דעם קערן היסטאָרישע וואָר פון דעם וויכוח צווישן די „ווענעטיקס" און „פּאַמענטענער" און סיי ווי ווייט מעגלעך אַביעקטיוו אַפּשאַצן דעם באַטייט פון דער צייטשריפט ל י כ ט וואָס האָט זיך פאַרמאַסטן צו ווערן דער אַנהייב פון מאַדערנער יידיש-שעפּע-רישקייט אין רומעניע.

פאַר דער פאַראייניקונג פון די פירשטנשאַפטן

וואָס שייך דעם קולטור-צושטאַנד אין דער יידישער רומעניע פאַר דער פאַראייניקונג פון די פירשטנשאַפטן מאַלדעווע און וואַלעכיי אין 1859 איז, דאַכט מיר, צום זיכערסטן זיך סומך צו זיין אויף דער געשיכטלעכער מאַנאָ-גראַפיע פון ד"ר מאיר א. הלוי וועגן די יידישע קהילות אין יאַס און אין בור-קאַרעשט ביזן יאָר 1821. ד"ר הלויס אַרבעט איז לפי עניות דעתי דער ערש-טער פרוו פון אַ קריטישער פּרטי-געשיכטע פון יידן אין רומעניע.

די צוויי בענד דברי הימים לארצות רומעניע און קורות היהודים ברומעניע פון יעקב

דער גרעסערער טייל רומענישע יידן האָט אַלע מאָל געלעבט נישט אין דער וואַלעכישער, נאָר אין דער מאַלדעווישער פּירשטנשאַפּט, און ביז צום 19טן יאָרהונדערט האָט וואַלעכיי נישט געוואָסט פון קיין אַנזעעוודיקער אַי-מיגראַציע פון רוסישע און גאַליצישע יידן. די וואַלעכישע יידן, אויך די „לע-כישע“ צווישן זיי (דאָס איז געווען דער נאָמען פון די אַשכּנזישע יידן ביי די וואַלעכישע ספרדים), זענען געווען אַן אַן ערך שפּראַכלעך מער ראַמאַניזירט ווי די מאַלדעווישע.

שרייבט ד"ר הלוי אַזוי:

אויפן געביט פון קולטור האָבן די יידן פון בוקאַרעסט זיך אָנגע-הויבן מאַניפעסטירן זייער שפּעט. דער אונטערשייד אין דעם פרט צווישן די הויפטשטעט פון ביידע רומענישע לענדער (מאַלדעווע און וואַלעכיי) איז זייער אַ גרויסער, וואָס קאָן נישט באַרעכטיקט ווערן מיט דער דיספּראָפּאָרציע בנוגע דער צאָל באַפעלקערונג. אַחוץ עטלע-כע נעמען פון אומבאַקאַנטע אויף פּוילישע און ספרדישע מצבות, ווי דער מעדיקער-מאַראַן דניאל פּאַנעסעקאַ, ווי ישעיה, דער זון פון בצלאל און דער רב (?) יצחק סאַבאַ, וואָס האָבן נישט איבערגעלאָזט נאָך זיך קיין שום שפורן, האָבן מיר גאַרנישט וואָס צו פאַרצייכענען פאַרן משך פון 18טן יאָרהונדערט.

און וועגן מאַלדעווע וואָס איז אין יידיש-קולטורעלן זינען געשטאַנען אַן אַן ערך העכער ווי וואַלעכיי, האָט ד"ר הלוי צו דערציילן, אַז

די פּליטים פון פּוילן און אוקראַינע האָבן אַריינגעבראַכט אַ נייעם אַטעם פון לעבן אין די יידישע קהילות פון מאַלדעווע. דאָס יידישקייט אין די רומענישע לענדער האָט זיך בדרך-כלל גענומען אויסטאָן פון די אַריענ-טאַלישע פאַרמען, וואָס ס'האָבן אַריינגעבראַכט די יידן פון ביזאַנץ, די קראים פון אַמאַל, און די ספרדישע יידן פון דער לעצטער צייט. די קהילה-אינסטאַנצן זענען מאַדעלירט געוואָרן לויטן פּוילישן נוסח.

פון די צוויי צייטאַטן קאָן מען, דאַכט זיך, קומען צום אויספיר, אַז ביזן 19טן יאָרהונדערט אַריין זענען ביידע צדדים, סיי די ווענעטיקס סיי די פאַ-

פּסאַנטער (1820—1900) קאָן מען, פאַרשטייט זיך, ניט באַצייכענען מיטן נאָמען געשיכטע אין חיסנשאַפּטלעך-קריטישן זינען. וואָס שייך ווידער די ברידער עליאַס (1855—1915) און מאָזעס (1857—1943) שוואַרצפּעלד, וואָס האָבן (דערעיקרשט מאָזעס) גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער יידיש-רומענישער היסטאָריאָגראַפיע, האָבן זיי קיין גרעסערע ווערק נישט אָנגעשריבן.

מענטשענער, געווען גערעכט: אין וואַלעכיי — אַבסאָלוטע אומשעפּערשקייט; אין מאַלדעווע — סטימולירן די פליטים דאָס קהילה־לעבן לויט זייער נוסח.

די קולטורגעסט פון 19טן יאָרהונדערט

דאָס 19טע יאָרהונדערט איז אין רומעניע, אין ייִדישן זינען, געשטאַנען אונטערן צייכן פון אויסלענדישע אידייען, וואָס ייִדן פון איבער דער גרענעץ האָבן דאָ אויסגעקעמפט.

דער קאָמף צווישן דער אַרטאָדאָקסיע און רעליגיעזן רעפּאָרמיזם האָבן אין אַלט־רומעניע געפירט פון איין זייט דער באַוווסטער תלמודישער גאון און תורה־פּאַרטייטשער, דער מלבי"ם, און פון דער אַנדערער זייט דער בראַך־דער משכיל יהודה באַראַש, וואָס איז געוואָרן דער „רומענישער מענדעלסאָן“. מנצח געווען האָט דער מענדעלסאָניזם און האָט אין אַ גרויסער מאָס געשאַפן אין רומעניע אַ ייִדנטום, וואָס נישט בלויז איז פון ייִדישקייט אין אים גע־בליבן נישט מער ווי די שאַלעכץ, נאָר אויך די שטורמישע רומענישע אַסימי־לאַציע פון דעם דאָזיקן ייִדנטום האָט דערגרייכט נישט ווייטער ווי צו דער שפּראַך.

דער טעאָרעטיקער פון מאַרקסזיסם, דער „רומענישער קויטסקי“, דער באַ־גרינדער פון דער מאַרקסיסטישער ליטעראַטור־קריטיק און דער גרעסטער בעל־השפּעה אויף דער סאָציאַליסטישער אינטעליגענץ, איז אין רומעניע גע־ווען אַ רוסישער ייִד וואָס האָט געהייסן שלמה, מיכאל אַדער נתן, אָבער זיין פּאַמיליע־נאָמען איז זיכער געווען קאָץ, און האָט דאָ אָנגענומען דעם אַביסל באַמבאַסטישן נאָמען קאָנסטאַנטין דאַבראַדזשאַנ־גערעאַ.²

(2) דער באַרימטער ייִדיש־רומענישער זשורנאַליסט קאָנסטאַנטין גראַור, וואָס איז געווען גערעאַס אַ תלמיד און אַ נאָענטער מענטש, האָט אין זיין נעקראָלאַג פון 10טן מיי 1920 עדות געזאָגט, אַז „גערעאַ איז געווען דער, וואָס האָט דער אַלטער און אויך דער נייער סאָציאַליס־טישער באַוועגונג אין תוך געגעבן איר סאָציאַל־דעמאָקראַטישן כאַראַקטער“, אָבער דער זעלבער גראַור איז אויך אַן עדות אַז „הגם (גערעאַ) האָט קיין מאָל נישט באַוווּן צו באַ־הערשן די רומענישע שפּראַך — אויך שאַמיסאַ האָט נישט באַוווּן צו באַהערשן דאָס דייטשע לשון — מיינט דאָס אָבער נישט, אַז ער איז געבליבן פרעמד צו דער נשמה פּוּנעם רומענישן פּאָלק, כּימין פון דער פּויערנשאַפּט“. זען:

I. C. Atanasiu, *Miscarea socialista, 1881-1900*, Bucuresti, 1932, pp. 376-377.

גראַור דערמאָנט ניט אין זיין נעקראָלאַג גערעאַס ייִדישקייט. ער איז דערמיט געטריי דעם רבין, וואָס האָט זיין ייִדישקייט כל ימיו פאַרשוויגן, פאַרשוויגן ממש ביו גראַטעסס, ווי למשל, ווען דער רומענישער ליטעראַטור־פאַראיין האָט אים געמאַכט פאַר אַן ערן־מיטגליד און ער האָט געדאַרפט צושטעלן די מעטריקע. אין אַ בריוו צום סעקרעטאַר פונעם פאַראיין פון 18טן נאוועמבער 1909 האָט זיך גערעאַ טרויעריק געוויצלט וועגן דער מעטריקע און רס גע־

וועגן די צוויי גרויסע יידיש-קולטור-געסט, דעם דיכטער וועלוול זבאר זשערערענקראַנץ, וואָס איז אין די זעכציקער און זיבעציקער יאָרן געווען דער פּאָפּולערער טרובאַדור אין די קרעטשמעס און „טשייגעס“ (טייִהייזער) פון יידישן יאָס און יידישן בוקאַרעשט, און אברהם גאַלדפּאָדן, וואָס האָט אין 1878 געגרינדעט דאָס יידישע טעאַטער אין יאַסער זומער-גאַרטן „לאַ פּאַמול ווערדע“ (צום גרינעם בוים), וועל איך דאָ נישט רעדן.

ווען מען דערציילט וועגן דעם אָנהייב פון דער מאָדערנער יידיש-ליטע-ראַטור, כ'מיין וועגן דעם יאַסער זשורנאַל ל י כ ט, מעג מען אויסלאָזן די נעמען פון וועלוול זבאַרוזשער און אברהם גאַלדפּאָדן, וואָרים אין די פיר העפטן פון ל י כ ט איז ממש קיין זכר נישטאַ וועגן זיי. די ליטעראַרישע באַהעפטונג מיט וועלוול זבאַרוזשער און אברהם גאַלדפּאָדן האָבן פּראַקלאַ-מירט די ווענעטיקס, ד"ה די שרייבערס פון בעסאַראַביע און בוקאַווינע, וואָס זענען נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה פאַראייניקט געוואָרן מיט רומעניע.

די ל י כ ט - שריפטן אָבער זענען אַרויסגעוואַקסן נישט פון די „טשיי-געס“, וווּ וועלוול זבאַרוזשער האָט געזאָגט און געזונגען זיינע פּאַעטישע אימ-פּראָוויזאַציעס, און אויך נישט פון גאַלדפּאָדנס טעאַטער-ספּעקטאַקלען אין די יאַסער און בוקאַרעשטער זומער-גערטנער, נאָר פון דער פאַרשטאַרקטער יידיש-אַטמאָספּער איבער די רומענישע גרענעצן, אין רוסלאַנד (1905) און עסטרייך (1907), אַלגעמיינע וואַלן, און 1908, טשערנאַוויצער שפּראַך-קאַנ-פּערעניץ) און פון דער ציוניסטישער קולטור-אַרבעט אין רומעניע.

אַז עכטע יידישע שעפּערישקייט דאַרף האָבן אַן אייגענע שפּראַך-כלי, דאָס האָט אין רומעניע ביים סוף 19טן יאָרהונדערט דערפילט און פּאַעטיש געבראַכט צום אויסדרוק דער דיכטער אויף רומעניש אַווראַם שטויערמאַן א.) שטויערמאַן-ראַדיאַן):³

כ'האָב זינגענדיק די לידער מיינע
גערעדט צו פעלקער צוויי צו גלייך:

רעדט וועגן דעם, אַז ער קען זי נישט צושטעלן ווייל ער איז געבוירן אין רוסלאַנד (זען: גערעאַס געזאַמלטע שריפטן, *Studii Critice*, ב' iv, ז' 84-85).

(3) דר א. שטויערמאַן איז אין די יאָרן ערב דער ערשטער וועלט-מלחמה געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע ציוניסטישע טוערס אין שטאַט און צו דער זעלבער צייט אַ פּאָפּולערער דיכטער און פּראָדוקטיווער פּובליציסט אויף רומעניש. ער איז באַגאַנגען זעלבסטמאַרד דעם 19טן סעפטעמבער 1918, אין עלטער פון 46 יאָר. דאָס ליל האָס מיר ברענגען דאָ איז געווען אַפּגעדרוקט אין צווייטן העפט ליכט און איז אַן איבערזעצונג פון שטויערמאַנס לידער-זאַמלונג „Saracie“ (אַרעמקייט), פּאַרלאַג שאַראַגאַ, יאַס, 1897.

איך האָב גענומען איינעמס ליידן,
ביים צווייטן מער ניט ווי זיין שפראך.

און ס'האָט דער ערשטער ניט געהערט מיך —
מיין שפראך איז פרעמד אים, פרעמד מיין שיר;
דער צווייטער האָט געזאָגט מיר: ליידן —
דאָס איז נישט מיינס, וואָס זאָגסטו'ס מיר?"

ד"ר שטויערמאַן האָט דאָ, ווי געזאָגט, אויסגעדריקט זיינע אַ פּערזענלע-
כע פּאָעטישע איבערלעבעניש, וואָרים אין דער אמתן, איז דער יידישער אַרום
אַפילו אין די יידישע שטעט פון מאָלדעווע געווען היפש אַסימילירט און ס'איז
אין תוך נישט געווען ווער ס'זאָל האָבן תרעומות צום דיכטער פאַר דער
פרעמדקייט פון זיין שפראך און פאַר דער פרעמדקייט פון זיין שיר. די יידי-
שע אינטעליגענץ האָט נישט געלייענט קיין יידיש.

און ס'איז דערפאַר נישט קיין צופאַל, וואָס אויב ס'האָט זיך געטראָפן אַ
יידיש-לייב-האַבער אין רומעניע, ווי דער בראַזילער דאָקטאָר יעקב סאַטעק, וואָס
האָט געוואָלט צוריקברענגען יידיש צו דער יידישער אינטעליגענץ, האָט ער
נישט געזען קיין אַנדערן אויסוועג ווי די לאַטיניזירונג פונעם יידישן אַלף-
בית. ד"ר סאַטעק האָט וועגן דעם אַ סך געשריבן אין דער יידיש-רומענישער
פרעסע און צוגעשטעלט אַזאָ פאַרשלאַג צו דער טשערנאָוויצער שפראַך-קאַנ-
פּערענץ, וווּ ער איז געווען דער איינציקער דעלעגאַט פון רומעניע.

יעקב באַטאַשאַנסקי, וואָס איז אַנגעקומען קיין רומעניע אין 1914 און
איז בערך אַ יאָר שפּעטער געוואָרן איינער פון די אָנהייבערס פון דער מאַ-
דערנער יידיש-ליטעראַטור אין אַלט-רומעניע, ד"ה איינער פון די פיר רע-
דאָקטאָרן פון ליכט, ווייס צו דערציילן אַז "יידיש האָט דעמאָלט אין רר-
מעניע טאַקע נאָר געלעבט מינדלעך. געלייענט יידיש האָבן יחידי סגולה".
אז אין דעם ערשטן העפט פונעם זשורנאַל ליכט איז פאַראַן אַ ברוגזער
רייזע-באַריכט וועגן די רומענישע פּראָווינץ-שטעט פון יעקב באַטאַשאַנסקי,
אונטערן פּסעוודאָנים ר' יענקעלע, וואָס מאַלט דעם מצב פון יידיש אין זייער
שוואַרצע פאַרבן. "אַט איז אַ שטייגער גאַלאַץ — שרייבט ר' יענקעלע —
די ערשטע שטאַט וווּ מיינע פּיס האָבן געטרעטן אין 'געבענטשטן' רומעניע,
אַ שטאַט קיין עין-הרע מיט אַ היפשער קהילה, אַ סך יידישע פאַראיינען און
אַ ציוניסטישע פּעדעראַציע. אָבער רבּונו של עולם! איז דאָס יידן? צעשלאַגן,
צעקלאַפּט, נישט קיין גאַנץ אבר אין זיי, קיין יידישע דערציאָונג, קיין יידיש
וואָרט. נאָר נעז יידישע, דאָס איז נאָך געבליבן!"

די יחידי סגולה וואָס האָבן געלייענט יידיש זענען געווען יידן פון אַלטן

דורך און פאר זיי האָט דער בעסאַראַבער ייד אורי קייש אַרויסגעגעבן זיין וואַכנשריפט די ריכטיקע יידישע צוקונפֿט, וואָס באַ-טאַשאַנסקי באַצייכנט זי ווי דעם „עפילאָג פון אַלט־יידיש“ לגבי דעם זשור-נאַל ליכט, וואָס איז געווען דער „פראַלאָג צו ניי־יידיש“ אין אַלט־רומעניע.

די וואַכנשריפט די ריכטיקע יידישע צוקונפֿט האָט דורך אירע אַרטיקלען באַקענט דעם עמד־לייענער פון יאָס און פון די מאַלדע-ווישע שטעטלעך מיט דער גרויסער וועלט און צום טייל אויך מיט דער יידי-שער ליטעראַטור. דאָס איז נישט געווען אורי קייש אַ דורכגעטראַכטע פראַ-גראַם אָדער זיינס אַ ספעציעלע כוונה, נאָר גאָר פשוט, דער רעדאַקטאָר קייש האָט מיינסטנס געאַרבעט מיט דער שער. ער האָט איבערגעדרוקט אַרטיקלען פון די ניו־יאָרקער אַידישע גאַזעטען. אַ מאַמר בנוגע לאַקאַלע ענינים איז געווען כמעט ווי אַ זעלטנ־קייט אין די ריכטיקע יידי-שע צוקונפֿט. מיט די לאַקאַלע פראַגעס האָט זיך אָפגעגעבן מער דער אורי שבעל פה, כ'מיין דער פאַלקס־רעדנער, וואָס האָט יאָרן־לאַנג מיט זיינע דרשות ממש באַהערשט דאָס געמיט פון זיינע צוהערערס.

די צייטשריפט ליכט און אירע שרייבערס

די פערטלייאָר־שריפט ליכט, וואָס איר ערשטער העפט איז אַרויס חנוכה תרע"ה (דעצעמבער 1914) און דער לעצטער (דער פערטער) — סוכות תרע"ו (סעפטעמבער 1915), האָט זיך פראַגראַמאַטיש נישט פאַרמאָסטן צו ווערן „דער אָנהייב פון דער מאַדערנער יידיש־ליטעראַטור“. אָט די כוונה איז אַ היסטאָריש געווינס פון צוויי־דריי יאַרצענדליק שפעטער. עס סוגעסטירט זי בלחש יעקב באַטאַשאַנסקי אין זיין בוך מאַמע יידיש און עס שטרייכט זי אונטער בקול רם פ. אַלמוני אין זיין רומעניש געשריבענער „גע-שיכטע פון אַ ליכטיקן קאַפיטל אין דער פאַרגאַנגענהייט פון די רומענישע ייִדן“.

ביי פ. אַלמונין קומט אויס אַז די צייטשריפט ליכט האָט „פאַר דער קורצער צייט פון איר עקזיסטענץ באַוויזן אַרױפצולייגן איר חותם אויף אַז עפאַכע, וואָס וועט פאַרלייבן אין דער געשיכטע אונטערן נאָמען 'די עפאַ-כע ליכט'“. דאָס איז, פאַרשטייט זיך, נישט מער ווי גרויסרעדעריי, ווי גוזמא. דער אמת איז, אַז די פראַגראַם פון ליכט איז געווען סאַטעק פלוס קייש, ד"ה די צייטשריפט איז פונקט ווי ד"ר סאַטעק אויסן געווען צו-ציניען די יידישע אינטעליגענץ צו יידיש, אָבער נישט מיט לאַטיינישע אר-

תיות, נאָר מיט די אותיות מרובעות. און די צייטשריפט האָט שטאַרק אין זינען געהאַט צו ברענגען אירע לייענערס אין פאַרבינדונג מיט דער גרויסער יידישער וועלט.

אין די נאָטיצן ביים סוף פון צווייטן העפט, אונטערן קעפל „פון צייט צו צייט“, מאַכט דער „ספיריטוס מאָווענס“ פון דער רעדאַקציע, אפרתי (אפרים וואַלדמאַן), קלאָר וואָס די צייטשריפט ל י כ ט איז אויסן.

אַזוי ווי — טענהט אפרתי — ער מוז מיט האַרצווייטיק צוגעבן, אַז „נאָך איז נישט דאָס פּלאַץ און די צייט, דאָ אין רומעניע, צו רעדן וועגן 'תחית השפה והתרבות העברית',“ איז ער אין ספק צי דאָס ייִדנטום וועט נאָך אַ סך דורות קענען עקזיסטירן אין רומעניע, „אויב מיר וועלן נישט זאָרגן צוצו־האַלטן די ייִדישע שפּראַך, שאַפן אַ ייִדישע ליטעראַטור כל־זמן מען הערט נאָך אַ ייִדיש וואָרט דאָ אין לאַנד...“ און אויב דאָס וועט נישט געלינגען, איז דער רעדאַקטאָר אפרתי זיכער, אַז „דעמאָלט איז די ייִדישע שפּראַך גענצלעך אַפגעשטאַרבן אין רומעניע, ווייל דער אינטעליגענט, וועלכער האָט זיך נישט געקענט שפּייזן מיט 'טייטש־חומש', מיט קיין 'ייִדישע צוקונפט' וכדומה, און וואָלט אפשר געווען גערן געלעזן אַ מאַדערן ייִדיש וואָרט, האָט אַזעלכעס נישט געהאַט און איז געגאַנגען פאַסן [פאַשען אויף] פרעמדע פעלדער“.

די רעדאַקטאָרן פון ל י כ ט ווילן פרווון געבן דער ייִדיש־רומענישער אינטעליגענץ אַ לעקעכל: ייִדיש־ליטעראַטור, כדי זי אַזוי אַרום צוריקצוברענגן גען צו ייִדיש און דורך ייִדיש פאַרזיכערן דעם קיום האומה.

אַבער ל י כ ט איז נישט געשאַפן געוואָרן — האָלט אפרתי פאַר זיין חוב אונטערצושטרייכן — ווי אַ טייל מיינען, צו לאַנסירן טאַלענטן, אָדער צו זיין אַ נעסט פון אָנהייבערס אין דער ליטעראַטור. ל י כ ט מיינט פשוט צו דעהאַלטן דאָ ביים לעבן סײַדישע וואָרט.

און דאָס איז דער פולער אמת. די פיר העפטן ל י כ ט זענען ייִדיש־קעמפּעריש און ייִדיש־פּראָפּאַגאַנדיסטיש און אין אַלע העפטן פון דער צייט־שריפט ווערט אַנגעהאַלטן דער פרווון צו דערציילן דעם לייענער וועגן דער גרויסער ייִדישער וועלט. די טעמאַטיק פון די אַרטיקלען איז כמעט דורכויס אַז אַלגעמיינ ייִדישע, אַן אויסלענדיש ייִדישע, און דער רומענישער אין דעם פרט איז דווקא דער איינציקער „ווענעטיק“ אין דער רעדאַקציע, יעקב באַ־טאַשאַנסקי, דער אַריבערגעקומענער פון בעסאַראַביע. ער האָט דעם קאַמף פאַר ייִדיש געפירט אין זיינע פעליעטאַנען, געחתמעט ר' יענקעלע, און אין די „בריוו וועגן ייִדיש“ (צו אַ פריינט אין רומעניע), געחתמעט חנה לעוויי. דאָס

(4) פ. אלמוני, אין זיין „Epoca „Licht“, ד 37, גיט איבער, אַז חנה לעווי איז געווען דער פּסעוודאָנים פון דער גאַנצער רעדאַקציע, אַבער לידי דאָרף מען ניט צו פיל שטודירן

עפעקטיווע כלייזיין פון באַטאַשאַנסקיס קאַמף פאַר ייִדיש סיי אין די פעליע-
טאַנען סיי אין די בריוו איז געווען די טעמפּעראַטור פון זיינע אַרגומענטן און
זיין גוטער ייִדיש, דער בעסטער ייִדיש אין ליכט.

די דריי פון דער „טאַינבייהאַלע“

די „טאַינבייהאַלעס“, וואָס זענען אויפגעקומען אין ענגלאַנד אין די אַכ-
ציקער יאָרן אויפן נאַמען פון דעם פאַרשטאַרבנעם סאַציאַל-רעפּאָרמער און
עקאָנאָמיסט אַרנאָלד טאַינבי, און זענען אויסן געווען צונויפצופירן סטודענטן
פון אַקספּאָרד און קיימברידזש, כדי צו זאַמלען סאַציאַלן מאַטעריאַל אין די
אינדוסטריעלע צענטערס און צו פאַרשפּרייטן וויסן צווישן פּאָלק, האָבן אין
די יאָרן ערב דער ערשטער וועלט-מלחמה געהאַט אַ גרויסן דערפּאָלג אין גאַ-
ליציע, בוקאַווינע און רומעניע. נישט געווען קיין איין גרעסערע שטאַט אין
יענע געגנטן אַז אַ „טאַינבייהאַלע“. איך געדענק אַזאַ „האַלע“ פון מיינע
גימנאַזיע-יאָרן אין מיין היימשטאַט קאַלאַמיי, אַ „טאַינבייהאַלע“, אין אַן אייגן
געבויט הויז, האָט פאַרמאַגט טשערנאַוויץ און אַזאַ „האַלע“ האָט אויך נישט
געפּעלט אין דער מאַלדעווער הויפטשטאַט יאַס.

די יאַסער „טאַינבייהאַלע“ איז ווי די קאַלאַמייער און טשערנאַוויצער גע-
ווען דער ציוניסטישער קולטור-צענטער. סטודענטן האָבן טאַקע דאַרט נישט
געזאַמלט קיין מאַטעריאַל פאַר סאַציאַלע שטודיעס, אָבער די ציוניסטישע
דאַקטוירים און אינטעלעקטואַלן זענען „געגאַנגען אין פּאָלק אַרײַן“ מיט
וויסנשאַפטלעכע און ליטעראַרישע לעקציעס און מיט מוזיקאַלישע פּראָגראַמען.
אין יאַס איז די „טאַינבייהאַלע“ געווען אין געצלערס זאַל אויף דער
סטראַדאַ אַלבאַ און עס זענען דאַרט אין דער ערשטער ריי אויפגעטרעטן די
ציוניסטישע דאַקטוירים, וואָס זענען כמעט אַלע געווען ווענעטיקס, אַראַפּגע-
קומענע פון גאַליציע.

דעם סאַמע אויבנאָן האָט פאַרנומען דער אַלטער יאַסער פּאָלקס-דאַקטאָר
קאַרפּעל ליפּע, וואָס איז געקומען קיין רומעניע פון זיין גאַליצישער היימ-
שטאַט סטאַניסלע און דאָ געוואָרן איינער פון די פּיאַנערן פון חיבת-ציון און

די בריוו פון דעם ציריכער מיידל צו איר פריינד אין רומעניע, כדי זיך איבערצוצייגן, אַז
דער אמתער שרייבער פון די בריוו איז געווען יעקב באַטאַשאַנסקי. די מיטגלידער פון דער
רעדאַקציע זענען מן-הסתם געווען שותפים צו די אידעען, וואָס זענען אַרויסגעבראַכט גע-
וואָרן אין די בריוו, אָבער דאָס ייִדישע לשון, וואָס איז כמעט אין גאַנצן ריין געווען פון
דייטשמעריומען, איז געווען יעקב באַטאַשאַנסקיס. קיינער אַחוץ אים האָט נישט געשריבן
אַזאַ ייִדיש אין די פיר העפטן ליכט.

דערנאך אַ וואַרטזאָגער פון הערצלשן ציוניזם. ער האָט זיך באַטייליקט אין ערשטן ציוניסטן-קאָנגרעס אין באָזל און ווי דער עלטסטער דעלעגאַט אין יאָרן געהאַט דעם היסטאָרישן כבוד צו עפּענען דעם קאָנגרעס. אין די ערשטע יאָרן פון אונזער יאָרהונדערט איז ד"ר ליפּע, אָדער ווי עמך אין יאָס האָט אים גערופן „ליפּע דאָקטער“, שוין געווען אַ מאַן איבער די זיבעציק. דער בן-שבעים האָט זיך דערעיקרשט אָפּגעגעבן מיט קולטור-אַרבעט אין דער „טאַינ-בייהאַלע“. דאָרט האָט ער געלייענט לעקציעס אויף דייטש און אויף רומעניש וועגן תּלמוד און וועגן דייטשער ליטעראַטור, און דאָרט אויף די הינטערשטע בענק פון געצלערס זאָל איז אויסגעוואַקסן קעגן אים די קולטור-אַפּאָזיציע פון ייִדיש, וואָס ער האָט זי נישט געקאַנט פאַרשטיין און האָט זי דערפֿאַר היפש געזידלט. בעת די לעקציעס וועגן תּלמוד, אָדער וועגן דעם באַטייט פון קלאַפּ-שטאַקס פּאָעזיע, אָדער וועגן די אויפטוען פון גבריאַל ריסער האָבן זיך פון די הינטערשטע בענק דערהערט אויסגעשרייען: גראַפּער! גראַפּער! וואַלד-מאַן! וואַלדמאַן! מאַטיע! דאָס האָט עמך גערופן דעם יונגן צוואַנציק-יאָריקן דיכטער יעקב גראַפּער, ער זאָל פאַרלייענען זיינע לידער, דעם סטודענט אפרים וואַלדמאַן, ער זאָל פאַרלייענען שלום-עליכמען און געפּאָדערט עס זאָל אַרויס-קומען דער ערשט נעכטיקער ישיבה-בחור מאַטיע ראַבינאוויץ און זאָל אימ-פּראַוויזירן אַ הומאַריסטיש מעשהלע אָדער סאַטירישע פּערזן.

און דער אַלטער ליפּע האָט געמוזט נאָכגעבן. ער האָט אַ ווייל אויפגע-האַלטן די אַפּאָזיציע דערמיט, וואָס ער פלעגט אַרויסנעמען די פלייט און אַליין אויסשפילן פאַר דעם עולם עטלעכע מוזיקאלישע נומערן. אָבער אַז דער מו-זיקאלישער ענטוואַזום האָט זיך איינגעשטילט, זענען געקומען צום וואַרט גראַפּער, וואַלדמאַן און ראַבינאוויץ און האָבן אַוועקגעגעבעט דעם ספּעקטאַקל פאַר זיך.

אין דער אַטמאָספּער פון פּאָלקסמענטשן, וואָס אַ פּאַרלעזונג פון שלום-עליכמס מעשיות איז זיי געווען מער צום האַרצן ווי די „משיח“-פּאָעמע פון דייטשן דיכטער קלאַפּשטאַק, און פון יונגע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן צום ערשטן מאָל געהערט אַ ייִדיש ליד פון אַ פּאָעטס מויל און האָבן דערנאָך איבערגעשריבן דאָס ליד פאַר זיך מיט לאַטיינישע אותיות, אין אַט דער אַט-מאַספּער פון דער „טאַינבייהאַלע“ אין געצלערס זאָל איז געבוירן געוואָרן ביי די דערמאַנטע דריי יאַסער יונגעלייט די אידיע פון אַ ייִדישן זשורנאַל מיט דער פּרין-פּראָגראַם פון די צייטן פון די ייִדישע בייבליאָטעק: אַלגעמיינע בילדונג דעם פּאָלק — ייִדישע בילדונג דער אינטעליגענץ.

די גרופּע פון דריי, וואָס איז פּאָפּולער געוואָרן דורך איר „קולטור-אַפּאָ-זיציע“ אין דער „טאַינבייהאַלע“, האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן דעם זשורנאַל

ליכט און האָט באַזעצט די רעדאַקציע אין הויז פון אפרים וואַלדמאַנס עלטערן אויף „טירגו קוקולו“.

דאָס ערשטע העפט ליכט וואָס איז אַרויס, ווי שוין דערמאָנט, חנוכה תרע"ה (דעצעמבער 1914) האָט זיך פובליציסטיש און דיכטעריש גע- דרייט אַרום צוויי אַקטועלע טעמעס: אַרום דער וועלט-מלחמה און אַרום חנוכה. רומעניע איז נאָך דעמאָלט געווען אַ נייטראַל לאַנד, און די פובליציסטן אין ליכט (מ. אַבראַמאָוויטש פון טשערנאָוויץ און דער רעדאַקציע-מיטגליד מאַטיע ראַבינאָוויץ) האָבן זיך אַן שום צענזור-שוועריקייטן געקאָנט אָפּשטעלן אויף ייִדישע קריגס-רעכט און זיין אַנווענדונג, די ייִדישע קריגס-פירונג, וואָס איז „פון אַלע גראַנדיעזע מאַניפעסטאַציאָנען פונעם ייִדענטום פון די ערהאַ- בענסטע“ (אַבראַמאָוויטש), און אויף דעם פיינפולן פאַקט וואָס ייִדן קעמפן קעגן ייִדן און „שוין צופיל מאַקאַבייער... שוין צופיל פאַטערלענדער“ (ראַ- בינאָוויץ).

יעקב גראַפער דרוקט אין דעם העפט אַ ליד „צו די חנוכה-ליכטלעך“, אַ וויגליד צו יהודה המכבי און ביים סאַמע סוף אַ ליד „רעקלאַמע“, וואָס שוין זיין ערשטע סטראַפּע:

באַלד איז דאָ אין שטאַל טעאַטער
קאָסט צען קנעפּ אַנטרעיִ;
ווער עם וועט אַריין זיך כאַפּן,
דעם איז אַך און וויי!

האָט אַריינגעפירט אַ טאָן פון דעקלאַמאַטאָרישקייט און איז דערפאַר געוואָרן איינס פון גראַפערס פאַפּולערע לידער, וואָס בחורים און מיידלעך האָבן איי- בערגעשריבן פאַר זיך מיט לאַטיינישע אותיות. אָבער, ווייזט אויס, אַז גראַ- פער אָדער די רעדאַקציע האָט דאָס ליד געהאַלטן פאַר ווייניק חשוב, וואָרים דער דיכטער האָט עס געחתמעט בלויז מיט איניציאַלן. אַחוץ דעם זענען אין העפט פאַראַן ר' יענקעלעס (באַטאַשאַנסקי) רייזע-איינדרוקן וועגן רומעניע און אַנדערע פעליעטאַנען געחתמעט י. ב. און י. בן-אַברהם, מאַטיע ראַבינאָ- וויצעס חנעוודיקע פּערזן פון סאַטירע און פון פּאָעטישער אויטאָשאַראַזשירונג, חנה לעוויס הייס פּאָלעמישע בריוו פון ציריך „וועגן ייִדיש“. אין דעם העפט איז אויך פאַראַן אַ ליד פון דעם דיכטער-אַקטיאָר יעקב מעסטל פון גאַליציע (געשטאַרבן דעם 6טן אויגוסט 1958 אין ניו-יאָרק), וואָס האָט דעם זומער ערב דער וועלט-מלחמה פאַרבראַכט אין רומעניע. דער רעדאַקציע-מיטגליד אפרים וואַלדמאַן (דון יוסף) שרייבט אין דעם זעלבן העפט אַ מאַמר, האַלב זכרונות און האַלב נעקראָלאָג, וועגן מעסטלען, וואָס איז אַוועק אויפן פּראַנט

ווי אן עסטרייכישער אפיציר («אצינד באווייזט ער העלדישקייטן — הייבט אז וואלדמאן זיין ארטיקל וועגן מעסטלען — און אפשר שוין מער נישט...»)⁵. איך האב אביסל אויספירלעכער דערמאנט דעם אינהאלט פונעם ערשטן העפט, ווייל מיט דעם דאזיקן רייכן און אקטועלן תוכן האבן די ארויסגעבערס געהאפט צוצוצינען די יידישע אינטעליגענץ און אויך עמך.

דער סוף איז געווען א טרויעריקער: אין דער רובריק „פון צייט צו צייט“ אין צווייטן העפט קלאגט זיך אפרתי, וואָס איז אַחוץ רעדאַקטאָר אויך געווען דער געשעפט־פאַרוואַלטער פונעם זשורנאַל, אַז „פאַר דער רומעניש־ייִדישער פרעסע איז דאָס דערשיינען פון ל י כ ט געווען נישט קיין וויכטיק ער־אייגניס, ווי פאַר כמעט אַלע ייִדן אין רומעניע. די קלענסטע אויפּמערקזאַמ־קייט האָט מען נישט געגעבן אונדזער באַשיידן זאַמל־ביכל“.

דאָס זעלבע באַשטעטיקט אויך יעקב באַטאַשאַנסקי, וואָס שטרײַכט אונ־טער די קעגנערשאַפט צו דער צײַטשריפּט מצד דעם „פאַרבאַנד פון די היי־מישע ייִדן“, וואָס האָט אין דער גרופּע אַרום ל י כ ט געזען „צוריקשלע־פערס“ צו ייִדיש און אַ סכּנה פאַר דער עמאַנציפּאַציע.

אַבער די דריי פון דער „טאַינבײַ־האַלע“ (א פּערטער אין דער חברותא איז געווען דער יונגער מאַלער רובין זעליקאוויטש⁶, וואָס האָט געצײכנט דאָס שער־בלאַט צום ערשטן העפט) האָבן זיך נישט אָפּגעשראַקן פאַר די שווערי־קייטן. זיי האָבן נאָך, ווי געזאַגט, אַרויסגעגעבן צוויי העפטן ל י כ ט; אַ ספּעציעלע פּירויטיקע שריפּט (צוויי זײַטן ייִדיש און צוויי זײַטן רומעניש) וועגן פרצן, נאָך זײַן טויט אין אַפּריל 1915, און אַ באַזונדערע אַכטזײַטיקע (פיר זײַטן ייִדיש און פיר זײַטן רומעניש) הומאַריסטישע בײַלאַגע צום לעצטן העפט ל י כ ט.

די געזעלשאַפטלעכע ענערגיע צווישן די דריי איז געווען דער ייִנגסטער פון זיי, דער סטודענט פון יאַסער פּילאַסאַפּישן פּאַקולטעט אפרים יוסף וואַלד־מאַן. געבוירן 1893 אין יאַס, אין קוואַרטאַל פון דער סאַמע געדיכטסטער ייִדישער אַרעמשאַפט און פרומקייט, אין שול־הויף, איז וואַלדמאַנס וועג צו

(5) דער דאָזיקער כמעט הספד אויף יעקב מעסטלען האָט געהאַט אַ הומאַריסטישן אי אַ טראַגישן עפּילאָג. אין העפט דריי פון ל י כ ט האָט יעקב מעסטל אָפּגעדרוקט אַ בריוו. גע־שריבן פון אַ סאַנאַטאָריע אין דער שטאָט אַבאַצײַא דעם 25סטן מײ 1915, וווּ ער דאַנקט פאַר די האַרציקע ווערטער אין דעם כמעט געקראַלאָג, אַבער דער בעל־הספד אַליין, אפרים וואַלד־מאַן, איז אין 1916 אַוועק אויפן רומעניש־דייטשן פּראַנט און, אין 1917, געפּאַלן אין איינער פון די שלאַכטן אין די קאַרפּאַטן־בערג.

(6) רובין זעליקאוויטש איז דער היינט באַקאַנטער און אַנגעזעענער מאַלער ראובן רובין אין ישראל. אין 1949 איז ער געווען ישראלס ערשטער אַמבאַסאַדאָר אין רומעניע.

יידיש און צו יידישער געזעלשאפטלעכקייט געווען א נאטירלעכער. לויט זיי-
 בע איינגעבוירענע פעיקייטן איז וואלדמאן געווען מער רעדנער און געזעל-
 שאפטלעכער טוער ווי שרייבער. וואלדמאן איז געווען דער כלולך פון דעם
 זשורנאל ליכט. אחוץ רעדאקטאר און געשעפט-פארוואלטער איז ער אויך
 געווען דער קארעקטאר, דער עקספעדיטאר און דער אויפמאָנער און איינקאָ-
 סירער פון די געלטער.

אויפן סמך פון די פאר העפטן ליכט ט. קאן מען היינט זאָגן, אַז
 וואלדמאן איז געווען אַ שוואַכער שרייבער, דער שוואַכסטער אין דער צייט-
 שריפט. ער האָט אָפּגעדרוקט אין ליכט ט. אַ ריי פּובליציסטישע אַרטיקל-
 לען, ער האָט געשריבן די רעדאָקציאָנעלע נאָטיצן, אָבער געריסן האָט ער זיך,
 ווי ס'איז לייכט צו זען, צו ליטעראַטור-קריטיק. וואלדמאןס הויפט-חסרון אין
 דער פובליציסטיק איז זיין דייטשמעריש לשון. זיין ליטעראַטור-קריטיק ליידט
 פון מער תוכיקע חסרונות. זי פארמאָגט נישט קיין אייגענעם טאָן און טרעפט
 אָפּט מיטן פינגער אין הימל אַריין (ער שרייבט למשל: „וויפל פעלערן מען
 זאָל נישט געפינען ביי שלום אָשן, זיין שפראַך אָבער פאַרדעקט אַלצדינג“).
 אחוץ דער אַרבעט פאַר ליכט ט. האָט וואלדמאן איבערגעזעצט אויף
 רומעניש אַ היפש ביסל פון שלום-עליכמען, פרצן און אָשן. ער האָט צוגעגרייט
 דאָס יאַרבוך קדימה, האָט מיטגעאַרבעט אין יידיש-רומענישע צייט-
 שריפטן און האָט געהאַלטן ביים אויפשטעלן אַ פאַרלאַג פאַר רומענישע אי-
 בערוועזונגען פון יידיש.

אין 1916 איז רומעניע אַריין אין דער מלחמה אויף דער זייט פון די
 אַליאירטע. וואלדמאן איז מאַביליזירט געוואָרן. ער האָט זיך באַטייליקט אין
 די אָפּווערשלאַכטן קעגן מאַקענזעס אַרמייען, און זומער 1917 איז ער אומ-
 געקומען ווי אַ העלד אין עלטער פון 24 יאָר. אויף וואלדמאןס העלדישקייט
 האָט עדות געזאָגט זיין רעגמענט-קאָמענדאַנט קאַלאָנעל יאַנעסקו. די יידישע
 סאַלדאַטן פון וואלדמאןס קאָמפאַניע האָבן דערציילט וועגן די פלענער פון
 דעם אונטעראַפיציר וואלדמאן זיך אַנצושליסן אין יידישן לעגיאָן ווי נאָר דאָס
 וועט מעגלעך זיין.

די צענטראַלע פיגור פון דער ליכט ט. - גרופע איז געווען דער דיכטער
 יעקב גראַפער. געבוירן אין 1890 אין דעם אַלט-רומעניש-בוקאַווינישן גרע-
 נעץ-שטעטל מיהאַלען, איז יעקב גראַפער געווען אַ געמיש פון יידישער שטיי-
 גערישקייט, פון רומענישער אוניווערסיטעט-בילדונג און פון קירשה-דייטשער
 קולטור-השפעה. ער האָט פרי אָנגעהויבן צו שרייבן לידער און ער איז לכל
 הדעות דער ערשטער צווישן די געבוירענע אין אַלט-רומעניע, וואָס האָט גע-
 זונגען זיינע לידער אויף דעם נייעם, דיסציפלינירטן יידיש-לשון פון אונדזער

פאעזיע. די עקזיסטענץ פון אַט דעם ייִדישן ליריקער, וואָס האָט זיך אַרויס-געשיילט פונעם באַלעבאָטישן שטאַנד אין אַלט־רומעניע און האָט געשריבן ליי-דער וואָס זענען געדרוקט געוואָרן אין דער ווילנער א י ד י ש ע ו ו ע ל ט. איז אַ קולטור־געשעעניש, וואָס איז ווערט פאַרצייכנט צו ווערן נישט וויי-ניקער ווי די צייטשריפט ל י כ ט גופא. גראַפערס לידער האָבן ערב ל י כ ט און אויך נאָך ל י כ ט צירקולירט בעל־פה אָדער איבערגעשריבן געוואָרן מיט לאַטיינישע אותיות. אַ היפשער טייל פון גראַפערס לידער איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף רומעניש. אָבער גרויס איז גראַפערס לידער־פאַר-מעג נישט געווען, און ווען דער דיכטער האָט אין 1934 אַרויסגעגעבן זיין ערשט לידערבוך (קיינ צווייט בוך זיינס איז ביז היינט נישט אַרויס) א י ן ש אַ ט ן פ ן אַ ש ט י ן (פאַרלאַג שלום־עליכם, בוקאַרעשט), האָט די גאַנצע זאַמלונג נישט אַריבערגעשפּאַנט 96 זייטן קליינעם פאַרמאַט. יעקב גראַפער געפינט זיך עדהיום אין בוקאַרעשט.

דער דריטער פון דער „טאַינבֿיהאַלע“ איז מאַטיע ראַבינאַוויץ, וואָס האָט זיך נאָך דער „עפּאָכע ל י כ ט“ צוריקגעצויגן פון שרייבן ייִדיש און בכלל פון שרייבן. אַז דאָס איז אַ שאַד אי פאַר מאַטיען אי פאַר דער ליטעראַטור איז לייכט צו זען פון די חנעוודיקע, אַ סך מאָל טובֿטעמדיקע פּערזן, וואָס ער האָט געדרוקט אונטערן פּסעוודאָנים ר. מאַקס. בטבע נישט קיין קעמפּערישער מענטש און אַ נחבא אל הכלים, האָט מאַטיע ראַבינאַוויץ זיך אָפּגעזאָגט פון זיינע באַרעכטיקטע ליטעראַרישע אַמביציעס און האָט זיך אָפּגעגעבן דער ציו-ניסטישער אַרבעט. ער וווינט זינט אַ סך יאָרן אין ארץ־ישׂראל און איז דאָרט אַ באַאַמטער אין „קרן היסוד“.

נאָך צוויי פון דרויסן

דער ערשטער וואָס איז, ווי שוין דערמאָנט, צוגעשטאַנען צו דער חברותא פון דער „טאַינבֿיהאַלע“ איז געווען דער ווענעטיק יעקב באַטאַשאַנסקי, וואָס איז בלויז מיט חדשים פריער אָנגעקומען קיין רומעניע פון זיין הימשטעטל אין דרום־בעסאַראַביע.

באַטאַשאַנסקי האָט אינאיינעם מיט די דערמאָנטע דריי פון דער „טאַינ-בייהאַלע“ געטראָגן דעם רעדאַקציאָנעלן עול פון ל י כ ט פון סאַמע ערשטן העפט אָן. ער האָט געשריבן פעליעטאַנען, רייזע־איינדרוקן, דערציילונגען, ליי-טעראַטור־קריטיק (אַן עסיי וועגן ביאַליקן אין צווייטן העפט, אונטערן פּסעוור-דאָנים יעקב בן־אַברהם) און האָט אויך צוגעזינדיקט מיט לידער:

און יארן פארלויפן
און צייטן פארגייען —
א שורה א לאנגע,
א גרויס און אומענדלעך געיעג.

און אין דעם גרויסן און אומענדלעכן געיעג איז באַטאַשאַנסקי שרייבעריש דערגאַנגען.

וועגן יעקב באַטאַשאַנסקי איז איבעריק צו דערציילן די לייענערס. ער איז דער איינציקער פון דער ליכט - חברותא וואָס איז אַרויס אין דער ברייטער יידישער וועלט און איז געוואָרן אַ באַוווּסטער שרייבער בישראל. באַטאַשאַנסקי וווינט שוין עטלעכע און דרייסיק יאָר אין בוענאַס-אירעס און איז דאָרט דער רעדאַקטאָר פון דער טאַגצייטונג די פּרעסע. ער איז זייער אַ פּראָדוקטיווער זשורנאַליסט, אַ פּיל געלייענטער פעליעטאַניסט און אַ וואַרטזאַגער אין דער פּובליציסטיק און אין דער ליטעראַטור-קריטיק.

אין זיינע אַרטיקלען און פעליעטאַנען אין ליכט קאָן מען זען אַלע עלעמענטן פון דעם שפּעטערדיקן שריפטשטעלער באַטאַשאַנסקי. שוין דער מאַלט פאַרמאַגט ער אַ וויכע שפּראַך, אַ לייכטן, אַ סך מאַל שטיפּערישן און נוח לבריותדיקן געמיט (אַפילו ווען ער בייזערט זיך), אַ פיינעם כוח-הסברה און אַ ראַמאַנטישע ליבע צו יידיש און צו אירע שעפּערס. פון זיינע געציילטע לידער אין ליכט איז אים פאַרליבן אַ געפּיל פון נאַסטאַליגע און דאָ און דאָרט אַביסל סענטימענטאַליזם.

די אינטערעסאַנטסטע פּערזענלעכקייט אין דער ליכט - גרופּע איז בלי ספק געווען דער אַדזשודער רבינס זון און דעם באַרימטן רבי ר' איצעלע בּוהושערס אייניקל, אַהרן מתתיהו (מאַטעסל) פּרידמאַן, וואָס איז געשטאַרבן זומער 1917 אין עלטער פון 25 יאָר.

מאַטעסל פּרידמאַן האָט מיטגעאַרבעט אין ליכט פון צווייטן העפּט אָן. זיינע דריי הויפט-פּסעוודאַנימען זענען געווען אַ. מ. חשמונאי, אַ. מ. תּלמודי און פ. מ. אַהרן. פּרידמאַן איז געוואָרן די סענסאַציע פון ליכט אין אַ גרויס מאַס צוליב זיין יחוס און זיין ביאָגראַפיע און אַ היפש ביסל אויך מחמת דעם תּוכן און סטיל פון זיינע מאמרים.

עס איז געווען אַ סענסאַציע, וואָס אַ רבינס אַ זון, וואָס דאָרף מאַרגן אַליין ווערן אַ רבי, איז גאָר געוואָרן אַ שרייבער און דערצו אין אַן אַפיקורסי-שער צייטשריפט. און נאָך מער סענסאַציע איז געווען וואָס דעם אַדזשודער רבינס זון האָט אָפּגעטאָן דאָס זעלבע וואָס זיין עלטער-פּעטער, דער לעאַווער רבי ר' בער, מיט אַן ערך אַ האַלבן יאָרהונדערט פאַר אים. אויך מאַטעסל פּריד-

מאן איז אין איין שיינעם טאג אָוועק פון טאָטנס הויף קיין טשערנאָוויץ און אויך אים האָט מען מיט כוח פון מלכות צוריקגעבראַכט אַהיים. באַטאַשאַנסקי איז מן־הסתם גערעכט ווען ער זאָגט אין זיין בוך „מאַמע ייִדיש“ (בוענאַס־איירעס, 1949), אַז מאַטעסל פרידמאַן איז געווען אַ טיפּערע פּערזענלעכקייט ווי זיין עלטער־פעטער בער פרידמאַן, נאָר ער האָט פאַרמאַגט ווייניקער כוח פון יענעם. מאַטעסל פרידמאַן האָט נישט געהאַט דעם כוח זיך אַנטקעגנצור־שטעלן דעם „הויף“ און צו פּראַווען משכילישע שטיק ווי זיין עלטער־פעטער אין הויז פון אַדוואַקאַט לעאַ רייטמאַן אין טשערנאָוויץ. אָבער ס'איז כמעט זיכער, אַז די געשטאַלט פונעם לעאַווער רבין און זיין גייסטיקע שותפות מיט ד"ר רייטמאַנען האָט סטימולירט דעם פלימעניק. דער פלימעניק האָט אַפילו — ווי עס דערציילט דער דיכטער יעקב גראַפּער, וואָס איז מיט אים געווען נאָענט — אָנגעשריבן אַ דראַמע וועגן זיין עלטער־פעטער, וואָס די משפּחה זאָל זי האָבן פאַרברענט נאָכן שרייבערס פּריציפּטיקן טויט. עס ווייזט אויס, אַז יעקב גראַפּער און מאַטעסל פרידמאַן האָבן ביידע געהאַט אַ פאַרלאַנג צו אידעאָלאָגירן אי דעם לעאַווער אי זיין משכילישן באַשיצער ד"ר לעאַ רייט־מאַן. פון אַט דעם פאַרלאַנג איז אַרויסגעוואַקסן גראַפּערס טעותדיקע אַנטדע־קונג פון אַן אומבאַקאַנט ליד פון דעם אומבאַקאַנטן פּאָלקסדיכטער ד"ר לעאַ רייטמאַן. גראַפּערס טעות באַשטייט אין דעם וואָס ער האָט אין זיין אַנטדע־קונגס־אַרטיקל אונטערן פּסעוודאָנים י. נודד, אין דעם צווייטן העלפט „ליכט“ פאַרביטן. ד"ר לעאַ רייטמאַנען מיט זיין ברודער, דעם פּאָלקס־זינגער הירש רייטמאַן פון טאַרנאָפּאָל און בראַד.

מאַטעסל פרידמאַן האָט, ווי איך האָב שוין דערמאַנט, געמאַכט אַ סענ־סאַציע אויך מיטן תוכן פון זיינע מאמרים און מיט זייער סטיל. לייצענדיק היינט — אין אַ דיסטאַנץ פון פּערציק יאָר — זיינע עסייען האָט מען דעם פּעסטן איינדרוק אַז דאָ איז אַ טראַכטנדיקער שרייבער געווען אויפן וועג צו זיך. ס'האַט געברויזט אין דעם יונגן רבישן זון. אַט האָט פון אים אַרויסגע־רעדט נישטע און אַט האָט ער גאָר געפּריידיקט אַחד־העמים. סטיליסטיש איז ער אַלע מאָל געווען נאָענט צו פּרצן. אַזוי ווי פּרץ, איז אויך מאַטעסל פרידמאַן געווען סטיליסטיש פאַרסאַפּעט און לומדיש פאַרמוחט. ער רעדט ווי נישטע, ער איז ענטוויאַסטיש פאַר רוסאַן און ער בענקט נאָך אַ ייִדישער הברותא פון „ייִדנטום איבער אַליץ“. ער פּלאַנט אין דעם זינען אַ מין אַחד־העמישע געזעלשאַפּט „בני משה“. מיט אַנדערע ווערטער: דער שרייבער אהרן מתתיהו פרידמאַן איז נאָך נישט ער אַליין — ער איז אויפן וועג צו זיך. אָבער צי ער שרייבט „מכות ייִדישקייט“ אָדער „אויסן טאַגבוך פון אַ נאַטור־

מענטש" פילט זיך אז דאָ גייט און קומט אויף אַ שרייבערישע פּערזענלעכ־
קייט.

דער טויט האָט צו נישט געמאַכט אַלע דערוואַרטונגען. דער שרייבער
פרידמאַן איז פאַרשניטן געוואָרן אין עלטער פון 25 יאָר אין אויגוסט 1917.

דער פאַרשניטענער אָנהייב

מיטן פּערטן העפט ל י כ ט פאַרענדיקט זיך דאָס וואָס דער היסטאָריקער
פ. אַלמוני רופט אָן אזוי פּאַטעטיש די "עפּאָכע ל י כ ט". די צייטשריפט
ל י כ ט איז געווען אַן אָנהייב, אַ פּרוּוו פון אַן אָנהייב פון אייגענער יידיש־
שעפּערישקייט אין אַלט־רומעניע. אָבער דער פּרוּוו איז ווי אַלע פּריערדיקע
פּרוּווּן אין דער געשיכטע פון אַלט־רומענישן ייִדנטום צו נישט געוואָרן.

און אז מע וויל נישט זיין אומגערעכט צו דער טעאָריע פון די אַלע מאָל
פון ס'ניי "יידישע אינוואַזיעס", וואָס זאָלן האָבן נישט דערלאָזט, אז דאָס
אַלט־רומענישע ייִדנטום זאָל זיך דערשלאָגן צו אַן אייגענער קולטור־צורה,
מוז מען מודה זיין, אז די פּאַקטן האָבן אויך דאָס מאָל באַשטעטיקט די טעאָריע.

אמת איז, אז די צייטשריפט ל י כ ט האָט אויפּגעהערט אַרויסצוגיין
סוכות תרע"ו (סעפט' 1915). אָבער ווער ווייס צי אַן אַנדערער אידעאָליס־
טיש־שעפּערישער אויפּברויז וואָלט זי נישט געפּרוּווט באַנייען, און אפשר
מיט הצלחה, ווען נישט רומעניעס אַריינטריט אין דער וועלט־מלחמה, וואָס
האָט דאָס לאַנד פאַרוואַנדלט אין אַ שלאַכטפעלד און, נאָך מער, ווען נישט
דער נצחון פון די אַלירטע, וואָס האָט פון קליין־רומעניע געמאַכט אַ גרויס־
רומענישע מלוכה און האָט פאַרגרעסערט די צאָל פון אירע ייִדן פון דריי
הונדערט טויזנט אויף אַ קנאַפּן מיליאָן נפשות.

די נייע אָן ערך זיבן הונדערט טויזנט ייִדן האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך
אַן אינוואַזיע פון ייִדיש־שעפּעריס. נאָך פאַר דער פאַראייניקונג פון די פּראַ־
ווינצן האָט זיך די אינוואַזיע אָנגעהויבן מיט אַזאַ ווונדערלעך־שעפּערישן
פאַרפּאַסטן ווי דער בוקאָווינער בר־מיצווה־בּחור, וואָס "ער אַ מאָל וועט הייסן
איציק מאַנגער" און וואָס איז ביים אָנהייב פון דער וועלט־מלחמה אַריבער־
געפּאַרן מיט זיינע טאַטע־מאַמע פון טשערנאָוויץ קיין יאַס, די קרוינשטאָט
פון מאַלדעווע; און מיט אַזאַ פאַרפּאַסטן ווי די טעאָטער־אויפטוערישקייט פון
די בעסאַראַבער יעקב טשערנבערג און יעקב באַטאַשאַנסקי אין בוקאַרעשט,
די קרוינשטאָט פון וואַלעכיי, וואָס די דייטש־מיליטערישע אַקופאַציע האָט זי
במשך צוויי יאָר צייט אָפּגעשניטן פון מאַלדעווע.

דער אַוואַלאַנש פון פּרעמדע, צייטיקע און וויכטיקע ליטעראַרישע כוחות,

וואס איז געקומען פון בעסארָאָביע, פון בוקאַװינע און פון טראַנסילװאַניע, האָט מיט אַ מאָל אָפּגעװוישט דעם אָנהייב. די ייִדיש־ליטעראַטור אין רומעניע איז פּלוצלינג אויסגעװאַקסן אין דער סאַמע מיט, און אפּשר נאָך װײטער פון דער מיט, אויפן צװײטן האַלבװעגס פון אויפשטייג.

עס זענען פון דער העלער הויט געשאפן געװאָרן נייע, און אַן אַן ערד העכערע ליטעראַרישע סטאַנדאַרטן. און דערעיקרשט: די נייע ליטעראַטור, מיט אירע צענטערס אין בוקאַרעשט און אין טשערנאָװיץ, איז אין קיין שום פּרט נישט געװען דער המשך פון דעם אָנהייב־צענטער אין יאַס, כ׳מײן, פון דער „עפּאַכע ליכט“.

ס׳טרעפט זיך מן־הסתם אַ סך מאָל, אַז דעראַבערערס, איינגעמעסן פון אַ לאַנד, דערקענען עס טיפּער און באַהעפטן זיך מיט אים נעענטער װי די איינגעזעסענע. דאָס מאָל איז עס געװען אַזױ, אַז די ליטעראַרישע איינװאַנד־דערערס זענען אַרײן קיין אַלט־רומעניע װי צו זיך אין אייגענעם אַלקער, זיי האָבן זיך באַלד איינגעלעבט מיט דער ספּעציפּיש רומענישער אַטמאָספּער, און איציק מאַנגער פון בוקאַװינע און יעקב טשערנבערג פון בעסאַרָאָביע זענען געװאָרן די זינגערס און באַזינגערס פון די ייִדיש־פּײערן אין איינגענומענעם לאַנד, פּײערן, װאַס „טאַרן נישט שטאַרבן, האַלט זיי אויף נאָך, װאַרט פון דיכטער“.

יעקב גראפער

גראפער געהער צו דעם מין קולטור־שעפערס, וואָס אַ יעדע אָנגעשרי־בענע שורה זייערע בלייבט ווייט הינטערשטעליק אונטער דער שפע און טיפ־זיניקייט פון זייער אינספיראַציע. ער באַלאַנגט צו יענעם מין פּאָעטן, וואָס קיין שום אָפּגעריסענער ניגון וועט נישט לאָזן אויפקומען אין אייך די פּאַר־שטעלונג פון זיין גאַנצער שלימותדיקער פּערווענלעכקייט־סימפּאָניע. טראַגיש איז דער גורל פון אַזעלכע מין שרייבער: פון דעם גאַנצן פעלדזן־קאַמפּלעקס פון זייער פּאָטענציעלער שאַפונג, קרישלט אָפּ די פעדער נאָר ברעקלעך, וואָס לאָזן קאַלט דעם ליטעראַטור־מבין און דערוואַרעמען נישט דעם ליטעראַטור־סנאַב, ווייל פאַרבאָרגן בלייבט פאַר זיי אונטער דער פּראַגמענטאַרישקייט פון וואַרט און פּערוז, די גאַנצקייט און כולו מוקשהדיקייט פון געדאַנק און געפיל. אין דעם זינען געפינט זיך גראַפער אין אַ זייער בכבודיקער קאַמפּאָניע, אין דער קאַמפּאָניע פון י. ל. פּרץ.

אינגאַנצן מיט פינף צענדליק יאָר צוריק זענען די איינציקע ייִדיש־פּיאַ־גערן אין אַלט־רומעניע געווען דער שונד־אַקטיאָר און דער קרעטשמע־זינגער. ביידע נישט מוזיקאַליש באַגאַבט, האָבן זיי גענומען פּאַלשע טענער, הגם זייערע צייטווייליקע דיריזשאַרן זענען געווען נישט קיין קלענערע ווי אברהם גאַלדפּאָדן און וועלוול זבאַרוזשער. אין וואַרשע — פּרץ, אין אַדעס — מענ־דעלע; אין גאַליציע — קאַמף פאַר דער גלייכבאַרעכטיקונג פון דער ייִדישער שפּראַך; אין דער בוקאַװינע — טשערנאַװיצער שפּראַך־קאַנפּערענץ און אין דער נאַענטער מאַלדעװע מיט אירע רייכע פּאָסעסאָרס, געניטע בעלי־מלאכות, ווייך־סוחרים, פּיאַטרער משכילים, גאַלאַצער חובבי־ציון און יאַסער סאַציאַ־ליסטישע אינטעליגענץ? — גאַרנישט, קיין סימן פון אַן אייגענער קולטור־צורה. קיין איין מזומענער קולטור־גראַשן, אַלץ אויף אויסלענדישן אידעישן קרעדיט ביי דער „אַליאַנץ“ אין פאַריז און ביים „קאַמיטעט“ אין אַדעס. דער ייִדיש־אויפלעב געדאַנק האָט זיך אַרומגעװאַלגערט אין די ביבליאָטעקן פון געציילטע פּאַסיאַנירטע פּריינט פון ייִדישן בוך אין פּאַשאַן, הערלוי און אפּשר נאָך אין אַזאַ גרויס שטעטל.

די עקזיסטענץ אַליין פון אַ ייִדישן ליריקער, וואָס האָט זיך אַרויסגע־שיילט פונעם בעלי־בתישן שטאַנד אין מאַלדאַװישן־בוקאַװינער גרענעץ־שטעטל מיהאַלען און וואָס האָט געשריבן אויף ייִדיש לידער, ראוי געדרוקט

צו ווערן אין דער ווילנער „יידישע וועלט“, די עקזיסטענץ פון יעקב גראפער אליין, זאג איך, איז שוין געווען אַ וויכטיק קולטור־געשעעניש. דער יידישער אינטעליגענט גראפער, וואָס האָט מיט אַן אמת פאַרצייטישער התמדה און חריפות צונויפגעשטעלט זיין קולטור־באַגאַזש פון דייטשישער וויסנשאַפֿט, פראַנצויזישער גייסט־פראַבלעמאַטיק, פרישער פאַלקסטימלעכקייט פון דער יונגער רומענישער ליטעראַטור, און פון אַן אייגענער אינעווייניקסטער אינ־טענסיווקייט פון געדאַנקענפלי און נשמה־פלאַטער — ער, דער אינטעליגענט גראַפער איז ווייט אַריבערגעשטיגן דעם קולטור־ניוואָ פון דער דעמאָליקער און אויך פון דער היינטיקער האַלב און גאַנץ אַסימילירטער רומעניש־יידישער אינטעליגענץ.

זיין יידישע שאַפונג? — זי איז קודם־כל געווען אַ רעזולטאַט פון דעם מאַגערן ביסל יידישע גייסטיקייט אין זיין שטעטל, אַ גייסטיקייט אויף וועל־כער ס'האַבן זיך צונויפגעלייגט דאָס חדר, דער מאַמעס מעשה־ביכלעך און פאַלקסלידער, דעם טאַטנס פרום־יידישער שטייגער און די קאַלעקטיווע אַט־מאַספּער פונעם שטעטלדיקן יידישן ישוב. ס'איז אין זיינע לידער נאָך נישט געווען די ר י י פ ע יידישע קולטור־פּערזענלעכקייט וואָס האָט זיך גענומען ערשט פאַרמירן, ווען דאָס דערוואַרבענע גייסטיקע פאַרמעגן איז פאַרפיק־סירט געוואָרן אין דער שאַצקאַמער פונעם דורותדיקן אויטענטישן „מיר“ און „איך“. אזוי אַרום האָט זיך באַקומען, אַז זיינע לידער זענען געבליבן הינטער־שטעליק אונטער זייער באַשעפּער און גיבן נישט דאָס ריכטיקע בילד פון דער אין טויזנטערליי פאַרבן פון געדאַנק און עמאַציע שימערירנדער גראַפּערישער פּערזענלעכקייט.

דער יידישער ישוב אין אַלט־רומעניע האָט, אליין אַ גייסטיק־פאַרמלאַ־זער, נישט געשטיצט דעם איינזאַמען טרובאַדור זיינעם מיט פאַרם־טראַדיציע, וואָס אַנדערע יידישע קיבוצים האָבן שוין פאַרמאַגט. ער, גראַפער, איז דאָ געווען דער ערשטער, וואָס האָט דאָס יידישע וואָרט ליטעראַריש געצוימט. פונדאַנען נעמט זיך אויך, וואָס גראַפער בעל־פה, דער באַפרייטער פון כלי־שאַבלאַנען האָט געווירקט פיל טיפּער און פאַרביקער, ווייל דער גוטער, עכ־טער, גייסטיקער וויין זיינער האָט געהאַט רוים צו שווימען און צו באַווייזן זיינע הונדערטער חידושים פון חריפות און בקיאות.

גראַפער, וואָס זיינע געזאַנגען זענען שוין פון לאַנג געווען אין אַריגינאַל און אין איבערזעצונג אַ רשות־הרבים פון דער רומעניש־יידישער יוגנט, האָט אין 1934 אויפגעזאַמלט זיינע לידער ממש פון פרעמדע מיילער און זיי אַרויס־געבראַכט אין אַ קליינפאַרמאַטיקן בוך פון איין און ניינציק זייטן, אונטערן נאָמען „אין שאַטן פון אַ שטיין“.

דער בוקארעשטער פארלאג „שלום-עליכם“ (לייען: דער יידישער קול-טורטוער און העברעיש-לערער נטע רויטמאן), וואָס האָט אַרויסגעגעבן גראַפערס לידער־זאַמלונג האָט אין נאַכוואָרט צום בוך אָנגעזאָגט: „אַ צווייטער באַנד לידער פון זעלבן מחבר וועט דערשיינען בקרוב“. אָבער דער צווייטער באַנד איז קיינמאָל נישט דערשינען און „אין שאַטן פון אַ שטיין“ איז געבליבן דאָס איינציקע לידער־בוך פון דעם היינט זיבעציק־יאָריקן פּאָעט, וואָס איז פאַרבליבן אַן איינזאַמער און אַן אויסגעהוילטער פון זיין סביבה אין דער רומענישער רעזידענץ־שטאָט אונטערן נייעם רעזשים.

די גרונט־שטימונג פון גראַפערס לידער־זאַמלונג „אין שאַטן פון אַ שטיין“ איז, ווי איך זע דאָס, געווען דאָס ליד „צו אַ חבר“ וואָס מאַנט און גראַבט אויף ראַמאַנטישע דערמאָנונגען —

„געדענקסטו, אויף דער פריזבע מיר פלעגן ביידע זיצן
 „ביים רבין, פארן חדר און שפילן זיך אין קנעפ,
 „און דו, פון ווייסן פישביין אַ טייטל דיר פארשניצן,
 „און איך אַ דריבנעם „יודל“ מיט גלאַז און ציגל קריצן,
 „צי שניידן אויס אין מיינער געקינצלט שיינע טרעפ“.

דאָס ליד פאַרענדיקט דער דיכטער מיט אַ געפיל פון פחד פאַרן היינט און מאַרגן און מיט אַ נאַגנדיקער נאַסטאַליע צום אַמאָל און מיטן גלויבן אַז מיטן כוח פון אַמאָל קאָן מען אויפריכטן צוריק אונדזער יידיש לעבן —

„פאַרלוירן האָט דער הימל זיין קלאַרקייט, און די בליצן
 „זיי סמראַשען מיט דעם שטורעם צו ווערן באַלד אַ פאַר...
 „וואַלטן מיר געקאָנט, מיין חבר, אינאיינעם דאַרט נאָך זיצן,
 „און מעשות זיך דערציילן און טייטלעך זיך פאַרשניצן,
 „דער הימל וואַלט פונסניי געוואָרן בלוי און קלאַר...“

אַזוי האָט ראַמאַנטיש געהלומט און געבענקט דער ערשטער יידיש־דיכטער אויף אַלט־רומענישער ערד אין די צייטן פון דער טשערנאָוויצער שפראַך־קאַנפערענץ, אין די יאָרן ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה.

מערקווירדיק איז וואָס דער אין אַלט־רומעניע געבוירענער יעקב גראַפער האָט זיך דיכטעריש ווייניקער אָנגעקערט מיט דער ספּעציעל רעגיאָנאַליסטישער געמיט־און גייסט־אַטמאָספּער פון אַלט־רומעניע ווי די פון בע־סאַראַביע און בוקאווינע שפּעטער צוגעקומענע איציק מאַנגער און יעקב שטערנבערג.

אָבער פונדעסטוועגן בלייבט יעקב גראַפער מער ווי יעדער אַנדערער

ש ל מ ה ב י ק ל

צונויפגעבונדן מיט אַלט־רומעניע און איז דערעיקרשט מער ווי יעדער אַנ־
דערער איר סימבאָל. וואָרום ער, גראַפער, איז דער ערשטער געלונגענער
פרווי אויפצוהענגען אַן אייגן פידעלע אויף די ייִדיש־רומענישע טרויער־
ווערבעס.

ווי אַ ייִדיש־שעפער איז יעקב גראַפער געווען אין רומעניע — דער באַ־
גינען; ווי אַ ייִדישער אינטעליגענט — דער זעניט; ווי אַ גייסטיקע פערזענ־
לעכקייט — דער גאַנצער טאַג פונעם אַלט־רומענישן ייִדישן קיבוץ.

אליעזר שטיינבארג אין טשערנאָוויץ

ווער עס ווייסט וואָס ס'האָט געמיינט און באַדייט די פּרין-געשטאַלט פאַר דער ייִדיש־ליטעראַרישער פּוילן און האָט אויך מיטגעלעבט די שטייב־באַרג־יאָרן אין ייִדיש־רומעניע, דעם איז שווער נישט צו האָבן דערזען דעם ווונדער פון דער אַנאַלאָגיע און נאָך שווערער נישט צו דערציילן וועגן דעם, ווי די פּרין־דירה אויף דער וואַרשעווער צעגליאַנע־גאַס אין ערשטן יאָר־צענדליק פון אונדזער יאָרהונדערט אין פּוילן, אַזוי איז שטיינבאַרגס בודעם־שטיבל אויף דער טשערנאָוויצער נעגרוצי־גאַס, צוואַנציק יאָר שפּעטער אין רומעניע, געווען דער סימבאָל פון ייִדיש־ליטעראַטור, דער סימבאָל פון אַנרעג צו ייִדיש־שעפּערישקייט און פון אחריות פאַר איר.

ייִדיש־פּוילן און ייִדיש־רומעניע — צוויי לגמרי אַנדערע ישובים וואָס שייך היסטאָרישן עלטער, גייסטיקער טראַדיציע און קולטור־פאַרנעם. אויב איך זאָל דאַרפן אין איין זאַץ דעפּינירן דעם חילוק צווישן די צוויי ייִדיש־מדינות וואָלט איך געזאָגט, אַז ייִדיש־פּוילן איז געווען אַן אַלטע רבנישע משפּחה, וווּ מען האָט זיך אָן איבעריקע שהיות פון דור צו דור געשטעלט דאווענען און לערנען פון סאַמע אינדערפרי, בעת ייִדיש־רומעניע — אַן ערשט נישט לאַנג פון דאַרף אַריבערגעקומענע ייִדישע פּאַמיליע, וואָס נעמט זיך פיר צו לערנען און צו היטן ייִדישקייט, אָבער אַלעמאַל יאָווען זיך נייע מיכשור־ליים; אַט אַ צרה מיטן גויישן שכן און אַט אַ דאגה מיט פּרנסה און דער עיקר־מכשול איז דער שוואַכער, נאָך נישט אויסגעוואַקסענער רצון צו תּורה.

און פּרין און שטיינבאַרג, די שעפּערישע סטימולירער פון די צוויי אַנ־דערע ישובים — ביידע גרונט־פאַרשיידענע געשטאַלטן על־פי געמיט און טעמפּעראַמענט. פּרין געדענקען אַלע, וואָס האָבן אים געקאַנט, ווי אַ דרייסטן שטורמישן אַדלער. פון שטיינבאַרגן איז אין מיין זכרון און אין דער דער־מאַנונג פון אַלע, וואָס זענען געווען נאָענט צו אים, פאַרבליבן דאָס בילד פון אַ שטילער, פּרומער טערקל־טויב.

אָבער אַריבער אַלע חילוקים פון ייִדישן אַרום און פון אייגענעם מענטש־לעכן און שעפּערישן טעמפּעראַמענט איז דער צד השווה צווישן דעם „אַדלער“ און דער „טויב“ געווען די מיסטעריע פון זייער פּערזענלעכקייט, דער כּישוף פון זייער רבי־געשטאַלט, וואָס האָט מיט דעם עצם פון איר עקזיסטענץ אַליין געשאַפן אַ „הויף“, אויפגעשטעלט חסידים, געוועקט אַ גלוסט נאָכצוואַנגן

תורה, נאכצודערציילן מעשיות און צו שפינען גייסטיק־הערצאישע לעגענדע ארום דעם "רבין".

פרצן איו, לויט זכרונות־שרייבער גיבן איבער, דער רבי־ארעאל זייער נישט ניהא געווען און ער האט זיך פון אים נישט איינמאל געפרוויט באַ־פרייען מיט גוטן און מיט בייזן.

אויף שטיינבארגן קאָן איך און אלע, וואָס זענען געווען נאָענט צו אים, עדות זאָגן, אַז ער האָט פון זיך געשטויסן די "רבישקייט" און האָט אָפּגעשפּאַן פאַראַיבל געהאַט פאַר וועלן אים, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, "אַנטאָן אַ שטריימל און דערלאַנגען קוויטלעך".

אַבער עס האָט נישט געהאַלפּן. די אויפקומענדיקע ייִדיש־שעפּעריש־קייט און קולטור־געזעלשאַפּטלעכקייט אין דער נייער גרויס־רומענישער מדינה האָט זיך גענייטיקט אין אַ רבין. די הונדערטער יונגע בחורים אין די שטעט־לעך פון בעסאַראַביע, פון בוקאַווינע און פון מאַרמאַראַש־סיגעט, וואָס דער גלוסט צו שרייבן האָט אַ בריי־געטאַן זייער געמיט, און די טויזנטער ייִנגלעך און מיידלעך, וואָס זענען געווען גרייט צו ליינען די נייע ווערק אויב זיי נישט מיט־צושרייבן, האָבן געבענקט נישט אַזוי נאָך אַ פירער, ווי נאָך דער געשטאַלט פון אַ רבין, וואָס זאָל לויט מאַרטין בובערס ריכטיקער און פיינער דעפיניציע "אויסהאַלטן דעם טויזנטפאַכיקן בליק פונעם יחידס לעבן" און "דערהייבן זיין נויט, איידער ער שטילט זי איין".

אַנפאַנגער פון אַלע עקן פון דער מדינה און דערעיקרשט פון בעסאַראַ־ביע האָבן מיט שטיינבאָרגס אַנקום אין "צענטער אַריין", קיין טשערנאָוויץ, דערשמעקט "הויף" און עס האָבן אָנגעהויבן שטראַמען קודם כתב־ידן און דערנאָך זענען די שרייבערס אַליין געקומען צו פאַרן, האָבן געלייענט זייערע ווערק און אָפט אויך אויסגעלייגט פאַרן "רבין" זייערע לעבעדיקע צרות.

שטיינבאָרג האָט אויסגעהערט, האָט מדריך געווען, האָט פאַריכט די לידער, די דערציילונגען און יעדער האָט מיטגענומען מיט זיך אַ היים אויפ־מונטערונג, גלויבן און די אילוזיע פון אַ שליחות. בלויז געציילטע פון יענע "עולי רגל" האָבן זיך איינגעשפּאַנט אין עול פון ליטעראַרישער שאַפּונג, אַבער ביי אַלעמען פון זיי האָט שטיינבאָרג "דערהויבן די נויט" צו שרייבן, איידער זי האָט זיך איינגעשטילט.

און ווי העל דער חסידישער ברען צו שטיינבאָרג און די דאַנקבאַרקייט צו אים האָט געפלאַקערט ביי דער שרייבער־משפּחה און אויך ביי די, וואָס האָבן זיך "איינגעשטילט" און זענען קיין שרייבער נישט געוואָרן, האָבן איך געהאַט אַ געלעגנהייט צו זען אַן ערך אַכט יאָר שפּעטער, ווען אליעזר שטיינ־באָרג איז אָנהייב 1928 געקומען זיך געזעגענען קיין בוקאַרעסט איידער ער

איז אינאיינעם מיט זיין פרוי אַריבערגעפאַרן קיין בראַזיל איבערצונעמען די פאַרוואַלטער־שטעלע פון דער ייִדיש־געזעלשאַפֿטלעכער שול אין ריָאָ דע זשאַניראָ.

דער אַפּשידס־אָוונט, מיט שטיינבאַרגס אַ לעקציע וועגן „שיר השירים“, איז פאַרגעקומען אין איינעם פון די גרויסע זאַלן פון דער ייִדישער געגנט. איך דערמאַן זיך שוין נישט צי דער זאַל איז געווען „באַראשעום“ אָדער „טאַ־מיס“, אָבער איך געדענק קלאַר און וועל שוין קיינמאַל נישט פאַרגעסן דעם ברױזנדיקן געזאַנג „אונדזער רעבעניו“, מיט וועלכן די יוגנט, צומייסט יוגע־לייט צוגעוואַנדערטע קיין בוקאַרעסט פון בעסאַראַבער און בוקאַױנער שטעט־לעך, האָבן באַגעגנט שטיינבאַרגן, ווען ער האָט זיך באַױזן אויף דער טרי־בונע.

שטיינבאַרג איז געשטאַנען אויפן באַלעמער אַ פאַרלױרענער מיט אַ היפש ביסל אומגעדולד אין זיין בליק און דערעיקרשט אין די באַױעגונגען פון זיין לעגענדאַריש־קליינער געשטאַלט, און האָט געוואַרט אַז דאָס געזאַנג זאַל זיך לייגן.

אָבער אין תוך האָט שטיינבאַרג אויף דער טריבונע קעגן זיין ווילן אַפט סטימולירט דאָס „רעבעניו“־געזאַנג צו זיך. ער האָט עס סטימולירט מיט דעם וונדער פון זיין אימפּראַױזאַציע.

אַ רעדנער איז שטיינבאַרג בטבע געווען נישט פון די בעסטע. דאָס קול — נישט מאַדולירט; די שפּראַך — אַפט אומבאַהאַלפן און די אַרכיטעקטור פון דער רעדע אַ סך מאַל נישט געראַטן, אומקלאַר און פאַרפלאַנטערט.

די אַלע חסרונות האָבן זיך אָבער ווי דורך אַ כישוף אַפּגעטון וויבאַלד שטיינבאַרג האָט גענומען אימפּראַױזירן אַ מעשהלע וועגן וועלט־באַשאַף, וועגן שטערן, וואָס בלאַנדזשען פאַרטריבענע איבער וועלטן, וועגן וואַרעמע נעכט, וואָס שלאָפן אינדרױסן אָדער גאַר וועגן נשמות, וואָס זענען אַראַפּגע־שיקט געוואָרן אויף דער ערד מיט געהיימע און גרויסע שליחותן.

דעמאָלט האָט זיך שטיינבאַרג נישט בלױז פּלוצים פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסן רעדנער, נאָר די ווערטער און די בילדער, וואָס ער האָט בעת מעשה פון זיך אַרויסגעצויבערט האָבן געהאַט דעם ריח און דעם טעם פון אמתער גוט־ייִדישער תורה. אין אַזאַ מאַמענט האָט מען געדאַרפט קוקן אויף די ייִנגערע און אויך אויף די עלטערע פּנימער אין זאַל. אַלע חסידיש־צעפּלאַמטע און אַנגעשטרענגטע, אַלע — גלייך זיי זאַלן זיך מיצען נישט צו פאַרגעסן די נגלהדיקע ווערטער, מיט וועלכע דער רבי האָט אַקאַרשט אַנטפּלעקט נסתר־דיקע וועלטן פון אונטער און איבער די הימלען. אַ שאַד, וואָס מען האָט נישט געזאַרגט פאַר נאַכשרייבער, פאַר „חזורים“, וואַרום אַ שפּאַר ביסל שיינע און

טיפע מעשהלעד, וואס שטיינבארג האט באשאפן פון דער טריבונע, זענען אזוי ארום אויף תמיד פארלוירן געגאנגען פאר אונדזער ליטעראטור.

ווי פּרץ, דער אדוואקאט פון זאמאשטש, אזוי איז אויך שטיינבארג, דער לערער פון ליפקאן, שפעט ליטעראריש נתגלה געווארן. ווען שטיינבארג איז אין זומער 1920 אָנגעקומען אין „צענטער אַרײַן“, קיין טשערנאָוויץ, האָט ער שוין מיט עטלעכע חדשים געהאַט אַריבערגעשפּאַנט זײַן פּערציקסטן גע- בירנטאַג.

אויך פאַר טשערנאָוויץ איז שטיינבארג נישט געווען קיין אומבאַ- קאַנטער. פון זיין געבוירן־שטעטל ליפקאן האָט זיך געשפּרייט זײַן נאַמען אײ- בער די נאַענטע שטעט ווי אַ העברעיִש־ײדישער פּעדאַגאָג מיט אַן אײגענער, שעפּערישער לערן־מעטאָדע. דער שם פון זײַנע מוזיקאַלישע פּיעסעס (דער עיקרשט: „דער באַרדיטשעווער רב“), וואָס ער האָט אויפגעפירט אין שטעטל מיט דער הילף פון דעם יונג־פאַרשטאַרבענעם מוזיקער אַלעקסאַנדער סע- ווערסקי און פון דעם באַגאַבטן, הײנט באַוווּסטן מאַלער שלמה לערנער, האָט זיך געטראָגן אײבער צפון־בעסאַראַביע און אויך ווייטער. און וואָס שײך שטיינבארג, דער ממשל, האָט ער דאָך שוין לאַנג געהאַט סמיכה נישט בלויז פון זײַנע אײגענע חברים און תלמידים פונעם „ליפקאַנער אַלימפּ“, נאָר אויך פון זײַן געשוועסטערקינד יהודה שטיינבערג און פון נישט קיין אַנדערן ווי ביאַליק.

דער קריג האָט אָפּגעריסן בעסאַראַביע פון רוסלאַנד, און אין דער נײער גרויס־רומענישער מלוכה מיט אירע נײ־אַנגעשלאָסענע פּראַווינצן און דער- פאַר אויך היפש פאַרשײדענע ײדישקײטן, האָט זיך טשערנאָוויץ מיט איר גלאַריע פון שפּראַך־קאַנפּערענץ, מיט איר געאַגראַפישער נאַענטקײט צו בע- סאַראַביע און צו דער שכנותדיקער פּוילן און דער עיקרשט ווי די אײנציקע שטאַט מיט ײדישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציעס געשניטן צו ווערן דער ײדישער קולטור־צענטער אין לאַנד.

ווי פּרץ בשעתו באַלד נאָך זײַן אַנקום קיין וואַרשע, אזוי איז אויך שטיינ- באַרג, דער נײער תושב אין טשערנאָוויץ גיך געוואָרן דעם „צענטערס“ פאַר- קערפּערטע קולטור־געזעלשאַפטלעכע רירעוודיקײט.

די אינציאַטיוו צונויפּרופן אַ קולטור־קאַנפּערענץ קיין טשערנאָוויץ (7—9 יאַנואַר 1921), אין וועלכער עס זאָלן זיך באַטייליקן דער „בונד“, די פּועלי־ציון און די ײדישע קולטור־ליגעס פון בעסאַראַביע, האָט טאַקע גע- הערט צום קעשענעווער בונדיסט און לערער הערץ גילישענסקי, וואָס האָט זיך צו יענער צײט באַזעצט אין דער בוקאַווינער הויפטשטאַט. אַטמאָספּעריש אַבער איז די קולטור־שותפות רײף געוואָרן אַדאַנק אליעזר

שטיינבארגן. ער איז געווען, אזוי צו זאגן, די אידייע פון קולטור-אחדות אין פערסאנאָ. ער איז געווען דער סימבאָל און דאָס שיינדל פון דער „קולטור-פעדעראַציע“, געווען די איבערצייגנדיקע ראיה פאַר דער עקזיסטענץ פון אַ „טשערנאָוויצער צענטער“ און — דעם צענטערס ליטעראַרישער און קינסט-לערישער הויפט-טוער.

דאָס איינציקע העפט פון דעם זשורנאַל „קולטור“, וואָס די ניי-געגרינדעטע „קולטור-פעדעראַציע“ האָט באַוויון אַרויסצוגעבן אום זומער 1921, איז דערשינען אונטער דער אויסשליסלעכער רעדאַקציע פון אליעזר שטיינבאָרג. איך שטרייך אונטער אַז שטיינבאָרג איז געווען דער אויסשליסלעכער רעדאַקטאָר, ווייל אויפן שער-בלאַט פון דער דאָזיקער כמעט הונדערט זייטן שטאַר-קער צייטשריפט, וואָס איז מיט איר ערשטקייט און מיט דעם געזעמל פון אי-רע מיטאַרבעטער געווען דאָס גרויסע ליטעראַרישע געשעעניש אין דער יידי-שער רומעניע, איז צוליב טעמים, וואָס איך געדענק זיי שוין היינט נישט, פאַרצייכנט געוואָרן „רעדאַגירט פון אַ קאַלעגיע“.

אין זעלבן יאָר 1921 איז אין פאַרלאַג פון דער „קולטור-פעדעראַציע“ אויך אַרויס שטיינבאָרגס יידיש-לערנבוך „אַלף-בית“ מיט אילוסטראַציעס פון די מאַלער אַרטור קאַלניק, רובין און שלמה לערנער. (מיט עטלעכע חדשים פאַר דעם האָט די „ציוניסטישע פעדעראַציע אין רומעניע“ אַרויסגעגעבן שטיינבאָרגס העברעיִש-לערנבוך „אַלפון“).

דער לערנמעטאָד, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין שטיינבאָרגס „אַלפון“ און „אַלף בית“ איז אויפגענומען געוואָרן אין דער יידישער און העברעיִשער לערער-וועלט צום טייל מיט אומבאַדינגטער הסכמה און באַ-גייסטערונג, צום טייל אָבער אויך מיט ספיקות און מיט שאַרפער קעגנער-שאַפט.

וואָס שייך דעם מעטאָד גופא, וועל איך ציטירן פון דער רעצענזיע, וואָס דער אין דער היטלער-צייט אומגעקומענער שרייבער, דער קדוש שמואל אבא סופר האָט בשעתו אָנגעשריבן וועגן דעם „אַלף בית“. סופר איז נישט גע-ווען קיין פראַפעסיאָנעלער לערער, אָבער אַ ידען אין פעדאַגאָגישע ענינים און דערעיקרשט האָט ער גוט דורכגעשטודירט שטיינבאָרגס לערן-שיטה און ער האָט זי אויך אָפט אין לאַנגע שמועסן גרינטלעך מיט אים דיסקוטירט.

סופר שרייבט: „אפשר האָבן ביי די אומות העולם די [מאָדערנע — ש. ב.] מעטאָדן אַ שייכות מיט זייערע שפראַכן און זענען אַרויסגעוואַקסן פון זיי. פאַר יידיש איז עס געווען זיכער אַ גרויסער פעלער אַריבערצונעמען אַזאַ מעטאָד ווי ער שטייט און גייט און אַריינשטופן אין אים די שפראַך ווי אין אַ סדום-בעטל. מיר, דאָס עס-הספר — וואָס לערנען מער יאָרן ווי די

גאַנצע מערב־אײראָפּעיִשע קולטור איז אַלט — האָבן געמוזט זיך אַנטלייען אַ מעטאָד בײַ זײ וואָרעם ס'לעכט נאָך די השכלה־טעאָריע, אַז אַלץ וואָס איז אַלטיִדיש טױג נישט“.

„ס'איז — פאַרזיכערט סופּר — אַ רעוואָלוציאָנערער אויפטו אין דער פעדאָגאָגיק. שטיינבאַרג האָט אָפּגעראַמט דעם שאַבלאָן און דאָס דאָגמאַטישע האַלטן זיך בײַ דעם, וואָס יענע זאָגן אונדז. שטיינבאַרגס מעטאָד שפּאַרט זיך אַז — שרעקט אײך נישט איבער — אויף אונדזער פּאָלקסטימלעכן קמץ אַלף — אַ.“

זעכט אַ דאָס ווי אַ שמעקעלע?
 ס'איז אַ וואָו, געדענקזשע ברעקעלע —
 און אַ נון איז ווי אַ זעקעלע
 און אַ גימל ווי אַ שיכעלע —
 גיב אַ קוש אין ביכעלע!

„אָזוי — איז סופּר ממשיך — פלעגט מיט אונדז לערנען דער רבי און מיט אַ האַרציק ניגונדל דערצו. דאָס בילד איז באַלד אַריין אין קינדס מוחל און דאָס אות איז ביים קינד באַליבט געוואָרן.“

ס'איז בײַ די ייִדיש־לערער, איז אונדז סופּר ווייטער מסביר דעם ענין פון שטיינבאַרגס לערן־שיטה, שטענדיק געווען אַ מין קלאַץ־קשיה ווי אָזוי צו לערנען דאָס קינד לײענען און שרײַבן אינאיינעם, וואָרים „נישט אַלע אותיות, וואָס זענען פּאַנעטיש גרינג לאָזן זיך לײכט שרײַבן און פאַרקערט. לױטן מעטאָד פון שטיינבאַרגס „אַלף בית“, בײַ וועלכן עס ווערט געגעבן דער קאַנ־זאַנאַנט מיטן וואַקאַל אינאיינעם (יאַ און ניט י+אַ) איז קיין נפּקא מינה נישט אין וואָס פאַראַ סדר ס'ווערן געגעבן די אותיות. אויב „י“ איז פאַר זיך באַזונדער שווער, איז אַבער „יאַ“ לײכט און דערפאַר איז ממילא נישטאָ קיין שום מניעה צו געבן וואָס פּרײער די אותיות, וואָס זענען אין גראַפישן זין גרינגער.“

אָודאי איז צוליב אַביעקטיווקייט וויכטיק אויסצוהערן אויך דעם צווייטן צד, דעם צד, וואָס איז געווען קעגנעריש צו שטיינבאַרגס ייִדיש־פעדאָגאָג־שער שיטה. אַבער די קעגנערשאַפט, אויף וויפל זי האָט עקזיסטירט, איז זי צום סאַמע גרעסטן טײל פאַרמולירט געוואָרן נישט בכתב, נאָר בעל פּה, און מיר מוזן זיך דערפאַר באַגונגענען בלױז מיט פּאַזיטיווער קריטיק אויף צו כאַראַקטעריזירן די אַלט־נייקייט פון שטיינבאַרגס לערן־מעטאָד.

אין תוך גײט עס דאָ נישט וועגן פּסקענען פעדאָגאָגישע שאלות, נאָר אַרויסצוברענגען און אונטערצושטרייכן דעם פּאַקט, אַז ווי פּרץ — די ייִדישע

פוילן, אזוי האָט שטיינבאַרג אויפגערודערט און אויפגעמונטערט יידיש-
דעמעניע נישט בלויז ליטעראַריש, נאָר אויך אויף כמעט אַלע אַנדערע געביטן
פון קולטור-שאַפונג.

דער שוין דערמאָנטער זשורנאַל „קולטור“ אונטער שטיינבאַרגס רע-
דאַקציע איז געווען אַ צייטשריפט נישט בלויז פאַר ליטעראַטור, נאָר אויך
פאַר קונסט און פאַר פּעדאַגאָגיק. דער טשערנאָוויצער דייטשי-יידישער קונסט-
קריטיקער עמיל צאפּלער האָט געדרוקט אַן עסיי וועגן דעם מאַלער שלמה
לערנער מיט צוויי פּאַטאַגראַפישע רעפּראָדוקציעס פון זיינע בילדער און דער
היימישער פּילאַלאָג חיים לעקער האָט זיך אין אַ לענגערער אַרבעט אַרויסגע-
זאָגט „צו דער פּראָגע וועגן דיאַלעקט און אַרטאַגראַפיע“.

וואָס שייך אַרטאַגראַפיע האָט שטיינבאַרג אויך נישט געלאָזט צו רו-
די איינגעשטעלטקייט און די רוטין. ער, דער אין אַלטער יידישקייט פאַר-
זאָרצלטער יידיש-העברעיִשער שרייבער, האָט, ווי מאַדנע דאָס זאָל נישט
זיין, דווקא געהאַלטן מיטן פּאַנעטישן אויסלייג פון די העברעיִשע ווערטער
אין יידיש. ער האָט דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט זיינעם פּאַרטיידיקט בעל פּה
און אין בריוו צו חברים און, ווי זיין שטייגער, נישט מיט צופעליקע אַרגר-
מענטן, נאָר מיט דורכגעטראַכטע און סאָלידע ראיות.

שטיינבאַרג האָט מיט דער אידיי פון פּאַנעטישן אויסלייג אַרויסגערופן
חידוש, צערודערונג און אַפילו היפש פאַרדראָס אין קולטור-טוערישע קרייזן,
און, ווי ווייט איך געדענק, האָט ער אויך צווישן אונדז, די נאָענטע חברים
זיינע כמעט קיין אָנהענגער פאַר דעם אויסלייג נישט געווענען. פונדעסטוועגן
איז שטיינבאַרג געווען אזוי פעסט און טיף איבערצייגט סיי פון דער וויסנ-
שאַפטלעכער ריכטיקייט פונעם פּאַנעטישן אויסלייג און סיי פון זיין קולטור-
נוצן, אַז ווען מען איז סוף 1931 צוגעטרעטן אַרויסצוגעבן דעם ערשטן באַנד
משלים, האָט שטיינבאַרג קעגן דער עצה פון זיינע נאָענטע און קעגן דעם ווילן
פונעם אַרויסגעבער-קאָמיטעט באַשטאַנען און אויסגעפירט, אַז דאָס בוך זאָל
געדרוקט ווערן לויט דער פּאַנעטישער אַרטאַגראַפיע.

אַ קולטור-צווייג, וואָס איז געווען נאָך נייער ווי אַלע נייע און ראַשונ-
דיקע שאַפונגס-צווייגן אין יידיש-רומעניע און האָט אויפגעבליט אין טשער-
נאָוויץ מיט שטיינבאַרגס אַנקום אין „צענטער“, איז געווען דאָס קינדער-
טעאָטער.

קיין יידיש-שולן האָט טשערנאָוויץ נישט פאַרמאָגט, אָבער בענקשאַפט
צו זיי — אַן ספק, און גאַרנישט האָט די דאָזיקע בענקשאַפט איינצושוליסן
מאַמע-לשון אין דער יידישער דערציונג, אזוי נישט געשפּיילט און נישט גע-
צונדן, ווי די קינדער-פּיעסן, וואָס שטיינבאַרג האָט צווישן 1920 און 1928

פון צייט צו צייט אויפגעפירט אין איינעם פון די גרויסע שטאטישע זאלן. שטיינבארג איז געווען דער מחבר פון די פיעסן און מייסטנס אליין און, צומאל אינאיינעם מיט דעם אין סאָוועטישער עוואַקואַציע פּריצייטיק פאַר- שטאַרבּענעם טעאַטראַל אבנר באַראַק, דער רעזישער פון די פאַרשטעלונג- גען. קינדער אויף דער בינע און קינדער מיט טאַטעס און מאַמעס אין זאַל און אַלע פאַראייניקט אין פּרייד, אין הנאה און אין שעפּערישער אַמביציע אַרום יידיש — אַט די ספּעקטאַקלען זענען געווען די שענסטע און עפּעקטיווסטע דעמאָנסטראַציעס פאַר יידישער דערציונג.

וויפל פיעסן עס זענען אויפגעפירט געוואָרן, נישט איך געדענק, און נישט איך האָב די מעגלעכקייט נאָכצוקאָנטראַלירן. די טשערנאָוויצער לאַקאַלע צייטונגען אין יידיש און צום טייל אין דייטש, וואָס האָבן פאַרצייכנט שטייג- באַרגס קינדער-ספּעקטאַקלען, זענען קיין אַמעריקע און קיין ארץ-ישראל כמעט אָדער בכלל נישט דערגאַנגען. דאָס איינציקע פּלאַץ, ווי סע וואַלטן אפשר גע- דאַרפט זיין יאַרגענג פון טשערנאָוויצער צייטונגען פון יענער צייט, זענען די רומענישע אוניווערסיטעט-ביבליאָטעקן, וואָרים צו זיי האָט מען על פי געזעץ געשיקט רעגולער יעדן נומער. אָבער די רומענישע ביבליאָטעקאַרן האָבן, ווייזט אויס, נישט געהאַלטן פאַר וויכטיק צו זאַמלען די צוגעשיקטע יידישע צייטשריפטן און זיי אַפּצוהיטן. איך קאָן דערויף עדות-זאָגן פון איי- גענער דערפאַרונג. איך האָב אין אָנהייב דרייסיקער יאָרן, סיי אין בוקאַרעסט און סיי אין טשערנאָוויץ געזוכט יאַרגענג פון יענע צייטונגען און האָב אין ביידע אוניווערסיטעט-ביבליאָטעקן געפונען בלויז איינצלנע צופעליק ערגעצ- ווי פאַרוואַלגערטע נומערן.

פון דער צייט וואָס איך האָב געווינט אין טשערנאָוויץ (אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן) זענען ביי מיר פאַרבליבן אין זכרון די נעמען פון צוויי קינדער-פיעסן: „יוסף מוקיר שבת“ און „מכירת יוסף“. וואָס שייך די צווייטע פיעסע האָט זיך ביי מיר אויפגעהיט דער נומער 151 פון דער טשער- נאָוויצער וואַכנשריפט „די פּרייהייט“ פונעם 13טן אַפּריל 1922 מיט מיינער אַ רעצענזיע.

פון דער רעצענזיע איז צו זען, אַז „מכירת יוסף“, אַ קינדער-פיעסע אין פיר אַקטן מיט אַ פּראַלאָג פון אליעזר שטיינבאָרג איז אויפגעפירט געוואָרן אין זאַל פון טשערנאָוויצער שטאַט-טעאַטער, שבת, דעם 8טן אַפּריל 1922, אַז אין שטיינבאָרגס „מכירת יוסף“ —

„פילט מען דעם הויך פון אונדזער צייט, וואָרים דער דיכטער וואַנדערט צוריק אין דער צייט נישט לשם ראַמאַנטיק, נישט צוליב סתם ליבשאַפט צו אַלץ, וואָס אַלט און דורך אַלטקייט שייך. ביבלישע מאַטיוון זענען פאַר שטייג-“

באָרגן נאָר די קאָנווע, אין וועלכער ס'לאָזן זיך קינסטלעריש אַרײַנוועבן טיף דורכגעווייטיקטע מאָדערנע פּראָבלעמען פון אונדזער צײַט" אַז —
 "עס איז צו באַווונדערן אין "מכירת יוסף" דעם דיכטערס פּײַנער הוש פאַר די קולטור־צושטאַנדן אין מצרים, דערעיקרשט אין דער סצענע, וווּ יוסף איז פּוּתֶר חלום פּרעהן", אַז —

"די דערקענונגס־סצענע פון יוסף מיט זײַנע ברײדער איז רײך אין ווײַטע היסטאָרישע אַסאָציאַציעס און אין פּערלדיקע געדאַנקן־בליצן" און אַז —
 "מען האָט אַ ווילדע הנאה פון די אויסטערליש־שײַנע צויבער־שפּרוּכן וואָס האָבן זײער קוואַל אין דער נישט צום אויסשעפּן טיפּער פּאַלקסטימלעכ־קײט פון שטיינבאַרגס שאַפּונג".

די קינדער־פאַרשטעלונגען זענען געווען די איינציק גרעסערע און וויכ־טיקע קולטור־אַקטיוויטעט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אויך נאָכדעם ווי די "קול־טור־פּעדעראַציע" האָט זיך געשפּאַלטן.

די פּאַרלעגערישע אַרבעט, וואָס האָט באַלד נאָך דער גרינדונג פון דער "פּעדעראַציע" געמאַכט אַזאַ שײַנעם אָנהייב מיט דער צײַטשריפט "קולטור" און מיט שטיינבאַרגס "אלף בית" האָט זיך נאָך דער שפּאַלטונג פּאַקטיש במעט ווי אָפּגעשטעלט. בלויז נאָך אײן העפט פון דער נײַער צײַטשריפט "שויבן", וואָס האָט געדינט מער דעם קאַמף אַרום דער שפּאַלטונג ווי דער אַזוי נײַטיקער קולטור־אחודות [דער רעדאַקטאָר פון דעם העפט איז געווען דער אַלעמאַל קעמפּערישער יעקב שטערנבערג] איז אַרויס אין 1924, און דערנאָך נאָך אַ ווונדערלעך־שײַנע אויסגאַבע פון שטיינבאַרגס צוועלף משלים מיט אילוסטראַציעס פון אַרטור קאַלניק. דאָס דאָזיקע בוך אין גמרא־פּאַרמאַט איז געווען אַ ביבליאָ־פּיליש שײַנדל און מחמת זײן הויכן פּרײַז נישט צו־טריטלעך פאַר אַ געוויינלעכן קויפּער.

איך דערמאָן דאָ דעם דאָזיקן דעטאַל פון ביבליאָ־פּילישער אויסגאַבע, ווייל אין שטיינבאַרגן האָבן זיך ערגעצווו געראַנגלט און נישט געקאַנט מיט זיך דורכקומען דער קולטור־שעפּער און קולטור־פאַרשפּרייטער, וואָס איז גע־ווען להוט נאָך וואָס מער גוטע ביכער פאַר דער ברייטער לײענערשאַפט, מיט דעם ביבליאָ־פּיל, וואָס איז פאַרקאַכט אין דער דרויסנדיקער צורה פון אַ ספּר און קאָן פשוט נישט גובר זײן דעם פאַרלאַנג אַז זי זאָל זײן וואָס שע־נער, וואָס רײכער און וואָס געדויערדיקער.

אַט דער שטיינבאַרגישער "ויתרוצו" איז אין תּוֹך געווען אַ גרויסער שטער צו דער פּאַרלעגערישער אַרבעט, סײַ בעת און סײַ נאָך "פּעדעראַציע", און האָט דערעיקרשט אָפּגעעהאַלטן דאָס אַרויסגעבן פון שטיינבאַרגס אַ באַנד משלים, וואָס אַלע האָבן געפּילט אַז דערמיט מוז זיך דער פּאַרלאַג אָנהייבן.

שטיינבארג האָט נישט געקאָנט ביי זיך פועלן אַז אַ באַנד משלים, אַ בוך לידער פון יעקב שטערנבערג אָדער אַ זאַמלונג פון איציק מאַנגערס ערשטלינג-באַלאַדעס זאָלן אַרויסגעגעבן ווערן אויף דעם ביליקן פאַפיר פון די רומענישע פאַבריקן, אַן אַ האַרטן איינבינד און אַן שום קינסטלערישער באַ-וואַרעניש פון דרויסנדיקער פאַרעם.

די אָפּט זייער נישט געשמאַקפולע און טאַנדעטנע צורה פון די יידישע ביכער-אויסגאַבעס אין פּוילן, האָבן נאָך מער פאַרשטאַרקט ביי שטיינבאָרגן דעם פאַרלאַנג נאָך אַ יידיש בוך וואָס זאָל שוין פון דרויסן אויסזען שוין, רייך און קינסטלעריש, מיר מוזן שאַפן — האָט ער מיט אונדז איינגעטענהט — אַ באַזונדערן נוסח רומעניע פון אַרויסגעבן יידישע ביכער.

אַ מוסטער פון דעם „נוסח רומעניע“ איז געווען די מאַפע פון צוועלף-משלים „אונטער דער בריל“ מיט קאָלניקס אילוסטראַציעס. אויף מער האָט מאַטעריעל און אַרגאַניזאַטאָריש קיין כוח נישט געסטאַיעט.

אַ ביסל אַן אַנטווישטער און אַ מידער פון דער „קולטור-שווערפיסקייט“ און פון דער „רענדאַרסקער אַטמאָספּער“ אין דער יידישער רומעניע און מער פון אַלץ פון די פאַרטיישישע און אידעאָלאָגישע רייסערייען אַרום דער קולטור-אַרבעט אין לאַנד, האָט שטיינבאָרג אָנגענומען דעם פאַרשלאַג פון פריינט אין ריאַ דע זשאַניראַ, צו ווערן דער פאַרוואַלטער פון אַ גרויסער געזעלשאַפּט-לעכער שול אין דער בראַזיליאַנישער הויפטשטאָט.

מערץ 1928 האָט שטיינבאָרג פאַרלאָזט רומעניע. מיט-זומער 1930 אין ער שוין געווען צוריק. אומגעקערט האָט זיך שטיינבאָרג, האָט עס געהייסן, ווייל נישט ער און נישט זיין פרוי האָבן זיך נישט געקאָנט צופאַסן צו בראַז-זילס טראַפּישן קלימאַט. אָבער אויך דאַרט אין דער בראַזיליאַנישער רעזידענץ-שטאָט ריאַ האָבן נישט געפעלט, ווי שטיינבאָרג האָט מיר אַ סך מאָל דערציילט „אידעאָלאָגישע קוטשמעס“, וואָס האָבן די היסקייט נאָך הייסער געמאַכט.

איר הערט, ביקל, וואָס איך וועל אייך זאָגן, האָט צו מיר שטיינבאָרג גערעדט ביי אַ באַגעגעניש אין טשערנאָוויץ תּיכּף נאָך זיין אומקער פון בראַז-זיל, און האָט עס דערנאָך איבערגעחזרט כמעט מיט דיזעלבע ווערטער אין אַ בריוו צו מיר קיין בוקאַרעסט פון 15טן יאַנואַר 1931 —

„זינט די יידישע נאָז שנייצט זיך האָט זי נאָך אַזאַ מין שנייצעכץ (ריין גערעדט) ווי די יעווסעקציע נישט אויסגעשנייצט. די פּאַלגן פון איר טעטי-קייט לאָזן זיך פילן אַפילו איצט, ווען זי ליגט שוין אין שפייקעסטל. און ווער ווייסט, אפשר ליגט זי נאָך עדיהיום אין די ביינער?...“

די אַטאַקעס פון די בראַזיליאַנישע יעווסעקעס, וואָס האָבן אין זייער

פרעסע געהאלטן אין איין פסלען שטיינבארגס געזעלשאַפּטלעכע פּראָגרעסיוו-קייט און נישט אויפגעהערט אים צו „זידלען“ מיט די נעמען „נאַציאָנאַליסט“ און „רעאַקציאָנער“, האָבן זיך שטיינבאָרגן גוט איינגעגעסן אין די ביינער. אויב שטיינבאָרג האָט טראָץ דער אינטענסיווער פּעדאַגאָגישער אַרבעט, וואָס איז אים געווען זייער צום האַרצן, דאָך נישט אויסגעהאלטן אין בראַזיל מער ווי אַן ערך צוויי יאָר, זענען אין דעם שולדיק געווען, ווי געזאָגט, קודם די הייסע בראַזיליאַנישע זון, אָבער צום היפּשן טייל אויך די הייס-זידלדיקע יעווסעקישע זון.

קוים זיך אויסגעטשוכעט פון די הייסע צוויי יאָר אין בראַזיל האָט שטיינבאָרג, ווי זיין שטייגער, גענומען פונדאָסניי הייצן די געזעלשאַפּטלעכע קאַלטקייט אין דעם רומענישן ייִדיש-לאַנד. ער האָט נישט גערוט. ער האָט מיט לעקציעס, מיט זיצונגען און מיט אַלץ נייע פּלענער וועגן אַ ליטעראַרישן זשורנאַל, וועגן אַ שול און וועגן אַ שטענדיקן קינדער-טעאַטער געזוכט דורכ-צוברעכן די וואַנט פון אָפּהענטיקייט און פון אַפּאַטיע, וואָס ער האָט אַרגאַ-ניש פיינט געהאַט און אַזוי אומברחמנותדיק געשמיסן אין זיינע משלים, ווייל אַפּאַטישקייט איז בודנע, איז אומשעפּעריש און מאַכט געדיכטער דעם מענטשנס עלנט אויף גאַטס ערד.

אַפּאַטיע — האָט שטיינבאָרג נישט איינמאַל געטענהט מיט האַרץ — איז אַ בעזיגניצע, אַן אומגליקלעכע עקרה און נאָך אומגליקלעכער, ווייל אַ צו-פרידענע, וואָס האָט אַך אַפילו ישט דערפילט, אַז —

„שווער דער צער פון גידול בנים —
ערגער איז נאָך אַן אים.“

און מקנא געווען האָט שטיינבאָרג דעם „צער גידול בנים“ פון דער ייִדי-שער פּוילן, ער האָט פול מיט ליבשאַפּט באַווונדערט דעם געראַנגל פון ייִדיש-פּוילן פאַר אַן אייגן שולוועזן און ער האָט נישט אויפגעהערט צו פאַדערן, אַז מיר, ייִדיש-רומעניע, זאָלן זיך אַראָפּנעמען אַ ביישפּיל פון אונדזער עלטערער שוועסטער און שכנה.

שטיינבאָרג איז נאָך נישט געווען קיין פולע צוויי חדשים אין טשער-נאוויץ, ווען איך האָב פון אים באַקומען אַ בריוו פון 10טן סעפטעמבער 1930 מיט אַזאַ מיין „קול קורא“ —

„זאָל זיין אין אַ גוטער שעה! דאָס מיינט אין אַ שעה פון גייער לעבע-דיקער טעטיקייט פאַר מיר, אייך, שטערנבערגן, קראַפּטן, אַלמטאַנען, אַראָפּ פונעם גליווער-פונקט! עס מוז אַנגעהויבן ווערן פונדאָסניי אונדזער קולטור-באַוועגונג! אין פּוילן האָט זיך דער פאַן, וועלכער איז אַקאַרשט נאָר-וואָס

אַרויס פון דער הרובע, צעווילדעוועט און משוגענערווייז זיך אַ נעם געטאַן צו אונדזער בידנעם שולוועזן. ביי אונדז האַמיר זיך, ב"ה, פאַר אַזעלכע רדי-
פות נישט צו שרעקן: נישטאַ אין גאַנצן לאַנד קיין איין ייִדישע שול, נישט
איין ייִדישער קינדער-גאַרטן (ישמח משה ת. במתנת חלקו!). אויף צעפיקעניש
די שונאים האַבן די פאַראַרעמטע, דערשלאַגענע יידן אין פוילן דאָס יאָר מער
ווי תמיד פאַרשריבן זייערע קינדער דווקא אין די ייִדישע שולן און פאַרגרע-
סערט דעם שכר-לימוד! און מיר האַבן זיך אַ תירוץ פאַר אונדזערע אויסגע-
לאַשענע בענטשליכט: קריזיס! ביי אונדז איז קריזיס און אין פוילן — נישט.
דאָרט האַבן זיי נישט וואָס צו זאָרגן קענען זיי זיך אָפגעבן מיט „פוסטע נאָ-
רישקייטן“, אָבער רומענישע יידן נעבעך! —

און דאָס איז נישט געווען דער איינציקער „קול קורא“, וואָס שטייב-
באַרג האָט אַרויסגעשיקט צו חברים און אין דער עפנטלעכקייט.

וואָס שייך דעם מאַטעריעלן און געזעלשאַפטלעכן קריזיס, וואָס די ייִדי-
שע רומעניע האָט דעמאָלט דורכגעמאַכט איז שטיינבאַרגס שאַרפער סאַרקאַזם
אפשר נישט געווען באַרעכטיקט. דאָס יאָר 1930, דאָס ערשטע יאָר נאָך דעם
„שוואַרצן דאָנערשטיק“ אויף דער ניו-יאָרקער בירושע איז געווען דער באַגיי-
נען פון אַן אומהיימלעך גיכער, ממש איבערנאַכטיקער פאַראַרעמונג פון דער
פּויערימשאַפט און סוחריםשאַפט אין רומעניע, און ממילא פון דעם גרעסטן
טייל פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין לאַנד. און אין יענעם יאָר פון קיניג
קאַראַלס אומקער פון גלות פאַריז צוריק צו זיין טראָן אין בוקאַרעסט האָט
זיך אויך אָנגעהויבן דער מוראדיקער פּאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער באַרג
אַראָפּ פונעם רומענישן ייִדנטום.

די „אייזערנע גוואַרדיע“ האָט גענומען שפּילן די ראָל פון אַ „בעלמוסר“
און איר „מאַראַלישער“ פחד איז געפאַלן אויף דער רעגירונג און אויף דער
רומענישער געזעלשאַפטלעכקייט. פאַרבינדונג מיט אַ ייִדישער אַרגאַניזאַציע
אַדער גאָר אַ הנחה צו יידן אויפן געביט פון ווירטשאַפט און קולטור איז גע-
וואָרן אַ מיין פאַטריאַטישע קאַמפּראַמיטאַציע, וואָס סיי די רעגירונג און סיי
די רומענישע אָפּאָזיציע-פאַרטייען האַבן זיך פון איר געזוכט אויסצוהיטן.
איצט איז שוין געווען צרשפּעט צו טאָן עפעס אין דעם ענין שולן, וואָס
האָט אין די צוואַנציקער יאָרן געהאַט זיינע מעגלעכקייטן און קיין איינע פון
זיי איז נישט רעאַליזירט געוואָרן, מחמת אידעאָלאָגישער צעריסנקייט און
געזעלשאַפטלעכער אומאחדות.

פאַר שטיינבאַרגן זענען די קנאַפע צוויי יאָר צווישן אומקער פון בראַזיל
און זיין פּלוצימדיקן טויט אין טשערנאָוויץ אין דעם פאַרפרי פון 28סטן
מערץ 1932 געווען אַ צייט פון באַזונדערער פּיין און ביטערניש. ער האָט נישט

ארויסגעוויזן די מינדסטע פארשטענדעניש פאר דער „קולטור-דעפרעסיע“, ווי ער פלעגט זאגן, אין דער אייביקער יידיש-רומענישער קולטור-נידערונג און האָט געהאַט אמתע האַרץ-ווייטיק דערפון וואָס מיר און דאָס „גאַנצע פּאָלק ישראל“ אין רומעניע האָבן ביי זיך אַזוי לייכט געפועלט צו האָבן איינזעעניש מיט דעם „קריזיס“. אַחוץ דעם איז אין אָט דער „דעפרעסיע“ שטיינ-באַרגס מאַטעריעלע סיטואַציע געוואָרן אומזיכערער ווי ווען עס איז. שטיינ-באַרגס איינציקער מאַטעריעלער אַנשפּאַר זענען איצט געווען לעקציעס, פאַר וועלכע מען האָט מייסטנס געדאַרפט האָבן דערלויבענישן מצד דער מאַכט און מען האָט פאַר זיי געמוזט אויך אויספועלן ספּעציעלע שטייער-באַפּריי-אונגען אין בוקאַרעסט, וואָרים אַנדערש האָט די „מוציא“ אויפגעגעסן דעם קוילעטש און ס'איז פאַרן לעקטאָר ווייניק וואָס געבליבן.

ווי פאַרצווייפלט שטיינבאַרג האָט זיך געפילט, קען מען זען פון דעם ערשט פאַראַגראַף פון אַ בריוו, וואָס ער האָט צו מיר געשריבן דעם 7טן אָקטאָבער 1931. דער בריוו לייענט זיך אַזוי —

„שוין אַריבער אַ יאָר וואָס איך קרענק אויף דעם גרויסן תּולאת ר"ל, וואָס הייסט „רומעניע“. אַ לאַנגע קראַנקייט, זאָגט מען, איז אַ געוויסער טויט, און שטאַרבן, ווי איר ווייסט, וויל איך נישט. האָב איך דערפאַר באַשלאָסן, ענדלעך, צו מאַכן פּליטה, נעמען די פּיס אויף די פּלייצעס און אַנטלויפן וווּ-היין די אויגן וועלן טראַגן.“

מיר האָבן אים נישט געלאָזט אַנטלויפן פון רומעניע. מיר האָבן זיך אויף אים אַנגעזעצט ער זאל ענדלעך אויפזאַמלען און אַרויסגעבן אַ באַנד משלים. בעל-פה זענען שטיינבאַרגס פאַבלען שוין געווען דער גייסטיקער קנין פון דער יידישער רומעניע. מען האָט זיי אין די שטעט און שטעטלעך געקענט אויף אויסנווייניק און עס איז זינט 1920 נישט דורכגעגאַנגען קיין יידישער „אָונט“ אין רומעניע אָן שטיינבאַרגס משלים.

און די רעציטאַציע פון שטיינבאַרגס פאַבלען האָט דווקא אין יענע צוויי יאָר, ווען שטיינבאַרג איז געווען העט-ווייט איבער די ימים אין בראַזיל, געפיערט איר גרעסטן טרומף אין יידיש-רומעניע. אין סעפטעמבער 1928 איז הערץ גראַסבאַרד צום ערשטן מאל געקומען קיין רומעניע (צום יום-טוב פון 20 יאָר טשערנאָוויצער שפּראַך-קאַנפּערענץ) און האָט זיך באַקענט מיט שטיינבאַרגס משלים און מיט איציק מאַנגערס באַלאַדן און זיי גענומען רע-ציטירן אויף זיינע צענדלינגער און אַבערצענדלינגער קאַנצערטן איבערן לאַנד. גראַסבאַרדס דערפאַלג איז געווען אַן אומגעוויינלעכער. שטיינבאַרגס משל און מאַנגערס באַלאַדע מיטן פירוש פון גראַסבאַרדס שטים, טראַפּ און געפיל זענען געוואָרן ממש גרויסע שטיקער פּרייד, צו וועלכע די גייסטיקע בענק-

שאפט פון דער יידישער יוגנט אין די שטעט און שטעטלעך פון בעסארביע און בוקאווינע האט זיך געטוליעט אזוי פרום און בטחונדיק ווי דאס הארץ פון זייערע טאטעס צו א פרשה תומש מיט רש"י אדער צו די זיסע אגדות פון "עין יעקב".

אליעזר שטיינבארגס ערשטן באַנד משלים איז מען צוגערעטן ארויס-צוגעבן סוף 1931 אין טשערנאוויץ. עס האט זיך געגרינדעט אַ ספעציעלער בוך-קאָמיטעט אונטער דער פּאַרזיצערשאַפט פון שטיינבאָרגס נאָענטן פּריינט ד"ר גבריאל ראָזענראַך. דער קאָמיטעט האָט אַקצעפּטירט אַלע באַדינגונגען, סיי יענע וואָס זענען אים ניהאַ געווען און אויך די אַנדערע, ווי למשל: פּאַ-נעטישער אויסלייג, וואָס זענען אים נישט געווען אינגאַנצן צום האַרצן. דער מאַלער אַרטור קאַלניק האָט צוגעשטעלט זיינע אילוסטראַציעס צו די משלים, דער יונגער פּילאָלאָג חיים גינינגער האָט אויף זיך גענומען די זאַרג פון קאַרקטור. דאָס גוטע פּאַפּיר, וואָס מע האָט איינגעקויפט אין אויס-לאַנד איז שוין געלעגן אין די "שאַץ-קאַמערן" פון דער דרוקעריי.

אין חודש יאַנואַר 1932 האָט שטיינבאָרג פּאַרבראַכט צוויי וואָכן אין בוקאַרעסט און דורכגעשמועסט מיט חברים (באַרבו לאַזאַרעאַנו, יעקב שטערנ-בערג און דער שרייבער פון די שורות) דעם סדר פון די משלים אין בוך, און זיערעיקרשט אַ ריי וואַריאַנטן צו אַ טייל פון די פּאַבלען. ווען ער איז דערנאָך צוריקגעקומען קיין טשערנאוויץ האָט זיך אַנגעהויבן די זעץ-אַרבעט פון דעם לוקסוס-בוך "משלים באַנד 1".

דעם 10טן מערץ 1932 (זיבעצן טעג פאַר זיין טויט) שרייבט שטיינ-באָרג מיט אַ ביסל זעלבסט-איראַנישער אָבער אומפאַרהוילענער פּרייד צו דעם באַוווסטן רומעניש-יידישן שריפטשטעלער באַרבו לאַזאַרעאַנו אזוי: "סוף כל סוף האָט איר מיך אויך נישט מיט וואָס מקנא צו זיין. איך בין שוין אויך אַריין אין דרוק. איך ליג, ברודער, אין פרעס. נישט געקענט זיך אויסדרייען. נישט געהאַלפן קיין טענות!... טא!"

"די משלים וועלן גיין אין פינף אָפּטיילונגען: א) "האַמער און אייזן (באַמבאַסטישע); ב) "רויך און כּמאַרע" (פאַרשיידענע אונטערן משל "דער רויך און די כּמאַרע"); ג) "בעלי-בתים", אַ ציקל משלים, וואָס זייער הויפט-העלד איז דער חזיר, אונדזער יוסטער בעל-הבית; ד) "אותיות" (משלים, ווו די אותיות רעדן); ה) "קלינגט דער זייגער דריי" (לירישע משלים אונ-טערן משל "דאָס בלימעלע": שפּעט, סע קלינגט דער זייגער דריי... קלאַגן זיך? פאַר וועמען? נישט כּדאַי! שאַ, סע שלאַפט דאָס מענטשעלע פון בליי!...) דערווייל דרוקט זיך דער ערשטער בויגן פון ערשטן ציקל". און ווען דער ערשטער בויגן איז אַרויס פון דרוק איז שטיינבאָרג שוין

געלעגן אויף א שפיטאל-בעטל נאך אן אויף דער גיך דורכגעפירטער אפענ-
דיקס-אפעראציע. דער ווייזער פונעם וואנטזייגער אין קארידאר פון טשער-
נאוויצער יידישן שפיטאל האט זיך גערוקט צו דער דריטער שעה נאך מיטן
נאכט און —

...ביי זיך אין צימערל ר' לייזערל דער קליינער

רעדט מיט זיך אליין ער.

פרעגט ער ביי זיין אומעט:

„וואס איז איינער?“

הערט ער ווי א פליג אין אויער זשומעט:

איינער איז דאך קיינער!

זאגט די שארפע ספיקות-וויי

וואס צעשיידט אים: איינער איז גאר צוויי!

פרעגט ער: וואס-זשע פיל איך עמעצן א ניט-געזעענעם

קלינגט דער זייגער דריי. [דערביי]

און ווען דער זייגער האט אויסגעקלונגען דעם דריטן קלונג האט דער

דיכטער פארענדיקט דעם שמועס מיט זיך אליין און איז איינגעשלאפן —
אויף אייביק.

די ליפן פון דעם גוסס האבן פאר דעם לעצטן אטעם-צי שטיל געשעפ-

טשעט. אפשר האט ער דאך געזוכט אין זיך א ווארט פון קלאג איבער זיין

פריציטיק פארשניטן לעבן. כאטש —

„שפעט, סע קלינגט דער זייגער דריי ...

קלאגן זיך? פאר וועמען?

נישט כדאי!“

אדער האט ער גאר געפרוהט טרייבן פון זיך דעם „נישט-געזעענעם דערביי“,

וואס האט זיך באוויזן צו אים מיט אזא אומהיימלעכער נאענטקייט, אונטערן

געקלינג פון זייגער דריי אין די אריינפיר-פערון צו דער פינפטער אפטיילונג

פון זיינע אין די לעצטע וואכן פארן טויט אויסגעסדרטע משלים? ווער קאן

וויסן?...

אבער מיט א דריי שעה פריער אדער עפעס מער ווען דאס קול פונעם

שטארבנדיקן דיכטער האט נאך געהאט אין זיך א ביסל חיות און קלאנג, האט

ד"ר נטע ראזענבלאט, וואס איז געשטאנען די גאנצע צייט ביים קראנקן-בעט,

געהערט ווי שטיינבארגט געדאנקען האבן געוואנדלט ארום זיין ווערק מיט

אזעלכע התנצלותדיקע ווערטער: „און אז מע שרייבט אן פינעף הונדערט

משלים און צווישן זיי אויך שוואַכערע איז מה כל רעש?! (דעם געשפרעך מיט ד"ר נטע ראָזענבלאַט ז"ל האָב איך פאַרצייכנט אין מייַן טאָג-בוך עט-לעכע טעג נאָך שטיינבאַרגס לוויה, זונטיק דעם 3טן אַפּריל 1932).

אַט די ווערטער פון התנצלות און זעלבסט-קריטיק, וואָס זענען געווען אַזוי אין הסכם מיט שטיינבאַרגס לעבנס-נוסח, זענען געווען דעם דיכטערס לעצטע פאַרשטענדלעכע ווערטער.

געשטאַרבן איז אליעזר שטיינבאַרג אין דער נאַכט פון זונטיק אויף מאָנ-טיק, דעם 28סטן מערץ 1932. ער איז אַלט געוואָרן 52 יאָר מיט זעקס טעג.

און אויב עס האָט נאָך געפּעלט ערגעצווו אַן עלעמענט אין דעם פאַרגלייך צווישן וואַרשע, צעגליאַנע איינס און טשערנאָוויץ, בעגרוצי איינס — אַ פאַר-גלייך, וואָס איז אין אונדזער געמיט, דעם געמיט פון שטיינבאַרגס חברים וואָך געווען די גאַנצע צייט פון זיין זיין מיט אונדז אין רומעניע, האָט דער 28סטער מערץ 1932, דער ערשטער טאָג נאָך שטיינבאַרגס טויט, דעם פאַר-גלייך פאַרגאַנצט און אים פּויל באַשטעטיקט.

דריי מאָל הונדערט טויזנט יידן פון ק"ק וואַרשע זענען שבת, דעם 3טן אַפּריל 1915, נאָך פרעסע פּלוצימדיקער פּטירה, דורכן נס פון רוח הקודש געווויר געוואָרן, אַז ס'איז געשטאַרבן נישט אַ גמינע-אַנגעשטעלטער, נאָר י צ ח ק ל י י ב ו ש פ ר צ .

דאָס זעלביקע ניטימדיקע בת-קול האָט, ווייזט אויס, דעם 28סטן מערץ 1932 גערעדט צו די פּופציק טויזנט יידן פון דער ק"ק טשערנאָוויץ און זיי אַנגעזאָגט, אַז ס'איז נפטר געוואָרן נישט סתם אַ ייד אין שטאָט, נאָר א ל י ע ז ר ש ט י י נ ב א ר ג .

די קהילה-פאַרוואַלטונג, וואָס אַ היפשער טייל פון אירע מיטגלידער האָט וועגן שטיינבאַרגס ווערק נישט געוויסט און אפשר אַפילו זיין נאָמען נישט געהערט, האָט זיך פּלוצים גענומען גרויסן מיט דעם „גרויסן ייד“. דער ראש-קהל ד"ר עמיל גוטהערץ האָט אַנגעבאַטן אַן „ערן-קבר“ אין דער פעדערש-טער ריי צווישן די פּני העיר.

אַבער נאָך מער אויפגעברויזט ווי די ראשי קהל איז, ווי געזאָגט, געווען קהל אַליין, ווען מיר — די נאָענטסטע פּריינט פון אליעזר שטיינבאַרג — האָבן אים דעם אַנדערן טאָג, דינסטיק, דעם 29סטן מערץ 1932 געטראָגן צו קבורה, האָט זיך פאַר אונדז אַנטפלעקט אַן איבעראַשנדיקער ספּעקטאַקל. טויזנטער מענטשן האָבן געשטראָמט צום טעאַטער-פּלאַץ פאַרן יידישן „נאַ-ציאָנאַל-הויז“, וווּ עס זענען געהאַלטן געוואָרן די ערשטע הספּדים (ד"ר ישראל שעפּלער אין נאָמען פונעם „יידישן שול-פאַראיינן“ און משה אַלטמאַן אין נאָמען פון דער יידישער ליטעראַטור). אויפן וועג פונעם „יידישן נאַציאָנאַל-

הויז" איבער דער גאַנצער לענג פון דער רוסישער גאַס צום בית-עולם האָבן יידישע און אויך אַ שפּאַר ביסל גוי'ישע געוועלבער פּאַרמאַכט (פּאַר איבערראַ- שונג זייערע געוועלבען. דעם אַרון האָבן חברים פון דער "שול-פּאַראַיאן"-יוגנט געטראָגן די גאַנצע צייט אויף די אַקסלען און ווען זיי זענען אָנגעקומען צום טויער פון בית-עלמין, איז דער הינטערשטער טייל פון דער לוויה נאָך געווען ביים סאַמע אָנהייב פון דער רוסישער גאַס. די פּאַליציי האָט געשאַצט די צאָל מלווים אויף צען טויזנט (אַ פינפטל פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקער- רונג אין שטאָט).

דער טשערנאָוויצער קאַרעספּאַנדענט פון דעם גרויסן בוקאַרעסטער טאַגבלאַט "דימינאַצאַ" (דער מאַרגן) האָט אין אַ באַריכט צו זיין צייטונג וועגן דער "יידישער דעמאָנסטראַציע" דערציילט, אַז לויט אַפיציעלער אינ- פּאַרמאַציע, האָט טשערנאָוויץ, זינט זי געדענקט זיך, אַזאַ גרויסע לוויה נישט געזען.

מיר האָבן שטיינבאַרגן נישט מקבר געווען אין דער "פעדערשטער ריי", ווי דער ראש-הקהל האָט אָנגעבאַטן (דער לוויה-קאָמיטעט האָט דעם אָנבאַט נישט אָנגענומען) נאָר אים, דעם צויבערדיקן מעשהלע-דערציילער אַוועקגע- לייגט צו אייביקער רו אין אַ קבר צווישן די קברים פון קינדער, וואָס דער טויט האָט פּאַר דער צייט דערשטיקט זייער גלוסט צו מעשהלעך.

פון די הספדים, וואָס זענען געהאַלטן געוואָרן ביים אָפענעם קבר (דער קולטור-טוער היים קראַפט, דער ווילנער שרייבער פאליק האַלפּערן, דער רו- מעניש-יידישער שריפטשטעלער באַרבו לאַזאַרעאַנו, די דיכטער יעקב שטערנ- בערג און איציק מאַנגער און דער שרייבער פון די שורות), איז מיר פּאַרבליבן אין געמיט דער גוואַלדאָוונער רושם פון באַרבו לאַזאַרעאַנוס רעדע, אַ סקרוד איז דורכגעגאַנגען איבערן לייב ווען לאַזאַרעאַנו האָט אויסגערופן —

"מיר זענען געווען באַשיידן אויף זיין חשבון. פאַרוואָס האָבן מיר זיך נישט אַוועקגעשטעלט אויף די שידוועגן און נישט געשריען: פאַראַן אין אינדזער מיט אַן אליעזר שטיינבאַרג. קומט וואַרעמט אייך אין זיין ליכט. קומט לאַמיר וואַכן אַז מיר זאָלן אים נישט פאַרלירן, ווייל אויב מיר פאַר- לירן אים ווערט חרוב אַ וועלט".

אַ שווער שולד-געפיל האָט געהויערט איבער די קעפּ פון די טויזנטער יידן, וואָס האָבן באַלאַגערט דעם אָפענעם קבר און זיך צוגעהערט צו די הספדים.

אויף דער מצבה — אַ ברייטע כמעט קוואַדראַטישע וואַנט, וואָס שטייט ביי דער רעכטער זייט פון דער קרקע ווי עפעס אַן אַראַפּגעלאָזטער שטיינער- נער פאַרהאַנג, הינטער וועלכן עס גייט אַן אַ סודותדיקער ספעקטאַקל (צייכע-

נונג: ארטור קאלניק) — זענען אויסגעהאקט געווארן די ערשטע צוויי שורות
פונעם משל „דער האמער און דאָס שטיק אייזן“, מיט וועלכן עס הייבט זיך
אָן דער באַנד משלים —

„טרויעריק, קינדער, אויף דער וועלט דער ברייטער, גראַמער!
בימער! מיט אַ משל כאַמש זיך קוויקן לאַמיר.

די שורות האָבן דעם ריה פון צוואה און פון וועלט־אַנשויונג.

אליעזר שטיינבארגס משלים

1.

געמאסטן מיט אונדזערע יידישן מאַסן, איז דער באַנד משלים (טשער-גאָוויץ, 1932) געווען וואָס מען רופט אַ „בעסט-סעלער“. עס זענען ביז איצט געדרוקט און אויספאַרקויפט געוואָרן דריי אויפלאַגעס. אין בוך-פאַרעם זענען שטיינבאָרגס משלים דערשינען אין אַ רומענישער (בוקאַרעסט, 1947) און אין אַ העברעיִשער איבערזעצונג. די העברעיִשע אויסגאַבע, איבערגעזעצט פון חַנְנִיָה רייכמאַן און מיט צייכענונגען פון מאַלער נחום גוטמאַן (תל-אביב, 1954) איז זיך צעגאַנגען אין דריי טויזנט קאָפּיעס אין דער קורצער צייט פון אַ צענדליק וואָכן. אין צייטשריפטן און אין צייטונגען זענען איבערזעצונגען פון די משלים געדרוקט געוואָרן אויף דייטש, פראַנצויזיש, אונגאַריש, פּויליש און ענגליש.

אין דעם נאַכוואָרט צום באַנד משלים וואָס — „מיט אַ ציטערדיקער האַנט געשריבן אין 23סטן טאָג נאָך זיין פטירה, ווי געהייסן מיר זיינע פריינד, די געטרייע היטערס פון זיין ווערק, פון מיר זיין חבר און תלמיד יעקב שטערנבערג“ — ווערט אַנגעזאָגט אַז נאָך דעם איצטיקן בוך „זענען אַנגעמערקט צום אַרדענען און אַרויסגעבן פולע ניין בענד שריפטן: משלים, מעשהלעך, טעאַטער-פּיעסן פאַר גרויס און קליין, קינדער-לידער, פּעדאַגאָגישע אַרבעטן, בריוו און געשפרעכן“.

פון די אַנגעמערקטע ניין בענד זענען עדהיום בלויז אַרויס צוויי בענד: אַ באַנד „מעשהלעך“ דורכן טשערנאָוויצער שטיינבאָרג-בוך-קאָמיטעט, מיט צייכענונגען פון אַרטור קאַלניק אין 1936 און אַ צווייטער באַנד משלים, פולע צוואַנציק יאָר שפּעטער, דורכן „אירגון יוצאי ליפקאן“ אין תל-אביב. זיבן בענד טעאַטער-פּיעסן פאַר דערוואַקסענע און פאַר קינדער און קינדער-לידער וואָרטן נאָך היינט קנאַפע דריי צענדליק יאָר נאָכן דיכטערס טויט אויף זייער גואל.

איך און מיט מיר די אַלע, וואָס האָבן אַריינגעקוקט אין די קינדער-לידער און געזען אַ טייל פון די פּיעסן אויפגעפירט, זענען גרייט עדות צו זאָגן, אַז דאָס איז אַ ליטעראַרישע ירושה, וואָס די יידישע קולטור-וועלט קאָן זיך נישט פאַרגינען אויף איר מוות צו זיין. אַט איז אַ קינדער-ליד, וואָס איז פאַרצייכנט אין שטיינבאָרגס אַ בריוו

צו מיר (דאָס ליד איז, ווי איך זע פון אַ שפּעטערדיקן בריוו, געווען געדרוקט אין שלמה באַסטאַמסקיס קינדער־זשורנאַל „גרינינקע ביימעלעך“ אין ווילנע, נומער 3, פון יאָר 1932), וואָס וואַלט געקאָנט הייסן „דער חלום פון אַ ייִנגלעך“. די ציטירטע צוועלף שורות זענען, דאָכט מיר, גענוג אויף צו באַווייזן אַז קיין סך פון דעם מין דיכטעריש און דיִדאַקטיש ווערטפולע קינדער־לידער זענען אין אונדזער קינדער־ליטעראַטור נישט פאַראַן —

ווען אליין זיך ציען
 קאָן איך פאַר די אויערן,
 בין איך באַלד אַ גרויסער
 און קער איבער מויערן.
 ... אַ ווינטער־פּאַלאַץ
 בוי איך אויס אַ גרויסן
 זאַלן ניט די שטערן
 נעכטיקן אין דרויסן!
 זומער נאָך ווי זומער
 ווינטער איז דאָך ביטער:
 ס'איז זיי נעבעך קאַלט דאַרט —
 כאַפּן זיי אַ ציטער...

2.

די לעקסיקאָן־דעפיניציע פון דער פּאַבל, וואָס שענקט גאַטס באַשאַפּער נישן, דערעיקרשט די חיות, אַ זשמעניע פון מענטשלעכע תנועות און העוויות אין שטעלט זיי אַוועק מוסר זאָגן די מענטשן — די דאָזיקע דעפיניציע פּאַסט לגמרי נישט פאַרן פּאַבוליסט אליעזר שטיינבאַרג.

ס'קאָן זיין, אַז אין אַט דער לעקסיקאָן־פּאַרמולע האָט זיך לכתחילה נישט אַריינגעפּאַסט אויך ער, דער אַנגענומענער פּאַטער פון דער אייראָפּעיִשער פּאַבל, עזאַפּ. איך זאָג, אַז דאָס קאָן זיין, וואָרים עזאַפּ איז דאָך אין אַריגינאַל כמעט נישט דערגאַנגען צו דער נאָכוועלט. דאָס וואָס מיר ווייסן וועגן עזאַפּס פּאַבלען איז דאָך בלויז זייער באַאַרבעטונג און פּאַרפּלאַכונג דורכן לאַטיינישן איבערזעצער פעדרוס, וואָס האָט עזאַפּן, זעקס הונדערט יאָר נאָך זיין טויט, אַרויסגעפירט אין דער וועלט־עפּנטלעכקייט צו אומשטערבלעכקייט און גלאַריע. אויף אים, אויף פעדרוסן, איז די פּאַבל־דעפיניציע פון אַלע לעקסי־קאַנען ווי אַנגעמאַסטן.

אליעזר שטיינבאַרגס משל קער זיך ווייניק וואָס אַן קרובהשאַפט מיט

עזאפ־פעדרוסן און מיט קרילאָוון. די גייסטיקע אבות פון שטיינבאָרג, דעם פאָבל־דיכטער, זענען אַן אַן ערך מער די אַלט־אינדישע און די אַלט־ייִדישע ממשלים אין אַלע היסטאָרישע שפראַכן זייערע, אין לשון־קודש, אַראַמעיש און ייִדיש.

אין וואָס באַשטייט די נייקייט און די פּאָעטישע באַזונדערטקייט פון אליעזר שטיינבאָרגס משל?

שטיינבאָרגס משלים זענען נישט קיין מאַראַלישע לעבנס־חכמהס אײַ־בערדערציילט אין גראַמען ווי עס זענען אין תוך אַפילו קרילאָווס פּאָבלען. שטיינבאָרגס משל וואַקסט אַרויס פון אַן אייגענער וועלט־אַנשויונג, פון אַן אייגענער וועלט־זענונג. רעדנדיק אין טערמינען פון אונדזערע תנכישע ספרים וואַלט איד געזאָגט אַז שטיינבאָרגס משל איז נישט פון ספר ״משלי״ נאָר פון בוך ״קוהלת״. שטיינבאָרג טאַדלט נישט די נאַרישקייט און ווייזט נישט אַז ווי אַזוי דער מענטש דאַרף זיך פירן, נאָר ער ברענגט בלויז צום אויסדרוק זײַן אייגענע לעבנס־וויזיע און מאַלט פאַר אונדז נישט אַזוי דעם מענטש אין קלעם פון צײַט־מאַראַל, נאָר די איבערצייטלעכע, קאָנסטאַנטע ״טראַכטונג פונעם מענטש׳ס האַרץ (וואָס) איז שלעכט פון זײַן יוגנט אָן״.

אויך דער דובנער מגיד, דער גרויסער ממשל אונדזערער פון אַכצנטן יאָרהונדערט, איז נישט געווען קיין משלים־דיכטער אין זײַנען פון דערציילן אַ מעשה, וואָס זאָל זיך פאַרענדיקן מיט אַ פּסוק ״משלי״, כ׳מײן, מיט אַ מוסר־השכל פון פּראַקטישער לעבנס־מאַראַל, נאָר זײַנע משלים שמעלן צו־נויף אַ בוך פון אייגענעם וועלט־באַנעם און ער פּרוּווט נישט אַזוי פאַרענט־פערן ווי קינסטלעריש אַוועקשטעלן די פּראַגעס פון ״אַ צדיק און עס איז אים שלעכט, אַ רשע און עס איז אים גוט״ און פון אַלע אַנדערע מאַראַלישע ווידערשפּרוכן אויף גאָטס וועלט.

דער יסוד פונעם דובנער מגידס וועלט־באַנעם איז, פאַרשטייט זיך, דער פרומער גלויבן און בטחון אין גאָט ברוך הוא און די זיכערקייט פון לויז פאַרן צדיק און שטראַף פאַרן רשע, וואָס זענען אַנגעברייט פאַר ביידע אויף יע־נער וועלט. שטיינבאָרגס וועלט־זענונג ווידער איז אַ טיף־פעסימיסטישע. דער מענטש האָט אין שטיינבאָרגס וועלט־בילד פון פאַרויס פאַרלוירן דעם קאַמף קעגן זײַן אכזריותדיקן גורל.

שטיינבאָרגס זענונג פון בן־אַדמן אויף גאָטס ערד קומט שאַרף און דורכ־נעמענדיק צום אויסדרוק אין דעם משל ״אויפן צימבל״.

ס׳איז דאָס בילד פון אַ מויז, וואָס טאַנצט אויף די סטרונעס פון אַ צימבל :

טאנץ-זשע! טאנץ-זשע! גיך, גיך גיך!
 אין דער מאמעס גרינגע שידך!
 וואס? געפאלן? ווידער? נאך? —
 ניט קיין בראך!
 שטייט אין פסוק: שבע יפול!
 אי, צעבלומיקט זיך א ליפל?
 אן סכנות, ווי ס'דערציילט זיך:
 ביז דער חתונה פארהיילט זיך...
 און די מויו זי גייט דעם טאנץ
 כאטש אן אבר שוין אין איר נישט גאנץ
 און דאס חיות גייט איר אויס
 נאך א רגע רו, איין רגע בלויז,
 נאר דאס זאגט ניט קיינעם אויס!

איז דען דא גייטיק א מוסר-השכל? איז די זעונג אליין נישט די בעסטע
 מאראל פון דער געשיכטע? „עכבראשלי! דו דער נמשל — איך דער משל!“
 דער מוסר-השכל איז נישט גייטיק, ווייל שטיינבארג אפערירט נישט
 מיט א ליטערארישן זשאנער, וואס מוז צוגעשפיצט ווערן צו א פוענטע. די
 פאעטיש-אינטענסיווע וועלט-זעונג, מיט וועלכער זיין פאבל איז אנגעלאדן,
 הייבט זיך אריבער איבער דעם באריער פון א מוסר-השכל, פונקט ווי דאס
 ליד און דאס מעשהלע, וואס האט אן אפענעם גלייכן וועג צום האריזאנט.
 דער אייגנארטיקער שטיינבארגישער משל איז, אייגנטלעך, געצוימטע
 עפיק פון לעגענדע, עס איז אן אינהאלטלעך קאנדענסירט און מעטריש גע-
 צוימט מעשהלע.
 דאס גראטעסקע בילד, וואס ווערט באשאפן פון שטיינבארגס פאנטאס-
 טישן פלי פון וויזע און געדאנק, איז שטארקער און עפעקטיווער ווי יעדער
 מוסר-השכל —

מיט כמה יארן נאך צוריק
 האט ערגעצווו אין וואלד א ניס-געטאן א פליג
 נו, מילא, ניסט זי — זאל איר זיין צו גליק!
 דערהערט דאס אבער די מכשפה פונעם וואלד,
 די קוקווייקע, און זי מאכט א רעש:
 — קוקו! דצ"ך עד"ש!
 — קוקו! געוואלד!
 — געהערט אזוינס? גאר פליגן ניסן?!

עפעס נייעס!

קוקו! ס'שמעקט מיט מרידה ביי די היות!

אגב, זאל דאָ נישט פאַרזען ווערן דער „דצ״ך עד״ש“, וואָס ווערט ביים דיכטער אַ מיין צויבערשפרוך, אַ מיין פאַנטאַסטישער פּויגלישער קאַראָל-געשריי, ווייל אין די ווייטערע שורות וועט אונדז נאָך אויסקומען צו רעדן וועגן שטיינבאַרגס אומפאַרגלייכלעכער שפּראַך־עשירות, וועגן זיין מחיה-דיקן אידיאָמאַטיש־ייִדישן הומאַר און וועגן דער טיפּער פאַרשפּונענקייט פון זיינע שפּראַך־בילדער און פון זיינע וואַרט־שפּילן אין די אוראַלטע געוועבן פון תנ״ך און גמרא.

די וועלט־זעונג, וואָס קומט צום אויסדרוק אין שטיינבאַרגס משלים איז, ווי געזאָגט, די זעונג פונעם מענטשנס עלנטקייט, די זעונג פונעם מענ-טשן ווי „אַ יתום צווישן יתומים“ און דאָס אומהיימלעכע בילד פון דעם גליק-באַרויטשטן בן־אָדם, וואָס טאַנצט אַ פאַרצווייפלטער און אַ גאַרנדיקער נאָך אַביסעלע רו אין טויט אַריין.

האַט עס אַ זין און האָט עס אַ טעם מוסר צו זאָגן דעם שטאַרבנדיקן און אונטערצוטראָגן מוסר־השכלס? לאַכט טאַקע שטיינבאַרג סאַרקאַס־טיש אָפּ פונעם ממשל, דעם מוסר־זאָגער און פון זיין מאַראַל —

רעדט עזאָפּ... ער וואַלט זיך ערשט צערעדט!

גרינג זיין האַנט, די לאַנגע באַרד זיך גלעט,

און זיין חכמה זיך אין רעגנבוין פאַרבט,

נאָר דאָס אייזל ווייסט קיין חכמות נישט —

און שטאַרבט...!

אַבער ווייל ס'איז אַזוי „טרויעריק ברודער אויף דער וועלט, דער בריי-טער, גראַמער“, עפנט דער דיכטער זיין מויל מיט משל און — אין עצם געמיט פון משל ליגט ערגעצווו אַזוינס, וואָס קאָן זיך נישט באַנוגענען בלויז מיט אַ משל זיך כאַטש קוויקן לאַמיר“, נאָר עס יאָגט זיך צו נעמען אַ וואַרט אויף די באַריקאָדן פון געזעלשאַפטלעכן קאַמף, כ׳מיינ, אין פּראָגן פון שענער און בעסער צו מאַכן דעם מענטשנס טרויעריקע אילוזיע, וואָס ער רופט לעבן.

3

ווי פאַרשיידן עס זאָלן נישט געווען זיין דער פרומער גאַטפאַרכטיקער דובנער מגיד און דער וועלטלעך־רעוואָלוציאָנערער אליעזר שטיינבאַרג וואָס שייך זייערע פּילאָזאָפּיש־געזעלשאַפטלעכע דיאַגנאָזן און פּראָגנאָזן, קומען

זיי זיך ערגעצווו צונויף אויפן שטח פון דער סאָציאַלער טעראָפּעוטיק, ד"ה ווען זיי נעמען פאַרשרייבן רפואות דער קראַנקער מענטשלעכער געזעלשאַפט. ביי אליעזר שטיינבאַרגן איז דער אויסוועג פון דער פעסימיסטישער וועלט־זענונג: וווּ מעגלעך און וואָס מער סאָציאַלע סאָלידאַריטעט. און דער דובנער מגיד — איז אונדז מסביר אליעזר שטיינמאַן אין זיין גרינטלעכן אַריינפיר צום דובנער מגידס שריפטן — האַלט אַז „דאָס סופיק־גוטע (אחרית הטובה) איז נישט בלויז אַ צוקונפֿט־ליד, נאָר עס איז אַנגעגרייט פאַר תיכף און ווער ס'האַט אַ האַרץ צו פאַרשטיין וועט פאַרשטיין, און ווייטער שרייבט שטיינמאַן, אַז דער דובנער מגיד „האַט געזוכט מתקן צו זיין די וועלט מיטן מלכות פון יענער וועלט און אַז ער איז אַוודאי געווען אַ גרויסער רעפּאַר־מאַטאַר, ווייל ער האָט זיך באַטראַכט פאַר אַ שליח צום אַרעמען און געדריקטן פאַלק, און ער האָט געטראָגן אין זיין מויל טרייסט און זיין צונג איז געווען זיט ווי די זיסקייט פון גוטער פרוכט אויפצומונטערן פיל פאַלק“.

אין ביידע, אין דעם דובנער מגיד און אין אליעזר שטיינבאַרגן, איז גע- ווען וואָך דער סאָציאַלער מאַטיוו און ביידע פון, פאַרשיידענע הנחות אַרויס, האָבן סטימולירט דעם ייִדישן לייענער און צוהערער צו מענטשלעכער סאָ- לידאַריטעט, צו געזעלשאַפטלעכער ווערדיקייט און צו טרייסט דורך גייס- טיקער שעפּערישקייט.

אויפן פּאָן פון שטיינבאַרגס דערקענטעניש פון דער עפר־ואַפּרדיקייט פון בן־אָדמס עקזיסטענץ און פון דער נישטיקייט פונעם מענטשנס יאַגעניש נאָך אידעאַלן פון גליק, ווערט געבוירן שטיינבאַרגס סאָציאַלער מאַטיוו.

עס איז נישט פאַראַן קיין אַנדערע רפואה צו דעם עלנט פון „איינער איז דאָך קיינער“, ווי דער געמינערטער עלנט פון אַקסל ביי אַקסל, פון סאָ- לידאַריטעט.

אַרום אַט דער סאָציאַלער רפואה צו „איינער איז דאָך קיינער“ פירט שטיינבאַרג אַ שאַרפע דין־תורה אין זיינע משלים. עס איז דער לוי־יצחקשער דין־תורה איבערגעטראָגן פון דער הימלישער פאַנטאַסטישקייט אויפן ערדישן פּראָנט פון מענטשלעכע באַגעגענישן.

און דער אַנקלאַגער שטיינבאַרג לייגט אויס זיין טענה מיט פייערדיקן סאַטירישן אימפעט און מיט יענער פאַרניכטנדיקער לאַגיק, וואָס נאָר דאָס וואַרט־בילד און נישט דער וואַרט־באַגריף האָט דעם כוח זי צו טראָגן.

די טענה גייט נישט בלויז קעגן דעם פייניקער און מאַכטהאַבער, נאָר אויך קעגן זיין קרבן. קעגן דעם קרבן — מיט נישט ווייניקער ביטערער סאָ- טירע ווי קעגן דעם פייניקער.

פונעם ערשטן באַנד משלים, ווו דער ממשל דערלאַנגט אַ האַרבן גאַב
דעם פּערד, וואָס באַקלאַגט זיך אויף זיין שווערער דאַליע —

... דיך קומט צו קעפּן,
וואָס, בהמה, נישט פאַרשטאַנען
און געלאַזט זיך שפּאַנען,

און ווו ער לאַזט דעם שופּט עליון פאַרמשפּטן די קו ביי איר משפּט מיטן קצב
פאַרן בית-דין של מעלה, ווייל —

מיט מעמפּער הכנעה און שטומפּיק געדולד
מיין קנעכט שלמה-זלמן מיר איבערגעפירט!
געוויזן אַ וועג אים אַ פּרייען צום שלעכטן,
אַ חלף אין האַנט אים געגעבן צום שעכטן,

און ביז צום צווייטן באַנד פאַבלען, ווו —

שוין צעשפּאַלטן ליגט דער אַקס אויף דרייען.
דאָך אַ נאַמען זיך געמאַכט: — אַ קרבן! —
פאַרן אמת, זאָגט מען, ער געשטאַרבן! —

פון יענעם ערשטן באַנד משלים ביז צום צווייטן גייט דורך ווי אַ רויטער
פּאַדעם שטיינבאַרגס ביטער-סאַטירישע טענה קעגן דער קרבן-מענטאַליטעט
פון די גערודפּטע און געיאָגטע — אַ מענטאַליטעט, וואָס טראַגט דעם הויפּט
חלק פון דער שולד פאַר דער פאַראַגענקייט פון יאָגערס און פּייניקערס.
אַבער דעם פולן און מעכטיקן פּאַטאַס פון זיין סאַטירע שלידערט שטיינ-
באַרג קעגן די פּייניקער, אין זייערע צוויי געשטאַלטן: אין דער געשטאַלט פון
פאַרשקלאַפּער און „באַפּרייער“.

אין ערשטן באַנד חזקט שטיינבאַרג פון —

זיך געגאַסן בלוט און טרערן,
ווייל — די גאולה וויל מען ברענגען,
ערלעך וויל מען ווערן,

און ער וואַרנט אונדז דאָרט, אַז מיר זאָלן וויסן —

איז נאָר דאָ אַ פּאַסטער, וועלן זיין שוין הינט!
גיב נאָר גאַט אַ ריכטער, וועלן זיין שוין זינד!

אין די הונדערט משלים פונעם צווייטן באַנד האָט שטיינבאַרג אין עט-
לעכע משלים, וואָס ער האָט, קען זיין, געשריבן אונטערן רושם פון די ערשטע

בולטע סימנים פון דער דעגענערירטער „באפרייונג“ אין רוסלאַנד אין די לעצטע צוואַנציקער יאָרן, ממשיך געווען זיין שאַרפע דין־תורה מיט די פאַס־טעכער און מיט די האַרן פון פאַרשקלאַפונג און פון „גאולה“.

אין דעם משל־ליד אונטערן נאָמען „די באַפרייונג“ האָט דער שניידנדי־קער פאַטאָס פון זיין סאַרקאָזם און סאַטירע דערגרייכט די הויכן פון ביאַ־ליקשן צער און צאָרן —

איך דער גאַט פון הכל בין איך, נישט פון קין!
 און געקומען טרייסטן בין איך, העלפן און באַפרייען
 די געדריקטע פון די אונטערדריקער.
 נישט דער וואַלף — דאָס שעפעלע ביי מיר דער עיקר.
 איך בין ליבשאַפט און רחמנות,
 כאָמט מיט פייער און מיט שמורעם גיי איך.
 און דערפאַר אויף מיין מזבח
 נישט דער אַדלער, וואַלף און לעמפערט זאָלן זיין קרבנות,
 נאָר דאָס שעפעלע, דאָס מייבעלע, דער אָקס —
 איך באַוויליק נאָר דאָס שמילע־פרומע, ניט די פויסט פון באַקס!

אליעזר שטיינבאַרגס פאַבל איז אויך אַ המשך פונעם דובנער מגידס משלים אין פרט פון טיף ייִדישער אַטמאָספער, פון ייִדיש־וואַרצלדיקן אימאַזש און אין פרט פון די בילדערישע אַסאַציאַציעס און שפראַך־אידיאָמען וואָס ער, שטיינבאַרג, האָט זיי געשעפט פון די סאַמע אַלטע ייִדישע קוואַלן. שטיינבאַרג האָט נישט גערעדט אין דער „אינטערנאַציאָנאַלער פאַבלי־שפראַך“ (פאַ־ראַן אַזאַ!) און איז, נישט בלויז סטיליסטיש און טעמאַטיש, נאָר אויך לויט זיין געמיט, נישט געווען קיין איבערזעצער פון עזאָפּו, קרילאָוו און לאַפּאַנטענען. אליעזר שטיינבאַרג איז זינט און לעבן דעם דובנער מגיד דער ייִדיש־אַריגינעלסטער משל־דיכטער אונדזערער.

שטיינבאַרגס אויסנעמלעכקייט און באַזונדערקייט ווי אַ פאַבל־דיכטער איז אויך דאָס וואָס כמעט יעדער מוסר השכל זיינער און אַ סך פון די אַנ־זערע שורות אין די משלים באַרייכערן דאָס ייִדיש־לשון מיט נייע שפראַך־ווענדונגען און מיט נייע־באַשאַפענע אַדער סטיליסטיש־איבערגעאַרבעטע פאַלקס־ווערטלעך. וואַלטן מיר היינט געהאַט אַ לעבעדיק און שעפּעריש ייִדיש־רעדנדיק פאַלק ווי בימי מענדעלע, פּרץ און שלום־עליכם, וואַלטן שטיינבאַרגס מוסר־השכלס בלי ספק אַריין אין דער טעגלעכער שפראַך נישט ווייניקער ווי מאַטל־פייסי, דעם חזנס „מיר איז גוט, איך בין אַ יתום“ און ווי טביה, דעם מילכינס ווערטלעך און טייטשן. שטיינבאַרגס מוסר־השכלס וואַלטן געווען

ראוי דערצו מחמת זייער ליריש-מחשבהדיקן ערנסט, וואָס גייט האַנט אין האַנט מיט חנוודיקער שפילעוודיקייט פון ריטם און גראַם און מיט אַ מעמאַ-טעכנישער פאַרשפיצטקייט פון וואָרט, וואָס גראַבט זיך איין אין זכרון אויף נישט פאַרגעסן צו ווערן.

ווי אזוי וואָלט אַ ייִדיש-דענדדיק פּאָלק זיך געקענט אָפהאַלטן און נישט אַריינפאַסן אין זיין שמועס אַז —

פון כך היה אומר ביו וכך היה עושה
שנייען, פרעסט און רעגנס גרויסע,

— אָדער אַז —

נישט מיט שטאַל און אייזן נעמט מען כעלם
נאָר מיטן שפינוועבס פון אַ מדרש נעלם;

— און אַזעלכע אייביקע און היינטצייטיקע ווי —

זיך געגאַסן בלוט און טרערן,
ווייל — די גאולה וויל מען ברענגען, ערלעך וויל מען ווערן,

— און ווי —

... אַ שאַרפער חלף האַט הצלחה —
אי ער קוילעט, אי מע מאַכט איבער אים אַ ברכה.

אַלע גאַמעס פון געמיט, פון לעבנס-דערפאַרונג און פון וועלט-אַריינ-טראַכטעניש ווערן אויסגעשפילט אין די דאָזיקע מוסר-השכלס. אין שטיינבאַרגס משלים ווימלט עס מיט אַלט-ייִדישע ווערטלעך און מיט חנוודיקער פּאָלקס-אַנעקדאָטיק, וואָס ער ברענגט אַרויס פון די עבר-טיפענישן און אַסימילירט זיי קינסטלעריש און אויך אינהאַלטלעך מיט די נייעסטע באַגריפן. זיינע וואָרט-שפילן זענען געשעפט פון דורותדיקע ווייט-קייטן און האָבן דערביי שטיינבאַרגס פּערזענלעכן אַראַמאַט.

וועגן אַ פּערדל, וואָס מען דאַרף צו אים קיין בייטש נישט, זאָגט שטיינ-באַרג: „שוין פאַרשטייט עס וואָס מען מיינט און — למנצח על הגייט עס! (אַ וואָרט-שפיל אויף די ערשטע ווערטער פונעם אַכטן קאַפיטל תהילים „למנצח על הגיתית“).

אין משל „דער קאָטער און די בין“ נעמט דער קאָטער „מיט די גרינע אויגן“ רעדן גמרא-לשון און ער זאָגט: „איסתר אַ בלגינא, קוש, קוש וווּ די ייִדעלעך גערוט“. (וואָרט-שפיל אויף דער מימרא אין דער גמרא: „איסתר אַ

בלגינא קיש קיש קריא, א מטבע אין א לידיקער פלאש לאזט זיך הערן מיט קיש, קיש).

אויך אינהאלטלעך האבן שטיינבארגס משלים זייער אפט אלטהיסטאָ-רישע דעקאָראַציעס. אין אַ משל וועגן פּאַפּיר און טינט — אין דער שרייבער שלמה בן גבירול און דער אַדרעסאַט חסדאי בן שפרוט. און די געשטאַלטן זענען נישט קיין צוגעטראַכטע. זיי וואַקסן היימיש אַריין אין משל. אַ ביישפּיל פון שיינער און געראַטענער היסטאָרישער דעקאָראַציע אין דער משל וועגן באַרג חרמון מיט זיינע פּיר נעמען און דעם שור-הבור.

און טאַקע אַט דאָס פּאַלקס-ווערטלדיקע פון די מוסר-השכלס, דער וווּנ-דערלעכער אידיאָמאַטישער הומאַר פון די דיאַלאָגן, די וואָרט-שפּילן און די אַפט גראַטעסק און וויציק געצייכנט געשטאַלטן זענען דאָס ביסל

פרייד,

פרייד, וואָס שפּילט זיך שטילערהייט

מיט אַ נאַגנדיקן טרויער —

אין די טרויעריקע ביכער פון דעם ממשל אליעזר, דער זון פון יהשע.

4.

די רייכקייט פון אליעזר שטיינבאָרגס שפּראַך האָט אין דער היינטיגער טיקער יידיש-ליטעראַטור כמעט קיין גלייכן נישט. שטיינבאָרג פאַרמאָגט דאָס פּאַלקלאָריסטישע עשירות פון משה נאָדיר און דערצו די למדנישע שפּראַך-בקיאות פון תורה שככתב. שטיינבאָרג קען ווי בערגעלסאָן דעם סוד פון צמצום און פינקלט איבער דאָס מיט אַלע חר-פינטעלעך פון פּאַעטישער באַ-וועדעוודיקייט. ער איז אין זיין שפּראַך ברייט-לייוונטיק און אַנדנאָיש ווי שלום-עליכם, פאַרשטייט אָבער זיין שפּראַך צו דיסציפּלינירן מיטן כישוף זון זיין מעטריק.

שטיינבאָרגס נאַטור-באַשרייבונג שטאַמט פון די זעלבע טיפע קוואַלן פון יידישן אויג און פון יידישער השתפכות הנפש ווי מענדעלעס און שלום אַשס (זי איז ווייניקער אויסגעמוחט ווי מענדעלעס, פאַרמאָגט אָבער נישט אַשס ציטערדיקן ליריזם).

לייענט מען אַזעלכע אַנהייב-פּערזן פון שטיינבאָרגס משלים ווי —

„ס'טרעפט אַמאָל זיך אויכעט,

אַז אַ שייטל האַלץ צעזעגן מוז אַ שוחט”.

(„דער חלף און די זעג”)

— אָדער —

„האַרכסטו, יונה?
מ'דאַרף באַצייטנס זען אַ קונה.
די בהמה איז פגירה.
מ'שטיינס געזאַגט, די מילך אירע!“

(„שנאת חנם“)

— צי גאַר —

„צרות, אוי, ווי האַלץ
און נישטאַ מיט וואָס צו הייצן“,

(„גאַטס ניסים“)

האַט מען פאַר זיך אַ קלאַרע און באַגלייבטע גבית-עדות אַז די שורות פון שלום-עליכמס פּראָזע-מאַנלאַגן און די פּערזן פון די טענות אין שטיינבאַרגס משלים גייען אַקסל ביי אַקסל אויף די הייכן פון פאַלקסטימלעכער שפּראַך-דערגרייכונג, וואָס איז צו דער זעלבער צייט אויך אינדיווידואַליסטיש גרויס-קינסטלערישע דערגרייכונג.

שטיינבאַרג איז, בלי שום ספק, איינער פון די אַריגינעלסטע גראַמעני-מייסטער אין אונדזער דיכטונג. איך בין טאַקע היינט פינף און צוואַנציק יאָר נאָך מיין פאַלעמיק מיט מלך ראַוויטשן וועגן דעם ערשטן באַנד פון שטיינ-באַרגס משלים נישט גרייט זיך איינצועקשענען אַז ווען שטיינבאַרג לאָזט אויס דאָס הילפס-וואָרט „האַט“ אין אַ פּערזן דאַרף דאָס פאַרעכנט ווערן ווי אַ פּלוס פון „עטיקעטנלאָזער אומיטלבאַרקייט“, ווי מיר האָט זיך דעמאָלט גע-דאַכט. ווען איך ליען היינט אַזאָ שורה אין שטיינבאַרגס אַ משל ווי

„פּרילינג אונדז געשענקט אַ טאַג אַ גילדענעם, אַ גרויסן“

האַב איך דווקא נישט דאָס געפיל אַז דורך אַרויסלאָזן דאָס הילפס-וואָרט „האַט“ צוליב דעם „פּראָזאישן“ ענין פון ריטם איז בולטער געוואָרן די פּאַע-טישע אומיטלבאַרקייט פון דעם פּערזן. אָבער ליענענדיק נאַכאַמאָל שטיינ-באַרגס ביידע בענד משלים בין איך היינט, ווי מיט אַ פּערטל יאָרהונדערט צוריק זיכער, אַז אומאַפּהענגיק דערפון צי שטיינבאַרג האָט מיט רעכט אָדער מיט אומרעכט אַרויסגעלאָזט אַמאָל אַ הילפס-אָדער בינד-וואָרט אין אַ שורה זענען זיינע פּערזן כמעט דורכויס פאַרבליבן אַ מאַנומענט פון קינסטלערישער פאַרעם-שלימות. פון פּאַעטישער אומיטלבאַרקייט און פון עפעס אַ מיסטישער וואָרט-פאַרונג וואָס שייך גראַם-מייסטערשאַפט.

איך האָב דעמאָלט, מיט פינף און צוואַנציק יאָר צוריק, געשריבן און חזר איצט איבער אַן שום רעזערוואַציע, אַז —

„אליעזר שטיינבארגס שפראך-געזינדל באשטייט פון איינס ווי איינס געקליבענע ער- און זי-עקזעמפלאך, יונג, באוועגלעך און מיט אלע חנען פונעם מין. זיינע אלע ער- און זי-ווערטער שטייען אונטערן צייכן פון יענעם בראשיתדיקן באהעפטונגס-כוח פון בת פלוני לבן אלמוני, וואס אין אים ליגט דער טרויער און די פרייד, דער שפיל און דער ערנסט פון דעם נגלהדיקן גיין אליין און סודותדיקן אַנקום אין צווייען. ביי שטיינבארגן זענען נישטאָ קיין ווערטער מיט אלטמיידל-קאָפּריזן. די ווערטער חברן זיך מיט אַנאַנד און געפינען גרינג זייער באַשערטן. דערפאַר איז שטיינבאָרגס גראַם אַזוי גרינג און אין דער אייגענער צייט אַריגינעל. זעלטן איז שטיינבאָרגן געראַטן אַנצושרייבן אַ זייטל פּראָזע און ס'זאַלן דערביי נישט געווען אַרויס-וואַקסן ספּאַנטאַן און אַקעגן יעדער לכתחילהדיקער כוונה אַ פאַר שמעקענ-דיקע, בלוענדיקע פּערזן. שטיינבאָרגס פּריוואַטע בריוו זאָגן און וועלן עדות זאָגן אויף דער זעלטענער גראַמענסטיכיע, וואָס אונדזער פּאַבלי-דיכטער איז געווען אין דערזעלבער צייט איר באַהערשער און איר באַהערשטער.“

יעקב שטערנבערג

דער מעאטראל

אין דער גורלדיק אָנגעלאָדענער נאַכט פון 27סטן אויפן 28סטן דע-צעמבער 1937, ווען עס איז אומדערוואַרט געקומען צו דער מאַכט די ערשטע אָפיציעל-אַנטיסעמיטישע רעגירונג אין רומעניע, און דער נייער פרעמיער, דער פּאָעט אַקטאָוויאַן גאַגאַ, האָט זיך, מיט רעכט, באַרימט, אַז ס'איז איבער-געמישט געוואָרן אַ ניי בלאַט אין דער געשיכטע פון דער רומענישער מלוכה — אין יענער נאַכט זענען עטלעכע הונדערט יידן געזעסן ביי געדעקטע טישן אין דעם גרויסן זאַל פון „באַראַשעוים“, אין סאַמע האַרץ פון דער ייִדישער בוקאַרעשט און האָבן געיומטובט מיט אַ באַנקעט דעם דיכטער און רעזשיסער יעקב שטערנבערג.

ס'איז געווען אַ יום-טוב אין אַ פאַרנעם ווי איך געדענק נישט זיינס גלייכן אין מיינע צוואַנציק יאָר רומעניע. דער גרעסטער — נישט בלויז מיט דער צאָל, נאָר אויך מיט דער פּיל-פאַרשידנקייט פון די באַטייליקטע. עס זענען געקומען צום שטערנבערג-יום-טוב חברים ייִדיש-שרייבער און ייִדישע קול-טורטוערס, עס זענען געקומען אידיי-שנאַענטע און אידיי-ישע קעגנער, ייִדישסטן, ציוניסטן און אויך פאַרטרעטער פון דעם היפּשאַסימילאַטאַרישן „פאַרבאַנד פון רומענישע יידן“, און עס האָבן זיך אין דעם אַוונט באַטייליקט נישט בלויז בוקאַרעשטער תושבים, נאָר אויך אַ היפש ביסל דעלעגאַטן פון די פּראָווינץ-שטעט, דערעיקרשט פון טשערנאָוויץ און פון קעשענעוו. על פי נגלה איז עס אוודאי נישט מער ווי אַ צופאַל, וואָס די צוויי „אָוונטן“, דער יובל-יום-טוב פונעם ייִדישן פּאָעט און די זאַלבונג-צערעמאָניע פונעם אַנטיסעמיטישן פרעמיער, זענען זיך צונויפגעקומען אין איין און דער זעלבער סוף-יאָריקער ווינטער-נאַכט.

אַבער צופאַלן רעדן, ווייזט אויס, אויך מיט דער שפּראַך פון סימבאָליק און פון באַהאַלטענע מיינען, און על פי דעם דאָזיקן לשון איז די באַגעגעניש פון יענע „צוויי אָוונטן“ געווען אַ לאַגישע און מיט היסטאָרישן טאַל. אין יענער ווינטער-נאַכט פון 1937, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס בלוטיקע קאַפיטל: פּאָליטישע דיקטאַטור אין רומעניע, האָט זיך פּאַקטיש פאַרענדיקט דאָס בלאַט פון ייִדישער שעפּערישקייט אין לאַנד.

די אָנונג פון אַפּשלוס, פון סוף פּסוק, האָט דורכגעריזלט כמעט אַלע איבער אַ צענדלינג רעדעס, וואָס זענען ביים באַנקעט געהאַלטן געוואָרן. אָבער דעם שטאַרקסטן און פּאַטעטישסטן אויסדרוק צו דער דאָזיקער שטימונג פון היסטאָרישן אַפּשייד האָט געגעבן יעקב שטערנבערג אַליין אין זיין מעמאַ-ראַבלער רעדע פון פּערזענלעכן ווידוי און פון געזעלשאַפּטלעכן סך-הכל.

דער דיכטער און רעזשיסער, וואָס זיין צוואַנציקיאָריקן טעאַטער-יובי-ליי עס האָבן געיומטובט די עטלעכע הונדערט יידן אין „באַראַשעום“ וואָל, איז בלי ספּק געווען דער באַרופּנסטער צו אַט דעם סך-הכל. קיינער האָט פאַר די לעצטע פּופּציק יאָר נישט פאַרנומען אַזאַ צענטראַלע פּאַזיציע אין דער יידישער וואָרט-שעפּערישקייט און אין דער יידישער קולטור-געזעלשאַפּט-לעכקייט פון רומעניע ווי ער, און קיין שום נאָמען פון אַ יידיש-שעפּער איז פאַר דער צייט נישט געווען פּאַפּולערער אין לאַנד ביי יידן און נישט-יידן ווי דער נאָמען פון יעקב שטערנבערג.

בלויז איינער האָט אין זיין צייט געשפּילט אַן ענלעכע ראַלע ווי יעקב שטערנבערג. דער איינער איז געווען אברהם גאַלדפּאָדן. אמת איז, אַז די אַר-בעט, וואָס דער גרויסער ראשון גאַלדפּאָדן האָט אָפּגעטאַן אויפן געביט פון טעאַטער איז געווען אַ מער פּונדאַמענטאַלע און האָט געהאַט מער אָפּקלאַנג אין דער יידישער וועלט אַריבער די גרענעצן.

אָבער גאַלדפּאָדן, וואָס האָט געגרינדעט דעם יידישן טעאַטער אין זר-מער-גאַרטן „צום גרינעם בוים“ אין דער מאַלאַדאווישער קרוינשטאַט יאַס, איז געבליבן נישט מער ווי אַ גאַסט אין רומעניע. שטערנבערג, וואָס האָט אין די גערטנער און אין די זאַלן פון דער וואַלאַכישער רעזידענץ-שטאַט, בוקאַרעשט, קינסטלעריש פּונדאַסני געשאַפן דאָס יידישע טעאַטער, איז שעפּעריש און קולטור-בויעריש געוואָרן אַ תּושב אין רומעניע.

אברהם גאַלדפּאָדן, דער גאַסט, האָט זיין יידיש טעאַטער אַרויסגעפּירט פון יאַס און אַליין אַרומגעפּירט איבער די שמעט פון רוסלאַנד, עסטרייך און אַמעריקע און געווינען אַנערקענונג פאַר זיך און פאַר זיין שאַפּונג אין דער גאַרער יידישער וועלט.

יעקב שטערנבערג, דער תּושב, האָט זיך פון זיין שעפּערישן וואַרשטאַט אין לאַנד נישט אַוועקגערירט. ער האָט געהאַט קודם אפשר בלויז דעם דיכ-טערישן קאַפּרי, אָבער דערנאָך די באַרעכטיקטע קולטור-אַמביציע און מאַ-ראַלישע עקשנות צו רעדן און צו דעררעדן זיך צו דער יידישער וועלט דורך זיין ישוב: יידיש-רומעניע.

און די יידיש-רענדאַרסקע רומעניע, דאָס לאַנד פון פעטע אַקסן, פון גוטן וויין און פון מחיהדיקער הכנסת-אורחים, איז אין משך פון די לעצטע צענ-

דלינגער, ניין, פון די לעצטע הונדערטער יארן, געלעגן ווי עפעס אַ מדבר אין דער נידער, הינטער די קולטור-בערג פון גאליציע, פון רוסלאַנד און פון פוילן. די שעפערישע יידישע שטים האָט זיך פון דאָרט געהערט, ווי דאָס קול, וואָס רופט פון מדבר. מע האָט עס קוים אָדער איבערהויפט נישט דערהערט. יידישע בעל-תפילהס האָט רומעניע צווישן ביידע וועלט-מלחמות געהאַט גרעסערע און גרויסע. פאַרפעלט האָט אַן עמוד, אַ באַלעמער צו דער וועלט, כדי מע זאָל דעם פּאָעט, דעם דערציילער, דעם טעאַטער-קינסטלער פון זיין אייגענער ווערק-שטוב אַרויס דערהערן.

אַנהייב 1915 האָט זיך דער זון פונעם פאַרמעגלעכן אַקסן-סוחר, משה שטערנבערג, פונעם צפון-בעסאַראַבישן שטעטל ליפקאן, אַריבערגעשמוגלט די רוסיש-רומענישע גרענעץ פון רעני קיין גאַלאַץ. ער איז אַלט געווען פיר און צוואַנציק יאָר און איז אינאיינעם מיט אַנדערע זין פון יידישע טאַטעס אין בעסאַראַביע אַנטלאָפן פונעם צאַרס אַרמיי אין דער דעמאָלט נאָך נייטראַלער רומעניע.

די מייסטע פון די בעסאַראַבער דעזערטירן האָבן זיך פאַרקליבן אויף די יידישע גאַסן פון בוקאַרעשט און האָבן ווי די „גאַליציאַנער געסט“ בשעתם, דורכגעפירט אַ מין יידישע קולטור-אינוואַזיע אויף דער רומענישער הויפט-שטאָט.

אויף וויפיל מען איז נישט געווען פאַרנומען מיט אויסבאַהאַלטן זיך פאַר דער רומענישער פּאָליציי און מע האָט גובר געווען די מורא פאַר דעם וואָכן אויג פון די רוסישע שפיצעלס, האָט מען אין דער בוקאַרעשטער דעזערטירן-קאַלאָניע אַרגאַניזירט מוזיקאַליש-ליטעראַרישע אַוונטן און יידישע טעאַטער-פאַרשטעלונגען.

ביי די דאָזיקע קולטור-אונטערנעמונגען איז דער יונגער יעקב שטערנ-בערג געווען איינער פון די הויפט-מחותנים. ער האָט זיך דאָרט פּראָדוצירט ווי אַ רעדנער, ווי אַ רעזשיסאָר און שוישפילער און ווי אַ פאַרלייענער פון אייגענע לידער און דערעיקרשט ווי אַ רעציטאַטאָר פון די משלים פון זיין עלטערן חבר און בן-עיר אליעזר שטיינבאַרג.

ביי יענע אַוונטן, וואָס זענען פאַרגעקומען אין אַ קרעטשמע, אין אַ „טשאַינעריע“ (טייהויוז) אָדער אין אַ „טעאַטער-זאַל“ ערגעץ אויף וואַקאַ-רעשט און דודעשט, פלעג זיך אויך באַטייליקן יעקב באַטשאַשאַנסקי, דעמאָלט באַגלייך מיט שטערנבערג און אַנטלאָפענער פון פּאַניעס אַרמיי קיין רומעניע, אין צו יענע אַוונטן פלעג פון צייט צו צייט פאַרבלאַנדזשען דער יידיש-רר מענישער שרייבער באַרבו לאַזאַרעאַנו (שפעטער אַ מיטגליד אין פרעזידיום פון דער רומענישער אַקאַדעמיע).

איך דערמאן דא יעקב באַטאַשאַנסקין און באַרבו לאַזאַרעאַנוו, ווייל מיט זייער הילף האָט שטערנבערג דערגרייכט זיין ערשטן שטורמישן טעאַטער-דערפאַלג אין רומעניע.

באַטאַשאַנסקי איז געווען דער מיט-מחבר און אויך מיט-רעזשיסאָר פון יענע ניין קליינקונסט-פּיעסן, וואָס זענען אין די זומער-חדשים פון 1917 און אין די ווינטער-חדשים פון 1918 אויפגעפירט געוואָרן אין די בוקאַרעשטער טעאַטער-זאַלן „קאַמינול קולטוראַל“ און „דאַטשיאַ“.

לאַזאַרעאַנוו, ווידער, האָט מיט זיינע ענטוואַיאַסטישע רעצענזיעס אין דער פּיל-געלייענטער רומענישער טעאַטער-צייטונג „ראַמפּאַ“ פאַרשפּרייט דעם שם פון די שטערנבערג-באַטאַשאַנסקי ספּעקטאַקלען צווישן דער אָפּגעפרעמד-טער יידישער אינטעליגענץ און האָט דערטראַגן זייער גלאַריע צו דער רומענישער שרייבער-און לייענער-וועלט.

מיט וואָס האָבן די דאָזיקע טעאַטער-פאַרשטעלונגען אַזוי אויסגענומען? מיט וואָס האָבן זיי אַזוי פאַרכאַפט דאָס געמיט פון „עמד“ און פון אינטעליגענץ אין רומעניע?

פון מײַן אייגענער דערפאַרונג ווייס איך דאָס נישט. איך בין צו יענער צייט נאָך געווען קיר'ה'ס אַ געטרייער זעלנער און האָב גאַרנישט געחלומט, אַז מיר וועט אַמאַל אויסקומען צו וווינען אַזש אין בוקאַרעשט. אָבער פון דעם וואָס איך האָב געהערט דערציילן, פון די לידער, וואָס איך האָב געהערט נאָך-זינגען און פון די „ראַמפּאַ“-רעצענזיעס, וואָס איך האָב געהאַט אַ געלעגנ-הייט נאָכצולייענען, איז מיר קלאַר, אַז די ניין קליינקונסט-פּיעסן, וואָס מע האָט זיי אויף רומעניש און רומעניש-יידיש גערופן „רעוויסטעס“, זענען גע-ווען אַ גליקלעכער סצענישער געפּלעכט פון אַ פּרשה יידישע געשיכטע, אַ סדרה יידיש-ליטעראַטור און אַ קאַפיטל יידישער פּאַלקלאַר מיט בילדער פון אַקטועלער געזעלשאַפּטלעכער סאַטירע.

אַ גרויסער טייל פון רומעניע איז אין יענע יאָרן 1917 און 1918 געווען מיליטעריש אַקופּירט פון דייטשלאַנד און די יידן דאַרט זענען נאָך מער ווי פּרזער געווען אָפּגעריסן פון דער גרויסער יידישער וועלט.

און די קאַפיטלען יידישע געשיכטע און ליטעראַטור, וואָס שטערנבערג און באַטאַשאַנסקי האָבן דעמאַלט אין די סוף-יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה אינסצענירט אין בוקאַרעשט, האָבן ווי די חומש-געשטאַלטן, וואָס אברהם גאַלדפּאַדן האָט אַרויסגעפירט אויף די יאַסער בינע-ברעטער ביים סוף פון דער רוסיש-טערקישער מלחמה, שפּילעריש און נאַציאָנאַל אַנגעוואַרעמט און באַגייסטערט דעם יידישן עולם אין רומעניע.

די ניין „רעוויסטעס“ זענען פון שטאַנדפּונקט פון נאַציאָנאַלער קולטור-

פראפאגאנדע געווען אַ גוואלדאָוונער אויפטו פאַר דער ייִדישער רומעניע. די מוזיקאַנטן אין די קרעטשמעס און אין די טייִהייזער פון בוקאַרעשט האָבן נאָך יאַרנלאַנג „אויף אַלגעמיינעס פאַרלאַנגען“, אינאיינעם מיט ניגונים פון גאַלדפּאַדן־פּיעסעס און מיט לידער פון וועלוול זבאַרזשער געשפּילט אויך קופּלעטן פון די שטערנבערג־באַטאַשאַנסקי־רעוויסטעס“. און צוואַנציק יאָר שפּעטער, ערב מיין אָפּפאַר פון רומעניע, איז מיר נאָך אויסגעקומען זיך צו טרעפּן מיט ייִדיש־ייִדישע און גויִש־ייִדישע יידן, וואָס האָבן געהאַט דעם טעם פון יענעם רעווי־טעאַטער אין זייער געמיט. היימישע און אַסימילירטע יידן האָבן נישט בלויז געדענקט און נאַכגעזונגען קופּלעטן און פּאַלקסלידער פון די „רעוויסטעס“, נאָר עס זענען ביי זיי פון דאָרט אויך פאַרבליבן אין זכרון נעמען און דערמאָנגען פון ייִדיש־היסטאָרישע און ייִדיש־ליטעראַרישע געשטאַלטן און מאַמענטן.

אין קינסטלערישן זינען זענען די ניין קלינקונסט־פּיעסן געווען דער אָנהייב פון שטערנבערגס רעזשיסאָרישע און דראַמאַטורגישע דערגרייכונגען פאַר די ווייטערע איבער צוויי צענדלינג יאָר פון זיין טעאַטער־אַרבעט אין רו־מעניע. אין די „רעוויסטעס“ פון 1917 און 1918 זענען שוין געווען בנמצא די היפּוכדיקע עלעמענטן פון מיסטעריע און ווירקלעכקייט און די אַטמאָספּער פון רעאַליזם און פון סטיליזירטקייט אין די באַוועגונגען, וואָס זייער ווונדער־לעך־צענישע מוזיקה האָט אַרויסגעבראַכט יענעם שטריך פון צויבער און פון אַריגינעלעקייט אין שטערנבערגס רעזשי פון דימאָוס „יאַשקע מוזיקאַנט“, פון פּרצעס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“, פון שלום־עליכמס „אוצר“ און פון גאַגאַלס „חתונה“.

„יאַשקע מוזיקאַנט“ איז מיט שטערנבערגס רעזשי־העפט, וואָס איז נאָכ־רעזשיסירט געוואָרן אין אַלע ייִדישע טעאַטער־צענטערן (די נאָך־רעזשיסאָרן האָבן זיך נישט אַלעמאַל גענומען די מי צו דערמאָנען שטערנבערגס נאָמען) געוואָרן אַ טעאַטראַלישער וועלט־דערפּאַלג. שטערנבערגס אויפפירונגען ווי־דער פון גאַגאַלס „חתונה“ מיט דער „ווילנער טרופּע“ און פון „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“ מיט דער בוקאַרעשטער ייִדישער טעאַטער־שטודיע (ביטס) האָבן מיט זייער קינסטלערישער נייעקייט און געוואַנטקייט אויפגערודערט די שוין־שפּילערישע און שרייבערישע וועלט אין רומעניע.

אין דער וואַכנשריפט „קווינטול ליבער“ (דאָס פרייע וואָרט), וואָס איז אין דער מיט פון די צוואַנציקער יאָרן געווען דער אַרגאַן פון דער דעמאָקראַטיש געשטימטער רומענישער, און פאַרשטייט זיך, אויך ייִדיש־רומענישער, אינטעליגענציע, איז רומעניעס גרעסטער דיכטער פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, דער סובטילער, שאַרפּזיניקער און שאַרפּוואַרטיקער טוּדאַר אַרגעזי

ארויסגעקומען מיט א לויבגעזאנג אן רעזערוואציעס צו שטערנבערג און צו זיינע רעזשיעקספערימענטן. אים האָט ביי דער אויפפירונג פון דער „חתונה“ — האָט אַרגעזי געשריבן — פאַרכאַפט נישט גאַנאַל, דער מחבר, נאָר שטערנ-בערג, דער רעזשיסאָר, נישט דער קלאַסישער קאַמעדיע־טעקסט, נאָר דער מאַדערנער רעזשיע־העפט, וואָס האָט מיט זיינע מיטלען באַוויון אַרויסצוציען פון דער קאַמעדיע דאָס אייביק טראַגישע, דאָס מיינט, דאָס אַקטועל־צאַפּלדי-קע און עס צו געשטאַלטיקן אויף דער בינע.

שטערנבערגס רעזשי־קונסט איז געווען אַן אמתער ווונדער. ער האָט נישט געלערנט ביי סטאַניסלאַווסקין און האָט נישט גענאַשט ביי וואַכטאַנ-גאַוון און ביי ריינהאַרדטן — פשוט דערפאַר, ווייל די אויפפירונגען פון די ערשטע האָט ער קיינמאַל נישט געזען און מיט ריינהאַרדטס טעאַטער האָט ער זיך ערשט באַקענט אין 1928, ווען ער איז צום ערשטן מאַל אין זיין לעבן געווען אין בערלין.

אויב שטערנבערג האָט זיך אין זיין רעזשי אָפט באַגעגנט מיט וואַכטאַנ-גאַוון איז דאָס געווען דערפאַר, ווייל ער האָט ווי יענער פאַרמאַגט אַן איינגע-בירענע זעונג פון ספּעקטאַלען, וווּ דער האַלב־מאַנעקענישער ריטם פון די באַוועגונגען פאַרשטאַרקט דעם איינדרוק פון נאַטירלעכער דינאַמישקייט, דער עיקרשט ביי מאַסן־סצענעס. שטערנבערג האָט רעזשי ביי קיינעם נישט גע-לערנט, נאָר ביי זיך, ביי זיין אייגענעם חוש פאַר טעאַטראַלישקייט און ביי זיין אייגענער ווונדערלעך־פּלאַסטישער פּאַנטאַזיע.

II

דער דיכטער

שטערנבערג, דער טעאַטראַל, איז געשטאַנען אין סאַמע צענטער פון באַ-ווונדערונג אין דער ייִדישער און אין דער נישט־ייִדישער רומעניע. אָבער אויך שטערנבערג, דעם ייִדיש דיכטער האָט נישט אויסגעפּעלט קיין פאַרערונג און אַנערקענונג.

עס האָבן שטערנבערגן באַווונדערט און גענומען פאַר אַ מוסטער כמעט אַלע יונגע דיכטער אין לאַנד אויף ייִדיש, און נישט ווייניקער אויך עלטערע און ייִנגערע פּאַעטן אויף רומעניש, אַ שפּאַר ביסל צווישן זיי, פאַרשטייט זיך, ייִדן.

איינער פונעם ייִנגערן דור ייִדיש־דיכטער, דער פּאַעט הערץ ריווקין, האָט דער דאָזיקער נשמהדיקער אָפהענגיקייט פון שטערנבערגן געגעבן אויסדרוק אין אַ ליד „צו יעקב שטערנבערג“:

„ס'איז מיר גרינגער
דא צו ריכטן אינעם ריטם פון דער שטאָט
מיין שמילן שמעטלדיקן טראָט,
ווען כ'טראָג די לידער דיינע אין מיין האַרצן.“

די רומעניש-פּאָעטן האָבן געלייענט שטערנבערגס לידער, אויף וויפל זיי זענען איבערגעזעצט געווען אין רומעניש; האָבן זיך געלאָזט פּאַרלייענען שטערנבערג-לידער אין ייִדישן אַריגינאַל און זענען דורכאויס געווען באַ-גייסטערט.

עס האָט צו זיי, און צום גרעסטן טייל פון זייערע ייִדיש-קאַלעגן, אַפּע-לירט דער נביאיש-סאַציאַלער טאָן פון שטערנבערגס ליד, די דרייסטיקייט פון זיין פּאָעטיש-גראַטעסקן בילד און דער טעאַטראַלישער ריטם פון זיינע ברייט-שורהדיקע אורבאַניסטישע פּאָעמען.

און מיר דאַכט, אַז נאָך מער פון אַלעמען האָט אַריינגעבראַכט אין התפעלות די רומענער און די יידן די לעבעדיקע דיכטער-געשטאַלט יעקב שטערנבערג.

שטערנבערג, דאָס אייניקל פון דורות בעסאַראַבער אַקסן-סוחרים, וואָס וועגן זיי האָט ער דערציילט אַז:

שטאַט נאָכן טויט אין קלויז צו גיין,
וון אַ ניגונדל דאַרט ברענט זיך שוין,
וואַנדערן זיי אום אין סטעפּ מיט וועלף
מיינע טוימע זיידעם — דורות צוועלף.

איז על-פי אויסזען און געמיט באַגלייך מיט זיינע זיידעס נישט געווען קיין „קלויז-גייער“, אָבער נאָך ווייניקער „אַ וואַנדערער איבערן סטעפּ מיט וועלף“. ער איז לויט זיין געמיט געווען אַ מאַן פון מאַדערנעם קולטור-ישוב, אַ וועלט-לעכער, אַ גרויסשטאַטישער.

שטערנבערגס עלעגאַנטע, לייכט-געבויגענע מאַנסביל-געשטאַלט, מיט דעם שיינעם, אַביסל מידן פנים פון אַ פּילם-שווישפּילער און מיטן סוד פון שווערער איבערלעבונג און מיטן אַנוונק אויף זעלישע פּלאַנטערנישן און קאַמ-פּליצירטקייטן אין זיין בליק, האָט אַרום זיך געשפּרייט די אַטמאָספּערע פון גרויסשטאַטישקייט און פון אייראָפּעישער גרויסקינסטלערישקייט.

שטערנבערג האָט זיך אויסגעהיט פון אַלע דרויסנדיקע רעקוויזיטן, מיט וועלכע „פּאָעטן פונעם פּאַרנאַס“ האָבן זיך ליב צו צירן. נישט קיין יע-זוס-בערדל און נישט קיין פּלאַטער-קראַוואַט און נישט קיין לאַנגע האָר. אָבער

אזוי פשוט און באַלעבאָטיש ווי שטערנבערג האָט זיך געקליידט און געהאַלט י האָט זיין פיגור אָנגעזאָגט און איבערצייגט, אַז דאָ גייט דער פּאָעט. אָט די פּאָעטישקייט פון שטערנבערגס געשטאַלט האָט צוגעגעבן אַרעאַל שטערנבערגן, דעם עפנטלעכן רעדנער, און האָט געהאַט אַ חלק אין זיינע אַפֿ-טע טריבונע־דערפּאָלגן. זיין רעדע איז נישט געווען קיין אַרכיטעקטאַנישער בנין, נאָר גיכער אַ געמיש פון בילדער און זעונגען, אָפט זייער פּאַנטאַסטישע און אויך ביזאַרע זעונגען. און שטערנבערג, דער רעדנער, האָט כמעט תמיד מנצח געווען, הגם נישט זיין בילד און נישט זיין שפּראַך זענען אַלעמאַל גע-ווען לייכט און צוגענגלעך פאַרן עולם.

אפילו אין די היימישע בעסאַראַבער שטעטל-לידער פונעם יוגן שטערנ-בערג, וואָס בלויז אַ קליינער טייל פון זיי איז דערנאָך אַריין אין דעם איינ-אויך־איינציקן בוך זיינעם „שטאַט אין פּראָפּיל“, ליד און גראַטעסק, בוקאַרעסט, (1935) אונטערן כוללדיקן נאָמען „לאַנדשאַפּט־כּראַניק“, זענען דער טאָן, די זעונג און דאָס בילד אין עצם היפש קאָמפּליצירט און אפילו מאַדערניסטיש. די פּויערישע פּערדלעך, ווי שטערנבערג האָט זיי געזען אויפן בעסאַראַ-בער סטעפּ, זענען —

צום כּאַאָס אַדאַ איינגעשפּאַנטע —
פּאַרלוירן שוין ביידע קאָפעסטרעם,
און זענען אַ זעונג פון דאַנטע...

און די דערמאָנונג וועגן די אַקסן־סוחרים און אַקסן־טרייבער פון זיין היים־שטעטל ליפּקאַן, ווי זי איז געבליבן הענגען אין שטערנבערגס ליד „אויף די קלאַרע הערנער פונעם זומער צאַרטן“, איז —

און נישטאַ איצט נישט קיין יידן, נישט קיין גוים —
געצנדינער בלויז פּאַראַנען...

די געשטאַלט פונעם אינדיווידואַליסטיש־ראַפּינירטן „פען די סיעקל־דיכטער, וואָס שטערנבערג איז געווען על־פי זיין געמיט, צייכנט זיך אַז אויך אין זיינע ערשטלינג־לידער.

און ווען איך נעם איצט דורך אין זכרון, אונטערן אַספּעקט פון אַ צוואַנג־ציקיעריקער דיסטאַנץ, די כמעט צוויי צענדליק יאָר פון מיין נאַענטער פּער-זענלעכער פּריינטשאַפּט מיט שטערנבערגן און לייזן נאַכאַמאַל און איבעראַ-מאַל די צונויפגעזאַמלטע לידער זיינע, קומט מיר אויס, אַז שטערנבערג איז אין זיין לעבן און אין זיין דיכטונג געווען אַ טיף טראַגישע געשטאַלט. דאָס טראַגישע פון שטערנבערגן, דעם פּאָעט, איז באַשטאַנען אין דעם,

דאָס ער האָט זיך געראַנגלט, געהאַלטן אין איין ראַנגלען און האָט צום טייל אויך אויסגעפירט, אָז ער זאָל נישט זיין דער, וואָס ער איז אין סאַמע טיפּסטן עצם געווען, נאָר אַן אַנדערער, אַ מין אַלטער עגאָ, וואָס ער האָט אים באַשאַפן מיטן כוח פון זיין קינסטלערישן טאַלאַנט און פון זיין עטישער איבערצייגונג. שטערנבערג, דער היפּערראַפּינירטער אינדיווידואַליסט, וואָס —

מיין פרוי און איך —
 מיר לייענען נאָך באַדלער.
 און וואָס עס קומט פאַר אין אונדז,
 איז מער
 אפילו פונעם זונפאַרגאַנג
 (איך זאָג אַליין: מיר זענען קראַנק...)
 איז מער,

האָט מיט קינסטלערישן איבערגעוואַלט געפרוּווט גובר צו זיין אין זיך דעם „מאַן פון סוף יאָרהונדערט“ און ווערן אַזוי צונויפגעוואַקסן מיטן המון, אַזוי, אַיינס מיט דער קעמפּערישער מאַסע ווי אַ דימיטראָוו, וואָס וועגן אים האָט ער געזונגען מיט התפעלות:

דו,
 וואָס האָסט די גאַנצע צייט פון פּראַצעס
 נישט פאַרלוירן
 איין וואָרט אַזאָ, וואָס זאָל אין די אויערן
 קלינגען,
 זינגען
 מיט די אַלע דינגען,
 וואָס איז כולל
 אונדזער יחסן „איך“:
 שיינגייסט, רעטאָריק און „פאַרגעסט נישט מיך“...

שטערנבערג, וואָס איז על-פי זיין פּאַעטישן געמיט געווען אַ מאַן פון מערבֿ־איראָפּעישער שטאַט־קולטור און איר זינגער, אויב נישט איר באַזינ־גער, האָט זיין דיכטערישן מאַטיוו איבערגעוואַלט סאַציאַליזירט און געוואָרן דער שטאַטס בייזער מוסר־זאָגער און אַריינגזאַגער.
 פון וואָנעט האָט זיך גענומען וואָס דער „באַדלעריאַנער“ פון דער ייִדיש־פּאַעזיע האָט געגאַרט צו ווערן איר „דימיטראָוויסט“?
 שטערנבערגס דאָזיקע לייַדנשאַפט האָט, ווי איך זע עס, געשטאַמט פון

צוויי קוואַלן, איינעם אַ טעאַטראַליש-עסטעטישן און דעם אַנדערן, אַ געזעל-שאַפטלעך-מאַראַלישן.

דער רעזשיסאָר שטערנבערג איז געווען דער געשטאַלטער פון דער מאַסן-סצענע אויף דער בינע. בלויז אַ געזעמל מענטשן, בלויז אַ בינטל מיט פאַר-שידן-מענטשלעכע תנועות און הויט האָט לויטן שטערנבערגישן רעזשיהעפט געהאַט שפּילערישן, סצענישן ווערט. די עסענץ פון טעאַטראַלישקייט און אויך איר פאַרנעם און איר שוונג ליגט נישט אין "הדרת מלך", נאָר אַלעמאַל אין "רב עם".

די מאַסן-סצענע איז דאָס עסטעטיש-העכסטע אויף דער בינע. אַזוי האָט געזען דער רעזשיסאָר און די דאָזיקע רעזשיסאָרישע זעונג האָט אויך אַפט באַווירקט דאָס ליד פונעם אינדיווידוואַליסטישן דיכטער. נישט איינמאַל איז שטערנבערגס ליד אויפגעקומען ווי דער טעקסט פאַר זיין רעזשיסאָרישער וויזיע.

אַט איז, למשל, דאָס ליד "פּראַנקרייך אויף דער גאַס", געשריבן אונטערן איינדרוק פון דעם נישט געלונגענעם פּוטש, וואָס די רעגאַליסטן האָבן גע-פרוּווט דורכפירן אין פאַרזי אַרום דער מיט פון די דרייסיקער יאָרן, און שוין די אַנהייב-שורות ליינען זיך ווי אַנצייכענונגען צו אַ מאַסן-סצענע אין אַ רעזשיהעפט:

פּראַנקרייך אויף דער גאַס...

פונקט ווי אויף אַ טיש אַ ברענענדיקער לאַמפּ מיט גאַז
אויסגעגאַסן זיך די רעגאַליסטן אויף די מאַרקן און בולוואַרן
וון אויף אַלע ראַגן שטייען פאַרשטיינערטע די שאַטנעם פון די
קאַמונאַרן.

"פּראַנקרייך אויף דער גאַס" איז דעם רעזשיסאָר שטערנבערגס אַ דראַ-מאַטיש מאַסן-בילד אויף דער בינע און שפּילן, שפּילן דאָרט ווי אַלעמאַל ביי אים מיט גלייכע רעכט טויטע און לעבעדיקע, בלוט-און-פליישיקע און שאַטנ-דיקע.

די עסטעטישע קאַנצעפּציעס פונעם רעזשיסאָר שטערנבערג האָבן משפּיע געווען אויפן דיכטער שטערנבערג אין זינען פון טעאַטראַליזירונג פון זיין ליד און במילא, אין זינען, אַזוי צו זאָגן, פון קאַלעקטיוויזירונג פון זיין פּאַעטישן מאַטיוו.

אַבער דער עיקר כּוח, וואָס האָט געשטויסן שטערנבערגן צו דעם טראַג-גישן פּרוּוו צו באַשאַפן אין זיך אויף די פעלדער פון זיין באַדלערישן געמיט

א קעמפערישן פאָעטישן דימיטראָוו, איז געווען זיין ברענענדיקער געזעל-
שאַפטלעכער געוויסן.

איך שטאַם פון אַ פּאַלק, וואָס מע שטייט אויף ביינאַכט
און זעצט זיך אויף ד'רערד, פאַר דער נאַכט וויינט און קלאַנט.

נישט פון דרויסן איז צו שטערנבערגן געקומען די סאַציאַלע ליידן-
שאַפט, כ'מיי, נישט דערפון, וואָס "ער איז אַרויסגעגאַנגען צו זיינע בריי-
דער און האָט זיך צוגעקוקט צו זייער לאַסט-אַרבעט", נאָר זי איז איבער אים
געקומען ווי אַ פּלוצימדיקער אויפברויז פון אומצופרידנקייט מיט זיך און מיט
זיין ליד, ווי עפעס אַ טיף געפיל פון זעלבסט-באַשולדיקונג און פון גאַרונג
נאָך תשובה.

וואָס זענען די זינד? די זינד זענען דאָס שעפּערישע וואָרט גופא, די
גאווה פון באַהעפטונג מיט אים און דער תענוג פון זיין געטלעכער פרייהייט.
שטערנבערג, ווי איך האָב געהאַט די מעגלעכקייט אים מהדר צו זיין אין
משך פון די צוואַנציק יאָר פון אונדזער נאַענטער פריינטשאַפט, איז געווען
דער קינסטלער, וואָס האָט געגאַרט זיך אַפּצושיידן פון דער קונסט, דער מאַן
פון פרייען געדאַנק, וואָס האָט געזוכט אַפּצושטויסן פון זיך מחשבה-פרייקייט.
דער קונסט זיינער האָט ער פאַרשריבן די תשובה פון סאַציאַלן מאַטיוו,
פון געזאַנג צו דימיטראָוו, דעם סימבאָלישן פאַרנייער פונעם "יחסן: איך",
און זיין פרייען געדאַנק האָט ער אויסגעקויפט דערמיט, וואָס ער האָט אים
אַכזריותדיק איבערגעענטפערט צו דער פרום-קאַמוניסטישער פאַרטיי-דאָגמע
פון וועלט-באַפריינג.

דער עול פון תשובה איז געווען אַ שווערער. דער קולטור-שעפּער איז גע-
וואָרן אין ערשטער ריי אַ קולטור-טרעגער. די כתב-ידן זענען געבליבן ליגן
אין שופלאַד און דער דיכטער האָט געקנעלט מיט "עמך" הלכות פּראַלעטאַר-
רישע ליטעראַטור, און פון צייט צו צייט געלייענט אויך זיין אייגן ליד און
איינקאַסירט מער אַדער ווייניקער פּראַלעטאַרישן אַפלאָוו.

איך זאָג: מער אַדער ווייניקער, ווייל אין תוך האָט דער פּראַלעטאַרישער
געשמאַק נישט אַנערקענט און נישט געסמאַקעוועט שטערנבערגס ליד. די ראַ-
פינירטקייט פון שטערנבערגס פּאָעטישן אימאַזש און די דינקייט פון זיינע
אינטעלעקטועלע אַסאַסיאַציעס האָבן צווישן דעם דיכטער און זיינע פּראַלע-
טאַרישע צוהערער געשאַפן אַ מחיצה, וואָס מען האָט איבער איר נישט גע-
קאַנט אַריבערשאַפּען אַפילו מיט דער הילף פון סאַציאַלן מאַטיוו.

אַבער דער סאַמע ביטערסטער עונש, וואָס שטערנבערג האָט אויף זיך
גענומען פאַר אַפּגיין פונעם אייגענעם פּאָעטישן "סוף יאָרהונדערט"-געמיט,

איז געווען דער קינסטלערישער שאַדן, וואָס ס'האָט געליטן זיין ווערק. דער עיקרשט איז דערפון געשעדיקט געוואָרן די שפראַך פון שטערנבערגס ליד. די שפראַך-כלים פון אַ דיכטער מיט אַזאַ אינדיווידוואַליסטישן געמיט ווי שטערנ-בערג האָבן אין זיך נישט געקענט אויפגעמען יענע מאַטיוון פון מוסר און פון סאַציאַלער פאַמפלעטאַרישקייט, וואָס דער פאַעט האָט אין זיי אַריינגעלייגט. שטערנבערג האָט זיך פאַעטיש אָפגעשיידט פון זיך און פון זיין געמיט, און איז זיך דערביי געווען באַוווסט פון דער שטראַף, וואָס ער האָט דערמיט אויף זיך אַרויפגעצווונגען.

נאָר וואָדען? ווי יעדער אַסקעט האָט אויך שטערנבערג אַרויסגעשלאָגן פון דעם זעלבסט-שטראַף אַ היפש ביסל גייסטיק-מאַראַלישע הנאה פאַר זיך. ער האָט זיך פרייוויליק ביו מסירות-נפש פאַעטיש באַהעפט מיטן מאַטיוו און מיט דער אידייע פון מאַסע און ער האָט זיך ביו זעלבסט-פאַרלייקענונג קולטור-געזעלשאַפטלעך אידענטיפיצירט מיטן יידיש-רומענישן רעגיאַנאַליזם — און וואָס איז געווען זיין לויזן?

וועגן דעם לויזן האָט ער געזונגען אין זיינע „לידער צו מיין יידיש פאַלק אין דער וואַלאַכיי“, וואָס צוויי אַדער דריי פון זיי האָט ער אָפגעדרוקט אין דער בוקאַרעסטער צייטשריפט „שויבן“, און וועגן דעם לויזן האָט ער דער-ציילט אין זיין מעמאָראַבלער סך-הכל-רעדע ביי דעם שוין דערמאָנטן יובל און אָפשייד-באַנקעט פון סוף דעצעמבער, 1937.

אין ליד האָט שטערנבערג אַזוי פאַרמולירט זיין גייסטיק-מאַראַלישן שכר:

איך, ווען איך טראַכט דאָ צו מיין לויזן,
ווייל פאַרוואַמלען אַ-דעם היגן יידישן המון,
אים דערציילן פון זיין שלעכטן שם אויף גאַרער וועלט
אַז ער איז ביו היינט נאָך דער פאַרשעמטסטער העלד
פון די אַלע בבא-מעשיות און לעגענדן, וואָס זיי גייען אום
אין אונדזער פאַלק,
דער פאַרשעמטסטער ברודער צווישן אַלע מיט אַ תכלית, מיט
אַ טאַלק.
אַז עס האָט נאָך קיינער מיט מסירות-נפש זיך פאַר אים נישט
אַנגענומען
אים דאָס גאַנצע לעבן אָפגעגעבן און זאָל זיך דערפאַר נישט
שעמען.
און דאָס איז מיין לויזן.

וואָס שייך ווידער די גרויסע קאַלעקטיווע גאולה, וואָס איז אויפגעגאַנגען און האָט געפלאַקערט אין דעם גרויסן לאַנד אויף יענער זייט פון דער רור מענישער גרענעץ, די גאולה, וואָס צו איר האָט ער מקריב געווען זיין „יחי-דישע גאולה“ און דער אוראייגענעם ניגון פון זיין ליד און פון זיין געמיט — דעם חלום וועגן איר מאַראַלישער גרויסקייט און וועגן דעם שכר, וואָס זי האָלט אָנגעברייט פאַר אירע געטרייע, האָט שטערנבערג איבערגעגעבן אין אַ ווונדערלעכער פאַלקס־מעשה וועגן אור־החיים און דעם האַלצהעקער.

דער אור־החיים — האָט שטערנבערג דערציילט — האָט זיך פאַרבענקט נאָך אונדזערע ברידער פון יענער זייט סמבטיון. האָט ער זיך געלאָזט אין וועג אַריין און האָט אויסגערעכנט, אַז ער זאָל אָנקומען צום סמבטיון פרייטיק פונקט צוועלף דעם זייגער, ווען אָט דער אומרויקער טייך הערט אויף לכבוד שבת צו וואַרפן מיט שטיינער.

אַז דער אור־החיים איז אַריבער דעם טייך און איז אָנגעקומען אין לאַנד פון די רויטע יידן איז אים אין אַ וואַלד אַנטקעגנגעקומען אַ ייד אַ ריי, אַ האַלצהעקער, וואָס אין זיינע אויגן האָט דער גרויסער אור־החיים אויסגעזען ווי עפעס אַ שרעטל.

דער האַלצהעקער האָט זיך, ווייזט אויס, נישט געוואַלט לאָזן שטערן ביי דער אַרבעט דורך דעם אויסטערלישן אורח, וואָס האָט זיך אים געפלאַנטערט ביי די פיס, האָט ער אויפגעהויבן פונעם גראָז, דעם אור־החיים, און אים אויף דערווייל אַריינגעלייגט אין דער קעשענע פון זיין סרדוט, וואָס איז געהאנגען אויף אַ בוים.

נאָך דער אַרבעט אין דער היים האָט זיך דער האַלצהעקער אַרומגעוואָשן, האָט איבערגעביטן דעם וואַכעדיקן סרדוט אויף אַ שבתדיקער קאַפּאַטע, האָט אָפּגעדאַוונט און גענומען זינגען „מלאכי השלום“. פלוצים דעהערט ער אַ זיס קול מיטזינגען וואָרט ביי וואָרט „מלאכי השלום, מלאכי השרת“. נאָכ־גייענדיק דעם קול איז דער האַלצהעקער אָנגעקומען צום וואַכעדיקן סרדוט, וואָס אין זיין קעשענע איז געלעגן דער אור־החיים. דער האַלצהעקער האָט דעם אורח זיינעם אַרויסגענומען פון דער קעשענע, אים פאַרבעטן צום טיש, און — ס'איז אַוועק אַ געזאַנג אַ בשותפותדיקער, אַן אינאיינעמדיקער, א ייִן געזאַנג.

אַזוי האָט דער דיכטער געטרוימט וועגן ראַטן־רוסלאַנד און וועגן זיין באַגעעניש מיט איר.

II

דער עפילאָג

בלויז צוויי יאָר שפעטער נאָך יענער חברים-מסיבה האָט שטערנבערגס פּאַנטאַסטישע מעשה געהאַט איר עפילאָג אויף דער וואָר.

זומער 1940 איז געשען יענער ערב-שבת, ווען דער אומרוי-קער סמבטיון האָט אויפגעהערט צו וואַרפן מיט שטיינער און צווישן אַזויפיל אַנדערע איז אויך יעקב שטערנבערג אַריבער דעם טייך און אַנגעקומען אין לאַנד פון די רויטע ייִדן.

אין דער „היים“ אין בעסאַראַביע האָט ער זיך נישט באַוויון רעכט אַנ-צוואַרעמען. קוים צען חדשים שפעטער האָט די נאַצי-סאַוועטישע מלחמה אים אינאיינעם מיט אַנדערע חברים-שרייבער אַרויסגעיאַגט פון דער היים און אים פאַרוואַרפן העט ווייט קיין אוזבעקיסטאַן.

די פיר אוזבעקיסטאַנער יאָרן זענען געווען אַ מוראדיקער קלעם פון עלנט, פון נויט, פון הונגער און פון קראַנקייט. מען האָט געמוזט האָבן מזל און איבערמענטשלעכן כוח זיך אַרויסצורייסן פון דעם דאַזיקן קלעם.

שטערנבערג האָט איבערגעלעבט די שווערע יאָרן, האָט זיך ווידער אומ-געקערט אַהיים. אָבער סיי אין קעשענעוו און סיי אין מאַסקווע האָט ער נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו אַנטפלעקן זיין רעזשיסאַרישן טאַלענט. אין מאַס-קווע איז די טיר געווען פאַרשלאָסן און פון קעשענעוו האָט זיך קיין עכאַ נישט דערטראָגן.

אין קעשענעוו, דער הויפטשטאָט פון דער סאַוועטיש-מאַלדאַווישער רע-פובליק, איז שטערנבערג אַ שטיק צייט געווען דער רעזשיסאַר און דראַמאַ-טורג פון דעם דאַרטיקן ייִדישן טעאַטער.

אין מאַסקווע, וווּ זיין פרוי איז געווען די פיאַניסטקע פון מאַסקווער ייִדיש-מלוכהשן טעאַטער, האָט שטערנבערג זיך געפרוּווט דערשלאָגן צו אַ רעזשיסאַר-שטעלע, אָבער טיר און טויער זענען געווען פאַרמאַכט. אויפשליסן האָט די טיר געקאַנט בלויז מיכאַעלס, און ער, מיכאַעלס, דווקא ער, האָט איבערגעדרייט דעם טיר-שליסל פאַר שטערנבערג און אים נישט צוגעלאָזט צו דער קוזניע.

פון דער רומענישער, ד"ה מייסטנס בעסאַראַבישער שרייבער-גרופע, וואָס האָט זיך אין 1945 נישט רעפּאַטריירט קיין רומעניע און איז פאַרבליבן אין סאַוועטרוסלאַנד, איז שטערנבערג געווען דער איינציקער, וואָס האָט

פארנומען א פלאץ אין דער אנפירערשאפט פונעם „אנטי־פאשיסטישן קאָמיטעט“.

יעקב שמערנבערג איז, הייסט עס, ביי די אנשי־מאמקווע געווען פאר־דעכנט פאר דעם געזעלשאַפֿטלעך־וויכטיקסטן מענטש פון צווישן די ייִדיש־רומענישע שרייבער, וואָס זענען פארבליבן אין סאָוועט־רוסלאַנד.

אבער כאַטש אזוי און טאַקע דערפאַר איז ער אין 1948 אַרעסטירט גע־וואָרן און איז אָפּגעווען פינף יאָר אויף פאַרשיקונג אין סיביר.

אין די יאָרן פון שמערנבערגס פאַרשיקונג האָב איך נישט אויפּגעהערט אויפצווויקלען אין זכרון די גילדענע טעג פון מיין באַקאַנטשאַפט מיט דער „ליפּקאַנער טראַיקע“ און מיט דעם פּאַעטישן ווונדער־ינגל איציק מאַנגער. איך האָב די טעג פונדאָסניי איבערגעלעבט און די געשטאַלטן פון די פיר זענען געווען נאָענט און נאָך נענטער צו מיר. איך האָב זיי ממש געפילט שטיין לעבן מיר.

צוויי זענען זיי געווען אין ליפּקאַן, וואָס פלעגן זיך אין די זומער־פאַר־נאַכטן טרעפן מיט אליעזר שטיינבאַרגן ביי מרדכי מאיר בלאַנקן אויפן גאַ־ניק צו כאַפן אַ ליטעראַרישן שמועס, אויסצוהערן שטיינבאַרגס אַ ניי משל און אַמאָל אויך פאַרצולייצען אַן אייגן ליד. די צוויי זענען געווען דער זון פון אליהו מעליסוחר פון ציגיינערישן געסל, דער עילוישער בחור, משה אַלט־מאַן, און דער זון פון משה אַקסן־סוחר פון דער אַריסטאָקראַטישער פרוט־גאַס, דער טרוימערישער און שיינער בחור יעקב שמערנבערג. זיי זענען ביידע געווען אין זייערע אָנהייב צוואַנציקער און ייִנגער פון שטיינבאַרגן מיט צען יאָר.

שטיינבאַרגן האָט זיי ביידע גערופן „די בחורים“ און זיי געזאָגט „דו“, און אין דעם צונאַמען און אין דעם „דו“ איז געלעגן ליבשאַפט און זאָרג און די געטריישאַפט פון אַ ברודער. די ליבשאַפט צו „די בחורים“ האָט שטיינ־באַרג אָנגעהאַלטן זיין גאַנץ לעבן. סוף 1930 האָט זיך שטיינבאַרג געגרייט צו קומען פון טשערנאָוויץ קיין בוקאַרעשט און ער שרייבט מיר, ווי זיין שטיי־גער איז געווען, אַ בריוול אין גראַמען, פון וועלכן איך נעם אַרויס עטלעכע שורות אויף צו אילוסטרירן דאָס פלאַץ וואָס „די בחורים“ האָבן פאַרנומען אין זיין געמיט —

און איך שווער אייך
 ביי מיין לאַך־ און טרער־וואַרג
 (כ'מיון: ביי די משלים)
 און ביים גרום פון יעקב שמערנבאַרג

און ביים חלום
וואס דארף באלד געשען
זיך מיט דער חכריא זען!

אין דעמזעלבן יאָר 1919 האָב איך זיך אין טשערנאָוויץ באַגעגנט מיט
ביידע לירישע שטערן פון רומעניע: מיט דעם „בחור“ יעקב שטערנבערג
און מיט דעם עלף יאָר יינגערן איציק מאַנגער.

דער טרעפפונקט איז געווען די סטודענטישע קיך. שטערנבערג, שוין
דעמאָלט אויף דער שוועל פון דרייסיק, איז געקומען צו פאָרן פון בוקאַרעשט.
ער איז געווען שלאַנק, עלעגאַנט, מיט גרויסע פאַרחלומטע אויגן און מיט
לאַנגע אַריסטאָקראַטישע, שמאַלע הענט. ער האָט גערעדט וועלטמעניש און
האָט פאַרמאָגט אַן אַ שיעור חן.

איציק מאַנגער, אַ שעמעוודיק אַכצן־יאָריק בחורל אין אַ רוסישער דר-
באַשקע מיט אַ טראַלד אויף דער רעכטער זייט, איז אויך געווען שלאַנק און
זיין פנים איז געווען אין דערזעלבער צייט אי פול מיט פיין און אי פריילעך
פאַרשייט, אי שטיל־טרויעריק און אי אַרויסרופנדיק־קריגעריש.

שטערנבערג האָט אונדז, דער טשערנאָוויצער אינטעליגענציע, דערציילט
וועגן זיין עלטערן חבר אליעזר שטיינבאַרג און האָט פאַר אונדז רעציטירט
שטיינבאַרגס משלים און אונדז פאַרכישופט סיי מיט דער רעציטאַציע און
סיי מיט די משלים גופא.

און שטערנבערג האָט אונדז אויך דערציילט וועגן דעם יונגן באלאָדן־
ריטער איציק מאַנגער, וואָס ער האָט אים געקענט פון יאָס און ער האָט אַנ-
געזאָגט מאַנגערס גרויס־פּאָעטישן אַנקום אין דער יידיש־ליטעראַטור, כמעט
מיט די זעלביקע ווערטער פון זיין מאַנגער־פאַרטערט פון דריי יאָר שפּעטער,
אין 1922:

„אין דער פינצטער ביי מיין מיש
„זיצט דאָס וויזל, טוט אַ מיש
„אַלע מאַל אַ בוך, אַ העפּט,
„וואָס ביי מיר פון אויוון טרעפּט.
„גראַבלט מיט די נעגל, קראַצט —
„ער איז נאָך נישט אַפּגעשאַצט.

דאָס איז די ערשטע סטראַפּע פון שטערנבערגס מאַנגער־פאַרטערט. און
די לעצטע ליענט זיך אזוי:

„ווען ער שטייט אזוי —

„ערשט בליט זיין שאמן לאנגער.
 „נאך ווי מיט א נאָדל
 „נייט אויס א געזאנג ער.
 „ער אַמאָל וועט הייסן:
 „איציק מאַנגער“.

אַז ער, שטערנבערג, אַליין איז אויך אַ דיכטער און האָט אויך וואָס פאַרזולייענען זענען מיר ערשט נאָך לאַנגע אויספרעגענישן און איבערפרע-גענישן געוואָר געוואָרן.
 סוף-כל-סוף האָט שטערנבערג פאַר אונדז געלייענט עטלעכע לידער און געבליבן זענען מיר אין זכרון די ערשטע סטראָפּעס פון זיין באַלאַדע „שני דערציילט אַ מעשה“, וואָס האָט אונדז בלוט-יונגע חברה ווי פאַרשיכורט מיט איר ראַמאַנטיק —

שני דערציילט אַ מעשה,
 די אויגן מיר פאַרקלעפט...
 ס'האַט אַמאָל אַ יודל
 פונקט ביים שליאַך געלעבט.
 פעלדער הינטן, פאַרנט,
 וועלדער ביי דער נאָז,
 ס'לאַכט זיך אויס דאָס יודל —
 וועמען הערט ער? וואָס?

די דאָזיקע באַלאַדע איז דערנאָך אַריין אין שטערנבערגס לידער-זאַמלונג „שטאַט אין פראַפּיל“, אָבער איך געדענק אַז ס'האַט מיר גענומען מי צו איבערצייען דעם דיכטער, אַז די באַלאַדע פאַרדינט אַריינגענומען צו ווערן אין בוך.

צו אַט דעם בעסאַראַביש-ראַמאַנטישן מאַטיוו האָט זיך שטערנבערג אומ-געקערט אין די האַניק-חדשים פון ייִדישן נאַציאָנאַליזם אין ראַטנפאַרבאַנד, אין 1946 און 1947. מען קאָן דאָס זען פון „די באַלאַדע פון רחמיאל, דעם בעסאַראַביש-ייִדישן פויער“, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט אין דער פאַריזער „נייע פרעסע“. די נאַסטאַליגע צו דער חרוב־געוואָרענער ייִדישער בעסאַ-ראַביע האָט שטערנבערגן צוריקגעטריבן פאַר אַ ווייל צו דער מעשה וועגן „יודל ביים שליאַך“ וואָס ענדיקט זיך דערמיט וואָס —

דער שני הייבט אָן שימן, שימן
 און פאַרשנייט דעם סוף.

אין דער באַלאַדע וועגן „רחמיאל, דעם פויער“ איז דער סוף אָן ענדלע-
כער, ער איז —

אַזוי ווי עס טרעפט אָפּט אין מעשה'ס
אין פּאַלקס-מעשות פּאַרכטיק-געהיימע.

איך ווייס נישט דעם פּאַרוואָס. מיר איז באַוווסט בלויז דער פּאַקט אָן
זיינע סיבות. און דער פּאַקט איז אַז יעקב שטערנבערג און משה אַלטמאַן
זענען צווישן די סאַמע געציילטע, וואָס הגם זיי וווינען זינט 1940 אין ראַטנ-
פּאַרבאַנד, האָבן זיי נישט באַוווּזן אַרויסצוגעבן דאָרט קיין איינציק יידיש
בוך אָפּילו דעמאָלט, ווען יידיש איז נאָך נישט געלעגן אין חרם.

שטערנבערגס „שטאַט און פּראָפּיל“ איז אַזוי אַרום זיין איינציק יידיש
בוך. איצט מיט עטלעכע חדשים צוריק האָב איך פון פּאַריז באַקומען אַ בוך
לידער פון שטערנבערג, איבערגעזעצט אויף רוסיש. דאָס בוך האַלט צוויי
הונדערט זייטן קליינפּאַרמאַט און איז אַרויס אין מאַסקווע אין 1959, אין
פּאַרלאַג „סאָוועטסקי פּיסאַטעל“. אין דער אינהאַלט-פּאַרצייכענונג ווערט
ביי יעדן ליד אָנגעגעבן דער איבערזעצער. ווי דער רעדאַקטאָר(?) פונעם בוך
פּיגורירט דער יידיש-דיכטער א. א. ווערגעליס. צווישן די לידער, מייסטנס
נייע ווי דער ציקל „מאַסקווע“, „אונזעקיסטאַן“ און אַנדערע, וואָס זענען
אין יידיש צו אונדז נישט דערגאַנגען, אָדער בכלל נישט געווען געדרוקט,
זענען אויך פּאַראַן איינאונצוואַנציק לידער פון דעם בוך „שטאַט און פּראָ-
פּיל“ און די באַלאַדע פון „רחמיאל, דעם פויער“.

אַט דאָס רוסישע ביכל איז דער סך-הכל פון שטערנבערגס צוואַנציק יאָר
אין ראַטנפּאַרבאַנד (פּופּצן יאָר „אויף דער פּריי“ און פינף יאָר אין סיביריער
פּאַרשיקונג).

ווען איך טראַכט פּאַרוואָס שטערנבערגס ליד איז נישט דערגאַנגען צו
דער יידישער ליטעראַטור-קריטיק און צו דער יידיש-ליטעראַרישער עפנט-
לעכקייט אין אַמעריקע, קומט מיר אויס אַז פּאַר אַלעמען און דערעיקרשט
איז דערין שולדיק דער פּאַקט, וואָס שטערנבערג האָט זיינע לידער פרעזענ-
טירט דער יידישער עפנטלעכקייט נישט צו דער צייט, מיט אַ גרויסער פּאַר-
שפּעטיקונג.

שטערנבערגס איינציק בוך לידער אונטערן נאָמען „שטאַט און פּראָפּיל“
איז אין תּוך נישט קיין בוך לידער, נאָר דער ערשטער באַנד פון אַן אַנטאַ-
לאַגיע פון לידער און פּאַעמען, וואָס דער דיכטער האָט געשאַפּן אין משך
פון אַ פּערטל יאָרהונדערט.
שטערנבערגס איינציק בוך לידער אונטערן נאָמען „שטאַט אין פּראָפּיל“

א ליטערארישן זשורנאל אונטער דער רעדאקציע פון אברהם רייזען. און פון דעמאלט ביז 1935 האט שטערנבערגס ליד היפשליך געביטן זיין מאטיוו און זיין שפראך. פאר אונדז אין רומעניע איז „שטאט אין פראפיל“ געווען דער אפלייב פון א דיכטערישן פארמעג, וואס מיר האבן צוגעזען און מיט-געלעבט זיין וווקס. מיר האבן געקענט שטערנבערג, קודם דעם דיכטער פון נעם היימישן בעסאראבער לאנדשאפט-מאטיוו, דערנאך דעם שטראפער פון דער שטאטס זינד, דעם פאטעטישן אנוואגער, און „פארפאלן וועט ווערן אין תהום — סדום“, שפעטער דעם יום-טובדיקן זינגער פון „ליד און פסאלם אויף בארג“, דעם שפילעוודיקן סקעפטיקער פון די „קאליברי“ פאעמען, דעם צארטן, אינטימען ליבע-ליריקער און צום סוף דעם צערפולן באוואגער פון דער גראטעסקער יידישער קולטור-שקיעה אין בוקארעשט — די אלע פאעטישע מאטיוו און פארמען זענען פאר אונדז געווען טיילן פון א גאנצקייט, פון דער דיכטערישער גאנצקייט: יעקב שטערנבערג, וואס מיר האבן זי געזען אויפגיין און רייף ווערן.

פאר דער קריטיק און פאר דער לייענערשאפט אין אמעריקע איז „שטאט אין פראפיל“ געווען אן אנטאלאגיע פון פאעטישע מאטיוו, וואס זענען שוין נישט געווען „מער אין דער מאדע“.

סיי זיינע אורבאניסטישע שטראף-לידער און סיי זיינע סאציאלע גראטעסקן האט שטערנבערג געשריבן איידער די דערמאנטע פאעטישע שטימונג-גען זענען פאפולער געווארן אין פוילן און אין אמעריקע — אבער אנגעקומען קיין ניו-יארק איז „שטאט און פראפיל“ ווען „אלץ איז געווען פארביי“ און אין דער יידיש-פאעזיע האט גענומען דאמינירן דער טאן פון טראדיציאנאל-ליזם.

דער קריטיקער, דער חבר-דיכטער און דער סתם ליטערארישער מבין האט געכאפט א קוק אין „שטאט אין פראפיל“ און זיך געזאגט: מיר ווייסן שוין.

מען קאן דא נישט רעדן פון א שולד. עס קאן דא בלויז זיין די רייד וועגן א טראגישער עוולה (טראגיש, ווייל אן עמעצענס שולד) וואס איז דער מיט געטון געווארן צו א פאעט, וואס פארדינט א פלאץ, א חשוב פלאץ צווישן די חשובע אין דער יידיש-דיכטונג.

משה אלטמאן

1.

משה אלטמאן איז איינער פון די סאמע ווערטפולסטע יידיש-בעלע-טריסטן פון אונדזער דור, הגם מען קאן וועגן אים נישט שרייבן בלשון פיר-סום: דער באַוויסטער, באַרימטער און וועלט-באַרימטער.

די יידיש-ליטעראַטור איז טאָקע איינע פון די גרעסטע שעפּערישע ווינדער אין דער נייצייטישער געשיכטע פון אונדזער פּאָלק. אָבער ביי אונדזער פּאָלק, ביי אונדזער „עם הספר“, ליגט דער דאָזיקער ווינדער פון יידיש-ליטעראַטור און פון יידיש-שעפּער ערגעץ אויף דער פּעריפּעריע פון וויסי-קייט. מען קאָן ביי אונדז מאַדערנע יידן זיין, ווי מען זאָגט דאָס, אַ געביל-דעטער מענטש און נישט וויסן ווער ס'איז מענדעלע, פּרץ און רייזען. פון די נאָכקלאַסישע יידיש-שרייבער איז אָפּגערעדט.

דער איינציקער וואָס האָט דורכגעבראַכן די באַריערע פון אומוויסיקייט, פון עס-הארצות קעגן דער יידיש-ליטעראַטור, וואָס אונדזער אינטעליגענץ האָט אַוועקגעשטעלט, איז שלום-עליכם. און ערשט, דאָכט זיך, איז שלום-עליכם באַרימטקייט ביי אונדזער פּאַרגוי'שער אינטעליגענץ, אין אַ געווי-סער מאָס, אַ מקח טעות. אונדזערע אינטעליגענטן האָבן אויפגעכאַפט שלום-עליכם געלעכטער און האָבן מיטגעלאַכט; זיי האָבן אָבער נישט דערהערט די תפילהדיקע טרער אין שלום-עליכם געלעכטער, וואָס ערשט זי דערהייבט דעם הומאָר פון טוביהס באַשאַפּער צו די הייכן פון דורותדיקער יידישער פּאָלקס-נשמה און דעם פּאָלקס-גורל צו די הייכן פון אַ לאַכנדיקער איוב-געשטאַלט.

איך הייב אָן מיין עסיי וועגן אלטמאַנען אין אַט דעם אַביסל ביטערן טאָן מכוח דער אומבאַצוינג פון דער יידיש-אָפּגעפּרעמדטער און אויך יידיש-נאַציאָנאַלער אינטעליגענץ צו דער יידישער ליטעראַטור און אירע שעפּער, ווייל פון מיינע צוויי צענדליק יאָר אינאיינעם מיט משה אלטמאַנען אין איין לאַנד, און אויך צום טייל אין איין שטאָט, ווייס איך ווי זייער ער האָט געליטן דערפון און זיך גענומען צום האַרצן די גלייכגילטיקייט און די פּרעמדקייט אַרום דעם יידיש-שרייבער.

ווען איך וויקל דורך אין זכרון די אַן ערך פּערציק שעפּערישע יאָר פון אלטמאַנס לעבן, וואָס זענען מיר באַקאַנט, זע איך ביים אָנהייב אלטמאַנס אַ

חידושידיקן פארדראָס איבער אַ ייִדישן אינטעליגענט, וואָס האָט נישט גע-
הערט וועגן פרצן און ביים סוף אַ חידושידיקע שטוינונג איבער אַ ייִדישן שריי-
בער, וואָס ווייסט נישט וועגן ייִדישן מאַלער אַרטור קאַלניק, און אין דער
מיט — אין דער מיט דעם באַגאַבטן ייִדישן קינסטלער, קודם ווי אַ שטענדיקן
נע־ונד צו געפינען חיונה פאַר זיך און זיין משפּחה, און דערנאָך אַ באַריסענעם
פון אַלע חלומות אין אַ סיבירער קאַנצענטראַציע־לאַגער פאַר דער זינד פון
שרייבן ייִדיש.

דער פאַרדראָס איבער דעם ייִדישן אינטעליגענט, וואָס האָט נישט גע-
וויסט פון פרצן, האָט משה אַלטמאַן געהאַט ביי מיר אין שטוב ערגעץ אין די
צוואַנציקער יאָרן. דער אינטעליגענט איז געווען אַ ייִדישער אַדוואַקאַט פון אַ
מאַלדאַווישער פּראָווינק־שטאַט, וואָס האָט זיך ביי דער גאַנצער דעמאַלטי־
קער יונגשאַפט זיינער געשניטן אויף אַ מנהיג בישראל. דער אַדוואַקאַט האָט
געפרעגט ווער ס'איז דאָס בילד, וואָס ער זעט הענגען אויף דער וואַנט, און
אַז איך האָב געענטפּערט: פּרץ, האָט זיך מיין גאַסט ווי דערפרייט און איבער-
געפרעגט: ער איז אייערס אַ קרוב דער גרויסער טשערנאָוויצער בראַנפֿן־סוחר
פּרץ?

דער פּרץ פון דעם בילד — האָב איך געענטפּערט מיט גרויס אַנשטרענג
פון העפּלעכקייט, כדי נישט עובר צו זיין אויף הכנסת־אורחים — איז נישט
געווען קיין גרויסער בראַנפֿן־סוחר, נאָר אַ גרויסער שרייבער. ער האָט געהאַט
אויפן לאַגער דאָס וואָס ס'קומט נאָך משקה — פּרייד, טרייסט, יום־טוב־די-
קייט, בטחון און נאָך אַזעלכע זאַכן, וואָס האָבן נישט קיין פּרייז אויפן מאַרק.
ביי משה אַלטמאַנען, וואָס איז געזעסן אויף דער סאַפּע אַקעגן מיר און
מיין גאַסט, האָט זיך דאָס פנים ממש פאַרקרימט פאַר צער. ער האָט, ווייזט
אויס, געהאַט בדעה עפעס שאַרפּס אַ זאַג צו טאָן, אָבער ער האָט נישט גע-
זאָלט פאַרשעמען נישט מיך און נישט מיין גאַסט, האָט ער זיך פּלוצים אויפ־
געהויבן און איז אַוועק מיט אַ ברוגזן „זייט געזונט“.

יאָרן זענען זינט דעמאַלט אַריבער און אַלטמאַן האָט דעם דאָזיקן אומ-
וויסיקן וועגן פרצן נישט געקאַנט פאַרגעסן. די עס־הארצות פון דעם מאַל-
דעוויש־ייִדישן אַדוואַקאַט האָט עפעס טיפּער פון אַליק געבראַכט אַלטמאַנען
צום באַווסטזיין די פּעריפּעריע־מערכה פון דער ייִדיש־ליטעראַטור און פון
אירע שעפּער. איך געדענק ווי ער האָט מיר אין די געזעגענונגס־טעג, ערב מיין
אַפּפּאַר קיין אַמעריקע, אין פּרוען פּרילינג פון 1939, אַ זאַג געטאָן; איך האָף,
ביקל, אַז איר וועט אין אַמעריקע נישט באַגעגענען אַדוואַקאַטן, וואָס ווייסן
פון אַ גרויסן בראַנפֿן־סוחר פּרץ, אָבער נישט פון אונדזער גרויסן ייִדיש־
שרייבער יצחק לייבוש פּרץ.

איך האָב אַלטמאַנען וועגן מיינע דערפאַרונגען אין דעם פרט קיינמאָל נישט געשריבן, נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו שרייבן, אָבער פון אים איז מיר אַנזומלט אויסגעקומען צו לייענען אַן אויסגעשריי איבער דער מערכה פון ייִדישן קינסטלער שוין נאָך די איבערגעקומענע יאָרן פון סיבירער פאַרשיקונג, שוין נאָך דער „אַמנעסטיע“.

דער אויסגעשריי ווערט אַרויסגעבראַכט אין אַלטמאַנס אַ בריוו צום שרייבער ל. אַליצקי, דעם ליטעראַרישן רעדאַקטאָר פון די וואַרשעווער „די פּאַלקסשטימע“, וווּ אַלטמאַן האָט זיך לעצטנס פון צייט צו צייט געדרוקט. דער בריוו לייענט זיך אין דעם ציטירטן טייל אַזוי:

„דערהאַלטן נעכטן אייער בריוול מיטן אויסשניט. פאַר דער טירחה און די גוטע, פריינטלעכע ווערטער — אַ האַרציקן דאַנק. אָבער, אַז כ'האַב דער־זען די ווידמונג, איז מיר געוואָרן אַ לאַך אין האַרצן. וואָס איז עס פאַר „אַ גאַלדע?“ ביי מיר אין טעקסט איז געשטאַנען „קאַלניקן!“, דעם מאַלער אַר־טור קאַלניק, דעם האַרציקן פון אונדז — אַמאַליקער טשערנאָוויצער ייִדי־שער אינטעליגענץ — באַליבטן, דעם איידל־דענקנדיקן און פיין־פילנדיקן שותק. גאַט מיינער! געשיקט זיך, איר זאָלט נישט וויסן ווער קאַלניק איז! און ווי אַזוי איז פון קאַלניק געוואָרן עפעס אַ גאַלדע? טוט אַ טובה, וואַרפט אַריין אַ תיקון־טעות, אָדער פאַרעפנטלעכט דאָס בריוול.“

דאָ איז טאַקע די רייד בלויז וועגן אַ דרוק־פעלער און נישט וועגן אַ קול־טור־פעלער ווי ביי יענעם מאַלדעווישן אַדוואַקאַט, וואָס האָט געוויסט וועגן גרויסן בראַנפֿן־סוחר פּרץ, אָבער נישט וועגן אַ גרויסן ייִדישן שרייבער פּרץ. אָבער איך האָב דעם טייל פון אַלטמאַנס בריוו ציטירט, כדי אונטערצו־שטרייכן ווי אַזוי עס האָט אַלטמאַנען ממש נאַכגעיאַגט די מורא פון אומ־באַציונג צום ייִדישן שרייבער און צום ייִדישן קינסטלער. די דאָזיקע מורא איז נישט געמינערט געוואָרן ביי אים נאָך די אַלע שווערע איבערלעבענישן פון די אומגעבראַכטע ייִדיש־שעפּער אין ראַטן־פאַרבאַנד.

אויך נאָכן מאַיאַנעק אויף דער ייִדיש־קולטור ציטערט נאָך אַלטמאַן מיט חידושדיקער שטוינונג און מיט פאַרדראָס, טאַמער ווייסט נישט אַ ייִדיש־שרייבער פון דער שארית־הפליטה אין וואַרשע ווער ס'איז דער גוטער און איידעלער ייִדישער קינסטלער אַרטור קאַלניק.

וויפל טראַגיק אין אַט־דער ליבשאַפט צו ייִדיש־שאַפונג און צו ייִדיש־שעפּער ? !

וויפל טיפּער און פּרומער גלויבן אין אַט דער העכערקייט איבער צייט און איבער קאַטאַסטראַפּע אַריבער ? !

2.

„ער וואָלט געוואָלט, מאַטל, די געשיכטע זאָל דערציילט ווערן פשוט, גאָר פשוט, קען ער זיך אָבער קיין עצה נישט געבן מיט די נישט־אויסגע־היילטע, נישט־פאַרגלעטע יסורים זיינע.“

אין אַט די ווערטער, איבערגעגעבן אין נאָמען פון זיין שרייבערישן אַל־טער־עגאָ, מאַטל אומרו, ביים סאַמע אַריינפיר צום ראַמאַן „שמעטערלינגען“, האָט משה אַלטמאַן אייגנטלעך מצמצם געווען די גאַנצע היסטאָריע פון זיין בעלעטריסטיק. אין אָנהייב זענען געווען צוויי אַלטמאַנס: איינער, אַ סוב־טילער ליריקער פון האַרבסט־מאַטיוון און פון השתפכות־הנפשדיקע פערזן, און דער צווייטער, אַ פרייגעמיטיקטער שפינער פון בעסאַראַבער שטייגער־מעשיות. אין זיינע — צום באַדויערן און צום שאַדן פון דער ייִדיש־ליטעראַ־טור קיינמאַל נישט צונויפגעזאַמלטע לידער — האָט דער ליריקער צומאַל מיט רעליגיעז־פרומער הכנעה אויסגעקערעכצט די „נישט אויסגעהיילטע יסו־רים“ פון זיין שווער־געפרוּווטן לעבן און צומאַל מיט ביטערן לעסטער זיך געבונטעוועט קעגן „פאַטער פונעם יויזל און פון די לייז, דער שפייזער“.

עס איז אויך געווען אַ דריטער „צומאַל“ אין אַלטמאַנס פּאַעזיע, דהיינו, ווען עס האָט זיך אַריינגעמישט דער שטילער הומאָר און האָט מיט „ריגעלע, ריי־געלע־רוגז“ פון אַ היימישן שמייכל איבערגעבעטן דעם זיפּץ מיטן לעסטער. דער ליריקער אין אַלטמאַנען איז אַרויסגעוואַקסן פון טיפּן נשמה־קלעם, פון געראַנגל מיט זיין לעבן און מיט זיין גאַט און פון דער אַרגאַנישער באַ־דערפעניש אויסצוגיסן ס'האַרץ, זיך מתוודה צו זיין פאַר זיך און פאַר זיין באַשעפּער. דער דערציילער אַלטמאַן, איך מיין אַזוי ווי ער אַנטפלעקט זיך צו אונדז אין זיין ערשטן גאַוועלן־ביכל, „בלענדעניש“* — ער שטייגט אויף נישט פון ניט־פאַרהיילטע לייזן, נאָר פאַרקערט, פון הרחבת־הדעת. אין אַלט־מאַנס ליריק גייט דאָס וואָרט אויף נשמה־באַריקאַדעס; אין דעם באַגינען פון זיין בעלעטריסטיק זעצט עס זיך אַוועק שפּילן דעם געטלעכן שפּיל פון גע־שטאַלט בלויז לשם הנאה פון דערציילער און פון לייענער.

און עס איז בפירוש כדאי זיך צוצוהערן צו דער מעשה ווי אַזוי בעסאַ־ראַבער ייִדן, ייִדן פון אַ גאַנץ יאָר, פאַרגריזנעט אין בלאַטעס און אין דלות, ייִדן וואָס חלומען געוויינטלעך פון פרייזן אויף תבואה, פון אַ לייטישן שידוך און פון אַ קליין ביסלעך כבוד ביי דער שבתדיקער תורה, זענען דאָס אַראַפ־געפירט געוואָרן פונעם וועג און גענומען טרוימען אויף דער וואָר אַ טרוים מיט פאַרנעם, מיט פערספעקטיוו און דערעיקרשט מיט מיסטישן קלעם אין

* 'בלענדעניש', פאַרלאַג „קולטור“, טשערנאָוויץ, 1926.

הארצן — דעם חלום פונעם אוצר. עס איז אַ געשמאַקע, אינטערעסאַנטע און אינטים גוט־ברודעריש דערציילטע מעשה אָן געוואָלטער און ניט־געוואָלטער טענדענץ. נישטאָ אין איר קיין שום דראַמאַטישע אַקצענטן. די טרוימערס האָבן זיך אויסגעטשוכעט און גייען ווייטער נאָך זייערע עסקים. שלמה דער לאַנגער — דער הויפּט־העלד פון אַלטמאַנס בעסאַראַבער שטייגער־מעשיות, איז אויף מאַרגן נאָכן חלום געבליבן דער זעלבער ווי געווען. ער איז בלויז רייכער געוואָרן מיט אַ צערונגענער ייִדישער האַפענונג און מן־הסתם אויך מיט... אַ נייער מעשה, וואָס לאַזט זיך דערציילן און דערציילן.

ניין יאָר שפּעטער באַגעגענען מיר שלמה דעם לאַנגן אין אַלטמאַנס צווייטער נאָוועלן־זאַמלונג „די ווינער קאַרעטע“. * שלמה איז אַ טיפּ פון אַ מיטלשטאַנדישן ייד אין אַ בעסאַראַבער שטעטל. ווינען וויינט ער אין „געסל“, אַבער ער איז שוה־בשוה נישט בלויז מיט זיינסגלייכן און מיט די גויים אויפן מאַרק, נאָר אויך מיטן פּריסטאָוו און מיט דער פּריצישער גאַס. ער איז אַ פאַרהאוועטער האַרעפּאַשניק, שלמה, און ער פאַרלירט פונדעסטוועגן טעג ביי „בעסיעדעס“. ער האָט ליב אַריינצוזאָגן און רק ער חכמהט זיך, אַבער „נישט חלילה פאַר שלעכטקייט, נאָר פשוט אַזוי, ער האָט אַנדערש נישט גע־קענט“. שלמה פאַרמאַגט אַ היפש ביסל האַרטע תקיפות אין זיך און צו דער זעלבער צייט איז ער אַ געטרייער שכן און סתם אַ נוה לבריות. ער איז בעל־גופיש און פאַרגלייבט אין דער פּראַקטישקייט פון פּרנסה און פּלאַטערט דער־ביי ווי אַ ליאָדער „בטלן“ מיט ליבשאַפט און פאַרערונג צו די אומפּראַקטישע ווערטן פון גייסט און צו זייערע טרעגערס.

די פּסיכישע עלעמענטן פון „בעל־גופישקייט“ און „בטלנות“ האָט אַלט־מאַן דערנאָך אויסגעשיידט באַזונדער אין זיינע „ווינער קאַרעטע־דערצייל־לונגען און זיי בולטער און אויספירלעכער אַנטוויקלט אין צוויי נייע גע־שטאַלטן. דער רייכער און קאַרגער פּאַסעסאַר מעכעל פון איין זייט און מענדל שרייבער, דער וואָס פאַרכליניעט זיך ביים לייענען דינעזאַנס „אבן נגף“ און „ציט אָן די ליטיינישע שרשים אויף שלמהס וואַלעכישע צונעמען“ — פון דער אַנדערער זייט. זיי פּלאַנקירן דאָס, אַזוי צו זאָגן, פון רעכטס און פון לינקס די צענטראַלע פיגור פון שלמה דעם לאַנגן, וואָס איז אין אַ גרויסער מאָס אויך די סך־הכלדיקע געשטאַלט פון אַלטמאַנס בעסאַראַבער שטייגער־מעשיות.

און דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט אַלטמאַנס קאַפיטל; סתם־מעשה. טאַקע נאָך אין די „ווינער קאַרעטע־נאָוועלעס“ איז געקומען דער איבערברוך.

* „די ווינער קאַרעטע און אַנדערע נאָוועלן“, פאַרלאַג שלום־עליכם, בוקאַרעשט, 1935.

ס'האט זיך אריינגעמישט דער ליריגער, אָדער ריכטיקער געזאָגט: די מצודה פון גורל אין דערצייילערס לעבן איז געוואָרן אזוי ענג און פאַרקלעמענדיק, אז ס'האט גובר געווען דער ליריקער און ער האָט אָפּגעשטעלט די געטלעכע שפּיל פון געשטאַלטיקונג. און דער ליריקער האָט זיך געשטאַרקט מיטן צוגאַב פון אַ פאַראַדאַקס... אַלטמאַן האָט אויך אויפּגעהערט צו שרייבן לידער.

3

איידער מיר גייען איבער צו אַנאַליזירן די צווייטע פּאַזע, די עיקר־פּאַזע פון אַלטמאַנען, דעם בעלעטריסט, וועט כדאי זיין צו כאַפּן אַ בליק אין זיין ביאָגראַפיע. און כדאי איז דאָס נישט בלויז, כדי דער לייענער זאָל זיך דער־זויסן עפעס (נישט עפעס מ'ע ר, נאָר טאַקע פשוט ע פ ע ס) וועגן דעם „ווער איז ווער“ פונעם דערצייילער, נאָר אויך און דערעיקרשט דערפאַר, ווייל זעלטן ווען ברענען ביאָגראַפישע געשעענישן אזוי אינטענסיוו און אזוי בולט אין די ווערק פון אַ שרייבער ווי אין די צוויי ראַמאַנען פון משה אַלטמאַנען. משה אַלטמאַן שטאַמט, באַגלייך מיט זיין חבר דעם דיכטער יעקב שטערנ־בערג, פונעם שטעטל ליפּקאן, אין צפון־בעסאַראַבישן קרייז כאַטין, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ ריי ייִדישע און העברעיִשע שרייבער און צווישן זיי אויך די באַרימטע געשוועסטער־קינדער יהודה שטיינבערג און אליעזר שטיינבאַרג. (אויך דער ניו־יאָרקער ייִדיש־דיכטער אליעזר גרינבערג איז אַ יליד ליפּקאָן). משה אַלטמאַן און יעקב שטערנבערג — ביידע אין דעם זעלבן עלטער. משה אַלטמאַן, געבוירן דעם 5טן מאַי 1890; יעקב שטערנבערג אין דעם זעלבן יאָר מיט אַ דריי וואָכן פּריער.

די פּריינטשאַפט און די ליטעראַרישע חברשאַפט צווישן יעקב שטערנ־בערג און משה אַלטמאַנען איז אין משך פון די יאָרן נישט איינמאַל גע־שטערט געוואָרן, אָבער זי האָט זיך אַלעמאַל ווידער באַנייט און האָט קיינ־מאַל נישט אויפּגעהערט.

די חברשאַפט פלעגט צייטווייליק צעשטערט ווערן, ווייל ס'איז נישט געמאַלט מער פאַרשיידנקייט פון כאַראַקטער, פון טעמפּעראַמענט און פון איינשטעל צום לעבן, ווי צווישן די צוויי ליפּקאַנער יוגנט־פּריינט. יעקב שטערנבערג — אַ מאַן פון בלויז חלום און פּאַנטאַזיע; משה אַלט־מאַן — אַן עילווישער קאַפּ, אַ לערער און מיט אַ היפש ביסל ליידנשאַפט צו פּילפּול.

יעקב שטערנבערג — אַ פּריווילעגירטער צווישן חברים און פּריינט. ער אַנטוואָפנט מיט זיין מענטשלעכן חן און מיט זיין באַהעמישער רעזיג־נאַציע.

משה אלטמאן — די מאַנערישע נאַטור פון אַ קינסטלער, וואָס ווייס זיין ווערט, און דער מאַנגל פון אַפלאַדיסמענטן שטעכט ווי אַ פיינפולער דאַרן אין זיין געמיט.

דער שר פון חיונה האָט נישט אַרויסגעוויזן קיין גנאָד און קיין גערעכט־טיקייט צו ייִדישע שרייבער אין רומעניע און ממילא אויך נישט צו שטערנ־בערג און צו אלטמאַנען.

אַבער שטערנבערג האָט לכל־הפחות געהאַט אַ דירת־קבע, אַ פערמאַ־נענטע היים. ער איז אין משך פון פולע פינף און צוואַנציק יאָר געווען אַ בור־קאַרעסטער. בוקאַרעסט איז געווען זיינס. דאָרט האָט ער געהאַט פריינט, באַ־ווונדערער און אויך מעצענאַטן.

אלטמאַנען האָט דער גורל געמאַכט פאַר אַ וואָרן פרנסה־נאַמאָד, וואָס האָט ער אין די צוואַנציק יאָר צווישן ביידע וועלט־מלחמות נישט איבער־געטון ? !

ער איז געווען אַ תבואה־סוחר אין ליפּקאן און דערנאָך אַן אינסטרוקטאָר און לעקטאָר פון דער „ייִדישער קולטור־פעדעראַציע“ אין טשערנאָוויץ; אַן עובד־אדמה, ערגעץ אין אַ צפון־בעסאַראַבישן דאָרף און פון דאָרט, איבער ווייטע ימים אַריבער, אַ פאַרוואַלטער פון אַ בית־יתומים און אַ מיטאַרבעטער פון „די ייִדישע צייטונג“ אַזש אין בוענאַס־אירעס. דער טויט פון אַ קינד האָט אלטמאַנען צוריקגעבראַכט פון אַרגענטינע אַהיים, וווּ ער איז געוואָרן אַן אַנגעשטעלטער אין אַ צוקער־פאַבריק, אין דעם פאַרוואַרפענעם צפון־מאַל־דאָווישן שטעטל ריפּיטשען.

דערנאָך קומען ווידער זומערן און ווינטערן פון פעלד־פאַכטעריי אין בעסאַראַביע, וואָס פון אירע דערפאַרונגען און ביטערע אַנטוישונגען איז אַרויסגעוואַקסן אלטמאַנס אויפֿטרייסלענדיקער ראַמאַן „שמעטערלינגען“.

די עלעמענטן פון פּסיכישן געראַנגל, פון שטענדיקן פונאַנדערגיי און פון אלעמאַל אויפֿסניי צונויפקום געפינען זייער אויסדרוק אין אַ היפש ביסל פון שטערנבערגס לידער. און אַט די גרויסע דראַמע פון פריינטשאַפט איז אויך די צענטראַל־אַקס פון אלטמאַנס הויפט־ווערק, פון דעם ראַמאַן „מדרש פּנחס“, און זי פאַרנעמט אויך איר פּלאַץ אין אלטמאַנס צווייטן ראַמאַן „שמעטערלינגען“, הגם דאָ איז דער עיקר־מאָטיוו: די ליידנשאַפט צו עבודת אדמה.

וואָס שייך קולטור־השפּעות, איז אלטמאַנס ערשטע השפּעה, פאַרשטייט זיך, געווען אַביי ורבא. אַ גוטער קאַפּ און דערצו אַ גוטער לערנער האָט אלט־מאַן אין זיך אַיינגעזאַפט גרינטלעך און אַ סך פון דעם אַלטן ייִדישן אוצר. זיין צווייטע השפּעה איז געווען די רוסישע מלוכה־קולטור. אַ שפּראַך־באַגאַב־

טער האָט אַלטמאַן מער ווי אַלע אַנדערע פּונעם „ליפקאַנער אַלימפּ“ באַוווּזן זיך צו באַהעפּטן מיט דער רוסישער שפּראַך און מיט איר גרויסער קולטור. און די שפּראַך־באַגאַבונג האָט דעם אויטאָדידאַקט משה אַלטמאַן פון ליפקאַן און פון קאַמענעץ־פּאָדאָלסק אויך דערפירט צו אַ גרינטלעכער און סאַָ־לידער קענטעניש פון פּראַנצויזישן לשון און פון פּראַנצויזיש־ליטעראַרישער שאַפּונג. פּראַנצויזיש איז געווען, אַזוי צו זאָגן, אַלטמאַנס מעזיניק און דער־פאַר אויך זיין „ילד שעשועים“. די פּראַנצויזישע ליטעראַטור האָט משפּיע געווען אויף דער פאַרם פון אַלטמאַנס דערציילונגען און דערעיקרשט פון זיינע צוויי ראַמאַנען „מדרש פּנחס“ און „שמעטערלינגען“.

אין דעם דאָזיקן דריי־קולטורן־פּייער האָט זיך אויסגעברייט די אינטע־דעסאַנטע געשטאַלט פון אַלטמאַנען, דעם דערציילער, וואָס איז אַזוי אַרום אַ געראַטענע שעפּערישע מישונג פון ייִדישער עילוי־שקייט מיט רוסיש־מאַראַ־לישער פּראָבלעמאַטיק און מיט פּראַנצויזישער פאַרעם־סובּטילקייט.

פון וואָנען ס'האָט זיך גענומען צו אַלטמאַנען זיין טיפע סימפּאַטיע צום סאַָוועטישן רעזשים? איך בין זיך משער, אַז עס האָט דערביי געשפּילט אַ דאַלע זיין שטאַרקער, באַרעכטיקטער פאַרדראַס אויף דעם „ווי אַזוי ס'איז“, וואָס דער גורל האָט אים באַשערט, זיין הייסע ליבשאַפט צו רוסלאַנד און צו רוסישער קולטור, און — אחרון, אחרון — די אילוזיע אַז דאַרט איז פאַר־ווירקלעכט געוואָרן אַ שטיק ייִדיש־נביאישער חלום, אַן אילוזיע, וואָס פון איר איז כמעט קיין שום ייִדיש־שעפּערישער מענטש, אין תּוך, נישט פריי געווען — נישט פריי געווען, לכל הפחות, ביז צו דער אַנטוישונג.

אום זומער 1940, ווען די סאַָוועטן האָבן פאַרנומען בעסאַראַביע און צפון־בוקאַווינע, האָט זיך אַלטמאַן מיט זיין פרוי און מיט זיין דעמאַלט פּופּצן־יאַריקער טאַכטער יהודית, אומגעקערט פון בוקאַרעסט „אַהיים“, און ער האָט זיך דערנאָך, אין 1945, נאָך אַלע דערפאַרונגען דאַרט, נישט רעפּאַטריאירט צוריק קיין רומעניע.

אַלטמאַן איז פאַרבליבן וווינען אין טשערנאָוויץ, וווּ ער איז אַ שטיק צייט געווען דער דראַמאַטורג פּונעם קעזער ייִדישן טעאַטער, וואָס האָט זיך צייטווייליק געהאַט אַריבערגעפירט אין דער בוקאַווינער הויפּטשטאָט. ער האָט פון צייט צו צייט געדרוקט דערציילונגען אויף סאַָוועטישע טעמעס און האָט, אויף וויפל איך ווייס, פאַרענדיקט פאַרן שופּלאַד זיין ביבלישע דראַמע וועגן יפתחו, וואָס ער האָט נאָך אַנגעהויבן צו שרייבן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אַלטמאַן האָט זיך געפרוווט מיט אַלע כוחות צופאַסן צו דער ליטעראַ־ייִשער אַטמאָספּער פּונעם סאַָוועטן־פאַרבאַנד. ער האָט אין די דערציילונגען,

וואָס ער האָט דאָרט געדרוקט, כמעט דורכאויס מוותר געווען אויף דער באַ-
זונדערקייט פון פאָרעם, אויף דעם ווידויאישן נוסח פון זיין סיפור-המעשה
און ער האָט היפּשלעך גענומען גיין אין שפּאַן מיט דעם האַפּערדיקן רעאַליזם
פון דער סאָוועטישער בעלעטריסטיק.

וואָס שייך דער טעמאַטיק האָט ער אין תוך נישט געדאַרפט קיין סך
בייטן. אַ טייל פון זיינע סאָוועטישע דערציילונגען זענען ריין טעמאַטיש אַ
המשך פון דער ליידנשאַפט צו עבודת אדמה און פון דעם געזאַנג צו ערד-
אַרבעט, וואָס קומט צום אויסדרוק אין זיין ראַמאַן „שמעטערלינגען“.

איינע פון אַלטמאַנס וויכטיקע סאָוועטישע דערציילונגען איז דערשינען
אין מאַסקווער ליטעראַריש-קינסטלערישן אַלמאַנאַך „היימלאַנד“, וואָס איז
געווען דער אַרגאַן פונעם פאַראיינ פון סאָוועטישע שרייבער פון פ.ס.ס.ר.

ס'איז געווען דאָס פינפטע בוך פונעם אַלמאַנאַך פאַר די חדשים מאַיי-יוני
פון יאָר 1948 און געהייסן האָט אַלטמאַנס דערציילונג „דער וואַרצל“. בנימין
אַקערמאַן, דער זון פון זוסיען און דער אייניקל פון מרדכי, וואָס איז איצט,
נאָכדעם ווי ס'איז „געקומען די ישועה, מען איז אויפגעריכט געוואָרן, בעסאַ-
ראַביע באַפרייט“, געוואָרן דער סאָוועטישער פאַרוואַלטער פונעם ראַיאָנעם
ערד-אַפטייל, האָט געשטאַמט פון דור-דורות פון אַ משפּחה גערטנער, סאָ-
דאָוויקעס, וואַלד-מענטשן, ערדאַרבעטער, פון אַ „משפּחה מיט אַ סך געזונט
און געלעכטער“.

און אַלטמאַנס העלד בנימין אַקערמאַן, וואָס האָט ווי זיין באַשאַפער גע-
האַט אַ ליידנשאַפט צו ערדאַרבעט, איז נישט שווער אַנגעקומען זיך איינצור-
וואַרצלען און זיך גוט צו פילן מיט די בעסאַראַבישע פויערים, מיט וועלכע
זיין טאַטע און זיינע זיידעס האָבן אינאיינעם געאַרבעט.

בנימין אַקערמאַנען האָט זיך געדוכט, אַז „אים איז סוף-כל-סוף געלונג-
גען אויסצופילן זיין אויפגאַבע. און דער איבערבראַך איז נישט נאָר זיין פּער-
זענלעכער, נאָר עפעס מער, פיל מער. דער בעסאַראַבער פויער באַנעמט אַלץ
מער, וואָס ס'איז אַזוינס סאָוועטישע מאַכט, מאַכט פון פאָלק און פאַרן
פאָלק...“

אַבער בלויז געציילטע פיר חדשים נאָך דעם ווי אַלטמאַן האָט אַזוי האָ-
פּערדיק דערציילט וועגן דער סאָוועטישער איינוואַרצלונג פון זיין העלד
בנימין אַקערמאַן און האָט דורך אים מרמז געווען אַז אויך ער אַליין, אַלט-
מאַן, איז געוואָרן אַן אייגענער אין דער נייער ליטעראַרישער אַטמאָספּערע,
האָט דער שטורעם פון פאַרניכטונג, וואָס האָט זיך אַ לאַז געטון פון קרעמלין
איבער יידיש און יידיש-שאַפונג אין סאָוועטן-לאַנד, אויסגעריסן אַלטמאַנען

פון טשערנאָוויץ און פון דער בעסאַראַבער ערד און אים אַוועקגעטראָגן ערגעץ ווייט אין כּף הקלע פון קאַנצענטראַציע־לאַגער און אומקום.
אַלטמאַן געהערט צו די גליקלעכערע פון די אסיריי־דיש. ער האָט אי־בערגלעכט עטלעכע יאָר צוואַנגס־אַרבעט אין סיביר, איז צוריקגעקומען פון דער פאַרשיקונג און וווינט היינט ווי פאַר 1948 אין טשערנאָוויץ.

4.

איצט קערן מיר זיך אום צו דער „צווייטער פּאָזע“ פון אַלטמאַנס בע־לעטריסטיק און וועלן פרווון ווי ווייט מעגלעך קורץ צו כאַראַקטעריזירן איר תוכן און איר פאַרעם.

דער ווענדפונקט פון דער ערשטער צו דער צווייטער פּאָזע זענען די דער־ציילונגען „רוזשאַנקע“ און „הייליקע נאַסטאַסיע“, וואָס זענען געדרוקט אין דער נאָוועלן־זאַמלונג „די ווינער קארעטע“.

„רוזשאַנקע“ — דאָס איז שוין נישט אַ געשיכטע דערציילט צוליב דער פרייד פון געשטאַלטונג, נאָר אַ ליד־לויבגעזאַנג צום טויט — „טויזנט מאל געבענטשט זיי, ווייל דו וועסט צוריקברענגען דעם מער־דער צו זיין קרבן“.

די אייגנטלעכע מעשה מיט „רוזשאַנקע“, דער קאַלב־טאַכטער, וואָס האָט אויפן יריד דערקענט יאַסל מסור, דעם רוצח פון איר מוטער־קו, האָט אין אים אַריינגעשטויסן אירע הערנער און אים באַצאַלט מיט טויט פאַר טויט — זי איז בלויז אַ משל מיט אַ מאַראַל, וואָס אַלטמאַן שרייט אַריין אין זיך כדי צו מונטערן און צו שטאַרקן זיין אייגענעם גואל־הדם־אויפברויה, ווייל „ביז דאָס בלוט וועט נישט האָבן קיין נקמה, וועלן די קלוגע נישט אויס־טראַכטן אַ מיטל קעגן טויט“.

די דאָזיקע שורות פון „רוזשאַנקע“, געשריבן מיט עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן איצט נאָך מיידאַנעק אַריבערגעשפּאַנט דעם גדר פון יחידישער נקמה־מעטאַפּיזיק און זענען געוואָרן דער טראַגישער מוסר־השכל פון אַ „אויסגעהרגעט פּאַלק“ און פון אַ לעבנגעבליבענער שארית־הפליטה.

„רוזשאַנקע“ איז אַלטמאַנס ערשטער פרווון (לכל הפחות לויטן סדר פון די געדרוקטע ביכער) צו פאַרוואַנדלען זיין לירישע לאַמענטאַציע אין בע־לעטריסטישן שטאַף.

אַבער ערשט אין דער געשיכטע פון דער „הייליקער נאַסטאַסיע“ ווייזן זיך עלעמענטן פון אַלטמאַנס נייעם בעלעטריסטישן ושאַנער. איך מיינ די

עלעמענטן פון זיינע ראָמאַנען. אין וועלכע דער מחבר דערציילט אונדז די מעשה-שהיה און מאָלט פאַר אונדז זיינע געשטאַלטן, און צו דער זעלבער צייט באַקענט ער אונדז אויך מיט זיינע אינטימע טראַכטענישן בעתן שרייבן דאָס ווערק. דער ראָמאַן ווי אַלטמאַן דערלאַנגט אים אונדז — איז די דערציילונג פלוס דער טאַגבוך וועגן דער דערציילונג. פון איין זייט איז דער ראָמאַן לי- רישער אויסגעשריי, טיפער קרעכץ פון „בין המצרים“ ווי אַמאַל אין זיינע נישט-געזאַמלטע לידער, און פון דער אַנדערער זייט איז ער אַ פרוו פון זעלבסט-אַנאַליז, פון נאַכגיין די פאַסירונגען און זען, אויף וויפל עס האָט טאַקע אַנדערש נישט געקענט זיין און אויף וויפל מען איז אליין שולדיק אין דער שלימזליקער מערכה פון אייגענעם לעבן.

אין דער געשיכטע פון נאַסטאַסיען נייטיקט זיך נאָך אַלטמאַן נישט אין אין מאָטל אומרום מאַסקע. ער דאַרף זי נישט, ווייל אין דער דערמאַנטער דערציילונג קלינגט אַריין פון זיין ליריק נישט דער האַרץ-רייסנדיקער ווידוי- געוויין, נאָר יענער ווויליונגערשער פייף פון לעסטער, וואָס אי ער פאַר- טראַגט זיך בטבע מער מיט דערציילערישער אַביעקטיווקייט און אי מען שעמט זיך עפעס ווייניקער אים צו לאָזן הערן בפרהסיה. עס קען זיין, טראַכט איך, דערפאַר וואָס לעסטערונג רירט אין תוך קיינמאַל נישט אָן די סאַמע טיפער- נישן אין דעם שעפערישן מענטש.

די צענטראַל-אַקס, ווי שוין דערמאַנט, פונעם ראָמאַן „מדרש פנחס“ איז די פראַבלעם פון פריינטשאַפט. און פריינטשאַפט איז נישט נאָר די פראַגע, וואָס צערודערט אַלטמאַנען-יוסף און וואַרפט מיט אים פיבערדיק צווישן צווייפל און גלויבן, נאָר זי איז אויך די געמיט-אַטמאָספער, וואָס פון איר שטייגן אויף די פאַרשוניגען אַרום אים און לויט איר ווערט באַשטימט זיין באַציונג צו זיי. און אפילו די גויע מאַריאַנע, די געראַטנסטע געשטאַלט אין ראָמאַן) אויך זי ווערט דערהויבן נישט דורך איר געניאַלן קערפער, וואָס מאָטל זינגט אַ געזאַנג צו אים אין זיינע בלעטלעך פון אומרו, נאָר דורכן רעטעניש פון איר טרוים צו „זיין דווקא דעם מאַגערן ייִדנס ווייב, ווען זי זאָל אפילו מיטן לעבן באַצאָלן“.

אין יוספס (די הויפט-געשטאַלט פון „מדרש פנחס“) כאַראַקטער מיט זיך עפעס אַ יענוועלטישע אויסגעטוענקייט פון לייַדנשאַפטן על-פי שיטת אור- קריסטנטום מיט עלעמענטן פון שטורעמדיקער מאַראַלישער קנאות על-פי נוסח פון פרושימדיקער ייִדישקייט.

און די סתירה אין יוספס כאַראַקטער נעמט זיך, ווי מיר דאַכט, דערפון, וואָס יוסף איז ווייניקער אַ געשטאַלט מיט אַ לעבעדיקן אַטעם וואָס דער קינסטלער האָט זי באַשאַפן און לאָזט זי לעבן אויף אייגענער אחריות — און

מער א דעליר-פאנטאם פון מאַטלס ברוינדיקן אומרו, אן אילוסטראציע, וואָס אילוסטרירט באַלד דאָס און באַלד אַן אַנדער פינטעלע פון אַלטמאַן-מאַטלס נישט פאַרגלעטע פריינטשאַפטיסורים.

אַלטמאַנס דערציילונגען "רוזשאַנקאַ" און זיינע ראַמאַנען "מדרש פנחס" און "שמעטערלינגען" ליינענע זיך ווי איין גרויסע לאַנגע ווידוי פון אַ בעל-יסורים, וואָס ראַנגלט זיך מיט דעם פראַבלעם פון ליידן. ווען איך זאָג "וויי-דוי" מיין איך נישט בלויז די פאַרעם פון זיך מתוודה זיין, נאָר טאַקע ווידוי אַליין. פאַר מיר און מיינסגלייכן וואָס האָבן געקענט אַלטמאַנען פון דער גאַנצער, זענען זיינע ראַמאַנען געווען אַ מיין קינסטלעריש-סטיליזירטע פאַר-לענגערונג פון זיינע פּריוואַטע שמועסן. דער זעלישער פאַקט אַלטמאַן איז שטענדיק געווען אין זיין ווערק. און זעלטן אַ שרייבער ביי אונדז, וואָס אויף אים זענען געווען ווי אַנגעמאַסטן די ווערטער פונעם מלמד תּיבּוקות של בית רבן אין וואַרשאַווסקיס באַקאַנטן ליד, אַז "וויפל אין די אותיות ליגן טרערן און וויפל געוויין".

נישט וואָס אַלטמאַנס ווערטער זענען טרערנדיקע. אַלטמאַן איז נישט קיין סענטימענטאַלער שרייבער. אָבער זיינע ווערטער זענען אַנגעלאָדן מיט דורותדיקן פאַלקס-געקלאַנג, אַנגעפולט מיט דעם טאָן און מיט דער פאַרב פון עלעגיע, וואָס דורות יידן האָבן אויסגעוויינט אין דעם געראַנגל מיט די קלעפּ פון זייער ביטער מזל.

און נאָך איין באַמערקונג צו אַלטמאַנס פריינטשאַפטי-פראַבלעמאַטיק. דער מחבר פון "מדרש פנחס" און פון "שמעטערלינגען" האַלט די פריינטשאַפטי-בואה אין איין אַוועקגעמען ביי דער אינטעליגענץ און ביי... די יידן און אין איין אַוועקגעבן צו די "שוואַכערע אין גייסט". און צו נישט-ליידן. אין "מדרש פנחס" טיילט ער צו פונקען פונעם פריינטשאַפטי-ליכט צו ריטאַן, וואָס איז גאַרנישט געווען אַזוי נאַריש, ווי אונדז האָט זיך געדאַכט "און אַ שטיק פלאַם צו דער גויע מאַריאַנע. דערנאָך אין "שמעטערלינגען" זענען די פאַרשונינען, ביי וועלכע ער קען זיך, נאָך צערפולע חשבונות מיט אַמאָליקע און איצטיקע געשטאַלטן, אַפּרוען מיט אַביסל איינרעדעניש פון פריינטשאַפטי — נישט זיינס גלייכן, נאָר דער ציגיינער קסענאַפאַן און דער פויער איוואַן גאַרעאַ, וואָס האָט געצאָלט אַ חרטה-חוב צו מאַטלס טויטן זיידן שמואל.

עס איז גלייך מאַטל אומרו וואַלט געווען אַ לאַנג פאַרצויגענער חולה, וואָס האָט פאַרלוירן די אמונה אין דער גאַנצער חכמת-הרפואה מיט אירע גע-לערנטע דאַקטורים, מיט אירע רעצעפטן און מעדיצינען. און הגם אַליין פון סאַמע אינטעליגענטישן קלאַס, קלאַמערט ער זיך (אַבערגלויבעריש?) אין דער

קונסט פון זנאכערס און פון זייערע קרייטעכצער און אפּשפרעכענישן, ווי אין אַ לעצטער האַפענונג.

.5

דאָס אייגנאַרטיקסטע אין אַלטמאַנס סטיל איז די געלונגענע קאַמבינאַציע פון שטייגערישער פרומקייט מיט סקעפטישער אינטעליגענטישקייט. עס זענען אין אַלטמאַנס סטיל עפעס ווי שטענדיק וואָך צוויי פון זיינע געשטאַלטן: אי דער האַרעפּאַשניק שלמה דער לאַנגער מיט דער הנאה פון רייד-דירעקטקייט און אי מענדל שרייבער מיט דער טענדענץ צו חקירה און צו ליטעראַרישקייט. און פון זיי ביידע שטאַמען אויך די חסרונות אין אַלטמאַנס לעקסיק. פון שלמה, דעם לאַנגן — די אָפט אומפאַרשטענדלעכע בע-סאַראַבישע לאַקאַליזמען און פון מענדל שרייבער — אַ היפש ביסל שטאַק-פרעמדע ראַמאַניזמען אַן שום פּערספעקטיוו פון איינברענגערונג אין יידיש-לשון.

די פּרזער דערמאַנטע באַהעפטונג פון שטייגערישער פרומקייט מיט סקעפטישן אינטעלעקטואַליזם שאַפן אַרום אַלטמאַנס אופן דערציילן אַן אַט-מאַספּער פון ווייכער און מילדער קריטישקייט, וואָס פאַרטראַגט נישט קיין שום קוליסן-רייסערישע טענער פון פאַטעטיק אַפילו אין די בפירושע ווידוי-פלעצער פון זיינע ראַמאַנען. אויך אין די סאַמע השתפכות-הנפשדיקע שטעלן פון מאַטל אומרוס בלעטלעך ווישט זיך דער זיפּץ וואָס גיכער אָפּ די טרער און וואָס ער האָט נישט דערוויינט, דערטרויערט ער.

און פון דעם דאָזיקן קריטישן הויך שטאַמט אויך די באַזונדערע צייטי-קייט פון אַלטמאַנס שפּראַך. עס איז אַ רייפּקייט וואָס גיט דערעיקרשט זיינע עסייאַסטישע רייד אין די ראַמאַנען עפעס אַ פיקאַנטן טעם פון אַ דערפאַ-רונג, וואָס איז העכסט-אינטיים און מעג פון דעסטוועגן דערציילט ווערן עפנטלעך.

א י צ י ק מ א נ ג ע ר

I

דאָס ליד

(עלעמענטן פון בױגראַפֿישן און לאַנדשאַפּטלעכן הינטערגראַונט)

א.

נישט אין בערלין, ווי עס איז טעותדיק פאַרשריבן געוואָרן אין זלמן רייזענס לעקסיקאָן, און אויך נישט „אין צוג צווישן איין סטאַנציע און דער צווייטער“, ווי מאַנגערן אליין האָט זיך אַמאָל שטיפעריש געוואָלט אַ שפּיל־טאָן מיט דער סענסאַציע־להוטקייט פון אַן אויספרעגער אין וואַרשע — נאָר איז אַ קעלער־שטוב פון „ירושלים ביים פּרוט“ ביים סאַמע אָנהייב פון אונ־דזער יאָרהונדערט האָט דאָס יונגע פאַרפאַלק הלל מאַנגער פון סטאַפּטשעט (סטאַפּטשאַטאַו־יאַבלאַנאַוו, קרייז קאַסעוו) און חוה וואַלינער פון קאַלאַמיי, געוואוינט אין טשערנאַוויץ, אין דער ייִדישער גאַס, און דאָרט איז ביי זיי אין דרייסיקסטן טאָג פון חודש מאַי פונעם יאָר 1901 געבוירן געוואָרן זייער בכור — דער שפּעטערדיקער „באַלאַדישער קאַמאַנדיר“, די ערשטע קינד־הייט האָט מאַנגער פאַרבראַכט אין דער בוקאַווינער רעזידענץ־שטאַט און דאָרט האָבן פאַר דעם זיבן־יאָריקן ייִנגל (ער האָט אליין וועגן דעם שייַן און זינפול דערציילט ביי דער פייערונג פון דער טשערנאַוויצער שפּראַך־קאַנפּע־רענץ אין 1928), געשפּענסטיש פאַרבייגעשושט די לעבעדיקסטע גייסטער פון דער נייער ייִדיש־קולטור צו יענער צייט און האָבן מיט דער רעטעניש פון זייער גרויסקייט אויף דער וועלט און מיט דעם סוד פון זייער דאָיקייט אין טשערנאַוויץ געצערטלט די ערב־אַנונג פון אַ דיכטערישער שליחות אין קינד־דערישן געמיט.

פון טשערנאַוויץ צו דער מזרח־גאַליצישער קאַלאַמיי (די שטאַט פונעם זיידן פון דער מאַמעס צייט) איז אינגאַנצן אַנדערטהאַלבן שעה מיט דער באַן און פון דאַנען פאַרט מען עטלעכע שעה וועגס מיט אַקס באַרג־אַרויף און באַרג־אַראַפּ און נאָכאַמאָל באַרג־אַרויף איבער די ערשטע היגלען אַלץ טי־פער צו דער קייט פון די קאַרפּאַטן (די היים פונעם זיידן פון טאַטנס צד). דאָרט בלאַנדזשען די סערפענטינעס און סטעזשקעס, וווּ עס האָט מיט צוויי

הונדערט יאָר צוריק געוואַנדערט „סאַנקט־בעשט“, אַן איבערגעלאַדענער מיט
„גילדענע זעונגען אויפן פּאָן פון נאַכט“.

אין אַט דעם פּייזאַזש פון „צווישן קאַסעוון און קיטעוון“, וווּ די ווייט־
קייט פון איין ישוב צום אַנדערן יאָגט מיט פחד, וווּ עס שרעקט דעם גייער
זיין איינזאַמקייט צווישן שטיינערנע ווענט, וווּ עס פּלאַפּלט צום געמיט מיט
שוידער די פינצטערניש פון היילן — אין אַט דעם „מלכות פון נאַכט“ האָט
מאַנגער אויפגענומען אין זיך „דאָס ליכט פון די טונקעלע וועגן“ — די באַ־
לאַדישע זעונג.

„איצט האָב איך עס געפונען,
איצט איז עס אויף אייביק מיין,
דאָס ליכט פון די טונקעלע וועגן,
דער דינער, גאַלדענער שוין“.

(„שטערן אויפן דאָך“)

דעם דיכטערס לאַנד איז ווי איינער פון די עיקרדיקסטע עלעמענטן פון
פּסיכישער פּאַרמאַציע, נישט אַוועקצולייקענען פון דער ליטעראַרישער קריטיק,
און ערגעצוווּ מוז זיך אויך די פּאַרשפיצטע עסטעטיק און אונדזער ציטער־
דיקע אַליידישקייט אין אַ סך פּאַלן אַפּשטעלן און זיך אומקוקן אויף די פּרטים
פון נאַטור־פּייזאַזש, וואָס זענען אַפּט בכוח אַרויסצוהעלפן מיט אַ קלאַרן און
פּאַרטייטשערישן פּשט. מיר דאַכט, צום ביישפּיל, אַז עס איז זיכער נישט
קיין צופּאַל, וואָס צווישן די רוקנס פון בערג ווייעט די בעל־שם־מעשה בלויז
מיט דער טונקלקייט פון פּרישות און פון פּאַרהוילענע גענג, בשעת אונטערן
רחבותדיקן הימל פון סטעפּ אַטעמט זי מיט התגלות און מיט לעגענדע פון
וונדער. און אַזוי האָט, מן־הסתם נאָר דערפּאַר ווייל דעם זיידנס בויד האָט
זיך געקוילערט פון קאַלאַמיי אַלץ נענטער צו די שטעטלעך מיט בערג פּאַר
די אויגן, אין געמיט פון מאַנגערן, דעם קינד געקענט אויפקומען דער „זיסער
גרויל: צי פּירט מיך נישט דער זיידע צו דער עקידה?“ (הקדמה צו די „חומש־
לידער“). בלויז אין אַנגעזוכט פון אַ „הר המוריה“ האָט די חומש־אַסאַציאַ־
ציע געקענט אַזוי אַנגסטיק איינקלעמען די סענסיטיווע קינדערישע נשמה
מיט דער באַלאַדישער זעונג פון עקידה.

דאָרט, אויף דעם זיידע אברהם מאַנגערס קאַרפּאַטישע וועגן זעט דאָס
אייניקל, דער פּאַעט ווי —

„...די ווייסע כלות פון די בערג, זיי קלערן
ביים רוישן פונעם וואַסער אויס געפאַרן,

ווי אזוי צו בלענדן, פארפירן און פארנארן
די בלאַנדע קינדער פון די כאַמעס".

(„דעמערונג אין שפיגל“)

מאַנגערס באַליבטע דעפיניציע, אַז באַלאַדע איז די „וויזיע פון בלוט“, איז דערפאַר אַזוי וואָר וואָס שייך אים אַליין, ווייל ער האָט די זעונג איינ-געזאַפט אין זיך מיט דער לאַנדשאַפט-אַטמאָספּערע פון זיינע קינדער-יאָרן. און וואָס איז נאַטירלעכער און פאַרשטענדלעכער ווי אַז דווקא אַט די סביבה פון געשפּענסטער זאָל אויך איינוואַרצלען אין דעם קינד אַ בענקשאַפט צו ישוב און זאָל פאַרשטאַרקן אין אים די אַנונג פון דער שיינקייט און היילי-קייט פון וועלט און לעבן?

אַזוי איז געשען מיטן בעל-שם און אַזוי מיט איציק דעם פאַעט, אַז ווען ער

„לויפט דערנאָך צוריק מיט פרייד צום ישוב“,

איז עס אויף

אַנצוקלאַפן אויף טונקעלע ווענט די בשורה
אַז הייליק איז די וועלט און דריי מאָל שוין!

(„שטערן אויפן דאָך“)

איך וויל דערמיט זאָגן, אַז דער אַהין צו באַרג און קעריק צו ישוב אין זיידנס בויד סימבאָליזירן אין תוך ביידע עיקר-עלעמענטן פון מאַנגערס דיכ-טערישער שאַפונג: אי דעם צונויפשטויס מיט די אומהיימלעכע שאַטנס פון שרעק און אי דעם שלום-עליכם צו דער ליכטיקייט און היימישקייט פון שפּיל און חלום. מיט אַנדערע ווערטער: אויף יענע יאָזדעס „אַמאָל, אַמאָל אויף פּעריען אַוועק פון טשערנאָוויץ צום זיידן אויף אַפרו“ (הקדמה צו די „חומש-לידער“) האָט זיך אין געמיט פון דעם שפּעטערן גרויסן ייִדיש-טרוּבאָדור געזאַמענט די אַרגאַנישע באַגעגעניש פון אַ קינדערישן שמייכל מיטן לעבנס באַלאַדישן נעפל און דער באַהעפט פון אַ פּחד-האַלוצינאַציע מיט דער שטי-פּערישער געזונטקייט פון פּאַלקס-ליד.

ב.

סטאַפּטשעט — דער פּייזאַזש פון באַלאַדע. דער ישוב ווידער, די סאָ-ציאַלע לאַנדשאַפט פון פּאַלקס-ליד, איז יאָס, די קרוינשטאַט פון מאַלדאַווע, ווהין מאַנגערס פּאַטער הלל האָט אַריבערגעפירט זיין וואַרשטאַט ביים אַנ-

הייב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַוודאי שפילט אויף דעם השפעה־
הינטערגרונט פון מאַנגערס ליד אַ גרויסע ראַלע דער פּאַקט וואָס

„די גאַלדענע פּאַווע, די בריה,
שטייט אויפן שניידערס דאָך,
און זיבן שניידער־געזעלן
שטייען פאַר איר „האַפּטאָך“

(„וואַלקנס איבערן דאָך“)

דאָס הייסט, וואָס דעם טאַטנס וואַרשטאַט איז אויך געווען אַ לאַבאַראַטאָריע
פון געזאַנג און וואָס „זיין עקסעלענץ“ דער מאַגערער, קליינער שניידער־
מייסטער מיטן פּקחות־דיק־צעשמייכלטן פנים איז אַלעמאַל אַליין געווען אַ
גאַנץ פלינקער גראַמען־מאַכער און האָט אין דער יוגנט אַפילו „פאַרפאַסט
זיינע פורים־שפילן און זיי געשפילט אינאיינעם מיט זיינע חברים“. אַבער
מיר גייט דאָ אונטערצושטרייכן, אַז דער דאָך פון שניידערס שטוב איז נישט
געווען חלילה דאָס איינציקע אָרט, וווּ דער פויגל וואָס סימבאָליזירט דאָס
ייִדישע פּאַלקס־ליד האָט געקאַנט אַוועקשטעלן זיין פוס, נאָר אַז די טערי־
טאַריע פון דער „גילדענער פּאַווע“ האָט זיך געשפּרייט אונטן איבער גאַנץ
יאַט, דער

„שטאַט מיט ווינקליק קרומע גאַסן,
פון זיינע פענצטער שטראַמט אַ זים דערמאַנען.
דאָ האָט געבליט טרובאַדורן־ליד און לייִד“.

(„שטערן אויפן דאָך“)

אַרום אויף די לאַנקעס — דער זיסער דאַינע־שפיל פונעם פּאַסטוכס
פייפל; אין די אַרעמע ייִדישע שטיבלעך ביי דער „רויטער בריק“ בייגט זיך
„שולמית“ (די אויסגעטרוימטע געשטאַלט פון אַלע יונגע ייִדישע טאַטעס)
איבער יאַנקעלעס וויגעלע און פאַרוויגט איר קינד מיט גאַלד־פּאַדנס האַרציקע
בענקשאַפֿט־ניגונים; און אין די קרעטשמעס ביי אַ גלעזל רעשן רומענישן
וויין זיצט „עמך“ און הערט זיך צו ווי דער אַלטער צימבאַליסט, וואָס האָט
נאָך פאַרכאַפט אים אַליין, וועלווען, שפילט און זינגט דעם זבאַראַזשערס
לידער.

ס'שטעלט זיך אַ באַרעכטיקטע פּראַגע: וואָס פאַראַ שייכות האָט די
צום טייל טומלדיקע השכלה־פּראַבלעמאַטיק פון „מקל נועם“ און „מקל
חובלים“ מיט דער „גילדענער פּאַווע“? דער ענטפּער איז: נישט נאָר אין די
יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, נאָר אַפילו דעמאַלט, מיט אַן ערך
דריי דורות צוריק, ווען די השכלה־טעמאַטיק איז נאָך געווען אַזוי אַקטועל

און דער מייסטער איז נאך אליין געשטאנען ביים טיש און האט פארגעלייענט פארן עולם זיינע גראמען — האט צו די יידן אין די יאסער און בוקארעשטער קרעטשמעס אויך נישט דערגרייכט דער ליארעם פון געזעלשאפטלעכער פא- לעמיק אין וועלוולס פערזן. דאס פובליקום פון מאַלדאָווע און וואלאכיי האט פון זבאָראָזשערס „דעם רבי ר' בערס שגעון“ אַרויסגעהערט פונקט ווי שפּע- טער פון גאַלדפּאָדענס אַ ביבלישער אַפּערעטע, בלויז דעם כישוף־ריטם פון אַ מעשה, וואָס האָט זיך פּאַרלאָפּן, אַרויסגעהערט בלויז דעם פרומען קלאַנג פּיך תפילה און בענקעניש, די פּאַרשייטע פּריילעכקייט פון וויין און דעם טאָן פון מער זעלבסט־צער ווי זעלבסט־חזוק איבער דער אייביקער מענטשלעכער געקרויודעטקייט אויף גאָטס וועלט. דאָס וויל זאָגן, אַז וועלוולס געסט אין די רומענישע קרעטשמעס האָבן גענאָסן זיין היימישע קונסט און נישט זיין פרעמדע, אויסלענדישע אידיישקייט.

די אין „דריבנעטשקע“ נישט שטאַרק באַהאַונטע יאַסער בעל־מלאכהס אין די „פּאַרדייטשטע“ סוחרים פון בוקארעשט האָבן זבאָראָזשערס לידער אַריינגעוועבט אין זייער אייגענער יידישקייט־שטימונג און וועלוולס פּערזן האָבן אַזוי אַרום אייגנטלעך נישט דערגרייכט וואָס זיי האָבן געוואָלט, נאָר פּאַרקערט. אויסן געווען איז זבאָראָזשער־ערנאָנצס פּאַעזיע צו וועקן רעוואָלט און שנאה צו עפעס, וואָס איז נאָך פּאַראַן און האַלט אָן די ממשלה — אין גאַליציע, און געשפּיזט האָט ער די בענקשאַפט און ליבשאַפט צו עפעס, וואָס פּאַרלירט די הערשאַפט און האַלט אין פּאַרגיין — אין רומעניע. און טאַקע ווייל יידיש־רומעניע האָט געלאָזט אינדרויסן וועלוולס צייטלעכע השכלה־טעמאַטיק און האָט בלויז אויפגענומען דאָס איבערצייטלעך קינסטלערישע און דאָס, וואָס איז געווען נאָענט צום פּאַלקס־געמיט, איך מיין, דאָס פּאַלקס־לידעריש־פּרימיטיווע און דאָס פּאַלקס־לידעריש־סטיליזירטע אין „מקל נועם“ און אין „מקל חובלים“ — דערפאַר האָט די השפּעה פון זיין געזאַנג איבער־געדיוערט די צייט פון כמעט דריי דורות און זיין געשטאַלט האָט אינאיינעם מיט גאַלדפּאָדענס געקאָנט אַריינגיין אין דער גאַלעריע פון איציק מאַנגערס ליטעראַרישע אבות.

שטרענג כראַנאַלאָגיש איז מאַנגער דער צווייטער יידיש־דיכטער, וואָס אַלט־רומעניע האָט אַרויסגעגעבן. אויב אָבער מיר זאָלן זיך נישט נאָכנעמען נאָך דער מעטריקע, נאָר זאָלן אין זינען האָבן רומעניע ווי אַ קינסטלעריש־פּסיכישן עלעמענט פון שאַפּונג, איז נישט דער אין מאַלדאָווע געבוירענער יעקב גראַפּער, נאָר דער מיט צען יאָר יינגערער און ערשט אין בר־מצווה־עלטער אַהין איינגעוואַנדערטער איציק מאַנגער — דער ערשטער, דער סאַמע ערשטער. עס האָט קיינער נישט פאַר אים און אַוודאי קיינער נישט מיט

אזא וונדערלעכן כוח פון יחידיש-עסטעטישער סובלימירונג ווי ער, נישט אויפגענומען אין זיך דעם „געניוס לאַצי“ פון דער יידישער אַלט־רומעניע.

די קלוגע און מרה־שחורהדיקע יידישקייט, וואָס דער בעלפער און דער כלי־קודש פון גאַליציע האָבן אַריבערגעבראַכט קיין מאַלאַווע (אינאיינעם, פאַרשטייט זיך, מיט אַ היפש ביסל פאַראַכטונג פאַרן „עם־הארץ“), איז פאַר דעם ערד־פאַכטער און בעל־מלאכה דאָ געבליבן אַ הויכער אויסלענדישער ענין קיים צו דערגרייכן מיט אַ געמאַטערטער ברכה אויף דער תורה. האָט טאַקע דער מאַלאַווישער ישובניק זיך דורכגעריסן צו זיין גאָט דורך אַלע פאַר־האַנגען, וואָס דער גאַליצישער בעלפער האָט פאַר אים אַראָפּגעלאָזט, נישט אַנדערש ווי דער „דאַרפֿס־צריק“ פון דער לעגענדע — מיטן כוח פון אַ פייף פון גאַנצן האַרץ, מיט די פייערדיקע וואַלעך־ניגונדלעך, מיט די פאַרשייטע האַראַריקודלעך און מיט די פאַרבענקטע, זיסע דאַינע־זמרלעך, וואָס ער האָט איבערגענומען פון זיינע גויישע שכנים, האָט ער בעסער ווי מיט אַלע אַנדערע שליסלען געקאָנט עפענען פאַר זיך די צויבער־שלעסער פון חומש און פון אַלע אַנדערע הייליקע ספרים, וואָס וועגן זיי האָט דער גאַליצישער מלמד אים מיט אַזויפיל גוזמאָ דערציילט. וו יי ל געשיכטע און גורל האָבן דעם יידישן פּאַלקס־מענטש פון אַלט־רומעניע אַזוי פאַרמירט, אַז

„דער עיקר איז דאָס קינדישע געמיט,
וואָס גלויבט די שמערן און גלויבט דעם ליד
און ווייס, אַז גאָט איז מעכטיק און איז גרויס“,

(וואַלקנס איבערן דאָך)

דערפאַר האָט זיין באַגעגעניש מיט אברהם גאַלדפּאַדענען אויף די בינע־ברעטער אין יאַסער זומער־גאַרטן „לאַ פּאַמול ווערדע“ (צום גרינעם בוים) געקאָנט ווערן אַזאָ היסטאָרישער קולטור־דערפּאַלג. די „גאַלדפּאַדעניאַדע“ האָט אַריינגעבראַכט אין התפעלות יידיש־מאַלאַווע און געצווונגען „פּלוצים — אַלע אויף די קני“, וואָרום איר אויפטו איז געווען לויט מאַנגערס זייער געלונגענער פּאַעטישער פאַרמולירונג:

„אין אַ בלאַען שמערן־קלייד
גייט שולמית הויך און גלייך,
ווי די מאַמע רחל גייט,
אין דער האַנט אַ זיידן שמריקל
(ס'ציטערט שמיל איר שוואַרצע ברעם),

זי פירט דאָס גאַלדענע ציגעלע
איבערן ווייסן שניי אַהיים..."

(שטערן אויפן דאָר)

גאַלדפאַדן האָט פאַרן ייִדישן עולם פון יאָס אינסצעניזירט די הויכע פרשה חומש פון אויסלאַנד און אַריינגעכישופט אין בעלפערס סדרה פון דער וואָך היימישע און נאָענטע געשטאַלטן, וואָס האָבן עלעהיי אַ בעל-הבית אָדער אַ בעל-מלאכה פון דער מאָלדאָווישער קרוינשטאַט געטרוערט מיטן נאָגעדיקן לשון פון דער דאַינע און געכאַפט אַ טענצל אויף דעם "אַלע אינאיינעם"-שטייגער פון דער האַראָ.

מיר דאַכט, אַז נאָר אין רומעניע, דער מדינה, האָט געקאַנט דורכגעפירט ווערן דער אויסטערלישער שידוך צווישן דעם "גילדענעם ציגעלע" און דעם "הייליקן חומש", וואָרום דאָ איז דאָס פאַלקס-לידערישע און טעאַטראַלישע געווען אַ מין פרומער פירוש צו דער אַפיציעלער ייִדישקייט, פונקט ווי דעם פאַסטוכס חלום-פייפל און דעם האַידוקס רעבעלישער געזאַנג — אַן אויס-טייטש און ערגעצוווּ אַ דורכליכטיקונג פון דער בלייערנער פראַוואַסלאַוונער קלויסטער-מיסטעריע.

ווען איציק מאַנגער האָט אַן ערד זעכציק יאָר נאָך גאַלדפאַדענען גע-שריבן זיינע חומש-און מגילה-לידער, האָט ער זיי פאַרפלאַנצט נישט אין מאָלדאָווישן, נאָר אין דעם מזרח-גאַליצישן פּיינזאָש פון זיינע עלטערן. ער האָט מיט רעכט געפילט, אַז דעם ספּעקטאַקל מיט "די בערד פון די אבות און די שטערנטיכלעך פון די אמהות" וואָלט אין מאָלדאָווע פאַרפעלט די אַרומיקע שטייגער-דעקאָראַציע און עס וואָלט געוואָרן אַ פאַרשטעלונג אָן גרים און אילוזיע. וואָרום ייִדישע בערד און פרומע שטערנטיכלעך זענען ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה שוין כמעט נישט געווען בנמצא אין רומעניע. די ייִדיש-פרומע לאַנדשאַפט האָט עפּעס אין עטלעכע געציילטע יאָרן פון עמאַנציפּאַציע-אויסדוכטעניש גענומען אונטערגיין און

"קוים, קוים וואָס מען קען איר אַמעם הערן,
אַלץ אין איר איז אויסגעשעפט און מיד".

(וואַלקנס איבערן דאָר)

עס האָט מאַנגערן, דעם דיכטער, זיכער גענוצט וואָס ער איז (ביים סוף פון די צוואַנציקער יאָרן) באַצייטנס אַנטרונען געוואָרן פון דער "מידער לאַנד-שאַפט" אין רומעניע צו דער לעבעדיקייט פון דעם פּויליש-ייִדישן שטייגער. אַבער פונדעסטוועגן איז עס נישט סתם אַ מליצה לשם נוי, ווען דער דיכטער פון די "חומש-לידער" שטרייכט אונטער, אַז זייער מחבר — איציק

מאנגער איז ער גענאנט, איין חוט אויס וואלאכיש לאַנד. וואָרום „דער חוט אויס וואלאכיש לאַנד“, דאָס איז דער סימבאָל פונעם פּאָלקס-ליד-פּרימיטיוו, וואָס מאַנגער האָט אים אין זיך אויפגענומען אין יאָס אין עלטער צווישן בר-מצווה און שמונה-עשרה לחופה און אים דערנאָך, מיט פופצן יאָר רייפער, אַריינגעוועבט אין די חומש-מעשיות און אין די חומש-געשטאַלטן, אַריינגעוועבט מיט אַן אויסנעמלעכער ראַפּינירטקייט און מיט אַן אומפאַרגלייכלעכער וויר-טואַזיטעט אין פּרט פון לויטערער שפּראַך-פּשטות און פון אינטימער באַהעפּ-טונג צווישן קלאַנג און מאַטיוו. די לאַנדשאַפט, דער דרויסנדיקער גרים און די דעקאָראַציעס פון די „חומש-לידער“ זענען טאַקע פון מזרח-גאַליציע, אָבער די אינעווייניקסטע מוזיק פון די געשטאַלטן, די פּאַעטישע אינספּיראַציע צו זיי איז אויפגעגאַנגען אין מאַנגערן פונעם זעלישן פּייזאַזש אין דעם מאַלאַוויש-יידישן ישוב.

און אין יענע וויזיע-באַגעגענישן אין יאָס מיט די שאַטנס פון גאַלד-פּאַדנס ליטעראַרישע פּאַרשוינען און מיט די שאַטנס פון די רעפּרעזענטאַ-טיווסטע „פּאַמול ווערדע“-באַזוכער, כּנאמר:

„שניידער-יונגען, שוסמער-יונגען,
נאָדלען, דראַטוועס אין די הענט,
גייען פאַרויס און זיי זינגען:
„וויינט און קלאַנג, איר ציונס-מעכמער.“

(„שטערן אויפן דאָך“)

וואַרצלט ערגעצווו מאַנגערס טעאַטראַליש-העראַישע געשטאַלט פון פּאַס-טריגתא, וואָס „די אַפּיזיעלע מגילה-שרייבער האָבן פאַרשוויגן“, ווייל זיי האָבן נישט דערזען די אַלע זיבן פּאָלקס-ליד-חנען פון בענקשאַפט, פון טרויער און — פון דאָן קיכאַטישקייט, וואָס מיניען זיך אין דעם יידיש-מאַלאַווישן שניידער-יונג.

און מיר דאַכט זיך, אַז אין דער דאָזיקער „שטיפּעריי מיט די גרייז-גרויע בערד“ אין די חומש און אין די מגילה-לידער ברעכט זיך ערגעצווו איבער אויף אַ זייער דינעם און סובטילן אופן אויך דער האַידוקן-געזאַנג פון דער אַלט-רומענישער לאַנדשאַפט. עס איז דאָס געזאַנג, וואָס זיינע עיקר-עלעמענטן זענען כּוּליגאַנישער זשעסט און הייליק-רעליגיעזער ציטער. מיט צוויי יאָר פאַר די „חומש-לידער“ קומט די נאָר וואָס דערמאַנטע פּאַרונג פון הפּקרתאַן מיט טיפּער יראת-שמים, פון גאָט-לעסטערונג מיט גאָט-בענקשאַפט, צום אויסדרוק אין מאַנגערס „לאַמטערן אין ווינט“ אין צוויי פון זיינע, לויט מיין מיינ, שטאַרקסטע און דורכנעמענדיקסטע לידער: „די תּפּילה פון איוואָן דעם שיכור“ און „ווי אַ מערדער“.

און ווייל די יוגנט-איבערלעבענישן פון סטאָפּטשעטער נאַטור און פון יאַסער קולטור-פייזאָזש האָבן אין מאַנגערן זעליש אַזוי גליקלעך געצייטיקט, און ווייל ער איז דערנאָך געווען בכוח דעם באַהעפט פון די דערמאָנטע געמיט-עלעמענטן קינסטלעריש אַזוי גוט צו רעאַליזירן, דערפאַר האָט ער געקענט דורכפירן אַזאַ רעוואָלוציע אין שטייגער פון דער „גילדענער פּאַווע“ און אַזוי אַנדערש, ווי אַלע פאַר אים, געשטאַלטיקן איר ביאַגראַפיע.

„אונטער יאַנקעלעס וויגעלע שטייט אַ גילדן ציגעלע, דאָס ציגעלע איז געפאַרן האַנדלען ראַזשינקעס מיט מאַנדלען“ — אַזוי האָט אונדז דערציילט און אונדז געזונגען די „גילדענע פּאַווע“, די „געטרייע היטערין פונעם יידישן פּאַלקס-ליד“, אַזוי אַן ערך אין אַלע אירע פרימיטיווע און סטיליזירטע וואַר-יאַנטן. אָבער וואָס האָט אָט דאָס „פּאַלקאַר-סוחרל“ געזען און וואָס האָט מיט אים געטראָפּן אויף זיין לאַנגער האַנדלס-נסיעה? וואָס האָט זיך דען געזאַלט טרעפּן, אַז „דאָס ציגעלע“ איז גאַרנישט אַרויסגעפאַרן, איז געבליבן זיצן אינדערהיים?

„דער טאַטע האָט געקויפט אַ ציגעלע
מיט יאָרן לאַנג צוריק,
אין חד-גדיאַ עם פאַרשפאַרט,
געבונדן אויף אַ שטריק“.

וואָס-זשע זאָל עס דערציילן, אַז

„זומער זעט עם נישט קיין גראַז,
און ווינטער — נישט קיין שניי“?

(וואַלקו איבערן דאָר“)

און טאַמער האָט דאָס יידישע פּאַלקס-ליד, אַדער זיין סטיליזירטער וואַר-יאַנט, זיך אַרויסגעכאַפט אַמאָל פון דער „חד גדיא“, האָט עס אויך נישט אַוועקגעשפּאַנט ווייט אין שטח און נאָר זעלטן ווען אַריינגעבלאַנדזשעט אין לעבן פונעם באַענטן גוי'שן שכן.

ערשט ביי מאַנגערן האָט דער סימבאָלישער פּויגל פונעם יידישן פּאַלקס-ליד — די „גילדענע פּאַווע“ — גענומען פּליען איבער לענדער און אונדז נישט נאָר געבראַכט אין איר שנאַבל געראַטענע איבערדיכטונגען פון פרעמדע בענקשאַפטן און פון פרעמדע טרויערן, ווי די „פעלקער זינגען“ וועגן זיי, נאָר אויך אַ גאַנצן פּאַק געשטאַלטן, וואָס איר דערשראַקן אויג האָט אויפגעקליבן אויף ווייטע און אויף היימישע וועגן.

די גאַנצע קייט פון באַלאַדישע פאַרשוינען, וואָס ציט זיך פונעם גאַסן-מיידל אין דער „טונקעלער אָסיען-נאַכט“ איבער די בעטלער-קינדער, וואָס

קלייבן די שמייכלען אין טאָרבעס אַרײַן, איבערן אַלטן האַידוק, וואָס ״פּליט ווי אַ וויכער, אַ ווינט איבער נאַכטישער ערד״, איבערן הויקער, וואָס ״שמייכלט צו די דעכער; ויהי ערב, ויהי בוקר״, איבערן מטורף, וואָס ״אין צעפּאַרענע שיך לויפט און שטאַמלט אַרײַן אין זיך״, איבערן יונגן סאַלדאַט, וואָס איז זיך מוסרנפּש פאַרן אמת פון זיין מיידלס גילדענע האָר, איבער דער טאַכטער פון סטרוזש פון פּאַוויע 10, וואָס איז אַמאַל געווען אין ״דערפּל אַ קאַרשנ-בוים״, און איבער די אַזויפּיל און אַזויפּיל-מאַליקע געשטאַלטן פון קריסטוסן און בעלשם ביי צו דעם זאַבלטאַווער ייד, וואָס איז אין אַ פּלי מיט די ווינטן פטור געוואָרן פון דער ערדס חורבן און שגעון — אַט די גאַנצע אויסגעפּיר-בערטע גאַלעריע פון שאַטנס און געשפּענסטער, דאַס איז נישט עפּעס אַנדערש ווי דער פּאַרכאַפּנדיקער סיפור-המעשה פון דעם, וואָס די ״גילדענע פּאַווע״ האָט אַלץ געזען און באַגעגנט אויף אירע דרייטע עסקורסיעס מיט דער מאַנגערישער מוזע איבער לענדער, געמיטער און קולטורן. און דער טויטער שניידער-געזעל לייבל בעקער, וואָס מאַנגער דערמאַנט אים מיט ליבשאַפט אין זיין אַרײַנפיר צו ״לאַמטערן אין ווינט״, מעג זיין באַרויקט און האָט נישט וואָס מורא צו האָבן טאַמער —

... די גאַלדענע פּאַווע
האַט פּאַרלוירן, צו איר שאַנד,
האַט פּאַרלוירן די גאַלדענע פעדער
אין אַ פרעמדן לאַנד״.

(דעמערונג אין שפּיגל)

עס איז אַזאַ מאַלעיר נישט געשען. עס קען דערויף עדות זאָגן דעם דיכ-טערס יינגערער ברודער, דער שניידער-געזעל נאַטע מאַנגער, וואָס האָט פון איציקס ערשטן שעפּערישן שפּאַן אָן, אים נאַכגעפּאַלגט מיט געטרייער פּרייד, מיט ראַפּינירטער פּאַרשטענדעניש און מיט קריטישער באַוווסטזיניקייט. וועגן אַט דער סכּנה, וואָס האָט געלויפּערט, אַז די אייגנטייט זאָל פּאַרפּאַלן ווערן אין געדיכטן וואַלד פון פרעמדע באַלאַדישע מאַטיוון, לאַזט מאַנגער נאַטען עפּעס דערציילן. די ״סימבאָלישע היטערין פּונעם יידישן פּאַלקס-ליד״ — ווערט איבערגעגעבן אין נאַטעס געזאַנג ״פון דער גילדערנער פּאַווע״ אין דעם בוך ״וואַלקן איבערן דאַך״ — האָט זיך פּאַרוועט מיטן קייסער פּראַנץ יאַזעפּס פּערד.

״וואָס פּליען אַזוי געשווינט
און זיי יאָגן אַריבער דעם וואַלקן, —
און זיי יאָגן אַריבער דעם ווינט״

וועגן דעם, ווער עס וועט פריער אַנקומען צום שניידערס הויז קיין סטאַפֿ-
טשעט. געוונען האָט די גילדענע פּאַווע, און דער קייסער איז פאַרהיידוּשט
און ממש געפּלעפט פון איר כּוח:

„דאַרט צווישן די בערג ליגט קאַסעוו
און אונטן אין מאָל ליגט סטאַפּטשעט
דער קייסער רייכט זיך די אויגן
און גלייכט נישט וואָס ער זעט“.

און אַז פּראַנץ יאַזעף וויל קיניגלעך באַצאַלן דעם געוועט מיט אַ גילדן
צלמל, ענטפּערט אים די פּאַווע מיט גרויס ווערדע, אַז אַ צלם אַפּילו פון
ריינסטן גאַלד איז איר נישט צום האַרצן. דער איינציקער שכר, וואָס זי בעט
זיך אויס, איז:

„אַז איר, די גילדענע פּאַווע,
מעג פּלוצן איבערן לאַנד
און פּראַנץ די ליבע-גרויסן
פריי פון קאַנט צו קאַנט“.

נאַטעס מעשה איז נישט בלויז „אַ שטיפּעריי אַזאַ“ מיט פּראַנץ יאַזעפּס
באַקנבערד, נאָר אויך דער סאַמע ערנסט וועגן מאַנגערס געראַנגל מיט דעם
אינטערנאַציאָנאַלן באַלאַדע-מאַטיוו — „די גרויסע פינצטערניש, וואָס איז
שוין מיליאָנען יאָרן אַלט“. עס איז די געשיכטע פון זיין געראַנגל און אויך
פון זיין נצחון. וואָרום אים איז געלונגען צו אַסימילירן, צו פאַרהיימישן די
פרעמדע שרעק מיטן כּוח פון אַן אייגענער יידישער פּאַרעם. דאַכט זיך אַזאַ
קאַטוילישער מאַטיוו, ממש אַ פרענסיס אַסיזישער סוזשעט, ווי אין „סאַנקט
בעש“ט, און דאַכט זיך, אַזאַ בפּירוש פרעמדער פּידל ווי נאַיע, דעם ציגיי-
נערס, וואָס אויף אים האָט מאַנגער אין זיין סאַמע ערשטן לידער-בוך אויפֿ-
געהאַנגען די גרויסע לירישע וועלט־טעמעס פון ליבע, בענקשאַפט און טרויער
— און דאָך מיט זיין גאַנצער „סאַנקטיטעט“ איז דער בעל־שם אונדזער
אייגענער יידישער בעל־שם און פון נאַיע ציגיינער ווייעט מיט היימישער
יידיש־כלי־זמרשער נאַענטקייט.

און דאָ ליגט טאַקע דער גוואַלד־אָונער מאַנגערישער נצחון אויפן שטח
פון באַלאַדע און פּאַלקס־ליד. די רייכקייט און פאַרצווייגטקייט פון זיינע באַ-
לאַדישע מאַטיוון האָבן דינאַמיזירט, ניי סטיליזירט און ניי געשטאַלטיקט
דאָס „גילדענע ציגעלע“ אין דער יידיש־פּאַעזיע און עס געהאַלפן אַרויספירן
פונעם אַלקער פון קליין־צופּרידנקייט אויף דער ברייטער אַרענע פון גרויסן
קינסטלערישן פאַרמעסט און דערגרייך. די יידיש־פרומקייט ווידער פון דער

בירן־שטאט: טשערנאָוויץ. דאָס קאַרפּאַטן־שטעטל האָט אין מאַנגער דעם נאָך געזונטער חיות, וואָס זיין מוזיקאַליש וואָרט שמייכלט צו אונדז אַרויס פון הינטער די שאַטנס און געשפּענסטער — אָט דאָס אַלץ, וואָס איז צו מאַנגערן געקומען פון זיין אַרגאַנישער צונויפגעוואַקסנקייט און פון זיין קינסטלעריש־באַוווסטזיניקער באַהעפטונג מיטן ייִדישן פּאָלקס־ליד, האָט מעגלעך געמאַכט, אַז מאַנגער זאָל סטאַביליזירן אין אונדזער ליטעראַטור נישט אַ באַלאַדע אויף ייִדיש, נאָר אַ ייִדישע באַלאַדע.

4.

וואָס שייך די קינסטלעריש־באַוווסטזיניקע חברשאַפט מיט דער „גילדע־נער פּאַווע“, מוזן סטאַפּטשעט און יאָס אַפּטרעטן די בכורה צו מאַנגערס גע־בירן־שטאט: טשערנאָוויץ. דאָס קאַרפּאַטן־שטעטל האָט אין מאַנגערן דעם דיכטער, פּאַרזאַמענט די באַלאַדישע וויזיע, די קרוינשטאַט פון מאַלאַדאָוע האָט אין אים צעבליט דעם פּאָלקס־ניגון, „ירושלים ביים פּרוט“ האָט פאַר־פּלאַנצט אין אים די אַנונג פון אַ שליחות און דערנאָך געצייטיקט אין איר פולער פּראַכט זיין פּאַעטישע קולטור־כוונה.

אין ייִדישן זינען איז מאַנגערס טשערנאָוויץ געווען די שטאַט פון ייִדיש־סאַציאַליסטישע פּאַרטייען, פון ד״ר נתן בירנבוים, פון שפּראַך־קאַנפּערענץ, פון ייִדיש־מלחמות אויף דער אוניווערסיטעט, פונעם היסטאָרישן קאַמף פאַר אַנערקענונג פון דער ייִדישער שפּראַך ביי דער פּאָלקס־ציילונג פון 1910 און דערנאָך אין די פּרילינגס־יאָרן פון נאַכן ערשטן וועלט־קריג — דער צענטער פון אַלע נאַציאָנאַלע שטרעבונגען פון דעם כמעט איינ־מיליאָניקן ייִדישן ישוב אין דער נייער רומענישער מלוכה. די פאַרשפּיצטע סענסיטיווקייט פון דעם פּאַעטישן קינד האָט די ייִדיש־פּאַעטיק פון 1908 און 1910 אַריינגעזאַפּט אין זיך דורכן טאַטנס גייסטיקער פאַראינטערעסירטקייט, אָבער דעם ייִדישן קולטור־חלום און דעם אַרגאַניזירטן ווילן צו ייִדיש פון דעם בוקאָווינער אינ־טעליגענט און פון דער בעסאַראַבער יוגנט פון 1920 און פון די עטלעכע ווייִ־טערע יאָרן האָט דער גיינצן־אַריקער דיכטער־אַנפּאַנגער אויפגענומען ווי אַ העכסט־אייגענעם און פּערזענלעכן ענין. עס האָט זיך דאָך געהאַנדלט, אַזוי צו זאַגן, וועגן זיין ליד, וואָס איז געוואָרן די באַרעכטיקונג און די סטימולירונג פונעם טרוים, די באַרעכטיקונג פאַרן קאַמף פונעם כלל.

מען מעג זיך פאַרגינען די פּסיכאָלאָגישע השערה — זי לייגט זיך אויפן שכל, — אַז ערגעצווו האָט דאָס געמיט פונעם יונגן דיכטער רעאַגירט אויף דער פּאָלקס־פּראַגראַמאַטישער „גאַלאַנטקייט“ צו זיין ליד מיט אַן אויפ־ציטער פון געדאַנקלעכער ריטערלעכקייט צו דער שעפּערישקייט פונעם פּאָלק.

אין תוך האָט דער דיכטער פונקט ווי דער קאלעקטיוו דערמיט בלויז געענטפערט מיט אַ מחשבה־פארמולע אויף עפעס, וואָס האָט זעליש פון לאַנג עקזיסטירט און זיך געריסן צו אויסדרוק, צו העכערן לעבן. דער כלל — אויף זיין בענקשאַפט צו ייִדישן געניוס. דער קינסטלער — אויף דעם אַנאַנימען געזאַנג פון דורות —

„שטיי אויף, פּאַעט! פאַרנעם דיין פליכט, די קרוינען,
זיי זענען דייע, לאַז זיי ניט פאַרוויאַנען
אין שטומע קברים, וווּ די טויטע וווינען“.

(דעמערונג אין שפּיגל)

„פונעם גאַנצן סכּום פּראָגן און פּראָבלעמען — האָט מאַנגער עטלעכע יאָר פאַר די ציטירטע פּערזן אין 1929 געשריבן אין זיינע „געציילטע ווער-טער“ (דאָס איז געווען אַ בלעטל, וואָס ער האָט דעמאָלט אַרױסגעגעבן אין טשערנאָוויץ לויטן מוסטער פון רומענישן דיכטער טודאַר אַרגעזיס „בילעטע דע פּאַפּאַגאַל“ (פּאַפּאַגאַל־צעטלען), וואָס האָבן דערשיינט אין בוקאַרעסט) — האָט מיך אַממײסטן גערירט דער טראַגישער גורל פון דער גילדענער פּאַ-ווע, „דער געטרייער היטערין פונעם ייִדישן פּאַלקס־ליד“.

און אין וואָס באַשטייט די טראַגישקייט פון איר גורל? „די גילדענע פּאַווע — קלאַגט זיך מאַנגער אין יענעם בריוו צו א. א., וואָס פון דאָרט שטאַמט דער נאָר-וואָס געבראַכטער ציטאַט — זינגט נאָך דערווייל איינזאַם ערגעצוווּ אין אַ ווינקל“. און ער איז מקנא די דייטשן פאַר הערדערס „שטי-מען דער פעלקער“ און פאַר „ערלקיניג“ און „לעאַנאַרע“ (אגב, מאַנגערס סאָלידע קענטעניש פון דער דייטשער ליטעראַטור דאָרף אויך אַוועקגעשטעלט ווערן אויפן קרעדיט־קאַנטאַ פון טשערנאָוויץ, דער דייטשער אוניווערזיטעט־שטאַט אין סלאַוויש־רומענישן מזרח).

די קנאַט־סופּרים צו געטע און בירגער האָט זיך זיכער געלוינט. דער קאַמפּלאַט, וואָס דער עטלעכע־און־צוואַנציק־יעריקער האָט אים דעמאָלט אַרגאַניזירט אין טשערנאָוויץ און אין בוקאַרעשט אויף אַהיימצוברענגען די גילדענע פּאַווע צוריק פון גלות, איז אין דעם פּערטל יאָרהונדערט „מאַנגער-יאַדע“ גאַנץ און אַזוי אויסטערליש שיין געלונגען. וואָס פאַר אַ בעסערער באַ-ווייז פאַר „פּדיון שבּוים“ פון דער גילדענער פּאַווע קען זיין, ווי דאָס, אַז מאַנגערס פּערזן איז היינט אפשר דער פּאַפּולערסטער ביי אַלע מינים ייִדישע לייענער און אַפילו אין געמײט פון דער ייִדישער יוגנט אין אַמעריקע? אויך אַט די שווערסטע און געפּערלעכסטע אַנטי־ייִדישע און אַנטי־פּאַעטישע באַ-ריקאַדע האָט מאַנגערס ליד דורכגעבראַכן.

שמואל אבא אַבערוואַ און הערשל זומעררוינט

(פון אַ רעדע צום יום־טוב פון מאַנעטערס זעכציק יאָר)

מיט איבער אַ פערטל יאָרהונדערט צוריק איז איציק מאַנגער, נאָך די ערשטע טרומפּאלע יאָרן אין דער ייִדישער פּוילן געקומען צוגאַסט אַהיים קיין רומעניע צו זיין טאַפּלטער משפּחה, צום טאַטן, „זיין עקסעלענץ, דעם שניידער־מייסטער“ ר' הלל, צום ברודער נטע, דעם ווונדערלעכן שניידער־געזעל, צו דער שיינער שוועסטער שיינדל און צו אונדז, זיינע ליטעראַרישע קרובים, אין טשערנאָוויץ און אין בוקאַרעסט. איך האָב מיט דעם דעמאַלט שוין באַרימטן פּאַעט, געהאַט אַ שמועס פאַר אונדזער בוקאַרעסטער צייט־שריפט „די וואָך“ און — פאַר מיין אייגענעם טאַגבוך.

מיר האָבן גערעדט וועגן די ייִדישע ישובים אין די באַלטישע לענדער, וואָס ער האָט אַקאַרשט געהאַט באַזוכט, וועגן דער ייִדישער פּוילן, וווּ ער איז זינט 1929 געווען אַ תושב און וועגן זיינע ליטעראַרישע פּלענער להבא. פון דעם שמועס זענען מיר פאַרבליבן אין זכרון און אויך אויפן פּאַפּיר מאַנגערס התפעלותדיקע רייד וועגן „די שטאַרקע שאַפּונגס־פּאַטענצן אין דער ייִדישער פּוילן, וואָס וועלן זיך נישט לאָזן דערוואַרגן אין די שווערסטע באַדינגונגען“ — רייד פון התפעלות, וואָס דער דעמאַלט 33־יאַריקער דיכטער האָט פאַר־ענדיקט מיט דעם אויסרוף „איך ווינטש יעדן פאַרדינסטפולן ייִדישן קינסטלער ער זאָל פּראַווען זיינעם אַ יוביליי אין פּוילן“.

איך דערמאָן מאַנגערס ווערטער פון באַגייסטערונג און פון ווונטשעוואַ־ניע אין דעם שמועס מיט מיר, ווייל די ביטערע און פיינפולע געשעענישן אין די יאָרן זינט דעמאַלט האָבן, אַזוי צו זאָגן, געביטן די מוזיק פון יענע ווער־טער. פון ברכה־פּאַטאַס זענען יענע רייד פון דעם יונגן דיכטער אַריבער צו זיגן פון עלעגיע און זיי לייענען זיך היינט ווי אַ מין „איכה ישבה“, אויף דעם שעפּערישן ייִדישן גענויס אין דער חרוב־געוואַרענער ירושלים ביי דער זוייסל און איך האַלט פאַר נייטיק צו דערמאָנען יענע ווערטער פון מאַנגערס שמועס מיט מיר, ווייל זיי זענען דער סימבאָלישער „זכר לחורבן“, וואָס טאָר נישט פעלן ווען מיר פּראַווען דעם גרויסן יום־טוב פון ייִדישער שעפּעריש־קייט, דעם זעכציקסטן געבוירנטאָג פון דעם פּאַעט איציק מאַנגער, און געבן אַ לויב און אַ דאַנק דער השגחה, וואָס האָט אויף אַלע וואַגל־און אַנטרינונג־וועגן באַשיצט און באַשירעמט דעם דיכטער און אים געבראַכט אַהער צו די

ברעגעס פון דער פרייער אַמעריקע אין דער מיט פון דעם גרעסטן ייִדישן ישוב אין דער וועלט.

דעמאָלט מיט זיבן־און־צוואַנציק יאָר צוריק איז דער דיכטער מאַנגער געשטאַנען ערב זיין צווייטן לידער־בוך „דעמערונג אין שפיגל“ און ער האָט אויף מיין פראַגע מכוח ווייטערע ליטעראַרישע פלענער געענטפערט מיט אַ זעלבסטבאַוווסטזיניקייט, וואָס איז אַ סך מאָל דאָס חן־פינטעלע פון גייסטיק־שעפּערישע, פון גייסטיק־הכנעהדיקע מענטשן, אַז — „מיין הויפט־ווערק וועלן ערשט זיין די פּאָלקסטימלעכע באַלאַדן, וואָס וועלן אַרומגעמען די באַלאַד־דעסקע אַקצענטן אַנגעהויבן פון דער ביבל ביז צו אונדזערע צייטן. עס וועט זיין אַ פאַרמעסט צו שאַפן דעם צווייטן ייִדישן פּאָלקס־עפּאָס נאָך פּרצעס פּאָלקסטימלעכע געשטאַלטן“.

און וואָס שייך די מאַטיוון און די קוואַלן פון דעם פּאָלקס־עפּאָס, וואָס דאַרף ווערן דער המשך פון פּרצעס „פּאָלקסטימלעכע“, האָט דער יונגער דיכטער אַנגעוויזן אויף אַ נאָך יונגערער עסיי זיינער געדרוקט אין זיין שפּילעוו־דיקער און אין תוך טיף־ערנסטער פון צייט־צו־צייט־צייטונג „געציילטע ווער־טער“, און איך האָב ביי מיר פאַרצייכנט, אַז דער שאַפונגס־קוואַל פאַר דער ייִדישער דיכטונג דאַרף זיין דער רייכער ייִדישער פּאָלקלאַר, וואָס זיין סימ־באַל איז די גילדענע פּאַווע.

די קראַפט פון דעם פּאָלקס־ליד איז שעפּעריש אַזאָ גוואַלטאַווע און דער עיקרשט אַזאָ חושמידיקע, אַז אַפילו — האָט מאַנגער ציטירט דעם דייטשן דיכטער ריינער מאַריאַ רילקע — אַזאָ אַסקעט ווי רילקע האָט פון איר נישט געקאַנט אַנטלויפן —

Magst Du auch sein
Weit ueber Land gefahren
Faellt es Dir nach Jahren
Stets wieder ein.

און דער יונגער דיכטער מאַנגער איז שוין דערפאַר אליין געווען גע־רעכט, ווייל די קינסטלערישע דערגרייכונג פון דעם רייפן פּאַעט מאַנגער האָט אין דער פולער מאָס באַרעכטיקט זיין עיקרים־טעאָריע פון ייִדישער דיכטונג.

איציק מאַנגער האָט אין זיינע חומש־לידער, אין זיינע מגילה־לידער, אין זיינע פּרעכטיקע געזאַנגען אויף דער קאַנווע פון מגילת רות, אין די לי־דער פון „וואַלקן איבערן דאָך“ און פון דער „שניידער־געזעל נאַטע מאַנגער זינגט“, אין די ראַמעאַ־בריוו אין פּערזן פון וועלוול זבאראזשער צו זיין יול־

יצטא, מלכהלע, דער שיינער, און אין דער אַנטאַלאַגיע פון „פעלקער זינגען“ און אין דעם האַרץ־רייסנדיקן און געמיט־דערהייבנדיקן „האַצמאַך־שפּיל“ — אין די אַלע אויסגערעכנטע ווערק זיינע, וואָס בילדן אינאיינעם מיט די ווערק פון עטלעכע אַנדערע געציילטע דיכטער דעם יסוד פון אומשטערבלעכקייט פון אונדזער ייִדיש־פּאָעזיע, האָט איציק מאַנגער מקיים געווען דעם צוזאַג פון מיט דריי צענדלינג יאָר צוריק. ער האָט צוריקגעבראַכט די „גילדענע פּאַווע“ צו איר מוטערלאַנד; די ייִדישע פּאַעזיע.

ווי קיינער פאַר אים און קיינער נאָך אים האָט איציק מאַנגער אין זיין ליד אויפן סאַמע ראַפּינירטסטן און קינסטלעריש סאַמע דינסטן אופן אַרויס־געבראַכט די גאַנצע סקאַלע פון געפילן און געמיט־שטימונגען פונעם ייִדישן פּאָלקס־ליד איבער אַלע דורות.

עס איז אין מאַנגערס ליד, זאָג איך, דאָ די פרייד און דער טרויער פון דורות ייִדישן פּאָלקס־געזאַנג. וואַרים אַזוי פריידיק און אַזוי טרויעריק אינ־איינעם, וואָס דאָס איז די העכסטע מדרגה, סיי פון פרייד און סיי פון טרויער, קאָן גאָר דאָס ליד פון איין דיכטער נישט זיין.

און אַ מעשה, וואָס זאָל זיין אַזוי טרויעריק און שיין ווי די מעשה פון שמואל אבא אַבערוואָ און פון הערשל זומעררוינט, קאָן זיך נישט טרעפן בלויז מיט איין מענטש און אַפילו נישט בלויז מיט איין דור. דאָס זענען פּאַנטאַס־טישוואַרע מעשיות, וואָס זייערע געשעענישן ברענען זיך אויס אין געמיט פון גענעראַציעס און זיי וואַרטן אויפן דיכטער ער זאָל זיי געשטאַלטיקן און זיי געבן אַ קינסטלערשן תיקון מיט זיין וואַרט און מיט זיין אייגענעם נשמה־ניגון.

קולטור־רענעסאַנס בכלל, און ליטעראַטור ווי אַ טייל פון קולטור־אויפֿלעב, גייט אויף צוויי וועגן, דעם וועג פון נגלה און פון נסתר. פּרץ האָט, דוכט זיך, די צוויי וועגן אַנגערופן דער שפּאַציר־וועג און דער טוריסטן־וועג. דער שפּאַציר־וועג ציט זיך ברייט און אַפּן איבער די לאַנדשאַפטן פון גייסט און געשיכטע; דער טוריסטן־וועג שלענגלט זיך סודותדיק איבער די סטעזשקעס פון פּאָלקישן געדאַנק און געפיל.

דאָס זענען, פאַרשטייט זיך, נישט מער ווי אַבסטראַקטע פאַרמולעס. איך וועל זיי פרווון מאַכן ממשותדיקער, מיט היסטאָרישע ביישפּילן. דער אַרשטער ביישפּיל איז דער איטאַליענישער רענעסאַנס, וואָס זיין נגלהדיקער וועג איז געווען דער אומקער צו די דענק־און שפּראַך־פאַרמען פון דער אַב־טיקער וועלט און די באַניונג פונעם קלאַסישן לעבנס־סטייל.

אַבער דער נסתרדיקער און היסטאָריש ציל־זיכערער וועג איז געווען די ערוואַכונג פון דער איטאַליענישער פּאָלקסטימלעכקייט אין געפיל און אין

פארעם. די דאזיקע דערוואכונג פון דער איטאליענישער פאלקס-שפראך און פון דעם איטאליענישן פאלקס-ליד האט דערפירט דעם רענעסאנס צו אזא גרויסן ליטערארישן דערגרייך ווי עס איז דאס געווען דאנטע אליגייעריס פאנטאסטישע פאעמע וועגן לעבן פון די נשמות אין גיהנום און אין גן-עדן. אויף אונדזער אייגענעם יידישן פראנט פון קולטור-רענעסאנס האט די השכלה געפירט דעם נגלהדיקן קאמף קעגן דער רבנישער דאגמאטיק און פאר דער באפרייונג פון יידישן געדאנק. אבער די אמתע יידישע פרייהייט-באווע-גויג, דער חסידזום, איז געגאנגען אויף דעם נסתרדיקן וועג און האט דעם אידעאל פון לעבנס-באנייונג דערטרעגן צום פאלק אין דעם סודות-געעהעפטן מענטעלע פון פאנטאסטישער ווונדער-מעשה און מיט דער אייגנארטיקער כישוף-מעלאדיע פון ניסימדיקע געשעענישן.

אט דעם דאנטע אליגייערישן און חסידישן גאנג צו שעפערשקייט און צו שעפערישער באנייונג האט אין דער יידיש-פראזע אויסגעקליבן יצחק ליי-בוש פריץ אין זיין "חסידיש" און נאך מער אין זיינע "פאלקסטימלעכע גע-שיכטן" און נאך אים און לעבן אים, אינאיינעם מיט צוויי, דריי אונדערע שעפער, אונדזער בעל-היובל, דער דיכטער איציק מאנגער אין דער "ווונדער-לעכער לעבנס-באשרייבונג פון שמואל אבא אבערוואך" און אין זיינע אויס-טערליש-שיינע מעשיות וועגן הערשל זומערווינט.

איך ווייס נישט ווי אזוי דאס איז געשען וואס אונדזער קריטיק, וואס האט בדרד-כלל אפגעשאצט דעם גרויסן קינסטלערישן ווערט פון מאנגערס ליד און האט אים, דעם זון פון זיין עקסעלענץ דעם שניידער-מייסטער, אוועק-געזעצט נישט בלויז אין מזרח פון אונדזער פאעזיע, נאר טאקע, ווי ס'קומט אים, אין דער סאמע נאענט פון אונדזער דיכטערישן ארון-קודש, האט פונ-דעסטוועגן נישט דערשאצט מאנגערן, דעם פראזע-געשטאלטער פון שמואל אבא אבערוואך און פון הערשל זומערווינט.

אפשר איז דאס דערפאר וואס די אויטאביאגראפיע פון שמואל אבא אבערוואך איז דערשינען מיט חדשים פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה און פאר דעם גרויסן יידישן חורבן, און מיר זענען דעמאלט נאך נישט געווען אזוי טיף טרויעריק און האבן, בכך, אויך נישט געקענט זיין אזוי הפקרדיק פריילעך ווי ס'פארגינט זיך דאס צו זיין מאנגערס העלד שמואל אבא אין זיינע מעשיות וועגן דער צייט, וואס ער האט ערב זיין געבוירן פארבראכט אין גן-עדן.

און די מעשיות וועגן הערשל זומערווינט — זיי זענען געווען געדרוקט בלויז אין זשורנאלן מיט א באגרענעצטער צירקולאציע און האבן מחמת אט דעם טעכנישן מאנגל נישט געפונען דעם וועג צו דער קריטיק, ווי אזוי עס זאל נישט זיין — איז עס בפירוש אן אויפטו פונעם יובל-קאמיטעט וואס

האָט צום יום־טוב פון דעם דיכטערס זעכציק יאָר אַרויסגעבראַכט פונדאָסניי אין אין בוכפּאַרעם די צוויי פּערל פון אונדזער ייִדיש־פּראָזע. עס זענען אין דער לעבנס־באַשרייבונג פון שמואל אבא אַבערוואָ פּאַראַן קאַפיטלען, וואָס האָבן וואַלטערישן אַראַמאַט, וואַלטערישן הומאַר און סאַר־קאַזם.

אַזאַ מעשה ווי וועגן דעם שור־הבר, וואָס האָט זיך געפּאַשעט אויף דער לאַנקע, און כאַסיע, די מלאַכטע, וואָס איז, ווי מאַנגער זאַגט, געווען מער בהמה פונעם שור־הבר און האָט מחמת גוטהאַרציקייט געגלעט דעם אחרית־הימימדיקן אַקס און האָט אים פּלוצים אַ שעפטשע־געטאַן אין אויער; משיח קומט! און דער שור־הבר האָט זיך דערשראַקן און גענומען אַנטלויפן אין גויישן גר־עזן אַריין —

„נאַש שור־הבר — האָט זיך הענזעל מלאַך געבעטן ביי דער גויישער גרענעץ־וואַך — איז אַריבער, געמאַכט אַ ויברח אין וואַש ראַי“, און די גויישע גרענעץ־וואַך האָט זיך צעלאַכט און וואַסיל אנגעל, דער צוגס־פירער האָט אַ שטרענגן געשריי געטאַן: „פּאַשאַל וואַן, זשיד פּאַרכאַטי“ — די מעשה האָט נישט בלויז וואַלטערישע אַקצענטן פון הומאַר און סאַרקאַזם און אַן אייגענע מחיהדיקע פּאַלקסטימלעכקייט העט פון די סאַמע ממעמקים, נאָר די מעשה איז אין די יאָרן זינט מאַנגער האָט זי געשריבן, איבער מאַיאַדאַנעק און ביז היינט, אויסגעוואַקסן סימבאָליש און מיניעט מיט כלערליי ביטערע, זעלבסט־אַפּשפעטערישע און אויך טרייסטנדיקע מוסר־השכלס צו אונדז און אונדזער לעבן.

און די מעשיות וועגן הערשל זומערווינט זענען, לפי דעת, דער שענ־סטער מיזוג פון געטלעכן הומאַר, פון ווונדערלעכער פּאַנטאַסטיק און פון וואַכעדיקער ווירקלעכקייט, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו לייענען אויף ייִדיש.

דאָס געשטאַלט פון דער שטיף־מאַמען, וואָס האָט אין יעדן הייזעריקן קריי פונעם האָן געזען נאָך אַ סימן, אַז זי האָט צו טאַן מיט אַ גילגול פון איר ערשטן מאַן, הערש מענדל ע"ה, ווייל אַזוי פּלעגט ער קרייען ווען מען פּלעגט אים מכבד זיין מיט אַן עליה, און הערשל זומערווינט אַליין, וואָס האָט אַן אויסבאַהאַלטענער אויפן בוידעם פאַר דער שטיף־מאַמעס גרימצאָרן און פאַר איר ליבע צום האָן געחלומט, אַז דער האָן עסט אויף די שטערן און — האָט געכאַפט קלעפּ פון דער שטיף־מאַמען, אַבער די שטערן האָט ער אַפּגעראַטע־וועט — מיט אַט די צוויי געשטאַלטן פליט מען פּאַעטיש גרינג און שיין און מיט אַ צעשמייכלט פנים איבערן אַלטן ייִדישן שטייגער און איבערן יונגן ייִדישן חלום און — דער קריטישער לייענער כאַפט זיך באַלד, אַז ער האָט

אין דעם פלי געזען ווייטקייטן און אריינגעקוקט אין טיפקייטן פון יידישער נשמה און יידישן לעבן.

איציק מאַנגערס מעשות וועגן שמואל אבא אַבערוואָ און הערשל זר מערווינט זענען אַ צווייטער, אַן אַנדערער אַספעקט פון דער יידישער פּאָלקס-טימלעכקייט, ווי פּרץ האָט זי געזען און פאַר אונדז אַנטפלעקט. פּרץ האָט געקוקט דורך גלעזער פון פּאַטאַס; מאַנגער — דורך דינע שייבלעך פון הומאַר.

פאַראַן אַ יש אומרים — און צווישן די זאַגערס געפינט זיך נישט קיין קלענערער ווי לודוויג בערנע — אַז אַן הומאַר קאַן אַ דיכטער נישט משפיע זיין אויף אַ פּאָלק, ווי גרויס דער דיכטער זאָל נישט זיין, און אַז מיט הומאַר דערזעט מען גאַט וווּ אַן אַנדערער הייבט נישט אָן צו אַנען, אַז ער איז דאָ. ס'קאַן זיין, אַז ס'איז אין דעם זאַג פאַראַן אַ היפש ביסל גוזמא, וואַרים, לפי דעתי, זענען אלה ואלה דברי אלקים חיים. סיי דער פּאַטעטיקער און סיי דער הומאַריסט באַגעגענען גאַט.

אַבער איין חילוק איז, בלי שום ספק, פאַראַן צווישן דער פּאַטעטישער און הומאַריסטישער גאַט-באַגעגעניש. דער פּאַטעטיקער שטייט צו גאַט אין אַ רעספּעקטפולער, איך וואַלט געזאַגט, אין אַ דראַמאַטישער דיסטאַנץ. דער מאַן פון הומאַר, און פון לירישן הומאַר — ער איז אַ נאַש-בראַט מיט גאַט. ער איז מיט גאַט פער דו, אוו ער, דער מאַן פון לירישן הומאַר, קאַן זיך ווי איציק מאַנגער, דער פּאַעט, פאַרגינען נישט בלויז צו טוישן זיך מיט גאַט מיט די נעמען, ווי אין זיין באַרימטער באַלאַדע וועגן איוואָן, דעם שיכור, נאָר אויך גאַענט און אוממיטלבאַר, ווי אַ יינגערער ברודער, אַ זאַג צו טאַן צי גאַט אין מאַמעלשון —

„גאַט, וואָס דיין איינציקע גרויסקייט איז,
וואָס דו ביסט פון בראשית אָן אַליין,
זע! אין די פּאַלדן פון דיין קלייד
וואַרף איך ווי אַ ממזר מיין געוויין.“

און דאָס, וואָס פון מאַנגערס הומאַר הערט זיך אַרויס, ווי ביי שלום-עליכמען, זיין געוויין, און געוויין און געלעכטער מישן זיך ביי אים ווי ביים באַשאַפער פון טוביהן, דאָס איז נישט בלויז שלום-עליכמס, נאָר אויך מאַנגערס דיכטערישע גרויסקייט.

דער דיכטער מאַטל סאַקציער

דער היינט דריי-און-פופציק-יעריקער מאַטל סאַקציער איז צווישן די יונגע אין אונדזער בוקאַרעשטער ליטעראַטור-חברותא געווען דער עלטסטער און שוין אַ שטיק „ביוואַלע“.

סאַקציער איז געקומען קיין בוקאַרעשט נישט דירעקט פון זיין בעסאַראַ-בער שטעטל לעאַווע. ער האָט שוין פאַר בוקאַרעשט אָפגעניצט דעוועט עטלעכע יאָר אין פאַריו, זיך דאַרט, ווי דער שטייגער איז, גוט אָנגעבידעוועט, אָבער דערפאַר געזען אַ וועלט, געהערט, געלערנט און איבערגעלעבט אַ סך, און זיך אומגעקערט אַהיים מיטן ערשטן פעקל רייפע לידער, וואָס זענען דערנאָך אַריין אין זיין ערשטער און איינציקער לידער-זאַמלונג „דערפאַר“ (בוקאַרעשט, 1936). ווי אַ באַזונדערער ציקל אונטערן נאָמען „מאַנסאַרדע-עלעגיעס“.

צו דעם דאָזיקן ציקל עלעגיעס וועגן ליבע און נויט אין פאַריו זענען אין בוך נאָך צוגעקומען מייסטנס שפעטערע לידער וועגן דיכטערס חברשאַפט און רוגזע מיטן שטעטל.

אין אַט די לידער גיט אונדז סאַקציער, אַזוי צו זאָגן, צו פאַרשטיין דעם כּוד פון זיין פאַעטישער פאַרקניפּטקייט מיטן שטעטל און דעם מאַטיוו פון זיין אידעישן פאַנאַנדערגאַנג מיט אים —

...ניט דערפאַר, ווייל מיט יהוּם-כּריוו זיך איבערנעמען היינט
די מאַדע,

איך צו מיינע זיידעס זינג די אַדע.
נאָר ווייל פון זיי צו לידער איך די ליכשאַפט האָב,
צו סמראַפן וואָס מיט זאָרג געשניצט פון קינדהייט פּריסמער“.

און צעשניידט האָט ער זיך מיטן שטעטל, איז אונדז דער דיכטער מסביר,
דערפאַר, ווייל ער האָט פון זיך אַראַפּגעוואָרפן די „ירושדיקע פאַראורטיילן“
און האָט זיך באַהעפּט מיט דער אידעיע און מיט —

„יענע מעשות, וואָס האָב שוין געהערט אין טאַמנס
שווייסיקן וואַרשמאַט
וועגן אַלע באַטווינס, לעקערט — העלדן נאָענטע, רעאַלע.

דער נאָמען „דערפאַר“ פון זיין בוך לידער האָט, הייסט עס, געדאַרפט

באווייזן, וואס פאר א נאענטע, רעאלע שייכות דער דיכטער סאקציער האט צו דער וועלט פון אידייען און מעשים אן „ירושהדיקע פאראורטיילן“.

אין דער אמתן אבער, אזוי ווי איך האב אים געזען, איז אט דער מיטל-וואקסיקער איידעלער יונגערמאן מיט די קוטשעראווע האר פון א שעמעוודיקן יידישן בחור און מיט די אומעטיק-פארשייטע אויגן פון א גרויס-שטאטישן באהעמיען, געווען אלץ אין דער וועלט, נאר נישט קיין איבעררייסער מיט גייסטיקער ירושה און גאר נישט קיין זיכערער „דערפאר“-פארמולירער. ער איז על פי זיין פאעטישער נאטור געווען נישט קיין לעסטערער, נאר א באקלאגער, נישט קיין האפערדיקער אויסטענהער, נאר א טרויעריקער זינ-גער מיט ליבשאפט און וועגן ליבע.

זענען טאקע די שענסטע און געראטנסטע לידער אין סאקציערס „דער פאר“ יענע „מאנסארדע-עלעגיעס“, אין וועלכע עס ווערן באזונגען די ליבע-באגעגענישן צווישן דעם דיכטער-פאבריק-ארבעטער און דער סטודענטקע פון דער סארבאנע, דארט אויפן פאריזער סקווער, ווען —

„זיך אראפגעלאזט אויף שטאט האט שמילע זומער-נאכט
און דעם הימל איבער איר פארשרויפט, פארמאכט
ווי א פאקערשקע — הערמעטיש“.

און די שענסטע און געראטנסטע זענען אויך יענע לידער, ווו ס'זינגט ארויס אן שום אידיישע רעזערוואציעס סאקציערס אדע צום שטעטל און צו די זיידעס. אין יענע לידער קומען צום אויסדרוק אי דעם דיכטערס קאנקרעטער אימאזש און אי זיינע סוגעסטיווע מעטאפארן און דארט איז אויך זיין פאעטישע שפראך צום קלארסטן און לויטערסטן.

סאקציערס יחוס-בריוו איז דווקא געווען אין ריטם מיט די אידייען און מיט דער געזעלשאפטלעכער סביבה פון זיין „דערפאר“. זיינע זיידעס

„זיי געוועזן הארעפאשנע יידן,
בעלי-מלאכהם סאמע“.

אין דעם שטעטל לעאווע, אין דעם דרום-בעסאראבישן קרייז איזמאיל, ווו דעם דיכטערס משפחה האט געווינט זינט דורות, איז זיין פאטער, אברהם סאקציער, געווען א שניידער, באגלייך מיט זיין טאטן און מיט זיין זיידן פאר אים.

א שניידער, אבער — אויך איינער פון די אנגעזעענסטע יידן אין שטעטל. קודם האט אברהם סאקציער געשפילט א ראל אין יידישן און אין אלגעמיין-

געזעלשאַפּטלעכן לעבן. ער האָט פאַרנומען אַן אויבנאַן פּלאַץ אין דער פּאַר-
שטייערשאַפט פון דער ייִדישער קהילה און איז געווען דער וויצע־בירגער-
מייסטער פונעם שטעטל.

און אַחוץ דעם האָט דער שניידער סאַקציער געהאַט אויך גייסטיקן יחוס
עצמו. ער איז געווען אַן אַלטער חובב־ציון, אַ משכיל, אַ קורא ותיק פון דער
העברעיִשער און צום טייל אויך פון דער ייִדישער ליטעראַטור און — אַ פּער-
זענלעכער פּריינט און תּלמיד פון יהודה שטיינבערג.

יהודה שטיינבערג האָט אין די ערשטע יאָרן פונעם איצטיקן יאָרהונ-
דערט געלערנט אַ שטיקל צייט אין לעאַווע און האָט דאָרט באַוווּזן אויפצו-
שטעלן ממש אַ גאַנצן דור פון הייסע העברעיִש־לייענער און פון נאָך הייסערע
שטיינבערג־פאַרערער.

ווען מיר איז צווישן ביידע וועלט־מלחמות אויסגעקומען צו זיין אין
לעאַווע, איז די דאָזיקע פאַרערונג און ליבשאַפט צום מחבר פון „בעיר וביער“
געווען פּריש און לעבעדיק און עס האָט זיך באמת נישט געפּילט אין דעם
געמיט פון די פאַרערער, אַז זינט יהודה שטיינבערגס לערעריי אין לעאַווע
זענען שוין פאַרביי דריי־צענדליק יאָר און אַז דער מיט אַזויפּיל יונגער ליב-
שאַפט אַרומגערינגלטער דערציילער איז שוין טויט אַ פּערטל יאָרהונדערט.
קיין גרעסער גליק ווי קינדער, וואָס גיבן זיך אָפּ מיט געזעלשאַפּטלעכ-
קייט און מיט ליטעראַטור, האָט פאַר אברהם סאַקציערן, דעם פּריינט פון
שרייבער און דיכטער, באמת נישט געקאָנט זיין.

פון דעם שניידערס דריי זין איז דער „געזעלשאַפּטלעכער בראַנד“ גע-
ווען דער מיטלסטער. ער האָט משפּיע געווען אויף דעם עלטסטן, דעם דיכטער,
און האָט אויך געלערנט מיטן ייִנגסטן די טעאָריע פון דער וועלט־באַפּרייונג.
אַלע דריי בנינים אינאיינעם האָבן היפּשלעך אַ תּל געמאַכט פונעם טאַטנס
חיבת־ציון און פון זיין העברעיִשער השכלה. זיי האָבן אים אַריבערגעצויגן
אויף זייער „וועלט־באַפּרייערשער“ זייט.
מאַטל, דער דיכטער, דערציילט וועגן דעם אין איינעם פון זיינע לידער,

אַז —

„זאַכט, אינטיים,
שמועסן לאַנג מיט אים
און אַמאָל איך דערהער נאָך ספּק איז זיין שמים,
מיט געמאַכטן ערנסט זאָג, צי שטיפּעריש־איראַניש:
חבר־טאַמע,

טראַגסט נאָך יענע געלע לאַמע
וואָס איז געפאַרבט אינטעליגענטיש-בטלניש..."

און דער טאַטע האָט זיך, ווי געזאָגט, צוגעהערט צו די קינדער...

פון די דריי קינדער איז דער יינגסטער געשטאַרבן אויף דער פּראַלעטאַר-
רישער קראַנקייט. דער מיטלסטער איז אָנהייב די דרייסיקער יאָרן אַוועק אין
זיין טרוים-לאַנד, אין סאַוועטן-פאַרבאַנד. פון דאָרט געשריבן וועגן דער נייער
מאַסקווער אונטערגרונט-באַן, וואָס ער האָט געהאַלפּן בויען און דערנאָך —
דערנאָך האָט מען אים „גערייניקט" און ער איז ערגעצווו פאַרפאַלן געוואָרן.
אַז ס'איז געקומען „די באַפרייונג" — סאַוועט-רוסלאַנד האָט פאַרנומען
בעסאַראַביע און צפון-בוקאווינע, זענען פון דער משפּחה סאַקציער פאַרבליבן
בלויז צוויי: דער טאַטע און דער דיכטער.

דעם טאַטן האָבן אַנטאַנעסקוס לעגיאַנערן דעפּאַרטירט קיין טראַנסניס-
טריע און ער איז דאָרט אויסגעגאַנגען פון קעלט, פון הונגער און פון קראַנק-
קייטן. דער זון, דער דיכטער, האָט זיך עוואַקוירט קיין אוּובעקיסטאַן, איז
איבערגעקומען די דאָרטיקע פּורעניות און האָט זיך דערנאָך באַזעצט אין קע-
שענעוו, דאָרט געאַרבעט איבער אַ גרעסער ווערק, אַ ראַמאַן אין פּערזן וועגן
זיינע זיידעס, די דורות שניידערס. דעם ראַמאַן האָט ער געהאַט אָנגעהויבן
אין בוקאַרעשט. פאַר חיונה-וועגן האָט ער געשריבן די טעקסטן פאַר דער
יידישער קליינקונסט-בינע אין קעשענעוו.

אין 1948 האָט מען דעם דיכטער מאַטל סאַקציער אינאיינעם מיט אַלע
אַנדערע יידיש-שעפּער אַרעסטירט און פאַרשיקט אין אַ צוואַנגס-לאַגער אין
ווייטן סיבירער צפון.

דער דיכטער ישראל עמיאַט איז פיר יאָר צייט געווען אין איין לאַגער
מיט סאַקציערן און ער שרייבט מיר דעם 4טן יולי 1958 אַ בריוו פון זיין איצ-
טיקן וווינאַרט אין ראַטשעסטער, ניו-יאָרק וועגן זיינע איבערלעבענישן אין
לאַגער און קומט אַלץ צוריק צו רעדן מיט התּפּעלות וועגן סאַקציערן —

„סאַקציער איז אויסער אַ טאַלאַנטפולער דיכטער — אַן איידעלער
מענטש מיט אַ גרויס הייס יידיש האַרץ. ער האָט אין לאַגער פיל מענטשן גע-
ראַטעוועט פון הונגער."

„דאָס איז אַ טייערע כּשרע נשמה, אויך משה בראַדערזאָן ז"ל האָט פון
אים אַ סך טובות געהאַט. סאַקציער איז געווען אין לאַגער דער שניידער און
דאָס איז דאָרט אַ גרויסער יחוס געווען."

אין 1953 האָט זיך סאקציער אומגעקערט פון פאַרשיקונג און ווינט היינט מיט זיין פרוי און מיט זיין קינסטלעריש-באַגאַבטן זון אין קעשענעוו. איבער אַזויפיל יאָרן פון צרות, פיין און ליידן איז דער דיכטער סאקציער צוריקגעקומען צו די "מאַנסאַרדע-עלעגיעס", צו די ליבע-לידער, וואָס זענען, ווי שוין דערמאָנט, דער שענסטער אָפטייל אין זיין בוך "דערפאַר".

מיינער און סאקציערס אַ בשותפותער באַקאַנטער, וואָס האָט זיך מיט אַ יאָר צוריק באַגעגנט מיטן דיכטער אין רוסלאַנד, האָט מיר געבראַכט פון אים אַ פעקל נייע ליבע-לידער, וואָס איינס פון זיי דרוק איך דאָ איבער, ווי אַן אַפּשלוס פון מיינע שורות וועגן סאקציערן און ווי אַ צייכן פונעם פּאַעטס נישט-פאַרויאַנעטער יונגשאַפט און פון זיין נישט אויסגערונגענער בענק-שאַפט נאָך דער זיס-ביטערער פרייד פון די "מאַנסאַרדע-עלעגיעס" —

"מיר דאַרפן שוין איינער דעם צווייטן נישט שווערן.
 קיין צוזאָג נישט געבן. קיין צייכן. קיין סימן.
 איינער אַקעגן דעם אַנדערן — אַריבערגעשווומען
 מיר זענען שוין אַלץ וואָס צעטיילט און דערווייטערט,
 פון בענקשאַפט געפרוּווט, פון בענקשאַפט געלייטערט...
 און איצטער אָן צווייפל, אָן מינדסטן חשד
 דריקט זי מיך, טוליעט צום לייב מיך צום מידן...
 וויל זי די וואַרעמקייט מיינע דערשפירן
 צאַפּלט זי, גלייך זי וואַלט מורא געהאַט
 אויף אומוועגן טונקעלע ווידעראַמאָל מיך פאַרלירן.
 וועגן און אומוועגן. וויפיל איז מיר נאָך געגעבן?
 מיט וויפיל, מיט וויפיל געפרוּווט וועט נאָך ווערן מיין לעבן?"

דער דערציילער הערש לייב קאזשבער

„דער שוואַרצער, בייזער הינטערגרונט פון דעם טאָוול איז אין אייביקער גלייכגילטיקייט צו די ציפערן, וואָס ווערן אויף אים געבוירן: חשבונות קאָמ-פליצירטע, געבויטע מיט וויסן און אפילו מיט חריפות קומען אויף כדי נאָך אויגנבליקן פון לעבן צו פאַרשווינדן אינעם נישט-זיין, פאַרווישט צו ווערן מיטן שוואַם מיט דער זעלבער שפורלאַזיקייט, מיט וועלכער עס האָבן די שטר-רעמס פון צייט פאַרווישט שיינע און שטאַלצע אַלטערטום-שטעט.“

אַט די ווערטער פון טרויער, פון רעזיגנאַציע און דער עיקרשט פון שרעק פאַר דער בייזקייט און גלייכגילטיקייט פונעם „שוואַרצן טאָוול“ צו די „חשבר-נות, וואָס ווערן אויף אים געבוירן“ האָט הערש לייב קאזשבער אַריינגעשריבן אין דער איינציקער דערציילונג זיינער, וואָס איז אַרויס אין בוך-פאַרם*, און געקומען איז אַזוי, אַדער נאָך ערגער ווי קאזשבער האָט אין זיין פחד געאַנט. איך זאָג „נאָך ערגער“, וואָרום דער שוואַם האָט אַ וויש געטאַן צו פרי, נאָך איידער די ציפערן האָבן געהאַט רעכט צייט זיך אויסצושטעלן, זיך צו באַ-העפטן און אונדז צו געבן דעם שעפערשן חשבון פון דעם דערציילער הערש לייב קאזשבער. דער מלחמה-שטורעם האָט קאזשבערן אַרויסגעריסן פון טשער-נאָוויץ ווו ער האָט די לעצטע יאָרן געשריבן און געלערנט און אים פאַרטריבן העט ווייט קיין אַזיע, אין דער כאַרעזימישער געגנט פון דער סאָוועטישער רע-פובליק אוזבעקיסטאַן און דאָרט אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן. לויט מיין אויס-רעכענונג איז ער אַלט געווען קוים דרייסיק יאָר.

דריי תלמידים פון דער „תרבות“-שול אין קעשענעוו האָבן אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן אַרויסגעגעבן אַ דין זאַמליכל פון מייסטנס אומצייטיקע ליטעראַרישע פירות אונטערן נאָמען „אַנזאַג“ און אָנגעזאַגט זייער אָנקום אין דער יידישער ליטעראַטור פון רומעניע. ס'איז געווען בפירוש אומגעוויינלעך. געוויינלעך האָט זיך אַן אַנפאַנגער ליטעראַריש געמעלדעט מיט אַ הכנהעדיק בריוול צום רעדאַקטאָר פון אַיינעם פון די געציילטע צוויי-דריי וואַכנבלעטער און ער האָט דערביי נישט פאַרגעסן בייצולייגן מאַרקעס פאַר קעריק-פאַרטאַג, אויב „די זאך וועט נישט געפעלן“. „אַנזאַג“ האָט דערפאַר געמיינט אַז די

* הערש לייב קאזשבער: „קאזיאַנע גימנאַזיע“, ביבליאָטעק „אליעזר שטיינבאַרג“, טשער-

יונגעלייט נישט סתם זיי קומען, נאָר זיי קומען מיט פּראָגראַם און מיט גע-
זעלשאַפּטלעכער אַחריות. די אַרויסגעבער האָבן טאַקע געהאַט וועגן דעם אַ
ספּעציעלן אַרטיקל ביים סאַמע אַריינפאַר צום זאַמלבוך וווּ זיי האָבן צו וויסן
געגעבן, אַז זייער פּראָגראַם איז קאַמף פאַר סאַציאַלן יושר, בכּן: פּראָלעטאַר-
רישע ליטעראַטור.

די אַנזאַגער זענען געווען יאַנקל יאַקיר פון פּערליץ, אַ שטעטל ביי דער
בעסאַראַביש-אַלטרומענישער גרענעץ; הערצל גיזינער פונעם שטעטל קאַפּ-
רעשט לעבן בעלץ און הערש לייב וויינשטיין, אַ בעלזער תּושב, וואָס האָט גע-
שטאַמט פונעם דערבייקן דאָרף קאַזשבער. פון די דריי איז נאָר דער קריטי-
קער און פּובליציסט יאַנקל יאַקיר געבליבן ביי זיין אַנגעזאַגטן נאַמען און —
ביי דער אַרטאָדאָקסער קולטור-פּראָלעטאַרישער ליניע. דער דיכטער הערצל
גיזינער האָט אַרויסגעגעבן זיין ערשט לידער-ביכל אונטערן פּסעוודאָנים
הערץ ריווקין און דער דערציילער הערש לייב וויינשטיין האָט אַדאַפּטירט
דעם נאַמען פון זיין היים-דאָרף און זיך ליטעראַריש געחַתמעט הערש לייב
קאַזשבער.

וואָס אַנבאַטרעפט דעם „אַנגעזאַגטן“ אידעישן פּראָגראַם האָט דער ערנסט-
טער און באַגאַבטער הערץ ריווקין עטלעכע יאָר שפּעטער אין זיין שוין דער-
מאַנטער לידער-זאַמלונג אַזוי צו זיך געטענהט:

ווייל איך ווייס, ווייל איך פּיל —
ס'איז ספּקות די שלאַנג
וואָס טריפט מיט איר גיפּט
אין מיין יונגן געזאַנג
און פאַרסמט מיר מיין האַרץ, מיין געדאַנק,
ווייל איך ווייס —
וועל איך
מיט שמריק פּרוּוון בינדן מיין גלויבן
אַזוי ווי עס פּלעגן די זיידעס און באַכעס
די טעג בינדן,
ווען ס'האַט די נשמה יתירה
זיך אַנגעהויבן
קלויבן
אין וועג.

ביי הערש לייב קאַזשבערן, דעם דערציילער, האָט דער וועג צו זיך גע-
פירט נישט ווי ביי ריווקינען איבער אידעישע ספּקות, נאָר איבערן געראַנגל

צוויושן דעם עלעמענט פון אינטעלעקט און פון געמיט אין דער קינסטלערישער געשטאלטיקונג פון זיינע העלדן. דער אינטעלעקט, די געזעלשאפטלעך-פאליטישע איבערצייגונג איז גוור: ביזע און הארטע סאטירע, אבער דאס שפעט-דישע געמיט זאגט אונטער: טרויעריקן שמייכל און עלעגישע צארטקייט.

די שווערע און ביטערע לערן-יאָרן וואָס קאָזשבער, דער מעזינעק פון „פרומעלע די טוערין“ און דער עלנטער יתום פון „לוי, דער מאַרקויצער“ האָט פאַרבראַכט אין דער קעשענעווער מלוכה-גימנאַזיע, דיקטירן אים אַז ער זאָל זיך אין זיין ערשטן ביכל דערציילעריש אָפּרעכענען מיט די אַנטיסעמיטישע לערערס, מיט דעם ביזן שול-דינער אַלעקסיי, מיט רומענישע מיטשי-לערס, וואָס זענען געווען כוליגאַנעס און מיט ייִדישע חברים, וואָס האָבן וויי געטאַן זיין אַרעם-יתומשאַפט דערמיט, וואָס זיי זענען געווען טעמפּ, רייך און „אַ טאַטנס אַ קינד“. און נישט נאָר מיט זיי האָט קאָזשבער אַ דערציילערישן חשבון, נאָר אויך מיט דער גימנאַזיע גופא, וואָס איז אַמאָל בימי צאַר ניקאָ-לאַי געווען „פּערוואַיאַ גאַסודאַרסטווענאַיאַ מוזשעסקאַיאַ גימנאַזיאַ“ און דער-נאָך אונטער רומעניע געוואָרן דער „ליטשעאול שטעפּאַן טשעל מאַרע“ (די גימנאַזיע פאַר ייִנגלעך אויפן נאַמען פון שטעפּאַן דעם גרויסן) און איז אַלע אירע יאָרן געווען און געבליבן אַ סאַדיסטישע מרשעת, וואָס טראַכט רק ווי צו אידעקעווען זיך איבער אירע תלמידים און דער עיקרשט, פאַרשטייט זיך, איבער די ייִדישע תלמידים.

די סאַטירישע כוונה איז אין קאָזשבערס „קאַזיאַנע גימנאַזיע“ אַ בולטע, אַבער דווקא די סאַטירישע באַשרייבונגען און פאַרטערטן דאָרט זענען די שוואַכסטע, די קינסטלעריש אומגעראַטנסטע. קלוג ווערט דעם יונגן קאָזש-בערס אַבסערוואַציע און רייף זיין דערציילונג, ווען זאָכן און מענטשן נעמען זיך ביי אים שלייערן ראַמאַנטיש, און ראַמאַנטיק איז ביי קאָזשבערן די טייטש: האַרבסט-לופט, אַפּגאַנג-טרויער, אַטמאָספּער פון וויאַנענדיקע בלע-טער. (אַט דער געמיט-צושטאַנד, וואָס איז ביי קאָזשבערן נישט קיין אַנגע-זויטער פון דער פרעמד, נאָר אַן אייגענער, אַן אַרגאַנישער, מאַכט דעם מחבר פון „קאַזיאַנע גימנאַזיע“ אַלעמאַל פאַר בערגעלסאַנס אַ זעלישן קרוב, שטעלנ-זויין פאַר זיינעם אַ תלמיד אין סטיל און אין מעטאַפּער, אַבער קיינמאַל גישט פאַר זיינעם אַ נאַכמאַכער).

„ווען-זשע, אויב נישט אין האַרבסט, ווער-זשע, אויב נישט
 דו, האַרבסט, ביסט דער פאַן צום צייכענען די
 געשטאַלט פון אַלעקסייען?“

זאָגט זיך אַליין אונטער קאָזשבער. און אויף דעם הינטערגרונט פון דער

ציט, ווען ביי אלעקסייען פאלן אויס די האָר פון קאָפּ פאַסמעסווייז, וואָס „אַט אַזוי שיטן זיך אָפּ „זשמעניעסווייז“ בלעטער פון די ביימער, פאלן מיט אַ שטילן שאַרף, אַזוי ווי אין לעצטן אַטעם זאָלן זיי צווישן זיך נאָך אַפריידן, אַז אונטן, אויף דער ערד זאָל מען זיך זאַמלען אינאיינעם אין שוועסטער-קברים“ — אויף אַט דעם הינטערגרונט פון ווייכן האַרבסטיקן טרויער צייכנט קאַזשבער נישט נאָר די קינסטלערישע געשטאַלט פונעם אַלטן „סטאַראַזש“ אַלעקסיי, נאָר אויך די פאַרטרעטן פונעם תלמיד מרדכי טראַסט, וואָס אים שענקט ער אַוועק אַ היפש ביסל אויטאַביאָגראַפישע שטריכן און אַפילו פון זיין קלאַס-קאַלעגע מישאַ, וואָס שטאַמט שוין נישט ווי טראַסט פון סאַמע אַרעמסטן „עמד“, נאָר איז אַ זון פונעם אַפטייקער איסאַק נאַומאַוויטש דר-בינסקי.

יא, אויך ביי די געראַטענע פאַרטרעטן פון די „יונגע“ איז דער דאַמי-נאַנטער געשטאַלטונגס-שטריך: טרויער, וואַרעם קאַזשבערס אמת איז: אַז „פרייד איז אַ לייבלעכע שוועסטער פון טרויער, און אַז די פרייד גייט פון עמעצן אַוועק — שיקט זי תיכף אונטער דעם טרויער“. און ביי וועמען אויף גאַטס וועלט פאַרזיצט זיך דען די פרייד צו לאַנג?

וואָס שייך דעם אַרעמען בחור פון בעסאַראַביע, הערש לייב, מיט זיין רוחי-קלוגן פנים און מיט זיין פיינלעך קראַנקן פוס — דאַס פנים און דער פוס האָבן אים געגעבן עפעס מעפיסטאַפעלישעס אין אויסזען — אים האָט די פרייד געמיטן ס'גאַנצע לעבן זיינס פון דעם פישמאַרק אין בעלץ, איבער רו-מענישער גימנאַזיע אין קעשענעוו און איבער יידישער לערער-און שרייבער-אַרבעט אין טשערנאָוויץ ביז צו דער פליכטלינגשאַפט העט ווייט אין דער כאַ-רעזימישער געגנט אין אַזיע, וווּ דעם טויט איז געפעלן געוואָרן צו מאַכן „אָונט אינדערפרי“, אין סאַמע אינדערפרי פון קאַזשבערס ערשטע דרייסיק יאָר און דערמיט צו נישט צו מאַכן דעם אַנגעזאַגטן אַנקום פון אַ וויכטיקן דערציילער אין דער יידיש-ליטעראַטור.

דער דיכטער יוסף טראכטענבערג

אין 1935 האָט יוסף טראַכטענבערג אַרויסגעגעבן זיין ערשט און אייביג ציק בוך, די פּאָעמע אין צוויי טיילן „אויף בעסאַראַבער ערד“. געוויינט האָט דער דיכטער אין שטעטל בריטשאַן, אין צפון־בעסאַראַביע, געדרוקט האָט ער דאָס בוך אין דער שטאָט מאַרמאַראַש סיגעט, אין דער דאָרטיקער דרוקעריי פון דער צייטשריפט „אויפגאַנג“, און דעם נאָמען פון אַ פּאַרלאַג האָט ער אַוועקגעשטעלט אויפן בוך אַזש פון שיקאַגע, כּתוב אויפן שערבלאַט: צע-שינסקי-פּאַרלאַג, שיקאַגע.

פונדעסטוועגן מיט אַלע דריי לענדער אויפן שערבלאַט איז יוסף טראַכטענבערגס פּאָעמע דאָך געבליבן היפש פאַרהיילן און אומבאַקאַנט. און ס'איז בפירוש אַ שאַד. אונטער נאַרמאַלע אומשטענדן פון ליטעראַרישער פאַרבינדונג צווישן יידיש־רומעניע און יידיש־אַמעריקע וואָלט דאָס בוך געווען גע-מוזט באַמערקט ווערן.

ווען יידיש־רומעניע זאָל שוין דעמאַלט אין די דרייסיקער יאָרן נישט געווען ליגן אַ פאַרשפּאַרטע דורך דער בוקאַרעשטער צענזור ווי עפעס היינטער אַ פאַרפרוירענעם „אייזערנעם פאַרהאַנג“ און אַ יידיש בוך היינט און קעריק פון אַמעריקע זאָל נישט געווען אַנקומען בלויז על פי אַ באַזונדערן מזל, וואָלט יוסף טראַכטענבערגס פּאָעמע, און דערעיקרשט איר ערשטער טייל, זיכער גע-ווען אויפגענומען געוואָרן אויך מחוץ רומעניע ווי דער שיינער אַנזאַג פון אַ יוגן פּאָעט, וואָס פאַרמאַגט ליבשאַפט אין האַרץ און האָט דעם כוח די ליב-שאַפט אַרויסצווינגען.

יוסף טראַכטענבערגס ליבשאַפט איז צו זיין בעסאַראַביע, צו אירע סטע-פעס און צו אירע מענטשן, און פאַר אַלעמען צו אירע יידישע עובדי אדמה. דער יונגער פּאָעט פאַרכליניעט זיך אַזש —

„אַזא פּעסטקייט ווייעט פון די פאַרהאַרעוועמע יונגען!
„אַזא האַרציקייט אַמעמט פונעם בעסאַראַבער ייִד!
„און ס'וויילט זיך איצטער אַ מעשה אויסשפינען,
„פונעם שיינעם עכר — וואָס איז שוין לאַנג צעריינען...“

די ליבשאַפט צום בעסעראַבער האַרעפאַשניק און ערד־אַרבעטער האָבן, פאַרשטייט זיך, פאַר טראַכטענבערגן אויסגעזונגען אַזעלכע דערציילער ווי

א. ראבאי און משה אלטמאן און אַזעלכע דיכטער ווי יעקב פּיכמאַן און אפרים אויערבאך, אבער פונדעסטוועגן ביי אַט דער גאַנצער משא פון פּאַעטישער טראַדיציע און קינסטלערישער דערגרייכונג אַרום בעסאַראַביע, האָט דער יונגער דיכטער יוסף טראַכטענבערג באַוווּזן אַפּצוראַטעווען פאַר זיך און זיין ערשטלינג-ווערק זיין אייגן שטיקל אימאַזש און אַביסל אייגן קול פון געזאַנג. די מעשה וועגן דעם דאַרפסייד אידל מאַלדאָוואַן און וועגן אידלס פאַ-טער און וועגן אידלס פינף בנים ווערט דערציילט אין אַ שלווהדיק-אידיילישן טאַן. די עבודת האדמה סיי פון די פויערים און סיי פון די דאַרפסיידן ווערט ראַמאַנטיש אידעאַליזירט —

„בערדיקע קאַצאַפעס פאַרן זיך אַרום די „זשיעס“
 „מיט פנימער פאַרפלאַממע, הענט פאַרהאַרעוועמע, גענימע;
 „און באַרוועסע יידן, די הויזן פאַרקאַטשעט איבער די קניעס
 „קוועטשן די „פאַמען“. טרעטן דעם וויין אין די בימען“.

אבער נישט אין דער ראַמאַנטישער אידעאַליזאַציע פונעם בעסאַראַבישן אַמאַל, וואָס קומט אַרויס צו סטאַטיש און אפשר אויך אַביסל צוויסלעך, ליגט טראַכטענבערגס פּאַעטישע אייגנקייט. און די אייגנקייט פון דעם סיפור המעשה און פון דעם מענטשן-געמעל ווערט זיכער געמינערט אין צווייטן טייל פון דער פּאַעמע, וווּ טראַכטענבערג פאַרמעסט זיך צו שילדערן די רע-וואַלוציע פון 1917 אַרום דער געשטאַלט פון אידל מאַלדאָוואַנס יינגסטן זון, דעם אַגראַנאַם בנימין. וואָרום דאָ, אין צווייטן טייל, ווען טראַכטענבערג נעמט דערציילן וועגן די „אַטן, וואָס זענען געקומען פון שלאַכטן און פּראַנטן צעבונטעוועטע און צעהוילעטע“ ווערן די פּערזן ברייט און שווערפּיסיק און די שפּראַך פאַרלירט אין אַ גרויסער מאַס איר פּאַעטישן חן. יוסף טראַכטענבערגס מאַלערישע קראַפט ליגט אין זיינע נאַטור-בילדער, וואָס אַטעמען מיט טיפּער איבערלעבונג, מיט פּשטות און מיט אימאַזשן. רעדט טראַכטענבערג וועגן די בעסאַראַבער פעלדער, זעט ער זיי איינ-מאַל ווי —

„פון האַריוואַנט צו האַריוואַנט מיטן גאַנצן דניעסמער-ברעג,
 „בעסעראַבער פעלדער פון טומזן — אַ גרינבלעטערדיקער ים“.

און אַן אַנדערשמאַל אַנטפלעקן זיך פאַר אים די לאַנעס אויפן בעסאַראַבער
 — טעפּ —

„פעלדער ליגן — ווי אַפענע גמראַס, צעוויקלטע אַצינד,
 „טוויק פּרישע און שמעקן מיט בשמים...“

דערציילט ער וועגן די יידישע טאטעס און מאמעס אין א בעסארעבער
דארפישן פארנאכט, ויצן זיי —

„...אויף די פריזבעס די טאמעס און די מאמעס
„און ציילן די שמערן וואס לייכמן און ווינקען...“

און זי, בעסארעביע כולה ? —

„...א רייכע קרעטשמע איז זי געווען אין אירע גאלדענע טעג
„אן אפרו פאר די מידע וואנדערער אין וועג...“

און אין דער רייכער קרעטשמע: בעסארעביע — דאס ווייסן מיר פון אלע
אירע פאעטן און דערציילער און דערוויסן זיך אויפסניי פון יוסף טראכטענ-
בערגס פאעמע, איז געווען א שפע מיט געזונטן און קערנדיקן יידישן לשון.
און דאכט זיך מער ווי אין אנדערע ישובים האבן די בעסארעבער נישט מורא
געהאט צו נעמען ווערטער ביים מאלדאוואנישן ארום. זיי האבן נישט מורא
געהאט, ווייל ווי פרעמד די ווערטער זאלן נישט געווען זיין, זענען זיי צום
גרויסן טייל געווארן יידיש-שטייגערדיקע ווערטער. אויך דער ייד אין בע-
סארעבער דארף האט געהאט זיין אייגנס א „זשיע“ (סאד פון טרויבען)
און ער האט אליין געקוועטשט די „פאמען“ (טרויבן). די נאענטקייט פון יידיש
געמיט און פון יידישער ארבעט האט אוועקגענומען די פרעמדקייט ביי די
ווערטער. זי האט זיי געיידישט.

**

וועגן דעם „ווען“ פון יוסף טראכטענבערגס אומקום שרייבט מיר זיינער
א פריינט י. מיידענבערג, וואס האט מיטגעמאכט די שווערע מלחמה-ארגן
אין רומעניע און וויינט היינט אין מינעאפאליס, מינעסאטא. דער בריוו איז
פון 8טן יאנואר 1957 און איז מודיע אז „יוסף טראכטענבערג איז אומגעקומען
אין יולי 1941, ווען ער האט זיך עוואקוירט מיט דער רויטער ארמיי, וואס
איז דעמאלט אפגעטראטן פון בעסארעביע.“

דער דיכטער און דערציילער הערץ ריווקין

אין אונדזער ליטערארישער חברותא אין רומעניע איז הערץ ריווקין געווען איינער פון די סאמע יונגסטע אין דער יונגער גרופע פאָעטן.

הערץ ריווקין האָט געשטאַמט פונעם בעסאַראַבישן שטעטל קאַפּרעשט, לעבן בעלז, און האָט על פי מעטריקע געהייסן הערצל גייזינער. און דער עטלעכע־און־צוואַנציק־יעריקער בחור, וואָס איז אין איינעם אַ טאָג פון זומער 1935, געקומען צו פאָרן קיין בוקאַרעשט און האָט זיך גלייך אַריינגעשטעלט אין אברהם פעלערס דרוקעריי, וווּ ס'האָט זיך געדרוקט „די וואָך“, איז געווען הערצל גייזינער, און נישט הערץ ריווקין.

ס'האָט זיך דאָסמאָל, וויל איך זאָגן, נישט באַזעצט אין דער הויפטשטאָט נאָך אַ יידישער דיכטער, וואָס האָט געזוכט העברעישע לעקציעס, כדי זיך דורכצוהונגערן אין „צענטער“, נאָר ס'איז אָנגעקומען קיין בוקאַרעשט אויף אַרבעט אַ יונגערמאַן מיט אַ פאָך אין האַנט, וואָס האָט ביי דער געלעגנהייט, פאַרשטייט זיך, נישט פאַרגעסן, אַז ער שרייבט אויך לידער אונטערן נאָמען הערץ ריווקין.

און אַ פאָך האָט ריווקין געהאַט אַן אומגעוויינלעכן פאָר יידישע דיכטער און זייער אַ רעאליסטישן. (אזעלכע מלאכות ווי שניידעריי און שוסטעריי האָט מען ביי אונדז זינט צוויי דורות און מער אַזויפיל באַזונגען, אַזש זיי זענען געוואָרן ממש ראַמאַנטישע פרנסות). ריווקין איז געווען אַ פאַרמעסטער און בוי־טעכניקער פון שאַסייען.

און דער דאָזיקער רעאַליזם פון זיין בוימייסטערישן פאָך איז געווען קענטיק אי אין ריווקינס כאַראַקטער און אי — אין זיינע לידער.

דער שטאַלטנער יונגערמאַן מיטן שאַרף־געשניטענעם פנים און מיטן חן־גריבעלע אויפן קין, וואָס האָט זיך ווי עפעס אַ דריט קליין אייגל איבער־געווינקען מיט די צוויי פאַרשעריש־שמייכלענדיקע אויגן פון אונטערן שטערן, האָט אין זיין באַזונג צו חברים פאַרמאָגט יענע קלוגע אויסגעמאַסטנקייט און וואַרעם־ניכטערע לאַיאַלקייט, מיט וועלכער עס רעדן, שטעל איך מיר פאַר, די ליניעס און ציפערן פון אַ פלאַן צום געמיט פון אַ בוימייסטער.

און די בוימייסטערישע פרייד, די פרייד, וואָס האָט געלעבט און גע־ברויזט אין דעם יונגן דיכטער, ווען ס'האַבן גראַבאייזנס —

געהאקט דעם שטיינערדיקן פלאסם,
לאפעטעס זיך איינגעשניטן טיפער אינעם גרונט —
און ס'האט דער וויכערדיקער לויף פון וואגאנעטן
געפרווט זיך איינמאל פאר אלעמאל פארוועטן
מיטן וואי און מיטן רויש פון בוימער-בונט —

זי האט נישט נאר געשפייזט ריווקינס סאָוועטישע סימפאטיעס, נאר אויך
אריינגעבראכט אין זיין ליד דעם ריטם און דעם טאָן פון דער יידיש-סאָוועטי-
שער דיכטונג.

אַט די דאָזיקע נאָענטשאַפט על פי ריטם און טאָן און על פי פרייד פון
בויונג דאָמינירט אין הערץ ריווקינס איינציקער לידער-זאָמלונג («פון שכנות-
דיקן דאָרף», ליד און עלעגיע בוקארעשט, פאַרלאַג «שויבן», 1938).

אָהיימקומענדיק נאָכן סוף פון דער מלחמה, ווו ער האָט, לויט אַ בריוו
זיינעם צו מיר «געלאָזט פיר שווערע, אָבער אינטערעסאַנטע יאָרן פון טעכ-
נישער בוי-אַרבעט און דעם טייערן קבר פונעם פּאַטער», האָט זיך ריווקין
באַזעצט אין קעשענעוו און — זיך גענומען שרייבן פּראָזע.
די ידיעה וועגן ריווקינען, דעם פּראָזע-שרייבער האָט מיך נישט איבער-
ראַשט. פּראָזע, האָט זיך מיר אַלעמאל געדאַכט, וואָלט אפשר געווען מער,
נאָך מער, צוגעפאַסט צו ריווקינען דעם שעפּער מיט אַ קלוג-ניכטערן געמיט
אין מיט ליבשאַפט צו דער אַרכיטעקטור פון פּאַרעם.

און ס'האָט מיך אויך ניט געחידושט די צווייטע ידיעה וועגן ריווקינס לפי
ערך גיכן דערפאַלג ווי אַ פּראָזע-שרייבער, ווייל מיר אַלע פון דער בוקאַרעש-
טער חברותא און איך, אויב נישט, נאָך מער פון אַלע, האָבן שטאַרק געגלויבט
אין ריווקינס כוח צו דערציילן און צו דערציילן מיט אַ סדר און מיט אַ טאַלק.
אין האַרבסט 1946, האָט ריווקינס אַ קורצע דערציילונג «דער טאַטע
מיטן זון» געווענען דעם צווייטן פרייז אין אַן אַלפאַרבאַנדישן יידיש-ליטעראַ-
רישן קאַנקורס און די דערציילונג איז באַלד דערויף אָפּגעדרוקט געוואָרן אין
דער מאַסקווער «אייניקייט».

מיט אַ צווייטער גרעסערער דערציילונג זיינער אויף אַ טעמע פון סאָ-
וועטישער בוינג, אונטערן נאָמען «אַרום דעם קעסל-צעדן» האָט דער יונגער
שרייבער דערגרייכט נאָך מער דערפאַלג און אַנערקענונג. טיילן פון אַט דער
דערציילונג זענען אַריינגענומען געוואָרן אין אַן אַנטאַלאָגיע פון סאָוועטי-
שער פּראָזע.

הכלל — דערפאלג, כבוד און, דאָכט זיך, אויך נישקשהדיקע מאַטער-
יעלע איינאַרדענונג. פון ריווקינס בריוו צו היגע קרובים האָט געווייט מיט
פערזענלעכער צופרידנקייט. דער עגמת-נפש, וואָס האָט זיך אַריינגעמישט
אין די שורות פון זיינע בריוו, איז געווען: „געפאַרן אין עטלעכע שטעטלעך.
חרוב ונחרב. ימת שמו דער דייטש — אויסגעריסן אַלץ מיטן וואַרצל. מאַלט
אייד אויס, אַז אין בעסאַראַביע איז נישט געבליבן קיין איין באַנד שטיינ-
באַרג“.

אין 1948 איז הערץ ריווקין אינאיינעם מיט אַלע יידיש-שרייבער פאַר-
שיקט געוואָרן אין אַ ווייטן סיבירער אַרבעט-לאַגער און דאָרט איז דער דיכ-
טער אין עלטער פון אַן ערך פערציק געשטאַרבן.
וועגן זיין טויט זענען צו מיר דערגאַנגען צוויי גירסאות. איינע שטאַמט
פון דעם דיכטער און דערציילער ישראל עמיאָט, וואָס איז אַליין געווען אַ
פאַרשיקטער אין סיביר און איז מיט עטלעכע יאָר צוריק אַנגעקומען קיין
אַמעריקע. ישראל עמיאָט שרייבט מיר אין אַ בריוו פון 4טן יולי 1958, אַז
„וועגן דעם אַז הערץ ריווקין איז געשטאַרבן האָב איך זיך דערוואַסט פון זיין
פרוי, וואָס פלעגט, צוזאַמען מיט דער פרוי פון דיכטער ס. אונדז שרייבן אין
לאַגער. ריווקין איז געשטאַרבן אין אַ לאַגער נאָך אַ צופאַל ביי דער אַרבעט“.
אַן אַנדער גירסא האָב איך געפונען אין אַ בריוו פון אַ יידן, וואָס איז
געווען מיט הערץ ריווקינען אין איין לאַגער. דער ייד, וואָס שרייבט זיך אונ-
טער בן-יצחק האָט געשריבן פון רוסלאַנד צו זיינע קרובים אין ישראל. דער
ייד לייקנט אַפ אַז ריווקין איז געשטאַרבן דורך אַן אַקצידענט ביי דער אַרבעט
אין וואַלד. ער שרייבט אַז „מיט הערץ ריווקין בין איך צוזאַמען געווען אין
קאַנצלאַגער. ער איז אויסגעאַנגען שיר נישט אויף מיינע הענט. ער איז גע-
ווען זייער אַן איידעלע, סובטילע נאַטור און איך וואַלט געקאַנט אַ סך דער-
ציילן וויאַזוי ער האָט זיך ביי דער אויספאַרשונג און דערנאָך אין לאַגער
אויפן ווייטן צפון ביי דער שווערער אומענטשלעכער צוואַנגס-אַרבעט שטענ-
דיק געהאַלטן מוטיק, ווירדיק און איז שטענדיק געווען אַ מענטש אין הויכן
זין פון וואָרט.

דער דערציילער יוסף בורג

יוסף בורג איז געווען מיט עטלעכע יאָר יינגער פון יוסף טראַכטענבערג. ער האָט געשטאַמט פון דעם בוקאַווינער באַרג-דאָרף וויזשענאָ, אין שכנות מיט דעם באַרימטן חסידישן שטעטל וויזשניץ, און זיין ערשט און איינציק בוך דערציילונגען „אויפן טשערעמוש“ האָט ער אַרויסגעגעבן אין 1939, אין בוקאַרעסט, אין פאַרלאַג „שלום-עליכם“. דאָס בוך איז געווידמעט דעם דער-ציילערס ברודער, וואָס איז געפאלן ווי אַ פרייוויליקער אין אינטערנאַציאָנאַלן לעגיאָן אין שפּאַניע „אַנשטאַט אַ מצבה אויף זיין אומבאַקאַנטן קבר“.

בעסאַראַביע און בוקאַווינע זענען טאַקע געווען גרונטפאַרשידן, לויט זייער יידיש-גייסטיקן קלימאַט, אָבער די סביבה פון יוסף בורגס בוקאַווינער דאָרף איז וואָס שייך ייִדן און פּויערים כמעט דיוזעלבע ווי יוסף טראַכטענ-בערגס בעסאַראַבישער ישוב. אויך יוסף בורג, ווי טראַכטענבערג, באַזינגט די האַרעפאַשניקעס און זייער עבודת פּרד.

יוסף בורגס ייִדן און פּויערים זענען נישט קיין ערד-אַרבעטער, נאָר עובדיִיער און עובדי־נהר. בורגס טאַטע, חנא, און דער אַלטער קאַציע יערעמ-טשוק און חיים סאַסניאַק און קאַליאַ — אַלע אַרבעטן אין וואַלד ביים אויס-האַקן ביימער, אין טאַרטאַק ביים אויסשניידן ברעטער, אָדער זיי זענען ספּלאַוו-ניקעס, וואָס פירן קלעצער איבער די וואַסערן פונעם שטורמישן און גיכן באַרג-טייך טשערעמוש צו די טייכן פרוט און דונאַי.

ייִדן — בעלי־בתים פון ספּלאַוועס זענען פאַראַן אין אונדזער בעלעטריס-טיק און אין אונדזער מעמואַרן-ליטעראַטור. אָבער ייִדן ספּלאַוויקעס, וואָס פירן אַליין די ספּלאַוועס, די פרעמדע ספּלאַוועס, פאַר אַ מאַגערן לויז — אַזעלכע מינים ייִדן האָט, דאַכט זיך, דער ערשטער אַריינגעבראַכט יוסף בורג אויף די זעקס-און-זעכציק זייטן פון זיין דינעם ביכל דערציילונגען „אויפן טשערעמוש“.

עס זענען אין תוך נישט קיין דערציילונגען. עס זענען אַן ערך צען אימ-פרעסיאַניסטיש געמאַלענע סצענעס „ביים ברעג“, „אויפן ספּלאַוו“ און „אין דער קאליבע“, אַן אַ באַזונדערן סיפור המעשה. אָבער די סצענעס פאַרמאַגן דאָ און דאָרט אַזעלכע פרישע און אַריגינעלע אימאַזשן, וואָס העלפן דעם לייענער אַריבער איבער דער לאַנגווייליקייט פון אַ זייער אַפט געמאַכטן אימ-פרעסיאַניזם, איבער דער מיטאַנישקייט פון אַ אימפרעסיאַניזם-מאַניער.

דעם דאָזיקן אימפרעסיאָניזם-מאַניער האָט דער שרייבער-אַנפאַנגער פון בוקאַווינע געבראַכט צו טראַגן פון ווין, ווו ער האָט געוווינט עטלעכע יאָר, און אויך פון זיין באַווונדערונג פאַר דעם אַריגינעלן אימפרעסיאָניזם פון אַ דוד בערגלסאָן.

אַבער ווען דער יונגער יוסף בורג גיט אַ מאָל אָפּ זיין אייגענעם פּאָטער, וואָס האָט זיך אומגעקערט שפּעט ביינאַכט פונעם טשערעמוש און דערציילט, אַז —

„דער קאַפּ (פונעם פּאָטער) איז אַראָפּגעהאנגען ווי אַן אָפּגעבראַכענע צווייג. ער האָט אויפּגעפּענעדיק די טיר אַראָפּגעוואָרפּן פון זיך אַ קרעכץ, וועלכן ער האָט, ווי אַ שווערן דעמב, געשלעפּט אויף זיך פון דרויסן“ — איז דאָס בורגס אייגענע פּרישע און לעבעדיקע און סוגעסטיווע אימ-פּרעסיע, וואָס גיט צו וויסן, אַז דער יונגער דערציילער האָט פאַרמאַגט אַן אייגן שעפּעריש אויג אויף צו דערזען און אַן אייגענע געמיט-אַטמאָספּער אויף איינצוהילן דערין דאָס געזעענע.

און נישט ווייניקער שיין און אייגן איז געצייכנט די אימפרעסיע וועגן דעם טאַרטאַק-אַרבעטער קאַליאַ, וואָס —

„דאָס זעלבע שווייגן, וואָס ער נעמט מיט אינדערפרי באַהאַלטן אין דער סאַקווע, וואָס איז פאַרוואָרפּן אויף זיין לינקן אַקסל, טראַגט ער פאַרנאַכט צוריק אַוועק“. און די געבראַכטע מוסטערן זענען בלויז צוויי פון צווישן אַנדערע.

ס'האָט זיך געגרייט אַריינצוקומען אין אונדזער בעלעטריסטיק אַ בער-געלסאָן-תלמיד מיט אַן אַנזאַג פון אייגנס און עכטקייט. איז ער אונטער-וועגס ערגעץ פאַרפאַלן געוואָרן און פאַרשוונדן אין סטאַלינס אימפּעריע.

דער קריטיקער יאנקל יאקיר

ער האָט נאָך קיין בוך נישט פאַרמאָגט. אָבער ער האָט זיך אין די לעצטע עטלעכע יאָר ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה עטאָבלירט אין די ייִדיש־רומענישע צייטשריפטן ווי דער קריטישער אונטערפירער פון דער גרופע „יונג־רומעניע“.

געשטאַמט האָט ער פון שטעטל פערליץ, ערגעץ אין מיטל־בעסאַראַביע, און אויסגעזען האָט ער מיט זיין בלאַנדן טשופער און מיט זיין שלאַנקער גע־שטאַלט ווי אַ רוס. נישט געווען אין זיין פנים עפעס וואָס זאָל „פאַרראַטן“ זיין ייִדישקייט. אָבער תנועות און העוויות האָט יאָקיר געהאַט ביים רעדן און ביים גיין פון אַ ישיבה־בכור.

און אויך דאָס פאַרטיישע אין אים איז געווען פון עפעס אַ ישיבה־בכור. ער איז, לויט זיין געמיט, נישט געווען קיין פאַרטיי־מאַן. ער האָט בלויז גע־האַלטן, אַז אַ ייד מוז אויף זיך טראַגן אַן עול און — האָט דער דערפאַר אויף זיך מיט פרומקייט געשלעפט דעם יאָך פון דער קאָמוניסטישער פאַרטיי־אידעאָלאָגיע.

שווער געווען צו פאַרשטיין די דאָזיקע קאָמבינאַציע פון אַ צעוונגענעם ייִדישן בית־המדרש־געמיט מיט קאָמוניסטישער אַרטאָדאָקסישקייט ביי דעם דאָזיקן געוועזענעם תלמיד פון דער קעשענער „תרבות“־שולע. וואָס שייך יאָקירס ליטעראַטור־קריטיק איז זי געווען אין די סאַמע אַנ־פאַנגען. זיין רבי אין דער קריטיק איז געווען דער פאַרשטאַרבענער משה אַלגין. יאָקיר האָט אין זיינע אַפשאַצונגען פון די חברים פּאָעטן און דערציילער גע־קאַנט זיין ווי אַלגין אַפט סענטימענטאַל און האָט זיך אַלעמאַל געמיט צו זיין אויסגעהאַלטן היסטאָריש־מאַטעריאַליסטיש.

פונדעסטוועגן אַפילו מיטן גאַנצן אידעאָלאָגישן קלאַפּערגעצייג האָט יאָקיר אין זיינע קריטישע אַרטיקלען נישט געקאַנט פאַרהוילן זיין ווייך געמיט און זיין נוח־לבריותדיקייט.

נאָך דער „באַפריינג“ האָט ער זיך באַזעצט אין קעשענעוו און איז גע־זואָרן דאָרט דער ליטעראַרישער וואַרטזאָגער. ער איז געווען דער קעשענעווער קאַרעספּאָנדענט פון דער „אייניקייט“, און ער איז, ווייזט אויס, אויך פאַר־מעל געווען אַ פאַרטיי־מיטגליד.

זיינע קאַרעספּאָנדענציעס, וואָס אַ טייל פון זיי איז מיר אויסגעקומען צו

ש ל מ ה ב י ק ל

לייענען, האָבן, ווי דער שטייגער, געשוימט מיט פרייד און מיט אַפטימיזם
פון אויפבוי און רק דערציילט ווי גוט עס איז איצט אין אַלע פרטים די יידן
אין בעסאַראַביע.

יאַקירס אַלעמאַל אַרטאָדאָקסישע געטריישאַפט צו דער פאַרטייליניע
האַט אים אָבער, ווייזט אויס, נישט אָפּגעראַטעוועט פונעם חשד פון „קאַסמאַ“
פאַליטישער פראָפּאַגאַנדע“. ער האָט געטיילט דעם גורל פון אַלע זיינע „פאַר-
דעכטיקטע“ חברים.

דער מאַרמאַראַשער דיכטער יוסף האַלדער

ווער מחוי פון דעם הייפל אייגענע ווייס וועגן די ראשונים פון וועלט-
לעך-נאַציאָנאַלע אידעאלן און פון יידיש-ליטעראַרישער שעפּערישקייט אין
דעם באַרגיקן לאַנד מאַרמאַראַש, וואָס ליגט ווי איינגעקלעמט צווישן גאַליציע,
שטעכיע און אונגאַרן?

די וועלטלעכקייט איז דאָ דערטרונקען געוואָרן אין דעם בריוויקן פלייץ
פון פרומען לעבנס-שטייגער. און טאַמער האָט זיך ערגעץ-ווו געוויון אַן אַנ-
הייב פון וועלטלעכקייט, האָט די פרומע פירעשאַפט אים געפרוּווט תיכף
דערשטיקן און — גרינג גענוצט קעגן די „רעבעלן“ דעם שווערן כלי-זין פון
חרם.

דער סאַמע ראשון פון וועלטלעכקייט איז געווען דער סיגעטער ברחן
הערש-לייב גאַטליב, וואָס האָט נאָך אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָר-
הונדערט געהאַט דעם קוראַז אַרויסצוגעבן אין סיגעט צוויי יאָר לאַנג אַ
העברעישע צייטשריפט אונטערן נאָמען „השמש“. אָבער דער סיגעטער רב
ר' חנניה ליפא יום-טוב טייטעלבוים האָט געאַסרט צו לייענען די צייטונג
און הערש-לייב גאַטליב האָט געמוזט מאַכן אַ ויברח אין דער גאַליצישער
שטאָט קאַלאַמיי און פירן זיין השכלה-פּראָפּאַגאַנדע, אַזוי צו זאָגן, פון אויס-
לאַנד.

שפּעטער מיט עטלעכע יאָר האָט זיך הערש-לייב דער ברחן אומגעקערט
קיין סיגעט און האָט דאָרט געפרוּווט אַרויסגעבן אַ צייטונג אויף יידיש. אויך
קעגן „די פּאַלקסצייטונג“ האָט דער רב ר' חנניה ליפא יום-טוב פאַרפירט אַ
מלחמה. ער האָט פאַרבאַטן דעם באַלעבאַס פון דער דרוקעריי (די איינציקע
יידישע דרוקעריי אין שטאָט) צו דרוקן הערש-לייב גאַטליבס בלאַט. אָבער
אַרום דעם סוף פונעם יאָרהונדערט האָט דער פּאַלקס-דיכטער גאַטליב, מיט
דער מאַטעריעלער הילף פון ד"ר הערצלען איינגעקויפט יידישע שריפט און
ער איז געוואָרן, אַזוי צו זאָגן, זיין אייגענער באַלעבאַס. מיטן כוח פון איי-
גענער שריפט האָט דער אַלטער השכלה-דיכטער (ער איז שוין דעמאַלט גע-
ווען איבער די שבעים) באַוווּזן אַרויסצוגעבן יידישע צייטונגען מיט הפסקות,
ביז צום אויסבראַך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

הערש-לייב גאַטליבס לידער און הערש-לייב גאַטליבס קעמפּערישע פּוב-
ליציסטיק זענען געווען דער באַגינען פון יידיש-ליטעראַטור אין די שטעט
פון מאַרמאַראַש.

אָבער דער ברחן הערשלייב — ער איז געווען דער מאן פון דעם 19טן יאָרהונדערט, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיטן אויסבראָך פון ערשטן וועלט־קריג. די 12 יאָר, וואָס הערשלייב האָט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה נאָך געלעבט (ער האָט דערגרייכט די בכבודיקע עלטער פון 101 יאָר) זענען שוין געווען יאָרן פון זקנהשער רו און פאַסיווקייט.

די נאַציאָנאַלע דערוואַכונגס־אידייע און דאָס ייִדיש־ליטעראַרישע וואָרט, וואָס זייער פאַנען־טרעגער איז געווען הערשלייב סיגעטער, דער ברחן, זענען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אַריבערגעגאַנגען צו אַ דור, וואָס האָט זיך לויט דער געבורט־דאַטע געקענט רעכענען פאַר הערשלייבס אייניקלעך. דער דור פון די זין איז ערגעץ־וווּ אַהינגעקומען און הערשלייבס יור־שים זענען געווען זיינע אייניקלעך.

איך זאָג אייניקלעך און די אייניקלעך זענען איינגנטלעך נישט מער ווי צוויי — דער העברעיִשער דיכטער אביגדור פייערשטיין (המאירי) און דער ייִדישער דיכטער יוסף האַלדער.

די „אייניקלעך“ האָבן ביידע, ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, געמאַכט זייער ליטעראַרישן דעביוט אין די צייטשריפטן פונעם „זיידע“ הערשלייב. נאָך דער מלחמה האָט פייערשטיין־המאירי זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל. אויפן זיידעס באַלעבאַטישקייט אין מאַרמאַראַש איז פאַרבליבן יוסף האַלדער, וואָס האָט געמאַכט אַ נישט־געלונגענעם פרוו אַרויסצוגעבן אַ מאַדערנע ייִדיש־ליטעראַרישע צייטשריפט אין סיגעט און האָט דערנאָך פאַרלאָזט זיין היימ־שטאָט און איז אַריבערגעפאַרן אויף שטענדיק קיין בודאַפעשט.

ווען איך האָב אין דער מיט פון די דרייסיקער יאָרן באַזוכט סיגעט, האָב איך שוין דאָרט האַלדערן נישט געטראָפן. אָבער כ׳האָב זיך באַקענט מיט זיין משפּחה. איך האָב געזען און געכאַפט אַ שמועס מיט זיין פּאָטער, וואָס האָט מיט זיין שלאַנקער פיגור, מיט זיין קורץ־געשוירענעם בערדל און מיט זיינע שטילע תנועות געהאַט דעם אויסזען פון אַ טיפּישן משכיל און איז פונדעסט־וועגן אין דער שטאַק־פרומער שטאַט סיגעט געווען אַן אַנגעזעענער בעל־תפילה. איך האָב עטלעכע מאָל אַרומגעשפּאַצירט מיט האַלדערס יונגערן ברור דער מאיר, וואָס איז געווען אַ הייסער ייִדישיסט און בטבע אַ געזעלשאַפּט־לעכער טעמפּעראַמענט, האָט אָבער ביי יעדן נישט־פּאַסיקן וועטער געמוזט זיצן אינדערהיים, אַדער גאָר ליגן אין בעט, ווייל — ער איז געווען טובער־קולאָז און האָט זיך געהיט פאַר אַ פאַרקילונג. די לעצטע פאַרקילונג, וואָס האָט אים אומגעבראַכט האָט מאיר האַלדער געכאַפט בלויז עטלעכע חדשים נאָך אונדזער באַגעגעניש אין סיגעט. דער טויט האָט אים דערגרייכט אין עלטער פון נישט מער ווי אַרום די דרייסיק.

מיט דעם דיכטער יוסף האַלדער האָב איך זיך בלויז איינמאַל אין לעבן באַגעגנט. איך געדענק נישט צי אין טשערנאָוויץ, אָדער אין בוקאַרעשט. אָבער איך געדענק זיין אויסזען. שלאַנק און כאַרנע ווי דער פּאָטער דער בעל־תּפּילה אויף אַ פּנים, וואָס האָט געהאַט אַ היפש ביסל פון דער קרענקלעכער מראה פון זיין יונגערן ברודער. יוסף האַלדער האָט גערעדט שטיל און מיט באַגייס־טערונג וועגן דער ייִדיש־פּאָעזיע, אָבער מיט נאָך מער התלהבות — געדענקט זיך מיר — וועגן דער אונגאַרישער ליטעראַטור.

ער איז, ווי געזאָגט, געווען אַ שטענדיקער תּושב אין בודאַפּעשט. און פון בודאַפּעשט אויס איז יוסף האַלדער געוואָרן דער צווייטער בעל־השפּעה פון ייִדיש־שאַפּונג אין די מאַרמאַראַשער געגנטן נאָכן זיידן הערש־לייב סר־געטער.

אַ מאַדנע עקזיסטענץ פון אַ ייִדיש־דיכטער איז געווען דער בודאַפּעשטער תּושב יוסף האַלדער. אַ פּאַרהיראַטער מיט אַן אונגאַרין און אַ הויכער באַנק־אַנגעשטעלטער איז יוסף האַלדער געווען אַ בן־בית אין אונגאַרישע און אין ייִדיש־אונגאַרישע ליטעראַרישע קרייזן. אַ געלעגנהייט צו רעדן ייִדיש אין בודאַפּעשט האָט האַלדער זעלטן געהאַט. סיידן — עס פלעגט אַמאָל פּאַר בלאַנדזשען צו אים אַ חב־רשרייבער אָדער לייענער פון סיגעט אָדער פון אַן אַנדערער רומענישער שטאָט. אויב האַלדער האָט געוואָלט הערן דעם קלאַנג פון ייִדיש, פלעגט ער נעמען אויף אַ קול לייענען זיינע לידער.

אָבער פון דאָרט, פון בודאַפּעשט, פון דער דאָזיקער מוראדיקער ייִדיש־איינזאַמקייט, האָט יוסף האַלדער באַוווּזן זיך צו באַטייליקן מיט זיינע אַר־בעטן אין אַן אַ שיעור ייִדישע און העברעיִשע צייטשריפטן און צייטונגען אין טשערנאָוויץ, אין לעמבערג, אין ווין, אין ווילנע און אפילו צו קאַרעספּאַנ־דירן אין ניו־יאָרקער „פּאַרווערטס“.

אין 1928 האָט יוסף האַלדער אָפּגעדרוקט אין ווילנע זיין איינציק בוך לידער, „אַפט זינגט זיך“. אין יאָר 1928 האָט מען שוין, פּאַרשטייט זיך, אין פּוילן און אין רומעניע געזונגען ייִדיש־לידער פון אַן אַן ערך טיפּערן אינהאַלט און פון מער מייסטערישער פּאַרם. אָבער דאָ, אין באַרגיקן מאַרמאַראַש־לאַנד, וווּ די איינציקע ייִדיש־פּאָעטישע טראַדיציע איז געווען דער בדהן הערש־לייב סיגעטער — דאָ איז יוסף האַלדערס ליד געווען אַן אויפטון און אַ ווונדער, אַ גרעסערער ווונדער אפילו ווי די דיכטער־דערשייבונג פון יעקב גראַפּער אין אַלט־רומעניע, וואָרום דאָרט, אין וואַלאַכיש־מאָלאַדאָווישן לאַנד, אויב עס איז נישט געווען קיין אייגענע ייִדיש־פּאָעטישע מסורה, האָט מען, לכל הפּחות, געהאַט דעם טראַדיציע־זכות פון אַזעלכע געהויבענע אויסלענדישע געסט ווי וועלוול זבאַרזשער און אברהם גאַלדפּאָדען.

וואס שייך פאָרעם איז דאָס לידער־בוך „אָפּט זינגט זיך“ אָן אויפטו מיט זיין קאַרעקטער ליטעראַרישער שפּראַך און מיט זיין אָפּגעהיטענעם ריטם און גראַם.

נו, און די מאַטיוון? וואָס קענען זיי זיין אַנדערש ווי מאַטיוון פון איינ־זאַמקייט, פון טרויער און פון טויט־רעזיגנאַציע ביי אַ מענטשן אַ מתבודד אין אַ גויישער שטוב און אין אַ גויישער שטאָט און ביי אַ מענטשן, וואָס אַלע זיינע ברידער זענען אויסגעשטאַרבן פון טובערקולאָז, און פון אַ מענטשן, אָן אויסגעוואַרצלטן, וואָס בענקט אַהיים צו טאַטע־מאַמעס שטוב און צו דער ייִדישקייט פון סיגעט?

וואָס מיך האָט אויפגעטרייסלט אין יוסף האַלדערס לידער־בוך איז, וואָס ביי דעם דאָזיקן איינזאַמען איז דאָס האַרץ נישט געוואָרן קיין נעסט פון פאַר־ביטערקייט, נאָר דווקא אַ היים פון ליבע צו מענטשן —

און אַפּטמאַל באַגעגנסטו מענטשן,
וואָס האָסט זיי נישט קיינמאַל געקענט,
דו קוקסט זיי נאָר טיף אין די אויגן
און ווערסט אַזש פאַר ליבשאַפט פאַרברענט.
און אַפּטמאַל דערקענסטו די מענטשן
און זוכסט נאָכן שטילן מאַמענט,
זאַלסט קאַנען דיין האַרץ זיי אויסגיין
און צופאַלן קושן די הענט.

נישט מינדער גרויס ווי זיין דיכטעריש־פּיאַנערישער אויפטו איז מאַר־מאַראַשער לאַנד איז געווען יוסף האַלדערס דערגרייכונג ווי אַ ייִדיש־פאַר־שפּרייטער אין אונגאַרן און ווי אַ בעל־השפּעה אויפן ייִנגערן דור שרייבער, אויף די „אוראייניקלעך“ פונעם זיידן הערש־לייב סיגעטער.

האַלדער האָט אָן אַ שיר געשריבן אויף אונגאַריש וועגן דער ייִדיש־לי־טעראַטור און וועגן אירע שעפּער, און איבערגעזעצט פון אונגאַריש אויף ייִדיש און פאַרקערט, און האַלדער האָט ביי זיינע באַזוכן אין דער היימ־שטאָט סיגעט געזאַמלט אַרום זיך די פאַרשטייער פון ליטעראַרישן יונגוואַרג און זיי מחנך געווען.

פון די „אוראייניקלעך“ זענען די וויכטיקסטע געווען דריי: דער דיכטער בערל שנאַבעל (היינט אין ישראל), דער דערציילער יחזקאל רינג (היינט אין שוועדן) און דער ראַמאַניסט וואַלף טאַמבור (היינט אַ מיליטערישע „שישקע“ אין דער סאָוועטישער רומעניע).

יונגוואַרג האָט האַלדערן אַנערקענט פאַר זייער רבין און דער דיכטער

בערל שנאבעל האָט אין זיין ערשטן בוך לידער («מילנער-גאָס», בוקארעשט, 1936) אַ ליד־אַדע צו יוסף האַלדערן און ער זינגט וועגן אים:

דו ביסט דער ערשטער טרובאַדור
פון די מאַרמאָרעשער הרי-חושך.

איך דערמאָן בערל שנאָבעלס אַדע צו יוסף האַלדערן, כדי אונטערצו-
שטרייכן די השפּעה, וואָס דער איינזאַמער, אין דער אונגאַרישער קרוינשטאָט
פאַרוואַלגערטער דיכטער האָט געהאַט אויף דעם יינגערן ליטעראַרישן דור.
בעל־פּה האָב איך זיי אַלעמען, די יינגערע, געהערט דערציילן מיט גרויס ליב-
שאַפט און באַווונדערונג וועגן האַלדערן, וועגן זיינע בריוו צו זיי פון בודאַ-
פעשט און וועגן זיינע רייד אין סיגעט.

ווען ס'האַבן זיך געביטן די צייטן אין אונגאַרן און די בודאַפעשטער
רעגירונג האָט אונטערן דרוק פון היטלערן גענומען איינפירן אַנטי־יידישע
געזעצן, וואָס אַמאָל אַלץ שאַרפּערע, איז דער דיכטער יוסף האַלדער אַלט גע-
ווען זיבן און פּערציק יאָר. ער האָט אָנגעוווירן זיין שטעלע אין דער באַנק
און איז געבליבן זיצן אַ נאָך מער פאַראיינזאַמטער און קרענקלעכער אין שטוב,
אָנגעוווירן אַלץ מער אויפן חסד פון זיין קריסטלעך־אונגאַרישער פרוי.

אין יאָר 1940 האָט אַלטער אַפּשאַן, דער זון פונעם קדוש־שרייבער
הערצל אַפּשאַן (היינט אין ברוקלין), באַזוכט האַלדערן אין בודאַפעשט און ער
האַט מיר וועגן זיין וויזיט געשריבן פונעם לאַגער אין פעלדאַפינג, אין 1949,
און איך וועל דאָ ברענגען אויסצוגן פון דעם דאָזיקן וויכטיקן און פיינפולן
בריוו.

ווען אַפּשאַן איז אַריין צו האַלדערן, האָט אים דער דיכטער גענומען
אויספּרעגן וועגן דער „גרויסער וועלט“.

— וואָס הערט זיך? וואָס דערציילט איר עפעס גוטס פון דער גרוי-
סער וועלט?

און ער האָט זיך אָנגעהויבן נאָכצופּרעגן אויף געמיינזאַמע באַקאַנטע,
סיגעטער, בוקאַרעשטער, טשערנאָוויצער, און ס'האַט זיך אַרויסגעוווירן, אַז ער
קען אויך וואַרשע, ווילנע, בוקאַרעשט, ווי ער וואַלט דאָרט פאַרבראַכט יאָרן.
„זעענדיק, אַז איך ווונדער זיך“, גיט ווייטער איבער אַפּשאַן, „זאָגט ער
צו מיר: „אפּשר ווילט איר, איך זאָל אייך אויסרעכענען צוואַנציק וואַרשע-
ווער אַדער בוקאַרעשטער גאַסן?“ און ער הייבט אָן אויסצורעכענען.“

איך לאָז ווייטער רעדן מיין יונגן פריינט אַלטער אַפּשאַן:
„אויפן שרייב־טיש ליגן עטלעכע פּרישע זשורנאַלן. אויף איין זייט עט-
לעכע יאַרגענג פון דעם יידיש־אונגאַרישן זשורנאַל „מולט ע יעווע“, פון

וועלכן ער איז געווען אַ לאַנגיעריקער מיטאַרבעטער; אויף דער צווייטער זייט עטלעכע איינגעבונדענע יאָרגענג פון די וואַרשעווער „ליטעראַרישע בלעטער“. אויף די ווענט — בילדער, צייכענונגען און קאַריקאַטורן פון קאַלעגן קינסטלער.

„אינצווישן איז אַהיימגעקומען האַלדערס פרוי, און איך האָב תיכף אַנגעהויבן רעדן אונגאַריש, כדי זי זאָל פאַרשטיין. „ניין“, בעט זי מיך, „רעדט ווייטער ייִדיש. ער לעבט אויף, אַז ער האָט מיט וועמען צו רעדן אין זיין שפּראַך“.

דערווייל ווערן פאַרשאַרפט די אַנטי־ייִדישע געזעצן. ס'ווערט אַרויסגעדיעבן אַ דעקערט, אַז אַלע יידן ביז אַכט און פערציק מוזן זיך מעלדן צום אַרבעט־דינסט. האַלדער איז ניין און פערציק און האָט אין טאַש אַ צעטל, אַז ער איז קראַנק, און ער איז טאַקע קראַנק און ווערט פון טאַג צו טאַג אַלץ קראַנקער.

אַ גרויסע ווענדונג קומט אין האַלדערס לעבן, און בכלל אין לעבן פון אַלע יידן אין אונגאַרן, דעם 19טן מערץ 1944. אין יענעם טאַג האָבן די דייטשן באַזעצט אונגאַרן, און בודאַפעשט און דאָס גאַנצע לאַנד האָבן באַקומען אַ נייעם אויסזען. מען האָט אַנגעהויבן כאַפּן צו דער אַרבעט, און אַז מען איז אַרויס אויף דער גאַס, איז מען שוין נישט געווען זיכער צי מען וועט צוריקקומען.

איז האַלדער געזעסן גאַנצע טעג אין דער היים און זיין קריסטלעכע פרוי האָט אַלץ באַזאָרגט, אויף וויפל מען האָט נאָך געקאָנט באַזאָרגן. אין דער היים איז מען אויך נישט געווען זיכער. נייעציק פּראַצענט פון די הויז־מייסטערס זענען געווען היטלעריסטן און האָבן אַנגעוויזן אויף זייערע ייִדישע שכנים. אַ ליאַדע מינוט האָט מען געקענט קומען אים נעמען.

דערווייל האָט ער געהאַט אַ געלעגנהייט זיך צוצוהערן צו אַ היטלעריסטישן שמועס אין דער אייגענער משפּחה.

נישט האַבנדיק אַליין קיין קינדער, האָט האַלדערס פרוי אַריינגענומען צו זיך אַ שוועסטער פון אַ יאָר פּופּצן, וואָס האָט אַרויסגעהאַלפּן אין שטוב. רעדט די דאָזיקע יונגע שוועגערין צו אַן אַריינגעקומענער חברטע אירער און פאַרזיכערט, אַז מער וועט זי נישט דערלאַנגען צום טיש, ווייל זי וויל „קיין יידן נישט באַדינען“.

אַז האַלדערס פרוי איז אַהיימגעקומען און האָט דערהערט וועגן וואָס עס האָט זיך געהאַנדלט, האָט זי די שוועסטער אַרויסגעוואָרפּן און זי שיער נישט דערהרגעט...

צי האָט מען אָבער דערמיט געקענט אַרויסרייסן די געהערטע רייד פון האַלדערס געמיט?

האַלדערס „פּיקסע אידיי“ איז געוואָרן — קבר ישראל. ביי איינעם פון אַפּשאַנס לעצטע באַזוכן ביי אים, רעדט ער צו אַפּשאַנען אַזוי:

„עס וואָלט מיך גאַרנישט געאַרט. אַלץ וועט דאָך אַמאָל פאַרביי. נאָר וואָס טוט מען, אַז אַזאַ מענטש ווי איך גיט אַ פּגור און מען באַגראַבט אים אויף אַ טמא אַרט? ווייסט דאָך, אַז איך האַלט נישט פון די זאַכן, אָבער פונדעסטוועגן...“.

און דאָ זעט אַפּשאַן, אַז ס'וואָרגן אים די טרערן...

לויט דער אינפֿאַרמאַציע פון אַלטער אַפּשאַן, וואָס ער האָט געקראָגן פון האַלדערס פרוי, אין יולי, 1948, ווען ער האָט נאָך דער באַפּריינג באַזוכט בודאַפּעשט, איז האַלדער געשטאַרבן צוויי חדשים פאַר דער פאַרטרייבונג פון די נאַציס פון בודאַפּעשט אין עלטער פון 51 יאָר. „פון באַגראַבן טויטע“.

גיט איבער אַפּשאַן, „האַט קיין רייד נישט געקאַנט זיין“. מען האָט יעדן טאַג אַרויסגעטראָגן די טויטע פאַר די טויערן און פון דאָרט האָט מען זיי אוועק־געטראָגן אין די פאַרקן און גערטנער און זיי באַהאַלטן אין מאַסן קברים... בלייבנדיק אַליין מיטן טויטן מאַן האָט האַלדערס פרוי אַרומגעוויקלט זיין גוף מיט עטלעכע מעטער לייוונט (זי האָט געהאַט געהערט, אַז אַזוי באַגראַבן יידן זייערע מתים) און מיט דער הילף פונעם הויז־מייסטער און פון די שכנים אַרויסגעטראָגן דעם טויטן פאַרן טויער, וווּ זי האָט אַפּגעוואַרט און געזעה, אַז מען פירט אים אינאיינעם מיט אַנדערע מתים באַגראַבן אין נאָענטן פאַרק. אָבער דעם ייִדיש־דיכטערס לעבעדיקע בענקשאַפט נאָך קבר־ישראל איז דאָך מקוים געוואָרן. ס'איז פאַרביי אַ יאָר — האָט האַלדערס פרוי דערציילט אַפּשאַנען — און מענטשן האָבן ווידער אַנגעהויבן לעבן און מען האָט גענומען זוכן די נאָענטע טויטע. מען האָט אויפגעגראַבן די מאַסן־קברים אין די גער־טנער און פון דאָרט איבערגעפירט די קרובים צו זייער אייגענעם קבר. האַל־דערס פרוי האָט אַזוי לאַנג געזוכט אין די מאַסן־קברים ביז זי האָט איר מאַן דערקענט אין דעם אַרומגעוויקלטן לייוונט. זי האָט אים פון דאָרט אַרויסגע־נומען און האָט אויסגעפועלט ביי דער קהילה, אַז ער זאָל געבראַכט ווערן צו קבר ישראל.

דער סיגעטער „שלום-עליכם“

דאס ערשטע מאָל איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין דער שטאָט סיגעט אין שפעט־זוינטער פון יאָר 1915. קירה האָט דעמאָלט געהאַט צייטווייליק באַפרייט מיין גאַליצישע הימשטאָט פון רוסישער אַקופאַציע און ס'ערשטע וואָס ער האָט געטאָן איז געווען צונויפּונאַמלען אלע אַכצן־יעריקע, וואָס ער האָט על־פּי־דין נאָך נישט געהאַט קיין רעכט צו מאַביליזירן, און זיי אַוועק־צופירן איבער די קאַרפּאַטן־בערג און איבער די אונגאַרישע פּליינען העט־ווייט אַזש קיין שטייערמאַרק, און פון זיי צו מאַכן פאַר דער צייט סאַלדאַטן. צווישן די אַכצן־יעריקע האָט זיך אויך געפונען אני הקטן, דער שרייבער פון די שורות, און די ערשטע סטאַנציע פון יענער זייט בערג, וווּ מיר, די גאַליצישע רעקרוטן, האָבן זיך עטלעכע טעג אַפּגערוט, איז געווען די שטאָט סיגעט.

מיר זענען אָנגעקומען קיין סיגעט צו קבלת־שבת און שבת אין דער פּרי זענען מיר, אַ גרויסער טייל פון די ייִדישע רעקרוטן, געווען אויף די גאַסן, זיך אָנגעקוקט די שבתדיקע סיגעט און זיך צוגעקוקט ווי יידן מיט די טלית־זעק אונטערן אַרעם קערן זיך אום אַהיים פון די שולן און פון די קלויזן. יידן אין זשיפיצעס. יידן אין שווערע שטריימלעך און לעבן זיי יינגלעך אין קאַפּאַטקעלעך מיט געקרייזלטע פּאות און מיט פּאות פּלאַכע ווי שופרות. אַלץ ווי אין מיין גאַליצישער הימשטאָט. נאָר וואָדען? האָט מען אין קאַלאַ־מיי געקאַנט הערן יידן אין זשיפיצעס, יידן מיט געקרייזלטע פּאות רעדן פּוֹי־ליש איינס מיט ס'אַנדערע? דאָ אַבער, אין סיגעט, גייען יידן אין זשיפיצעס אַהיים פון די קלויזן און אַ היפש ביסל פון זיי רעדן אונגאַריש, און אונגאַ־ריש נישט געשטאַמלט, נאָר מיט ברען און מיט ליידנשאַפט. דאָס איז סיגעט. דאָס איז געווען דער ספּעציפּישער קאַלאַריט פון ייִדיש־אונגאַרישער פרומקייט און צום גרויסן טייל אויך פון דער ייִדישער פרומ־קייט אין מאַרמאַראַש־סיגעט.

ווען איך בין צום צווייטן מאָל, אָן ערך צוואַנציק יאָר שפעטער, אין 1934, געקומען קיין סיגעט, האָט זיך פון דער ייִדישער פרומקייט גאַרנישט געהאַט אויסגעוועפט. שוואַכער געוואָרן איז בלויז אין אַ געוויסער מאָס די שפּראַכלעכע אַסימילאַציע, וואָרום סיגעט איז דאָך איצט געווען אַ רומענישע שטאָט, און אונגאַריש האָט אויפּגעהערט צו זיין די שפּראַך פון מלכות.

איך האָב איצט באַגעגנט אין סיגעט ליטעראַרישן „גאַכוויקס“, דעם דיכטער בערל שנאַבל און דעם דערציילער יחזקאל רינג. שנאַבל האָט מיר דערציילט, אַז ווען זיין פּאָטער, דער שוסטער, האָט אים געזען לייענען צום ערשטן מאַל אַ יידיש בלאַט, האָט ער אים דערלאַנגט צוויי פעטש. איין פּאָטש פאַר סתם לייענען טריפה-פסול און דעם צווייטן — ווייל די צייטונג איז נאָך געווען טריפהנער דערמיט וואָס אין איר איז געווען געדרוקט דאָס בילד פון אַ יידן אין הויילן קאַפּ.

און וואָס שייך יחזקאל רינג, איז ער דעמאָלט געווען אַן אַכצן-יאַריק בחורל אין אַ קאַפּאַטקעלע און אין אַ קיילעכיקן סאַמעטענעם קאַפעליוש. לויטן פּאָך — אַ זעצער; און לויט זיין חלום — אויפן וועג אויסצוגעפינען אַ „פּערפעטואום מאַבילע“.

דער אונגאַריש-יידישער שרייבער דעזשע שיין, אַ מיטאַרבעטער פון דער קלויזנבורגער אונגאַריש-ציוניסטישער צייטונג „אויקעלעט“ און דער מחבר פון אַ ווערק וועגן דער משפּחה פון די סיגעטער און סאַטמאַרער רביים טייטלבוים, האָט מיך געפירט זיך באַקענען מיט דעם סיגעטער שלום-עליכם. דער „סיגעטער שלום-עליכם“, הערצל אַפּשאַן, איז געווען אַ ייד פון קרוב צו די פּופּציק, אַ פּאַרזיכערונגס-אַגענט, אַ ייד אַ מיטלוווקסיקער, מיט אַ קליין שוואַרץ-גרוילעך בערדל און אין אַ האַרטן קאַפעלוש. ער האָט גע-רעדט גיך און מיט חסידישן מאַניער אי פון ברייטקייט און אי פון בלויז אַן-זוינקעניש.

הערצל אַפּשאַן איז געווען אַ שרייבער אַנפּאַנגער. ערשט אַ צוויי-דריי יאָר אַז ער האָט זיך גענומען שרייבן און דעזשע שיין איז געווען באַגייסטערט פון זיינע מעשות און — איך בין ווייניקער געווען באַגייסטערט. הערצל אַפּשאַן איז מיר פּאַרגעקומען נישט ווי שלום-עליכם, נאָר ווי אַ שלום-עליכם-שער פּאַרשוין.

אין מיינעם אַ טאַגבוך געפין איך אַ פּאַרצייכענונג וועגן יענער באַגעגע-ניש מיט הערצל אַפּשאַן אום זומער פון יאָר 1934 — אַ שאַד וואָס איר קענט נישט לייענען אונגאַריש — מאַכט צו מיר הערצל אַפּשאַן און גיט צו — איך וויל אייך נישט מוטשען.

„איך הער אויס אַ מעשה וויאַזוי יידן, סיגעטער יידן, פּאַרן אויף דאַטשע אין אַ שכנותדיק דאָרף. שלום-עליכם איז טאַקע שלום-עליכם. קיינער קאַן אים נישט נאַכמאַכן, אפילו נישט הערצל אַפּשאַן פון סיגעט, אָבער ביי אונ-זער שרייבער רייסן זיך אַלעמאַל דורך שורות פון געזונטן פּאַרביקן רעאַליזם און דאָ און דאָרט פון שפּראַך-עכטקייט.

און ערשט בעל פּה! וואָס פּאַראַ פּרעכטיקע מעשות קאַן הערצל אַפּשאַן

דערציילן. אלע מעשות זענען וועגן ספעציפישן סיגעטער לעבנסשטייגער. וואָס איז אַזוי אַנדערש פון דעם וואָס די ייִדיש־ליטעראַטור האָט פאַרפיק־סירט. אויב עס וועט זיך נישט בקרוב באַווייזן דער גרויסער פּראָזע־שרייבער פון די מאַרמאַראַשער ייִדן, וועלן הערצל אַפּשאַנס כתב־ידן פאַרבלייבן אַ וויכ־טיקער קולטור־היסטאָרישער דאָקומענט פון אַ לעבנס־שטייגער, וואָס האַלט היינט, אַן אַרויסגעריסענער פון זיין אַמאָליקער סביב־פּאַנאָראַמע ביים אונ־טערגיין.

עד כאן מיין נאָטיצבוך־פאַרצייכענונג.

אין דער היטלעך־קאָטאָסטראַפּע זענען אומגעקומען די סיגעטער ייִדן. עס איז אונטערגעגאַנגען איר באַזונדערער לעבנס־שטייגער און הערצל אַפ־שאַנס כתב־ידן זענען פאַרלוירן געגאַנגען.

געראַטעוועט האָט זיך בלויז אַפּשאַנס איין־און־איינציקער בוך, וואָס איז אַרויס קנאַפּ ערב דעם אומגליק אין סיגעט אין 1939.

ווען איך האָב אין 1940 געהאַלטן דאָ אין אַמעריקע אין האַנט אַפּשאַנס ספר „בית ישראל“, וואָס איז פאַראיינס די געשיכטע, די באַשרייבונג און דער שיר־השירים פונעם „וויזשניצער הויף“, און פון דער וויזשניצער חסידות אין מאַרמאַראַש־סיגעט, האָב איך נישט נאָר געזען אַז הערצל אַפּשאַנס איז אַן איי־גנאַרטיקער שרייבער, נאָר אויך, אַז זיין בוך איז טאַקע דער וויכטיקסטער קולטור־היסטאָרישער דאָקומענט פונעם סיגעטער ייִדישן לעבנס־שטייגער, און נאָך מער — דער איינציקער פרוּוו פון אַ קינסטלעריש געשריבענער געשיכטע פון ייִדיש־מאַרמאַראַש און פון ייִדיש־וויזשניץ. און צו הערצל אַפּשאַנס בוך וועט זיך אויך צוכאַפּן דער ייִדיש־פּילאָלאָג, וואָרום אַפּשאַנס באַשרייבונג פונעם וויזשניצער רבינס הויף איז אַן אמתער קוואַל פון אומפאַרפעלשטן מאַרמאַראַשער דיאַלעקט מיט זיין דייטשמערישן חן, מיט זיינע אונגאַרישע ווענדונגען און מיט זיין היפּשלעך אוקראַינישער לעקסיק.

און הערצל אַפּשאַנס בוך פאַרמאַגט אויך קאָנסטרוקציע. דער דאָזיקער ייִד, וואָס האָט אין עלטער פון פּופּציק זיך גענומען שרייבן און אַנגעשריבן זיין בוך, איז געווען זיין אייגנס אַ ליטעראַרישער אַרכיטעקט.

ער הייבט אַן זיין בוך „בית ישראל“ פון יענעם שבת פאַר שבועות פון יאָר 1936, ווען די סיגעטער ייִדן האָבן באַקומען פֿון גרויס־וואַרדיין די ביי־טערע בשורה, אַז דער וויזשניצער רבי ר' ישראל האַגער, וואָס האָט דאָרט געהאַט זיין „הויף“ זינט דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז נאָך קבלת־שבת נפטר געוואָרן. און אַפּשאַנס דערציילט ווייטער ווי נאָך ביטערער אויפן האַרץ ס'איז געוואָרן די סיגעטער ייִדן ווען מען איז געוואָרן געוואָרן, אַז די לוויה וועט נאָך זיין מוצאי־שבת, אַרום חצות, און אַז — אומזיסט ס'פאַרעכץ קיין

גרויס-ווארדיין, מען וועט צו דער לוויה נישט אנציען. דערשלאגענע האבן זיך חסידים צונויפגענומען אין קלויז און — מען האט דערציילט זיך וועגן וויזשניץ און דאס וויכטיקסטע פון דעם וואס מען האט דערציילט גיט הערצל אפשאן איבער אויף צוויי-דריטל פון די 254 זייטן פון זיין בוך, ביז — ער קערט זיך צוריק אום צו דער לוויה און פארענדיקט דערמיט ווי אזוי דעם רבינס קינדער האבן זיך פארטיילט מיט דער ירושה, און דערעיקרשט, ווי אזוי עס איז אויספלאגירט געווארן די צעטיילונג פון דער וויזשניצער השפעה-ספערע צווישן דעם נפטרס פיר זין.

איך געדענק, אז כ'האב ביי מיין באגעגעניש מיט הערצל אפשאן אים געפרעגט, וואס ס'האט גורם געווען אז ער, דער געוועזענער תבואה-סוחר און איצטיקער פארזיכערונגס-אגענט, זאל זיך פלוצלינג נעמען צום שרייבן און צו שרייבן מעשות וועגן סיגעט. אפשאן האט, ווי ווייט איך דערמאן זיך, אויסגעמיטן צו געבן אן ענטפער.

אבער זיין זון, אלטער אפשאן, וואס אים פארדאנק איך אויסנעמלעך אינטערעסאנטן מאטעריאל וועגן סיגעטער יידיש-דיכטער יוסף האלדער, האט מיר אין 1950, פונעם דייטשן לאגער פעלדאפינג, אויך צוגעשיקט ביא-גראפישע דאטן און אייניקע דערמאנונגען וועגן זיין פאטער, דעם קדוש הערצל אפשאן.

סיי די ביאגראפישע דאטעס און סיי דעם זונס פערזענלעכע דערינע-רונגען זענען וויכטיק פארצייכנט צו ווערן.

„וועגן מיין פאטער“, שרייבט מיר אלטער אפשאן אין זיין בריוו פון פעלדאפינג פון 8טן יאנואר 1950, „קאן איך אייך איבערגעבן אטוואס: געבוירן איז הערצל אפשאן אין 1886 אין רעמיט, ביי סיגעט, ביי א פאטער א מלמד, וואס האט געקנעלט מיט יינגלעך גמרא מיט תוספות. דער זיידע, דער מלמד, האט פארמאגט אן אייגענע שטוב און א גארטן ביי דער שטוב, וואס די משפחה האט אליין באארבעט. געלערנט האט מיין פאטער ביז צו דער בר-מצוה אין חדרים, אין דער היים און דערנאך אין ישיבות אין אונגארן און צום לענגסטן אין דער ישיבה אין דער שטאט פאפא, ווו רב איז געווען דער באווסטער ר' עמרם. ווו מיין טאטע האט זיך אנגעשטעקט מיט השכלה ווייס איך נישט, נאר ערגעץ ארום דער ישיבה אין פאפא האט ער זיך אויסגעלערנט אביסל אונגאריש, אביסל דייטש און אביסל בוכהאל-טעריע.“

א פאקט איז, אז ער איז פון פאפא צוריקגעקומען א פאלנער „דייטש“ און האט זיך מיט זיינס גלייכן א בחור געעפנט אן אדוואקאטישן ביורא אין סיגעט. דעם ביורא האט ער נישט לאנג אנגעהאלטן, ווייל דער אדוואקאטן-

פארבאנד האָט געטראַשעט אַנצוקלאַגן דעם טאַטן אינאיינעם מיט זיין שותף פאַר „ווינקל-אָדוואַקאַטור“.

„חתונה געהאַט האָט הערצל אַפּשאַן אין יאָר 1908 קיין קיניגספּעלד. אין אַט דער דאָרפישער סביבה האָט ער פאַרגעסן דעם „דייטש“, האָט אַנ-געטאַן אַ קאַפּטאַן מיט אַ שטריימל און איז געוואָרן אַ פרומער ייד. געהאַנדלט האָט ער מיט תבואה און פלעג צוליב מסחר צופאַרן אַפּט אין די נאַענטע שטעט און צומאַל אויך קיין בודאַפּעסט.

„זיך געפילט שלעכט אין דער דאָרפישער סביבה און זיך אין 1914, קנאַפּ פאַרן אויסבראַך פון דער וועלט-מלחמה, אַריבערגעצויגן צוריק קיין סיגעט.

„אין דער מלחמה געדינט אין קירחס אַרמיי. אין 1918 זיך אומגעקערט קיין סיגעט, צום צווייטן מאַל חתונה געהאַט מיט אַ קרובה פונעם ספינקער רבי (זיין ערשטע פרוי, די יונגע מוטער פון זיינע קינדער, איז געשטאַרבן אין די יאָרן פון קריג) און געוואָרן פון דאָסניי אַ תבואה-סוחר, און אַז דער מסחר איז אַוועק שלעכט, זיך גענומען צו פאַרויכערונגס-מעקלעריי“.

ווען איד האָב הערצל אַפּשאַנען באַגעגנט אין 1934, איז ער, ווי געזאַגט, געווען אַ שלום-עליכמשער פאַרשוין, אַ פאַרויכערונגס-אַגענט און — אַ שריי-בער-אַנפאַנגער.

ווי אַזוי האָט ער פלוצלינג אַנגעהויבן שרייבן? לויט זיין זון אַלטער, אין דעם דערמאַנטן בריוו צו מיר פון 8טן יאַנואַר 1950, האָט זיין פאָטער הערצל אַפּשאַן „אַנגעהויבן צו שרייבן דורך אַ צופאַל“.

דער זון אַלטער איז געפאַרן אין שליחות פון דער „נייער צייטונג“ (אַר-גאַן פון „בונד“ אין טשערנאָוויץ) קיין טראַנסילוואַניע און האָט אַנגעשריבן אַן אַרטיקל פאַר דער צייטונג. דער פאָטער האָט עס געלייענט און „געזאַגט אַז אַזוי שרייבט מען נישט“, און ער האָט תיכף זיך אַ נעם-געטאַן און אַנגע-שריבן אַן אַרטיקל אויף דערזעלבער טעמע אַנדערש און „מיר געוויזן ווי אַזוי מע דאַרף שרייבן“.

און אַזוי, פאַרויכערט אונדז אַלטער אַפּשאַן, האָט זיין פאָטער אין יאָר 1931, אַנגעהויבן צו שרייבן, געשריבן אין אַרטאָדאָקסישע ייִדישע צייטונגען פון טראַנסילוואַניע, דערנאָך אַרויסגעגעבן אַ דערציילונג און אין יאָר 1937-1936, נאָך דער פטירה פונעם וויזשניצער רבין, אַנגעשריבן „בית ישראל“. עס זענען פון הערצל אַפּשאַן — ווי עס שרייבט מיר זיין זון, מיין פריינט אַלטער אַפּשאַן — פאַרבליבן „מאַנסקריפטן אין רומעניע פון דער צייט ווען די אונגאַרן האָבן באַזעצט סיגעט, ביז צו זיין טראַגישן טויט“.

איך מוז זאָגן, אַז אַלטער אַפּשאַנס באַריכט מאַכט דעם פאָטערס שריי-

בערישן אנהייב, אין עלטער פון פופציק, און דעם פאָטערס שרייבערישע סטיכע פאַר עפעס אַ מעכאַנישן צופאַל. אין דער אמתן איז דער גרויסער סטיי-מול צו הערצל אַפשאַנס שרייבן געווען זיין חסידישע איבערלעבעניש. זיין זון אַלטער איז אַ היינטצייטיקער און אַ וועלטלעכער און ער דערמאָנט אין זיינע ביאָגראַפישע נאָטיצן בכלל נישט, אַז דער פאָטער איז אַ חוץ „דייטש“, אַ חוץ תבואה-סוחר און אַ חוץ פאַרויכערונגס-אַגענט געווען און געבליבן אַלע זיינע יאָרן אַ חסיד. הערצל אַפשאַן איז געפאַרן קיין וויזשניץ יינגלווייז מיטן פאָטער און ער האָט פאַרבראַכט ביים רבין שבתים און יום-טובים, ווען ער איז געווען אַ תבואה-סוחר אין קיניגספעלד און ער האָט נישט אויפגעהערט אין זיין געמיט „צו פאַרן צום רבין“ אויך דעמאָלט ווען ער איז געוואָרן אַ „דייטש“, אַ פאַרויכערונגס-אַגענט און אַ שרייבער.

ער אַליין, הערצל אַפשאַן, האָט אין דער הקדמה צו „בית ישראל“ אַזוי פאַרמולירט זיין שרייבערישן אַנהייב און אַזוי כאַראַקטעריזירט זיין אייגענעם אופן שרייבן:

„איך בין קיין מלקט“, זאָגט הערצל אַפשאַן, „און האָב ווינציק געלייענט צו וויסן ווי אַזוי אַנדערע שרייבן און ווי אַזוי אַנדערע זענען זיך נוהג. מיין שרייבן איז אייגנאַרטיק און אַריגינעל. כ'האָב אַלץ כמעט אַליין איבערגעלעבט און מיט מיינע אויגן געזען“.

און דאָס אַליין-איבערגעלעבטע און אַליין-געזעענע האָט דעם פופציק-יאָר-ריקן אַ שטויס-געטאָן אויסצוגיסן זיינע איבערלעבענישן און זיינע זעונגען אויף פאַפיר, אַן שום שרייבערישע קונצן. און אַרויסגעקומען איז דאָס שענסטע געדענק-בוך וועגן וויזשניצער חסידות און וועגן מאַרמאַראַשער דאַרפס-יידן און האַרעפאַשניקעס. ס'איז אַרויסגעקומען אַ פיינלעך-עכטע, מיט ליבשאַפט און מיט הומאָר געשריבענע, גבית-עדות וועגן מאַרמאַראַשער יידן און וועגן דער חסידישער פרייד און דעם חסידישן צער, וואָס האָט אויסגעשטראַלט צו זיי פון רבינס הויף אין וויזשניץ און אין גרויס-וואַרדיין.

דער באַשרייבער און באַזינגער פון וויזשניצער חסידות איז פאַרבּרענט געוואָרן אינאַיינעם מיט אַלע סיגעטער יידן אין אוישוויץ דעם 10טן מאַי 1944. דעם זון אַלטער איז — ווי ער שרייבט מיר — צופעליק אויסגעקומען דורכצופאַרן מיט זיין „אַרבעט-באַטאַליאָן“ פון בודאַפעסט קיין גאַליציע און ער האָט אויפן סיגעטער פראַכט-וואַקזאַל געזען „די טויזנטער יידן, פרויען און קינדער, איין גרויסע לוויה פון פאַרמשפּעטע“, וואָס די דייטשן האָבן זיי

געפרוויט איינרעדן, אַז „מע פירט זיי ביז צום סוף פון דער מלחמה ערגעץ אין אַ געטאָ, צו אַן אַרבעט־פּלאַץ, נאָענט פון דער שטאָט דעברעטשין“.

די שטימונג ביים עולם — גיט איבער אַלטער אַפּשאַן — איז נישט גע-
ווען קיין פאַרצווייפלטע. ס'איז שוין געווען מאַי 1944, די דייטשן האָבן גע-
האַט איין מפּלה נאָך דער אַנדערער און די רוסן האָבן שוין געהאַט באַזעצט
קאַלאַמיי, פון יענער זייט קאַרפּאַטן.

אַבער די מייסטע פון די דעפּאַרטירטע זענען נאָך אין דעמזעלבן טאָג וואָס
זיי זענען אָנגעקומען, אומגעקומען אין אוישוויצער גאַז־אויונס על קידוש־
השם.

דער זון אַלטער פאַרענדיקט די ביאָגראַפישע נאָטיצן מיט עטלעכע אייב-
געהאַלטענע אַבער טיף־רירנדיקע לויב־ווערטער וועגן פאַטער:
ער איז געווען אַ ייד און אַפּטימיסט, אַ מעורב עם הבריות, ער האָט ליב
געהאַט צו זאָגן אַ גלייכווערטל און איז געווען באַליבט אין שטאָט.

צוויי יידישע פאלקס-דיכטער: שמשון פערשט און זעליק באַרדיטשעווער

א

דער עלטערער צווישן זיי, שמשון פערשט, איז היינט-צוטאָג אַ ייד פון פינף און זיבעציק און געפינט זיך, לויט לעצטע ידיעות פון רומעניע, אין אַ בוקאַרעשטער מושב-זקנים.

דער יונגערער, זעליק באַרדיטשעווער, לעבט נישט מער. ער איז מיט צוויי-און-צוואַנציק יאָר צוריק געשטאַרבן אין יאַסער יידישן שפיטאַל, אין עלטער פון קוים ניין-און-דרייסיק.

ביידע, אי שמשון פערשט און אי זעליק באַרדיטשעווער, זענען אין די יאָרן צווישן ביידע וועלט-מלחמות געווען זייער פאַפולערע און באַליבטע נע-מען אין רומעניע און זייער ליד איז געגאַנגען איבערן לאַנד.

ס'איז געגאַנגען — און מער נאָך האָבן עס די ביידע דיכטער אַליין גע-טראָגן. זיי האָבן צוגעפאַסט ניגונים צו די לידער און זיי געזונגען בציבור ביי חברישע מסיבות, ביי געזעלשאַפטלעכע צונויפקומען און ביי ספעציעל-איינגעאַרדנטע אַוונטן. דאָס לעצטע — דערעיקרשט שמשון פערשט.

רומעניע איז געווען אַ לאַנד, וואָס איז געלעגן אויף דער פּעריפּעריע פון יידיש-גייסטיקן ישוב. די יידיש-ליטעראַטור דאַרט צווישן ביידע וועלט-מלח-מות איז געווען עפעס אַ גרויסער און ווונדערלעכער צופאַל. אַ דרויסנדיקער פּאָליטישער אויפרייס האָט צונויפגעבראַכט יידיש-שרייבער פון פיר קולטור רעל פאַרשידענע פּראָווינצן און זיי געשטעלט בויען אַ יידיש-ליטעראַטור אין דער נייער גרויס-רומענישער מדינה. ס'איז געווען אַ מאַדנע בויונג, וואָ-רום די מיטעלע און צום טייל די אויבערע עטאַזשן האָבן די שרייבער פון בעסאַראַביע און בוקאַווינע מיטגעבראַכט פאַרטיקע מיט זיך. אליעזר שטיינ-באַרג, יעקב שטערנבערג, משה אַלטמאַן און אַפילו דער דעמאַלט נאָך בלוט-יונגער איציק מאַנגער זענען שוין געווען אין דער פולער רייפקייט פון זייער שעפּערישקייט.

ס'האָבן געפּעלט היסטאָרישע פונדאַמענטן. די יידיש-ליטעראַטור אין רומעניע איז געווען אַן אַ טאַטן און ס'איז פאַרשטענדלעך געווען איר להוט-קייט אויסצוגעפינען אַ טאַטן — זיך צו לעגיטימירן. די בענקשאַפט נאָך לע-

גיטימקייט איז נישט בלויז אַ סימן מובהק פון יעדער געאַרדנטער געזעל-
שאַפט, נאָר אויך פון יעדער געאַרדנטער גייסטיקייט.
עס נישטערט דערפאַר יעדע ליטעראַטור אין די אַרכיוון און וויל אויס-
געפינען אירע אָנהייבן, אירע ערשטע געשטאַלטן. גייסט האָט פיינט דעם צו-
שטאַנד פון משפּחהדיקער אומוויסיקייט הינטער זיך; גייסט האָט אַרגאַניש
פיינט דעם ממזר-סטאַטוס.

ווי דער אר"י הקדוש, וואָס האָט ברוח הקודש אַנטדעקט די קברים פון
תנאים אויף די פעלדער פון צפת און טבריה, אַזוי האָבן די ייִדיש-דיכטער
אין טשערנאָוויץ און אין בוקאַרעשט (איציק מאַנגער און יעקב שטערנבערג)
מיט זייער פּאָעטישער וויזיע אַרויסגעשיילט פון די היסטאָרישע נעפלען די
געשטאַלטן פון צוויי גרויסע אויסלענדישע געסט אין רומעניע: וועלוול זבאַר-
זשער און אברהם גאַלדפּאַדן און זיי אַדאַפּטירט פאַר די פּאָטערס פון דער
ייִדישער ליטעראַטור אין רומעניע.

איז אויף פּאָעטישער וויזיע, כ'מ"ן, אויף אַנטפלעקערישן רוח הקודש,
פרעגט מען נישט קיין קשיות, און אַוודאי קען מען דאָס נישט איבערפרעגן,
ווען דיכטער פון דעם שיעור קומה פון אַ איציק מאַנגער און פון אַ יעקב שטע-
רנבערג אַדאַפּטירן פאַר זיך פּאָעטישע ראשונים, וואָרום זיי באַרעכטיקן די
אַדאַפּטאַציע מיט זייערע וויכטיקע דערגרייכונגען פון אחרונים.

אַבער ווען ניכטערע שרייבער אויף ליטעראַטור-היסטאָרישע טעמעס ווילן
אָנהענגען בערל באַדערן און וועלוול זבאַראַזשערן די פּאָעטישע פּאָטערשאַפט
פון שמשון פערשט און זעליק באַרדיטשעווער, האָבן זיי בפירוש געטראָפּן
מיטן פינגער אין הימל אַרײַן. ווייל פרוווט מען פאַרגלייכן די לידער פון די
„פּאָטערס“ מיט די לידער פון זייערע „זיין“, זעט מען כלל נישט אַז עס זאָל
זיך ציען צווישן זיי אַ פּאָעטיש-גענעאַלאָגישער פּאָדעם.

די לידער פון זעליק באַרדיטשעווער, דעם בעסאַראַבער, אויף וויפל מען
קען משפטן פון די אין בוכפאַרם אויפגעזאַמלטע ניין געזאַנגען זיינע, קערן
זיך גיכער אָן קרובהשאַפט מיטן אוקראַיניש-ייִדישן פּאַלקס-פּאָעט מאַרק
וואַרשאַווסקי.

ווען זעליק באַרדיטשעווער, גיט אַ זינג אין זיין ליד „כאַטש כ'האַב
נישט קיין פרוטה“, אַז —

כאַטש איך האָב קיין פים נישט,
קיין אכר נישט קיין גאַנצן,
מוז איך זיך אַליין דאָך
האַסטיק-ווילד צעמאַנצן —

טאָנן איך.

טאָנן איך!

אוי, אוי, אוי וויי, אוי וויי טאָנן איך!

דערהערט זיך אין זיינע שורות עפעס פון מאַרק וואַרשאַווסקיס אויסגעקינ-
צלטן, אַנאַנימען, אַבער אַזוי זיס־מחיהדיקן פאַלקס־לשון און עס גיט אַ קלינג
מיט יענעם פריילעך־טרויעריקן נוסח, וואָס האָט נישט צו טאָן, נישט מיט
השכלה און נישט מיט סאַציאַליזם און נאַציאָנאַליזם און אויך נישט מיט קיין
שום אַנדערן „איום“ פון אונדזערע און פּרזעדיקע צייטן, נאָר מיט דעם ניגון
וואָס שטאַמט פון יענע טיפּענישן פון ייִדישן פאַלקס־געמיט, וואָס פון דאָרט
האָט שלום־עליכמס געניאַלע פעדער אַרויסגעבראַכט דעם טרויער און די פּרייד
פון אַ טביה דעם מילכיקן און פון אַ מאַטל פייסי דעם חזנס.

ב

דער בוקאווינער שמשון פערשט, ווידער, אַז ער נעמט משלען פאַר אונדז
דעם משל וועגן „דער טרוקענער בוים“ און זאָגט —

דער טרוקענער בוים וואָס שטייט דאָרט אין מאַל,
זעט אים נאָר גוט און באַטראַכט:
אויף אים האָבן פירות געוואַקסן אַמאָל
מיט בלעמלעך גרינע אַ פּראַכט,

דערזע איך פאַר זיך דעם און יענעם שוישפילער אויף די ברעטער פון אַקסעל־
ראָדס טשערנאָוויצער ייִדישן טעאַטער דעקלאַמירן דאָס לידל, אַדער אַן ענ־
לעכס דערצו, און זיך פיעשטשען מיט מעלאָדראַמאַטישע מינעס וועגן דער
אונדז אַלעמען באַוווסטער פאַרגענגלעכקייט פון מענטשלעכן לעבן. מיר איז
דעמאָלט קלאַר, אַז ווען שמשון פערשט זינגט זיינע משלים וועגן „דער טרור־
קענער בוים“ און דער „מאַיאָווע סדר“, זיינע סאַטירעס „נאַטקע דער קצב“
און „אַ מתנה פאַר די קאַרטן־שפּילערס“, אַדער ער פאַרגייט זיך ליריש וועגן
ייִדישן גורל אין „דער ייִדישער פּרילינג“ (פערשט הייסט זינגען דאָס ליד
אויף דער מעלאָדיע פון פּרוגס „די טראַיקע“), שטייט הינטער זיינע געזאַנ־
גען די טראַדיציע פון טשערנאָוויצער ייִדישן טעאַטער און עס רופן זיך אַפּ
אין זיי די סקאַרבאָוע שורות פון די סתם מאַראַלישע קופּלעטן און עס ברעכן
דורך טענער פון אַלע אין טעאַטער און מחוץ פון טעאַטער געזונגענע „ישרא־
ליק“־לידער.

שמשון פערשט האָט אַבער איין פאַרויס לגבי די דאָזיקע אַנאַנימע קופּלע־

טן און „ישראלִיק“־לידער — ער האָט בפירוש אַ בעסערן פּאָעטישן חתוך־
הדיבור און הגם זיין שפּראַך איז אַרעם און זינדיקט נישט מיט צופיל ביל־
דערישקייט, האָט ער אַבער אַפט אַ חוש פאַר גראַם און ער קאַן אַמאָל דער־
ציילן, אַז דער סאַלאַווי האָט —

זיך צעגאַרגלט אויף אַ קול :
דאַרע, מיפּא, מיפּא, סאַל
און האָט געוונגען שירה.

נישט בלויז איז דער גראַם פון „קול“ מיט „סאַל“, אַ געראַטענער, נאָר אַזעלכע
שורות האָבן אויך די מעלה, וואָס זיי פאַרפאַלקסטימלעכן דעם „דאַרע מי פאַ
סאַל“ און מאַכן פון אים עפעס ווי קלאַנגען אַרויסגענומענע פון אַן אַלטן
יִדישן קינדערליד.

אַחוץ מיטן ייִדישן טעאַטער קער זיך שמשון פּערשטס מוזע אַן אַ נאַענטע
קרובה מיטן עסטרייכישן סאַלדאַטן־ליד. פּערשט איז אין דער ערשטער וועלט־
מלחמה געווען אַ זעלנער אין קירחס אַרמיי. ער איז אַפילו פאַרווונדעט גע־
וואָרן אויפן פּראַנט און איז אַפּגעלעגן וואַכן און חדשים אין די לעמבערגער
און ווינער מיליטערישע שפיטעלער. אין, און דערעיקרשט נאָך, דער מלחמה
האַט פּערשט גענומען זינגען לידער אויפן מאַטיוו פון פאַציפּיזם און פון אינ־
וואַלידישקייט.

אין די פאַציפּיסטישע לידער לאַכט פּערשט פון „אַ זאַבעלטאַווער
פאַטריאַט“, וואָס הייסט יידן גייען אין דער מלחמה —

און פון די שונאים נעמט נקמה
פאַר אונדזער אַלטן גומן מלך.
נים שרעקט אייך, יידעלעך, גייט פריילעך;
אַי טאַמער לאַזט איבער ווייב און קינדער —
מ'וועט זיי שטיצן שוין אַצינדער.

דאָס דאָזיקע ליד הייסט פּערשט זינגען אויף דער פאַפּולערער דייטשער מע־
לאַדיע פון „ווען דאָס דער פּעטרוס וויסטע“. אין אַן אַנדער ליד, וואָס ער
שרייבט פאַר אים פיר דעם ניגון פון „וואָס ביסטו קעצעלע אַזוי ברוגוז“,
חזקט ער פון „מיין פּעטער וועלוול“, ד"ה דעם דייטשן קייסער ווילהעלם,
וואָס האָט פאַרלוירן די מלחמה און —

אַ מצווה אויף דיר דו שכורניק,
דו גולם, הולמאַי, דו באַסיאַק.

פארוואס האסטו מיט יעדן זאטשעפעט?
דערפאר האסטו אצינד א וויסמן פסק.

אבער שמשון פערשטס סאמע באקאנטסטע ליד, וואס מען האט עס געזונגען ביי געזעלשאפטלעכע צוגויפקומען איז געווען „דער בלינדער אינ-וואליד“. גאר באזונדער איז דאס ליד געווען „אין די פעדערן“ אין די ערשטע יארן נאך דער מלחמה, ווען מען האט דעם בלינדן קריגס-אינוואליד (ביי פערשטן איז ער א ייד, אבער נישט על-פי עפעס א כאראקטערישן, נאר בלויז על-פי גראם) געזען שטיין אויף די גאסן „מיט זיין לייערקאסטן און שפילט א טרויעריק ליד“.

פאראן ביי שמשון פערשטן נאך א מאטיוו, אויף וועלכן ער זינגט אויס סענטימענטאלע שורות, וואס האבן שטארק אויסגענומען ביים עולם, סיי אין טשערנאווין און נאך מער אין דעם דאטשע-שטעטל דארנע (דארנא וואטרא), ווו פערשט פלעגט פארברענגען די זומערן אין די יארן צווישן ביידע וועלט-מלחמות און דארט ארבעטן ביי דאמען-שניידעריי. דער מאטיוו איז „דעם דיכטערס טרערן“. דער דארנער שניידער-געזעלן זעט זיך אליין בכחינת פון א „נעקטאר און אמבראזיע“-דיכטער, וואס

סודות דערציילט זיין נשמה,
סודות וואס נישט צום פארשטיין,
בענקעניש וועקט אין זיין הארצן
א מעלאנכאליש געוויין.

איז דער דאזיקער אויטא-פארטרעט, וואס שמשון פערשט האט פון זיך אליין געצייכנט, געווען אויך אין א געוויסער מאס אביעקטיוו בארעכטיקט? מיר דאכט אז נישט. פאר די צוואנציק יאר, וואס איך האב פערשטן געהערט זינגען און זאגן און האב געלייענט זיינע הומאריסטישע מיט לאטיינישע אותיות געשריבענע „יום-טוב-בלעטלעך“, איז ער געווען מער סאטיריקער ווי פארבענקטער דיכטער, מער ניכטערער פארוויילער ווי מעלאנכאלישער וויינער. געבוירן איז שמשון פערשט אין יאר 1886 אין דעם בוקאווינער גרענעץ-דארף נאוואסעליץ, אנטקעגן דעם בעסאראבישן שטעטל נאוואסעליץ. פרי א יתום, האט ער זיך אויפגעצויגן ביי זיין זיידן, אן ארעמאן און, ווייזט אויס, זייער שטרענגן דארפס-ייד. ר' נתן (פערשט האט אים היפש בייזלעך גערופן ר' לקח). פערשט האט געענדיקט צוויי קלאסן דייטשע פאלקס-שול אין נא-וואסעליץ און וואס שייך יידיש, האט ער זיך קיינמאל נישט אויסגעלערנט שרייבן מאמע-לשון. זיינע לידער זענען אלע געשריבן געווען מיט לאטיינישע אותיות. איך געדענק זייער גוט ווען ער פלעגט אין די אנהייב צוואנציקער

ברענגען זיינע לידער צו דער פועלי-ציוניסטישער וואַכנשריפט „די פריי-הייט“, וווּ דער פייוול שטערנבערג ע"ה איז געווען דער רעדאקטאָר און איך זיין געהילף. מען האָט געמוזט שווער אַרבעטן ביי אַזאַ כתב־יד, ווייל די טראַנסליטעראַציע איז אָפט געמאַכט געוואָרן לויט פּערשטס העכסט־פּער־זענלעכע קריטעריעס און איז געווען שווער צו דעשיפּרירן.

אַבער קיין שום אַנדערער שרייבער אין דער „פרייהייט“ האָט נישט זוכה געווען צו אַזאַ רירענדיקער ליבשאַפט מצד די זעצערס ווי שמשון פּערשט. אין דער דרוקעריי האַרניק עט בירנבוים אויף דער טשערנאָוויצער הערן־גאַס האָבן זיך דעמאָלט געדרוקט צוויי ייִדישע וואַכנצייטונגען, די פועלי-ציוניס־טישע „די פרייהייט“ און די בונדישע „דאָס נייע לעבן“. זענען די זעצערס פון ביידע וואַכנבלעטער געווען אַזוי באַגייסטערט פון שמשון פּערשטס לייִ דער און פון דעם ווי ער פּלעגט פאַר זיי צומאַל אַ דעקלאַמיר טאָן זיינע גע־זאַנגען, אַז זיי האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אויף זייער חשובּון די לידעך, און דאָס העפּטל „געקליבענע לידער“ פון נייַן־און־זיבעציק זייטן קליינפאַר־מאַט, אויף צייטונגס־פאַפּיר, וואָס איז דערשינען אויפן חשובּון פון די זעצערס פון דער דרוקעריי האַרניק עט בירנבוים, איז געבליבן די איינציקע זאַמלונג פון פּערשטס לידער אין בוכפאַרם. *

יעקב באַטאַשאַנסקי, וואָס האָט אין יענע יאָרן געווינט אין טשערנאָוויץ, האָט אָנגעשריבן אַן אַריינפיר־וואָרט צו פּערשטס ביכל, וווּ ער האָט מיט פאַרשטענדלעכער פאַרזיכטיקייט, אַבער דאָך היפש ריכטיק אָפּגעשאַצט ש. פּערשטנס זאַמלונג פון אַן ערך פינף־און־צוואַנציק לידער. „די זעלבע מעלות און די זעלבע חסרונות, וואָס ביי אַלע פּאָלקס־זינגער“ — שרייבט באַטאַ־שאַנסקי — „די חנעוודיקע פּרימיטיווקייט ווערט אָפטמאַל געשטערט דורך פּרעטענציעזע טעאַטראַלע טענער. אין דעם „וויגליד“ האָט ער זיך דערפון באַפּרייט, איז עס טאַקע אַ האַרציק ליריש פּאָלקס־לידל, וואָס ווייעט אַן בענק־שאַפט און שאַפט שטימונג.“

היינט, נאָך כמעט פּערציק יאָר, ווען איך לייען שמשון פּערשטס ביכל און שטעל זיך אָפּ אויף דעם „וויגליד“, זע איך אַז באַטאַשאַנסקי איז געווען גערעכט מיט זיין אָפּשאַצונג, אַבער דאָס „וויגליד“ איז דאָס איינציקע ליד פון דעם מין, און שמשון פּערשט האָט זיך דערפון אין די שפּעטערע יאָרן באַ־פּרייט און איז געבליבן דער טעאַטראַלער, הומאַריסטיש־סאַטירישער פּאָלקס־דיכטער.

* שמשון פּערשט: געקליבענע לידער, הקדמה וועגן „שמשונס ביכלעך“ פון יעקב באַטאַשאַנסקי, זרוק און פאַרלאַג: האַרניק עט בירנבוים, טשערנאָוויץ, 1922.

ער האט זיך אָפגעלאָזט, שמשון פערשט. פון די ליריש-סענטימענטאַלע אַנשטרענגונגען און האָט זיך מער אַ קער געטאָן צו די סאַטירישע אַריינזאָ-געכצער און צום הומאַריסטישן שטייגער-ליד. ער האָט דערביי נאָך מער ווי פריער צוגעזינדיקט מיט טעאַטראַלישע ווילגאַריזמען, אָבער דערפאַר האָט זיין פערז באַקומען פעסטקייט און עפעס אַ טעכנישע זיכערקייט, וואָס האָט דעם שניידער-געזעל שמשון פערשט, דעם דעקלאַמאַטאָר און זינגער פון זיינע לידער, געגעבן אַ באַזונדערן חן און דערעיקרשט פאַלקס-דיכטערישע חשיבות. פון יענע נישט אויפגעזאַמלטע לידער, וואָס שמשון פערשט האָט זומער-צייט אין די דרייסיקער יאָרן דעקלאַמירט און געזונגען פאַר די דאַטשניקעס אין דעם דרום-בוקאַווינישן קאַרפּאַטן-שטעטל דאַרנע, געדענק איך אַזעלכע מיט דיכטערישער זעלבסט-באַוווּסטזיניקייט און אויך מיט היפש חשיבות אַרויסגערופענע שורות ווי —

זעט דעם שניידער-זינגער דאַרט,
איים קען כמעט אַיעדער,
וואַנדערט אום פון אַרט צו אַרט
און נייט פאַר ווייבער קליידער.
וואַנדערט ווי אַ טרובאַדור,
אַ כחור קיין באַווייכטער,
און אויף פורים יעדעס יאָר
אַ פורים-בלעטל שרייבט ער.

איך זע אים שטיין, שמשון פערשטן, אויף דער טריבונע פון ערגעץ אַ זאַל אין דאַרנע: אַ דינע געשטאַלט, אַ פויגל-פנים מיט אַ פאַרשפיצטער נאַז, ווי אַ שנאַבל. ער שטייט מייסטנס אויף איין פוס, גלייך ער זאַל נישט האָבן קיין צייט און קיין געדולד זיך אַוועקצושטעלן אויף ביידע פיס, און ער פלאַ-קערט מיט די אויגן. זיין קול איז אַביסל הייזעריקלעך, אָבער זיין חיתוך הדיבור אַ שאַרפער און דער עולם כאַפט אויף זיינע פערזן מיט שטאַרקער, אויב נישט ווילדער הנאה.

פערשט אַליין האָט הנאה פונעם עולמס צופרידנקייט, אָבער נאָך מער תענוג האָט ער פון דעם אַריינפירער, וואָס איז געוויינטלעך אַן אַדוואַקאַט, אַ דאַקטער אָדער סתם אַן אינטעליגענט אַ דאַטשניק פון טשערנאָוויץ, וואָס זאַגט וועגן פערשטן הויכע ווערטער און פראַקלאַמירט אים פאַרן פאַפּולערסטן יידישן דיכטער אין דער בוקאַווינע.

און דאָס איז, מן הסתם, געווען דער פאַלנער אמת. מער נאָך ווי זיינע דעקלאַמאַציע-אַווונטן האָט פערשטן באַקאַנט געמאַכט זיין פורים-בלעטל „דער

גראגער", וואָס איז דערשינען יאָר נאָך יאָר אָן ערד צוואַנציק מאָל. דער גרוי-סער דערפאַלג פון דעם מיט לאַטיינישע אותיות געדרוקטן "גראַגער" האָט פערשטן סטימולירט אַרויסצוגעבן בלעטלעך אויף שבועות ("שבועות-קניש", דערשינען צוויי מאָל) און אויף פסח ("מצרים-וואָך, אַרויס אַכט מאָל) און צו נאָך עטלעכע סתם הומאָריסטיש-סאַטירישע בלעטלעך, ווי "דער לץ" (צוויי מאָל), "טשערנאָוויצער פליאַטקעס" (זעקס מאָל) און "דאַרנער הומאַר" (אַכט מאָל).

עס איז אין פערשטס פורים, פסח און שבועות בלעטלעך פאַראַן אַן אוצר מיט יום-טוב-פאַלקלאַר, מיט ספעציפישן לאַקאַלן דרום-גאַליצישן און בוקאַ-ווינער יידישן פאַלקלאַר, וואָס איז ווייניק באַקאַנט אין דער וועלט פון פאַל-קלאַר-פאַרשונג. אַזוי למשל איז דער פאַלקלאַר פון דער "מצרים-וואָך", ווי כ'האַב זיך געקענט איבערצייגן פון שמועסן מיט יודע-יחן, היפש אומבאַקאַנט העכער אַרויף פון סטאַניסלאָו צו מיטל-גאַליציע און לגמרי אומבאַוואָסט אין קרוינפּוילן און אין ליטע. די "מצרים-וואָך" האָט געהאַט צו טאָן מיט פליכע-וואַטע יידן וואָס קונדסים פלעגן זיי אין די טעג פון ערב שבת-הגדול מאַכן סערענאַדעס און זיי צושיקן באַן-בילעטן פאַר אַ רייזע קיין מצרים וווּ עס זענען פאַראַן ספעציעלע מאַשינען אויף זיך צו פאַרריכטן דעם פליך. יידן מיט פליכעס פלעגן זיך אין יענע ערב שבת-הגדול-טעג ממש אויסבאַהאַלטן, אַבער ווייסע חברניקעס האָבן געהאַט אַ באַזונדערע ערב-יום-טוב-פרייד און זייער פרייד האָט באַהערשט די שטאַט.

איך קער זיך אום צום אָנהייב פון מיין עסיי און שטרייך אונטער, אַז הינטער דעם זינגער שמשון פערשט איז נישט געשטאַנען קיין שום טראַדי-ציע פון יידישע פאַלקס-דיכטער. שמשון פערשט איז דער בוקאַווינער ראשון פון פאַלקס-ליד, און ער איז דער רעפרעזענטאַנט פון יענער יידישער בוקאַווינע, וואָס האָט נישט געשריבן, נישט געלייענט, נאָר בלויז געהערט און פאַרשטאַ-נען יידיש.

ג

אין איין שטוב העשעט דער טרויער און, איבער דער טיר, אין דער אַנ-דערער שטוב טרילערט די פרייד.

אַט דער ווונדיק-גראַטעסקער צונויפשטויס צווישן טרויער און פרייד האָט נישט אויסגעמיטן אויך די קליינע יידישע קולטור-משפחה אין רומעניע אין די סוף-טעג פון דעצעמבער 1937, אין די גורל-טעג ערב דער פאַליטיש-פיינלעכער איבעראַשונג, וואָס עס איז פאַר די רומענישע יידן געווען די אַנטי-סעמיטישע גאַנאַ-קוואַ-רעגירונג.

אין דער זעלבער צייט ווען זעליק באַרדיטשעווער, דער יונגער, באַליב-טער ייִדישער פּאָלקס־טרוּבאַדור פון בעסאַראַביע, האָט אויף אַ בעטל אין ייִדישן שפּיטאַל אין יאַס געהאַלטן ביים פּאַרלירן זיין קאַמף מיט אַ מערדער־שער קראַנקייט, זענען מיר, די ייִדיש־שרייבער און קולטור־טוער אין בוקאַרעשט, געזעסן ביי יום־טובדיקע טישן אין דעם שיינעם, גרויסן „באַראַשעום“ זאַל און האָבן געפּראָוועט אַן אַפּשייד־ס־באַנקעט אין לאַנד־מאַסשטאַב פּאַרן דיכטער און טעאַטראַל יעקב שטערנבערג, וואָס איז אַרויסגערוּפּן געוואָרן אויף לענגערער טעאַטער־אַרבעט קיין קאָוונע. איך זאָג: עס איז געווען אַ לאַנד־באַנקעט, ווייל עס האָבן זיך אין אים באַטייליקט נישט בלויז פּאַרשטייער פון כמעט אַלע ייִדישע אַרגאַניזאַציעס אין בוקאַרעשט גופּא, נאָר אויך פּאַר טרעטער פון די פּראָווינץ־שטעט און עס זענען אָנגעקומען באַגריסונגס־בריוו פון יחידים און קולטור־גרוּפּעס פון אַלע פיר רומענישע פּראָווינצן.

דער בריוו, וואָס האָט מער ווי אַלע אַנדערע פּאַרכאַפּט און האָט ממש אויפגעטרייסלט ס'געמיט פון דעם עולם ביי די טישן, איז געווען די באַגרי־סונג, וואָס ס'האָט צוגעשיקט דער מסוכן־קראַנקער זעליק באַרדיטשעווער פון זיין יאַסער שפּיטאַל־בעטל, געשריבן צוויי טעג פאַר זיין טויט.

אין דעם לעצטן נומער פון דער צייטשריפט „שויבן“, וואָס איז אַרויס איידער די נייע אַנטיסעמיטישע רעגירונג האָט פּאַרבאַטן די ייִדישע פרעסע אין לאַנד, איז אינאיינעם מיט אַן אויספירלעכן באַריכט פון דעם באַנקעט אויך געדרוקט אַ קאָרעספּאָנדענץ וועגן דער לוויה פון זעליק באַרדיטשעווער, וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 2טן יאַנואַר 1938 אין זיין בעסאַראַבישער היימ־שטאַט בעלץ, און אויך אַ הספּד־אַרטיקל וועגן אים פון דעם דיכטער הערץ ריווקין (געשטאַרבן מיט אַן ערך צען יאָר צוריק אין סיבירער פּאַרשיקונג), און כמעט דער גאַנצער טעקסט פון זעליק באַרדיטשעווערס באַגריסונגס־בריוו צו דער שטערנבערג־שמחה.

„די איינלאַדונג צו אייער פון לאַנג שוין כשר־פּאַרדינטן יום־טוב — שרייבט דער טויט־קראַנקער פּאָלקס־פּאַעט צום דיכטער פון „שטאַט אין פּראַ־פּיל“ — האָט מיך געטראָפּן אין אַ בעט אין יאַסער ייִדישן שפּיטאַל, ערב אַן אַפּעראַציע. איך וויל אָבער אַז צווישן אַזויפּיל חברישע רייד, וואָס דריקן אויס אַנערקענונג פאַר אייער לאַנגיאַריקער מי אויף אונדזער מיידל־ערד אין רו־מעניע, זאָלן אויך געלייענט ווערן אַ פּאַר ווערטער פונעם בעסאַראַבער בדחן, וואָס האָט מיט טרערן אין די אויגן אויפן קראַנק־בעט געזונגען אייער טיף־רינדיקן זמר „וואַרשע האָט זיך אַ באַלעמער“. איך פּאַרהאַף אַז אייער אַרויס־פאַר וועט ווי דעם דאַרפ־ס־צדיקס פּייף צעבלאַזן די פּאַלשע מיינונג וועגן רו־

מעניע און בין איבערצייגט אז ביים צווייטן יובל אייערן וועלן מיר נישט דארפן זינגען, אז נאָר „וואַרשע האָט זיך אַ באַלעמער.“
 „וואַרשע האָט זיך אַ באַלעמער“ איז איינע פון די ערשטע שורות פון דעם „קולטוריסטישן קופלעט“, וואָס יעקב שטערנבערג האָט אָפּגעדרוקט אין דער צייטשריפט „שויבן“ פון 10טן נאָוועמבער 1937, אונטערן נאָמען „גיי איך מיר און זינג אַ זמר...“. די שורות וועגן דעם ייִדיש־באַלעמער, וואָס עס האָבן וואַרשע און ווילנע, ניריאַרק און אויך בוענאַס־איירעס, זענען אינאיינעם מיט די פּערזן פון דער פּערטער סטראַפּע, אַז —

„פּאַיע ווערדע... פּולע עמער,
 וויין פאַרמאַגט מיין לאַנד רומעניע,
 מכות אָבער אַ באַלעמער!
 קיינער האָט דערפאַר פאַר אונדז נישט די טערפּעניע.
 לאַמיר ברידער, פייערדיקער צעווייגן
 אונדזער אייגענעם, טרויעריקן ניגון.“

געווען אין יענער צייט אויף אַלעמענס ליפן אין די ייִדישע קולטור־קרייזן אין רומעניע. קיינער האָט נישט צוגעפּאַסט קיין מעלאָדיע צו שטערנבערגס „זמר“, וואָס האָט זיך ממש געבעטן געזונגען צו ווערן, אָבער די נאָרוואַס ציטירטע שורות האָבן אין זיך פאַרמאַגט אַזאַ איינדריינגלעכן ריטם פון באַ־עוולהטקייט, פון רעזיגנאַציע און אין דער זעלבער צייט פון אַרויסרופּערישער האַפּערדיקייט, אַז מען האָט זיי לייכט פאַרגעדענקט, גערן נאַכגעזאָגט און דער נאַכגעזאָגט האָט זיך געהערט ווי געזאַנג.

שטערנבערגס „זמר“ האָט, ווי מען זעט, אויך געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אויף זעליק באַרדיטשעווער. אָבער ציטירט האָב אין באַרדיטשעווערס בריוו נישט כדי צו באַווייזן אַז ער איז באַאיינדרוקט געוואָרן פון שטערנבערגס אַ ליד, נאָר ראשית כדי צו נעגירן זעליק באַרדיטשעווערס אויטאָ־באַצייכענונג „בעסאַראַבער ברחן“, וואָרום דאָס איינציקע בדחנישע אין באַרדיטשעווערס לידער איז אפּשר זיין בדחנישער מאַגיער פון שאַפן אַליין מוזיק צו די לייִ־דער און זיי אַליין עפּנטלעך פּירצוזינגען. מחוץ פון דעם איז באַרדיטשעווערס ליד אינהאַלטלעך פּריי פון בדחנישער אונטערהאַלטונג און מוסר־זאָגעריי. אינהאַלטלעך איז באַרדיטשעווערס ליד אַ ליד, וואָס איז אַ ציל פאַר זיך אַליין, און על פי פאַרם איז דאָס ליד זעלטן ווען פאַרפּאַסעריש צוגעטראַכט, נאָר עס קוואַלט כמעט תמיד אַרויס פון די ברונעמס פון פּאַלקישן געמייט און פּאַל־קישער שפּראַך.

זעליק באַרדיטשעווערס ליד האָט נישט בלויז דעם חן פונעם פּאַלקס־

ליד. נאָר עס איז ענלעך אויף אים ווי איין טראָפּן וואָסער צום אַנדערן. נעמט מען אוועק דעם נאָמען פונעם דיכטער, וועט קוים עמעצן איינפאלן אַז דאָס זענען נישט פּאַלקס-לידער. דעם זעלבן עקספּערמענט מיט דעם זעלבן רע-זולטאַט קאָן מען מאַכן ביי די לידער פון דעם גרעסטן פון אַלע אונדזערע פּאַלקס-דיכטער מאַרק וואַרשאַווסקי און ביי די מער געראַטענע לידער פון דעם גאַליציי-ידישן פּאַלקס-פּאַעט, דעם קדוש מרדכי געבירטיק.

און דער דיכטער הערץ ריווקין איז אין זיין דערמאָנטן הספד אויף זעליק באַרדיטשעווער («שויבן», בוקאַרעשט, 3טן פעברואַר 1938), בפירוש גערעכט ווען ער פרוווט אונדז אויסטייטשן די «סיבה פאַרוואָס באַרדיטשעווער, לע-בנדיק אין אַ צייט ווען די יידישע דיכטונג האָט שוין לאַנג געלאָזט אונטער (הינטער) זיך די טרובאַדאַרן-עפּאַכע און (האַט) דורכגעמאַכט דעם קאַפּ-שווינדלדיקן קפיצת-הדרך ביו צום אולטראַ-מאָדערניזם, איז דאָך געבליבן פאַראַנקערט אין ליטעראַרישן צייט-אַפּשניט פון די בראַדער זינגער (איך וואַלט געזאָגט אין דעם נוסח פון וואַרשאַווסקי און געבירטיק — ש. ב.) דער מיט וואָס זעליק באַרדיטשעווער איז געווען אַן „עכטער פּאַלקס-מענטש ביו אידענטיפיקאַציע מיט דער מאַסע פלוס ב ע ס א ר א ב ע ר“.

הערץ ריווקין, זאָג איך, איז געווען גערעכט מיט זיין אויסטייטש, וואָ-רעם אַז מען לייענט די ניין לידער, וואָס זענען אויפגעזאַמלט געוואָרן (1טע אויפלאַגע, טשערנאַוויץ, 1939; 2טע, מאַנטעווידעאַ, 1948) און דערעיקרשט דאָס איינציקע יידישע ליד „שקיעה“, וואָס האָט זיך אַריינגעגעבעט אין דער זאַמלונג, איז נישט שווער אויסצוגעפינען, אַז דאָ האָט אַ דיכטער אפשר טאַקע מיט אַ קלאָרן בודעים מקריב געווען זיין דיכטערישן איך, כדי נישט אַרויס-צוגיין פון דער גייסטיקער „עמך“-מחיצה און, אויב שוין לידער, צו זינגען זיי נישט פאַר זיך אַליין, נאָר בציבור.

עפעס אַ מורא נישט צו בלייבן אַליין מיט זיין ליד איז ביי באַרדיטשע-ווערן איבערגעגאַנגען אין אַ ווילן צו זיין דיכטעריש אינאיינעם מיט „עמך“ און צו זינגען זיין ליד אויף די נאַטן פון אַנאַנימיקייט, מיט בציבורדיקע ווערטער און טענער —

„אין מיין קליינעם טונקעלן צימער
זיין איך איינזאַם און פאַרגעסן
דיך מקנא בין איך ברודער
דיינע פייגל מאַנען עסן.
וועסט מיך ראַטן, וועסט מיך עצהן
זיך אַ נעסטל אויסצובויען.

נאָר מיון האַרץ וואָס פילט דעם שטורעם
לאַזט קיין פייגל מיך נישט כאַווען".

דאָס האַרץ פון דעם דיכטער זעליק באַרדיטשעווער פילט דעם אַנקום פון דעם גרויסן שטורעם איבערן פאַלק ישראל און עס קומט אים אויס מאַדנע צו בויען פאַר זיך אַליין אַ דיכטעריש געסטל. די געסט פאַר זיין געזאַנג איז דאָס געמיט פונעם שניידער, פונעם סטאַליאַר, פון דעם קרעמער און פון דעם בעל־עגלה. פון זייער געמיט זינגט אַרויס זעליק באַרדיטשעווערס ליד און צו זייער געמיט פאַסט ער צו זיינע רייד. ער פאַסט זיי צו אַזוי אַז ס'זאָל קיינעם נישט איינפאַלן אַז דאָס ליד געהער צו עמעצן אַנדערש ווי צו דעם אַנאַנימען סטאַליאַר, שניידער, קרעמער און בעל־עגלה.

און ווייל די אַנאַנימיקייט איז געווען דער קינסטלערישער ציל פון זעליק באַרדיטשעווערס ליד, איז די קינסטלערישע דערגרייכונג זיינע צום וויכטיקסטן דעמאָלט, ווען אים געלינגט מיט שורות און מיט סטראַפּעס אונטערצוטויכן אין דעם שפראַכלעכן פאַלקס־אַנאַנים און צו זינגען נישט מיטן אייגענעם מויל, נאָר מיטן מויל פון „עמד“. נישט „עמד“ זינגט אַרויס אין פאַלקסטימל־לעכן נוסח פון אַ גרויס־יחידישן קינסטלער ווי אין איציק מאַנגערס ליד אַדער אין שלום־עליכמס מעשה, נאָר דער פּאַעט באַרדיטשעווער איז מוותר אויף יעדער פּערווענלעכער נאָטע פון וואָרט און ליד און אידענטיפיצירט זיך אינגאַנצן מיטן שעפּערישן שפראַך־אַנאַנים פון פאַלקישן געזאַנג.

די געראַטנסטע אידענטיפיקאַציע זענען בלי ספּק אַזעלכע שורות ווי —

„עלע, בעלע, דלות, דלות

דו האָסט גאַרנישט,

איך האָב אַלעם.

ווער צעזעצט און ווער צעשפרונגען,

וועל איך דווקא לידלעך זינגען!

עלע בעלע.“

וואָס פאַר אַ ווונדערבאַרע מוזיגה אין די ציטירטע זעקס שורות פון קינ־דער־שפּיל מיטן בריוו פון הוליאַקישן אַרעמאַן־געמיט?! און דער איבערגאַנג פון די ערשטע דריי שורות צו די אַנדערע איז אַי אַן איבעראַשנדיקער און אַי אַ נאַטירלעכער. אַזאַ איבעראַשונג און אַזאַ נאַטירלעכקייט אין דער זעל־בער צייט איז בלויז געמאַלט אין דער תּמימות פון עכטער פאַלקישקייט, בלויז אין דעם פאַלקישן געזאַנג־פּרימייטיוו.

נישט אויף דער זעלבער, וואָלט איך געזאַגט, הויך פון שפראַך־אַנאַנים, אַבער דאָך היפש נאָענט צו איר זענען אַזעלכע שורות פון אַ מין „גאָדעאָ“

מוס"געזאנג פון בעסארבער יידישער יוגנט אין די ערב שטורעם-יארן פאר
דער צווייטער וועלט-מלחמה. שורות וואס באוויינען דאס יידישע לעבן און
פרוון עס מונטערן —

„אונדזער לעבן ווי נאך א רעגן,
אויף באסארבער רויע וועגן.
איידער חקרענען און זארגן
בעסער כוסענען ביז מארגן.
נייען צרות, קומען ליידן,
און די שמחות מיט די פריידן
איינגעוויקט אין בלומ, אין טרערן —
לאמיר גלעזלעך איבערקערן.“

און גישט ווייט פון דער פריער-דערמאנטער הייד פון אַנאַנימיקייט זענען
אויך די שורות פון באַרדיטשעווערס ליד פון קרעטשמאַרעס, וואָס חלומען
אַזא גישט-פּאַעטישן חלום ווי —

„אלה תולדות נח,
פון בראַנפן האָט מען כוח.
א ביסל וויין דער עיקר.
איוואַנקע ווערט נאָר שיכור
קען מען מישן אלטן, נייעס,
גיסט מען צו אַ ביסל מיס;
וואַקסט די קרעטשמע ברייטער, גרעסער,
שויען וויינען אין די פעסער.“

אלה תולדות נח.“

מאַכט גישט אויס וואָס דער אידעישער טאָן פון די שורות איז מיר, און
מין-הסתם אַ סך מיינס גלייכן, גישט צום האַרצן און די סאַטירע קעגן די
קרעטשמאַרעס, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון באַרדיטשעווערס איינער אַ באַ-
געגעניש, ווען ער האָט געלערערט אין ערגעץ אַ דאַרף לעבן בעלז — גישט קיין
באַרעכטיקטע, אין דער פאַרם האָט באַרדיטשעווער אויך דאָ דערגרייכט די
פאַלקסליד-אַנאַנימיקייט, אַ דערגרייכונג, וואָס איז, ווי שוין געזאָגט, די וויכ-
טיקסטע אין זיינע אויפגעזאַמלטע ניין געזאַנגען.

און וואָס שייך דעם אידעישן טאָן פון באַרדיטשעווערס קרעטשמער-ליד
פירט ער אונדז צו דעם שנית, כ'מיי, צו דעם צווייטן „פאַרוואָס“ איך האָב
ביים אָנהייב דערציילט וועגן באַרדיטשעווערס בריוו צו שטערנבערגס באַנ-
קעט און האָב אויך ציטירט פון דעם בריוו.

דער שניט איז געווען אונטערצושטרייכן דעם יידישן קולטוריום פון באַרדיטשעווערס ליד. דער בעסאַראַבער זעליק באַרדיטשעווער איז צום אונ-טערשייד פונעם בוקאַווינער פּאַלקס-דיכטער שמשון פּערשט געווען אַ געזעל-שאַפטלעכער מענטש, אַ פייערדיקער יידישיסט, אַן אַנפירער פון דער בעלזער קולטור-ליגע און אַ פּאַרטרעטער פון דער קולטור-ליגיסטישער ריכטונג אין דער בעלזער קהילה.

זעליק באַרדיטשעווער האָט געפילט אין זיך אַן אחריות פאַרן סאַציאַלן און קולטורעלן אויסזען פונעם ייִדנטום אין גרויס-רומעניע, וואָס זיין היים בעסאַראַביע איז דעמאָלט געווען אַ טייל פון איר.

ער האָט טאַקע אין זיין ליד נישט אינזינען געהאַט קיין שום אידעישע „איזמען“. ער איז אויסן געווען בלויז פּאַלקישן געזאַנג, בלויז פּולע אידענ-טיפיקאַציע מיטן פּאַלקס-אַנאַנים און צו זינגען ווי עס זינגט דער פּאַלקס-פּויגל —

„כאַמט איר האָב קיין שמים נישט,
קיין קול וואָס זאַל קלינגען,
מוז איר זיך אַמאַל דאַך
ווילד אַזוי צעזינגען —

זינג איר,

זינג איר!

אוי, אוי, אוי, אוי וויי זינג איר!

פונדעסטוועגן הערט זיך ביי באַרדיטשעווערן אַרויס זיין אידעישע סימ-פּאַטיע, ער זינגט פונעם קרעמער אויך, אָבער זיין אידעישע ליבשאַפט גע-הערט צום שניידער און צום סטאַליאַר, וואָרום זיי זענען די „מלאכה-מלוכה“ אין יידישן לעבן. זיי זענען דער אידעאַל פון אונדזער ווירטשאַפטלעכער פּראַ-דוקטיווקייט.

קאַז זיין אַז צוליב זיין יידיש-קולטוריסטישער אַקטיווקייט און אויך צו-ליב דעם נאַר וואָס דערמאַנטן „קלאַנסקעמפּערישן“ טאַן אין אַזאַ ליד ווי „מלאכה-מלוכה“, און אפשר נאָך אין אַנדערע לידער, וואָס זענען נישט אַריין אין די צוויי אויפלאַגעס פון באַרדיטשעווערס איינציקער ליד-זאַמלונג, האָבן די מספידים און אויך אַנדערע אים פּראַקלאַמירט פאַר אַ זון פון אַ בעל-מלאכה.

אָבער איצט פאַרמאַגן מיר שוין אויטענטישע ביאַגראַפישע דאַטעס וועגן באַרדיטשעווערן און ווייסן אַז נישט ער און נישט זיין פּאַטער זענען ווען עס

איז געווען בעל־מלאכהס. באַרדיטשעווערס פּאָטער איז געווען אַ נאַפּט־סוחר. ער האָט פּאַרמאַגט זיין אייגנס אַ וועגעלע און איז אַרומגעפּאַרן איבער דער שטאָט פּאַרקויפּן נאַפּט די בעלזער יידן.

ער אַליין, זעליק באַרדיטשעווער, האָט זייער יונג אַנגעהויבן צו שרייבן לי־דער און צוצופאַסן צו זיי ניגונים. ער האָט קיינמאַל נישט געפרוּווט אַפּדורקן זיינע לידער. ער האָט זיי קיינמאַל נישט געשיקט נישט צו קיין אינלענדישער און אויך נישט צו קיין אויסלענדישער רעדאַקציע. מפרנס געווען האָט ער זיך מיט לערער־יי, מיט פריוואַט־לעקציעס אין שטאָט און פון צייט צו צייט אויף אַ קאַנדיציע אין אַ נאַענטן דאָרף. געווען איז ער אַ העברעיִשער לערער אַבער אַז ער האָט אַריינבאַקומען תּלמידים, האָט ער מיט זיי אַן דעם וויסן פון זייערע עלטערן, און געוויינטלעך צו זייער דערנאַכיקער צופרידנקייט, אונ־טערגעקעלט אויך ייִדיש.

אַט די אויטענטישע ידיעות האָבן מיר צו פּאַרדאַנקען דעם יונגן העברעיִ־שן ליטעראַטור־קריטיקער און ליטעראַרישן רעדאַקטאָר פּונעם תּל־אביבער „על המשמר“, א. ב. יפה, וואָס איז געווען באַרדיטשעווערס אַ תּלמיד, און האָט אין דעם זאַמלבוך „על אדמת ביסאראביה“ (תּל־אביב, תּשי״ט) אַפּגע־דרוקט אַ קריטיש־ביאָגראַפּישע אַרבעט וועגן זיין באַליבטן לערער.

זעליק באַרדיטשעווער האָט, ווי שוין דערמאַנט, אַליין נישט געזאַרגט אַפּצודרוקן זיינע לידער. זענען טאַקע די מייסטע, ווי עס דערציילט אונדז א. ב. יפה, פּאַרלוירן געאַנגען. צענדליקער מיט לידער און מיט ניגונים פּאַרשרי־בענע העפטן זענען נאָך באַרדיטשעווערס טויט פּאַרבליבן ביי זיינעם אַ שטיפ־ברודער, אַ שניידער אין בעלֿץ, און עס איז נישט באַווסט צו דער ברודער לעבט נאָך און צי האָט ער אין די יאָרן פון חורבן און בהלה באַוויזן אויפּצו־היטן די מאַנוסקריפטן.

בלויז ניין לידער האָט די ליבע צו באַרדיטשעווערן אַפּגעראַטעוועט פון פּאַרניכטונג. מען מעג זאַגן אַז דער טשערנאַוויצער גימנאַזיע־לערער הערש סעגאַל איז געפירט געוואָרן פון עפעס אַ מיסטעריעזער פּאַראויס־אַנונג ווען ער האָט זיך קורץ איידער באַרדיטשעווער איז באַפאַלן געוואָרן פון זיין טויט־לעכער קראַנקייט געווענדט צו אים און אים אַנגעבאַטן אַרויסצוגעבן אַ בוך לידער. באַרדיטשעווער האָט צוגעשיקט ניין לידער. דאָס אַרויסגעבן האָט זיך פּאַרצויגן און ערשט אַ יאָר נאָך באַרדיטשעווערס טויט איז די דאָזיקע ערשטע און איינציקע זאַמלונג דערשינען מיט אַ וואַרעם און ראַפינירט געשריבענער הקדמה פון הערש סעגאַל. דער גימנאַזיע־לערער הערש סעגאַל האָט געהערט צו די חובבי־יידיש אין טשערנאַוויץ און האָט אויך געדרוקט פון צייט צו צייט

עסייען אויף פילאָסאָפישע טעמעס אין דעם קדוש שמואל אבא סופרס וואָ-
כנשריפט „טשערנאָוויצער בלעטער“.

די זאַמלונג פון באַרדיטשעווערס לידער, וואָס הערש סעגאַל האָט אַרויס-
געגעבן, איז דערשינען קנאַפ פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה
און נאָר געציילטע עקזעמפלאַרן זענען דערגאַנגען קיין אַמעריקע. אָבער די
ליבע צו זעליק באַרדיטשעווערן און צו זיין ליד האָט מיט דער איינער זאַמ-
לונג אַריבערגעשפּאַנט דעם ים און האָט געגרייכט אַזש ביז דער דרום-אַמע-
ריקאַנישער מדינה אורוגוואַי. דאָרט אין אורוגוואַיס הויפטשטאָט מאַנטעוויי
דעאָ האָט מיין יונגער טשערנאָוויצער לאַנדסמאַן, דער שרייבער איציק וויינ-
שענקער, איבערגעדרוקט זעליק באַרדיטשעווערס „לידער מיט ניגונים“, אינ-
איינעם מיט הערש סעגאַלס הקדמה און האָט פון זיך אַליין מוסיף געווען אַז
„מיר האָפּן, אַז דער פאַרוי פון זעליק באַרדיטשעווערס געזאַנג אויף אַמערי-
קאַנער ייִדיש-ערד וועט זיין אַ מזל-ברכהדיקער“.

איך ווייס נישט אויף ווי ווייט מיין פריינט איציק וויינשענקערס האָ-
פענונג איז באַרעכטיקט, אָבער איך ווייס יאָ אַז ייִדיש-לייענער אין אַמעריקע
און אין אַלע לענדער דאָרפן וויסן וועגן זעליק באַרדיטשעווער, וואָרום ער איז
געווען אַ שטיק ייִדישער קולטור-אידעאָליזם און אין אַ געוויסער מאָס אויך
אַ שטיק ייִדיש-קולטור אין אַ לאַנד פון געדיכטער ייִדישער וויינשאַפּט —
אין רומעניע צווישן ביידע וועלט-מלחמות.

די „חכמי טשערנאָוויץ“

אין די פּרילינג־יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער ייִדיש־צענטער אין רומעניע געווען טשערנאָוויץ.

דאָרט אין טשערנאָוויץ, האָבן צוויי לעגאַלע ייִדישע פּאַרטייען: די „פּועלי־ציון“ און דער „בונד“ געהאַט אין זייער פּראָגראַם ייִדיש. דאָרט האָבן דערשיינט צוויי ייִדישע וואַכנצייטונגען: די פּועלי־ציוניסטישע „די פּרייִ-הייט“ (ערשטער רעדאַקטאָר: ד״ר פּייזל שטערנבערג ע״ה, דערנאָך שלמה ביקל און צולעצט חיים קראַפּט) און די בונדישע „דאָס נייע לעבן“, שפּעטער, צוליב צענזור־מעסן „דער שטראַל“ (רעדאַקציע: שרה כתבן ע״ה און דער נאָך יוסף קיסמאַן). דאָרט, אין טשערנאָוויץ, האָט זינט 1920 עקזיסטירט אַ קולטור־אַרגאַניזאַציע „דער ייִדישער שול־פּאַרייז“, וואָס אין איר האָבן זיך באַטייליקט דער „בונד“, די „פּועלי־ציון“ און אומפּאַרטייאישע קולטור־יסטן. קיין טשערנאָוויץ האָט דער „ייִדישער שולפּאַרייז“ פאַרופּן די ערשטע ייִדישע קולטור־קאַנפּערענץ, צו וועלכער עס זענען געקומען פאַרטרעטער פון דער בוקאַווינע, פון בעסאַראַביע און פון אַלט־רומעניע. ביי דער ערשטער קאַנפּערענץ (7טער ביז 9טער יאַנואַר 1921) איז געגרינדעט געוואָרן די „ייִדישע קולטור־פּעדעראַציע“ מיט אַ צענטראַל־קאָמיטעט אין טשערנאָוויץ. אויך די צווייטע קולטור־קאַנפּערענץ איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין דער בוקאַווינער הויפּט־שטאָט, און נאָכן אַוועקגיין פונעם „בונד“ — אויך די דריטע און פּערטע קולטור־קאַנפּערענץ. דער ערשטער גענעראַל־סעקרעטאַר פון דער פּעדעראַציע איז געווען דער בונדיסט, דער קדוש הערץ גילישענסקי. זיין נאָכ־פּאָלגער איז געוואָרן דער פירער פון די לינקע פּועלי־ציון — חיים קראַפּט. אין טשערנאָוויץ זענען דערשינען די ערשטע צוויי ליטעראַרישע זשורנאַלן „קולטור“ אין 1921, אונטער דער רעדאַקציע פון אליעזר שטיינבאַרג און „שויבן“, אין 1924, רעדאַקטירט פון יעקב שטערנבערג. די פּעדעראַציע האָט געטון אין אַ קליינעם מאַסשטאַב אויך פאַרלעגערישע אַרבעט און האָט אויך געפרוווט, און מיט היפש דערפּאָלג, דורך אַן אייגענעם ביכער־לאַגער צו פאַרשפּרייטן דאָס ייִדישע בוך אין די שטעט און שטעטלעך פון בעסאַ־ראַביע און בוקאַווינע.

נאָכדעם ווי דער צענטראַל־קאָמיטעט פון דער קולטור־פּעדעראַציע האָט זיך אַריבערגעטראָגן קיין בוקאַרעסט, און די פּעדעראַציע איז געוואָרן מער

פיקציע ווי ממשות, איז טשערנאָוויץ אַלץ פאַרבליבן אין אַ גרויסער מאָס דער ייִדישער צענטער אין רומעניע. דער שולפאַראַיין איז געווען באַוויסט אין שטאָט מיט זיין זומער־קאַלאַניע פאַר אַרעמע ייִדישע קינדער אין דעם קאַרפּאַטישן דאָרף וויזשענקאַ און דער „בונד“ האָט אויפגעבויט אַן אייגן קולטור־הויז „מאַרגנרויט“ מיט דער „מעדעם־ביבליאָטעק“ און מיט דער וויכ־טיקער אַוונט־שול פאַר לערנינגלעך.

אַבער פאַר אַלעמען איז טשערנאָוויץ געווען דער צענטער, ווייל דאָרט האָט געלעבט די צענטראַלע און השפּעהדיקסטע שעפּערישע פּערזענלעכקייט פון דער ייִדישער רומעניע צווישן ביידע וועלט־מלחמות — אליעזר שטיינ־באַרג.

קיין במקום פאַר אליעזר שטיינבאַרגן האָט נאָך זיין פּריציטיקן טויט (מערץ 1932) קיינער נישט געקאַנט זיין און קיינער נישט געקאַנט ווערן. אַבער די יוגנט, דער מנין יונגע דיכטער און דערציילער און די עטלעכע מוינים יונגע קולטור־טוער האָבן געזוכט אַ ליטעראַרישע אכסניה, אַ ציי־טונגס־טריבונע, וווּ מע זאָל קענען פון צייט צו צייט דרוקן אַ ליד, אַ דער־ציילונג און בכלל קומען צום וואָרט.

די דאָזיקע טריבונע און אכסניה פאַר יונג־ייִדיש אין טשערנאָוויץ און נישט נאָר פאַר טשערנאָוויץ, נאָר אין אַ היפּשער מאָס אויך פאַר בעסאַראַביע און פאַר מאַרמאַראַש סיגעט, זענען געוואָרן די „טשערנאָוויצער בלעטער“. וואָס ס'האָט אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט

ש מ ו א ל א ב א ס ו פ ר

די „טשערנאָוויצער בלעטער“ זענען געווען די ייִדישע וואַכנשריפט מיט דער גרעסטער אריכות־ימים אין רומעניע. ווען די אַנטיסעמיטישע גאַגאַ־קוואַל־רעגירונג האָט אין די אָנהייב־טעג פון 1938 פאַרבאָטן די „טשערנאָוויצער בלעטער“, האָט דאָס וואַכנבלאַט גראַד געהאַט אַרויסגעבראַכט דעם נומער 300. דאָס מיינט, אַז סופּרס וואַכנשריפט, וואָס האָט דערשיינט נישט פיר מאָל, נאָר בלויז דריי מאָל אַ חודש, האָט דערגרייכט אַן עלטער פון כמעט ניין יאָר. קיין שום אַנדערע ייִדיש־שריפט האָט זיך, בכּו, אין פּרט פון לאַנג־לעביקייט נישט געקאַנט פאַרגלייכן מיט די „טשערנאָוויצער בלעטער“.

און דער שרייבער און רעדאַקטאָר סופּר איז געגאַנגען אין שפּאַן מיט סופּרן, דעם עסקן פון קהילה און פון סאַציאַלער הילף.

ביו צו דער סאָוועטישער אַקופאַציע פון טשערנאָוויץ אין פּריצען זומער

פון 1940 איז סופר געשטאנען בראש פון דער קאָאָפּעראַטיווער דזשאַינט-באַנק אין דער בוקאַווינע.

סופר איז אַ דאַנק זיינע אומגעוויינטלעכע אַרגאַניזאַטאָרישע פעיקייטן געוואָרן נישט בלויז דער אָנפירער פון דער אַמעריקאַנישער הילף אין בוקאַ-ווינישן לאַנד, נאָר ער איז אויך געווען — פריינט האָבן מיט באַווונדערונג אים „אויסגעלאַכט“ — דער לעבעדיקער רעגיסטער פון דער בוקאַווינער יידי-שער אַרעמשאַפט. ער האָט געקענט יעדן נצרך ביים נאָמען, געוויסט וואָס ס'פעלט אים און פאַר יעדן געהאַט אַ פלאַן ווי אַזוי זיך צו שטעלן אויף די פיס.

אויך זיין צייטשריפט, לכל־הפחות דעם ליטעראַרישן טייל אירן, האָט ער געשטעלט קודם־כל אין דינסט פון די, וואָס נייטיקן זיך אין הילף, ד"ה שרייבער־אַנפאַנגער און שרייבער, וואָס האָבן צוליב עפעס אַ פערזענלעכן מכשול נישט געקאָנט דורכברעכן דעם ערשטן טויער מיט אַלע זיינע אַר-מיקע נאָך מער פאַרשלאָסענע טירלעך, וואָס פירן צו דעם באַגערטן ליטע-ראַטור־פרדס.

די „חכמי בוקאַרעסט“ זענען מיט זייער „די וואָך“ און „שויבן“ געווען די ליטעראַרישע קפדנים. זיי האָבן צופיל געזיפט און איבערגעזיפט דעם מאַטעריאַל וואָס ס'האָבן צוגעשיקט אַנפאַנגער. שמואל אבא סופר איז געווען אַ פיינער ליטעראַטור־מבין און אַ רעדאַקטאָר, אַ מקיל.

איז טאַקע די יידיש־ליטעראַטור שולדיק אַ דאַנק סופרן, דעם דערמור-טיקער פון יונגע שרייבער און זייער ליטעראַרישן מכניס־אורח. זענען דאָך אין זיין אכסניה צווישן אַנדערע אַיינגעשטאַנען און געוואקסן אַזעלכע טאַ-לאַנטן ווי דער פריציטיק־פאַרשטאַרבענער דערציילער הערש־לייב קאַזשבער, דער דיכטער מ. פריד (היינט אין אַמעריקע, באַווויסט אונטערן נאָמען פריד וויינינגער), דער אין ישראל און אין גאָר דער יידיש־וועלט באַרימטער דיכ-טער יעקב פרידמאַן און דער אין טשערנאָוויץ פאַרבליבענער זייער באַגאַבטער פאַעט מאיר כאַראַץ. און אין דער אכסניה פון די „טשערנאָוויצער בלעטער“ האָט דער צאַרטער און געטרייער אונטערפירער פון יונגע טאַלאַנטן, דער שרייבער יצחק פאַנער, אַריינגעבראַכט קודם אין יידיש־איבערזעצונג און דערנאָך אויך צום טייל אין יידיש־אַריגינאַל דעם דייטש־שפּראַכיקן דיכטער פון דרום־בוקאַווינער שטעטל קימפּאַלונג — קובי וואַל, וואָס ווען נישט זיין יונגער טויט (יאַנואַר 1936 אין עלטער פון 24 יאָר) וואַלטן מיר היינט ריי-כער געווען מיט אַ קרעפטיקן סאַציאַלן פאַעט.

סופר האָט פאַר אַט דער גרויסער מצווה מקרב צו זיין יונגע און גע-שטרויכלטע אויפן וועג צו זייער ליטעראַרישער „קאַריערע“ טייער באַצאַלט.

ער, שמואל אבא, דער זון פונעם האַראָדענקער רבינס גבאי, ר' פנחס, האָט אַוועקגעשענקט זיינע ליטעראַרישע און פאַרשערישע באַגאַבונגען, וואָס מיט זייער כוח האָט ער געהאַלטן אין ווערן אַ שרייבער און אַ היסטאָריקער מיט פערספּעקטיוו און מיט האַרזאָנט. ער האָט אַלץ איבערגעלאָזן אינמיטן און זיך איבערגעגעבן מיט גרויס געטריישאַפּט צו דער רעדאַקציע פון די „טשער-נאָויער בלעטער“ און צו דער אַרגאַניזירונג פון ייִדיש־סאַציאַלער הילף אין שטאָט.

פון דרויסן זיך אָפּגעטיילט אָפּט מיט אַ ציניש ווערטל, וואָס האָט צו-נישט געמאַכט אַלע געזעלשאַפּטלעכע קאַטעגאָריעס און אַלע אידעישע „איז-מען“, און אינעווייניק געפלאַקערט מיט געזעלשאַפּטלעכער אחריות פאַר יעדן ייד מיט פרנסה־שוועריקייטן, און מיט ליבשאַפּט צו יעדן יונגן שרייבער, וואָס האָט געציטערט איבער זיין ערשטן שעפּערישן ייִדיש־וואָרט.

די מורא אַז עס קאָן צוליב איבערקלייבערישקייט גיין לאיבוד אַ שע-פּערישער פונק ביי אַ יונגן ייִדישן שרייבער איז ביי סופּרן נישט געווען קלע-נער ווי די זאַרג, אַז מחמת אידעאָליסטישער פאַרכלינעטקייט זאָל מען נישט פאַרגעסן אַז דער תּכּלית פון אַלע תּכּליתן איז צו דערהאַלטן דאָס ייִדישע נפש מיט אַ דאָך איבערן קאָפּ און מיט אַ שטיקל ברויט צו דער זעט.

ווען איך האָב סופּרן געזען צום לעצטן מאַל אָנהייב 1939, קנאַפּ פאַר-מיין אָפּפאַרן קיין אַמעריקע, איז שוין נישט אַזוי ייִדישע פּאָליטיק ווי ייִדישע רעטונג געווען דער הויפּט־ענין פאַרן עם־ישׂראל אין רומעניע און אין פּוילן. סופּר האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין ייִדישער רעטונג מיט נאָך מער ענערגיע און אויב מעגלעך מיט נאָך מער ליידנשאַפּט ווי פּרזער.

פאַרוואָס סופּר האָט זיך ערב דעם צוריק־אַריינמאַרש פון די רומענער קיין טשערנאָוויץ עוואַקוּרט קיין רוסלאַנד איבער גאַליציע און נישט איבער דער נענטערער בעסאַראַביע, און פאַרוואָס אַליין און נישט אינאיינעם מיט אַנדערע, האָב איך אין שמועסן מיט פּריינט, וואָס זענען דעמאָלט דאָרט געווען נישט געקאָנט דערגיין.

סופּר האָט זיך צו־שפּעט עוואַקוּרט ווייל — האָט מיר איינער אַ פּריינט געזאַגט — ער איז ביז דער לעצטער מינוט געווען אַריינגעטאָן אין געזעל-שאַפּטלעכער רעטונג־סאַרבּעט. אין האַרבסט 1939 ווען ס'האָט זיך אָנגע-הויבן ס'געלאָף פון יידן פון דער ברענענדיקער פּוילן קיין רומעניע, זענען אַ שפּאַר ביסל פון די פּליטים געבליבן שטעקן אין טשערנאָוויץ און שמואל אבא סופּר איז געוואָרן זייער באַראַטער און איינאַרדענער ביז צו דער סאָוועטישער אַקופּאַציע אין יוני 1940, און פון דעמאָלט אָן, האָט ער געטראָגן אויך די זאַרג פון זייער חיזנה אונטער דער סאָוועטישער אַקופּאַציע ביז צו דעם קאַטאַסטראַ-

פאלן 22סטן יוני 1941, ווען ס'געלאָף האָט זיך אָנגעהויבן פונדאָסניי און אָנגעהויבן און אָנגעגאַנגען אַן ערך מוראדיקער און בהלהדיקער. ווען סופר זאל געווען פאַרבלייבן אין טשערנאָוויץ וואָלט זיין גרעסטע ריזיקע געווען דעפאַרטירונג קיין טראַנסניסטריע און עס איז זייער געמאַלט אַז ער, אָדער לכל־הפחות, אַ טייל פון זיין משפחה, וואָלט נאָך היינט גע־לעבט. אָבער די בהלה איז געווען גרויס און דער פחד נאָך גרעסער און ביידע האָבן פאַרפלאַנטערט אַלע וועגן און סופרן געשיקט לויפן מיט דער פרוי און צוויי טעכטער איבער גאַליציע. דאָס געלאָף האָט זיך סוף 1941 אָפגעשטעלט אין שטעטל באַרשטשיוו, נאָענט צו דער אַמאָליקער גאַליציש־רוסישער גרע־נעץ ביים טייך זברוטש.

דאָ אין באַרשטשיווער געטאָ — פאַרצייכנט דער היסטאָריקער נחמן בלומענטאַל אין יזכור־בוך פון דער חרובער קהילה — האָט סופר געאַרבעט ביי דער סאַציאַלער הילף, ווי לאַנג דער לאַקאַלער קאָמיטעט האָט געקאַנט אָנהאַלטן פאַרבנדונג מיט דער צענטראַלע. און דערנאָך קומט די לעצטע און לאַקאַנישע פאַרצייכענונג וועגן סופרן און זיין משפחה בױו הלשון: „די גאַנצע משפחה סופר איז אומגעקומען אין אויגוסט 1943. דערשאַסן אויף דער גאַס, ערגעץ אויף דער מאַזירעווקע, וווּ די משפחה האָט זיך אַ שטיקל צייט אויסבאַהאַלטן. בריטאַ איז צו דער צייט אַלט געווען צוואַנציג יאָר.“

איז, הייסט עס, די גאַנצע מעשה מיט דער אָנשטרענגונג, וואָס טשער־נאָוויצער חברים האָבן געמאַכט צו ראַטעווען סופרן נאָך אין 1944 און צו ריקצוברענגען אים און זיין משפחה פון באַרשטשיוו קיין טשערנאָוויץ — איז אַט די מעשה, וואָס מען האָט מיר בכתב און בעל־פה אַזויפיל מאָל דער־ציילט, געווען נישט מער ווי אַ טראַגישע אילוזיע. טשערנאָוויצער חברים האָבן פאַרהאַנדלט מיט שמוגלערס וועגן אַריבערברענגען שמואל אבא סופרן צוריק קיין טשערנאָוויץ און ער און זיין פרוי און טעכטער זענען שוין אַן ערך אַ יאָר געווען טויט און אין זייערע קברים אין באַרשטשיוו.

בריטאַ איז געווען שמואל אבא סופרס עלטערע טאָכטער און זי האָט פונעם פאָטער געירשנט ליטעראַרישע באַגאַבונג. די לידער פון דער יונגער דיכטעריין זענען אומגעקומען אינאיינעם מיט איר.

אָבער בריטאַס צוויי געטאָ־לידער, וואָס עולם האָט געזונגען, האָט איר פריינדן, די דעמאַלט אַכצן־יאָריקע רוזיאַ אָפּענהיים, אויפגעהיט אין איר זכרון און זיי איבערגעגעבן פאַרן יזכור־בוך.

איך דרוק דאָ איבער צו איין סטראַפּע פון ביידע לידער. אין די איבער־געדרוקטע סטראַפּעס פון דער טאָכטער איז, דאַכט מיר, פאַראַן אַ היפשער פונק פון סאַרקאָזם און מער ווי אַ פונק פון פאָטערס ניכטערנעם ווידערווילן

זיך צו נארן מיט אילוזיעס, הגם אין תוך איז מען אריינגעטאן מיט לייב
און לעבן צו העלפן די מיטמענטשן טראגן די אילוזיעס און זיך צו טרייסטן
מיט זיי.

זינגט בריטאָ סופר, די טאָכטער פון מיין יוגנט־פריינט שמואל אבא
סופר, ווען דאָס שווערע לעבן אין באַרשטשיווער געטאָ האָט פאַר דער צוואַנג־
ציק־עריקער פאַרטונקלט די האַרזאָנטן פון האַפּענונג —

„ווינען מיר צען אין אַ שטוב —
קען עס מיך נישט אַרן,
ס'איז דאָך בעסער ווי אין אַ גרוב,
כ'האָב מיך פיינט צו נארן“.

און ווען ס'איז דערגאַנגען קיין באַרשטשיוו די ידיעה וועגן וואַרשעווער
געטאָ־אויפשטאַנד האָט בריטאָ סופר געזונגען —

„עס ליגט אַ פּרילינג־זון אויף די דעכער,
עס שפּראַצט און גרינט אויף די פעלדער דאָס גראָז;
איז קומט אַרויס פון די פינצטערע לעכער,
און אַז אויב שטאַרבן, איז וויסן כאַמש פאַרוואַס“.

שמואל אבא סופר אליין, האָט אין זיין יוגנט, אין זיין טאָכטער ברי־
טאָס יאָרן, אויך געשריבן לידער, צי ער האָט זיי אויפּגעהיט ווייס איך נישט.
אַבער אין די טשערנאָוויצער פּועלי־ציוניסטישע וואַכנשריפטן „פּרייהייט“
און „אַרבעטער־צייטונג“ און דערנאָך אין די „טשערנאָוויצער בלעטער“, וואָס
ער האָט אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט קרוב צו ניין יאָר, האָט סופר אַפּגע־
דרוקט אַרטיקלען, עסייען, חסידישע מעשהלעך און דערעיקרשט ליטעראַטור־
קריטישע מאַמרים. פון אַ טייל פון זיי וואַלט מען געקאָנט מאַכן אַן
אַפּלייב פאַר אַ באַנד שריפטן און אַזוי אַרום פאַראייביקן דעם נאָמען פון
דעם שרייבער און עסקן, וואָס האָט זיך מיט זיין אַרבעט אויף אַן ערנסט
פאַרדינט דעם צונאָמען „אוהב ישראל“, וואָס מיר, זיינע חברים אַפּלאַכער,
האַבן אים שפּאַסיק צוגעטיילט נאָך ביי זיינע סאַמע ערשטע שרייבערישע און
געזעלשאַפטלעכע טריט אין די אַנהייב צוואַנציקער יאָרן.

אויף ווי ווייט איך דערמאָן זיך, האָבן סופרס חסידישע מעשהלעך כמעט
אַלעמאַל פאַרמאָגט דערציילערישן שווינג און זיינע קריטישע מאַמרים האָבן
דאָ און דאָרט אַ בליץ געטאָן מיט אַ טרעפיקער און אַריגינעלער באַמערקונג.
פון די דערמאָנטע דריי טשערנאָוויצער וואַכנשריפטן האָט זיך קיין
איינע נישט אויפּגעהיט אין די ניו־יאָרקער ביבליאָטעקן. אין מיין זאַמלונג פון

יידיש-אויסגאבעס צווישן ביידע וועלט-מלחמות אין רומעניע, האָב איך אין דער צייטשריפט „קולטור“ (טשערנאָוויץ, 1921), וואָס איר רעדאַקטאָר איז געווען אליעזר שטיינבאַרג, אָפגעזוכט סופּרס אַ קריטישן אַרטיקל וועגן שטיינבאַרגס „אלף בית“ (לערנבוך פאַר קינדער) און צוויי מעשהלעך, איינס אַ כינעזישע געשיכטע פאַר קינדער וועגן דעם „תלמיד-חכם און דער קעניג מיט זיינע חיילות“ און דאָס אַנדערע „אַ מעשה פונעם בעל-שם-טוב און דעם תבואת שור“. איך האָב נישט געקאָנט טרוקן האַלטן מיינע אויגן, ווען איך האָב געלייענט די טענה פון דער גאַנז צום רב, אַז ער האָט מיט זיין פּסק „אַ לעבן פאַרשפּילט! צו וואָס איז דאָס געגליכן? צו אַ זיס געשמאַק קערנדל, וואָס ליגט שוין פאַרטיק אָנגעגרייט, אַ נפש צו דערקוויקן. קומט אַ בייזער ווינט און פאַרטראָגט עס ערגעץ אין אַ זומפ און דאָרט בלייבט עס פאַרפאַלן“. עס איז אַ טענה ווי אָנגעמאַסטן אויף דעם יונג-פאַרשניטענעם לעבן פון דער דיכטערין בריטאַ סופּר. און ווי האָט דער פּאָטער, מיין חבר שמואל אבא (אויך ער איז אַזוי יונג געווען, נישט מער ווי 46 יאָר ביי זיין אומקום), גע-גלייבט אין דער טאַכטערס שעפּערישן קערנדל, אין דעם קערנדל וואָס איז אַריינגעפאַלן אין שרעקלעכסטן פון אַלע זומפן, אין די זומפיקע צייטן פון נאַצישער הפּקרות און רציחה.

ש מ ה ה ש ו א ר ין

אין ערשטן נומער פון דער וואַכנשריפט „אונדזער וועג“ וואָס יעקב שטערנבערג און איד האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אין בוקאַרעסט, אין חודש מאַי פון יאָר 1926, איז געווען געדרוקט אַ קאַרעספּאַנדענץ פון יאַס, פּעחתמעט „סימכע“. אונטער דעם ערשטן, פּאָנעטיש אויסגעלייגטן נאַמען זיינעם, האָט שמחה שוואַרץ גענומען אויפן צימבל די נייע קהילה-פאַרוואַל-טונג, וואָס האָט ביי די וואַלן צוגעזאָגט „יידישע שולן מיט יידישער לערנ-שפּראַך“ און האָט ביז איצט נאָך אַ יאָר אין אַמט נישט געהאַלטן איר צוזאָג. שמחה שוואַרץ איז דעמאָלט געווען אין דער מיט פון זיינע צוואַנציק און האָט געפרוּווט אַרויסרייסן זיך און זיין מוזע פונעם קליינעם שטעטל פּאָ-דעלוי אין דער ברייטער וועלט אַריין. זיין ערשטע סטאַנציע איז געווען די מאַלדאָווישע הויפּטשטאָט יאַס, אַדער ווי ער האָט זי גערופן אין זיינע קאַרעספּאַנדענציעס „די מאַלדאָווער בערדיטשעוו“. שמחהס לעצטע בריוו פון יאַס וועגן אַ קעסטל-אָונט, וואָס ער און איציק מאַנגער האָבן דאָרט דורכ-געפירט, איז דערשינען אין „אונדזער וועג“ פון 23סטן יולי 1926.

סוף חודש יולי פון דעמזעלבן יאָר געדענק איך שוין שמחה שוואַרצן

ווי אַ בוקאַרעסטער תושב און ווי אַ שטענדיקן מיטאַרבעטער פון אונדזער וואַכנשריפט. אַן אונטערגעשריבענעם אַרטיקל פון שמחה שוואַרצן געפין איך אין „אונדזער וועג“ ערשט אַ יאָר שפעטער, אָבער עס שטייט מיר פאַר די אויגן יענער סוף יולי-טאָג פון 1926, ווען שמחה שוואַרץ איז גאַנץ פרי גע- קומען צו לויפן צו מיר אַהיים און האָט מיך אויפגעוועקט מיט דער וויסטער בשורה אַז די שוישפילערין פון דער „ווילנער טרופע“, יהודית לאָרעס איז נאָך אַ קראַנקייט פון געציילטע מעת-לעתן געשטאַרבן אין דער טראַנסיל- וואַגישער שטאָט אַראַד. שמחה האָט זיך געאייילט מיר צו וויסן צו טון וועגן דער טרויעריקער טעלעגראַמע, וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון קלויזענ- בורג צו דער „קאָלטור-פעדעראַציע“ אין בוקאַרעסט, כדי איך זאָל נאָך עפעס אַנשרייבן וועגן דער פאַרשטאַרבענער פאַר דעם נאַענטסטן נומער „אונדזער וועג“. און דעם ערשטן געחתמעטן אַרטיקל האָט שמחה שוואַרץ טאַקע גע- שריבן וועגן יהודית לאָרעס צו איר יאַרצייט.

אין משך פון אַ גאַנץ יאָר האָט שמחה געטאָן בלויז אינעווייניקסטע אַרבעט אין „אונדזער וועג“, ווייל — אים האָט נישט געצויגן צו פובליציס- טיק, מיט צייטונג און פּאָליטיק האָט שמחה נישט געהאַט קיין אינעוויי- ניקסטן מגע-ומשא. ער האָט דערצו קיין צייט און קיין געדולד נישט געהאַט. שמחה איז זעליש געווען פאַרבונדן מיט דער מוזע, ניין, מיט די מוזעס, ער איז געווען פּאַעט, בעלעטריסט, מוזיקער, סקולפּטאָר און טעאַטראַל.

צוויי יאָר און אפשר עטלעכע חדשים מער האָט שמחה שוואַרץ פאַר- בראַכט אין בוקאַרעסט. אין 1928 איז ער, מחמת משפּחה-ענינים, וואָס זענען אויפגעקומען נאָכן פריצייטיקן טויט פון זיין פּאַטער, אַריבערגעפאַרן קיין טשערנאָוויץ און דאָרט האָט ער זיך גענומען צו טעאַטראַלישער אַרבעט, וואָס איז, גלויב איך, געווען, און אפשר געבליבן, זיין שטאַרקסטע מוזישע ליידנשאַפט.

אין טשערנאָוויץ האָט שמחה שוואַרץ געשאַפן אין 1929 דאָס קליינ- קונסט-טעאַטער „קאַמעלאַן“. די צוגרייטונגען צו דער פרעמיערע האָבן גע- דויערט חדשים. אין מאַי 1930 האָט דאָס טעאַטער אָנגעהויבן צו שפילן און איז אָנגעגאַנגען מיט ספעקטאַקלען אין טשערנאָוויץ און אין די פּראַ- ווינץ-שטעט פון בוקאַווינע און בעסאַראַביע אין משך פון פינף יאָר. ביז 1935, שוואַרץ האָט די טרופע אַרגאַניזירט, ער איז געווען דער רעזשיסאָר, ער האָט געשריבן די טעקסטן און די מוזיק, ער האָט געמאַכט די דעקאָראַציעס און ער האָט אויך מיטגעשפילט. דער קאַנפּעראַנסיע איז געווען משולם סורקעס (פאַרבליבן אין טשערנאָוויץ) און דער הויפּט-שוישפילער — אבנר באַראַק (געשטאַרבן אין דער עוואַקואַציע אין אַזובעקיסטאַן).

„קאמעלעאָן“ און די פילוייטיקע קינסטלערישע אַרבעט אַרום אַט דער קליינקונסט-בינע האָבן שמחה שוואַרצן געמאַכט פאַר איינער פון די וויכטיקע יידישע קולטור-פיגורן אין טשערנאָוויצער צענטער. דורך „קאמעלעאָן“ איז שוואַרץ נישט בלויז באַקאַנט געוואָרן אין דער יידישער רומעניע, נאָר ער האָט אויך משפיע געווען די יוגנט און האָט „אויפגעשטעלט פיל תלמידים“, וואָרום די טעאַטער-טרופע „קאמעלעאָן“ איז גלייכצייטיק אויך געווען אַ דראַמאַטישע שול, וווּ מע האָט געקנעלט מיט יונגע באַגאַבטע שוישפיל-קאַנ-דידאַטן די קונסט פון דראַמע און טעאַטער. עטלעכע פון שוואַרצס שילער זענען דערנאָך אַנגעקומען אין דער מאַסקווער יידישער טעאַטער-סטודיע, וואָס איר אָנפירער איז געווען שלמה מיכאַעלס.

ווען איך האָב זיך מיט שמחה שוואַרצן נאָך אַן הפסקה פון כמה יאָרן געטראָפן אין בוענאַס-איירעס און מיט אים געכאַפט אַ שמועס וועגן בימים ההם פון „קאמעלעאָן“, האָט ער מיר גיכער געוואַלט דערציילן וועגן זיין ליאַלקע-טעאַטער „הכל בכל“, וואָס האָט געהאַט אַן אומגעוויינטלעכן דער-פאַלג אין פאַריז. די אַנגעזעענסטע פאַריזער טעאַטער-קריטיקער האָבן זיך אַפגערופן מיט התפעלות וועגן שוואַרצס ליאַלקע-טעאַטער.

אין שיינן פון „הכל בכל“, וואָס איז געווען אַן אמתע קינסטלערישע דער-גרייכונג (איך מוז גלייבן די פראַנצויזישע קריטיקער — האָט שוואַרץ שע-מעוודיק געשמייכלט — וואָרום וואָס האָבן זיי צו מיר? זיי וועלן דאָך נישט נעמען און אויסטראַכטן אויף מיר אַ בילבול. און איך מוז גלייבן אויך זיך אַליין. איך, שמחה, בין דאָך אויך אַ שטיקל מבין) זע איך די פינף יאָר „קא-מעלעאָן“ אין דער ריכטיקער פערספעקטיווע און פראַפאַרץ. „קאמעלעאָן“, ווי איך זע עס איצט — האָט שוואַרץ געמאַכט דעם סך הכל פון יענעם גע-לונגענעם טעאַטער-פרוּוו — איז געווען חנוודיקע קליינקונסט-בינע מיט פיין סטיליזירטע בילדער פון יידישן שטייגער, אָבער — ס'איז געווען „בדור-תיו“, ד"ה נח אַ צדיק אין זיין דור; „קאמעלעאָן“ — קונסט אין יענער גע-נעראַציע.

און שמחה שוואַרץ, דאָכט מיר, איז מיט זיין נאַרוואָס ציטירטער פאַר-מולע געווען נישט אינגאַנצן גערעכט צו זיינע פינף יאָר „קאמעלעאָן“. עס איז טאַקע קיין ספק נישט אַז מיט דעם ליאַלקע-טעאַטער „הכל בכל“ האָט שוואַרץ קינסטלעריש אַן אַן ערך מער דערגרייכט. אָבער אין פאַריז איז זיין דערגרייכונג געבליבן ליגן אין די התפעלותדיקע מאַמרים פון די פראַנצוי-זישע קריטיקער, בעת אין טשערנאָוויץ האָט ער מיט זיין קליינקונסט-בינע משפיע געווען זיין אייגענעם יידישן דור. ער האָט נישט בלויז פאַרשאַפט אַזויפיל קינסטלערישע הנאה, נאָר ער האָט אַ היפש ביסל שעפּעריש אַנגע-

רעגט. און דאָס זעצט דעם טעאָטראַל שמחה שוואַרץ בכבודיק אַוועק צווישן די „חכמי טשערנאָוויץ“.

אַבער למען האַמט דאָרף געזאָגט ווערן אַז מיט קיין איינער פון זיינע מוזעס איז שוואַרצס שייכות נישט געווען בלויז אַ דרויסנדיקע, בלויז אַן אַמאָטאָרישע. אַפילו אויפן געביט פון בעלעטריסטיק, וואָס ער האָט צום וויי-ביקסטן קולטיווירט, האָבן די קורצע פראַגמענטן פון זיין ראַמאַן „פּאָדעלוי“ ווי „דער פּרעפּעקט קומט“ (געדרוקט אין „די וואָך“, בוקאַרעסט, 17טן יאָ-נואַר 1935) און „וואַסילעס ויברח“ (חודש-זשורנאַל „שויבן“, בוקאַרעסט. מערץ 1936), געלאָזט וויסן אַז דער געפלאַנטער ראַמאַן האָט מעגלעכקייטן פון קינסטלערישער ממשות. סיי אין דער מעשה וועגן דעם ויברח פונעם צוועלף-יעריקן שייגעצל מיט די שליסלען פון ר' יאַסיעס הויף און סיי אין דעם בילד וויאָזוי דאָס שטעטל נעמט אויף די ידיעה אַז דער פּרעפּעקט קומט, איז דאָ אַטמאָספּער, איז דאָ אַ חוש פאַר שטייגער-קאַלאָריט, איז דאָ הומאָר און אויך גוט יידיש-דערציילעריש לשון.

און שמחה שוואַרץ, דער פּאָעט — ער האָט קיין אייגענע לידער אין בוך-פאַרעם נישט אַרויסגעגעבן, נאָר בלויז איבערזעצונגען פון צען לידער פון שאַרל באַדלער און פון פּאַל ווערלען. (דאָס בוך אין קליינפאַרמאַט, מיט די פראַנצויזישע ליד-אַריגינאַלן לעבן די יידיש-איבערזעצונגען, איז דערשינען אין פאַרלאַג: סעמינאַר פאַר יידיש-ליטעראַטור און שפּראַך-קענטעניש פונעם יידישן שולפאַראַיין פאַר בוקאַווינע, טשערנאָוויץ, 1936).

צי עס זענען דאָס די שווערע ווי אין מירמלשטיין אויסגעהאַקטע פּערזן פון באַדלערן אין זיין „מענטש און ים“ —

„דו פרייער מענטש! און אייביק וועט ציען דיך צום ים —
דיין שפיגלבילד דאָס גרויסע — אין האַסטיקער מלחמה
פון רוישנדיקע כוואַליעס, דערשפּירסטו דיין נשמה,
און ס'איז דיין זעל נישט ווייניקער אַ שרעקלעכער תהום!“

אַדער די שורות פון כולו מוזיק פון ווערלענען —

„סע וויינט אין מיין געמיט
ווי אויף שטאַט דער רעגן מיד“ —

שמחה שוואַרץ איז ביידע מאָל אַ פיינער ציועלירער פון יידישן פּערז און ביידע מאָל אַ מענטש, וואָס אי אַייגענע פּאָעטישע באַגאַבונג און אי קענטעניש פון דער וועלט-דיכטונג גיבן אים אַ מעגלעכקייט זיך היפש אַריינ-צולעבן אין פּרעמדע דיכטערישע שטימונגען.

היינטצוטאָג, וויינט שמחה שוואַרץ — ווי שוין דערמאָנט — אין בויע
 באַס־אײרעס און זיין איצטיקע מוזישע ליידנשאַפט איז סקולפּטור.

דער מאַלער אַרטור קאַלניק

אַ געבוירענער אין דער מזרח־גאַליצישער שטאָט סטאַניסלאָוו און אַ
 געענדיקטער פון דער פּוילישער קונסט־אַקאַדעמיע אין קראַקע האָט אַרטור
 קאַלניק תּיכּף נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה חתונה געהאַט קיין טשערנאָ־
 וויץ און איז דאָרט געבליבן וויינען אַן ערך צען יאָר ביז ער איז אָנהייב די
 דרייסיקער אַריבערגעפאַרן אויף שטענדיק קיין פּאַריז. קאַלניקס שיינע דירה
 איבערן קאַפּע־הויז אויפן טעאַטער־פּלאַץ איז געווען דער ערשטער זאַמלפּונקט
 פאַר דער גרופּע ליטעראַטן און מאַלער, וואָס האָט זיך אין יענע יאָרן צונויפ־
 געטראָפּן אין דער בוקאַווינער הויפטשטאָט. איך פּלי אַריבער אין מיין זכרון
 דעם שטח פון פּערציק יאָר און זע אין צענטער פון דער מסיבה אליעזר שטיינ־
 באַרגן. פון דעם מעכטיקן, רבנישן שטערן שיינט אַראָפּ די קוהל־תּקלוגשאַפט
 פון „מיט אַ משל זיך כאַטש קוויקן לאַמיר“ און דער בליק פון זיינע גראַ־
 בלויע אויגן איז ערגעץ נישט־דאַק ווייט פאַרבלאַנדזשעט און צו דער ועלבער
 צייט אַזוי נאַענט צו יעדן און פּול מיט טרייסט.

און אַט איז די פּילם־סטאַר־פּיגור פון דעם דיכטער יעקב שטערנבערג,
 וואָס איז לעבן דעם הויכן, דינאַמישן און פּריינטלעך טומלדיקן מאַלער רובּין
 זעליקאַוויטש (היינט ראובן אין תּל־אביב) פון די הויפט־דעדערס ביים טיש.
 דער איצטיקער ניו־יאָרקער תּושב, דער מאַלער שלמה לערנער (קליינגופּיק
 און מיט אַ צעשטראַלטן פנים פון אַ הלל־זאַגער) רייסט אַמאָל איבער דעם
 שמועס מיט אַ מילד־איראַנישן וואָרט און די שמועסער דרייען אויס דעם
 קאַפּ, הערן זיך צו און כאַפּן אָפּ אַ רגע דעם אַטעם. עס איז גלייך אַ שטיינדל
 וואָלט אַריינגעפאַלן אין גיך־שטראַמענדיקן טייך און דער טייך צעעפנט אַ
 וואַסער־אויג אַ קוק צו טאָן, וואָס ס'טוט זיך אויפן ברעג.

איציק מאַנגער און איך זענען די יינגסטע. מאַנגער אַ בלוט־יונגער אין
 אַ שוואַרצער רובאַשקע מיט אַ גאַרטל און אַ טראָלד. ער איז שטיל און שע־
 מעוודיק, רעדט כמעט נישט קיין הויך וואָרט, אַבער אַלע, וואָס האָבן שוין
 געלייענט און געהערט זיינע באַלאַדעס, ווייסן אַז „ער אַמאָל וועט הייסן אי־
 ציק מאַנגער“.

און ער, אַרטור קאַלניק, דער באַלעבאַס פון שטוב? דער פּאָטער — אַ
 ייד פון דער מזרח־גאַליצישער ק"ק סטאַניסלאָוו; די מוטער — אַ קינד פון

ווינער יידישן געטאָ, אָבער אין אַרטור קאַלניקס שלאַנקער און עלעגאַנטער קינסטלער-פיגור אין, לכל הפחות דרויסנדיק, נישט פאַראַן גאַרנישט, נישט פון דער גאַליצישער, רעשיקער אומדיסציפלינירטקייט און נישט פון דער אַזויפיל באַזונגענער ווינער געמיטלעכקייט. די שטילע געצוימטקייט פון קאַל-ניקס געשטאַלט מאַכט אים ענלעך צו עפעס אַ סקאַנדינאַוישן פישער, וואָס האָט הינטער זיך דעם פעלדויקן ברעג פון אַלטע לעגענדעס און פאַר זיך — דעם שטורעמדיקן ים פון קאַמף און סכנה.

דער „צווישן לעגענדע און סכנה“, וואָס איז אַזוי באַראַקטעריסטיש פאַר אַרטור קאַלניקס דרויסנדיקער געשטאַלט, איז אַ געוויסער מאָס אויך סימבאָליש פאַר זיין שעפּערישן געמיט. קאַלניק דער מאַלער, דער גראַפיקער און דער האַלצשניט-מייסטער שטייט אין צייכן פון עפעס אַ שטענדי-קער מורא נישט צו מינערן פון די „אַלטע לעגענדעס“ דורך שפּיל פון קונסט און נישט צו פאַרשוועכן דאָס קינסטלערישע דורך גוזמאדיקן אַפּשיי פאַר די „לעגענדעס“.

ער האָט זיך אויסגעהיט אין אַלע יאָרן פון זיין קינסטלערישער שעפּע-רישקייט נישט אַריינצופאַלן אין דרויסנדיקער, מעלאַדראַמאַטישער יידיש-קייט, וואָס אַ טייל מאַלער האָבן פון איר געמאַכט אַן עובר לסוחרדיקע סחורה. ער האָט אָבער אין דער זעלבער צייט אינזינען געהאַט אַרויסצוברענגען פון זיך זיין יידישע זענונג און זיין יידישע דערמאַנונג, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז אַן אַן אייגענער נאַציאָנאַלער לעגענדע ווערט די קונסט קאַלט און פאַרמאַ-ליסטיש. דאָס בילד און דער האַלצשניט ווערן שטום, ווייל זיי קענען נישט רעדן נישט בלויז צום געמיט פון אייגענע, נאָר אויך פון פרעמדע.

אַט דער גאַנג צווישן פאַרליבטקייט אין אייגענעם נאַציאָנאַלן סוזשעט און דער אומפשרהדיקייט פון קינסטלערישער רעאַליזירונג האָט סטימולירט אין קאַלניקן עפעס אַ באַזונדערע גרויסע דאָזע פון אויטאָקריטישן ערנסט און פון זיבן מאָל דורכגעזיפּטער עכטקייט.

עס וויעט פון קאַלניקס בילדער און האַלצשניטן מיט אַסקעטישער נשמה-זויבערקייט און מיט צניעות פון געמיט. און צי ס'איז דאָס דער כלי-זמר פונעם מזרח-איראָפּעיִשן תחום המושב אָדער דער פראַנצויז פונעם פאַ-ריזער אַרבעטער-קוואַרטאַל — ביידע זענען זיי יידיש נישט מיט זייער דרויסנ-דיקן אויסזען, נאָר מיט דער פרישות און צניעות, וואָס לייכט פון זיי אַרויס פון אינעווייניק אויף קאַלניקס בילדער.

און צי עס זענען דאָס די האַלצשניטן אויף סאַציאַלע סוזשעטן, וואָס קאַלניק האָט אויפגעזאַמלט אין זיין אַלבום „אונטערן ציילנדער“ (פאַריז 1934), אָדער די יידיש-ליטעראַרישע געשטאַלטן, וואָס קאַלניק האָט זיי אויס-

געשניטן אין האַלץ לויט דעם ווי זיי האָבן זיך אים איבערגעגעבן פון הערץ גראַסבאַרטס רעזיטאַציעס און ער האָט זיי דערפאַר אָנגערופן „גראַסבאַרט-געשטאַלטן“ (פאַריו, 1933), אָדער גאַר די צוואַנציק האַלצשניטן, וואָס זע-נען אינספּירירט געוואָרן פון פּרעס מעשה „אַ גילגול פון אַ ניגון“ (פאַריו, 1948). אַלע זענען זיי אין תּוך פּונקט אַזוי סאַציאַל ווי נאַציאָנאַל.

ווי ביי זיין גרויסן לאַנדסמאַן, דעם דיכטער משה-לייב האַלפּערן, וואָס מיט עטלעכע פון זיינע געשטאַלטן האָט זיך קאַלניק שעפּעריש באַהעפּט אין זיינע האַלצשניטן, איז קאַלניקס סאַציאַלער מאַטיוו אין דער אמתן אַ נאַציאָנאַל-נאַליידישער מאַטיוו, וואָס איז אויסן נישט נאָר די גלייכע צעטיילונג פון גייסטיקן פּאַלקס-פאַרמעג, נאָר אויך די לייטערונג און אויפהאַלטונג פון זיין תּמצית.

פון די שאַרף-סאַציאַלע סוזשעטן אין דעם האַלצשניט-אַלבוּם „אונטערן צילנדער“ פּירט אַ גלייכער וועג איבער די „גראַסבאַרט-געשטאַלטן“ צי די צוואַנציק האַלצשניטן אַרום פּרעס חסידישער מעשה „אַ גילגול פון אַ ניגון“. אין דער נאַציאָנאַל-קאָפּירטער פאַריו איז אַרטור קאַלניק געווען ווי דער מאַן פון אונדזער אַלטן נאַציאָנאַלן קלאַג-ליד „איכה“, דער מאַן וואָס „האַט אַנ-געזען פּיין דורך דער רוט פון זיין צאָרן“ — אייגענע פּיין און די פּיין פון זיין יידישן פּאַלק אין פּראַנקרייך.

און ער האָט אין יענע יסורימדיקע טעג אַריינגעשניטן אין האַלץ אַן אַק-טועלן מדרש, דעם מדרש פון זיין געליטענעם יידישן דור. פאַרן סוזשעט פון זיין מדרש-יסורים האָט קאַלניק אויסגעקליבן פּרעס „גילגול פון אַ ניגון“, ווייל ווי יעדע גרויסע דערציילונג פאַרמאָגט אויך פּרעס חסידישע מעשה סימ-באַלישע שטויסקראַפּט.

די ערשטע שטויסקראַפּט צום יידיש-סאַציאַלן און יידיש-נאַציאָנאַלן האַלצשניט זענען פאַר קאַלניקן געווען די משלים און די מעשהלעך פון אליעזר שטיינבאַרג. קאַלניק האָט מיט זיינע האַלצשניטן אילוסטרירט די ערשטע אויסגאַבע פון שטיינבאַרגס צוועלף משלים אין אַ בוך פון גמרא-פאַרמאַט (טשערנאָוויץ, 1928), דערנאָך שוין פון פאַריו, נאָך שטיינבאַרגס פּטירה, אויך די „משלים“ (טשערנאָוויץ, 1932) און „מעשהלעך“ (טשערנאָוויץ, 1936).

קאַלניקס אילוסטראַציע צו שטיינבאַרגס „משלים“ און „מעשהלעך“ איז נישט סתם אינטערעסאַנטער פּלאַסטישער אויסטייטש פון שטיינבאַרגס שאַ-פּונג, נאָר זי איז, וואַלט איך געזאָגט, מסירות-נפשדיקע קינסטלערישע אי-דענטיפּיצירונג מיטן גייסט פון שטיינבאַרגן, דעם ממשל און דעם מעשהלע-דערציילער. מסירות-נפשדיק דערפאַר, ווייל קאַלניקס האַלצשניטן פעלט לגמרי די שפּילעוודיקע זשאַנגלעריי פון אַ פּלאַסטיקער אויף די ראַנדן פון אַ ליטע-

ראריש ווערק, און עס איז זיי פאראן יענער פולער נשמה־קאנטאקט מיט די העלדן און וועלטן פון די משלים און פון די מעשה־הלעך און פון זייער באַשאַפער, וואָס קען נאָר דערגרייכט ווערן אין פיין פון יצירה און פון ליבשאַפט. אָבער אַט די איידעלע פאַרערונג און דער צאָרטער אָפּשיי האָבן קאָלניקן נישט פאַרפירט צו סענטימענטאַליזם. פאַרקערט. קאָלניקס אינטימע דערנעבן טערונג צו שטיינבאַרגס העלדן איז אין פּראָצעס פון דער אילוסטראַציע־אַרבעט אויסגעוואַקסן צו אַ שעפּערנישן געראַנגל און פאַרמעסט צווישן צוויי קינסטלערישע פּערזענלעכקייטן.

די קינסטלערישע שייכות פון קאָלניקן, דעם פּלאַסטיקער, צו שטיינבאַרגן, דער דיכטער, איז אי סודותדיק נאָענט און אי געשטאַלטעריש ווייט. פון שטיינבאַרגס אַ קינדערליד פּלאַנטערן זיך מיר אין זכרון עטלעכע פּערזן —

ווער ס'ווייסט נישט
זאָל דאָס וויסן;
סודות וּשפּראַצן חודש ניסן.
סודעט זיך די ערד מיט הימל
ווערט פון יעדן סוד אַ בלימל.

אפשר זענען אַט די שורות ערגעצווו די ריכטיקע פאַרמולע פאַר דער שעפּערנישער נאָענטקייט און ווייטקייט צווישן דעם מאַלער־פּאַבליסט אַרטור קאָלניק און דעם פּאַבעל־דיכטער אליעזר שטיינבאַרגן!?

חיים גינינגער, הערש סעגאַל, איציק שוואַרץ

דער פּילאָלאָג חיים גינינגער, דער פּילאָסאָף הערש סעגאַל און דער קריטיקער איציק שוואַרץ זענען אַרום דער מיט פון די דרייסיקער יאָרן געווען אַ ליטעראַרישע אינסטיטוציע אין טשערנאָוויץ. זיי זענען געווען דער „סעמירנאַר פאַר ייִדישער ליטעראַטור און שפּראַך־קענטעניש“ ביים „ייִדישן שול־פאַרין“. אויף וויפל דער סעמינאַר איז טאַקע געווען אַ לערנאַנשטאַלט ווייס איך נישט. איך האָב פון שמועסן מיט טשערנאָוויצער חברים קיינמאַל נישט געקענט דערגיין קיין טאַלק אין דעם פרט. זיכער איז דער סעמינאַר מער ווי אַלץ געווען אַ מין שטענדיקער סימפּאָזיום וועגן ליטעראַטור און דערעיקרשט וועגן ייִדיש־ליטעראַטור. און אַז מען האָט שוין געשמועסט איז אויך געקומען צו רייד וועגן שפּראַך־קענטעניש און וועגן פּילאָסאָפּיע.

דער געזעלשאַפטלעך־גייסטיקער באַדייט פון דעם „סעמינאַר“ איז גע-

ווען ראשית זיין השפעה אויף אַ היפשער פערופעריע פון דער יידיש-רעדנ-דיקער יוגנט (צום גרעסטן טייל צוגעוואַנדערטע פון בעסאַראַביע) און שנית (און דער שנית איז אפשר דער עיקר) דער פּרעסטיזש אין קרייזן פון דער יידיש-פאַרשטייענדיקער פּראָפּעסיאָנעלער און אויך שעפּערישער אינטע-ליגענץ.

דער וויכטיקסטער אויפטו פון דעם „סעמינאַר“ איז געווען די אַנטאַלאַ-גיע „נייע יידישע דיכטונג“ מיט לאַטיינישע אותיות, וואָס זיינע דערמאַנטע דריי אַנפירער אינאיינעם מיט דעם „וונדערלעכן שניידער-געזעל“, נטע מאַנ-גער, האָבן אַרויסגעבראַכט אין טשערנאַוויץ אין 1934. (נטע מאַנגער, וואָס איז געווען אַ מיטגליד פון דער רעדאַקציע חתמעט זיך נטע העלפער). מיט דער אַנטאַלאַגיע זענען די אַפּקלייבער און צונויפשטעלער אויסן געווען, ווי זיי דערציילן דאָס אונדז אין דער הקדמה —

1) אונטערצוטרַאָגן די אַפּגעריסענע און אַפּגעפרעמדטע טיילן יידן אַ רמז פונעם גרויסן אוצר יידישע גייסטיקייט, וואָס קלינגט אונטער דעם נאָ-מען „מזרח-יידישע קולטור“;

2) העלפן וועקן אינטערעס און פאַרשטענדעניש פאַרן יידישן וואָרט ביי אַפּגעשטאַנענע מאַסן.

3) דעם אַלגעמיינעם צוועק פון אַן אַנטאַלאַגיע: צונויפצוברענגען אויף איין אָרט פּאַעטישע פּערל, אַ צושטייער צום גייסטיקן תּענוג דורך דיכטונג. די אַרויסגעבער אַליין גיבן צו אַז דער עיקרדיקסטער פון די דריי פּונקטן איז דער ערשטער. און אויב די אַנטאַלאַגיע האָט געהאַט אַן אַפרוה און האָט געהאַט צו פאַרצייענען אַ דערפּאָלג איז דאָס טאַקע געווען דער פּאַקט וואָס זי איז געלייענט געוואָרן אין קרייזן פון די „אַפּגעפרעמדטע יידן“ אין דער בוקאַווינע, וואָס זענען געווען שטומפיק אויף די אותיות מרובעות.

דעם היתר אויף לאַטייניזירונג פונעם אויסלייג האָבן די אַרויסגעבער פון דער אַנטאַלאַגיע גענומען ביי פּרצן, וואָס האָט אויף דער טשערנאַוויצער קאַנפּערענץ אין 1908 דערקלערט אַז „זאָל אונדזער יידיש ווערן צווישן אַלע וועלט-שפּראַכן אַ גלייכבאַרעכטיקטע שפּראַך, מוז זי צוגענגלעך ווערן דער וועלט. מיר ווילן דעריבער די טראַנסקריפציע פון אונדזערע בעסטע קולטור-גיטער אויף לאַטיינישע לעטערן“. אַט די דערקלערונג האָבן זיי אַוועקגע-שטעלט ווי אַ מאַטאָ צו דער אַנטאַלאַגיע.

דער הויפט-וואָרטזאָגער פון לאַטייניזאַציע פונעם יידישן אַלף-בית אויף דער טשערנאַוויצער שפּראַך-קאַנפּערענץ איז געווען דער דעלעגאַט פון רומע-ניע, דער בראַילער צאָן-דאָקטאָר יעקב סאַטעק. און אויב נישט די ערשטע, איז די צווייטע לאַטייניזירטע אַנטאַלאַגיע פון יידישער דיכטונג אַרויסגעבראַכט

געוואָרן אין טשערנאָוויץ. (די ערשטע איז דערשינען אין 1927, אין ניר-יאָרק. איר צונויפשטעלער איז געווען דער דיכטער שמואל-יעקב אימבער.)

איך בין אַ קאָטעגאָרישער קעגנער פון אַן אַנדערן ייִדישן אויסלייג ווי די אותיות מרובעות, אָבער איך מוז מיט לויב אונטערשטרייכן סיי דעם אַרויסטריט פון ד"ר סאָטעק אויף דער טשערנאָוויצער שפראַך-קאָנפערענץ און סיי די טשערנאָוויצער אויסגאָבע פון אַן אַנטאָלאָגיע מיט לאַטיינישע בוכשטאַבן, ווייל סיי ד"ר סאָטעק און סיי גינינגער און זיינע חברים האָבן מהמת ליבע צו ייִדיש און מחמת נישט ווייניקער ליבע און געטריישאָפט צו ייִדן (היינט פראָוועט מען ביי אונדז „אהבת ישראל" מיט אַן אַן ערך ווייניג קער אַנשטרענג פון גייסט און געפיל) געזוכט אַן אופן וויאָזוי „אונטערצור-טראַגן די אָפגעריסענע און אָפגעפרעמדטע טיילן ייִדן אַ רמז פונעם גרויסן אוצר גייסטיקייט, וואָס קלינגט אונטער דעם נאָמען „מודח-ייִדישע קולטור".

עס איז כדאי אַנצוווייזן אויף דעם אופן וויאָזוי די אַרויסגעבער האָבן אָפגעקליבן די פּאָעטן און די לידער פאַר דער אַנטאָלאָגיע. די פיר צונויפ-שטעלער (גינינגער, סעגאַל, מאַנגער און שוואַרץ) זענען דורכאויס געווען פיי-נע פּאָעזיע-געניסער און פּאָעזיע-מבינים. אַיעדער פון זיי האָט זיך געהאַט זיין באַזונדערן געשמאַק און זיינע ספּעציעלע פּרעפּערענצן צווישן פּאָעטן און זייערע לידער.

אַט וואָס זיי שרייבן וועגן דעם אין דער הקדמה —

„אין דער אַנטאָלאָגיע גייען אַריין איבער הונדערט לידער פון פּעריק מחברים, אויסגעקליבן פון אַן ערך פינף טויזנט. ביים אויסקלייבן האָבן מיר זיך געהאַלטן אינעם פּרינציפ פון איינשטימיקייט; און נישט איין ליד האָט ווי אַ פּועל-יוצא דערפון געמוזט אַרויספאַלן צום באַדויערן פון דעם צי פון יענעם פון די צונויפשטעלערס. די בכורה האָבן מיר געגעבן לידער וואָס ווערן געזונגען — אָפט זייער פאַרגרייזט — ווייל דעריןען האָבן מיר געזען נאָך אַ מיטל צו דערנענטערן שרייבער און לייענער."*

**

(א) פון די פיר צונויפשטעלערס איז איינער, נ ט ע ה ע ל פ ע ר - מ א נ ג ע ר, נישט מער צווישן די לעבעדיקע. איציק מאַנגערס ברודער, דער „וונדערלעכער שניידער-געזעל" נטע, האָט זיך ביים אויסבראַך פון דער דייטש-סאָוועטישער מלחמה עוואַקוירט פון טשערנאָוויץ, אינאיינעם מיט אַ סך אַנדערע, קיין רוסלאַנד און איז דאָרט אַ יאָר שפּעטער געשטאַרבן פון עלט און נויט אין אַ קאַלכאַז אין אוזבעקיסטאַן, אין עלטער פון 39 יאָר.

(ב) ה ע ר ש ס ע ג א ל איז פאַרבליבן עדהיום אין טשערנאָוויץ.

ער איז צווישן ביידע וועלט-מלחמות געווען גימנאזיע-לערער. ער שטאַמט פון אַ זייער פרומער לומדישער משפחה און איז אויפן פלאץ פון זיינע וועלט-לעכע לימודים פאַרבליבן אַ ייד, אַ למדן.

אַ חובב יידיש און אַ פריינט מיט די אָנפירער פון דער סעמינאַר-גרונד-פע האָט הערש סעגאַל פון צייט צו צייט מיטגעאַרבעט אין די "טשערנאַווי-צער בלעטער" און אויך אין דער בוקאַרעסטער "די וואָך" מיט קריטישע אַר-בעטן וועגן דיכטונג און מיט פילאַסאָפישע עסייען. הערש סעגאַל איז נישט בלויז אַ געשולטער קאַפּ אין פילאַסאָפיע, נאָר ער איז אויך אַלעמאַל אירס אַ הייסער חסיד. אין זיינע אַרטיקלען אויף פילאַסאָפישע טעמעס (און פילאַ-סאָפיע איז זיין הויפט-טעמע) קומט צום אויסדרוק הערש סעגאַל, דער מאַמין אין דעם כוח פון דער פילאַסאָפיע צו פאַרקערערן די סתירות פון די אויס-גאַנגלאָזיקייטן, וואָס אין זיי האָט זיך פאַרפלאַנטערט די מאָדערנע וויסנ-שאפט.

אין זיין עסיי "דער אומקער צו פילאַסאָפיע" (געדרוקט אין "די וואָך", בוקאַרעסט, 14טן פעברואַר 1935) ווייזט סעגאַל אָן אויף דעם ווידער-דער-זאכטן אינטערעס צו דער פילאַסאָפיע און גלויבט אַז דעם שטאַרקסטן שטויס דערצו האָבן דווקא געגעבן די פּאָזיטיווע וויסנשאַפטן "וואָס זינט העגעלן האָבן זיי עס געהאַלטן ממש פאַר אַן אומכבוד זיך אָנצוקערן מיט פילאַסאָפיע (דער באַוווּסטער פיזיקער ערנסט מאַך, למשל, האָט בפירוש געלאָזט וויסן אַז ער איז נישט קיין פילאַסאָף)". גראַד דער גרויסער אויפ-שטייג פון די מאַטעמאַטיש-פיזיקאַלישע וויסנשאַפטן האָט דערפירט דערצו, אַז עס האָבן געמוזט איבערגעקוקט ווערן געדאַנקלעכע גרונטיסודות און אויב די וויסנשאַפט — איז סעגאַל, דער פילאַסאָפיע-חסיד פול מיט התפעלות — האָט זיך אין דער לעצטער צייט געמוזט נעמען אַזוי אינטענסיוו צו אַזעלכע פילאַסאָפישע פּראָבלעמען ווי צייט און רוים, מאַטעריע און קוואַליטעט "קען מען דאָס נישט אַנדערש אַנרופן ווי, אַז אויך פון דער וויסנשאַפטלעכער זייט איז פאַראַן אַ דראַנג זיך אומצוקערן צו דער פילאַסאָפיע".

הערש סעגאַל האָט אינאיינעם מיט זיין דראַנג צו פילאַסאָפיע און מיט זיין גלויבן אין איר פאַרבונדן אַ הייסע ליבשאַפט צו יידיש און אַן אינטימע זנטיה צו יידישער פּאָלקס-פּאָעזיע. איך האָב עס פאַרצייכנט אין מיין עסיי וועגן דעם פּאָלקס-זינגער זעליק באַרדיטשעווער און חזר דאָ איבער דעם רירנדיקן פּאַקט אַז הערש סעגאַל האָט אויף זיינע אייגענע הוצאות אַרויס-געגעבן אַ זאַמלונג פון באַרדיטשעווערס "לידער מיט ניגונים" (טשערנאַוויץ, 1939).

ג) א י צ י ק ש ו ו א ר י , דער ברודער פון שמתה שוואַרץ, איז

אין דער עוואַקואַציע מאַביליזירט געוואָרן אין דער רויטער אַרמיי און האָט זיך באַטייליקט אין דעם סאָוועטישן מאַרש קיין בערלין. נאָך דער מלחמה איז שוואַרץ געווען אַ שטיק צייט גימנאַזיע־לערער אין דער אַלט־רומענישער שטאָט באַקעו און איז היינט דער דראַמאַטורג פֿונעם ייִדישן טעאַטער אין יאַס.

אַ באַגאַבטער, אַן אַרבעטזאַמער און אַ מענטש מיט אַ חוש אי פֿאַר קריי־טיק און אי פֿאַר הומאָר (מיר דאַכט זיך אַז קריטיק אָן דעם נויטיקן ביסל הר מאַר פֿאַרלירט היפש פֿון איר ווערט) האָט איציק שוואַרץ, וואָס האָט אָנגע־הויבן זיין שרייבערישע קאַריערע מיט קאַרעספּאַנדענציעס אין בוקאַרעסטער וואַכנבלאַט „אונדזער וועג“ גיך געוועזן אַנערקענונג. ער האָט זיך באַטייליקט מיט קריטישע און היסטאָרישע אַרבעטן אין דער מאַנאַט־שריפט „שויבן“ און אין די „טשערנאַוויצער בלעטער“ און אין די „איוואַ־בלעטער“ אין ווילנע.

אין 1947 האָט איציק שוואַרץ אַרויסגעבראַכט אין יאַס, אין פֿאַרלאַג „פריינט פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט“ אַ דינע בראַשור פֿון 32 זייטן (קליינפֿאַרמאַט) מיט אַ כמעט דורכויס אין טעלעגראַפֿישן סטיל געשריב־בענעם באַריכט וועגן „30 יאָר ייִדישע ליטעראַטור אין רומעניע“. עס איז אַ ראַשונידיקע אַרבעט, די ערשטע פֿון דעם מין.

ד) דעם נאָמען פֿון חיים גינינגער האָב איך דאָס ערשטע מאַל געהערט נאָך אליעזר שטיינבאַרגס אומקער פֿון בראַזיל קיין טשערנאָוויץ אין 1930. גינינגער איז אין די לעצטע צוויי יאָר פֿון שטיינבאַרגס לעבן געווען אַ מין פֿריוואַט־סעקרעטאַר זיינער. ער האָט איבערגעשריבן די משלים און זיי צוגע־גרייט צום דרוק און איז אין משך פֿון דער צוזאַמענאַרבעט געוואָרן שטיינבאַרגס אַ נאָענטער פֿריינט. שטיינבאַרג האָט מיר נישט איינמאַל גערעדט מיט באַגייסטערונג וועגן זיין נייעם יוגן פֿריינט און האָט זייער געלויבט זיינע ליטעראַרישע קענטענישן און זיין קריטישע מבינות.

ווען ס'איז סוף 1931 געשאַפֿן געוואָרן דער שטיינבאַרג־קאַמיטעט אונטער דער פֿאַרזיצערשאַפט פֿון ד"ר גבריאל ראָזענרויך אויף אַרויסצוגעבן די „משלים“ און די „מעשהלעך“, איז חיים גינינגער באַשטימט געוואָרן פֿאַר סעקרעטאַר פֿונעם קאַמיטעט. ער האָט קודם אינאיינעם מיט שטיינבאַרג און נאָך זיין פֿטירה איינער אַליין איבערוואַכט דאָס זעצן און דאָס דרוקן פֿונעם באַנד „משלים“ און פֿיר יאָר שפעטער פֿונעם בוך „מעשהלעך“, און ער איז געווען דער קאַרעקטאַר פֿון די ביידע בענד. גינינגער האָט אויך צונויפֿגע־שטעלט די „רשימה נאַטוראַליזירטע העברעיִשע און אַראַמעישע עלעמענטן

אין יידיש, וואס קומען פאר אין דעם בוך, איבערגעגעבן אין זייער היינטיקן יוואָ-אויסלייג" ביים סוף פונעם באַנד משלים.

אין דער צונויפשטעלער-קאלעגיע פון דער לאַטיניזירטער אַנטאָלאָגיע אין 1934 איז חיים גינינגער פאָקטיש געווען דער הויפט־רעדאָקטאָר. אין 1936 איז גינינגער אַריבערגעפאָרן קיין ווילנע און האָט דאָרט גע-אַרבעט וויסנשאַפטלעך דריי יאָר אין דער אַספּיראַנטור פון "יוואָ" (זינט דעם סוף פונעם צווייטן יאָר מיטן טיטל "זעלבשטענדיקער וויסנשאַפטלעכער אַרבעטער", און מחמת וויזע־שוועריקייטן דאָס גאַנצע דריטע יאָר ביז צום אָנהייב פון דער מלחמה אין טשערנאָוויץ). גינינגערס אַרבעט האָט זיך מייסטנס קאַנצענטרירט אויף אַלפרעד לאַנדויס ווערטערבוך (ווי אַזוי דאָרף אויסגעסדרט ווערן אַלפרעד לאַנדויס עטימאָלאָגישער ווערטערבוך?, יוואָ-בלעטער, 1937) און אויף "א. לאַנדויס קאַרעספּאַנדענץ מיט לאַזאַר שיי-ניאַנו" (יוואָ-בלעטער, 1938). בעת ער איז געווען אין ווילנע האָט גינינגער אויך מיטגעאַרבעט ביים אויספאַרמולירן די "תקנות פון איינהייטלעכן אויס-לייג".

פון טשערנאָוויץ האָט זיך גינינגער באַטייליקט מיט פּובליציסטישע און ליטעראַטור־קריטישע אַרבעטן אין די בוקאַרעסטער "די וואָך" און "שובּן". צווישן אַנדערע זאַכן, וואָס ער האָט געדרוקט אין די דערמאָנטע צייטשריפטן, דאַרפן אַרויסגעהויבן ווערן דאָס אַרטיקל וועגן דעם באַגאַבטן יונגן יידיש־רעציטאַטאָר, לייבו לעווין ("די וואָך", 31טן יאַנואַר, 1935), דער אַלפרעד לאַנדווינער־קאלאַג ("די וואָך", 22טן אַפּריל, 1935) און דער ערשטער טייל פון אַ גרעסערער קריטישער אַרבעט וועגן "די מקורות פון אליעזר שטיינ-באַרגס שאַפּן" ("שובּן", אַפּריל 1936), וווּ גינינגער ווייזט אָן אויף דער גייסטיקער און סטיליסטישער קרובהשאַפט צווישן שטיינבאַרג און מענדע-לען.

די צווייטע וועלט־מלחמה האָט חיים גינינגער איבערגעלעבט אויף דער עוואַקואַציע אין רוסלאַנד. זינט אַן ערך צען יאָר געפינט ער זיך אין ניו־יאָרק, וווּ ער איז לעקטאָר פאַר יידיש אין קאָלאַמביאַ־אוניווערזיטעט.

**
*

צווישן די "חכמי טשערנאָוויץ" דאַרף אויך דערמאָנט ווערן דער פּובלי-ציסט און קריטיקער יצחק פּאַנער (היינט אין ישראל) וואָס האָט אַ שטיק צייט אַרויסגעגעבן אַ הומאַריסטישן זשורנאַל "דער קאַנטשיק" און האָט מיט־געאַרבעט אין די "טשערנאָוויצער בלעטער". יצחק פּאַנער, "אַן אמתער ראַ-מעץ פון דער יידישער פּאַעזיע, וואָס איז זיין זשוליעט, ווי איציק מאַנגער

רופט אים, איז געווען א וואַרעמער פריינט פון די עלטערע דיכטער און א פאַטערלעכער באַשיצער פון די יונגע. נאָך דער מלחמה האָט ער אין יאָס אינאיינעם מיט דעם יונגן, בריליאַנטן עסעיִסט אליעזר פּרענקעל צונויפגע-שטעלט אַ נייע אַנטאַלאָגיע פון דער „נייער ייִדישער דיכטונג“ אין לאַטייני-שער טראַנסקריפּציע מיט אַ הקדמה פון יעקב גראַפער (פאַרלאַג: ייִדישער קולטור־קרייז „י. ל. פּרץ“, יאָס, 1945).

צוויי יאָר שפּעטער האָבן די זעלבע צונויפשטעלערס אַרויסגעבראַכט אין דעם זעלבן פאַרלאַג אַ פּיל פאַרגרעסערטע אַנטאַלאָגיע פון „נייע ייִדישע דיכ-טונג“ אין ייִדישער שריפט מיט אַן הקדמה פון איציק מאַנגער.

צו די „חכמי טשערנאָוויץ“ דאַרף אויך פאַררעכנט ווערן דער יונגער, וואַרעמער פּובליציסט איציק וויינשענקער, היינט אין מאַנטעווידעאַ, אר-רוגוויי. ער שטאַמט פון בעסאַראַביע און האָט אַ שטיק צייט געווינט אין טשערנאָוויץ.

די „חכמי בוקארעסט“

א יידיש-צענטער איז בוקארעסט געוואָרן אין דער צייט פון דער דיי-טשער אָקופאַציע. אין די ערשטע צוויי יאָר פון דער וועלט-מלחמה (1914—1916), ווען רומעניע איז נאָך געווען נייטראַל, האָט יידישע קולטור-אַרבעט גענומען אויפבליען אין דער מאָלדאַווישער קרוינשטאָט יאַס. מאָלדאַוויע איז סיי מיטן כמות און סיי מיטן איכות פון איר יידישער באַפעלקערונג געווען מער יידיש, און יאַס, די שטאָט, וווּ גאַלדפּאָדען האָט געגרינדעט דאָס יידי-שע טעאַטער, במילא דאָס מער נאַטירלעכע פּלאַץ פאַר אַ יידיש-צענטער. דאָרט אין יאַס האָט אין די סוף חדשים פון 1914 אָנגעהויבן צו דערשיינען די דריי-חדשים-שריפט „ליכט“, וואָס איז געווען די ערשטע מאָדערן-ליטע-ראַיזשע צייטשריפט אויף יידיש אין רומעניע.

אַבער אין 1916, ווען רומעניע איז אַריין אין דער מלחמה אויף דער זייט פון די אַליאירטע און די דייטשע אַרמיי פון גענעראַל מאַקענסען האָט באַזעצט די וואלאַכיי, און זי אָפּגעריסן פון דער מאָלדאַווע, האָבן יידיש-ריידנדיקע יידן אין בוקארעסט, און דער עיקרשט די היפשע צאָל בעסאַראַ-בישע פּליטים צווישן זיי, גענומען זאָרגן פאַר אַן אייגן ביסל גייסטיקע שפּייז אויף יידיש.

צוויי יונגע בחורים, אַנטלאַפענע פון בעסאַראַביע, יעקב שטערנבערג פונעם צפון-בעסאַראַבישן שטעטל ליפּקאַן, און יעקב באַטאַשאַנסקי, דער זון פון אברהם שוחט פונעם דרום-בעסאַראַבישן שטעטל קיליע, האָבן זיך אַרויס-גערוקט אין דער שפיץ פון דער יידישער קולטור-אַרבעט און זענען ווי איבער-נאַכט געוואָרן בוקארעסטער יידישע באַרימטקייטן.

שטערנבערג און באַטאַשאַנסקי האָבן אין די זומער-חדשים פון 1917 און אין די ווינטער-חדשים פון 1918 אינאיינעם אָנגעשריבן, אינאיינעם רעזשי-סירט און אינאיינעם געשטעלט ניין יידישע קליין-קונסט-פיעסן אזו — די ספּעקטאַקלען זענען געוואָרן אַ געוואַלטיקער דערפאַלג. (וועגן דעם ליטעראַ-רישן ווערט און וועגן דעם קינסטלערישן אויפטו פון די פיעסן שרייב אין אויספירלעכער אין מיין עסיי וועגן שטערנבערג, דעם טעאַטראַל).

יעקב שטערנבערג איז פון דעמאָלט און ביז 1940 פאַרבליבן אַ בוקאַ-רעסטער תושב און האָט אין דעם פּערטלי-אַרהונדערט וווינשאַפט דאָרט גע-האַט אַ הויפּט-חלק אין דער יידיש-קולטור-שעפּערישער און אין דער יידיש-קולטור-טרעגערישער אַרבעט אין רומעניע.

יעקב באַטאַשאַנסקי

האַט אַלץ אינאיינעם נישט פאַרווילט אין רומעניע מער ווי זיבן, אַכט יאָר, אַבער אין דער קורצער צייט האָט ער באַוווּן צו ווערן אַ צענטראַלע ייִדישע קולטור־פּערזענלעכקייט אין אַזאַ מאָס, אַז ס'איז אוממעגלעך זיך נישט אַפּצושטעלן ביי אים הגם באַטאַשאַנסקי איז שרייבעריש ערשט אויס־געוואַקסן אין אַרגענטינע און דאָרט איז אויך דערשינען זיין ערשט בוך.

באַטאַשאַנסקי האָט אין די זיבן, אַכט יאָר נישט בלויז איינגענומען רומעניע מיט זיין שריפטשטעלערישער און קולטור־טוערישער פּילזייטיקייט, נאָר, איך וואָלט געזאָגט, אויך מיט דעם געאַגראַפּישן היקף פון זיין שעפּערי־שער און קולטור־בויערישער אַרבעט.

באַטאַשאַנסקי איז געהאַט אַפּגעווען אין אַרגענטינע זיבן יאָר מיט אַן הפסקה פון אַן ערך פּערצן חדשים, ווען ער איז אין פּרייהאַרסט פון יאָר 1931 געקומען מיט זיין פּרוי צו גאַסט קיין רומעניע, ביים קבלת פנים, וואָס מיר האָבן געפּראַוועט פאַר אים אין איינעם פון די גרויסע זאָלן אין דער ייִדישער געגנט, זענען אויפגעטראָטן, ווי דער שטייגער, עטלעכע רעדנער מיט באַגריסונגס־ווערטער און מיט אַפּשאַצונגען, אַבער פון צווישן זיי געדענק איך בלויז דעם רומענישן שריפטשטעלער און טעאַלאַג גאַלאַ גאַלאַקטיאַן און מיר, דעם שרייבער פון די שורות, איך געדענק אונדז ביידן דערפאַר נאָך פולע דרייסיק יאָר, ווייל עס איז מיר פאַרבליבן אין זכרון וואָס גאַלאַקטיאַן און איך האָבן געזאָגט, דער רומענישער ראַמאַן־שרייבער גאַלאַקטיאַן האָט גערעדט מיט התפעלות וועגן דער הייליקער שטאַט ירושלים און וועגן דער גרויסקייט און דערהויבנקייט פון דער ביבל און פון דער עוואַנגעליע, דאָס איז אין יענע יאָרן, נאָך זיין באַזוך אין ארץ־ישׂראל, געווען די שטענדיקע טעמע פון גאַ־לאַקטיאַנס רעדעס, וועגן וואָס ער זאָל נישט געווען דאַרפן ריידן.

ווען ס'איז געקומען מיין ריי, האָב איך געפּרוּווט געבן בקיצור אַ בילד פון באַטאַשאַנסקיס גרויסע קולטור־אויפטוען אין דער ייִדישער רומעניע, איך האָב געזאָגט (אין אַביסל אַ שפּאַסיקער פאַרם, אַבער מיט טיפּער אַנערקענונג און באַוווּנדערונג), אַז באַטאַשאַנסקי געהערט שרייבעריש צו די לייכטע גע־בערער, ער שרייבט גיך, אַ סך און באַטעמט און — די מאָסן פון די משכּך־יריעות וואָלטן געווען צו קליין פאַר דעם פאַפּיר, וואָס ער איז בכוח צו באַ־שרייבן, אַבער אַזוי ווי די ייִדישע רומעניע האָט בכלל נישט געהאַט קיין פאַ־פּיר צום באַשרייבן, כ'מיין, נישט קיין ייִדישע צייטונגען און אויך כמעט נישט קיין ייִדישע זשורנאַלן, האָט יעקב באַטאַשאַנסקי דאָס אַלץ וואָס ער האָט נישט דערשריבן, געמוזט דערריידן.

באטשאַשאַנסקי איז געווען אויב נישט דער פאָפּולערסטער רעדנער אין יענער צייט אין רומעניע, דער עיקרשט וועגן יידישער ליטעראַטור. ער האָט בעל פה פון די טריבונעס אין בוקאַרעסט און אין די שטעט און שטעטלעך פון דער אַקופירטער און דערנאָך פון דער באַפרייטער רומעניע געקעלט מיטן יידישן עולם און זיי מסביר געווען די ווערק פון אונדזערע קלאַסיקער. און נישט בלויז מסביר געווען, ווייל אין יענע טעג, ווען קיין יידיש-ביבליאָטעקן זענען אין בוקאַרעסט נישט געווען בנמצא און יעדעס יידיש-בוך איז געווען אַ שטיק יקר המציאות, האָט באַטשאַשאַנסקי אויף אויסנווייניק (פון זיין פע-נאַמענאַלן זכרון אַרויס) איבערדערציילט פאַר די יידן אין בוקאַרעסט און אין די פראַווינג-שטעט גאַנצע שטיקער מענדעלע, פּרץ און שלום-עליכם. באַטשאַשאַנסקי איז געווען אי דער לעקטאָר וועגן ליטעראַטור און אי אַ לעבעדיקע יידיש-ביבליאָטעק פאַר זיינע צוהערער.

באַטשאַשאַנסקי איז אין די לעצטע צוואַנציק יאָר, ווען מיר איז אויס-געקומען אים צו הערן אין גיריאָרק און אין בוענאַס-אייירעס, רעדנעריש, בלי ספק, אויסגעוואַקסן, איצט געניסט מען אין באַטשאַשאַנסקיס רעדעס דעם טעם פון רייפער פאַרמולירונג און אפשר נאָך מער דעם געשמאַקן אַפּראַפּאָ פון אַריינגעפלאַכטענע אַנעקדאָטן און מעשות, וואָס גיבן צו ליכט דעם געדאַנק-לעכן אויספיר און פאַרשאַפן דעם צוהערער מאַמענטן פון קינסטלערישער איבערלעבונג מיט זייער איבערראַשנדיקער טרעפלעכקייט.

אַבער וואָס ס'ווייל ווערן אַ האַק, זאָגט אַ דייטש ווערטל, קרימט זיך שוין באַצייטנס. באַטשאַשאַנסקי האָט שוין דעמאָלט אין רומעניע, ווען ער איז גע-ווען אין דער ערשטער העלפט פון זיינע צוואַנציקער, פאַרמאַגט אין אַ רויע-רער און מער פרימיטיוועל פאַרם די מעלות (און אויך די חסרונות) פון זיין היינטיקער קונסט פון ריידן. באַטשאַשאַנסקי איז שוין דעמאָלט געווען אַ צו-דער-זאָכיקער און אינטערעסאַנטער זאָגער וועגן ליטעראַטור. זיין שפּראַך איז געווען אַ ווייך-לירישע און דער אופן ריידן אַ ברייט-שטראַמיקער, דאָ און דאָרט אַפילו אַ פאַרפלייצנדיקער. ווי היינט איז אויך דעמאָלט די פאַנאַראַמע פון באַטשאַשאַנסקיס טריבונע-רייד געווען מער די קאָלירפולע באַוועגונג פון געדאַנק און וואָרט (דעמאָלט האָט מען געקענט חושד זיין, אַז דאָס איז מער דעקאָראַציע ווי באַוועגונג) איידער דער אַרכיטעקטאַנישער גאַנג פון הנחה צו אויספיר.

יעקב באַטשאַשאַנסקי איז געווען דער רעדנער מיט דער האַ הידיעה אין יענע יאָרן אין רומעניע, אַבער דאָס לאַנד האָט דעמאָלט און אויך היפש דער נאָך פאַרמאַגט צו ווייניק טריבונעס פאַר אַ מענטש מיט אַזוי פיל כוח הדיבור ווי ער. האָט באַטשאַשאַנסקי וואָס ער האָט נישט געקענט דעריידן — דערזונג-

גען. ער האָט פאַרמאָגט אַן אָנגענעם קיל נגינה און האָט פון דער היים אין בעסאַראַביע מיטגעבראַכט אַ שפע מיט פּאַלקס-לידער און אויך לידער פון מאַרק וואַרשאַווסקי, פון פּרוג, פון רייזען און פון ראָזענפעלדן — און האָט געלערנט דעם עולם אין רומעניע זינגען אַ יידיש ליד.

שרייבער (פּאָעט, דערציילער און פּובליציסט), טעאַטראַל, איבערזע- זעצער, רעדנער, רעדאַקטאָר, פּאַלקס-זינגער און קולטור-אַרגאַניזאַטאָר — דאָס אַלץ איז באַטאַשאַנסקי געווען, און דאָס אַלץ האָט ער געטאָן אין זיינע זיבן, אַכט יאָר אין רומעניע. אָבער צו דעם אַלעם קומט נאָך צו, ווי איך האָב פריער דערמאָנט, דער געאַגראַפישער היקף פון זיין שעפּערישער אַרבעט. איך האָב באַטאַשאַנסקי אַריינגעשטעלט צווישן די „חכמי בוקאַרעסט“, ווייל דאָ האָט ער אָפּגעטאָן דאָס גרעסטע שטיק פון זיין קולטור-עבודה אין רומע- ניע, אָבער ער קען צום טייל, און צומאָל צום גרויסן טייל, אויך פאַרזייכנט ווערן צווישן די שרייבערס און טוערס אין אַלע שטעט פון אַלט-רומעניע און דערנאָך אויך אין טשערנאָוויץ, דער הויפטשטאָט פון בוקאַווינע און אין קע- שענעוו, דער קרוינשטאָט פון בעסאַראַביע. איבעראַל איז באַטאַשאַנסקי גע- ווען שעפּעריש אין דער היים.

עס איז נישטאָ קיין איינע פון די גרעסערע שטעט אין אַלט-רומעניע (גאַלאַץ, באַטאַשאַן, פּאַליטישען), וווּ ער זאָל נישט האָבן אַ שטיקל צייט גע- ווינט און נישט האָבן געווען אַ פיגור אין שטאָט. באַטאַשאַנסקי ערשטע יידיש-שעפּערישע סטאַנציע איז געווען יאַס, וווּ ער האָט סוף 1914 אינאיי- נעם מיט יעקב גראַפער, מאַטי ראַבינאָוויץ און אפרים וואַלדמאַן אַרויסגע- געבן די צייטשריפט „ליכט“. ער איז געווען דער איינציקער „ווענעטיק“ (פון אויסלאַנד צוגעקומענער) צווישן די פיר רעדאַקטאָרן. (וועגן דער צייטשריפט „ליכט“ און אירע אַרויסגעבער שרייב איך אין אַ באַזונדערער עסיי). אין 1916 איז באַטאַשאַנסקי אין בראַילאָ, דער האַפּן-שטאָט ביים דונאַי, און גיט דאָרט אַרויס בשותפות מיט אורי בענאָדאַרן (שפעטער באַוויסטער רומענישער ראַמאַן-שרייבער) אַ קורצלעביקע צוויי-וואַכן-שריפט „דער האַמער“. אין 1917 און 1918 האָט ער, ווי שוין געזאָגט, אינאיינעם מיט יעקב שטערנ- בערג אָפּגעהאַלטן גרויסע טעאַטער-נצחונות אין בוקאַרעסט, און אַז די מל- חמה האָט זיך געענדיקט, איז באַטאַשאַנסקי געוואָרן אַ שם דבר ווי אַ פעליע- טאַניסט און פּובליציסט אין א. ל. זיסוס יידיש-נאַציאָנאַלן טאַגבלאַט אויף רומעניש „מאַנטואירעאַ“ (די גאולה). באַטאַשאַנסקי און אויך שטערנבערג האָבן זייערע אַרטיקלען געשריבן אויף יידיש און דער פאַרוואַלטונגס-רעדאַק- טאָר י. לוּדאַ האָט געזאָרגט פאַר דער איבערזעצונג אויף רומעניש. אַז ערד אַ יאָר שפעטער, סוף 1919 אָדער אָנהייב 1920, בין איך פון

טשערנאָוויץ ס'ערשטע מאָל געקומען אין קאָנטאַקט (אין אַ שריפטלעכן קאַנ-
טאַקט) מיט יעקב באַטאַשאַנסקיין. איך האָב פון אים בלויז געוואוסט, וואָס
שטערנבערג האָט מיר דערציילט אין טשערנאָוויץ אויף זיין דורכרייזע פון
ליפּקאַן קיין בוקאַרעסט. אין איינעם אַ טאַג באַקום איך אַ בריוו פון באַטאַ-
שאַנסקיין, וווּ ער איז מיר מודיע, אַז ער און שטערנבערג הויבן אָן אַרויסצו-
געבן אַ דריטע סעריע פון דער אַלטער סאַציאַליטישער צייטשריפט „דער
וועקער“ (די רעדאַקטאָרן פון די פּרודיקע צוויי סעריעס זענען געווען דער
מאַרטירער מאַקס וועקסלער און זיינע חברים ליטמאַן געלערטער און לעאַן
געלער) און פאַרבעטן מיך צו ווערן זייער טשערנאָוויצער קאַרעספּאָנדענט.
איך האָב אָנגענומען און האָב קאַסירט מיין ערשטן שכר סופרים אין מיליאָ-
נען. עס איז דעמאָלט געווען אינפלאַציע אין לאַנד און פאַר די מיליאָ-
נען, וואָס איך האָב געקראָגן פון בוקאַרעסט, האָב איך ביו זיי זענען אָנגעקו-
מען קיין טשערנאָוויץ ווייניק וואָס געקענט קויפן. אַמאָל האָבן די מיליאָנען
געגרייכט אויף צוויי טעג עסן און אַמאָל בלויז אויף נישט מער ווי אַ טאַג.
אַבער די עטלעכע וואָכן, וואָס „דער וועקער“ איז דערשינען, האָב איך מיין
האַנאַראַר פינקטלעך באַקומען. די „רייכע“ אַרויסגעבער האָבן דערויף מקפיד
געווען. און אינאיינעם מיט דער געלט־איבערווייזונג איז איינמאָל אָנגעקו-
מען אַ בריוו פון די רעדאַקטאָרן מיט אַ שנעל אין גאָז פאַר מיין „באַשיידע-
נעם“ פּסעוודאָנים, וואָס איך האָב מיר צוגעקליבן. איך האָב מיין קאַרעס-
פּאָנדענציעס מיט „גרויס עניוות“ (פאַר וועלכער איך פיל אַ באַדערפעניש
גאָך היינט, פּערציק יאָר שפּעטער, צו בעטן פאַרגעבונג) געחמתמעט רש"י
(מיין גאַמען שלמה און דער גאַמען פון מיין טאַטן יצחק מיט אַ ר' ביים אָנ-
הויב).

אין די יאָרן 1921 און 1922 געדענק איך באַטאַשאַנסקיין אין טשערנאָ-
וויץ. ער האָט זיך באַטייליקט מיט אַן איבערזעצונג פון דער באַרימטער רו-
מענישער דערציילונג „פּאַסכאַנאַכט“ (מחבר יאַן לוקאַ קאַראָדזשיאַלע) אין
דער צייטשריפט „קולטור“ און ער האָט מיך אין משך פון עטלעכע חדשים,
ווען איך האָב זיך געגרייט צום דאַקטער־עקזאַמען, פאַרטראַטן אין דער רע-
דאַקציע פון „די פּרייהייט“.

אין אַפּריל 1922 האָבן מיר באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ פאַרגרעסערטן
נומער „די פּרייהייט“ מיט אַרטיקלען און זכרונות וועגן דעם יונג־פאַרשטאַר-
בענעם פירער פון די בוקאַווינער „פּועלי־ציון“, מאיר ראָזנער, צו זיין ערשטן
יאָרצייט. גלייך עס זאָל געווען זיין נעכטן זע איך דאָס בילד פון דער רעדאַק-
ציע־זיצונג אין קאַפּעהויז אויפן טעאַטער־פּלאַץ. מיר האָבן אויספלאַנירט דעם
צונויפשטעל פון די אַרטיקלען. וועגן וואָסזשע זאָל באַטאַשאַנסקי שרייבן, אַז

ער האָט ראָזנערן נישט געקענט, ווייל ער איז געקומען קיין טשערנאָוויץ ערשט נאָך ראָזנערס טויט? באַטאַשאַנסקי האָט אַ ווייל נאָכגעטראַכט און — „מײן אַרטיקל וועט הייסן „כ׳האַב אים נישט געקענט...“ דאָס אַרטיקל איז געווען פון די בעסט־געשריבענע אין נומער און לויט דעם אַפרוּף פון די חברים פון שטאָט און פּראָווינק, מן הסתם, צווישן די מיינסט געלייענטע.

די „מיינסט געלייענטקייט“ האָט פאַר באַטאַשאַנסקין געעפנט שוין דע־מאַלט טיר און טויער פון יעדער צייטונג און פון יעדן זשורנאַל, וואָס איז דערשינען אין רומעניע. איך ווייס נישט צי באַטאַשאַנסקיס סאַציאַל־נאַציאָ־נאַלע איבערצייגונען האָבן דעמאַלט געשטימט מיט דער אידעישער ליניע פון די קעשענעווער טאַג־בלעטער, קודם פון דעם קורצלעביקער „דער יוד“ און דערנאָך פון „אונדזער צייט“ (1922—1938). אָבער איך ווייס יא, אַז ער האָט מיטגעאַרבעט אין ביידע צייטונגען און אַז די רעדאַקטאָרן האָבן אים גערן געדרוקט, ווייל ער איז געווען אַנגענומען ביי די ליענער. זיינע פעליע־טאַנען האָבן געהאַט געמיט, האָבן פאַרמאָגט אַ לירישן טאָן און די שפּראַך איז געווען אַזאַ ווייך־שפּילעוודיקע, אַז אויב זי האָט אַפילו צומאַל אַ האַרטן טראַט געגעבן, האָט זי קיינעם נישט פאַרוונדעט און די זאַכן קוים אַ טשע־פע געטאַן.

פון אונדזער גאַנצער ליטעראַרישער גרופע, וואָס האָט דעמאַלט גע־האַלטן ביים אויפקומען אין דער נייער רומעניע, איז אין תּוך יעקב באַטאַ־שאַנסקי געווען דער איינציקער פּראַפּעסיאָנעלער שרייבער על פי זיין טעמ־פּעראַמענט און על פי זיין ליידנשאַפט צו דרוקן נישט אַמאַל אין אַ מיטוואַך, נאָר יעדן טאַג.

רומעניע האָט דעמאַלט און אויך שפּעטער נישט געהאַט גענוג „פאַר־מעט“ פאַר אַזאַ פּראַדוקטיוון שרייבער ווי באַטאַשאַנסקי. ער האָט געשריבן, ער האָט גערעדט און ער האָט געזונגען און האָט אין די זיבן, אַכט יאָר רומע־ניע אַפּגעטאַן אַ קולטור־אַרבעט, וואָס דאַרף ביי אַן אַנדערן נעמען לכל הפּחות צוויי מאַל אַזוי פיל צייט.

אויסגעוואַקסן און געוואָרן „יעקב באַטאַשאַנסקי“ איז באַטאַשאַנסקי ערשט אין אַרגענטינע מיט זיינע איבער טויזנטער אַרטיקלען אין „די פּרע־סע“ און מיט זיינע נישט ווייניקער ווי אַנדערטהאַלב צענדליק ביכער, אָבער ער פאַרבלייבט אויך אַ וויכטיקע ראַשו־געשטאַלט אין דער געשיכטע פון דרייסיק יאָר מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור אין רומעניע.

חיים ראבינזאן

ער האט געהערט צו דער גרופע פון די ינגערע צווישן אונדז, וואס מיר פלעגן בלשון חיבה רופן „דער נאכוואקס“, אבער ראבינזאן איז געווען אן אויסנאם אין דעם יידיש-ליטערארישן געזעמל. אן אויסנאם ראשית דערמיט, וואס ער איז צום אונטערשייד פון אלע אנדערע געווען א צוויי-שפראכיקער. זיין פערז האט זיך געשנירלט מיט דער זעלבער גרינגקייט סיי אויף יידיש און סיי אויף העברעיִש. און שנית איז חיים ראבינזאן, דער בן הרב פון יאס, מער, אן אן ערד מער, געווען פארוואַרצלט אין אלטער פרום-יידישקייט, ווי יעדער אנדערער פון די אלט-רומענישע דיכטער און שרייבער.

הינטער מאנגערן שטייט ירושהדיק די יידישע וועלטלעכקייט פון אלט-רומעניע; וועלוול זבאראזשער, אברהם גאלדפאדען און די „גילדענע פאָווע“. יעקב גראַפער און שמחה שוואַרץ זענען קינדער פון סוחריש-בעלי-בתישע שטיבער. און ביי די דאָזיקע שטיבער אין מיהאַלען, אין פאָדעלוי און אין אנדערע מאַלאַדאָווישע שטעטלעך האָט יידישקייט זיך נאָך אַלץ געהאַלטן וואָך מיט חדר מיט תנ"ך, מיט גמרא און דער עיקרשט מיט דער אַטמאָספּער פון יידיש ריידן און פון יידיש לעבן. אָבער ווי שטרענג אַט דאָס „אויף דער וואָך זיין“ זאָל נישט געווען זיין, האָט עס שוין פון לאַנג פאַרלוירן יענע עקשנות און אומפּשרהדיקייט, וואָס עס האָט געפאָדערט דער געטרייער היטער פון פּר-מער יידישער לעבנס-פּירונג אין רומעניע — דער מלבי"ם ז"ל, אין דער צייט פון זיין בוקאַרעסטער רבנות. עס האָט דעמאָלט, מיט הונדערט און מיט נייַן-ציק יאָר צוריק מנצח געווען קודם דער טעמפל אין בוקאַרעסט און דערנאָך צום טייל גאלדפאָדענס טעאַטער-קלויז „צום גרינעם בוים“ אין יאָס. און דער דאָזיקער זיג האָט אַפילו אין מיהאַלען און אין פאָדעלוי (שוין אָפּגערעדט פון די גרויסע שטעט יאָס און באַטאַשאַן און גאַלאַץ) געעפנט אַ פענצטער פאַר דעם כישוף-ניגון פון דער „דאָינע“ — די „דאָינע“ פון אַסימילאַציע און די „דאָינע“ פון וועלטלעכקייט.

עס זענען פונדעסטוועגן פאַרבליבן היפּש פאַרשלאָסענע און פאַרהאַ-מערטע לאַדנס אין דער יידישער אַלט-רומעניע, דורך וועלכע דאָס צויבער-געזאַנג פונעם פאַסטוכס פיפל האָט קיינמאַל נישט געקאָנט דורכדרינגען. אין יענער פעסטונג פון אומפּשרהדיק-פרומער יידישקייט איז דעם מלבימס וואַרענונג געווען לחלוטין אַן איבעריקע.

פון יענער גרויסער היסטאָרישער יאָס, פון יענער יאָס דמעלה, וועגן וועלכער דער אַפּטער רב האָט געזאָגט אַז אירע ראשי-תיבות מאַכן אויף קעריק „סוף ארץ ישראל“ (דאָס לעצטע שטיקל פונעם יידישן לאַנד) —

פון דארטן שטאַמט דאָס חיים ראָבינזאָן נישט נאָר ריין פיזיש, נאָר אויך על פי זיין דיכטערישן געמיט. דאָס ערשטע ליד, וואָס דער דיכטער ראָבינזאָן האָט צוגעשיקט פון יאָס צו "די וואַך" אין בוקאַרעסט, איז געווען גע- דרוקט דעם 20סטן סעפטעמבער 1934 און ער האָט געקלאָגט וועגן —

„קליינע שמעמלעך זענען ווייט פון די וואַקזאַלן
ווען רופנדיקע אַלע צוגן שאַלן,
און ס'איילט זיך קיינער נישט אין זיי אַקעגן
דעם שמורעמדיקן יאָגן זיך פון וועגן.
געפונען האָט נישט קיינער וווּ באַהאַלטן
זייערע טרוימען. זיי כליפען דורך די שפּאַלטן
אונטער אַלע טירן פון דער צייט, —
אַזוי נאַענט צו מיר און אַזוי ווייט...“

מען האָט געזען באַשיינפערלעך אַז דאָ ראַנגלט זיך מיט זיך אַ ישיבה- בחור, וואָס האָט אַליין געלערנט און מיט אַנדערע געקנעלט אין די שטעט- לעך פון מאַלדעווע און מאַרמאַראַש, און זוכט אַן אַרויסגאַנג, אַ וועג דורך די "טיר-שפּאַלטן פון דער צייט" צו די דרויסנדיקע שטורעמס פון דער צייט. אַנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער, אין אַפּריל 1935, איז דער דיכטער ראָ- בינזאָן געקומען זיך באַזעצן אין בוקאַרעסט אין „צענטער פון די צייט- שטורעמס“. ער איז געווען יונג, אין דער מיט פון זיינע צוואַנציק, הויך, דין, מיט אַ שוואַרצער געקרייזלטער אבשלום-טשופרינע, און גערעדט האָט ער גיך, טומליק און מיט דער פאַרסאַפעטקייט פון איינעם, וואָס איילט זיך איבערצוגעבן אַ וויכטיקע ידיעה.

חיים ראָבינזאָן האָט אין די אַנדערטהאַלבן יאָר אויסגעפונען די „באַ- האַלטענע טרוימען“, האָט זיך אַרויסגעריסן מיט זיין געמיט פון דער רבני- שער שטוב פון זיין טאַטן, און איז איצט געווען זיכער און האָט עס געלאָזט וויסן בקול רם אין זיין ליד „אונדז רופט דער ווינט“, אַז —

„דורך בראַנדזענע קאַיאַריקע צעפלאַמען
אונדז פירט דער וועג אין לויטערקייט פון שליאַכן“.

ער איז געגאַנגען איבער די שליאַכן און האָט געזונגען מיט דער שפּראַך פון דער צייט, מיט די ווערטער פון מיטצייטלער און אין דעם טאָן פון סאַ- וועטישער האַפּערדיקייט וועגן —

„אַביסיניע —

פאַקלען אַנגעצונדענע זענען אַלע דיינע הענט

און ס'ברענט
און ס'ברענט
איעדע האָר אין זיין סמאַלע-שוואַרצער טשוּפּרינע!

און וועגן „מזרח, וואָס נאָך אים שמאַכטן הונגעריק די לענדער און זיי
כליניען נאָך אַ שטיקל מזרחדיקן פעניץ“.

דאָס עכטע, דאָס דיכטערישע אין דעם אַביסיניע-ליד, טראַכט איך, ווען
איך לייען היינט זעקס און צוואַנציק יאָר שפּעטער, דאָס געזאַנג וועגן אַבי-
סיניע, איז בלי ספק געווען דאָס געשטאַלט פונעם דיכטער, וואָס ער האָט
אויטאָ-פּאַרטרעטיש אין די ציטירטע פיר שורות. אַזוי זע איך אים, ראַבינ-
זאַנען, אויף דער דיסטאַנץ פון אַ פּערטל יאָרהונדערט: זיינע לאַנגע הענט,
וואָס ער פּאַכעט מיט זיי אומרויק ביים רעדן — ווי פּאַקלען אַנגעצונדענע
און עס ברענט ממש יעדע האָר אין זיין סמאַלע-שוואַרצער טשוּפּרינע.

און וואָס שייך די פּעלקער, וואָס שמאַכטן נאָך אַ מזרחדיקן פענעץ, איז,
דאָכט מיר, ראַבינזאַנס אמתדיק און אייגן וואָרט אין דעם דאָזיקן געזאַנג
געווען „פעניץ“, וואָרים זאָטע טעג האָט דער דיכטער אין זיין יאָס דמעלה
גישט פּאַרכאַפט און דער „פעניץ“-מאַטיוו האָט זיך טיף און צערדיק איינגע-
גראָבן אין זיין פּערז. אַבער גאָר אינגיכן, בלויז מיט לידער שפּעטער, ווען
אין ראַבינזאַנס פּאַעטישע שורות האָט גענומען אַריינשפּאַרן די וויזיע פון
זיין פּאַרשטאַרבּענעם פּאַטער (מיר קומט אויס, אַז געווען איז דאָס אין קדיש-
יאָר), האָט ער דערזען אַז איבער זיינע פּאַרשעמטע הונגעריקע טעג האָט
געשוועבט עפּעס אַזוינס, „וואָס האָט זיך אַנגעהויבן מיט אַ אַאָ —“ און האָט
געצונדן טאַנץ אין די אברים און אין דער נשמה — די גייסטיקע פּרייד פון
נצחון.

די דאָזיקע זעונג האָט ראַבינזאַנען אַרויסגעפירט אויפן דרך פון זיין
אייגענעם ליד, און אַט איז דאָס דאָזיקע ערשטע פּולע ליד אויפן וועג צו זיך
און צו זיין אייגן געמיט:

אונטער אַלע שפּאַלטן פון דער מיר
טו איך מיין געהער אַנשפּאַנען.

אַפּטמאַל הער אַ געריר —

דעם גערויש, מ'באַליידיקטן באַוועג
פון פּאַרשעמטע טעג,

וואָס האָבן זיך געשלעפּט אונטערמעניקע ווי שאַף

אין צימער ביי מיין טאַמעניו, דעם רב.

טעג אויסגעטרוקנטע ווי זיין יעדער אבר

און אַרעמע ווי אַרעם ער איז איצט אין קבר.
 איינס נאָר יאָ.
 ר'האַט געהאַט צווינס, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ אַ-אָ
 ווי אַ לאַנגער קרעכץ.
 לאַ-אָ-נג, ווי זיין בענקשאַפט נאָך אַ וואַרעם ביסעלע געקעכץ
 אין טעג מיט שניי פאַרשאַמענע.
 מיט פאַרעשוועס אויסגעטראַמענע,
 ער צעטאַנצט זיך אָנגענומען מיט זיין ליידיקן אַרום.
 האָבן זיך הונגעריקע קינדער זיך אים נאָכגערוקט
 מיטן אַרעמקייט, וואָס האָט זיך שטום
 פאַר אים געבוקט.
 אפשר
 האָב שוין לאַנג איך פון מיינ אויג פאַרטריבן
 מ'טרויעריקן גלאַנץ
 פון יענע אויסגעהונגערטע מינוטן,
 נאָר פאַרבליבן
 איז מיר נאָך דער טאַגן.

אַט דאָס שיינע, אינטים איבערגעלעבטע ליד איז געווען געדרוקט אין
 לעצטן נומער פון דעם חודש־זשורנאַל „שויבן“ (בוקאַרעסט, מערץ־אַפּריל,
 1937). אויפן סמך פון דעם געזאַנג און פון די שפּעטערע לידער (אַריגינעלע
 און איבערזעצונגען) וואָס דער דיכטער האָט געדרוקט נאָך זיין אַנקום קיין
 ארץ־ישׂראל אין 1945, גלייב איך אַז היים ראַבינזאָן, דער תושב פון גבעתיים
 אין ישׂראל, איז שולדיק געבליבן דער ייִדישער ליטעראַטור אַ באַנד לידער.

בערל שנאבל

די בוקאַרעסטער ליטעראַרישע חברותא איז באַשטאַנען אין איר סאַמע
 גרעסטער מערהייט פון עלטערע און ייִנגערע שרייבער, אַריבערגעקומענע פון
 בעסאַראַביע. עס זענען אין דער חברותא אויך געווען עטלעכע געצייילטע פון
 בוקאַווינע און פון אַלטרומעניע. פון דער פּרום־ייִדישער סיגעט האָט גע-
 שטאַמט בלויז איינער — בערל שנאבל.
 ער איז געקומען צו פאַרן און האָט זיך באַזעצט אין דער הויפטשטאָט
 אַרום דער מיט פון די דרייסיקער יאַרן. איך האָב אים נאָך געקענט פון דער
 היים. ווען איך האָב מיט אַ יאַר פּריער באַזוכט סיגעט, האָב איך זיך דאָרט

באגעגנט מיט איין עלטערן יידיש־שרייבער, הערצל אפשאן, דעם „סיגעטער שלום־עליכם“, וואָס איז געווען אַ פּופּציק־יאַריקער אָנפּאַנגער (ער האָט אונדז עטלעכע יאָר שפּעטער אָנגענעם איבעראַשט מיט זיין געשיכטע וועגן וויזש־ניצער חסידישן הויף), דעם צוואַנציק־יאַריקן יחזקאל רינג, וואָס האָט זיך געגרייט צו ווערן אַן אָנפּאַנגער־דערציילער, און דעם דיכטער בערל שנאבל, אַ ברייטפּלייציקן, פּעסטגעבויטן בחור פון עטלעכע און צוואַנציק, וואָס האָט שוין געהאַט אָפּגעדרוקט אַ ליד אין אונדזער בוקאַרעסטער „די וואָך“. צו דער סיגעטער שרייבער־גרופּע האָט אויך געהערט דער יידיש־אונגאַרישער שריפט־שטעלער דעזשע שייך, וואָס איז היינט דער רעדאַקטאָר פון דער אונגאַרישער צייטונג „אוי קעלעט“ אין תּל־אביב. (י. ד. איזראַעל, דעם יונגן סיגעטער בחור, וואָס האָט מיט זיין חודש־שריפט „אויפקום“ באַוויזן באַקאַנט צו מאַכן אין דער יידיש־וועלט דעם נאָמען פון סיגעט מער ווי אַלע אַנדערע שרייבער און רעדאַקטאָרן פאַר אים און נאָך אים, האָב איך נישט געטראָפּן אין שטאָט. ער איז געווען אויף איינער פון זיינע רייזעס איבער בעסאַראַביע צו זאַמלען מאַטעריאַל ביי שרייבער און געלט ביי דיזעלבע שרייבער).

דעזשע שייך איז געווען די קריטישע אינסטאַנץ פון דער גרופּע. ער האָט הערצל אפשאַנען געקרוינט פאַרן „סיגעטער שלום־עליכם“, ער האָט געגעבן אַנערקענונג דעם דיכטער שנאבל און האָט דערמוטיקט רינגען צו שרייבן. ביידע, אי רינג און אי שנאבל, זענען געווען זיין פון פרומע שטיבער אין נוסח סיגעט. רינג האָט נאָך געטראָגן אַ קאַפּאַסקעלע מיט פּיאַות, האָט גע־אַרבעט אין אַ יידישער זעצעריי און האָט געחלומט וועגן אַ פּערפּעטואַום מאַבילע, ד"ה צו באַשאַפּן אַן אַפּאַראַט, וואָס זאָל פּראָדוצירן אומאויפהער־לעכע ענערגיע אַן פאַרברויך פון אַרבעט. רינג האָט מיר מיט גרויס תּמימות מסביר געווען, אַז מע קאָן אויפשטעלן אַזאַ „יש מאין“ און אַז נישט געלונג־גענע עקספּערמענטן זענען נישט קיין סימן אַז דאָס איז נישט מעגלעך.

רינגס פּאַטער איז געווען אַ בערשטל־בינדער, אַ בעלזער חסיד, אַבער אין סיגעטער חסידישע קרייזן אַ שטיק רעוואָלוציאַנער. אַ רעוואָלוציאַנער דערפאַר, ווייל דער פרומער בערשטל־בינדער האָט געהאַלטן, אַז מע מעג לייענען אַ יידישע צייטונג, הגם מיטן תּנאי, אַז ס'זאָל דאָרט נישט פאַרקור־מען אַ פּאַטאַגראַפּיע פון אַ מענטש (דאָס אַליין איז שוין אַ חטא), וואָס גייט בגילוי־ראש. אויב אַ צייטונג מיט אַ גילוי־ראש־פּאַטאַגראַפּיע איז דער זון אַ פּושע־ישראל און ס'קומט אים פעטש. בערל שנאבלס פּאַטער איז אויך געווען אַ תּושב פון סיגעטער קוילער־געסל, ער איז געווען אַ שוסטער און, דאָכט זיך, אַ ספּינקער חסיד און אַן ערך ווייניקער רעוואָלוציאַנער ווי רינגס טאַטע, וואָרום פאַר אים איז אַ צייטונג מיט אַדער אַן פּאַטאַגראַפּיעס

געווען א פסולע זאך, וואָס אַ פרומער ייד טאָר זיך צו איר נישט צורירן. אפשר איז טאָקע מחמת אָט דער אומפשרהדיקייט פון שנאבלס פאָטער, דעם זונס איבערייס מיט דער פרומער סביבה געווען אַזאָ ראַדיקאַלער, אַזאָ ביזער, און האָט געבראַכט היפש שאַדן דעם דיכטער.

וואָרום אָט דער ראַדיקאַלער איבערייס מיט דער פרומער שטוב האָט געשטערט סײַ די בילדערישע און סײַ די סטיליסטישע האַרמאָניע אין בערל שנאבלס ביידע לידערביכער „מילנער גאַס“, 1936 און „שיבת-לידער“ 1942. איך זאָג געשטערט, ווייל דאָ און דאָרט זענען פאַראַן סטראַפּעס און אַפילו לידער, וואָס זאָגן עדות אַז אַזאָ האַרמאָניע איז פאַטענציעל פאַראַן געווען אין שנאבלס געמיט, נאָר ער האָט דורך דער טעמע פון זיין ליד צעשוּיבערט די האַרמאָנישקייט.

איז ערשטן לידערבוך „מילנער-גאַס“ זינגט שנאבלס ליד, און האַלט אין איין איבערחזון דאָסזעלבע געזאַנג, וועגן די זיבן אונגאַרישע מילנער-יונגען און וועגן זייער זינדיקער ליבע מיט די פויערנמיידלעך יולישקאַ, מאַ-ריקוצאַ, בעשקע און אילאַנקאַ. דורכן טרויער פון די פאַרפירטע פויערים-מיידלעך און דורך דער תאוּוה פון די מילנער-יונגען, וויל שנאבלס ליד אַרויסברענגען דעם דיכטערס סאַציאַלן פראַטעסט קעגן דעם ייִדישן מיל-בעלהבית, וואָס —

„פון מילנער-גאַס-לאַנד, קעניג איז ער,
אַ דיקער אַרומגעגאַלטער ייד,
חשבוּנַת ער
די קילאַגראַמען ווייץ און קאַרן פון דער וואָג.
ווען דערפער אַרום מילנער-גאַס
האַבן קיין מאלאָי,
צינדן זיך אַן אין פויערישע מאַגנס אומרויקע פייערן —
תמיד ווונדערן זיך
ייִדישע און גווישע קליינערד-באַזיצער
אויף זיינע אייביק פולע ווייץ און קאַרן-שייערן.
אונטערן ברייטן בוך — איז באַהאַלטן ווי אַ קמיע
אַ קוויטונג
פון פינגף הונדערט ליי פאַר ר' מאיר בעל נם.“

נישט די לידער וועגן די מילנער-יונגען און פויערים-מיידלעך און נישט דאָס ביזע ליד קעגן מיל-בעלהבית האָבן דעם כוח צו איבערצייגן אַז דאָ טראַגט אין זיך דאָס פאַעטישע וואָרט אַן עכטן סאַציאַלן פראַטעסט. דאָס

די „חכמי טשערנאָוויץ“

איינציק פּאָעטיש אינטערעסאַנטע און פּאָעטיש-נייע אין דעם געזאַנג פון דער מילנער-גאַס איז די נייע סביבה, די נייע לאַנדשאַפט ביים טייך טייס, וואָס ווערט צום טייל אַרויסגעבראַכט דורך די פּאַרטערטן פון די מילנער-יונגען און זייערע מיידלעך, הגם די פּאַרבן פון די געמעלן זענען אַפט צעקלויצעטע, פּראָזאַישע.

דעם צווייטן אַפטייל פון „מילנער-גאַס“, וואָס הייסט „באַרוועס“, עפנט שנאבל מיט אַ ליד-טענה צום ערשטן יידיש-מאַדערנעם דיכטער פון מאַרמאַ-ראַש-סיגעט, יוסף האַלדער, דערפאַר וואָס —

„האַסט צוגעזאַגט צונויפצוקלייבן אין דיינע נאַבעלע
משעמאַדאַנעם

די זינדיקע יסורים פון דיין שטאַט
און ביי דער מאַרמאַרנער טרעפּ פון בודאַפעסטער ביוראַ
פאַרגעסן אין דיין אינטערפעלאַציע-ליד“.

עס איז בפירוש אַן אומגערעכטע טענה מצד שנאבלען, וואָרום וואָס יוסף האַלדער זאָל נישט האָבן „צוגעזאַגט“ שנאבלען, איז עס אָבער גוט, וואָס ער האָט פאַרגעסן דאָס 'אינטערפעלאַציע-ליד' און האָט זיך באַנוגנט מיט זיין איינציקן מינאַרן-בוך לידער „אַפט זינגט זיך“, וואָס איז דערשינען נאָך אין 1923 אין ווילנע.

דערנאָך גייט שנאבל איבער אונדז צו דערציילן וועגן זיינע חברים אברהמטשע פּאָגעל און חיה ליפשיץ, וואָס זענען געזעסן אין תפיסה ביי די רומענער. און אין די פּאַרטערטן איז ער אַוודאי מער פּאָעטיש-סטיליסטיש ביי זיך אינדערהיים ווי דעמאַלט ווען ער מאַלט די אונגאַרישע מילנער-יונגען.

דאָס צווייטע לידער-בוך זיינס האָט בערל שנאבל אָפגעדרוקט אין בר-קאַרעסט, אונטערן אַנטאַנעסקו-רעזשים. עס איז אפשר דאָס איינציקע בוך, וואָס איז דעמאַלט דערשינען אין רומעניע. דער לידער-באַנד איז דורכגע-גאַנגען די מיליטערישע צענזור און מיר ווערן פון אַן אויפשריפט תיכף נאָכן שער-בלאַט געוווּיר, אַז אַט די לידער וועגן ישיבה, וועגן קלויז, וועגן לבנה-שטראַלן, וועגן ר' יאַסעלע הקדוש, וועגן תפילה און וועגן בענקשאַפט האָט דער דיכטער לכל הפחות צום טייל געשריבן אין די יאָרן צווישן 1926 און 1929, ווען ער איז נאָך געווען גאַר יונג ביים ראַנד פון די צוואַנציק, און כאַטש אַזוי איז אין זיי פאַראַן מער פּאָעטיש געמיט און מער פּאָעטיש לשון זוי אין די שפּעטערע וועגן דער „מילנער-גאַס“.

די רייפסטע לידער אין די „ישיבה-לידער“ זענען די לידער פון לעצטן

אָפטייל, די „וויין-לידער“, ווייל דאָ איז צום ווייניקסטנס בולט שנאבלס פונ-
דאָמענטאַלער חסרון: פּאָעטישע נישט-פּאַרלאָזלעכקייט. בערל שנאבל איז
זייער אָפט אַ דיכטער מיט פּאָעטישער קערנדיקייט און מיט סובטילן אימאַזש,
אַבער אויך אַ דיכטער פון נישט ווייניק געגראַמטער פּאַלאָוע.
בערל שנאבלען איז ערשט אין 1961 געלונגען זיך אַרויסצוראַטעווען פון
רומעניע און עולה צו זיין קיין ישראל און מע מעג האָפּן, אז ער וועט דאָרט
אין דער נייער ייִדישער סביבה, אַ באַפרייטער פון דרויסנדיק-אידיישן דרוק,
קאָנען דערגיין צו זיך און צו זיין עכטן פּאָעטישן געמיט.

לאַסקאַר שאַראַגאַ

דער אַדוואָקאַט לאַסקאַר שאַראַגאַ איז פאַר אַלע קנאַפע צוואַנציק יאָר,
וואָס איך האָב אים געקענט אין רומעניע, געווען אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטע
ייִדיש-געזעלשאַפּטלעכע דערשיינונג. אַ דינאַמישער כלל-טוער, אַ פעיקער פּוב-
ליציסט, אַ טעמפּעראַמענטפולער רעדנער, אַ שרייבער מיט בעלעטריסטישער
באַגאַבונג, מחבר פון אַ בוך רומענישע לידער אין דער יוגנט, דער אידעאָלאָ-
גישער און אַרגאַניזאַטאָרישער פּאַטער פון פּועלי-ציוניזם אין רומעניע און
— דער אמת ייִדיש-רומענישער קולטור-מיוחס.

ער שטאַמט, לאַסקאַר שאַראַגאַ, פון אַן אַלטער יאַסער משפּחה רומע-
נישע בוכהענדלער און פּאַרלעגער. אין פּאַרלאָג פון דער משפּחה שאַראַגאַ
איז דערשינען דאָס ערשטע בוך לידער פון רומעניעס גרעסטן דיכטער פון
ניינצנטן יאָרהונדערט, מיכאַיל עמינעסקו. אין דעמזעלבן פּאַרלאָג האָבן
אַרויסגעגעבן אַ טייל פון זייערע ווערק דער גרויסער ראשון פון רומענישער
פּראָזע יאָן קרעאַנגאַ און דער באַרימטער היסטאָריקער און מלוכה מאַן גי-
קאַלי יאַרגאַ.

לאַסקאַר שאַראַגאַס אַ זיידע איז אַרום דער מיט פון ניינצן יאָרהונדערט
געווען אַ מקורב ביי מיהאי קאַגאַלניטשאַנאָ, דעם פּרעמיער פון מאַלדאַווישן
פירשטנטום. און לאַסקאַרס פּאַטער, האָט זיך ממש איינגעשטעלט ס'לעבן,
כדי אַרויסצובאַקומען פון דער עסטרייכיש-בוקאַווינישער קלויסטער-ביבליאָ-
טעק אין פּוטנאַ וויכטיקע מאַנוסקריפּטן פאַר דער רומענישער אַקאַדעמיע
פון ווינסנשאַפּטן אין בוקאַרעסט. פאַר אַט דער מסירות-נפש לטובת דער רו-
מענישער אַקאַדעמיע האָט שאַראַגאַס פּאַטער באַקומען אַ הויכע מלוכה-אויס-
צייכענונג.

ווי אַזוי שאַראַגאַ, אַט דער זון פון אַסימילירטע עלטערן, איז אין יאָס

פארבלאנדזשעט געווארן אין דער „טאָינביהאַלע“ אויף געצלערס גאַס, וווּ ס'האָט געפראָוועט ציוניסטישע קולטור־פּראָפּאַגאַנדע דער אַלטער דאָקטער קאַרפּעל ליפּע, איז אַ בפּירושער ווּנדער.

אַ ווּנדער האָט דעם יונגן לאַסקאַר שאַראַגאַ צונויפגעבראַכט מיט צוויי אַנדערע יונגעלייט, וואָס זענען דעמאָלט געזעסן אויף די „הינטערשטע בענק“ און זענען פון דאָרט אויפגעשטיגן צו ווערן וויכטיקע פּערזענלעכקייטן אין ייִדיש־רומעניע.

די אַנדערע צוויי זענען געווען דער, קורץ נאָך זיין עליה, אין ישראל פאַרשטאַרבענער אַברהם־לייב זיסו און דער ביז־איצט נאָך אין בוקאַרעסט פאַרבלעבענער פּיאַנער פון מאָדערנער ייִדיש־דיכטונג אין רומעניע, יעקב גראָפּער.

אין דער „טראַיקע“ איז לאַסקאַר געווען דער ייִנגסטער און דער פון ייִדישקייט אָפּגעפּרעמדטער.

לאַסקאַר שאַראַגאַן האָט געצויגן צו דיכטונג, צו בעלעטריסטיק, אָבער דער גלוסט צו געזעלשאַפּטלעך־אידעאָלאָגישער אַרבעט האָט גובר געווען זיינע פּאַעטישע און שייך־שרייבערישע נטיות. איך טראַכט, אַז גובר געווען האָט דער געזעלשאַפּטלעך־אידעאָלאָגישער גלוסט ביי שאַראַגאַן, ווייל ראַשית האָט ער נישט געהאַט צו דער האַנט די שפּערישע כלי־זיין פון ייִדיש און העברעיִש, און שנית, ווייל שאַראַגאַ האָט פאַרמאַגט אין זיך אַ שפּע מיט געזעלשאַפּטלעכער דינאַמישקייט, וואָס האָט געברויזט און זיך נישט געלאָזט אָפּקומען נישט מיט אַ ליד, נישט מיט אַ דערציילונג און נישט אַפילו מיט אַ שאַרף־געשריבענעם אַרטיקל.

עס איז געווען אַ צייט ווען לאַסקאַר שאַראַגאַ איז געווען דער איינציג־קער פּועלי־ציון־אידעאָלאָג אין אַלט־רומעניע. ער איז געשטאַנען אין פאַר־בינדונג מיט אויסלאַנד און האָט פון דאָרט אימפּאַרטירט דעם פּועלי־ציוניס־טישן געדאַנק און פאַר אים געווינען אָנהענגער אין די שטעט און שטעטלעך פון מאָלאַדאָויע.

ייִדיש האָט שאַראַגאַ קיינמאַל נישט געשריבן, אָבער ער האָט געדרוקט וועגן ייִדיש אין רומענישע צייטונגען, און אַ טייל פון זיינע דערציילונגען און לידער האָט ער געלאָזט איבערזעצן אויף ייִדיש. שאַראַגאַס פּובליציסטישע מאַמרים זענען פון צייט צו צייט געווען געדרוקט אין אונדזערע בוקאַרעסטער ייִדישע אויסגאַבעס און מע האָט זיך באַצויגן צו זיי נישט ווי צו איבערגע־זעצטע פון רומעניש, נאָר ווי צו ייִדישע אַריגינאַלן.

לאַסקאַר שאַראַגאַ און נישט געווען קיין ייִדיש־שרייבער, אָבער די ייִדישע שרייבער־גרופּע איז געווען זיין היים, איז געווען זיין נעסט.

ווען קיניג קאראל האָט אין די ערשטע טעג פון 1938 גערופן צו דער מאַכט די אָפּ־אַנטיסעמיטישע רעגירונג גאַנצ־קוואַ און דאָס ייִדישע וואָרט איז פאַרבאָטן געוואָרן אין רומעניע, האָבן מיר אין בוקאַרעסט נאָך באַוווּן אַרויסצוגעבן דעם לעצטן נומער „שויבן“ אַזוי שפּעט ווי דעם 3טן פעברואַר 1938. אַ חוץ אַ מאַניפעסט צו די רומענישע ייִדן געחתמעט פונעם שרייבער פון די שורות, וואָס האָט גערופן צו נעמען אַ ביישפּיל פון פּוילישן ייִדנטום, ווייל „לאַמיר בלייבן אויף דער הויך פון זיין אָפּווער־קאַמף און פון זיין עקשנותדיקן ווילן צו נאַציאָנאַלן לעבן“, איז אין יענעם נומער אויך געווען געדרוקט אַ פּראָטעסט פון די ייִדישע און די ייִדיש־רומענישע שרייבער קעגן דער פאַראַרדענונג פונעם מיניסטעריום פאַר אינעווייניקסטע ענינים, וואָס האָט פאַרבאָטן צו רעדן ייִדיש אין די שטעט און שטעטלעך פון בעסאַראַביע.

אַפצודרוקן דעם מאַניפעסט איז אין יענעם מאָמענט געווען בפּירוּש אַן אַקט פון קוראַוש, אָבער נאָך מער מוט האָט מען באַדאַרפט האָבן, איבער־צוגעבן דעם דאָקומענט ביים מיניסטעריום. דער הויף פון מיניסטעריום פאַר אינעווייניקסטע ענינים אויף דער סטראַדא אַקאַדעמיעי איז געווען דער זאַמל־פּלאַץ פאַר אַלע פּאַסטן־זוכער ביי דער נייער רעגירונג און פאַר אַלע סטור־דענטישע כוליאַנעס, וואָס זענען נישט מיט געוואָרן צו פּראַווען דאַרט, אין גרויסן הויף, נצחון־פאַראַדעס. דורכרייסן זיך דורך אַט דעם אַנטיסעמיטיש־צעיאַכמערטן המון, וואָס האָט געזוכט אַ ייִד „מיט ליכט“ גרייט אים צו לינטשן, האָט געשמעקט מיט מסירות־נפש. און לאַסקאַר שאַראַגאַ האָט זיך נישט לייכט געקענט פאַרשטעלן פאַר אַ רומענער, ווייל אַ היפש ביסל פון די כוליאַנעס זענען געווען יונגע אַדוואַקאַטן און האָבן אים געקענט פון טריבונאַל. לאַסקאַר שאַראַגאַ האָט געהאַט דעם מוט און דער מוט האָט גע־בוירן אַ נס. ער איז אַדורך בשלום אַהין און קעריק און האָט איבערגעגעבן דעם דאָקומענט.

דער מיניסטער האָט אונדזער פּראָטעסט, פאַרשטייט זיך, נישט גענוי־מען אין אַכט. מיר האָבן זיך נישט געריכט, אַז ער זאָל עס טאָן. אונדזער דערפאַלג איז געווען, און דער דערפאַלג האָט אונדז אויפגעמונטערט, וואָס די שריפט געחתמעט פון אַלע ייִדישע און ייִדיש־רומענישע שרייבער, האָט דערגרייכט צום אַנטיסעמיטישן מיניסטער און אים געלאָזט וויסן, אַז מיר פּראָטעסטירן.

ד"ר ב. יאָסיף

אַלץ פאַרמאָגט דער יאָסער יונגערמאַן מיטן נאַמען יוסף בערקאָוויץ און מיטן פּסעוודאָנים ב. יאָסיף. ער איז אַ שיינער, אַ שטאַלטנער, זיין פנים שיינט מיט חן און ליבלעכקייט און אַ פען האָט ער אַ לייכטע, אַ ווייכע, אַ לירישע אויף יידיש און נאָך מער אויף רומעניש. נאָר איינס פעלט אים. עס פעלט אים שרייבערישע אַמביציע. ווען נישט אָט דער חסרון, וואָלט יוסף בערקאָוויץ בלי ספק געוואָרן איינער פון די וויכטיקסטע יידישע שרייבער אין רומעניע. ער וואָלט געווען וויכטיק שוין צוליב זיין פּילזייטיקייט. ער האָט געשריבן אויסגעצייכנטע און אינטערעסאַנטע קולטור־רעפּאָרטאַזשן, ער האָט געקאַנט שיינ דערציילן און ער האָט פאַרמאָגט אַ פיינעם קריטישן חוש פאַר ליטעראַטור.

אַנגעהויבן האָט ער, דער באַגאַבטער יונגער שרייבער, מיט יידיש־לערעריי אין שטעטלעך פון בעסאַראַביע. זינט יהודה שטיינבערג און זינט יעקב פּיכ־באַן און לעבן מרדכי גאַלדענבערג איז נישט געווען קיין יידישער לערער, וואָס זאָל געווען זיין אַזוי באַליבט ביי תלמידים און ביי די עלטערן פון די תלמידים, ווי יוסף בערקאָוויץ. דאָס האָט מיר נישט איין טאַטע און נישט איין תלמיד פון יענע שטעטלעך דערציילט. יוסף בערקאָוויץ איז נישט נאָר געווען דער לערער אין שטעטל, נאָר אויך דער געזאַנג־מייסטער. פון בער־קאָוויץ האָט מען זיך אויסגעלערנט כמה וכמה לידער, וואָס מען האָט גע־פרוווט נאָכזינגען ווי ער זינגט.

איך ווייס נישט, ווער ס'האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון א. ל. זיסו אויף דעם באַגאַבטן בחור בערקאָוויץ (עס קאָן זיין, אַז דער שדכן איז געווען דער יידיש־רומענישער שרייבער י. לודאַ, וואָס האָט אויך געשטאַמט פון יאַס), אָבער איך ווייס, אַז אין איינעם אַ טאַג איז יוסף בערקאָוויץ אַוועק־געפאַרן קיין איטאַליע שטודירן מעדיצין מיט אַ צוגעזיכערטער סטיפּענדיע פון זיסון. צוריקגעקומען איז יוסף בערקאָוויץ קיין בוקאַרעסט אַ געענדיק־טער דאָקטער און ס'האָט געהייסן, אַז ער נעמט זיך צו דער מעדיצינישער פּראַקטיק. ער ווערט אַ קינדער־דאָקטער.

אָבער ס'האָט אים אויך דערצו נישט געסטאַיעט קיין אַמביציע. ער איז געוואָרן אַ שרייבער — אַ שרייבער, אַ נחבא אל הכלים. אויף רומעניש האָט ער צוגעהאַלפן אין דער רעדאַקציע פון ציוניסטישע וואַכנבלעטער און האָט איינמאַל רעדאַקטירט אַ ציוניסטישן קאַלענדאַר־אַלמאַנאַך. אויף יידיש האָט ער פון צייט צו צייט געדרוקט אַרטיקלען אין „די וואַך“ וועגן אליעזר שטיינ־באַרגן, וועגן אַרטור קאַלניקן און וועגן דעם דיכטער יעקב גראַפער. און גראַ־

פער האָט אים ערגעצווו סטימולירט אַנצושרייבן זיין ערשט בוך וועגן דעם אָנהייב פון דער ייִדיש־דיכטונג אין רומעניע. דאָס בוך, געשריבן אויף רומעניש גיט אונטערן נאָמען „די בענקשאַפט פונעם ייִדישן געטאָ“, רעדט אַרום און אַנאַליזירט יעקב גראַפערס לידער אויפן הינטערגרונט פון דער לאַנדשאַפט און פון דער קולטור־געזעלשאַפטלעכער אַטמאָספּער אין דער מאָלדאַווע אין די ערשטע צוויי צענדלינג פון אונדזער יאָרהונדערט. דאָס געמעל פון אַט דעם הינטערגרונט גיט דעם בוך זיין באַזונדערע וויכטיקייט. דאָס בוך האָט אין דעם פרט אַ יסודותדיקן ווערט פאַרן פאַרשער פון יענער ייִדישער צייט און פון יענעם ייִדישן לעבן.

איין סטימול ברענגט דעם אַנדערן. אַ יאָר שפעטער האָט ב. יאַסיף אַרויסגעגעבן אויך אויף רומעניש אַ בוך „ישראל אונטער מוסאָלינין“, וווּ ער האָט געמאַלן געשטאַלטן און בילדער פון דער ייִדישער איטאַליע, מיט וועלכער ער האָט זיך באַקענט אין די יאָרן, ווען ער האָט דאָרט געלערנט מעדיצין. אין אַט דעם בוך פון נישט מער ווי הונדערט זעכצן זייטן האָט ב. יאַסיף באַוווּזן זיין אויסנעמעלעכן טאַלאַנט פון אַ רעפּאָרטער־דערציילער. עס זענען איינס נאָך איינס פאַרכאַפּנדיקע בילדער, צי ער דערציילט וועגן מעסער גור אידאָ, דעם זון פונעם טורינער רב, וואָס איז געווען פּראָפעסאָר פאַר אַבסטינענץ טריק אויפן מעדיצינישן פאַקולטעט אין מאָדענאַ, צי ווען ער פירט אונדז אויף די שפורן פון די „ר־ניקעס אין פלאָרענץ, אָדער ער באַקענט אונדז מיט זיין פריינט, דעם סטודענט ראַקאנעלי און מיט דעם אַנטיקוואַר אומבערסטאָ סאַבאָ פון טריעסט.

און אַ דריט בוך אויף רומעניש וועגן „די עפאָכע ליכט“ אין יאַס, וואָס איז דערשינען אין בוקאַרעסט. ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה און האָט צו מיר דערגרייכט אין ניו־יאָרק, געהערט מן־הסתם אויך צו יאַסיפּן, הגם גע־חתמעט איז עס פ. אלמוני. קאָן זיין, אַז יאַסיף האָט זיין נאָמען אויסבאַ־האַלטן, ווייל דאָס בוך איז קעגן די פּריערע אַן אַראַפּפאַל. מען פילט, אַז עס איז געשריבן אונטער אַ סטימול. דער טאָן איז אַ צו הויכער און אַ צו באַ־גייסטערטער.

די דריי ביכער זענען יאַסיפּס ליטעראַרישע פּראָדוקציע אויף רומעניש. אויף ייִדיש האָט ער גאָר נישט צונויפגעזאַמלט צווישן טאָולען. און ס'איז בפירוש אַ שאַד.

דער פאַל יאַסיף איז אַ טראַגישער. גאַט האָט אים געשענקט אַ סך טאַ־לאַנט און קוים אַ ברעקל אַמביציע דעם טאַלאַנט אויסצונוצן. אין די קריגס־יאָרן האָט זיך יאַסיף עוואַקוירט ערגעץ אין אַ ווייטער סאָוועטישער פּראָווינץ. נאָך דער מלחמה האָט ער זיך נישט אומגעקערט קיין

רומעניע

רומעניע. ער האָט דערצוי, ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן, קיין ענערגיע נישט געהאַט. ער איז פאַרבליבן אין אַ קליינער בעסאַראַבישער שטאָט און — אפשר איז ער דאָרט אַ דאָקטער און אפשר אַ שרייבער אונטער אַ נייעם פּסעוודאָנים. ווער זוייס? באַגאַבונג האָט ער, ווי געזאָגט, געהאַט, און אַ סך באַגאַבונג, צו ביידע: צו מעדיצין און צו שרייבעריי.

די „חכמי קעשענעוו“

די יידישע בוקאווינע האָט זיך איבערגענומען מיט איר נאַציאָנאַל־פּאַ־ליטישער רייפֿקייט, מאַרמאַראַש סיגעט און צום טייל אויך טראַנסילוואַניע זענען געווען פעסטונגען פון יידישער פרומקייט און די קולטורעל היפש־אַסי־מילירטע אַלט־רומעניע האָט געסמאַקעוועט די שווער־דערגרייכטע עמאַנצי־פאַציע.

די איינציקע פּראָווינץ מיט אַ נישט־פאַרפעלשטן, פאַרביקן יידישן לע־בנס־שטייגער איז געווען בעסאַראַביע. זי איז געווען די יידיש־שעפּערישסטע, וווּ ערגעץ אַ יידישער זשורנאַל אָדער אַ צייטונג אין אַ שטאַט פון רומעניע, זענען די הויפט־מיטאַרבעטער געווען „בעסאַראַבער יאַטן“. איבער דער שפּע פון יידישע שרייבער אין בעסאַראַביע האָט מען צומאַל איראַניש געפרוּווט שמיילען. אָבער אויף דעם פּאַקט פון אַ יידישער לייענערשאַפט אין בעסאַ־ראַביע האָט מען אין די יידיש־קרייזן אין בוקאַרעסט, אין סיגעט און אויך אין טשערנאַוויץ געקוקט מיט באַווונדערונג און — מיט קנאה.

די בעסעראַבישע הויפטשטאַט קעשענעוו איז געווען די איינציקע, וואָס האָט געהאַט דעם כּוח אויפצושטעלן און אויפצוהאַלטן אַ יידישע טאַגצייטונג. נאָך עטלעכע נישט־געלונגענע פּרוּווזן איז אין 1922 געגרינדעט געוואָרן די טאַגצייטונג „אונדזער צייט“, וואָס האָט אָנגעהאַלטן פולע זעכצן יאָר, ד״ה ביז צו די אָנהייב־טעג פון 1938, ווען די גאַנאַ־קוואַ רעגירונג האָט פאַר־באַטן דאָס יידישע וואָרט אין רומעניע.

בראש פון „אונדזער צייט“ איז געשטאַנען דער רירעוודיקער און גע־טרייער יידישער כל־טויער אַדוואַקאַט מיכאַל לאַנדוי, וואָס האָט עטלעכע מאָל פאַרטראַטן דאָס בעסאַראַבישע ייִדנטום אין בוקאַרעסטער מלוכה־פאַרלאַ־מענט, און דער רעדאַקטאָר פון דעם איינציקן יידישן טאַגבלאַט איז אין משך פון די אַלע יאָרן געווען דער דערציילער און קינדער־שרייבער

זלמן ראָזענטאַל

אַן אויסטערלישער בלומען־בוקעט פון כלערליי קאַלירן איז געווען די יידיש־און העברעיִש־שאַפונג, וואָס בעסאַראַביע האָט אַרויסגעבראַכט. אָבער ווען איר טראַכט וועגן דעם בשותפותדיקן שטריך פון אַלע אירע שעפּער,

קומט מיר אויס, אז דאָס איז געווען פון איין זייט די לירישע פאַרבונדנקהייט מיט דער רחבות פון דעם בעסאַראַבישן סטעפּ און פון זיין אומעט און פון דער אַנדערער זייט אַ בענקשאַפט צו אַן אויסגעחלומטן שלאראפן־לאַנד. פאַר אַ טייל (פאַר דעם גרעסערן טייל) איז דאָס לאַנד פון טרוימען גע־ווען אַ ייִדישע היים אויף אייגענער ערד אין ארץ־ישׂראל. אַנדערע, ווידער, האָבן דאָס חלום־לאַנד געזען אין אַ וועלט פון פרייהייט און פון גלייכהייט. און אין פרט פון ביידע חלומות איז בעסאַראַביע געווען די פראַווינץ, וואָס איז נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט. אין ערגעץ איז די ייִדישע יוגנט נישט געווען אַזוי אויפגעברויזט חלוציש און אַזוי צעשטרעמט פון סאַציאַלע חלומות ווי אין בעסאַראַביע.

צום ווייניקסטן אַרגאַניזירט איז די ייִדישע פּאָליטיק געווען אין בע־סאַראַביע. פשוט דערפאַר, ווייל בעסאַראַביע, די שכנה מיט סאַוועט־רוסלאַנד, איז געשטאַנען אונטער אַ באַזונדערער השגחה פון דער רומענישער פּאָליציי. אָבער אין ערגעץ איז דאָס פּאָליטישע לעבן פונדעסטוועגן נישט געווען אַק־טיווער און נישט אַרויסגעוויזן מער דרייסטקייט ווי אין בעסאַראַביע.

מסירות נפש פון חלוצים און מסירות נפש פון סאַציאַלע קעמפער איז געווען אַ טאַג־טעגלעכע דערשיינונג אין בעסאַראַביע. און אַפילו דער ייִדי־שער דעפוטאַט און סענאַטאָר פון קעשענעוו, וואָס איז געווען נישט קיין יונגער חלוץ און אויך נישט קיין סאַציאַלער באַריקאדן־קעמפער, נאָר אַן אַלטער בכבודיקער רב, האָט אויך געהערט צו די סאַמע קוראַזשירטסטע פירער פונעם רומענישן ייִדנטום.

קיינער האָט נישט אַריבערגעיאָגט מיט קעמפערישער דרייסטקייט יע־נעם זשעסט פון הרב צירעלסאָן, וואָס האָט רעזיגנירט אין 1926 פון רומענישן סענאַט, ווייל די סענאַטאָרן האָבן באַשלאָסן נישט אַריינצונעמען אין דעם אַפיציעלן מלוכה־בלאַט די רעדע, אין וועלכער הרב צירעלסאָן האָט זאָלכעך און שאַרף קריטיקירט די בראַטיאַנר־רעגירונג פאַר איר טייוולאָגישן הינטער־קוליסן־שפּיל ביי דעם פּאַגראַם אויף ייִדן אין דער שטאַט גרויסוואַרדיין. די דאָזיקע דרייסטקייט איז געווען די „אירא דבעסאַראַביע“. זי איז געלעגן אין דעם געזעלשאַפטלעכן קלימאַט פון דער פראַווינץ צווישן פרוט און דניעסטער.

איך האָב זיך אָפגעשטעלט אויף דער ליטעראַרישער און געזעלשאַפטלע־כער לופט פון דער ייִדישער בעסאַראַביע, ווייל אַזוי־אַרום ווערט אונדז קלאַ־רער און נענטער די געשטאַלט פון דעם יונגמאַן פונעם שטעטל טעלע־נעשט, וואָס איז געשטאַנען צוואַנציק פולע יאָרן אויף דער ליטעראַרישער, זשורנאַליסטישער און געזעלשאַפטלעכער פּאָזיציע פון בעסאַראַבער ייִדנטום

און האָט דערפאַר באַצאָלט אונטער סטאַלינס רעזשים מיט צען לאַנגע יאָר
דעפּאַרטאַציע צו „ערגעץ ווייט, ערגעץ ווייט...“.

זלמן ראָזענטאַלס באַליבטער שרייבער איז געווען יעקב פּיכמאַן. ער
האָט זיך באַטראַכט פאַר פּיכמאַנס אַ ליטעראַרישן תּלמיד, הגם אויף וויפל
מיר איז באַקאַנט, האָט ראָזענטאַל קיין לידער נישט געשריבן, לידער פון דעם
מין פּיכמאַן אַוודאי נישט. אָבער אַ געטרייער תּלמיד פּיכמאַנס איז ראָזענ-
טאַל געווען אויפן געביט פון בעלעטריסטיק און פון פּעדאַגאָגישער ליטע-
ראַטור.

ווען איך פּרוּוו מיד דערמאַנען, וויאָזוי ראָזענטאַל האָט אויסגעזען, קומט
מיר אויס, אַז ערגעצוווּ האָט אויך זיין דרויסנדיקער אויסזען געהאַט אַז ענ-
לעכקייט צו יעקב פּיכמאַן. אַ סאַלידע, פּעסטע מיטלוווקסיקע געשטאַלט פון
אַ נאַטור־מענטש און אַ שטיל און מילד פנים פון אַ יושב אוהל. דער שטילער
שמייכל אויפן פנים מאַכט אייך גלויבן, אַז איר האָט נישט צו טאָן מיט קיין
קעמפּער, און די רויקע סטאַטעטשנע געשטאַלט, ווי אַקאַרשט פון ערגעץ אַ
גרינער לאַנקע אַרויסגעשפּאַנט לאַזט אייך וויסן, אַז דער מענטש פאַרמאַגט
אין זיך עפּעס אַ פּעסטע אמונה און עפּעס אַזאַ זיכערקייט פון וועג, וואָס קיי-
נער קען נישט ברעכן.

ווען איך האָב מיט עלף יאָר צוריק באַגעגנט יעקב פּיכמאַנען אין תּל-
אַביב און געקוקט אויף דער ווּנדערלעכער מישונג פון פּעסטער דעמביקייט
און פון מילדער ראַפּינירטער גייסטיקייט אין זיין געשטאַלט, האָב איך איינ-
מאַל אַדער צוויי מאַל שוין געהאַלטן דערביי צו זאָגן פּיכמאַנען, אַז זלמן
ראָזענטאַל איז שוין ריין דרויסנדיק געווען זיינס אַ תּלמיד, אָבער איך האָב
עס נישט געזאָגט, ווייל איך האָב מורא געהאַט מצער צו זיין פּיכמאַנען מיט
דער דערמאַנונג וועגן ראָזענטאַל, וואָס ווער ווייס (האָט מען מיר דעמאַלט
איבערגעגעבן) וווּ זיין געביין איז ערגעצוווּ אַהינגעקומען אין די קאַלטע טונ-
דרעס פון סיביר.

איבערגענומען פון זיין רבין יעקב פּיכמאַן האָט זלמן ראָזענטאַל אויך
זיין גרויס אַרבעטזאַמקייט. איך האָב אַלעמאַל געשטוינט ווי אַזוי ראָזענ-
טאַל האָט דאָס אַלץ באַוועלטיקט אין משך פון אַ מעת־לעת. קודם איז ער גע-
ווען דער רעדאַקטאָר פון דער טאַגצייטונג „אונדזער צייט“. אחוץ דעם האָט
ער יעדן חודש אַרויסגעגעבן אַ זשורנאַל „פאַרן ייִדישן קינד“ און אויך אַ
העברעישן קינדער־זשורנאַל „אשכולות“.

די צייטונג האָט מען געמוזט מאַכן כמעט מיט אייגענע הענט, וואָרים
קיין צופיל מיטאַרבעטער האָט „אונדזער צייט“ זיך נישט געקאַנט דערלויבן.
פון צווישן די שטענדיקע מיטאַרבעטער געדענק איך דערעיקרשט דעם פעליע-

טאָניסט יידל מלמד (וויינשטיין), וואָס איז שטאַרק געלייענט געוואָרן איי-בער די שטעט און שטעטלעך אין בעסאַראַביע, און דעם דיכטער און דער-צײלער מרדכי גאַלדענבערג. עס האָט אויך מיט אַ געוויסער שטענדיקייט געשריבן פּובליציסטישע אַרטיקלען. אַדוואַקאַט מיכאַל לאַנדוי.

די הויפט־אַרבעט אין דער צײַטונג איז געלעגן אויפן רעדאַקטאָר גופא, אויף זלמן ראָזענטאַלן. ער האָט זי געטאָן בשלימות און געשריבן דערביי רעגלמעסיק זײַנע דערצײלונגען פון בעסאַראַבער לעבן, וואָס אַטעמען ווי ביי די מײסטע בעסאַראַבער שרייבער מיט אַ ליבשאַפט צו דער נאַטור, צום פּאַסטוכס פּײפל, צום מאַלדאָוואַנישן פּויער און סתם צו די ווייטע אומעטיקע סטעפּעס, אָבער צו דערזעלבער צײַט מיט אַ נאַגנדיקער בענקשאַפט אַרויס־צוגײן פון דעם „געליבטן לאַנד“ אויפן „וועג קײן אפרת“ (בדרך אפרת). עס ליגט פאַר מיר אַ זאַמלונג פון זלמן ראָזענטאַלס דערצײלונגען מיטן נאָמען „פון מײן הײם“ (קעשענעוו, 1937) און איך בלעטער די מעשיות, וואָס איך האָב זײ געלייענט נאָך מיט אַ פּערטל יאַרהונדערט צוריק, און איך שטויס זיך אָן אויף אַ „גרוס פון דער הײם“, וואָס דערצײלט ווי אַזוי דער יונגער ראָזענטאַל, אַ סטודענט פון אוניווערסיטעט, האָט אין אַדעס פּלוצים דערזען אַ מאַלדאָוואַנישן פּויער אין זײַנע בעסאַראַבישע בגדים און ער האָט זיך פאַר־בענקט, ממש נישט צום איבערטראַגן, צוריק קײן בעסאַראַביע, צו זײן שטעטל טעלענעשט אינמיטן פון פּלוימען און ניס־סעדער און צו דער זיסער „פאַר־ניאַלע פּונעם טשאַבאַן“ (ליד פּונעם פּאַסטער).

און איך בלעטער צוריק און פאַראויס און עס קומט מיר אַנטקעגן די דער־צײלונג „נאָך קאַרשן“, אין וועלכער טעלענעשטער ייִדישע קינדער לויפן אין אַ שבת בײַטאַג נאָך קאַרשן אין אַ נאַענטן דאָרף אַרײן און זײ טוען זיך אויס פון דער בעסאַראַבער לאַנדשאַפט. די פון חומש אַנגעווייעטע בענקשאַפט טראַגט זײ „אויף דעם וועג קײן אפרת“.

איך גיב אַ מיש אין דער מיט און אַט איז די דערצײלונג „אין וויינ־גאַרטן“, וווּ ראָזענטאַל מאַלט אַ בעסאַראַבער פאַרנאַכט: „די זון איז פאַר־גאַנגען. דער הימל אין עק מזרח איז אויסגעשמירט מיט טונקל־גרינער פאַרב. קלײנע לײטערע, שניי־ווייסע וואַלקנדלעך ליגן שורות־ווייז, שורות־ווייז, ווי לעמער אויסגעלייגט אין הימל. צוויי קלײנע שטערנדלעך, די ייִנגסטע פון אַלע זענען אַרויסגעגאַנגען מיט אַ שפרונג און מיט אַ טאַנץ, גלייך זײ וואַלטן געקומען אַנזאַגן די בשורה, אַז די גאַנצע מחנה זײערע גײט נאָך נאָך זײ. אַ קיל, דערקוויקנד(יק) ווינטל בלאָזט פון עק מערב און קילט אויס די לופט נאָך אַ הײסן טאַג“.

אַלע מענטש־ און לאַנדשאַפט־געמעלן אין ראָזענטאַלס דערצײלונגען זע-

נען איינגעהילט אין דעם געמיט פונעם דיכטער, וואָס איז אַ מין סיאַמעזער צווילינג צווישן אומעט פון בעסאַראַבער סטעפּ און דער בענקשאַפט צום לאַנד פון חומש. וווּ ער זאָל נישט גיין ראָזענטאַל, שפּאַנט ער אַלעמאַל אויף צוויי וועגן: אויפן וועג צו די וויינגערטנער אויף דער וואַר און אין חלום — אַהיים קיין טעלענעשט און אַהיים קיין אפרת.

דער בייזער גורל האָט געוואַלט, אַז זלמן ראָזענטאַל זאָל די לעצטע צען יאָר פון זיין לעבן זיין אָפּגעשיידט אי פון זיין ליבער ווירקלעכקייט און אי פון זיין נאָך ליבערן חלום.

ער האָט נישט געהערט, ראָזענטאַל, צו די „גולי 1948“. אין יענעם פּאַ-טאַלן יאָר פאַר די יידיש-שעפּער אין סאַוועטרוסלאַנד איז ראָזענטאַל שוין לאַנג געווען אַ פאַרשיקטער אין דעם „לאַנד פון די ווייסע מאַרד-קוואַרטעטן“, ווי עס באַצייכנט די סאַוועטישע פאַרשיקונג דער „יונג-ישראל“-דיכטער, מיין בוקאַווינער לאַנדסמאַן אברהם רינצלער.

ער איז עוואַקורט געוואָרן פון קעשענעוו מיט אַ וואָך פאַר דעם אויס-ברוך פון דער דייטש-סאַוועטישער מלחמה, ווען די „גע-פעאו“ האָט אין איי-נער אַ נאַכט אַרויסגענומען פון זייערע היימען אין קעשענעוו און אין טשער-נאַוויץ אַ גאַנצע ריי יידיש-פּאַליטישע טוער (ציוניסטן, בונדיסטן און סתם געזעלשאַפטלעך-פּראַמינענטע יידן אין שטאַט) און האָט זיי פאַרשיקט „ער-געץ ווייט, ערגעץ ווייט“. אַ טייל פון די דאָזיקע פאַרשיקטע זענען בכלל אין ערגעץ נישט דערפאַרן. אַ טייל איז צו גרונט-געגאַנגען אין די סיבירער ווייך-פלעצער.

זלמן ראָזענטאַל האָט זיך נאָך אַן ערך צען יאָר אומגעקערט קיין קעשע-נעוו און איז אַן איינזאַמער (אַן יידיש און אַן העברעיִש אַרום זיך) געשטאַרבן אין פּרילינג 1959. ער איז אַלט געוואָרן 67 יאָר.

בנימין טוטשינסקי

אויב מען זאָל משפּטן לויט די אַרויסגעגעבענע קריטישע מאַנאָגראַפּיעס צווישן בוכטאָולען, איז בנימין טוטשינסקי פון קעשענעוו געווען אין די דריי-סיקער יאָרן דער ליטעראַטור-קריטיקער מיט דער האַ הידיעה אין רומעניע. און נישט בלויז דאָס, ער איז געווען פון די געציילטע, פון די גאָר געציילטע שרייבער אין רומעניע, וואָס זיין נאָמען איז דערגאַנגען צו די ליטעראַרישע קרייזן אין גיריאַרק. זיינע מאַנאָגראַפּיעס האָבן געמאַכט אַ רושם (אַ פּאָזי-טיוון און אויך אַ נעגאַטיוון) און דאָס בוך „אונטער דער האַק“ וועגן ה-

לייוויקן האָט אפילו אַרויסגערופן אַ היפש פיינלעכע פאַלעמיק צווישן ניר-
יאַרקער שרייבער.

אַרום טוטשינסקיס בוך וועגן לייוויקן האָט מען זיך געקריגט אין ניר-
יאַרק. וועגן זיינע „בין-השמשותן און שטורעמווינטן“ איז אָנגעגאַנגען אַ
שאַרפע מחלוקה צווישן די בערגעלסאַך-חסידיים — די חסידים פון בערגעל-
סאַנען פון „נאַך אַלעמען“ און די חברים פון בערגעלסאַנען דעם בעל „פע-
נעק“. און איך מאַך זיכער נישט קיין טעות ווען איך זאָג, אַז טוטשינסקיס
ערשטע מאַנאַגראַפֿיעס וועגן „דער משיחזם אין דער מאַדערנער ייִדישער
ליטעראַטור“, וווּ ער הייבט אַרויס לייוויקן און קולבאַקן איבער די אַנדערע
משיח-געשטאַלטערס: שלום אַש, אהרן צייטלין און א. לעיעלעס, האָט גורם
געווען אַ שטיקל ליטעראַרישע סומאַטאַכע אין וואַרשע.

היינט איז ב. טוטשינסקי אַ פאַרגעסענער. שוין צוואַנציק יאָר אַז ער
איז אַוועק פון דער ייִדיש-ליטעראַטור און האָט זיך אָפגעשלאָסן אין תּחום
פון רוסיש-לערעריי אין אַ רוסישער שול אין קעשענעוו. טוטשינסקי האָט אין
דער צייט פאַרלוירן לגמרי דעם קאַנטאַקט מיט ייִדיש. ער האָט אין די צוויי
צענדליק יאָר נישט געדרוקט (קאַן זיין אַז געשריבן פאַרן שופּלאַד האָט ער
יאַ) קיין ייִדיש און — האָט אויך נישט געליטן פון ייִדיש.

ווען מען פּרוּווט אַבער געבן אַן איבערבליק און מאַכן אַ סך-הכל פון
דער ייִדיש-ליטעראַרישער שאַפונג אין רומעניע צווישן ביידע וועלט-מלחמות,
מוז מען צוריקגיין די צוואַנציק יאָר, אויפזוכן טוטשינסקיס ווערק, מעיין זיין
אין זיי און זען אויף דער דיסטאַנץ פון צייט, וואָס טוטשינסקי האָט גע-
וואַלט אויפּטאַן מיט זיין קריטיק און וואָס ער האָט דערגרייכט.

**

טוטשינסקיס ערשטע שרייבערישע פּרוּווזן געדענק איך אונטערן פּסעו-
דאַנים ב. קאַמאַראַווסקי אין די „טשערנאָוויצער בלעטער“. קאַמאַראַווסקי
האָט זיך אין די אַרטיקלען זיינע געשניטן אויף אַ טעאַרעטיקער פון פּועלי-
ציניזם. ער האָט אין די אַרטיקלען אַרויסגעוויזן באַהאַונטקייט אין מאַדערנע
ייִדישע גאולה-אידעאָלאָגיעס, אַבער אומפאַרשטענדלעך איז געווען די רוגז-
דיקע און פאַמפּלעטאַרישע פאַלעמיק קעגן אַנדערש-טראַכטנדיקע, וואָס ער
האָט קיינמאַל נישט אָנגערופן ביים נאַמען. עפעס האָט טוטשינסקי אונטערן
פּסעוודאַנים קאַמאַראַווסקי געקעמפּט קעגן שאַטנס פון זיין אייגענער פאַנ-
טאַזיע.

אַ יאָר שפּעטער האָט זיך טוטשינסקי אונטער זיין אייגענעם נאַמען
עטאַבלירט ווי אַ ליטעראַטור-קריטיקער. פון 1930 ביז 1935 האָט ער אַרויס-

געגעבן דריי ביכער וועגן ליטעראטור-קריטיק. דאס ערשטע האָט, ווי געזאָגט, באַהאַנדלט די טעמע פון „משיחיות אין דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור“. די אַנדערע צוויי, וואָס זענען דערשינען אין איין און דעמזעלבן יאָר (1935), זענען געווען מאָנאָגראַפֿיעס וועגן דוד בערגעלסאָן און ה. לייבוויק. אין אַלע דריי ביכער זענען פאַראַן אַ שפּאַר ביסל ריכטיקע געדאַנקען וועגן ליטעראַטור און דערעיקרשט איז פאַראַן דאָרט אַן אייגענער צוגאַנג צו ליטעראַרישע ווערק — אַ צוגאַנג אַן אויסגעהאַלטענער, וואָס שפּאַרט זיך אַן אויף אַ גוט דורכגעטראַכטער עסטעטישער און מאַראַלישער קאַנצעפּציע. דער חסרון, דער פּונדאָמענטאַלער חסרון, פון טוטשינסקיס מאָנאָגראַפֿיעס איז זייער סטיל. עס איז אַ סטיל, וואָס רעדט בדרך־כלל נישט בלשון בני אדם, ד״ה ער ברענגט נישט אַרויס די געדאַנקען קלאַר און פאַרשטענדלעך, נאָר ער האַלט זיך אין איין פּלאַנטערן און פאַרפּלאַנטערן אין שפּראַך־בילד־דער, וואָס ס'איז פון זיי ממש נישט פאַראַן קיין אויסוועג.

טוטשינסקי איז אַ משיחיסט. ער האַלט, און מיט רעכט, אַז די משיח־אידיע און די משיח־ליידנשאַפט זענען מאַטיוו, וואָס גיבן צו אייגנטיי אַ ייִדישן שעפּער און פירן דורך אַט דער אייגנטיי אַרויס די ייִדישע ליטעראַטור אויפן וועג פון אוניווערסאַליזם. אָבער איידער טוטשינסקי גייט צו דער פינירן פאַר אונדז די משיח־אידיע פאַרפירט ער קודם אַ פּאַלעמיק מיט דער השכלה, וואָס מיר האָבן „געמוזט דערזען די שאַנד פון איר ירושה, געבליבענע פון יענער צייט, ווען מען האָט צוזאַמען מיט דער קאַפּאַטע אַריינגעגעבן אין אַרכיוו אויך דעם בטחון, און אַנגעהויבן פּלאַנצן סקעפּטיציזם און אייִדקאַלטע גלייכגילטיקייט צום גורל פון לעבן מיט זיינע כלומרשט נאַרישע קאַמפּלי־קאַציעס“.

רעד איך שוין נישט דערפון אַז צו באַצייכענען די גייסטיקע ירושה פון דער השכלה ווי אַ שאַנד, קאָן נישט זיין קיין כבוד פאַר אַ ייד מיט קריטישן פאַרשטאַנד, וואָרום די השכלה האָט דאָך, לכל הדעות, געעפנט פאַר אונדז האַריוואַנטן און האָט אַ חלק אין דעם אויפקום פון דעם פרייען ייִדישן גע־דאַנק.

איך רעד נישט דערפון, ווייל איך האָב אינוינען זיך קודם אַרויסצו־פּלאַנטערן פון טוטשינסקיס סטיליסטישן פּלאַנטער און אַנצוקומען בשלום צו זיין דעפיניציע פון משיח, וואָס „איז די פאַרלירענע ר־גלייכגעוויכט פון דער וועלט און דער אומקער אין גן־עדן אַן דער בהמישער פרימיטיווקייט פון אדם הראשון“.

און די דאָזיקע דעפיניציע איז, דאָכט זיך, היפש סוגעסטיוו און אַפילו קלאַר, אָבער טוטשינסקי באַנוגנט זיך נישט מיט איר. כדי די פאַרמולע נאָך

קלאָרער צו מאַכן, הויפט ער אָן אין די ווייטערע פאַראַגראַפֿן בילד אויף בילד («ס'איז דער זיג פון מענטשן איבער די געטער, וועלכע האָבן איבער אומ-פאַרשטענדלעכע פאַר אונדז טעמים פאַרבאַרגן דעם גאַלדענעם שליסל פון האַרמאָניע, אַ זיג, ביי וועלכן די מענטשן שטעלן אַלס קאָנטריבוציע-תנאי די גלייכבאַרעכטיקונג פון גאָט און מענטש») און — ער דערגרייכט דאָס פאַר-קערטע.

וויאַזוי עס דאַרף לויט טוטשינסקיין אויסזען די משיח-געשטאַלט אין דער ליטעראַטור ווערט אונדז אַ סך קלאָרער, ווען ער נעמט קריטיש אַנאַליז-זירן די משיח-געשטאַלטערישע ווערק פון אונדזער דיכטער.

משיח, ווי טוטשינסקי וואָלט אים וועלן זען אויסגעפורעמט אין די ווערק פון אונדזערע פּאָעטן, איז נישט די געשטאַלט פון אַ יחיד אָדער פון יחידים „וואָס זאָלן זיך דרייען אויף דער אַוואַנסצענע אַלס שליחים פון דער מאַסן-סטיכיע, וועלכע דערשיינט אַלעמאַל דורך די קוליסן אונטער-טירלעך, בלויז כדי אַרויסצוטראַגן איר ווערדיקט“. נאָר משיח איז פאַר טוטשינסקיין די „פילגעשטאַטיקע מאַסע, וואָס האָט אין האַסטיקן מאַרש, דערגרייכט אַליין צו אַוואַנסצענע און פּאָדערט אויפּראַלירן דעם פּאַרהאַנג“.

אין פשוטערע ווערטער: טוטשינסקי נעמט אויף און עס געפעלט אים דער געדאַנק, אַז נישט דער פירער און נישט דער רעוואָלוציאַנער, נאָר דאָס פּאָלק און די רעוואָלוציע זענען משיח. עס איז דאָס אַן אידיע, וואָס שטאַמט פונעם מאַרקסיסטישן אַרסענאַל פון אונדזער יאַרהונדערט און האָט פּאָליטיש קיין קיום נישט געהאַט. דער פירער און דער רעוואָלוציאַנער (משיח בן יוסף) האָבן גובר געווען און האָבן באַהערשט דאָס פּאָלק און די רעוואָלוציע (משיח בן דוד). פרווון טאַקע דערפאַר אַ טייל דיכטער אונדזערע אַפּצוראַטעווען אי די אורשפרינגלעכע בן דוד געשטאַלט פון בן-יוסףס פאַרקרימונגען פון אידיע און ווירקלעכקייט און אי צו נעמען בן יוסף אַ היסטאָריש-מאַראַלישן קרייץ-פּאַרהער.

ווער זענען די דאָזיקע דיכטער, וואָס האָבן קינסטלעריש און אידיע-ש-ריכטיק געשטאַליקט די אידיע פון משיח-פּאָלק? דאָס זענען ה. לייזיק מיט זיין „גולם“ און משה קולבאַק מיט זיין „משיח בן אפרים“. לייזיק און קול-באַק — זאָגט ב. טוטשינסקי — זענען נענטער ווי אַלע אַנדערע משיח-גע-שטאַלטערס צוגעגאַנגען צו דער „פּראַבלעם פון מאַסן-זוכענישן און סטיכישן אויפרייס פון בונטאַרישער, קאַלעקטיווער קאַמפּסלוסטיקייט און פּאַטעטישן מאַרש צום ציל“.

די פאַרמולירונג פונעם געדאַנק איז, ווי דאָס איז צו זען, אַ היפש-אַ-מעטנע, אַבער דער געדאַנק גופא מכוּח לייזיקס און קולבאַקס קינסטלעריש-

אידיישער משיח-געשטאלטיקונג איז, לפי דעתי, א ריכטיקער און טרעפט אין פינטל.

נישט ווייניקער צו דער זאך און ריכטיק איז אויך טוטשינסקיס אַנאַליז פון דוד בערגעלסאָנס ראַמאַנען און דערציילונגען.

טוטשינסקי שטעלט אַזעק די טעזע, אַז בערגעלסאָן, דער „נאַבלסטער פעסימיסט“, איז נאָך שלום-עליכמען, דעם „אַרגאַנישן אַפטימיסט“ דער גרעסטער מאָדערנער ייִדישער פּראָזע-שרייבער. און מען קאָן מיט אַט דער טעזע מער אָדער ווייניקער (גיכער מער) מסכים זיין. מען קאָן אויך מסכים זיין, ווען טוטשינסקי כאַראַקטעריזירט בערגעלסאָנס העלדן אין דער „נאָך אַלעמען“ און „אַפּגאַנג“-פּעריאָד ווי איידעלע אַפּגענאַרטע און ווי מענטשן, וואָס „זעען נישט די שיינקייט פון די וועג־זייטן, זיי ציילן נישט די דורכ־געמאַכטע קילאַמעטערס, זיי נודיען זיך אין וועג, ווייל זיי ציט צור לעצטער אויסגעטרוימטער פון דער גאַנצער מענטשהייט, האַרמאָניע־סטאַנציע“.

די כאַראַקטעריזירונג איז, ווי מיר דאַכט, ריכטיק און אַנטפלעקעריש, הגם עס שטערט זייער די מליצה פון „די דורכגעמאַכטע קילאַמעטערן“ און פון דער „אויסגעטרוימטער האַרמאָניע־סטאַנציע“, פון וועלכער טוטשינסקי קאָן זיך נישט באַפרייען.

זייער צו דער זאך און אין קאַרב אַריין איז טוטשינסקי דאָרט וווּ ער נעמט מאָלן בערגעלסאָנס קינסטלערישע הינטערשטעליקייט אין די דערצייל־לונגען פון די „צוגווינטן“ און צום גרויסן טייל אויך אין זיין פענעק־ראַמאַן. „בערגעלסאָנס סטיל־צערניסנקייט, זיינע אומזיכערע ווענדונגען פון פאַרעם צו פאַרעם, דאָס טרעפן צו די אולטראַ־דעאַליסטן, וווּ ער איז אַמוויני־ציקסטן אינדערהיים, זיין אויסגליטשן זיך אויף די האַרזיאָנטאַלע וועגן פון נאַטוראַליזם, די זוכענישן פון אַ נייער פאַרעם אין די בעסטע בלעטער פון די נייע ווערק — זענען עדות אַז בערגעלסאָנס נייער וועג, זיין פּחדנישער פּרוווי אַרויסצושפּרינגען פון דער הויט, האָט קיינעם קיין נוצן נישט געבראַכט“. נישט די לייענער און נישט אים אַליין, דעם שרייבער.

אַ געראַטן קאַפיטל אין טוטשינסקיס בערגעלסאָן מאַנאַגראַפיע איז דאָס קאַפיטל „אַן אַ קאַמפּאַס אין קינדערלאַנד“, וווּ דער קריטיקער ווייזט אַן און איז מסביר, פאַרוואָס עס פעלן בדרך־כלל ביי בערגעלסאָנען קינדער־גע־שטאַלטן און פאַרוואָס, ווען דער גרויסער פּראָזע־שרייבער האָט צומאָל גע־פּרווויט מאָלן קינדער ווי דאָס איטאַליענישע מיידעלע „זשיראַ־זשיראַ“ און פענעקן, דעם העלד פון „ביים דניעפּער“, זענען אַרויסגעקומען נישט קינדער נאָר דערוואַקסענע.

די בערגעלסאָן־מאַנאַגראַפיע איז בלי ספק טוטשינסקיס בעסטע קריטישע

ארבעט. זי איז די בעסטע נישט בלויז מיט דעם זייער אפט ריכטיקן און פאר-
טיפטן אנאליז פון געשטאלטן און אידייען, נאר זי איז אויך די בעסטע דער-
מיט, וואס זי איז נישט געשריבן אין דעם הויכן טאן פון די מאנאגראפיעס
וועגן „משיחיות“ און וועגן לייוויקן. אבער עס שטערן און עס דערקוטשען
ממש דעם לייענער די אפטע מליצהדיקע בילדער און נאך מער די פאלעמי-
קעס, וואס טוטשינסקי פארפירט קעגן אומגעזעענע קעגנער און שונאים. אט
איז איין ביישפיל פון צווישן א סך אזעלכע אומפארשטענדלעכע, אומקאנ-
קרעטע און דערפאר היפש נודע פאלעמיקעס: „...נישט באזיגנדיק קיין כוחות
אויף אפצווישן די כישוף-ווירקונג פון אריגינעלסטן און טאלענטירטסטן
צווישן די לעבעדיקע יידישע פראזאיקער, מאכן זיי ווילדערצויגענע מינעס
בנוגע דעם קינסטלערס ווירטואליזשקייט, בנוגע זיין פיינפילעוודיקייט און
שפראךקאנדענסירטקייט, בנוגע זיין שילדערונג פון שטעטלדיקער גסיסה
און — וואס איז אמבאקוועמסטן! — זיי פאכן מיט די קאפעליושן צו די
בייע ברעגן, צו וועלכע בערגעלסאן האט זיין שוף פארקערעוועט...“.

דער לייענער פרעגט און הערט נישט אויף צו פרעגן ביו פארדראס: ווער
זענען די דאזיקע, וואס מאכן ווילדערצויגענע מינעס און פאכען מיט די קא-
פעליושן? ווער?

די לייוויק-מאנאגראפיע איז געשריבן מיט בארעכטיקטער גרויסער פאר-
ערונג צום דיכטער, אבער אויך אין א טאן פון אפאלאגעטיק, וואס איז נישט
נאר נישט בארעכטיקט, נאר אויך אומפאסיק, ווען עס גייט וועגן א דיכטער
פון דעם שיעור קומה פון ה' לייוויק. נאכאמאל, ווער זענען דאס די אלע, וואס
זענען אויפגעשטאנען קעגן לייוויקן, און טוטשינסקי פארקאשערט די ארבל,
כדי אים צו פארטיידיקן?

ווער איז די גרופע „פארוואקסענע ביי אונדז, אין וועמעס מויל די זיסטע
פרוכט מאכט אייליק זייערע ציין צוליב די זויערשטאפן פון זייער אייגענער
פסיכיק (און וואס) האבן אין לייוויקס משיח בן דוד נישט געהאט די זכיה
צו זען עטוואס מערער פון אינטעלעקטואליזם?“ ווער איז אט די גרופע וואס
טוטשינסקי צארנט אזוי קעגן איר?

עס איז דא קינדישקייט און פראווינציאליזם אין טוטשינסקיס ליידיג-
שאפטלעכער פארטיידיקונג פון זיינע העלדן, וואס קיינער אטאקירט זיי נישט.
ס'איז דער באגער פונעם קינד צו ציען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט און
ס'איז די השגה פונעם פראווינציאל צו זיין דווקא גרויסשטאטיש, צו שטיין
אין צענטער און אין סאמע בריוו פון די געשעענישן, אבער טאקע אט דער
גלוסט און ווילן צו גרויסשטאטישקייט איז סאמארדאנער פראווינציאליזם.
עס זענען אבער אין טוטשינסקיס לייוויק-מאנאגראפיע אחוץ די דאזיקע

באַקס־מעטשן מיט אַליין־באַשאַפענע שאַטנס, אויך פאַראַן בלעטער פון גרינט־לעכן אידייאַישן אַנאַליז פון לייוויקס לידער און דערעיקרשט פון זיין „גאולה־קאַמעדיע“.

אַן אויטענטישן ווערט פאַר דער לייוויק־פאַרשונג האָט דער בריוו־אויס־טויש צווישן טוטשינסקין און דעם דיכטער מכוּח דעם סוף פון דער „גאולה־קאַמעדיע“. טוטשינסקי האָט אין אַ בריוו צו לייוויקן פּראָטעסטירט, הלמאי ער לאָזט די אידעאַלסטע געשטאַלט, חנינה, אומקומען אין תּליוּנס קעלער. האָט לייוויק געענטפּערט: „מוז חנינה שטאַרבן? מיין האַנט האָט מיר טאַקע געציטערט בשעת איך האָב אים געפירט אין קעלער מיטן תּליוּן — איך האָב איבערגעלאָזט אין זיך די האַפּענונג, אַז אין קעלער וועט עפעס געשען, און חנינה וועט נישט שטאַרבן. איך דערצייל נאָר אין דער דראַמע, אַז חנינה איז אַרונטער אין קעלער. וואָס דאַרט פּאַסירט, האָב איך איבערגעלאָזט פאַר־האַנגען. יא, איר האָט געטראָפּן: אייער האַרץ האָט אייך געזאַגט, אַז איך בין נישט אינגאַנצן מסכים מיטן אורטייל. איך אַליין וואָלט נישט געקאַנט לעבן מער, אויב איך זאָל טראַכטן, אַז חנינה, ליגנדיק אונטער דעם תּליוּנס האַק, זאָל צוריק נישט אויפשטיין“.

איך לייען לייוויקס בריוו צו טוטשינסקין און „עפעס אַזוי און עפעס ווי פון זיך“ גיב איך אַ טראַכט וועגן טוטשינסקיס גורל. וווּ איז ער אַהינ־געקומען, דער באַגאַבטער און אין דער ייִדיש־ליטעראַטור פּאַרליבטער קריטי־קער? ער האָט זיך אַפּגעזונדערט פון ייִדיש און איז געוואָרן אַ רוסישער לערער אין אַ רוסישער שול?

צי האָט טוטשינסקי נישט געטאַן דאָס דערפאַר, ווייל אים האָט פאַר־פעלט גלויבן אין חנינה? און צי האָט טוטשינסקי דערמיט נישט אומגע־בראַכט חנינה אין די קעלערן פון זיין געמיט, נישט אומגעבראַכט זיין איי־גענעם טרוים פון חנינהס ווידעראויפלעב?

מרדכי גאַלדענבערג

ער האָט קיינמאַל נישט געווינט אין קעשענעוו. זיינע וווינערטער זענען געווען די קליינע שטעטלעך אויפן אומעטיקן בעסעראַבער סטעפּ: זגוריצע, אַטיק, רישקאן, קאפרעשט און סעקוראַן. אין אָט די „ערים נדחות“ האָט ער אין משך פון איבער דרייסיק יאָר מרביץ תּורה געווען ווי אַ העברעיִשער לערער און האָט זוכה געווען אויפצושטעלן אַ דור תּלמידים, וואָס זענען דורך אים באַהעפּט געוואָרן מיט דער העברעיִשער און ייִדישער ליטעראַטור און

זענען פאַרבליבן איינגעוואַרצלט אין איר. פון דעם דור פון מרדכי גאַלדענ-
בערגס תלמידים האָבן זיך אַרויסגעשיילט אַזעלכע שעפּערישע יידן ווי דער
העברעיִשער דיכטער ק. א. ברתיני (גאַלערגאַנט) פון בריטשעווע און דער
ליטעראַטור־קריטיקער ב. י. מיכלי (דוכאַוויני) פון אַטיק, וואָס פאַרנעמען
היינט ביידע אַ פּלאַץ אין דער העברעיִשער ליטעראַטור אין ישראל.

אַבער מרדכי גאַלדענבערג, דער העברעיִש־ייִדישער דיכטער און דער־
ציילער, וואָס האָט געלערנט אין די שטעטלעך פון דער בעסאַראַבער פּראָ-
ווינק, איז געווען דאָק מיט זיין ליטעראַרישער פּערזענלעכקייט אין אַלע
ייִדיש־צענטערן אין רומעניע און דערעיקרשט אין קעשענעוו, וווּ ער האָט
געדרוקט זיינע לידער און דערציילונגען אין דער טאַגצייטונג „אונדזער
צייט“. עס איז געווען דאָק נישט נאָר גאַלדענבערג, דער דיכטער און דער־
ציילער, נאָר אויך זיין מאַראַלישע פּערזענלעכקייט.

אין בוקאַרעסט, אין טשערנאַוויץ און אויך אין קעשענעוו האָט געפלייצט
מיט אידיישן ראַדיקאַליזם. מען האָט זיך פאַרכלינעט מיט וועלטלעכקייט
און כאַטש אַזוי, אָדער טאַקע דערפאַר, האָט געמינעט די געשטאַלט פון אַ
דיכטער, וואָס האָט מיט זיין התנהגות, מיט זיין ייִדישן שטאַט, געהערט צום
דור פון אונדזערע טאַטעס: ער איז געווען אַ טלית און תּפּילין־ייד און ער
איז געווען שעפּעריש באַהעפט מיט ביידע לשונות אונדזערע ווי די שרייבער
פונעם דור מענדעלע און ביאַליק.

אויב מ'זאָל משפטן לויט דער קריטעריע פון געדרוקטע ספרים, איז
מרדכי גאַלדענבערג אין דער ערשטער ריי געווען אַ העברעיִשער שרייבער,
וואָרים ס'איז מיר נישט באַווסט, אַז ער זאָל האָבן אַרויסגעגעבן אַמאָל אַ
בוך דערציילונגען אָדער לידער אויף ייִדיש. אויך אַ זאַמלונג לידער אויף
העברעיִש האָט גאַלדענבערג אַרויסגעגעבן ערשט אַזוי שפּעט ווי אין 1940.
עס איז אויף אַן אמת געווען שפּעט. די ייִדישע וועלט איז געשטאַנען אין
סאַמע ערב פון חורבן. און דעם בוך האָט פאַרפעלט צייט צו דערגיין צו אַ
פרייען ייִדישן ישוב און ווען נישט די זאַרגעוודיקע און ליבעפולע האַנט פון
שרייבער־חברים און שרייבער תּלמידים אין תּל־אביב, וואָס האָבן אין 1946
אַרויסגעבראַכט אַ צווייטע אויפלאַגע פון דעם לידערבוך „רשפים בערבה“
און האָבן אין 1951 אַרויסגעגעבן אויך גאַלדענבערגס זאַמלונג דערציילונגען
„התחנה העתיקה“, וואָלטן אויך די העברעיִשע לידער און דערציילונגען גע-
בליבן צעשפּרייט איבער צייטונגען און זשורנאַלן.

אין ייִדיש האָט די האַנט פון ליבשאַפט און זאַרג געפעלט און גאַל-
דענבערגס ייִדיש ליד און זיין ייִדישע דערציילונג זענען נישט פאַראַן צווישן

בוכטאזולען און עס איז אזוי ארום נישט מעגלעך צו געבן א ריכטיקע און באגריןדעטע אפשאצונג פון זיינע יידישע ווערק.
 אבער ווער עס האט געלייענט די יידישע צייטונגען און זשורנאלן אין קעשענעוו און אין טשערנאווין, דעם איז פארבליהן דער אראמאט פון מרדכי גאלדענבערגס ליד און עס גייען אים נאך לכל הפחות עטלעכע שורות, וואס האבן זיך איינגעגראבן אין געמיט אויף נישט צו פארגעסן —

„ס'וועט קיינער נישט קומען
 ס'וועט קיינער נישט קומען
 אומזיסט האב איך אנגעגרייט בלומען
 כ'האב צוגעגרייט פייער
 כ'האב צוגעגרייט בלומען —
 און אוי, עס וועט קיינער נישט קומען“.

דער גרונטמאטיוו פון מרדכי גאלדענבערגס ליד איז איינזאמקייט, איז בענקשאפט, אבער דער ספעציפישער אייגענער ריח איבער אט דעם היפש פאפולערן פאעטישן סוזשעט איז די צארטקייט, די איידעלע, פרומע באשיידן-קייט און רעזיגנאציע, וואס שפרייט זיך פונעם דיכטערס געמיט איבער זיינע שורות. מרדכי גאלדענבערגס געפיל פון איינזאמקייט און פון רעזיגנאציע איז פריי פון דער מינדסטער ביטערניש.
 אזוי אין זיינע יידישע לידער און אזוי אויך אין זיינע העברעי'שע שירים ווען ער זינגט —

„אילן יחידי בערבת אין סוף
 עומד ורומז לפרפר, לעוף:
 בואו, הפיגו בי צערי המר
 אילן יחי אני פה בכר“.

(אן איינזאמער בוים אין אומענדלעכן סטעפ שטייט און ווינקט צום שמעטערלינג און צום פויגל: קומט און שטילט איין מיין ביטערן צער, אן איינזאמער בוים בין איך אויך דער לאַנקע).
 און (אין דער שפראך פון ביאליקס בארימטן פערז) צי ווייסטו פון וואָ-נעט מרדכי גאלדענבערג האָט געירשנט זיין טרויער? —

„דער זיידע פון דעם ברייטן סטעפ,
 דער שומר פון די ריון
 באנאכט מיט זיבן זילבער-קעפ
 האָט זיך צו מיר באַוויזן

און איינגעלערנט מיט מיר טיף
דעם סוד פון סטעפן-טרויער."

עס איז אין גאלדענבערגס איינזאמקייט, אין זיין בענקשאפט און טרויער פאראן אבער אלעמאל יענער יידישער בטחון, וואס שרעקט זיך אין תוך נישט פאר דער איינזאמקייט, ווייל „באהלי גם לחם, גם מים בלי די“ (אין מיין געצעלט איז פאראן גענוג ברויט און וואסער) און ווייל דערזעלבער זיידע —

„חבכני סבא לפני מותו: שים
בטחונך, ניני, באלהי האבות;
וגם על פי השאול — עוד חי שם בערבות
אלהים!“

(ס'האט מיך ארומגענומען דער זיידע פאר זיין טויט: האב בטחון, מיין אייניקל, אין גאט פון די אבות; און אפילו ביים ראנד פון אפגרונט — עס לעבט נאך דארט גאט אין די סטעפעס).

**

אזוי ווי אין דער פרומער באשיידנקייט און אין פעסטן בטחון פון זיין ליד האב איך מרדכי גאלדענבערגן אויך געזען אין לעבן — די צוויי מאל, וואס איך האב אים געזען.

דאס ערשטע מאל איז דאס געווען אין 1928, ביי דער פייערונג פון 20 יאר שפראך-קאנפערענץ אין טשערנאָוויץ. אַ שלאַנקער מיט אַ לענגלעכן פנים, מיט בטחונדיק-טרויעריקע אויגן, וואָס אַ דינע שוואַרצע וואַנצע מיט פליגל אַראָפּ האָט דאָס פנים נאָך אומעטיקער געמאַכט — אזוי זע איך אים ביים באַנקעט פון דער פייערונג, אין וועלכער ס'האַבן זיך באַטייליקט אויסלענדישע געסט: זלמן רייזען, נח פּרילוצקי, ד"ר ישראל רובין (רבקאי), הערץ גראַסבאַרד און דאַכט זיך אויך ד"ר צמח שאַבאַד. ווען ס'איז געקומען די ריי אויף גאלדענבערגן צו רעדן, האָט ער נישט געהאַלטן קיין רעדע ווי אַלע, נאָר ער האָט זיך אויסגע-קליבן צו פרעזענטירן פאַרן עולם רייזענען און פּרילוצקין אויפן נוסח פון אַ בדחן. מען האָט געפילט, אַז ער בענקט, גאלדענבערג, נאָך אַ באַזונדערן יידישן קניישט. רייזען — דאָס מיינט ראה זה און נח (פּרילוצקי) דאָס איז נח איש. קיין שום אַנדערע רעדע האָט נישט מער אויסגענומען ווי גאלדענבערגס, די מסר-בים האָבן נישט אויפגעהערט צו אַפּלאַדירן. דער עולם איז מיד געווען פון איי-ראַפע און ער האָט זיך דערפרייט מיט גאלדענבערגס טאָן פון טראַדיציאָנעלן

יידישן שפאָס, וואָס שפּאַרט זיך אָן באַגלייך מיט דעם ערנסט אויף אַ ביסעלע תורה.

און דאָס צווייטע און לעצטע מאָל האָב איך גאַלדענבערגן באַגעגנט אין דער מיט פון די דרייסיקער (ס'האָט געדאַרפט זיין זומער 1936), אין דעם בור-קאָווינער דאָטשע-שטעטל דאַרנע. די מייסטע דאָטשניקעס און שטענדיקע זיצערס אין פרעכטיקן שטאַט-פּאַרק זענען געווען ייִדן. אַבער אין דעם ייִדישן פּאַרק איז געווען עפעס אַ באַזונדערע אַלייע, וואָס מען האָט זי גערופן די ייִדישע, ווייל דאָרט פלעגן אין די פּאַרמיטאַג-שעהן זיצן די סאַמע פרומסטע געסט: רבנים, גוטע ייִדן און כלי-קודש און רעדן תורה. אין די שבתים זענען די רבנים און גוטע ייִדן נאָכן דאָווענען געווען אינדערהיים. אין דער אַלייע האָבן זיך באַגעגנט. ווי מרדכי גאַלדענבערג פלעגט זאָגן, די „אפיקורסישע גוטע ייִדן“. מיר (איך און נאָך עטלעכע פריינט) זענען דאָרט געזעסן און געוואָרט אויף גאַלדענבערגן. ער איז אָנגעקומען מיטן טלית-זאַק אונטערן אַרעם עפעס ווי אַ פּאַרשעמטער, למאי מען וואָרט אויף אים. מען האָט גערעדט ליטעראַרישע תורה אַ שעה צוויי און ערשט דערנאָך איז מען געגאַנגען צו מיטאַג. אין די וואַכנטעג איז, ווי געזאַגט, די תורה-אַלייע געווען פּאַרנומען און אין די אַנדערע אַלייען איז געווען בלויז איין שמועס — וועגן דער קור, וועגן די בעדער און וועגן וואָס זאָגט דער דאָקטער.

אַלעמאַל ווען ער פלעגט זיך צעשיידן מיט אונדז, האָט ער נישט פּאַרגעסן צו זאָגן פרום און גוט ייִדיש: אַן אמתער עונג שבת.

וועגן מרדכי גאַלדענבערגס לעצטע טראַגישע טעג ערב גירוש טראַנס-ניסטריע און אין טראַנסניסטריע גופא, דערציילט דעם דיכטערס איידעם, דער קריטיקער ב. י. מיכלי אין זיין ביאָגראַפישן אַריינפיר צו דער צווייטער אויפלאַגע פון דער לידער-זאַמלונג „רשפים בערבה“ בשם פון אַ לעבנגעבלי-בענער שכנה פון די גאַלדענבערגס, אַז ווען די רומענער האָבן זומער 1941 צוריק פּאַרנומען דאָס שטעטל סעקוראן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה רציחה, גזילה און פּאַרגוואַלטיקונג. די היימישע גוים האָבן זיי אין אַלעמען צוגע-האַלפן. גאַלדענבערגן האָט מען פולשטענדיק אויסגערויבט. מען האָט אים גע-לאָזט ממש אין איין העמד. גאַלדענבערגס פרוי און זיין מעזינקע עטל זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. זיי האָבן זיך פּאַרשאַפט סם ביי אַ באַפריינדעטן אַפטיקער און האָבן זיך פּאַרסמט. עטלעכע טעג נאָך דער לוויה פון פרוי און טאָכטער האָט מען גאַלדענבערגן אינאיינעם מיט די אַנדערע לעבנגעבליבענע ייִדן פּאַרטריבן קיין טראַנסניסטריע.

„אויפן וועג פון עטאַפּ צו עטאַפּ האָט מרדכי גאַלדענבערג אַ סך געשריבן: לידער פון חורבן און פון נקמה, דערציילונגען און אויך אַ טאַגבוך. ער פלעג

פירלייענען דאָס געשריבענע פאַר זיינע אומגליקלעכע מיטוואָנדערער, די הונגעריקע, די דורשטיקע אויפן וועג צום טויט. אַ טייל פון זיינע אָנגעשריבענע זאַכן האָט ער פאַרגראָבן אין דער ערד, אָבער זי (די שכנה) איז מסופק צי עמעצער פון די געראַטעוועטע ווייס דאָס באַהעלטעניש. גאַלדענבערג האָט זיך געהאַלטן אין אויסלעשן ווי אַ ליכט. דער טראַגישער טויט פון דער פרוי און פון דער טאַכטער האָט צוגעאַיילט זיין טויט. אין חודש כסלו תש"ב איז ער אויסגעגאַנגען אין דער שטאָט בערשאַד, אין טראַנסניסטריע."

דעסקריפטיװע ביבליאגראפיע פון יידיש-ביכער צווישן ביידע וועלט-מלחמות לויט דער זאַמלונג אין מיין ביבליאטעק

אַלטמאַן, משה

בלענדעניש, צװײ נאָװעלן, פאַרלאַג „קולטור“, טשערנאָװיץ, 1926. זײַ 118.
אין דעם בוך גײען אַרײַן די דערצײלונגען „בלוד“ און „דער אוצר“.

די װינער קאַרעטע און אַנדערע נאָװעלן, פאַרלאַג „שלום עליכם“, בוקאַרעסט
1935, זײַ 158. די „אַנדערע נאָװעלן“ זענען: (1) פעטער טאַמס שטיבל;
(2) איוב אָן חברים; (3) רוזשאַנקע; (4) אבשלום; (5) אויפן סטעפּ; (6) דריי
געשיכטן מיט שלמה דעם לאַנגען; (6) די הייליקע נאַסטאַסיע; (7) פריינט
שאַפּט.

מדרש פנחס, (נאך מאַטל אומרוס בלעטלעך) ראַמאַן, פאַרלאַג „שלום עליכם“,
בוקאַרעסט 1936, זײַ 186.

שמעטערלינגען (אויף די שפורן פון מאַטל אומרו), פאַרלאַג „סלאַװאַ“, בוקאַ
רעסט, 1939, זײַ 125.

אַלמוני, פ. (װאַרשיינלעך פּסעװדאָנים פון ד״ר יוסף בערקאַװיץ)

די עפאָכע „ליכט“, געשיכטע פון אַ ליכטיקן קאַפיטל אין עבר פון די יידן אין
רומעניע, בוקאַרעסט (יאָר גישט פאַרצײכנט), זײַ 65, רומעניש. עס איז אַ
ליטעראַטור־היסטאָרישע עסיי װעגן דער צײַטשריפט „ליכט“ און װעגן
דעם דיכטער יעקב גראַפער.

אַפּשאַן, הערצל

„בית־ישראל־װיזשניצער רבינס הויף“, סיגעט מאַרמאַראַש. 1939, זײַ 254.
פון דער הקדמה: „איך בין קיין מלקט און האָב װינציק געלייענט צו
װיסן װאַזוי אַנדערע שרייבן און װאַזוי אַנדערע זענען זיך נוהג. מיין
שרייבן איז אייגנאַרטיק און אַריגינעל. כּװאַב אַלץ כּמעט אַליין איבער־
געלעבט און מיט מײנע אויגן געזען...“.

אַקניצער, אהרן

עװאַנגעלישע מאַטיוון, פאַרלאַג „מאַריס װינטשעװסקי“, בוקאַרעסט, 1937, זײַ 85.
פונעם נאַכװאַרט: „אין דעם ביכל װערט דערצײלט דער אויפקום פון אַ
נייעם גלויבן: העלדישע מעשים און שטימונג פּעלן גישט אין אונדזער
צײַט“.

אין נאַכװאַרט פאַרצײכנט דער מחבר אויך עטלעכע ביאָגראַפישע נאָ-
טיצן, אהרן אַקניצער (רויטמאַן) איז געבוירן אין צפון־בעסאַראַבישן
שטעטל סעקוראַן. ער האָט אַ סך געװאַנדערט איבער דער װעלט. אָנגע-

ש ל מ ה ב י ק ל

הויבן דרוקן האָט ער אין 1930 אין ריאָ דע זשאַניראַל. אין 1932 זיך אומ-
געקערט קיין רומעניע.

דאָס בוך גיט דער מחבר אַ מתנה זיינע „טאַטע מאַמע, פאַר די
פּעטש' און חרפות און בושות“.

ב

באַגיש, זישע (פסעוודאָנים פון באַריס ווייסמאַן. ער איז אַריבערגעקומען קיין
בוקאַרעסט מיט זיין פאַטער, אַ ביאָליסטאָקער וועבער, וואָס האָט דאָ
געפונען אַרבעט אין אַ טעקסטיל־פאַבריק).

לערנט ליב צו האָבן ס'לעבן (לידער און פּלאַקאַטן) מיט אַ בילד פון מחבר, פאַר-
לאַג „פּריינט“, בריסל, 1935, ז"י 96.

דאָס געזאַנג פון נענער־פּאַלק, איבערדיכטונגען, פאַרלאַג מ. צעשינסקי, שיקאַגאָ,
1936, ז"י 44 (געדרוקט אין בוקאַרעסט). דער דיכטער פאַרצייכנט ביים
אַנהייב פון בוך אַז „די איבערדיכטונגען, וואָס קומען אַריין אין דער
ערשטער אָפטיילונג, זענען געמאַכט געוואָרן מיט דער ספּעציעלער דערלוי-
בעניש פון נענער־פּאַעט לענגסטאַן היזל“. אין דער צווייטער אָפטיילונג
גייען אַריין נעגערישע פּאַלקס־לידער.

פאַרטרעטן, פאַרלאַג „אינדזל“, בוקאַרעסט 1937, ז"י 89, פונעם פאַרהאַרט:

„אַ בוך ווי געוויינלעך אַ בוך
געשריבן זייער מאַדנע (ווי באַקאַנט)
און אין ייִדיש־לשון (מעשה־פאַרטרעטן)
אַלאַ שאַגאַל און רעמבראַנדט)
אַנדערש ווי ס'שרייבן אַלע פּאַעטן“.

באַרדיטשעווער, זעליק

לידער מיט ניגונים, טשערנאָוויץ, 1939, מיט אַן אַריינפיר־וואָרט פון ה. סעגאַל,
ז"י 30.

אַ צווייטע אויפלאַגע איז דערשינען אין פאַרלאַג „זריעה“, מאַנטעווידעאָ,
1948.

בורג, יוסף

אויפן טשערנעמוש, דערציילונגען, פאַרלאַג „שלום־עליכם“, בוקאַרעסט 1939,
ז"י 67.

ביקל, שלמה

אינזיך און אַרומזיך, נאַטיצן פון אַ פּאַלעמיסט און קריטישע באַמערקונגען, פאַר-
לאַג „שלום־עליכם“, בוקאַרעסט 1936, ז"י 187, הילע פון אַרטור קאַלניק.
48 זייטן, 104—152, ווערן אָפגעגעבן פאַר אַן עסי וועגן יעקב שטערנבערגס
בוך „שטאַט אין פּראָפּיל“, דאָס בוך פאַרענדיקט זיך מיט דריי זייטן אַפּאַ-
ריזמען. דער סאַמע לעצטער: „איך פּאַלעמיוזיר נישט מיט טויטע; טויטע זע-
נען נישט לאַיאַל. זיי ענטפערן נישט מיט זייער, נאָר מיט מיין געוויסן“.

בענאדאָר, אורי (פסקעוודאָנים פון שמחה שמידט)

געטאָ צוואַנציקסטער יאָרהונדערט, ראָמאַן, פּאַרלאַג „אויגוערסאלי“, אלקאלאי און קאַמפּ, בוקאַרעסט 1934, זײַ 284, רומעניש. דער מחבר האָט געמאַכט אַ פּרוּוו צו געבן אונז דעם העלד פון ייִדיש־רומענישן געטאָ פאַר די ערשטע דרייסיק יאָר פון אונזער יאָרהונדערט. ברוך לאַנדוי, דער העלד פונעם ראָמאַן, איז אין בערנאָדאָרס קאַנצעפּציע דער סינטעז פונעם מאָסישן לע־בנס־שטייגער און פונעם אינטעליגענטישן אידייען־געראַנגל אין אַלט־רו־מעניע. דער ראָמאַן האָט געמאַכט אַ רושם אין רומעניש־ליטעראַרישע קרייזן.

פרעלודיע צו בעסהאַזען, פון רומעניש איבערגעזעצט פון משה אַלטמאַן. פאַר־לאַג „סלאָוואַ“, בוקאַרעסט 1939, זײַ 80. די דערציילונג איז דאָס ערשטע קאַפיטל פון דעם מחברס בעטהאַזען־ראָמאַן. אין דער דערציילונג ווערט געשילדערט אַ באַגעניש צווישן יונגן בעטהאַזען און מאַצאַרטן.

בערטיש, לעאָן

סטיגע ווינקלען, לידער, פאַרלאַג „שלום עליכם“, 1939, זײַ 59. בערטיש איז נאָך יעקב גראַפּערן דער צווייטער ייִדישער דיכטער, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין אַלט־רומעניע. פונעם פאַרלעגערס הקדמה: „זיינע (בערטישעס) לידער (שפּראַכלעך און בילדלעך) שווימען אין ים פון ייִדישן פּרימיטיוו (די שול, דער עמוד, דער זיידע אײַ), און זענען באַשאַנקען מיט אַ שפּע פון קינד־דערשן תּן (ר׳ פּישל, אויפן קלויסטער־דאָך, די מומע).“

בראַנשטיין, ס(רול)

מאָדאַוויע, מײן היים, לידער און פּאַעמען, בוקאַרעסט, 1938, זײַ 45. אַ יונגער פּראַלעטאַרישער דיכטער, האָט געשטאַמט פון אַלט־רומענישן שטעטל שטעפּאַנעשט ביים פּרוּט, איז געשטאַרבן ביים אָנהייב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה פון שווינדזוכט. די עיקר־מאָטיוון פון בראַנשטיינס לידער זענען סאַציאַלער פּאַרדראַף און געבייזער —

„סײַ איז מײן געלעגער אויסגעבעט
מיט דער שנאה פון דער וועלט,
און די זאַטקייט לאַכט און שפּעט
און באַסלינעט נאָך מײן בעט...“

און דער געקלאַג אויף זײן ביטערער קראַנקייט —

„אַפילו מענטשן, וואָס שפּײען אויס די לונגען
טונקען אײן אין אײגן בלוט די הענט
און צײכענען דעם באַפּרייאונגס־וועג
אויף די נאַסע ווענט...“

ברייטמאַן, מאָטל

זען דער מאָן האָט געבליט (1917טע יאָר), ראָמאַן, ערשטער טײל, פאַרלאַג „קול־טור“, טשערנאָוויץ 1926. דאָס בוך איז געדרוקט אין קעשענעז און איז

ש ל מ ה ב י ק ל

דורכעגאנגען די מלוכהשע צענזור. אויפן ערשטן זייטל פונעם ראמאן איז פאראן א מאַטאָ פון פיר שורות פון לייב קוויטקאָן —

„פון דיין גרויסן שאַרען
בלאָזט אויף מיר,
שטראַמט אויף מיר —
בלענדנדיקע העל...“

און די העל, וועגן וועלכער דער מחבר דערציילט, איז די ליכטיקייט פון דער רוסישער פעברואַר־רעוואָלוציע, וויאזוי זי איז אויפגעגאנגען אין אַ קליין יידיש שטעטל. מאַטל ברייטמאַן איז אַ געבוירענער אין בעסאַראַ-בישן שטעטל בריטשאַן, כאַטינער קרייז, און איז דאָרט כל ימיו געווען אַ צאָנדאָקטער. ער האָט געשריבן דערציילונגען, אָבער זיי געדרוקט מערסטנס אין „לאָדזשער פּאָלקסבלאַט“, וווּ דער רעדאַקטאָר לאַזאַר פּוקס איז געווען זיין פּלימעניק. פאַרבליבן אין סאַוועטרוסלאַנד.

ג

גראַפער, יעקב

אין שטאָט פון אַ שטיין, פאַרלאַג „שלום־עליכם“, בוקאַרעסט 1934, זײַ 93. די ערשטע און די איינציקע זאַמלונג לידער פון דעם ערשטן מאָדערנעם יידישן פּאָעט, וואָס איז געבוירן אין אַלטרומעניע. פונעם פאַרלעגערס נאַכוואַרט: „דער רוב לידער, וואָס קומען אַרײַן אין באַנד — זענען געשריבן פון דיכטער נאָך פאַרן קריג“ (פאַרן ערשטן קריג, — ש. ב.).

גרובער, יונה

זון פאַר דער טיר, לידער, טשערנאָוויץ, 1940, זײַ 45. גרובערס לידער זינגען וועגן נאַטור, וועגן ליבע און וועגן אומעט פון לעבן, וואָס איז געגליכן צו אַ קרייז, צו אַ נאָך נישט פאַרמאַכטן קרייז —
„קרייזן רעדן נישט,
קרייזן זענען שטום,
אָבער האַלבע קרייזן,
אָבער פּערטל קרייזן,
ווי אָפּן זענען זיי —
ווי מיילער צעריסענע פון געשריי.“

יונה גרובערס ערשט בוך לידער „פון שטאַט אונעק“ איז אַרויס אין 1938, מיט דער מיטהילף פון יידישן פען־קלוב אין וואַרשע.

ד

דיאַמאַנט, מאַקס, ד״ר

אידישע פּאָלקס־קונסט, פאַרלאַג ר. לעוויט, ווין און ירושלים, 1937, (געדרוקט אין טשערנאָוויץ), זײַ 84, טעקסט און 36 פּאָטאַגראַפיעס פון מצבות, דייטש. דער מחבר פרווהט נאַכווייזן, אַז אין די מצבות פונעם אַלטן טשערנאָוויצער בית־עולם קומט צום אויסדרוק אַן אַריגינעל־מזרח יידישע קונסט.

דרוקער, לייב

27, לידער, פאַרלאַג „טשערנאָוויצער בלעטער“, טשערנאָוויץ 1934, זײַ 46. הייסן, הייסט דאָס בוך 27 אויפן נאָמען פון איינעם פון די לידער.

„זיבן און צוואַנציק יאָר, מע זאָגט דאָס מיטן מויל,
הפּקר זיין, אַז סײַז אַ גרויל,
און חבּרן זיך מיט נאַכט און ווינט
און זיין אַ פּראָסטן שניידערס אַרעם קינד,
וואָס האָט אין זיין היים אַחוץ פון נויט
געלעבט פון טרוקן שוואַרצן ברויט,
געלעבט פון שוועסטערדיקער זינד
און זיך צונויפגעלעבט מיט נאַכט און ווינט“...

ז

ווילמאַן, א.

דער העראַזשער פּאַרענטפּער פון דער יודישער פּראַבלעם, מיט אַן אַריינפיר פון אינזשיניער מ. דעטאר, רומעניש, בוקאַרעסט 1937, זײַ 16. די טעזע פון דער בראַשור: „אונדזער רעטונג קאָן נאָר זיין אַ צווייטע יודישע היים, אַ פּרילעכע און געראַמיקע“ (מחוץ פון פּאַלעסטינע).

אַ יודיש־פּעדראַטייווע מדינה, מיט אַן אַריינפיר פון אינזשיניער מ. דעטאר, בוך קאַרעסט 1937, זײַ 63. די בראַשור ענדיקט זיך מיט אַ רוף צו די יידן אין ענגלאַנד, אין פּראַנקרייך, אין איטאַליע און אין אַמעריקע, „וואָס פירן אַ בע־סער לעבן, וועלן מיר זאָגן קלאַר און דייטלעך. מיר וועלן זיי זאָגן, אַז דער יודישער פּראַבלעם אין מזרח און אין מערב־אייראָפּע קאָנען מער קיין אויס־פּאַרשונגען נישט נוצן, אַז זי קאָן מער נישט געהאַלפן ווערן מיט פּאַליאַ־טיוון, מיט פּילאַנטראָפּיע און מיט השתדלותן. מיר וועלן פון זיי פאַר־לאַנגען, אַז זיי זאָלן זיך נישט מער משתדל זיין פאַר דער פּאַרלענגערונג פון אונדזער עלנט און פיין, נאָר אַז זיי זאָלן אונדו עפּעקטיוו העלפן, אַז מיר זאָלן זיך שאַפן אַ ניי לעבן, אויף אונדזער אייגענער ריזיקע ערגעצוהן. וווּ מיר זאָלן נישט זיין קיין לאַסט פאַר קיינעם“.

ה

האַגער, ברוך

אויף 1919, וועג, געקליבענע חסידישע סקיצן, פאַרלאַג „בכורים“, בוקאַרעסט 1946, זײַ 101. פון דער הקדמה: „די סיבה וואָס האָט מיך לכתחילה צו די דאָ־זיקע אויפצייכענונגען אָנגערייצט, איז געקומען פון דעם ווונטש, כאַטש מיטן דמיון צו אַנטלויפן פון דער געשפּענסטישער ווירקלעכקייט אין אונ־דזער טראַנסניסטרישן אומקום“.

אויף דער קאַטש, נאָוועלן, בוקאַרעסט 1947, פאַרלאַג „בכורים“, זײַ 95. די ביידע ביכער מיט אַ צוגאַב פון נאָך עטלעכע דערציילונגען זענען אין יאָר 1955

ש ל מ ה ב י ק ל

ארויס אין פארלאג „פויילישע יידן אין אַרגענטינע“, בוענאָס איירעס, אונ-
טערן נאָמען „מלכות חסידות“.
אַן עסיי וועגן ברוך האַגער, דעם דערציילער, איז געדרוקט אין מיין
בוך „שרייבער פון מיין דור“, גיוריאַרק, 1958 (זײַ 334 ביז 339).

האַלדער, יוסף

אַפּט זינגט זיך. לידער, פאַרלאַג „מולט על יעווע“, בודאַפעסט 1928, זײַ 80.
געדרוקט אין ווילנע.

מ

טאַמבור, וואָלף

משה, אַ מעשה ווי אין חומש, פאַרלאַג „איקוף“, אראד (רומעניע), 1948, זײַ 30.
קליינפאַרמאָט. דער מחבר איז אַן אַפיציר אין דער אַרמיי פון דער רומע-
נישער פּאָלקס־רעפּובליק, און גיט דאָס בוך אַ מתנה „דעם קעמפער אין
שפּאַנישן און אַנטי־פּאַשיסטישן קריג, קאַלאַנעל באַיקו מיהאי, מיין מילי-
טערישער קאַמאַנדאַנט און פּאָליטישער לערער“.

טוטשינסקי, בנימין

דער משיחזים אין דער מאָדערנער יודישער ליטעראַטור, קעשענעו 1930, זײַ 40.
טעזע: „דערלייזונג דאָס איז די איינציקע בולטע טענדענץ, וועלכע עקבירט
די וועלט מיט גאַטישע געשרייען פון אונדזער צייט“ (פ. מאַרקיש). אויספיר:
לייוויק מיט קולבאַקן האָבן דערגרייכט די גאַרמאַלע וויקס פון דער אונדזער-
סאַלער ליטעראַטור — „אויף דעם גולם און אויף שמתה פּלאַכטען וועט
די וועלט נישט מוזן קוקן פון אונטן אַרויף“.

„אונטער דער האַק“, פאַרלאַג מ. צעשינסקי, שיקאַגאָ (געדרוקט אין קעשענעו)
1935, זײַ 87. עס איז אַן עסיי וועגן ה. לייוויקן.

בין השּׁמשות און שטורעמווינטן, פאַרלאַג „טשערנאָוויצער בלעטער“, טשערנאָוויץ
1935, זײַ 81. עס איז אַן עסיי וועגן דוד בערגעלסאַנען.

נ

יאָסיף, ב. ד״ר

די בענקשאַפּט פונעם יודישן געטאָ, דאָס ווערק פון יעקב גראַפער ווי אַן אַפּשיין
פון יודישער עקזיסטענץ אין רומעניע, פאַרלאַג „קולטוראַ פּאַפּאַרולוי“,
בוקאַרעסט 1934, זײַ 112, (רומעניש). ביים סוף פון בוך עטלעכע לידער
פון גראַפערן אין לאַטיינישער טראַנסקריפּציע. אין בוך אויף זייט 55 אַ
רומענישע איבערזעצונג פון גראַפערס ליד. רעקלאַמע פון דעם באַווסטן
יודיש־רומענישן דיכטער ב. געמציאַנו.

ישראל אונטער מוסאָליני, יודישע בילדער און געשטאַלטן פון איטאַליע, פאַרלאַג
„אַדאַם“, בוקאַרעסט 1935, זײַ 116 (רומעניש).

יאָרבוך פון רומענישע יודן (רומעניש), אַ דאָקומענטאַרישע סינטעזע פון יודישער
חיסנשאַפּט און קולטור, פאַרן יאָר תרצ״ח, רעדאַקטאָר ד״ר ב. יאַסיף.

פארלאג „קארטעא“, בוקארעסט. עס באטייליקן זיך מיט געזעלשאפטלעכע, היסטארישע און ליטערארישע עסייען דער רב הכולל ד״ר י. נעמיראָווער, דער ספרדישער רב שבתאי דזשאינען, ד״ר וו. פילדערמאַן, ד״ר מאיר הלוי, דוד פייביש, ד״ר שלמה ביקל, ס. פאָדאלעאָנו, י. לודאָ, באַרבו לאַזאַרעאַנו, נ. זעלעווינסקי, אינזשיניער ס. מזרחי, ד״ר ע. טאַבער און ד. פייגענבוים. ביים סוף איז דאָ אַ רשימה פון דער בוקארעסטער קהילה: פון אירע אַנ-פירער און פון אירע אינסטיטוציעס, דערנאָך פון דער ספרדישער קהילה און פון די פראַווינץ-קהילות אין אַלט־רומעניע.

ב

כאימסקי, משה

אַ קניפּ אין באַק, סאַטירע און פאַראַדיע, פאַרלאַג „אותיות“, בוקארעסט, זײַ 54, יאָר נישט אָנגעגעבן, אָבער לויט איך געדענק, האָט דאָס געמוזט זיין אין 1937 אָדער 1938.

ג

לאקס, משה

יעקב פטאנטיר, דער ערשטער כראַניקער פון די רומענישע יידן, פאַרלאַג „איִקוֹף“, בוקארעסט, 1946, זײַ 36.

לערנער, יאָסל

דאָס געזאַנג פון הינטערגאַס, ליד און פאַלקסמאַטיוו, פאַרלאַג „שלום עליכם“, בוקארעסט 1936, זײַ 94. אין די מייסטע לידער זיינע, אָבער דער עיקרשט אין די לידער, וווּ יאָסל לערנער איז נאָענט צום פאַלקסמאַטיוו, האָט זיין פערזעכטע מוזיקאַלישקייט און חן פון שפּילעוודיקייט. ווי נאָענט דער דיכטער קאָן צוגיין צום פאַלקסמאַטיוו און דאָך אָפּהיטן זיין יחידיש קול, קאָן מען, למשל, זען פון אַזעלכע שורות —

„איך האָב מיין מאַמען נישט געהערט
און מיין בענקשאַפט זיך פאַרטרויט;
און מיין היים דער ברייטער סטעפּ
פון אַוונטגראַ ביז מאַרגנרויט...
איך האָב מיין טאַטן נישט געהערט
וואַנדערין ווי דער קוקו אום,
ווי דער ווינט אויף טונקעלן שליאַך
אויף גרויסער וועלט אַרום“...

יאָסל לערנער איז געבוירן אין 1912, אין בעסאַראַבישן שטעטל ברי-טשאַן, כאַטינער קרייז. ער האָט די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה געווינט אין טשערנאָוויץ און איז דאָרט פאַרבליבן עד היום.

מ

מאָנגער, איציק

שטערן אויפן דאָ, ליד און באַלאַדע, פאַרלאַג „שלום עליכם“, בוקאַרעסט 1929, זײַ 176. מאָנגערס ערשטלינג.

מבשן, אברהם, ד״ר

אילוסטרירטער יידישער אַלמאַנאַך פאַר רומעניע, פאַרן יאָר 1932, בוקאַרעסט, ״ע־דאַקטאָר״ ד״ר א. מבשן (רומעניש, אָבער פאַראַן אויך אַרטיקלען אויף דייטש און פראַנצויזיש). פון דעם רייכן אינהאַלט פאַרצייכענען מיר נאַטיצן וועגן אפרים וואַלדמאַן, דעם מיטערדאַקטאָר און מאַטעס פרידמאַן, דעם מיטאַרבעטער פון דער צייטשריפט „ליכט“, נאַטיצן וועגן די יובילאַרן משה גאַסטער, משה שוואַרצפעלד, ד״ר נעמיראַווער און וועגן די הויפט־רבנים פון בעסעראַביע און בוקאַווינע: הרב י. ל. צירלסאָן און ד״ר אברהם יעקב מאַרק, אַ הומאַרעסקע פונעם טונקעלן אין לאַטיינישער טראַנסקריפציע און אַן אַרטיקל פון מיראַן גרינדעא (גרינבערג) וועגן „יידן אין דער רומעני־שער קולטור“.

מאַרק, נאטאן

די ליימענע פויסט, משלים, משלים־באַלאַדעס, לידער, סקיצן, פאַרלאַג „אויפגאַנג“, סיגעט 1937, זײַ 95.

דאָס ליכט פון אותיות, לעגענדע, און די פּאַעמע „יתומקייט“ פון ח. נ. ביאַליק, איבערגעזעצט פון מאַרק, פאַרלאַג „ליכט“, בוקאַרעסט 1938, זײַ 46. ביים טוף אַ רשימה פון רעצענזיעס וועגן מחברס בוך „די ליימענע פויסט“.

סאַקציער, מאַטל

דערפאַר, ליד און עלעגיע, פאַרלאַג „שויבן“, בוקאַרעסט, 1936, זײַ 94.

סעגאַל, גוסטאַוו און לייזונטמאַן מ. ה.

אַנטאַלאָגיע בלעטער פון דער יידישער ליטעראַטור אין רומענישער איבערזעצונג, מיט אַ הקדמה פון ד״ר אַדאַלף שטערן, פאַרלאַג „רענאַשטערעא נאַאַסטרא“, בוקאַרעסט 1928, זײַ 92.

אין דער הקדמה דערקלערט ד״ר שטערן, אַז „איך צווייפל אין דער צוקונפט פון יידיש“, אָבער ער האָט פאַרט איינגעווייליקט צו שרייבן דאָס אַריינפיר־וואָרט, ווייל ער וויל נישט אַ די אוצרות „זאַלן בלייבן זאַר־גראַבן אין יידישן דיאַלעקט און נישט דערגיין צו דער אוניווערסאַלער קולטור“. אין דער אַנטאַלאָגיע גייען אַריין דערציילונגען פון י. ל. פּרץ, ש. אַנסקי, יעקב דינעוואַן, ה. ד. נאַמבערג, אברהם רייזען, שלום אַש, ו. סעגאַלאַויטש, לאַמעד שאַפיראַ. וועגן יעדן פון די שרייבער ווערן געגעבן ביאָביבליאָגראַפישע דאַטעס.

די „חכמי טשערנאָוויץ“

פ

פאנער, יצחק און פרענקל, אליעזר

אַנטאָלאָגיע „נייע ייִדישע דיכטונג, אין לאַטיינישער טראַנסקריפציע; הקדמה: יעקב גראַפער, פאַרלאַג „ייִדישער קולטור־קרייז י. ל. פּרײַז“, יאָס 1945, זײַ 112.

אַנטאָלאָגיע „נייע ייִדישע דיכטונג“ אין אותיות מרובעות; הקדמה: איציק מאַנגער, פאַרלאַג דערזעלבער, יאָס 1947, זײַ 320.

פעלץ י.

דאָס פאַרבלוט־קטע פּאַלק ישראל, פאַרלאַג „וועריטאַס“, בוקאַרעסט 1947, זײַ 328. רומעניש.

אין דעם ראַמאַן האָט איינער פון די וויכטיקסטע ייִדיש־רומענישע ראַ-מאַניסטן געשילדערט דאָס לעבן פון יידן אין רומעניע אונטערן אַנטאַנעסקו־רעזשים.

פערשט, שמשון

געקליבענע לידער, מיט אַ הקדמה פון יעקב באַטשאַנסקי, אַרויסגעגעבן פון די טעכנישע מיטאַרבעטער פון די וואַכן־בלעטער „פרייהייט“ און „דאָס נייע לעבן“, טשערנאָוויץ 1922, זײַ 32.

פריד, מ. (היינט פריד וויינינגער)

נאַרציסוס, צוועלף סאַנעטן, פאַרלאַג „טשערנאָוויצער בלעטער“, טשערנאָוויץ 1937, זײַ 12. „געווינדעט דעם מייסטער־זינגער פון ליד און באַלאַדע, איציק מאַנגער“.

אַן עסיי וועגן פריד וויינינגער איז געדרוקט אין מיין בוך „שרייבער פון מיין דור“, ניו־יאָרק 1958, זײַ 410—412.

פ

פרידמאַן, יעקב

שבת, לידער, טשערנאָוויץ 1939, זײַ 100. דאָס צווייטע לידער־בוך, וואָס דער דיכ־טער האָט אַרויסגעגעבן אין טשערנאָוויץ. דאָס ערשטע איז געווען „אדם“, אַ פּאַעמע, פאַרלאַג „ליטעראַטן און זשורנאַליסטן פאַראיין“, טשערנאָוויץ 1934. „טראַץ דער אומהיימלעכקייט פון זיין גריבלעניש, פילן מיר זיין אייגענעם אַטעם, וואָס נעמט אונדז דורך מיט גרויליקער וואַרעמקייט“ (מ. סאַקציער אין „די וואַך“, בוקאַרעסט, 28סטן אַפריל 1934).

אַן עסיי וועגן יעקב פרידמאַן איז געדרוקט אין מיין בוך „שרייבער פון מיין דור“, ניו־יאָרק 1958, זײַ 175—181.

פרענקעל, אליעזר

דאָס ייִדישע וואָרט, ליטעראַרישע כרעסטאַמאַטיע, פאַרלאַג „ייִדישער קולטור־קרייז פון רומעניע, י. ל. פּרײַז“, יאָס 1948, זײַ 183.

פון „אַ וואָרט צו די לערער“: דאָס פּאַלגנדיקע בוך איז נאָר לויטן

שער-בלאט די ערשטע שול-כרעסטאמאטיע, וואס דערשיינט אין אַלט־רו־מעניע. אין דער אמתן קומט אָבער די בכורה דעם דינעם ביכעלע פון פער ציק זייטן, וואס דער י. ל. פּרץ־קרייז האָט פּרילינג 1941, אין די טעג פון זיין אונטערערדישער טעטיקייט, אָפּגעדרוקט געהיים און וועלכעס האָט געטראָגן דעם היימישן נאָמען „אונזער שפּראַך“.

אליעזר פּרענקעל, איינער פון די סאַמע באַגאַבטסטע ייִדיש־עסעאיסטן אין רומעניע, וואָס איז אויפגעקומען ביים ראַנד פון חורבן, איז פאַרבלעבן עדהיום אין יאַס.

ק

קאשבער, הערש לייב (פסעוודאָנים פון הערש־לייב וויינשטיין)

קאַזיאַנע גימנאַזיע, דערצווילונג, מיט אַ קוילן־צייכענונג פונעם מחבר, געמאַכט פון מ. קריניץ, פאַרלאַג „ביבליאָטעק אליעזר שטיינבאַרג“, טשערנאָוויץ 1937, זײַ 136, קליינפאַרמאַט. געווידמעט איז דאָס בוך „דעם בעסטן און אייביקן יונגן פאַנער“.

קירזשנער, גרשון

הייַנס־מאַרג, לידער און פאַעמעס, פאַרלאַג „פּריינט“, טשערנאָוויץ 1935, זײַ 48. אין אַ פּרייטיווער, אַ סך מאָל אומבאַהאַלפּענער פאַרעם ברענגט דער דיכטער אַרויס זיין סאַציאַלן צער און צאַרן און זיין טרויער איבערן ייִדישן לעבן אין זיין שטעטל —

„שטאַט בית־עלמינדיקע, היים מיינע כאָטין
 ס׳היטן דיינע לעבעדיקע וואך די טויטע,
 און די טויטע —
 די נאָך ניט ווייט אָפּגעשיידטע,
 מע זאָגט, ס׳האַט דאָ אַמאַל
 אויך געשפּרודלט לעבן,
 וואָלט איך וועלן גלייבן,
 נאָר איך קען נישט, כּלעבן“.

קליימאַן, חיים

טערמאַספּערט... גראַטעסק־שפּיל אין איין אַקט, פאַרלאַג „שלום עליכם“, בוקאַרעסט 1935, זײַ 24 (קליינפאַרמאַט). קליימאַן איז אומגעקומען ביים אַרייַנ־מאַרש פון די דייטשן אין קאַמענעץ־פּאַדאַלסק.

צווישן פּרוט און דניעסטער, רעפּאָרטאַזשן, בוקאַרעסט 1936, זײַ 39.

אַלעקסאַנדער פּושקין, קאַמענטאַרן, פאַרלאַג „ייִדיש“, בוקאַרעסט 1937, זײַ 80. דאָס וויגעלע פונעם ייִדישן טעאַטער, פאַרלאַג „ייִדיש“, קעשענעוו 1939, זײַ 72. אַ געשיכטע פון ייִדישן טעאַטער פון פאַר אברהם גאַלדפּאַדענען און ביז צו יעקב שטערנבערגס טעאַטער־גרופּע, ווי דער סטאַר איז געווען די שוישפּילערין סידי טאַל.

קרעמער, מאַרקוס, ד״ר

יודישער אלמאנאך פאר גרויס־רומעניע מיט אַ קאלענדאַר פאַר תפ״ג (1922-1923), פיר־שפראַכיק (רומעניש, דייטש, ייִדיש, העברעיִש).

אין ייִדישן טייל: משלים פון אליעזר שטיינבאַרג און אויך זיינע אַ געראַטענע איבערזעצונג פון ביאָליקס ליד „למי אבן טובה“ פון די „שירי עם“; לידער פון יעקב שטערנבערג, בוקאַרעסט; הערש אַקערמאַן, קעשער נעח; משה אַלטמאַן, ריפּיטשען; איציק מאַנגער, יאַס; מרדכי גאַלדענבערג, סעקוראַן; יעקב באַטשאַנסקי, קעשענעו. אין העברעיִשן טייל: לידער פון אליהו מייטוס, בוזעו; משה זאב לעווינסאָן, גיסן. אין דער דייטשער אַפֿ־טיילונג צווישן אַנדערע אַן עסיי פונעם קונסט־היסטאָריקער עמיל צאפּלער וועגן דריי טשערנאָוויצער מאַלער: שלמה לערנער, אַרטור קאַלניק און יעקב אייזענשער; דער פולער טעקסט פון דער רעדע, וואָס דער ווינער רב הראשי ד״ר צבי פרץ חיות ז״ל האָט געהאַלט ביי זיין אינוויגוראַציע; לידער פונעם פאַרשטאַרבנעם טשערנאָוויצער צעיר־ציון־פירער ד״ר בנימין פוקס; און אַן עסיי פון דעם שפּעטער אין טראַנסניסטריע אומגעקומענעם באַגאַבטן זשורנאַליסט יוליוס וועבער „דער זשורנאַליסט“. אויף רומעניש: אַרטיקלען פון ד״ר יעקב נעמיראַווער און אַדאַלף בערנאַרד. עס זענען אין אַלמאַנאַך אויך פאַראַן רעפּראָדוקציעס פון קאַלניקס, רובינס, לערנערס און אייזענ־שערס בילדער.

7

ראַזענטאַל, זלמן

פון מיין היים, נאַוועלן, קעשענעו 1936, ז״ו 237. 46 דערציילונגען פון בעסאַ־ראַבישי־ייִדישן לעבן.

רויטמאַן, אפרים

פינגער אין ליכט, פאַרלאַג „נייליד“, טשערנאָוויץ 1937, ז״ו 37. אויפן שער־בלאַט אַ מאַטאָ: „וואָס קען טאָן מער אַ מענטש ווי פּלאַנטערן מיט פינגער אין ליכט?“. פון דער הקדמה: מיט דעם בינטל לידער מיין איך אַריינצוברענגען ליכט פון: (1) אַ טיילווייז נייער טעמאַטיק; (2) אַ ניט־געצווונגענע פּאַעטיש־קייט, נאָר אַ מהות־געוועב פון שטימונג־מוזיק און פאַרביקייט; (3) אַ ווי־דערגעפיל צו איבערשריייענדיקער טענדענץ. דער מחבר האָט געהאַט גרייט אַ גרעסערן באַנד צום דרוק, אָבער „צוליב ייִדישע... טעמים דרוק איך נאָר דעם שיין פון מיין פּרזעדיקן באַנד“. עס איז אין דעם בוך לידער זייער קענטיק די השפּעה פון איציק מאַנגערס פּאַעזיע. דער דיכטער רויטמאַן זינגט אַדעס צו ווערלענען, מעטערלינקן, רילקען און צו

„איציק מאַנגער, דער בלייכער טרובאַדור
וואָס הלומט שטערן אויפן דאַך און פּלאַקערדיקע ליכט אין ווינט,
אַליין גייט ער פאַרשיכורט פון גאַטס אמת ווי אַ קינד
און טוליעט זיך צור וועלט ווי צו אַ הור“.

רובין, דוד, ד"ר

דאס יידישע פאלקסליד, פארלאג „ביכורים“, בוקארעסט 1946, ז"ז 211; (רומעניש). דער מחבר פרוזוט, ווי ער זאגט אין זיין הקדמה, צו געבן די רומענישע יידן אויף רומעניש און „אריינפיר אין דער פאעזיע און אין דער מוזיק פונעם יידישן פאלקסליד“. דאס בוך איז איינגעטיילט אין צען אפטיילונגען, וואס די וויכטיקסטע פון זיי איז די אפטיילונג „טראנסניסטריע“. עס ווערן דארט אין לאטיינישער טראנסקריפציע געבראכט לידער, וואס מען האט געזונגען אין טראנסניסטריע.

„עס לויפן, עס יאגן די מאשינען,
און עס פייפט דער צוג,
מיר פאריאגטע זיצן דרינען
מען שיקט אונדז צום בויג“

(די ערשטע סטראפע פונעם זייער פארשפרייטן ליד „טראנסניסטריער ליד“).

דיווקין, הערץ (פסעוודאנים פון הערצל גייזינער)

פון שכנישן דארף, ליד און עלעגיע, פארלאג „שויבין“, בוקארעסט 1938, ז"ז 57.

רינג, יחזקאל

פארבלאנדזשעטער ניגון, דערציילונג, סיגעט 1937, ז"ז 71. דער רושם, וועלכער סיבלייבט נאכן איבערלייענען פונעם „פארבלאנדזשעטן ניגון“ איז א גוטער. דער קלימאט פון דער סביבה איז א פרזשער און די בילדער-רייכ-קייט און פארבנפולע שפראך זענען א צוזאג...“ (שמואל אבא סופר אין א בריוו צום מחבר).

אויפן הימל א יארד, דערציילונג, סיגעט 1940, ז"ז 163. דאס איז אן ערשטער באגרייפן ביים סוף ווערן אויף דער הילע אנגעגעבן די נעמען פון די קאפיטלעך, וואס וועלן אריין אין צווייטן באגרייפן.

ש

שווארץ, איציק

30 יאר יידישע ליטעראטור אין רומעניע, פארלאג: פריינט פון יידישן וויסנשאפט-לעכן אינסטיטוט, יאס 1947, ז"ז 32, קליינפארמאט.

גבית'עדותן פון דורות, בלעטלעך פון דער געשיכטע פון יידן אין רומעניע, רו-מעניש, מיט א קורצן רעזומאט אין פראנצויזיש, פארלאג „פריינט פון יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט“, באקעו 1947, ז"ז 37, קליינפארמאט.

שווארץ, שמחה

צען לידער פון באדלער און ווערלעך, יידיש: שמחה שווארץ, סעמינאר-ביבליאטעק, נר. 2, טשערנאוויץ 1936, קליינפארמאט, ז"ז 29, געדרוקט אין 500 עקזעמפלארן, פון וועלכע 50 אויסער פארקויף, גומעריט לוקסוס-עקזעמפלארן פון 51—200. מיין עקזעמפלאר איז נימער 4.

שטיינבארג, אליעזר

אלפון, הוצאת הפדרציה הציונית ברומניה, בוקארעסט, תרפ"א (1921), מיט צייכענונגען פונעם מאַלער רובין זליקוביץ (ראובן רובין), ז"ו 127, העברעישי, לערנבוך פאַר קינדער פון ערשטן קלאַס.

מעשגלים, מיט 14 האַלצשניטן פון אַרטור קאַלניק, אַ צייכענונג פון געאַרג לע-ווענדאַל, אַ פאַקסימיליע און אַ פאַטאָגראַפיע פונעם מחבר, פאַרלאַג: „קאַמיטעט אויף אַרויסצוגעבן אליעזר שטיינבאָרג שריפטן“, טשער-נאַוויץ 1932, ז"ו 320, נאַכוואַרט פון יעקב שטערנבערג; ביים סוף: רשימה פון די נאַטוראַליזירטע העברעישישע און אַראַמעישע עלעמענטן אין יידיא, צונויפגעשטעלט פון חיים גינגער.

משלים, צווייטע אויפלאַגע, פאַרלאַג „שלום עליכם“, בוקארעסט 1935, ז"ו 294, הילע פון אַרטור קאַלניק, נאַכוואַרט פון פאַרלעגער: „דאָס דאָזיקע בוך איז אַ גענויער איבערדרוק פון דער ערשטער אויפלאַגע, וואָס איז אַרויס אין 1932 אין טשערנאָוויץ“.

מעשהלת, מיט 109 צייכענונגען פון אַרטור קאַלניק, פאַרלאַג: „קאַמיטעט אויף אַרויסצוגעבן אליעזר שטיינבאָרג שריפטן“, טשערנאָוויץ 1936, ז"ו 302, אַ פאַטאָגראַפיע: אליעזר שטיינבאָרג צווישן די קינדער פון דער „שלום עליכם“ שול אין ריאַ דע זשאַניראַ; פון דער דאָזיקער אויפלאַגע זענען געדרוקט געוואָרן 160 עקזעמפלאַרן אויף ביכער-שטאָף פאַפיר. נומערירט פון 1-160. מיין עקזעמפלאַר איז נומער 60.

ווי אַזוי די פייגעלעך האָבן געלערנט חומש, הקדמה פון אליעזר פרענקעל, פאַרטערעט פון מחבר פון אַרטור קאַלניק, אַרויסגעגעבן פונעם יידישן קולטור־קרייז „י. ל. פּרץ“, יאָס, 1948, ז"ו 16. פון אליעזר פרענקעלס הקדמה: „אליעזר שטיינבאָרג מעשהלע איז אַמבעסטן צוגעפאַסט צו זיין דער אַוואַנגארד פון דער יידישער ליטעראַטור אין דער גשמה פון דעם קליינעם ייד... אין דער צייט טאַרן מיר נישט אַנזעהן דאָס קינד. מיט אים פאַרלירן מיר דעם איין און איינציקן משכון וועגן אַן אייגענער צוקונפט“.

פאַבלעט, איבערזעצט אויף רומעניש פון א. קלאין, באַקעו 1947, מיט אַ נאַכ-וואַרט פונעם איבערזעצער, ז"ו 156. פונעם נאַכוואַרט: „אליעזר שטיינבאָרג איז אַ גליקלעכער סינטעז פון פרצן, מענדעלען און שלום-עליכמען. ער האָט פון פרצן דעם אַדלערישן שוונג פון פליצען איבער דער וועלט, פון מענדעלען דעם סאַטירישן ביס אָן גיפטיקייט און מיט שלום עליכמען האָט ער בשותפות, דעם שרייבערישן שטראַם און זיין באַשיידנקייט“.

שטערנבערג, יעקב

„שטאַט אין פּראָפּיל“, ליד און גראַטעסק, פאַרלאַג „די וואָך“, בוקארעסט 1935, ז"ו 312, הילע פון אַרטור קאַלניק, פון דער הקדמה: „ביים מסדר זיין מיינע מיט אַזאַ לאַנגיאַריקער קאַנסעקווענץ אין שופּלאַד געהאַלטענע ליד-דער, בין איך געצווינגען אַנצווענדן כמעט דעם אַנטאַלאַגיע־פּרונציפּ“.

שנאבל, בערל

מילנער גאט, לידער אַרויסגעגעבן דורכן (דורך דער) מענדעלע מוכר ספרים-
ביבליאָטעק, ספּינקע (שטעטל בשכונות מיט סיגעט), פּאַרלאַג „שלום עליכם“,
בוקאַרעסט 1936, ז"ו 61.
ישיבה-לידער, ליד און פּאַעמע, ייִדישע ביבליאָטעק, בוקאַרעסט 1942, ז"ו 108,
פּאַרטעט געצייכנט פון מ. ה. מאַקסי, סיבוך איז באַשטעטיקט געוואָרן
פון דער מיליטער-צענזור.

צ י י ט ש ר י פ ט ו ן

קולטור

אַ זשורנאַל פאַר ליטעראַטור, קונסט און פּעדאַגאָגיק, דערשיינט פון צייט
צו צייט, פּאַרלאַג „קולטור“, טשערנאָוויץ, רעדאַגירט פון אַ קאַלעגיע (אליעזר
שטיינבאַרג), טשערנאָוויץ 1921, ז"ו 98.

מיטאַרבעטער: יעקב טשערנבערג — חצות; פּאַעמע; טוביה כּץ — פון די
לעגענדעס פון גיעמען; אליעזר שטיינבאַרג — משלים; יעקב באַטאַשאַנסקי —
איבערזעצונג פון י. ל. קאראדזשיאלעס דערציילונג „פּאַסחאַ-ליכט“; איציק מאַנ-
גער — לידער; אליהו מייטוס — לידער; משה פּערנהאַף — לידער; ישראל
וויגשטיין — ליד; מרדכי גאַלדענבערג — ליד; ש. א. סופּר — אַ חסידישע
מעשה, אַ כּינעזיש מעשהלע און אַ רעצענזיע וועגן שטיינבאַרגס אלף-בית; יעקב
טשערנבערג — ראָנעטי ראָמאַן; אליהו מייטוס — אינדיווידואַליזם ביי י. ה.
ברענער; חיים לעקער — וועגן דיאַלעקט און אַרטאָגראַפיע; עמיל צאַפּלער —
מאַדערנע ייִדישע מאַלער אין רומעניע; ס. ספּעקטאַר — זכּרונות וועגן שלום
עליכם; אליעזר שטיינבאַרג — מעשהלע; שלמה ביקל — עוזר וואַרשאַחוסקיס;
שמועלערס און ב. מיכאַלעוויטשעס: זכּרונות; א. שטיינבאַרג — הספד אויף ד"ר
מאיר ראָנער; באַריכט וועגן דער ערשטער ייִדישער קולטור-קאָנסערענץ אין
טשערנאָוויץ.

שויבן I

געזעלשאַפּטלעכע ליטעראַרישע פּלוגבלעטער, רעדאַקטאָר: יעקב טשערנבערג,
אין העפט טשערנאָוויץ, אַקטאָבער 1924, ז"ו 52. הקדמה געשריבן אין שאַרפּן
פּאַלעמישן טאָן קעגן דער הערשאַפט פון פּאַרטיי אויף דער ייִדישער קולטור-
גאַס — „אונטער דעם שטיינער-האַגל פונעם פּאַרטיי-חם, וועלכער וויל דערהאַלטן
אויפן גאַנצן געזעלשאַפּטלעכן פּראָנט זיין עבר-בטלידיקע העגעמאָניע, „גלייזן“
מיר אונדזערע „שויבן“.

באַטייליקטע: א) אליעזר שטיינבאַרג — משלים; ב) שלמה ביקל — פּוב-
ליציסטיק און ליטעראַטור-קריטיק; ג) משה אַלטמאַן — דערציילונג; ד) יעקב
גראַפּער — ליד; ה) יעקב טשערנבערג — לידער, פּאַלעמיק און הספד אויף
אַנאַטאַל פּראַנס; ו) איציק מאַנגער — באַלאַדן.

שויבן II

ליטעראַריש-געזעלשאַפּטלעכע מאַנאַשריפּט, בוקאַרעסט, נומער 1, מערץ

1936 ביז נומער 5, מערץ-אפריל 1937, רעדאגירט פון א קאלעגיע (יעקב שטערנ-בערג און שלמה ביקל).

מיטארבעטער: ז"ר: מ. מאטל סאקציער, הערץ ריווקין, חיים ראבינאָוואָ, מרדכי זעלנער, יעקב שטערנבערג, מ. פריד, יאָסל לערנער, שמחה שוואַרץ (אי" בערוצענגען), אליעזר גרינבערג, גיריאָרק, אפרים רויטמאַן.

דערציילונגען: שמחה שוואַרץ, הערש לייב קאשבער, יחיאל א. שרייבמאַן. עסיי און קריטיק: בנימין שניידער (אמתער נאָמען פון דעם יידיש-רומענישן בעלעטריסט יאָן קאלוגאָרו), שלמה ביקל, מאָטל סאקציער, יעקב שטערנבערג, יאָנקל יאָקיר, חיים גינינגער, ד"ר הערש וויניק, י. ראָפאָפּאָרט (וואַרשע), איציק שוואַרץ, חיים קליימאַן, דבורה פּאָגעל (לעמבערג), אַרטור קאַליניק און יוסף טעפּער (חילגע).

שויבן III

ליטעראַריש-געזעלשאַפטלעכע טריבונע, בוקאַרעסט, צייטונגס-פּאַראַמאַט, רעדאַקציע: י. יאָקיר, מ. סאקציער, ה. ריווקין, נומער 1 (7), 10טן נאָוועמבער 1937 ביז נומער 10-11, 3טן פעברואַר 1938.

לידער: יעקב שטערנבערג, הערץ ריווקין, מאָטל סאקציער.

אַרטיקלען, עסייען און קריטיק: שלמה ביקל, משה אַלטמאַן, ב. יאָסיף (ד"ר יוסף בערקאוויץ), מאָטל סאקציער, לאַסקאַר שאַראַגאַ, יעקב שטערנבערג, יאָנקל יאָקיר.

דערציילונגען: יחיאל פריזמאַן.

אין לעצטן נומער: באַריכט פון יעקב שטערנבערגס באַנקעט און מאַני-פעסט "אין קאַמף מיטן גורל" פון שלמה ביקל.

סטודענטישע טריבונע

אַרגאַן פון סטודענטן-פּאַראַיין "י. ל. פּרץ", רעדאגירט פון א קאלעגיום, בוקאַרעסט, אויגוסט 1926, ז"ז 16. פון אינהאַלט: טעאָדאָר מאָרגענשטערן — די געזעלשאַפטלעכע ראַל פון דער סטודענטשאַפט; צירקולאַר פון סטודענטן — פּאַראַיין; אַנקעטע פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט, עטנאָגראַפּישע קאַמיטע; ד. פייערשטיין — היסטאָריע און פערספּעקטיוון פון סטודענטן-פּאַראַיין "י. ל. פּרץ"; משה נאָדיר — דאָס קלוגע היטעלע; ידיעות, נאַטיצן און באַמערקונגען; נעקראָלאָג וועגן יהודית לאַרעס.

אונדזער וועג

אַרגאַן פאַרן יידיש-דאָיקאַלן געדאַנק, בוקאַרעסט, דערשיינט יעדן פרייטיק, רעדאַקציע: יעקב שטערנבערג און שלמה ביקל; ערשטער נומער 7טן מאַי 1926, לעצטער — 10טן יוני 1929; מיטאַרבעטער: יעקב שטערנבערג, שלמה ביקל, חיים קליימאַן, י. מאַנגער, שמחה שוואַרץ, גטע רויטמאַן, יעקב באַטאַשאַנסקי, משה אַלטמאַן, אידוב כהן (ישעיה ד. כהן), משה נאָדיר, דניאל טשאַרני, בן-ציון צאנגען, מאיר שטערנבערג, חיים קראַפּט. אין נומער 2 פון 14טן מאַי 1926 — אַ באַריכט וועגן אַ גרויסער גאַלדפּאַדן-פייערונג אין טעאַטער "זשיגניצאַ" ביי דער באַטייליג-קונג פון רומענישע שרייבער און אַקטיאָרן. יידיש האָבן גערעדט יעקב שטערנ-בערג, שלמה ביקל און איצק מאַנגער.

ליטעראַריש-געזעלשאַפֿטלעכע טריבונע, בוקאַרעסט, רעדאַקטאָרן קודם: מ. אַלטמאַן, י. שטערנבערג און שלמה ביקל, פון נומער 22 בלויז יעקב שטערנבערג און שלמה ביקל. אָנגעהויבן דערשיינען דעם 4טן יאַנואַר 1934, לעצטער נומער 64'65 איז אַרויס דעם 21סטן אָקטאָבער 1935.

מיטאַרבעטער; מיט לידער: די דיכטער יאַסל לערנער, בריטשאַן; מ. סאַק ציער, לעאַווא, יעקב שטערנבערג, משה אַלטמאַן, הערץ ריווקין, בעלץ; אליעזר גרינבערג, ניו-יאָרק; קובי חאַהל, טשערנאָוויץ; איציק פריימאַן, ניו-יאָרק; יעקב גראַפער, בערל שנאַבל, סיגעט; חיים ראָבינאָוואַן און מ. פריד, טשערנאָוויץ. מיט דערציילונגען: יוסף בורג, שלמה ביקל, ה. ל. קאשבער, שמחה שוואַרץ און ל. מלאך. מיט פובליציסטישע און קריטישע אַרטיקלען: ד"ר מאיר הלוי, יעקב שטערנבערג, משה אַלטמאַן, שלמה ביקל, הערש סעגאַל, טשערנאָוויץ, ש. איזנאָן, תל-אביב; שעפֿטל חייסמאַן, גאַלאַץ; חיים גינינגער, טשערנאָוויץ; מ. אַלמ, ניו-יאָרק; י. ה. ברינמאַן און ד"ר ישראל רובין, תל-אביב; ד"ר אליעזר ביקל, ד"ר ב. יאַסיף, משולם ביקל, חיים קראַפט, יאַנקל יאַקיר, פערלין, ל. שאראגא, בערל שנאַבל, מאַטל סאַקציער, חיים קליימאַן און יצחק ליכטענשטיין.

ידיש

מאַנאַט-שריפט פאַר ליטעראַטור און קריטיק, פאַרלאַג „שלום עליכם“, בוקאַרעסט, נומער 1, ז"ו 16, יאַנואַר 1935. רעדאַגירט פון אַ קאַלעגיע. אין דעם נומער: משה אַלטמאַן — שמועסן וועגן יידיש; איליאַ ערענבורג — וועגן סטיל; יעווען רעלדזשיס — ראַמען ראַלאַן; חיים קליימאַן — עקשנות און... עקשנות; ב. יאַסיף — יידיש-רומענישע ליטעראַטור (שטרייכן); אַסקאַר פריד — איינדרוקן פון אַ דיריזשאַר.

בוקאַרעסטער זאַמלביכער

העפט איינס, אַרויסגעגעבן פונעם פאַרבאַנד פון יידישע שרייבער און פובליציסטן אין רומעניע, בוקאַרעסט 1947, ז"ו 167. פון דער הקדמה: „בוקאַרעסטער זאַמלביכער“ זענען דער ערשטער אַנזאַג פון אַ באַנייטער ליטעראַרישער טעטיקייט אין רומעניע, נאָך אַ הפסקה פון זעקס שוידערלעכע חורבן-יאָרן. עס זענען אין דעם העפט פאַרטראַטן צווישן אַנדערע מיט לידער: יעקב גראַפער, בערל שנאַבל, אברהם רינצלער און יעקב פרידמאַן; מיט דערציילונגען: אורי בענאַדאַר, וואַלף טאַמבור און ברוך האַגער און מיט אַן עסיי „צו דער פראַגע וועגן צוקונפט פון יידיש“ — אליעזר פּרענקעל.

ביים סוף איז פאַראַן אַ באַריכט פון דער יידישער קולטור-אַרבעט אין די חורבן-יאָרן און אַ רשימה פון די אימגעקומענע און פאַרשטאַרבנע יידישע שרייבער אין רומעניע בעת דער מלחמה.

פון מייזן עסיי וועגן די „בוקאַרעשטער זאַמלביכער“, געדרוקט אין דער ניו-יאָרקער צווייטן-אַבן-שריפט „אונדזער וועג“ פון 15טן סעפט. 1947

די „בוקאַרעסטער זאַמלביכער“ זענען קודם-כל ערשטיק און ניי מיט זייער כמות. עס איז דאָס ערשטע יידיש-ליטעראַרישע זאַמלבוך פון אַזאַ פאַרנעם וואָס איז ווען עס איז דער-

שינען אין רומעניע. די זאמלאון חודש־שריפטן „ליכט“, פון יאָר 1915, אונטער דער דע־דאָקציע פון יעקב גראַפער, יעקב באַטשאַטאַנסקי, אײַגנ, „קילטור“, טשערנאָוויץ 1921, רעדאַקטאָר אליעזר שטיינבאַרג און „שוּיבן“, טשערנאָוויץ, 1924 און בוקאַרעסט 1936. רעדאַקטירט פון יעקב שטערנבערג און שלמה ביקל, האָבן, וואָס שייך דער צאָל פון זייערע דרוק־זייטן, ווייט נישט דערגרייכט צו די „בוקאַרעשטער זאַמליכער“.

דער אויפטו אין פּרט פון דער צאָל זייטן טאָר „נישט גרינג זיין אין אונזערע אויגן“. עס איז אַן אויפטו, מיט וועלכן די אַרויסגעבער און די רעדאַקטאָרן פּונעם זאַמלבוך מעגן זיך בפּירוש איבערנעמען.

איך האָב געזאָגט: די אַרויסגעבער און די רעדאַקטאָרן. אָבער אייגנטלעך קענען מיר בלויז די אַרויסגעבער. ווער ס׳האַט רעדאַקטירט די דאָזיקע ערשטע גרויסע ליטעראַרישע זאַמלונג פון ייִדיש־רומעניע, ווערט אין די „זאַמליכער“ עקשנותדיק פאַרשוויגן. נאָר דעם אמת געזאָגט, ווען ס׳זאָל זיך אַפילו געווען מעלדן אויפן שערבלאַט אַ רעדאַקטאָר מיט זיין נאָמען, וואָלט איך אַלץ נישט געגלייבט אין זיין עקסיסטענץ. אַ רעדאַקטאָר פון אַ ליטעראַ־רישער זאַמלונג מוז לאָזן פילן זיין פאַראַנעקייט. און דאָ אין די „בוקאַרעשטער זאַמל־ביכער“ פילט זיך נישט קיין רעדאַקטאָרשע האַנט. אַז דער זאַמלבוך האָט קיין פאַקטישן רעדאַקטאָר נישט געהאַט קען מען זען נישט בלויז דערפון וואָס דער מאַטעריאַל איז נישט אויסגעקליבן און נישט צוגעקליבן געוואָרן, נאָר אַפילו פון דער קליינער יזכר־נאָטיץ ביים סאַמע סוף אויף דער 167סטער זייט. אַ רעדאַקטאָר וואָלט זיך זיכער געווען גענומען די מי נאָכבוקאַנטראָלירן די ידיעות וועגן טויט פון די שרייבער איידער ער שטעלט זייערע געמען אַריין אין אַ שוואַרץ רעמל. און ווען ער נעמט זיך די מי, וואָלט ער אויסגעפונען אַז דער קריטיקער ב. (בנימין און נישט ברוך) טוטשינסקי איז גאַט צו דאַנקען צווישן די לעבעדיקע און ווינט ווי פּרזער אויך איצט אין קעשענעו, וואָס איז געוואָרן די הויפטשטאַט פון סאַוועט־מאָלדאַווע. די גוטע בשורה וועגן דעם באַגאַבטן ייִדישן ליטעראַטור־קריטיקער וואָלט ווער רעדאַקטאָר פון די „בוקאַרעשטער זאַמליכער“ געקאַנט באַקומען פון דעם זעלבן ראַיעלן אינפאַרמאַציע־קוואַל ווי איך; דהיינו, פון יאַנקל יאַקיר, וואָס האָט פאַר דער מלחמה געהערט צו דער שרייבערישער חברותא אין בוקאַרעסט און איז איצט דער קעשענעווער קאַרעספּאַנ־דענט פון דער מאַסקווער „אייניקייט“.

דערמיט וויל איך נישט זאָגן אַז דער מאַטעריאַל פון די „זאַמליכער“ איז נישט קיין געראַטענער. פאַרקערט. עס זענען דאָרט פאַראַן אויסגעצייכנטע לידער, זייער גוטע דערציי־לונגען און אויך אַ גוט־געשריבענע עסיי. דער מאַנגל פון רעדאַקציע באַשטימ דערין, וואָס לעבן די לידער פון יעקב פּרידמאַנען וואָס זייער.

וואָרט איז שווער און באַלאַדן
מיט שכל, כּוונה און געציר

האַבן געקענט אַריינקומען אויך לידער פון קנאַפן אַדער נאָר קיין ליטעראַרישן ווערט נישט. און אויך דערין — וואָס לעבן אַזאַ וואָגיקן ראַמאַן־פּראַגמענט ווי אורי בענאַדאַרס „אין אויסשפּיר“ און אין איין מחיצה מיט אַזאַ פּרישער דערציי־לערישקייט, ווי זי איז פאַראַן אין די קאַפּיטלען פון וואָלף טאַמבורס ראַמאַן „פּרילינג אָן ווין“, האָט דער רעדאַקציע־מאַנגל באַזעצט רעפּאַרטאַשן וואָס דאָס בעסטע וואָס מע קען וועגן זיי זאָגן איז אַז זיי דערהייבן זיך נישט איבערן דורכשניט פון צייטונגס־באַריכטן. און וואָס שייך די עסייען האָט די אומ־עקזיסטענץ פון אַ רעדאַקטאָר אין די „זאַמליכער“ גורם געווען אַז אַ חוץ אליעזר פּרענ־עקלס טעריטאָריאַליסטישן אַרטיקל „צו דער פּראַגע וועגן צוקונפט פון ייִדיש“, וואָס איז

ווייניק וואס מחדש אָבער איז געשריבן מיט מחיהדיקן עלאן פון יונגשאַפט און מיט אַ גע-
ביטער האַנט, זאָלן אין די „זאַמליכער“ געדרוקט ווערן „ראַנד-באַמערקונגען“ און „זכרונות“
וואָס גייען נישט אַריבער דעם גדר פון קאָמפּאָזיציעס.

בענאָדאָרס פּאָזיציע אין דער רומענישער ליטעראַטור האָבן באַפעסטיקט זייענע פּסיכאָ-
לאָגישע ליבעראַמאַנען „באַנאַלער סוביעקט“ און „הילדא“, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן
קורץ נאָך זיין דערציילערישן ערשטלינג, וואָס איז געווען אַ ראַמאַן פון ייִדישן שטייגער
און פון ייִדיש-רומענישער קיום-פּראָבלעמאַטיק.

אין די „בוקאַרעשטער זאַמליכער“ האָט בענאָדאָר אָפּגעדרוקט אַ קאַפיטל פונעם צווייטן
טייל פון זיין ראַמאַן „געטאָ, צוואַנציקסטער יאָרהונדערט“, וואָס דאַרף, ווי ס'ווערט געמעל-
דעט, אין גיכן אַרויס אויף רומעניש. דעם פּראָגמענט „אין אויסשפּיר“, טוט אונדז צו חיסן
אַ ספּעציעלע נאַטיץ אויף זייט 42, האָט בענאָדאָר איינגעאַנגעשריבן אויף ייִדיש — און
מיר זענען מוסיף אַז בדרך-כלל אויף אַ גוטן ייִדיש. וויל איך טאַקע האַרציק באַגריסן אורי
בענאָדאָר צו זיין ייִדיש-דערציילערישן דעביוט און אים סוגעסטירן אַז ס'איז אין עלטער
פון 52 יאָר ווייט נישט צו שפּעט צו ווערן אַ שרייבער אויף אייגענעם מאַמע-לשון. עס איז
נישט צו שפּעט און עס איז זיכער געוואָנטן.

לייענדיק „אין אויסשפּיר“, האָט מיך די אַסאַציאַציע געפירט מער צו זיין פּסיכאָלאָ-
גישער דערציילונג „באַנאַלער סוביעקט“ אידער צו זיין ראַמאַן „געטאָ — צוואַנציקסטער
יאָרהונדערט“, פון וועלכן דאָס קאַפיטל איז אַרויסגענומען. ווי אין „באַנאַלער סוביעקט“,
ווייזט בענאָדאָר אויך „אין אויסשפּיר“ אַרויס פּסיכאָלאָגישע מייסטערשאַפט אַרום דעם געפיל
פון חשבון.

וואָס טאַמבור איז פאַר מיר אַ לחלוטין אומבאַקאַנטער נאַמען. דער טאַלאַנטירטער
דערציילער פון די דריי ראַמאַן-קאַפיטלען „פּרילינג אָן זון“ איז אַ יונגער שרייבער וואָס
איז אויפגעקומען אין די מלחמה-יאָרן אין רומעניעס סאַמע ייִדישסטער און סאַמע פאַר-
ביקסטער שטאָט — סיגעט. „פּרילינג אָן זון“ איז דער ראַמאַן פון דער מאַרמאַרעשער טאַכט-
טער סערל וואָס איז אויפגעוואָקסן אין סיגעט צווישן ביידע וועלט-מלחמות, איז אינאיינעם
מיט איר משפּחה און מיט די סיגעטער יידן דעפּאַרטירט געוואָרן קיין אַשוויענטישם, האָט
דאָרט אַלעמען פאַרלוירן און האָט זיך אַ געראַטעוועטע אומגעקערט צוריק אַהיים און געמט
„אינאיינעם מיט די אַנדערע, אינאיינעם...“ בויען אויף די חורבות אַ ניי לעבן.

אין ערשטן קאַפיטל, ווו טאַמבור באַזינגט זיין מאַרמאַראַש, קאָן מען נאָך ממש ביים
אַנטאָפּן די פרעמדע נישט פאַרדייעטע השפּעות. עס איז אין דעם קאַפיטל פאַראַן די וויסל
פון אַשס „שטעטל“, נאָר דאָ איז זי „די טייס, דער מאַרמאַראַשער ירדן“ וואָס „זינגט שווי-
מענדיק אַ ייִדישן זמר“ און עס איז אין דעם קאַפיטל אויך דאָ דער באַרימטער „ביי אונדז
אַזויפיל טרויער“ פון דער רומענישער פּאָעזיע. און ווען טאַמבור גיט זיך אַ קנייטש אויסן
שטייגער פון אַן אַלטן בעלעטריסט און זאָגט: „טאָ איז דאָך אַלץ איינס וועגן וועמען און
וואָס מע דערציילט...“ איז שווער נישט צו טראַכטן אַז ער האָט געלייענט משה אַלטמאַנס
ראַמאַנען.

אָבער שוין אין די אַנדערע צוויי קאַפיטלען (די קאַפיטלען צען און פופצן פונעם ראַ-
מאַן) זענען אַלע השפּעות ווי פאַרשווינדן און עס אַנטפלעקט זיך פאַר אונדז אַ דערציילער
מיט אַן אייגענעם שעפּערישן קער און וועג, מיט אַ לעבעדיקער שפּראַך פול מיט פּרישע און
זייער פּלאַסטישע פאַרגלייכענישן און מעטאַפּאָרן און, דער עיקרשט, מיט אַ ציטער פון עכט-
קייט אין יעדער שורה. אורטיילנדיק לויט די דריי קאַפיטלען, מעג מען מיט אמתער, אומ-
געוולד אַרויסקוקן אויף וואָלף טאַמבורס ראַמאַן „פּרילינג אָן זון“ אין בוך-פּאַרם. איך מצדי

האָף אַז איידער דער ראַמאַן וועט דערשיינען וועט טאַמבור נאָך אַמאָל רעוידירן דאָס פּופּצנטע קאַפּיטל און אַלע אַנדערע קאַפּיטלען און אַרויסוואַרפֿן פּון זיי אָן רחמנות יענע שטעלן וואָס געפינען זיך טאַקע אויף דער ליניע פון ריכטיקער אידעאָלאָגיע, אָבער נישט אויף דער ליניע פון ריכטיקער קינסטלערישקייט.

ברוך האַגער, וואָס האָט מיט אַ יאָר צוריק דעביוטירט אין דער ליטעראַטור מיט אַ זאַמלונג חסידישע סקיצן „אויפן וועג“, דרוקט אין די „זאַמליכער“ אַ פּראָגמענט פון זיין בוך „אויף דער קאָטש“, וואָס ער האָלט אין גרייטן צום דרוק. אין דעם קאַפּיטל „שטעפּאַ געשט“ ווערט דערציילט אַ מעשה וויאַזוי דער רייכער דאַרפטייַד שמעון־בער וואָס איז געווען אין אַ גרויסער מצודה האָט אויסגעפּוועלט ביים שטעפּאַנעשטער רבי, ר' מאַטעסל, אַז ער זאָל אים געבן נישט אָן אומזיכערע ברכה פון „גאָט זאָל דיר העלפֿן“, נאָר אַ ברכה מיט אַ פּעסטן ציואַג: „גאָט וועט העלפֿן“. און מיר דאַכט אַז אין דעם פּראָגמענט „שטעפּאַנעשט“ פּאַרמאָגט האַגער אַ סך מער און דערעיקרשט אַ סך אַ רוינקערן דערצייל־אַטעם ווי אין זיינע שוין־דערמאָנטע סקיצן פון „אויפן וועג“. אי דער סיפור־מעשה איז צוליב דעם קלאַרער און אי די געשטאַלטן און דערעיקרשט די געשטאַלט פון דעם חסיד שמעון־בער זענען צוליב דעם בולטער.

וואָס שייך די לידער אין די „זאַמליכער“ איז דער ארי שבת־בורה — יעקב פּרידמאַן. פאַר דער ייִדישער אַמעריקע איז דער דיכטער פון אַזעלכע לידער ווי „אין שוים פון תּפּארת“ און פון „וואָרט איז שווער און באַלאָדן“ אַ פנים חדשות און אַן איבערשאַנג. פאַר מיר, וואָס איך קען פּרידמאַנען פון זיין פּאַעמע „אַדם“ און דערעיקרשט פון זיין לידער־זאַמלונג „שבת“ (טשערנאָוויץ, 1939), זענען די לידער וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט אין די „זאַמליכער“ — אַ ווייטערע טרעפּ פון זיין פּאַעטישן גאַנג און אויפשטייג צו אַלץ פּאַרטיפּטערן און רייפּערן געזאַנג צו גאָט און צו זיין באַשאַף. פון „שבת“ ביז צו „אין שוים פון תּפּארת“ איז נישט בלויז פּרידמאַנס פּאַעטישער געדאַנק קלאַרער און רייפּער געוואָרן, נאָר אויך זיין פּערזן קורצער, דורכזיכטיקער און מוזיקאַלישער.

מיט דער גרעסטער צאָל לידער (אַלטע און נייע) איז אין דער זאַמלונג פּאַרטראַטן דער דיכטער בערל שנאבל. דער סיגעטער בערל שנאבל איז, וואָלט איך געזאָגט, אַ פּיינער און אַפּילו אַ זייער פּיינער דיכטער, אָבער — מע איז מיט אים פּאַעטיש נישט זיכער. אין איין און דעמזעלביקן ליד קאָן ער אייך פּאַרכאַפּן מיט אַזאַ סובטילן אימאַזש ווי למשל וועגן די „טרויעריקע רגעס“.

וואָס די שטילקייט צעשווייגט אין עדין גערטל.

און באַלד מוזט איר שטוינען איבער אַזאַ הילצערנעם פּערזן ווי

איך קוק מיט מיינע לידער אין הימלען פּאַרטראַכט,

ווי אַ ציגיינערטע אין קאַרטן פאַר אילוזיע־קוגים.

דער דיכטער יעקב גראַפּער, וואָס איז מיט זיינע נישט מער ווי 57 יאָר אי דער ערשטער און אי דער עלטסטער מאָדערנער ייִדיש־דיכטער וואָס איז געבוירן געוואָרן אין אַלט־רומעניע, עפנט די זאַמליכער מיט אַ לענגערער פּאַעמע וואָס הייסט „שבת נחמו“, איך האָלט זיך אָפּ עפעס צו זאָגן וועגן דער דאָזיקער פּאַעמע, וואָרעם ביי איר סאַמע אָנהייב געפינט זיך אַן אַריינגעקלעפּטער צעטל וואָס דערציילט אַז „פון יעקב גראַפּערס פּראָלאָג „שבת נחמו“, וואָס איז דער אַריינפיר צו אַ גרעסערער פּאַעמע „שבת נחמו ה' רנב“ זענען צוליב פּאַרדריטלעכע סיבות אַרויסגעפאַלן שורות און פּאַסאַזשן און האָבן דערמיט אין אַ היפּשער מאָס געשע־דיקט די גאַנצקייט און דעם זין פּונעם ווערק.

אינהאלט

9 ————— הקדמה

קאמף פאר יידישע רעכט

13	איינער פון די סאמע ערשטע
33	דער „לוי מארשאל“ פון רומעניע
44	אברהם לייב זיסו
54	די העכסטע מצבה אויפן טשערנאָוויצער בית־עולם
61	באגעגענישן מיט ד״ר פיסטינער
71	דער בוקארעסטער רב הכולל
78	דער בוקארעסטער ראש־הקהל
84	דאָס שיינדל פון ציוניזם
92	דער וועטעראַן פון יידיש

אויף דער יידישער גאָס

101	וועלוול זבאָראָזשער און זיינע פלימעניקעס
117	וואַקאַרעשט
125	די דרוקעריי „סלאָוואַ“
134	גאַלאַ גאַלאַקטיאָן
140	דער זינגער יאַזעף שמידט
153	צוויי גרויסע יידישע אַדוואַקאַטן
167	ווער האָט דערמאַרדעט ד״ר קאַרניאַל?

יידיש שטעטע־ישקייט

175	ערב 1914
183	די „עפאָכע־ליכט“
201	יעקב גראַפער
205	אליעזר שטיינבאָרג אין טשערנאָוויץ
223	אליעזר שטיינבאָרגס משלים
235	יעקב שטערנבערג

254	-----	משה אלטמאן
267	-----	איציק מאנגער
280	-----	שמואל אבא אבערוואַ און הערשל זומערווינט
286	-----	דער דיכטער מאַטל סאַקציער
291	-----	דער דערציילער הערש לייב קאַזשבער
295	-----	דער דיכטער יוסף טראַכטענבערג
298	-----	דער דיכטער און דערציילער הערץ ריווקין
301	-----	דער דערציילער יוסף בורג
303	-----	דער קריטיקער יאַנקל יאַקיר
305	-----	דער מאַרמאַראַשער דיכטער יוסף האַלדער
312	-----	דער סיגעטער „שלום־עליכם“
319	-----	צוויי ייִדישע פּאַלקס־דיכטער: שמשון פּערשט און זעליק באַרדיטשעווער
335	-----	די „חכמי טשערנאָוויץ“
355	-----	די „חכמי בוקאַרעסט“
374	-----	די „חכמי קעשענעוו“

דעסקריפטיזשע ביבליאָגראַפיע פון ייִדיש־ביכער צווישן ביידע וועלט־
 391 מלחמות לויט דער זאַמלונג אין מיין ביבליאָטעק

פארלאג-אדרעס:
 "KIUM"
 Ayacucho 352
 Buenos Aires   Argentina

דערשינענע ביכער:

1. דוד בן-גוריון — נצח ישראל
2. מענדל מאן — אין א פארווארלאזטן דארף (אויספארקויפט)
3. יחיאל האלפערן — דער רעוואלט פון א גלות-פאלק
4. יוסף שפרינצאק — אין ווארט און אין שריפט
5. ה. ליוויק — א בלאט אויף אן עפלבויס.
6. אפרים דקל — געהיים-דינסט פון דער „הגנה“ אין ארץ-ישראל
7. ד"ר טעאדאר הערצל — דערציילונגען און פעליעטאנען
8. י. לעשטשינסקי — דאס נאציאנאלע פנים פון גלות-יידנטום
9. מ. גראַס-צימערמאן — יידן צווישן יידן
10. יצחק בן-צבי — מיט דער צווייטער עליה
11. רחלם לידער
12. מענדל מאן — די גאס פון בליענדיקע מאנדלען
13. אריה לעאן קובאָווי — וואַרצלען און פליגלען (אויספארקויפט)
14. שלמה סיימאן — אין די טעג פון די ערשטע נביאים (אויספארקויפט)
15. יוסף ווייץ — זכרונות
16. אפרים אויערבאך — גילדענע שקיעה
17. מרדכי שפרינגלער — שמועסן מיט דער צייט (אויספארקויפט)
18. יצחק יאָנאַסאָוויטש — מיט יידישע שרייבער אין רוסלאַנד
19. פנחס שטיינזאקס — ציוניסטן
- 20-21. יעקב גלאַטשטיין — אין תוך גענומען (צוויי בענד)
22. שלמה ביקל — א שטאַט מיט יידן
23. חיים גרינבערג — ייד און וועלט.
24. חיים גרינבערג — מענטשן און ווערטן
25. מרדכי שפרינגלער — שמועסן מיט דער צייט (כאַנד 2)
26. שלמה ביקל — רומעניע

אין שפאניש:

Marie Syrkin: Al Servicio de una Causa

(Agotado)

Ab. N. Polak: Así se forjó el Estado de Israel

Iehuda Burla: Las Hazañas de Acavia

אין גיכן דערשיינען:

לייב שמוזמאן — געשטאלטן.

משה שענדערני — זכרונות פון א יידישן קאלאניע-לערער.

ביענדל מאן — א קעמל אין מדבר.

**IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE**

•
Copyright by
Dr. S. BICKEL
New York
•

Hecho el depósito que marca la ley 11.723
Buenos Aires

Editado por
Poale Sion Hitajdut
Departamento
Ediciones "KIUM"

Este libro se terminó de imprimir en Diciembre de 1961, en los Tall. Gráficos
JULIO KAUFMAN S.R.L., Corrientes 1976, Buenos Aires, Rep. Argentina

SHLOMO BICKEL

RUMANIA

BUENOS AIRES

1 9 6 1

